МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ОСВІТНЬОЇ АНАЛІТИКИ
Державна наукова установа

ОСВІТА В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ: РОЗВИТОК ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ ЗБІРНИК

2021

mon.gov.ua

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ОСВІТНЬОЇ АНАЛІТИКИ
Державна наукова установа

ОСВІТА В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ: РОЗВИТОК ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ ЗБІРНИК

Київ

2021

Шановні колеги!

Перед початком кожного нового навчального року ми традиційно проводимо освітянські серпневі заходи. Однак цьогорічний форум працівників системи освіти і науки є особливим, адже відбувається він напередодні великого державного свята – 30-річчя Незалежності України.

Тридцять років тому здійснилася мрія багатьох поколінь українців про власну державу. Україна стала, нарешті, незалежною, отримавши імпульс до переосмислення минулого, національного відродження і вільного соціально-економічного, інтелектуального та культурного розвитку.

З цього дня розпочався не лише новий етап в історії нашої держави, а й розбудова вітчизняної освітньої системи з урахуванням усіх особливостей українського суспільства, таких як багатонаціональність, широкий спектр мовних, регіональних, культурних та релігійних відмінностей.

Оглядаючись на пройдений шлях, ми бачимо, що за тридцять років повністю змінилися зовнішні умови функціонування української освіти. Вона стала відкритою системою, частиною європейського і світового освітнього просторів, впевнено відстоює свої позиції на міжнародному ринку освітніх послуг та може конкурувати із системами освіти інших країн.

Змінилася й освітня парадигма відповідно до вимог часу і потреб та запитів суспільства.

Мета освіти сьогодні – у першу чергу формувати особистість, яка має і знання, і навички, необхідні для життя та успішної самореалізації, і високі моральні та духовні якості, а ще власні переконання, екологічне мислення; яка патріотично налаштована, соціально активна і прагне до навчання та саморозвитку впродовж життя. Ми повинні дбати і про те, щоб наші діти були не тільки добре навченими та гарно вихованими, а ще й здоровими та щасливими. Кожен заклад освіти має стати комфортним, безпечним, розвивальним і мотивувальним середовищем для наших дітей та молоді.

За роки незалежності проведено велику роботу з гуманізації української освіти, завдяки чому змінилися види і форми відносин між учасниками освітнього процесу, умови навчання та праці в закладах освіти.

Створено надійну правову базу, необхідну для розбудови української освітньої системи; оновлено зміст навчання, розроблено сучасні інструменти управління освітою, розпочато трансформацію та осучаснення мережі закладів освіти, а освітній процес уже важко уявити без використання сучасних технологій і нових засобів навчання.

Українське суспільство впродовж тридцяти років демонструвало своє особливе ставлення до сфери освіти, брало активну участь в обговоренні шляхів її реформування. Міністерство у прийнятті рішень, які стосуються змін у галузі,

завжди враховує думку освітян і громадськості, тісно взаємодіє з органами місцевого самоврядування, освітянською та батьківською спільнотами.

Вірю, що спільними зусиллями ми зможемо досягти успіху в розбудові національної освіти і через певний час продемонструвати суспільству достойні результати.

У цьому контексті хочу звернути особливу увагу на найбільш важливі завдання, які постали перед системою освіти в ході адміністративно-територіальної реформи та децентралізації влади в Україні.

Для успішного розвитку освітньої галузі, як ніколи, потрібні: умотивований до навчання учень, умотивований до фахового розвитку вчитель і ефективна освітня мережа. Без цього неможливо вивести українську освіту на якісно новий рівень. Тому насамперед необхідно:

- забезпечити системне підвищення якості освіти та сучасний науково-методичний і психолого-педагогічний супровід освітнього процесу на інноваційній основі;
- постійно, з урахуванням змін у житті, вимог часу, соціальних викликів та запитів суспільства, оновлювати зміст і методи навчання, використовувати сучасні програми і нові педагогічні технології;
- сформувати в територіальних громадах спроможні освітні системи та оптимальну мережу закладів, здатних забезпечити мешканцям гарантоване чинним законодавством України право на якісну, безоплатну, доступну дошкільну, загальну середню та позашкільну освіту незалежно від їхніх індивідуальних особливостей, стану здоров'я, матеріального становища, місця проживання;
- забезпечити передумови реалізації моделі здорової школи з усіма необхідними її складовими, у тому числі здоровим харчуванням, збільшеною фізичною активністю школярів тощо;
- створити умови для навчання, розвитку та соціалізації дітей з особливими потребами шляхом розбудови безпечного освітнього середовища;
- продовжити реформування загальної середньої освіти; забезпечити розвиток природничої, математичної, технологічної та інформатичної освітніх сфер;
- побудувати ефективну систему професійної підготовки конкуренто-спроможних кадрів та створити умови для професійного розвитку особистості впродовж життя; налагодити державно-приватне та соціальне партнерство на засадах співфінансування і спільного управління закладами освіти;
- забезпечити цифровізацію освіти та процесу управління освітою;
- заохочувати наших дітей та молодь, які мають академічні, наукові, творчі, спортивні й інші здобутки та досягнення;
- сприяти педагогічним працівникам у фаховому вдосконаленні та підтримувати їхні професійні досягнення;

- удосконалити організаційну модель підвищення кваліфікації педагогічних та управлінських кадрів в умовах реформування галузі освіти.

Виконання цих завдань і досягнення поставлених цілей можливе за умови об'єднання зусиль та ресурсів усіх, хто зацікавлений у розвитку сучасної освіти. Але якість освітнього продукту, в першу чергу, залежить від професіоналізму працівників галузі. Сучасний педагог повинен бути справжнім майстром своєї справи, творчо мислити, самостійно розв'язувати складні проблеми у своїй діяльності, долати все нові й нові виклики часу, володіти інноваційними методиками, систематично підвищувати кваліфікацію і постійно навчатися, адаптуючись до нових знань, техніки й технологій.

Бажаю вам, шановні працівники системи освіти, міцного здоров'я, творчої наснаги, успіхів і вагомих результатів у праці в новому навчальному році!

З повагою до вас

Міністр **Сергій ШКАРЛЕТ**

ЗМІСТ

ВСТУП 11
1. ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ . 12
1.1. Становлення та розвиток інституційно-правової бази системи освіти України 12
1.2. Динаміка розвитку системи освіти України 16
1.2.1. Здобувачі освіти за рівнями освіти в динаміці (1991–2021 рр.) ... 17
1.2.2. Заклади освіти за рівнями освіти й типами в динаміці (1991–2021 рр.) 19
1.2.3. Педагогічні та науково-педагогічні працівники в динаміці (1991–2021 рр.) 20
1.2.4. Розвиток освітніх технологій та інструментарію (1991–2021 рр.) 22
Висновки 25
1.3. Розвиток дошкільної освіти 27
1.3.1. Трансформація інституційно-правової бази дошкільної освіти ... 27
1.3.2. Вихованці закладів дошкільної освіти..... 34
1.3.2.1. Діти в закладах дошкільної освіти України: охоплення за типом місцевості та забезпечення раннього розвитку (1991–2020 рр.)..... 34
1.3.2.2. Охоплення дітей дошкільною освітою за типом місцевості (1995–2020 рр.) 35
1.3.2.3. Охоплення дітей раннього віку (0–2 роки) дошкільною освітою за типом місцевості (2010–2020 рр.) 36
1.3.2.4. Охоплення дітей 5-річного віку дошкільною освітою за типом місцевості (1995–2020 рр.)..... 37
1.3.2.5. Діти, які відвідують заклади дошкільної освіти, в розрахунку на 100 місць за регіонами (1995–2020 рр.) 38
1.3.2.6. Динаміка черги на влаштування дітей у заклади дошкільної освіти (2014–2020 рр.) 40
1.3.3. Заклади дошкільної освіти..... 40
1.3.4. Педагогічні працівники в закладах дошкільної освіти 42
1.3.4.1. Динаміка чисельності педагогічних працівників у закладах дошкільної освіти (1997–2020 рр.)..... 42
1.3.4.2. Розподіл педагогічних працівників закладів дошкільної освіти за типом місцевості (2020 р.) 43
1.3.4.3. Розподіл штатних педагогічних працівників закладів дошкільної освіти за віком (2020 р.)..... 43
1.3.5. Міжнародний досвід розвитку дошкільної освіти..... 44
Висновки 54
1.4. Повна загальна середня освіта..... 57
1.4.1. Трансформація інституційно-правової бази повної загальної середньої освіти в Україні (1991–2021 рр.)..... 57
1.4.2. Учні в закладах загальної середньої освіти..... 60

1.4.2.1. Учні в закладах загальної середньої освіти за типом місцевості (1991–2021 рр.) 60
1.4.2.2. Учні в закладах загальної середньої освіти за регіонами (2020/2021 н. р.) 61
1.4.2.3. Середня наповнюваність закладів загальної середньої освіти (всього, місто/село) за регіонами (1991–2021 рр.) 62
1.4.2.4. Мапа чисельності учнів на один заклад загальної середньої освіти за регіональним розподілом (2020/2021 н. р.) 63
1.4.2.5. Мапа чисельності учнів на одного вчителя закладу загальної середньої освіти за регіональним розподілом (2020/2021 н. р.) 64
1.4.2.6. Учні першого класу (2007–2021 рр.) 65
1.4.2.7. Прогнозований прийом учнів до перших класів закладів загальної середньої освіти за типом місцевості та регіонами у 2021/2022 н. р. 66
1.4.3. Заклади загальної середньої освіти 67
1.4.3.1. Заклади загальної середньої освіти за типом місцевості (1991–2021 рр.) 67
1.4.3.2. Заклади загальної середньої освіти за регіонами (2020/2021 н р.) 68
1.4.4. Педагогічні працівники в закладах загальної середньої освіти 69
1.4.4.1. Педагогічні працівники закладів загальної середньої освіти (1991–2021 рр.) 69
1.4.4.2. Мапа чисельності вчителів на один заклад загальної середньої освіти за регіональним розподілом (2020/2021 н. р.) 70
1.4.4.3. Розподіл педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти за регіонами (2020/2021 н. р.) 71
1.4.4.4. Розподіл педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти за віком та регіонами (2020/2021 н. р.) .. 72
1.4.4.5. Учителі-пенсіонери в закладах загальної середньої освіти за регіонами (2020/2021 н. р.) 73
1.4.4.6. Директори-пенсіонери в закладах загальної середньої освіти за регіонами (2020/2021 н. р.) 74
1.4.5. Реформа «Нова українська школа» 75
1.4.5.1. Упровадження нового Державного стандарту початкової освіти (результати всеукраїнського експерименту) 75
1.4.5.2. Готовність до впровадження нового Державного стандарту базової середньої освіти 79
1.4.5.3. Забезпечення кабінетів початкової школи (НУШ) засобами навчання та обладнанням у розрізі регіонів (2018–2021 рр.) 81

1.4.5.4. Результати впровадження реформи «Нова українська школа» 95
1.4.6. Матеріально-технічне забезпечення системи загальної середньої освіти (1992–2021 рр.) 104
1.4.6.1. Забезпечення здобувачів загальної середньої освіти підручниками (1992–2021 рр.) 104
1.4.6.2. Забезпечення спортивною інфраструктурою (спортзали тощо), інша навчально-матеріальна база закладів загальної середньої освіти 107
1.4.6.3. Шкільні автобуси: забезпечення/потреба за регіонами (2002–2021 рр.) 109
1.4.7. Розвиток мережі опорних закладів освіти 117
1.4.7.1. Формування мережі опорних закладів освіти в розрізі регіонів (2016–2021 рр.) 117
1.4.7.2. Опорні заклади освіти за регіонами (станом на 01.06.2021) 118
1.4.7.3. Учні в опорних закладах освіти та їхніх філіях за регіонами (станом на 01.06.2021) 118
1.4.8. Розвиток STEM-освіти 119
1.4.8.1. Забезпечення навчальних природничо-математичних кабінетів і STEM-лабораторій засобами навчання та обладнанням у розрізі регіонів (2017–2020 рр.) 119
1.4.8.2. Забезпечення навчальних природничо-математичних кабінетів і STEM-лабораторій засобами навчання та обладнанням у розрізі регіонів (2017–2021 рр.) 124
1.4.9. Профорієнтаційна робота в закладах загальної середньої освіти 127
1.4.10. Психологічна служба в системі освіти (1991–2021 рр.) 128
1.4.11. Тенденції розвитку повної загальної середньої освіти в Україні та світі 130
Висновки 145
1.5. Інклюзивна освіта – новий підхід до забезпечення доступності освіти 148
1.5.1. Трансформація інституційно-правової бази інклюзивної освіти (1991–2021 рр.) 148
1.5.2. Розвиток інклюзивної освіти в Україні: учні з особливими освітніми потребами, кількість шкіл 150
1.5.3. Розвиток системи інклюзивно-ресурсних центрів 151
1.5.4. Динаміка чисельності дітей із особливими освітніми потребами та кількості інклюзивних класів у опорних закладах 152
1.5.5. Педагогічні працівники (асистенти в інклюзивних класах, педагогічні працівники в закладах і класах для дітей із особливими освітніми потребами) 153
1.5.6. Забезпечення підручниками дітей із особливими освітніми потребами, в тому числі зі шрифтом Брайля 153

1.5.7. Міжнародний досвід розвитку інклюзивної освіти 159
Висновки 165
1.6. Позашкільна освіта 167
1.6.1. Трансформація інституційно-правової бази позашкільної освіти 167
1.6.2. Здобувачі позашкільної освіти 172
1.6.3. Заклади позашкільної освіти 173
1.6.4. Педагогічні працівники закладів позашкільної освіти 176
1.6.5. Міжнародний досвід розвитку позашкільної освіти 179
Висновки 182
1.7. Професійна (професійно-технічна) освіта 185
1.7.1. Трансформація інституційно-правової бази системи професійної (професійно-технічної) освіти (1991–2021 рр.) 185
1.7.2. Заклади професійної (професійно-технічної) освіти (1991–2021 рр.) 188
1.7.3. Здобувачі професійної (професійно-технічної) освіти (1991–2021 рр.) 191
1.7.3.1. Контингент здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти за віком, статтю, напрямами підготовки та наповнюваністю закладів (1991–2021 рр.) 191
1.7.3.2. Діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, особи з інвалідністю у професійній (професійно-технічній) освіті (1992–2021 рр.) 196
1.7.4. Вступна кампанія до закладів професійної (професійно-технічної) освіти (1991–2021 рр.) 198
1.7.5. Працевлаштування випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти (2018–2021 рр.) 205
1.7.6. Педагогічні працівники закладів професійної (професійно-технічної) освіти за віком, статтю, стажем роботи (2017–2021 рр.) 208
1.7.7. Зміст і якість професійної (професійно-технічної) освіти 211
1.7.8. Державно-приватне партнерство. Дуальна форма здобуття професійної (професійно-технічної) освіти 213
1.7.9. Міжнародне співробітництво у сфері професійної (професійно-технічної) освіти: національний та регіональний рівні 215
Висновки 217
1.8. Вища освіта 220
1.8.1. Інституційно-правова трансформація системи вищої освіти впродовж 1991–2021 рр. 221
1.8.1.1. Етапи розвитку сфери вищої освіти 221
1.8.1.2. Законодавче забезпечення розвитку системи вищої освіти 223
1.8.1.3. Інституціональні зміни та розвиток автономії закладів вищої освіти 225

1.8.1.3.1. Розвиток автономії закладів вищої освіти 225
1.8.1.3.2. Формування освіти дорослих 229
1.8.1.3.3. Формування фахової передвищої освіти 231
1.8.1.4. Зміни в засобах і методах навчання, розвиток освітніх технологій 232
1.8.2. Основні показники сфери вищої освіти впродовж 1991–2021 рр. .. 234
1.8.2.1. Мережа закладів вищої освіти України 234
1.8.2.2. Контингент студентів закладів вищої освіти 239
1.8.2.3. Прийом студентів до закладів вищої освіти 242
1.8.2.4. Випуск студентів закладів вищої освіти 244
1.8.2.5. Аналіз індикатора чисельності студентів на 10 тисяч населення як показника рівня розвитку вищої освіти в Україні 245
1.8.3. Випускники закладів вищої освіти на національному та регіональних ринках праці 251
1.8.4. Міжнародне співробітництво: навчання українців за кордоном за обміном та підготовка іноземних студентів у вітчизняних закладах вищої освіти 255
1.8.5. Підготовка наукових кадрів у 1991–2018 рр. 260
Висновки 264
1.9. Підготовка педагогічних працівників сферою вищої освіти 267
1.9.1. Заклади освіти, що здійснюють підготовку за спеціальностями галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» 267
1.9.2. Заклади післядипломної педагогічної освіти 268
1.9.3. Обсяги державного замовлення на підготовку фахівців у галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» 269
1.9.4. Вступники на спеціальності галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» (2016–2020 рр.) 271
1.9.5. Випускники ЗВО у підпорядкуванні МОН, які навчалися за державним замовленням за спеціальностями галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» 272
1.9.6. Працевлаштованість за набутою спеціальністю випускників ЗВО, які навчалися за державним замовленням за спеціальностями галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» (2016–2019 рр.) 275
Висновки 285
2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ 289
2.1. Трансформація підходів до забезпечення якості освіти (1991–2021 рр.) 289
2.2. Діяльність Державної служби якості освіти 293
2.3. Діяльність Українського центру оцінювання якості освіти 301
2.4. Діяльність Національного агентства кваліфікацій 303
2.5. Участь України у міжнародних оцінюваннях якості освіти 306

2.6. Результати участі учнів України в міжнародних олімпіадах за галузями знань: математика, фізика, хімія, біологія, інформатика (результати особистого і командного заліку) (1993–2021 рр.) 323
2.7. Результати досягнень учнів в ЗНО з навчальних предметів 325
2.8. Міжнародне співробітництво із забезпечення якості освіти 338
Висновки 339
3. ФІНАНСУВАННЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (1991–2021) 342
3.1. Загальна інформація про фінансування освіти 342
3.1.1. Видатки зведеного бюджету України на освіту (1996–2021 рр.) ...342
3.1.2. Структура видатків державного бюджету України на освіту за рівнями освіти (1996–2021 рр.) 348
3.1.3. Структура видатків місцевих бюджетів на освіту за рівнями освіти (1996–2021 рр.) 351
3.2. Тенденції розвитку фінансування освіти в умовах децентралізації..354
3.2.1. Фінансування дошкільної освіти 354
3.2.2. Фінансування шкільної освіти 356
3.2.3. Фінансування професійної (професійно-технічної) освіти 360
3.2.4. Фінансування вищої освіти 363
3.3. Особливості розподілу освітньої субвенції..... 366
3.4. Державні цільові субвенції у сфері освіти..... 379
3.5. Міжнародний досвід фінансування освіти та міжнародне співробітництво 387
3.5.1. Фінансування освіти в країнах Європейського Союзу 387
3.5.2. Міжнародне співробітництво та фінансова підтримка освіти України міжнародними донорами..... 404
Висновки 413
4. ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ 417
4.1. Цифрова трансформація освіти і науки 417
4.2. Розвиток державних інформаційних систем управління освітою ... 419
4.2.1. Програмно-апаратний комплекс «Автоматизований інформаційний комплекс освітнього менеджменту» (ПАК «АІКОМ») 419
4.2.2. Система автоматизації роботи інклюзивно-ресурсних центрів (АС «ІРЦ») 426
4.2.3. Єдина державна електронна база з питань освіти (ЄДЕБО) 428
4.3. Трансформація освітніх підходів в умовах пандемії COVID-19 430
4.4. Організація дистанційного навчання в закладах освіти 432
4.4.1. Організація дистанційного навчання в закладах загальної середньої освіти..... 432
Висновки 440
5. ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ..... 443

ВСТУП

Інформаційно-аналітичний збірник Міністерства освіти і науки України «Освіта в незалежній Україні: розвиток та конкурентоспроможність» підготовлено для інформаційного забезпечення урочистого Всеукраїнського серпневого форуму «Освіта України 30 без бар'єрів: вектори якості та успіху» як одного із заходів МОН на відзначення 30-річчя незалежності України. У збірнику представлено статистично-аналітичні матеріали щодо особливостей функціонування системи освіти в Україні.

Зі здобуттям державної незалежності вітчизняна система освіти зазнала суттєвих перетворень. Це було зумовлено такими об'єктивними чинниками, як внутрішня трансформація українського суспільства, зміна моделі національної економіки, вплив загальносвітових тенденцій, зокрема започаткування євроінтеграційних процесів. Трансформація освітньої сфери в Україні впродовж 30 років супроводжувалася здобутками та суперечностями, численними дискусіями серед батьківської спільноти, освітян, науковців, державних службовців. Широкого та всебічного науково-практичного виміру набули дослідження ходу освітнього реформування в науковій і публіцистичній літературі.

Розбудова нової системи освіти відбувалась як тривалий процес, адже одночасно змінювався політично-економічний устрій країни. Утім, від самого початку громадськість засвідчила готовність об'єднати зусилля для створення підвалин Української держави, зокрема осучаснення національної системи освіти. Освіта поступово звільнялася від комуністично-соціалістичної ідеології, ставала різноманітнішою, доповнювалася новаторськими підходами, впровадженням принципу множинності, що зумовлювалося наявністю багатонаціонального населення, широким спектром мовних, регіональних і культурних відмінностей, релігійною неоднорідністю громадян. Відбувався активний процес становлення інституційно-правового забезпечення розвитку системи освіти, створювалися заклади нового типу (гімназії, ліцеї, приватні заклади вищої освіти тощо), впроваджувались нові освітні технології та інструменти управління й фінансування. Можна сказати, що за 30 років незалежності, попри наявність багатьох проблем, виконано складну роботу зі створення національної системи освіти, яка орієнтується на потреби суспільства, української економіки, спрямовує свій погляд у майбутнє, на надання таких освітніх послуг, котрі забезпечуватимуть передумови розвитку в Україні економіки на інноваційній основі, формування економіки знань, розквіт суспільного життя.

У збірнику «Освіта в незалежній Україні: розвиток та конкуренто-спроможність» представлено аналіз тридцятирічного функціонування всіх складових системи освіти, окреслено основні тенденції розвитку освітньої галузі, здобутки, проблеми та новітні виклики. Включено розділ, присвячений особливостям функціонування системи освіти в умовах сучасних викликів, ідентифікуються актуальні освітянські проблеми, що потребують швидкого реагування.

1. ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

1.1. Становлення та розвиток інституційно-правової бази системи освіти України

Зміна інституційно-правових засад функціонування системи освіти незалежної України розпочалася з ухвалення Закону «Про освіту» 23 травня 1991 р.[1], після проголошення державного суверенітету в 1990 р.[2]. У вказаному законі було закріплено право громадян України на освіту в усіх навчальних закладах, у т. ч. на безоплатну освіту в державних і комунальних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального й майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, особливих освітніх потреб, місця проживання, інших ознак.

У свою чергу, розпочалася розбудова органів управління освітою. Відповідно до статей 10 і 11 Закону «Про освіту» 1991 р. в Україні для управління освітою створювалася система державних органів управління і органів громадського самоврядування. Управлінська структура освіти охоплювала: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти; центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані навчальні заклади; орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері освіти; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, а також утворені місцевими державними адміністраціями й органами місцевого самоврядування структурні підрозділи з питань освіти (місцеві органи управління освітою).

Упродовж 1991–1993 рр. сформувалися нові органи управління освітою. Зокрема, Указом Президента України в 1991 р. створено Міністерство освіти України[3], першим міністром освіти став П. М. Таланчук (перед цим обіймав посаду ректора Київського політехнічного інституту). Міністерство від самого початку його заснування активно забезпечувало трансформаційні процеси в системі освіти України: передусім було переглянуто навчальні програми гуманітарних предметів (перехід від радянської ідеології до передових європейських стандартів освіти), створено нові навчальні програми для всіх навчальних дисциплін, держава підтримала розбудову приватних закладів освіти різного рівня.

На виконання Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про освіту»» та з метою забезпечення розвитку освіти як

---

[1] Про освіту : Закон України від 23.05.1991 № 1060-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12/print.

[2] Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text.

[3] Про утворення Міністерства освіти України та ліквідацію Міністерства народної освіти України і Міністерства вищої освіти України : Указ Президента України від 12.12.1991 № 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2/91#Text.

пріоритетного засобу розбудови Української держави 3 листопада 1993 р. прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»)»[4] – ця програма була розглянута та схвалена першим з'їздом педагогічних працівників. Головна мета програми полягала в розробленні стратегії розвитку освіти в Україні в початкові роки її незалежності та в перспективі, у XXI ст., створенні життєздатної системи безперервного навчання й виховання для досягнення високих освітніх результатів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації.

Реформування освіти в Українській державі мало виконати низку стратегічних завдань. Це відродження й розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян; формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного та морального здоров'я; забезпечення пріоритетності розвитку людини, відтворення і трансляції культури й духовності в усій різноманітності вітчизняних та світових зразків; виведення освіти в Україні на рівень освіти розвинутих країн світу шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних, організаційних засад; подолання монопольного становища держави в освітній сфері через створення на рівноправній основі недержавних навчально-виховних закладів; глибока демократизація традиційних навчально-виховних закладів; формування багатоваріантної інвестиційної політики в галузі освіти.

Слід зазначити, що в період 1991–2003 рр. національна система освіти здебільшого зберігала традиції радянського минулого, поступово змінюючись у міру розвитку нових суспільних відносин у країні. Відповідно до суспільних перетворень змінювалось і освітнє законодавство, зокрема численні доповнення внесено до Закону «Про освіту» після ухвалення Конституції України в 1996 р.

На розвиток рамкового Закону України «Про освіту» були прийняті закони України «Про професійно-технічну освіту» (1998 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Про вищу освіту» (2002 р.) та інші законодавчі акти.

Починаючи з 2004 р. відбувалась істотна трансформація інституційно-правової бази освіти під впливом євроінтеграційних процесів, оскільки Україна задекларувала курс на вступ до ЄС. Це зумовило відповідні зміни в усіх сегментах освіти – від дошкільної до вищої.

Підписанням Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 р. Українська держава взяла на себе зобов'язання сприяти розвитку європейського співробітництва в галузі освіти, навчання та молодіжної політики з метою поліпшення взаєморозуміння, активізації міжкультурного діалогу й поглиблення знань щодо відповідних культур із урахуванням культурного та мовного розмаїття[5].

---

[4] Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») : постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.1993 № 896. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text.

[5] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

Згідно з положеннями Угоди про асоціацію, Україна зобов'язалась активізувати співробітництво в галузі вищої освіти з метою: а) реформування та модернізації систем вищої освіти; б) сприяння зближенню у сфері вищої освіти в рамках Болонського процесу; в) підвищення якості й суспільної важливості вищої освіти; г) поглиблення співробітництва між вищими навчальними закладами; д) розширення можливостей вищих навчальних закладів; ж) активізації мобільності студентів і викладачів тощо.

У сфері професійно-технічної освіти та навчання передбачено: 1) розвиток систем професійно-технічної освіти й навчання, подальшого підвищення кваліфікації протягом трудової діяльності/життя, що відповідає реаліям змін на ринку праці; 2) створення національних механізмів із метою поліпшення прозорості та визнання кваліфікацій і компетенцій із використанням досвіду ЄС.

Також Угодою про асоціацію окреслено напрями розвитку у сфері середньої освіти, дистанційного навчання та освіти протягом життя.

Накопичення цих новацій зумовило необхідність перегляду Закону України «Про освіту», нова редакція якого прийнята 5 вересня 2017 р.[6]. Закон дав потужний поштовх для подальшого реформування системи освіти України та розв'язання завдань із входження в європейський освітній простір. Імплементація його положень через підзаконні акти забезпечує можливості поступового здобуття освіти всіма категоріями населення України та створює умови для всебічного розвитку особистості, сприяє істотному зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу суспільства. Положення Закону спрямовані на забезпечення рівних умов доступу до якісної освіти та права кожного громадянина на її здобуття.

Відповідно до сучасних європейських і світових тенденцій Законом передбачено різні шляхи здобуття освіти – формальна, неформальна, інформальна – та форми її здобуття: інституційна (очна (денна, вечірня), заочна, дистанційна, мережева); індивідуальна (екстернатна, сімейна (домашня), педагогічний патронаж, на робочому місці (на виробництві); дуальна. Держава взяла на себе відповідальність за створення умов для розвитку суб'єктів освітньої діяльності, що надають відповідні освітні послуги, заохочує громадян до здобуття всіх видів освіти. Адже остання формує людський капітал, є основою успішної соціалізації особистості, зростання її економічного добробуту, запорукою поступу суспільства, об'єднаного спільними цінностями й культурою.

Слід наголосити, що впродовж усього часу трансформації системи освіти України флагманом освітніх реформ стало Міністерство освіти і науки України (МОН), яке завжди тісно співпрацювало з Верховною Радою України, іншими центральними органами влади, зокрема Міністерством фінансів України, в розв'язанні актуальних проблем освітньої трансформації. Найголовнішою функцією МОН є формування та реалізація державної політики у сфері освіти й науки. Крім того, воно здійснює всебічне курування наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, трансферів, тобто передання технологій;

[6] Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.

забезпечення державного нагляду за діяльністю навчальних закладів усіх форм власності, а також підприємств, установ і організацій, котрі надають освітні послуги або виступають посередниками в їх наданні[7].

На сьогодні МОН забезпечує розроблення стратегічних питань розвитку та форматів вітчизняної освіти з неухильним збереженням і захистом національних інтересів. Зазначене реалізується через положення стратегічних документів, відповідні державні цільові програми, участь у їх виконанні й надання методичних рекомендацій. Міністерство забезпечує дотримання нормативно-правових засад функціонування системи освіти; збір та обробку освітньої статистики, її аналіз, використання для подальших прогнозів; міжнародне співробітництво у сфері освіти й науки; формування пропозицій про обсяг і розподіл освітніх субвенцій, державного фінансування різних видів освіти, стипендіального фонду; визначення державних пріоритетів із підготовки та перепідготовки освітян; їх сертифікацію й підвищення їхньої кваліфікації; розроблення та затвердження умов прийому до навчальних закладів, провадження освітньої діяльності, її ліцензування й перевірки; затвердження порядку проведення інституційного аудиту закладів освіти, акредитації типових освітніх програм та інших заходів контролю якості освіти тощо. Для реалізації покладених на нього завдань МОН тісно взаємодіє з усією системою виконавчої влади та її вищою ланкою – Кабінетом Міністрів України. Не менш інтенсивною є співпраця із законодавцями, фаховими експертами, міжнародними інституціями та ін.

За активної підтримки Уряду на сьогодні продовжується реформування освітньої сфери[8]. Реформа здійснюється за низкою пріоритетних напрямів: доступна та якісна дошкільна освіта; Нова українська школа; сучасна професійна освіта; якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих; розвиток науки та інновацій. За кожним із них реалізуються завдання, націлені на досягнення спільної мети – перетворення української освіти на інноваційне середовище, в якому учні і студенти набувають ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності, а науковці мають можливості й ресурси для проведення досліджень, що безпосередньо впливатимуть на соціально-економічний та інноваційний розвиток держави. Зміст професійної (професійно-технічної), фахової передвищої й вищої освіти постійно оновлюється з урахуванням потреб ринку праці. Особливої актуальності набуває питання мобільності, конкурентоспроможності та рівня кваліфікації працівників. Освітня й наукова галузі стають чинником соціальної рівності, суспільної згуртованості, сприяння економічному розвитку та конкурентоспроможності України.

Визначені стратегічні орієнтири окреслюють напрями вдосконалення інституційно-правової бази системи освіти України в контексті соціальних змін, розвитку національної економіки задля зміцнення позицій нашої держави в європейському і світовому освітніх просторах.

---

[7] Місія, функції та стратегія / М-во освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/pro-ministerstvo/misiya-ta-funkciyi.

[8] Реформа освіти та науки / Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-osviti.

1.2. Динаміка розвитку системи освіти України

Розвиток системи освіти України впродовж 1991–2021 рр. відбувався в умовах докорінної зміни соціально-політичного й економічного устрою держави. Тривале безальтернативне панування командно-адміністративної системи та комуністичної ідеології, ментальне укорінення багатьох стереотипів того періоду ускладнили перехід до ринкової економіки. На початку 1990-х років країна опинилася в стані глибокої економічної кризи, що, у свою чергу, позначилося на динаміці процесів у освітній сфері.

Зауважимо, що кризові явища торкнулися сфери демографії, населення України впродовж 30 років скоротилося (за вирахуванням населення, яке залишилося на окупованих територіях АР Крим та Донецької й Луганської областей) фактично на 10 млн осіб (рис. 1.2.1).

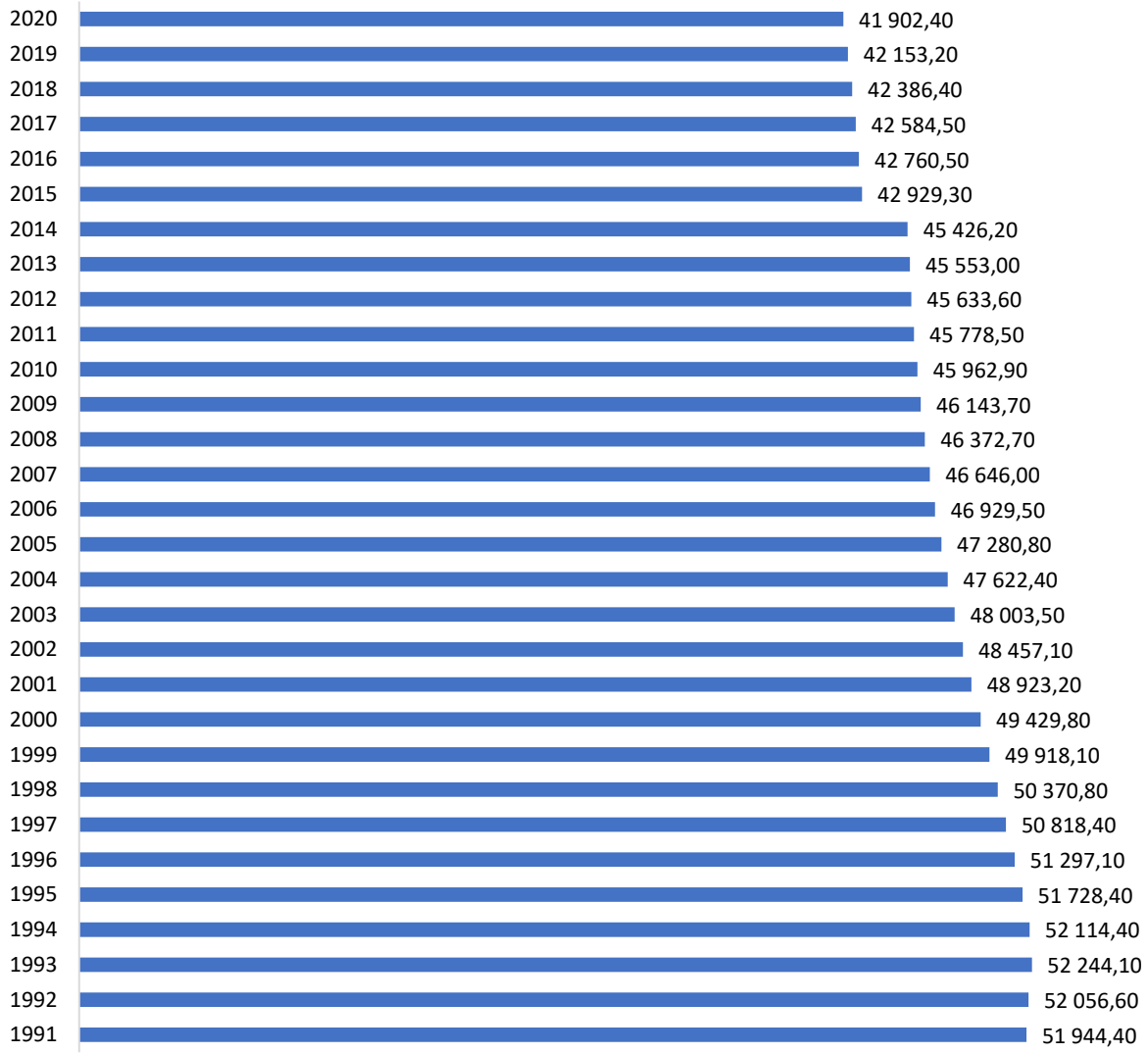

Рис. 1.2.1. **Чисельність населення України в 1991–2020 рр.**, *тис. осіб*
Джерело: Демографічна та соціальна статистика / Населення та міграція. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

Кількісна характеристика демографічних процесів в Україні визначається показниками народжуваності, тривалості життя при народженні, міграції

населення[9]. Криза проявилась у падінні народжуваності та виникненні тенденції переходу українців на західну модель репродуктивної поведінки, яка характеризується зростанням віку матері при народженні дитини. Тривалість життя в Україні залишається досить низькою порівняно з розвинутими країнами. Найчастіша причина смерті – серцево-судинні захворювання, спостерігається високий рівень смертності у працездатному віці для чоловіків, котрі в середньому живуть на 10 років менше від жінок.

З початку незалежності в Україні посилилася зовнішня трудова міграція. Безвізовий режим перетину кордону з країнами ЄС ще більше її стимулював. Із часом уряди європейських країн розробили сприятливішу законодавчу базу для залучення українських трудових мігрантів на ринки праці своїх країн, що призвело до перетворення певної частини трудової міграції на постійну.

Перед Урядом України стоїть завдання створити умови для праці та ведення бізнесу, порівнянні з європейськими. Це допоможе повернути українських трудових мігрантів із їхнім європейським досвідом і професійними знаннями на батьківщину та посилити соціально-економічний розвиток України.

1.2.1. Здобувачі освіти за рівнями освіти в динаміці (1991–2021 рр.)

Стосовно здобувачів освіти слід зазначити, що в 1991 р. у закладах освіти України навчалося близько 11 млн осіб, чисельність яких протягом 30 років стабілізувалася на рівні близько 7 млн осіб (рис. 1.2.2).

Упродовж усього періоду незалежності України найменшою чисельність вихованців у закладах дошкільної освіти була у 2001/2002 н. р. – 0,968 млн дітей, у 2020/2021 н. р. вона збільшилася до 1,139 млн дітей (без урахування дошкільнят на окупованих територіях).

У закладах загальної середньої освіти чисельність дітей загалом скоротилася із 7,102 млн осіб у 1991/1992 н. р. до найнижчого значення 3,757 млн осіб у 2014/2015 н. р. Останнє зумовлене передусім анексією АР Крим та окупацією частини Донецької й Луганської областей Російською Федерацією. Втім, упродовж 2014–2020 рр. сформувалася позитивна тенденція зростання числа школярів у закладах загальної середньої освіти: їх побільшало майже на півмільйона, до 4,211 млн осіб.

Щодо закладів професійної (професійно-технічної) освіти варто зауважити, що кількість їхніх учнів протягом усього періоду незалежності скоротилася більш ніж на 400 тис. осіб. Це пов’язано з низкою факторів, головним чином зі зменшенням престижності робітничих професій та невідповідністю рівня підготовки фахівців вимогам ринку праці.

На сьогодні очікується поліпшення ситуації щодо системи підготовки кадрів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти завдяки здійсненню проєктів державно-приватного партнерства, розробленню й реалізації

[9] Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002–2019 рр. : кол. моногр. / за ред. О. М. Гладуна ; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. Київ, 2020. 174 с. URL: https://idss.org.ua/arhiv/population.pdf.

комунікаційної стратегії популяризації професійної (професійно-технічної) освіти, формуванню нового змісту освіти та іншим заходам із боку МОН.

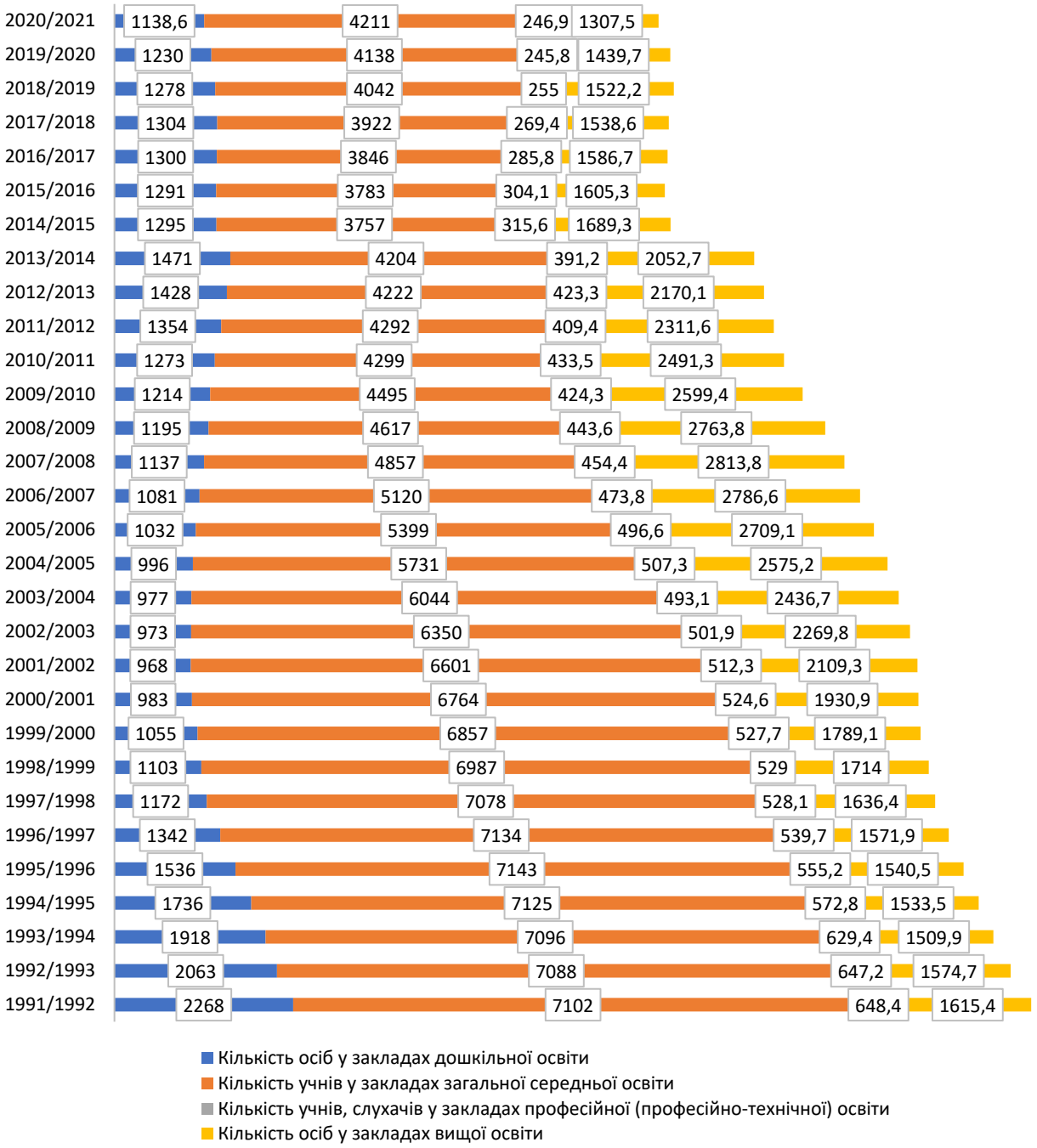

Рис. 1.2.2. **Чисельність вихованців, учнів, слухачів, студентів у закладах освіти України протягом 1991/1992–2020/2021 н. рр.,** *тис. осіб*

Джерело: Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/; Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua.

У сегменті вищої освіти на початку 1990-х років сформувалася стійка тенденція зростання чисельності студентів. Так, у закладах вищої освіти вона зросла з 1 615,4 тис. осіб у 1991/1992 н. р. до 2 813,8 тис. осіб у 2007/2008 н. р., тобто в 1,7 раза. Натомість надалі спостерігалися зменшення і стабілізація кількості студентів ЗВО, у 2019/2020 н. р. їх кількість становила 1 439,7 тис. осіб.

Це, зокрема, зумовлено запровадженням більш жорстких умов вступу до ЗВО (введенням із 2005 р. зовнішнього незалежного оцінювання) та зростанням конкуренції з боку зарубіжних закладів освіти, де на сьогодні навчається, за різними оцінками, близько 75 тисяч українців. Загалом такі зміни сприяли підвищенню рівня підготовки абітурієнтів, зниженню рівня корупції, посиленню конкуренції між вітчизняними ЗВО, поліпшенню якості освітніх послуг.

1.2.2. Заклади освіти за рівнями освіти й типами в динаміці (1991–2021 рр.)

Унаслідок зменшення чисельності здобувачів освіти впродовж 1991–2020 рр. відбувалось і поступове скорочення загальної кількості закладів освіти (рис. 1.2.3). На цей процес вплинула також зміна підходів стосовно доступності якісної освіти, що призвело до об'єднання закладів освіти, створення опорних шкіл, утворення комплексів навчальних закладів різних рівнів освіти та ін.

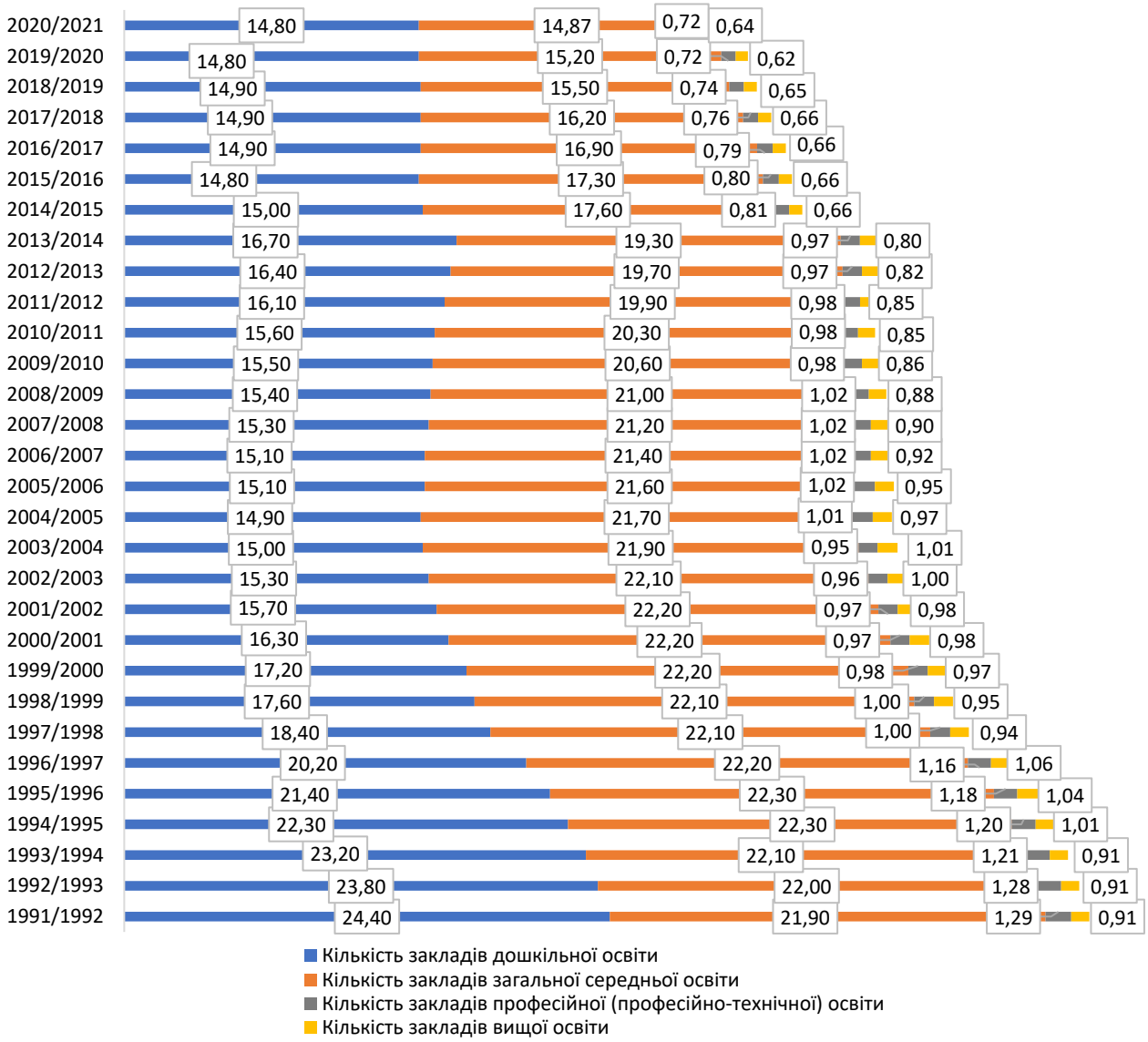

Рис. 1.2.3. **Кількість закладів освіти в 1991/1992–2020/2021 н. рр.**, *тис. од.*
Джерело: Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/; Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua.

У сегменті вищої освіти кількість ЗВО на початку 1990-х років зросла з 910 од. до 1 060 од. у 1996 р. Надалі, у зв'язку з посиленням вимог до закладів вищої освіти з боку МОН, об'єднавчими та іншими процесами, їх чисельність зменшилася й у 2021 р. становила близько 640.

Протягом 1991–2020 рр. кількість закладів професійної (професійно-технічної) освіти зменшилася з 1 290 од. у 1991 р. до 720 од. у 2021 р.; закладів загальної середньої освіти – з 21 900 од. у 1991 р. до 14 870 од. у 2021 р.; закладів дошкільної освіти – з 24 400 од. у 1991 р. до 14 800 од. у 2021 р.

Такі процеси пов'язані зі становлення національної системи освіти, яка має відображати потреби й особливості соціально-економічного розвитку нашої країни, створювати нову суспільну ментальність, конкурувати на відкритому глобальному та європейському ринках освітніх послуг. Зазначимо, що заходи з оптимізації мережі закладів освіти часто були зумовлені необхідністю підвищення ефективності її функціонування, а також трансформацією механізму освітнього фінансування.

1.2.3. Педагогічні та науково-педагогічні працівники в динаміці (1991–2021 рр.)

Педагогічні й науково-педагогічні працівники одні з перших на початку становлення незалежності країни зіштовхнулися із фінансово-економічними труднощами (недофінансуванням і невчасними виплатами заробітної плати), а також соціально-політичними та гуманітарними проблемами, такими як відхід від радянської ідеології в навчальному процесі, забезпечення плюралізму думок, зміна методичних підходів у процесі викладання тощо. Ці зміни, безперечно, позначилися на працівниках сфери освіти, багато з котрих не змогли пристосуватися до нових умов. Так, згідно з даними Державної служби статистики, що є у вільному доступі, та МОН, чисельність педагогічних і науково-педагогічних працівників у період 1991–2021 рр. скорочувалась у всіх сегментах системи освіти України (рис. 1.2.4).

Кількість педагогічних працівників у закладах дошкільної освіти зменшилася зі 151,34 тис. осіб у 1997 р. до 139,4 тис. осіб у 2020 р.; у закладах загальної середньої освіти – з 543 тис. осіб у 1991 р. до 440,5 тис. осіб у 2020 р.

Найбільші зміни викладацького складу відбулися в закладах професійної (професійно-технічної) освіти: з 60,62 тис. осіб у 1991 р. до 31,17 тис. осіб у 2020 р.

Чисельність педагогічних і науково-педагогічних працівників у закладах вищої освіти коливалася під впливом зміни кількості закладів, абітурієнтів та змістом освітніх програм. Також відзначимо, що до сьогодні не вирішене питання із збором, обробкою та оприлюдненням статистичних даних у сегменті вищої освіти, що зумовлює фрагментарність даних, зокрема стосовно педагогічних працівників. Так наявні дані за періоди 1995–2004 рр. та 2005–2021 рр. демонструють зростання кількості педпрацівників на початку двохтисячних років на 35 % з 130,431 тис. осіб у 1995 р. до 201,296 тис. осіб у 2010 р. З того часу у відповідності до тенденцій скорочення ЗВО та зменшення

кількості студентів чисельність педагогічних працівників скоротилася майже на 22 % до 157,287 тис. осіб у 2021 р. (рис. 1.2.4).

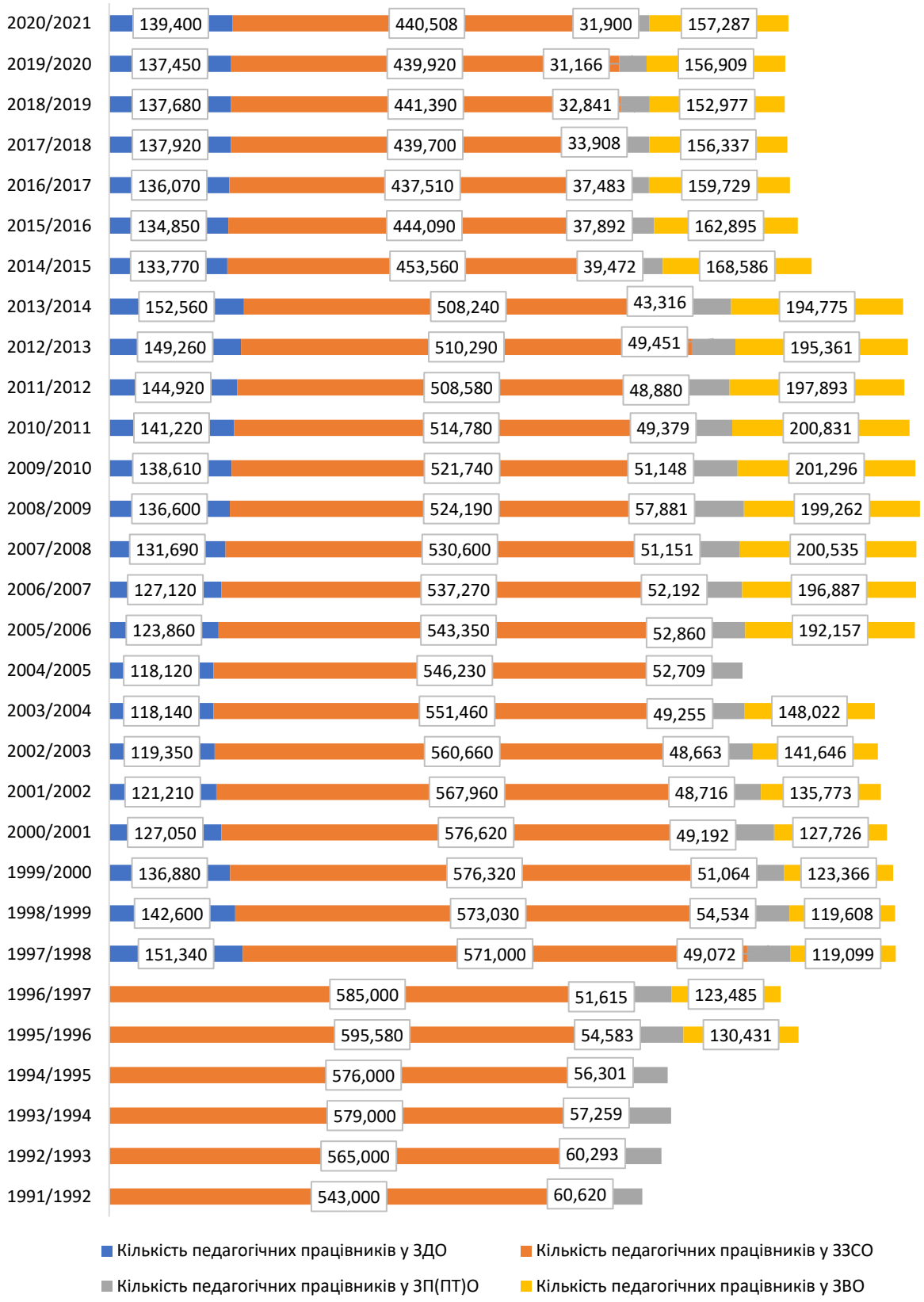

Рис. 1.2.4. **Чисельність педагогічних та науково-педагогічних працівників у 1991/1992–2020/2021 н. рр.**, *тис. осіб*

Джерело: Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/; Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua.

1.2.4. Розвиток освітніх технологій та інструментарію (1991–2021 рр.)

Розвиток освітніх технологій і освітнього інструментарію відбувався в умовах становлення нової парадигми освіти в Україні. Розбудові освітніх технологій передусім сприяли поява конкуренції закладів освіти на внутрішньому та зовнішніх ринках освітніх послуг, деполітизація освітнього процесу, диверсифікація підходів і методів навчання й виховання, відродження національної свідомості, демократизація освітнього процесу, гуманізм та плюралізм поглядів, дитиноцентризм тощо. Обрання курсу на євроінтеграцію зумовило потребу в урахуванні найкращих досягнень світової педагогічної думки в системі освіти України, поступовому впровадженні нових освітніх технологій та інструментів для їх реалізації.

Освітні технології включають педагогічні (навчальні й виховні) технології та технології освітнього управління. На сьогодні освітні технології істотно розширюють свої можливості завдяки системному впливу інформаційних технологій, які є наскрізними, та використовуються в навчанні, вихованні й управлінні. Поступ освітніх технологій спричинений, зокрема, розвитком суспільних відносин і формується під впливом низки чинників (рис. 1.2.5).

Рис. 1.2.5. **Чинники впливу на розвиток освітніх технологій**

За роки незалежності відбулася низка змін у організації освітнього процесу (його тривалості і змісті), методах навчання, засобах та інструментах цього процесу, підходах до оцінювання й контролю знань тощо. Упродовж 1991–2001 рр. поступово змінювалися підходи до періодизації навчання: традиційний поділ на чверті за рішенням педрад міг бути замінений на півріччя або семестри. Зокрема, у 2001 р. усі заклади загальної середньої освіти перейшли на навчання за семестровою структурою.

Посилювалася практична спрямованість освітнього процесу та профорієнтаційна робота з учнями – від активного запровадження навчальних екскурсій до включення елементів дуальної освіти. Поряд із традиційними методами викладання збільшувалася роль самостійної практичної й пізнавальної діяльності учнів, спрямованої на розвиток навичок самоконтролю в процесі цілеспрямованого, організованого пошуку знань. Спектр традиційних уроків розширився за рахунок зростання популярності уроку-конкурсу, уроку-гри, уроку-подорожі, уроку-змагання та ін. На початку 2000-х років стали

впроваджуватися проєктні методи навчання й самоорганізації, що сприяло розвитку навичок здобувачів освіти працювати в команді. Поряд із організуючим впливом держави на освітній процес, завдяки розробленню для всіх рівнів освіти її державних стандартів, типових освітніх, модельних навчальних програм тощо, в Україні вільно функціонують альтернативні педагогічні технології, які розширюють можливості здобувачів освіти. Прикладами є педагогічні технології раннього розвитку дитини, «Росток», «Інтелект України», «Розумники» (Smart Kids)», STEM-освіта та ін.

Значні зміни в освітніх технологіях відбулися на початку XXI ст. в умовах бурхливого розвитку інформаційно-телекомунікаційних, інтернет-технологій, що спричинило утвердження нових підходів до розбудови освітніх технологій та інструментів.

Перший етап інформатизації освіти (її електронізація) припадає на 2000–2010 рр. і характеризується широким застосуванням обчислювальної техніки, комп'ютерів та програмного забезпечення. Тоді практикувалася діалогова взаємодія людини з комп'ютером, що відкрило нові можливості в освітній сфері.

Справді тектонічні зрушення відбулися на другому етапі розвитку інформаційно-телекомунікаційних освітніх технологій, у 2010–2021 рр., якому притаманне повсюдне використання сучасних комп'ютерів, швидкодіючих накопичувачів великої ємності, нових ІКТ, застосування в освітній діяльності поширених соціальних мереж і сервісів. Яскравим прикладом синергії інформаційно-телекомунікаційних та освітніх технологій є платформа для дистанційного й змішаного навчання «Всеукраїнська школа онлайн», котра почала функціонувати в Україні наприкінці 2020 р. завдяки спільним зусиллям Міністерства освіти та науки України, Міністерства цифрової трансформації України та Українського інституту розвитку освіти. Актуальність створення національної освітньої платформи значною мірою зумовлена викликами, пов'язаними з поширенням COVID-19. Проте ця платформа також є інструментом забезпечення сталості та якості навчального процесу, рівного доступу до якісної освіти для всіх школярів України і світу, незалежно від місця їх проживання.

У незалежній Україні набули розвитку науково-освітні інформаційні мережі (НОІМ), спеціальні технології підтримки віртуальної навчальної діяльності (web 2.0), технології електронного проєктування педагогічних систем, мережевого е-дистанційного навчання, е-бібліотек, комунікацій близької зони, електронні технології управління проєктами, глобальна мережа «Партнерство в навчанні». Усі вони спрямовані на розв'язання проблем сучасної педагогіки, сприяють підвищенню якості й розширенню обсягів контентного наповнення інформаційного ресурсного простору, поліпшенню доступу до наукових і навчальних відомостей для широкого кола користувачів, підвищенню ефективності проєктування та застосування комп'ютерно-орієнтованих систем навчального призначення.

Прикладами таких технологій є:

Moodle – навчальна платформа, призначена для об'єднання педагогів, адміністраторів і студентів в одну надійну, безпечну й інтегровану систему для створення персоналізованого навчального середовища. Це безкоштовна, відкрита система управління навчанням.

E-learning – освітня платформа з використанням web-технологій. Дає можливість пройти курс дистанційної освіти та при цьому вести діалог із викладачем, іншими слухачами. До арсеналу технологій та інструментів відкритої освіти належать засоби забезпечення доступу до навчальних матеріалів, засоби візуалізації, інструменти колективної роботи з різноплановим освітнім контентом, а також широкий спектр засобів забезпечення сучасної дистанційної освіти – передусім засоби аудіо- й відеозв'язку.

Функціонує багато сучасних комунікаційних освітніх інструментів для учнів і вчителів[10], зокрема Skype, Google meets, Zoom – інструменти для підтримки зв'язку з іншими педагогами, учнями, участі в нарадах у режимі онлайн. Учителі можуть співпрацювати з іншими класами, незалежно від місцезнаходження абонентів. Розроблено ряд сайтів (Edmodo, EduBlogs, Grocki, Wikispaces тощо), які формують звужену соціальну мережу за типом Facebook, котра дає змогу вчителям та учням спілкуватись, об'єднавшись навколо процесу навчання у школі, місця для ведення блогів для здобувача освіти, педагога, для всього класу, сховищ розгорнутих планів уроків, проєктів, освітніх матеріалів та ін.

Чималі кроки за час незалежності зроблено й у розвитку технологій управління освітою. На сьогодні завдяки зусиллям держави функціонують такі інформаційні системи національного рівня:

- ПАТ АІКОМ (програмно-апаратний комплекс «Автоматизований інформаційний комплекс освітнього менеджменту»), що призначений для організації всіх видів робіт зі збору та опрацювання даних від закладів освіти у цифровому форматі, включаючи створення електронного архіву даних, автоматизованого управління процедурами збору інформації, контролю виконавської дисципліни, а також управління бізнес-процесами опрацювання інформації.
- АС «ІРЦ» (система автоматизації роботи інклюзивно-ресурсних центрів) – комплекс програмних і апаратних засобів, які на основі інформаційно-телекомунікаційних технологій забезпечують створення єдиного інтегрованого інформаційного середовища у сфері інклюзивної освіти, призначеного для обробки відомостей, що утворюються в процесі діяльності інклюзивно-ресурсних центрів, та їх інформаційно-аналітичного забезпечення.
- ЄДЕБО (єдина державна електронна база з питань освіти), котра є інтегрованою інформаційно-телекомунікаційною системою, технічні засоби якої перебувають у межах території України, складається з комплексу автоматизованих робочих місць, об'єднаних у єдину інформаційну систему засобами зв'язку з використанням технології віддаленого доступу, має підключення до мереж зв'язку загального користування з розмежуванням прав доступу, забезпечує захист від порушень цілісності інформації, забезпечує різні рівні доступності

[10] Сучасні освітні інструменти для вчителів / Управління освіти Чернівецької міської ради. URL: https://osvita.cv.ua/suchasni-osvitni-instrumenty-dlya-vchyteliv/.

відкритої інформації та інформації з обмеженим доступом, вимога щодо захисту котрої встановлена законом.

Зазначені інформаційні системи забезпечують освітніх управлінців доказовою, достовірною адміністративною і статистичною освітньою інформацією, на основі якої можна приймати виважені управлінські рішення щодо формування ефективної освітньої політики, а також належного фінансового забезпечення сфери освіти.

Висновки

1. Трансформація системи освіти в незалежній Україні відбувалася в умовах докорінних змін державного устрою та створення нових інституційно-правових засад переходу до ринкової економіки. Упродовж першого десятиріччя незалежності України в підходах до організації освітнього процесу ментально все ще зберігалися традиції радянського минулого. Водночас формувалося нове інституційно-правове підґрунтя розвитку національної освіти, зокрема на початку 2000-х років були ухвалені спеціальні законодавчі акти, що регулювали відносини в сегменті дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти. Новий поштовх до зміни інституційних засад функціонування національної системи освіти дали євроінтеграційні процеси в Україні. На сьогодні основні орієнтири розвитку системи вітчизняної освіти враховують положення Угоди про асоціацію з ЄС 2014 року. У 2017 р. новою редакцією рамкового Закону України «Про освіту» визначено підвалини для подальшого реформування системи освіти, підвищення її конкурентоспроможності, якості, входження в європейський освітній простір. На розвиток положень цього закону у 2020 р. прийнято новий Закон України «Про повну загальну середню освіту», внесено низку змін до законів «Про вищу освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», готується нова редакція Закону України «Про дошкільну освіту».

Наразі розроблення стратегічних питань розвитку та форматів вітчизняної освіти з неухильним збереженням і захистом національних інтересів забезпечується Міністерством освіти і науки України у взаємодії з іншими гілками влади. За активної підтримки Уряду триває реформування освітньої сфери за низкою пріоритетних напрямів, таких як доступна та якісна дошкільна освіта, Нова українська школа, сучасна професійна освіта, якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих, розвиток науки та інновацій. Ці стратегічні орієнтири окреслюють напрями подальшого вдосконалення інституційно-правової бази системи освіти України задля зміцнення позицій останньої в європейському і світовому освітніх просторах із урахуванням соціальних змін, поступу національної економіки.

2. Докорінні зміни соціально-політичного та економічного устрою країни від моменту здобуття незалежності супроводжувалися демографічною кризою, що впливала на динаміку розвитку освітньої галузі в Україні. Спадаючі демографічні тенденції окреслилися ще на початку 1990-х років та визначаються

відповідними показниками народжуваності, тривалості життя при народженні, міграції населення. Загальне скорочення чисельності населення України зумовлене зниженням народжуваності, малою, порівняно з розвинутими країнами, тривалістю життя, посиленою міграцією громадян після відкриття кордонів. Додатковим негативним чинником стала агресія Російської Федерації проти України та окупація частини її територій. Вказані чинники впливали на тенденції розвитку вітчизняної системи освіти, призводячи передусім до скорочення кількості здобувачів освіти, педагогів і закладів освіти.

3. За 30 років чисельність здобувачів освіти зменшилася майже на третину. Внаслідок цього відбувалося й поступове скорочення кількості закладів освіти. На цей процес накладалися також зміни в підходах щодо забезпечення доступу до якісної освіти, що спричинило об'єднання закладів освіти, створення опорних шкіл, утворення комплексів навчальних закладів різних рівнів освіти та ін. Відповідно до цих процесів поменшало педагогічних та науково-педагогічних працівників.

Разом із тим варто зауважити, що починаючи з 2014 р. окреслилися нові тенденції. Зокрема, загальна чисельність здобувачів освіти різних рівнів (від дошкільної до вищої) стабілізувалася на рівні трохи вище 7 млн осіб, зростає кількість учнів у сфері повної загальної середньої освіти. Це дає підстави, враховуючи хід реформи децентралізації, яка завершується, припустити, що надалі, за умови забезпечення стійкого економічного розвитку, номінальні показники освітньої сфери підвищуватимуться.

4. В Україні інтенсивно розвивалися сучасні освітні технології, впроваджувався новий освітній інструментарій. Розбудові освітніх технологій головним чином сприяли поява конкуренції закладів освіти на внутрішньому й зовнішніх ринках освітніх послуг, деполітизація освітнього процесу, диверсифікація підходів і методів навчання та виховання, відродження національної свідомості, демократизація освітнього процесу, гуманізм і плюралізм поглядів, дитиноцентризм, обрання курсу на євроінтеграцію. Все це зумовило потребу в урахуванні найкращих досягнень світової педагогічної думки в системі освіти України, впровадження нових освітніх технологій та інструментів для їх реалізації.

За роки незалежності відбулася низка суттєвих змін у організації освітнього процесу (його тривалості і змісті), методах навчання, засобах та інструментах освітнього процесу, підходах до оцінювання й контролю знань. Вагомий внесок у розвиток освітніх технологій зробили ІТ-технології, що привело до повсюдного використання сучасних комп'ютерів, швидкодіючих накопичувачів великої ємності, нових ІКТ, застосування в освітній діяльності поширених соціальних мереж і сервісів.

Помітні кроки за цей період зроблено й у розбудові технологій управління освітою. На сьогодні завдяки зусиллям держави функціонують інформаційні системи національного рівня ПАТ АІКОМ, АС «ІРЦ», ЄДЕБО. Вони забезпечують освітніх управлінців доказовою, достовірною адміністративною та статистичною освітньою інформацією, на основі якої можна приймати виважені управлінські рішення щодо формування ефективної освітньої політики й належного фінансового забезпечення сфери освіти.

1.3. Розвиток дошкільної освіти

1.3.1. Трансформація інституційно-правової бази дошкільної освіти

Тридцять років демократичних перетворень у політичному й суспільному житті країни зумовили суттєві зміни в освітянському просторі. Зокрема, трансформація торкнулася невід'ємного складника системи вітчизняної освіти – дошкільної ланки, спрямованої на забезпечення цілісного розвитку дитини, її фізичних, інтелектуальних і творчих здібностей шляхом виховання, навчання, соціалізації та формування необхідних життєвих навичок, починаючи одразу після народження.

Євроінтеграційні прагнення істотно вплинули на державну політику України в галузі дошкільної освіти, що передусім передбачала забезпечення її функціональної спроможності та вдосконалення нормативно-правового регулювання; подолання невідповідності між можливостями й потребами у здобутті освіти дітьми дошкільного віку; підвищення якості надання освітніх послуг; зміну підходів до фінансування та управлінського менеджменту. Вже в перші роки незалежності в системі дошкільного виховання постала потреба у визначенні її інституціональних засад, які відповідатимуть соціально-економічним перетворенням у країні.

Початок 1990-х років в Україні супроводжувався значними демографічними зрушеннями, що призвело до скорочення мережі закладів дошкільної освіти (закладів ДО), передусім відомчих дитячих садків. Для збереження цих закладів від закриття уряд рекомендував передати їх у комунальну власність, проте місцевим бюджетам бракувало коштів на їх утримання, що вплинуло на загальну тенденцію до закриття закладів ДО, надання їхніх приміщень в оренду комерційним структурам або переведення постійно діючих дошкільних установ у розряд сезонних. За даними Державної служби статистики протягом 1991–2001 рр. кількість закладів ДО зменшилася на 35,7 %, і це відчутно погіршило доступ до якісної дошкільної освіти багатьом дітям та, як наслідок, перспективи їх розвитку й майбутню успішність у школі.

90-і роки XX ст. характеризуються пошуками шляхів подальшого розвитку дошкільної освіти незалежної України. Тогочасні погляди на розвиток дошкілля викладено в Концепції дошкільного виховання в Україні (1993 р.), створеній за ініціативи Міністерства освіти і науки України. Згідно з цим документом, дошкільне виховання має на меті формування основ духовності особистості в період найбільшої емоційної чутливості дитини. Одним із напрямів реформування дошкільної освіти в 1990-і роки було оновлення змісту навчально-виховної роботи в дошкільних закладах шляхом розроблення низки варіативних програм, а саме: «Малятко» (Інститут педагогіки, Інститут психології АПН України, 1991 р.), «Дитина» (Київський міжрегіональний інститут вдосконалення вчителів імені Б. Грінченка, 1992 р.), «Дитина у дошкільні роки» (Запорізький обласний інститут вдосконалення вчителів, 1991 р.).

У 1999 р. науковці і практики розробили Державний стандарт дошкільної освіти – Базовий компонент дошкільної освіти та методичний супровід до нього –

Коментар і Програму розвитку дітей дошкільного віку «Я у Світі». В нормативному документі було наведено вимоги до змісту й обсягу дошкільної освіти в Україні незалежно від форми власності закладу ДО. Базовий компонент побудовано за сферами життєдіяльності, які характеризують специфіку дошкільного дитинства. До пріоритетів ним віднесено розвиток та виховання особистості, залучення дитини до різних видів діяльності, в котрих реалізуються її фізичний, психологічний і соціальний потенціал. Життєдіяльність має гармонізувати фізичний, емоційний, моральний, вольовий, соціальний та інтелектуальний розвиток.

На початку XXI ст. педагогами, вченими переосмислюється організація навчально-виховного процесу в закладах ДО з позиції нових концептуальних підходів: діяльнісного, особистісно орієнтованого, компетентнісного. Концептуальні положення державної політики щодо дошкільної освіти закріплено в законах України «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства» (2001 р.), Національній стратегії розвитку освіти України до 2021 року.

Так, у Законі України «Про дошкільну освіту»[11], прийнятому у 2001 р., визначено такі засади державної політики: гуманізація – утвердження дитини як найвищої цінності суспільства; підтримка та захист пріоритету виховної функції сім'ї; загальнодоступність і варіативність дошкільної освіти; всебічний розвиток особистості на засадах національних та загальнолюдських цінностей; відповідність системи дошкільної освіти особливостям розвитку дитини дошкільного віку. Окреслено принципи, які покладено в основу дошкільної освіти: органічне поєднання родинного й суспільного виховання; максимальне пристосування до природних особливостей дитини; диференціація освітньо-виховного процесу відповідно до індивідуальних здібностей, інтересів, потреб дитини; гуманізація та демократизація педагогічного процесу; забезпечення активної позиції дитини в самовираженні і співробітництві з дорослими; введення дитини у світ національної культури, формування інтересу й поваги до неї.

Прийняття Закону України «Про освіту» (з подальшими змінами)[12] спричинило перегляд окремих положень Закону України «Про дошкільну освіту» та привело до внесення коректив щодо основної термінології, періодизації віку дітей і форм здобуття дошкільної освіти, а також доповнення його норм низкою нових положень (табл. 1.3.1).

Згідно з Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року[13] та Планом заходів з її реалізації[14], пріоритетними завданнями розвитку дошкільної освіти визначено: відновлення роботи закритих у попередні роки закладів ДО й розширення їх мережі до повного задоволення потреб населення; стовідсоткове охоплення обов'язковою дошкільною освітою дітей старшого дошкільного віку через урізноманітнення форм її здобуття; створення

[11] Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 № 2628-II. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text.
[12] Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII (поточна редакція від 23.04.2021). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.
[13] Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25.06.2013 № 344. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text.
[14] Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.09.2013 № 686-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/246688428.

оптимальних умов (організаційно-педагогічних, санітарно-гігієнічних, навчально-методичних і матеріально-технічних) для функціонування закладів ДО; оновлення змісту, форм, методів та засобів навчання, виховання й розвитку дітей дошкільного віку відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти та програм розвитку дитини; перегляд підходів до визначення плати за харчування дітей у державних і комунальних дошкільних навчальних закладах шляхом установлення безоплатного забезпечення харчуванням дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей із малозабезпечених сімей.

Таблиця 1.3.1

Основні зміни до Закону України «Про дошкільну освіту» відповідно до Закону України «Про освіту»

Періодизація віку дітей	
Стара редакція	*Нова редакція*
Немовлята	Немовлята (до 1 року)
Молодший дошкільний вік	Ранній вік (від 1 до 3 років)
Середній дошкільний вік Старший дошкільний вік	Передшкільний вік (від 3 до 6 (7) років): • молодший дошкільний вік (від 3 до 4 років); • середній дошкільний вік (від 4 до 5 років); • старший дошкільний вік (від 5 до 6 (7) років)
Форми здобуття дошкільної освіти	
Стара редакція	*Нова редакція*
У дошкільних навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форми власності	У закладах дошкільної освіти незалежно від підпорядкування, типів і форми власності. У структурних підрозділах юридичних осіб приватного і публічного права, у т. ч. закладів освіти
У сім'ї (до досягнення дитиною п'ятирічного віку)	У сім'ї – за сімейною (домашньою) формою здобуття дошкільної освіти
За допомогою фізичних осіб із високими моральними якостями, які мають відповідну вищу педагогічну освіту, ліцензію на право надання освітніх послуг у сфері дошкільної освіти та фізичний стан здоров'я яких дозволяє виконувати обов'язки педагога	За допомогою фізичних осіб, які мають педагогічну освіту та/або професійну кваліфікацію педагогічного працівника, у т. ч. які провадять незалежну професійну діяльність. За допомогою фізичних осіб – підприємців, основним видом діяльності яких є освітня діяльність
Нові положення	
Повноваження закладу дошкільної освіти	Планує діяльність та формує стратегію розвитку. Формує освітню програму. Забезпечує добір і розстановку кадрів. Відповідно до установчих документів утворює, реорганізує та ліквідує структурні підрозділи (відділення, групи)
Наповнюваність груп	В інклюзивних групах – до 15 осіб (з них не більше трьох дітей з особливими освітніми потребами)
Педагогічне навантаження	Вихователь інклюзивної групи – 25 год. Асистент вихователя інклюзивної групи – 36 год. Практичний психолог закладу дошкільної освіти (ясел-садка) з інклюзивними групами – 20 год. Керівник гуртка – 18 год.
Педагогічна рада	Нові повноваження педагогічної ради. Рішення педагогічної ради закладу дошкільної освіти вводяться в дію рішеннями керівника закладу

Складено за: Закон України «Про дошкільну освіту». Основні зміни відповідно до Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VII. URL: https://don.kyivcity.gov.ua/files/2017/11/13/doshk.pdf.

Упродовж останніх років незалежного розвитку держави відбувалися зміни в підходах щодо фінансування дошкільної освіти, котрі знайшли своє відображення в багатьох законодавчих ініціативах (наприклад, у законах України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг»[15] та «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України»[16]**)**, завдяки чому було поступово розширено джерела й інструменти фінансування закладів ДО незалежно від форми власності. Так, **у** Законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» визначено організаційні та фінансові засади діяльності інклюзивних груп у закладах ДО як передумови реалізації права дітей із особливими освітніми потребами (*далі* – ООП) дошкільного віку на освіту, соціальну адаптацію та підготовку до здобуття наступного рівня освіти. Зокрема, із запровадженням з 2019 р. інструменту субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам, кошти якої спрямовуються на надання психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових послуг дітям із ООП, котрі здобувають освіту в інклюзивних групах закладів ДО, обсяги коштів на такі цілі збільшились із 37 230 грн у 2019 р. до 87 572 грн у 2020 р.

На трансформацію системи вітчизняної дошкільної освіти позитивно вплинули європейські й світові тенденції, що проявилося в зростанні уваги міжнародної спільноти до цього освітнього рівня. Так, у 2010 р. під егідою ЮНЕСКО було вперше проведено Всесвітню конференцію з навчання, виховання і розвитку дітей раннього і дошкільного віку за участі 193 країн. Учасники конференції зазначили, що освіта, навчання та виховання дітей дошкільного віку є першим фундаментальним кроком до «створення багатства нації».

Попри позитивні зрушення у сфері вітчизняної дошкільної освіти ключовою проблемою залишається невідповідність можливостей потребам у її здобутті дітьми дошкільного віку, проявами якої є: порушення нормативів наповнюваності груп закладів ДО у великих містах і приміській зоні через черги, а отже, погіршення умов праці та здобуття освіти; високий рівень соціальної незахищеності педагогів цих закладів і, як наслідок, незаповненість вакансій молодими фахівцями; неналежна якість дошкільної освіти; існування потреби в розширенні мережі закладів ДО приватної форми власності, зокрема за рахунок детінізації вже функціонуючих закладів ДО та їх ліцензування.

З огляду на необхідність подолання низки проблем і дисбалансів, активізувалися процеси реформування дошкільної ланки з метою забезпечення надання освітніх послуг у закладах ДО на принципах якості, доступності й наступності, що визначено пріоритетом системної трансформації освітньої галузі України на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Стратегічними цілями державної політики у сфері дошкільної освіти було визначено: забезпечення її доступності (наближення до місця проживання

[15] Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг : Закон України від 06.09.2018 № 2541-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2541-19#Text.

[16] Про внесення змін до Бюджетного кодексу України : Закон України від 14.11.2019 № 293-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/293-20#Text.

дитини); подолання черги до закладів ДО; розширення мережі приватних закладів ДО; забезпечення безперешкодного доступу до закладів ДО; створення розвивального інклюзивного освітнього середовища.

Показово, що основні завдання щодо розвитку дошкільної освіти як одного зі стратегічних напрямів політики уряду знайшли відображення в затвердженій Кабінетом Міністрів України новій Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки[17].

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку країни створено передумови для запровадження обов'язкової дошкільної освіти дітей із п'ятирічного віку та розширення мережі закладів для задоволення потреб населення.

Серед ключових здобутків на шляху реалізації системних змін у сфері дошкільної освіти впродовж 2020–2021 рр. варто назвати такі:

- Затвердження змін до Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності (відповідно до постанов Кабінету Міністрів України №№ 180[18] і 365[19]), що сприяло активізації відкриття й функціонування приватних закладів ДО, розширенню кола суб'єктів надання освітніх послуг у закладах ДО.
- Розроблення, громадське обговорення та подання на розгляд Уряду проєкту Концепції розвитку дошкільної освіти[20], яка ґрунтується на основних положеннях Конвенції ООН про права дитини, Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, Цілях сталого розвитку до 2030 року, Європейській рамці якості дошкільної освіти та догляду за дітьми, законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», інших нормативних актах у частині забезпечення прав дітей дошкільного віку та узгоджена з Концепцією реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа». Обов'язковою умовою при розробленні Концепції розвитку дошкільної освіти як програмного документа щодо реалізації права дитини на якісне навчання, виховання й розвиток основними соціальними інститутами стала її побудова на таких принципах: визнання унікальності та обдарованості кожної дитини; цінність дитинства, визнання прав дитини на навчання через гру, дослідницьку і проєктну діяльність; створення умов для різнобічного розвитку особистості дитини; визнання цінності співпраці з родиною; забезпечення переходу дитини з домашнього середовища в дошкільну освіту; надання послуги раннього втручання (за потреби); наступність дошкільної й початкової освіти; безперервний професійний розвиток педагогічних працівників; державно-громадське управління; міжвідомча взаємодія (забезпечення здорового харчування, надання якісних медичних послуг тощо).

---

[17] Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text.

[18] Про внесення змін до Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності : постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2020 № 180. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180-2020-%D0%BF#Text.

[19] Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187 : постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2021 № 365. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2021-%D0%BF#Text.

[20] Концепція розвитку дошкільної освіти / М-во освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/yakisna-ta-dostupna-doshkilna-osvita-zaversheno-gromadske-obgovorennya-proyektu-koncepciyi-rozvitku-doshkilnoyi-osviti.

• Затвердження нового Положення про заклад дошкільної освіти[21] (постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.2021 № 86), основні засади якого визначають: процедури переведення та відрахування із закладів ДО; доповнення переліку категорій дітей, котрі мають право на першочергове зарахування до державних (комунальних) закладів ДО; уточнення процедури зарахування дітей до інклюзивних груп у закладах ДО; можливість впровадження в таких закладах електронних систем взаємодії; управління закладом ДО, зокрема повноваження керівника та педагогічної ради; оновлення структури й організації діяльності закладів та освітнього процесу; особливості фінансово-господарської діяльності закладів ДО, в т. ч. право надавати платні освітні та інші послуги.

• Розроблення дорожньої карти організації діяльності закладів ДО у 2020/2021 н. р. (в умовах пандемії короновірусної хвороби).

• Затвердження нової редакції Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти)[22], що сприятиме продовженню її реформи з урахуванням наступності навчання між закладами дошкільної й загальної середньої освіти, оскільки оновлений документ заснований на таких само принципах та підходах, як і Державний стандарт початкової освіти (діяльнісний підхід до навчання, компетентнісний, інтегрований, особистісно-орієнтований підходи). Ключовою відмінністю нового Державного стандарту є гуманістичний підхід до виховання майбутнього члена суспільства, що базується на принципах демократичності; рівності доступу до якісної дошкільної освіти; сталості розвитку; міжвідомчої взаємодії, державно-громадського, державно-приватного та соціально-педагогічного партнерства (солідарної відповідальності держави, громади, родини, фахівців педагогічної освіти за розвиток і виховання дитини). Крім того, новим стало визначення підходів до компетентностей. Вимоги до обов’язкових результатів навчання та компетентностей дошкільнят сформовані за такими освітніми напрямами: особистість дитини, дитина в сенсорно-пізнавальному просторі, дитина в природному довкіллі, гра дитини, дитина в соціумі, мовлення дитини, дитина у світі мистецтва.

• Запровадження кампанії НУМО (платформи розвитку дошкільнят) про важливість дошкільного розвитку спільно з ЮНІСЕФ.

• Надання роз’яснень, матеріалів та проведення інформаційної кампанії щодо карантину в закладах ДО спільно з ЮНІСЕФ.

• Початок підготовки до оцінювання якості освітнього процесу в закладах ДО за методикою ECERS-3.

Міністерством освіти і науки України готується нова редакція Закону України «Про дошкільну освіту», який доопрацьований із урахуванням базових положень Закону України «Про освіту». Новий закон містить низку інноваційних

[21] Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 12 березня 2003 р. № 305 «Про затвердження Положення про дошкільний навчальний заклад» : постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.22021 № 86. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86-2021-%D0%BF#Text.

[22] Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) : наказ Міністерства освіти і науки України від 12.01.2021 № 33. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf.

положень, що відображають наслідки трансформації суспільства за роки незалежності. Зокрема:

– розширено перелік надавачів дошкільної освіти, якими можуть бути, крім закладу ДО, фізичні особи – підприємці, сім'ї тощо;

– введено раніше відсутні статті: 27 «Інклюзивна освіта», котрою регламентовано організацію інклюзивної освіти дітей з ООП; 28 «Система забезпечення якості», де розмежовується поняття системи внутрішнього й зовнішнього забезпечення якості суб'єктів освітньої діяльності у сфері дошкільної освіти; 32 «Ліцензування освітньої діяльності», в якій наголошується, що заклади ДО можуть провадити освітню діяльність у сфері дошкільної освіти виключно на підставі відповідної ліцензії;

– осучаснено підходи до атестації та сертифікації педагогічних працівників.

Наступними ключовими кроками на шляху реформування дошкільної освіти, відповідно до Плану пріоритетних дій Уряду на 2021 рік[23], у поточному році стануть:

– прийняття нового Закону України «Про дошкільну освіту», що дасть можливість розширити доступ дошкільнят до освіти за допомогою альтернативної моделі фінансування із запровадженням фінансової автономії закладів ДО;

– впровадження затвердженого нового Базового компонента дошкільної освіти. В поточному році ведеться активна робота щодо його впровадження до початку 2021/2022 н. р.: розроблено Методичні рекомендації до оновленого Базового компонента дошкільної освіти[24] та затверджено Типову програму підвищення кваліфікації педагогічних працівників щодо впровадження оновленого Базового компонента дошкільної освіти[25]; забезпечено широкий інформаційний супровід (інформування через цифрове видавництво MCFR, створення електронної книги «Базовий компонент дошкільної освіти. Нова редакція та поради для організації освітнього процесу» в е-журналі «Практика управління дошкільним закладом», публікації в журналах «Вихователь-методист дошкільного закладу», «Практика управління дошкільним закладом», «Дошкільне виховання»; низка публікацій у відкритому доступі; проведення круглих столів і вебінарів для підвищення кваліфікації педагогічних працівників тощо);

– запровадження внутрішнього оцінювання освітніх і управлінських процесів у закладах ДО на основі критеріїв якості дошкільної освіти ECERS-3,

---

[23] Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2021 рік : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.03.2021 № 276-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276-2021-%D1%80#Text.

[24] Методичні рекомендації до оновленого Базового компонента дошкільної освіти / М-во освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/605/0be/86b/6050be86b4f68482865820.pdf.

[25] Про затвердження Типової програми підвищення кваліфікації педагогічних працівників щодо впровадження оновленого Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) : наказ Міністерства освіти і науки України від 31.03.2021 № 397. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/2021/04/01/Typova%20prohrama%20pidvyshchennya%20kvalifikatsiyi%20pedahohichnykh%20pratsivnykiv%20doshkilnoyi%20osvity.pdf.

що дасть змогу за допомогою міжнародної методики об'єктивно оцінити стан дошкільної освіти в Україні та вдосконалювати її;

– розроблення та впровадження професійних стандартів за професіями «вихователь» і «директор закладу дошкільної освіти»;

– створення додаткових місць у закладах ДО, зокрема за рахунок розширення їх мережі в новостворених громадах.

Отже, в основу нової освітньої політики МОН України покладено пріоритетність дошкільної освіти як фундаменту цілісної системи неперервної освіти. Нині її зміст органічно пов'язаний із ідеями Нової української школи: він забезпечує наступність між дошкільною й початковою освітою в умовах шкільної реформи. Для того щоб ця ланка посіла належне місце у вітчизняній системі неперервної освіти, об'єднуються зусилля влади на всіх рівнях для розв'язання важливих проблем українського дошкілля. Розроблювані наразі нормативні документи в частині дошкільної освіти ґрунтуються на національних і наукових засадах. Провідними принципами є демократизація, гуманізація, етнізація педагогічного процесу, творчий розвиток особистості.

1.3.2. Вихованці закладів дошкільної освіти

1.3.2.1. Діти в закладах дошкільної освіти України: охоплення за типом місцевості та забезпечення раннього розвитку (1991–2020 рр.)

Упродовж 30 років дошкільна освіта трансформувалася під впливом соціально-економічних, соціально-політичних та соціокультурних змін, які відбувалися в державі. Затяжна економічна криза, демографічні зміни, соціальне розшарування суспільства не могли не позначитися на освіті загалом, зокрема дошкільній. Із 1991 р. спостерігається скорочення чисельності дітей, охоплених дошкільною освітою: за перше десятиліття незалежності (1991–2001 рр.) таких дітей поменшало у 2,3 раза. Так, якщо в 1991 р. заклади ДО відвідувало 2,268 млн дітей, то у 2001 р. – 0,968 млн дітей (рис. 1.3.1). Унаслідок вказаних демографічних зрушень починаючи з 1992 р. кількість місць у цих закладах перевищувала потреби охочих здобувати дошкільну освіту. Набула поширення практика надання приміщень дитячих садків у оренду комерційним структурам. Але починаючи з 2006 р. попит на заклади ДО зріс, і місць для всіх бажаючих забракло. Ця проблема існувала до 2013 р.

З 2002 р. дітей, які відвідують заклади ДО, більшає, й цей процес триває до сьогодні. За даними Державної служби статистики України, у 2013 р. ці заклади відвідували 1,471 млн, а в 2014 р. – 1,295 млн дітей. Таке зменшення числа дошкільнят порівняно з попереднім, 2013-м, роком пов'язане з анексією Криму й військовим конфліктом на Сході України, що унеможливило врахування даних від тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій Донецької й Луганської областей.

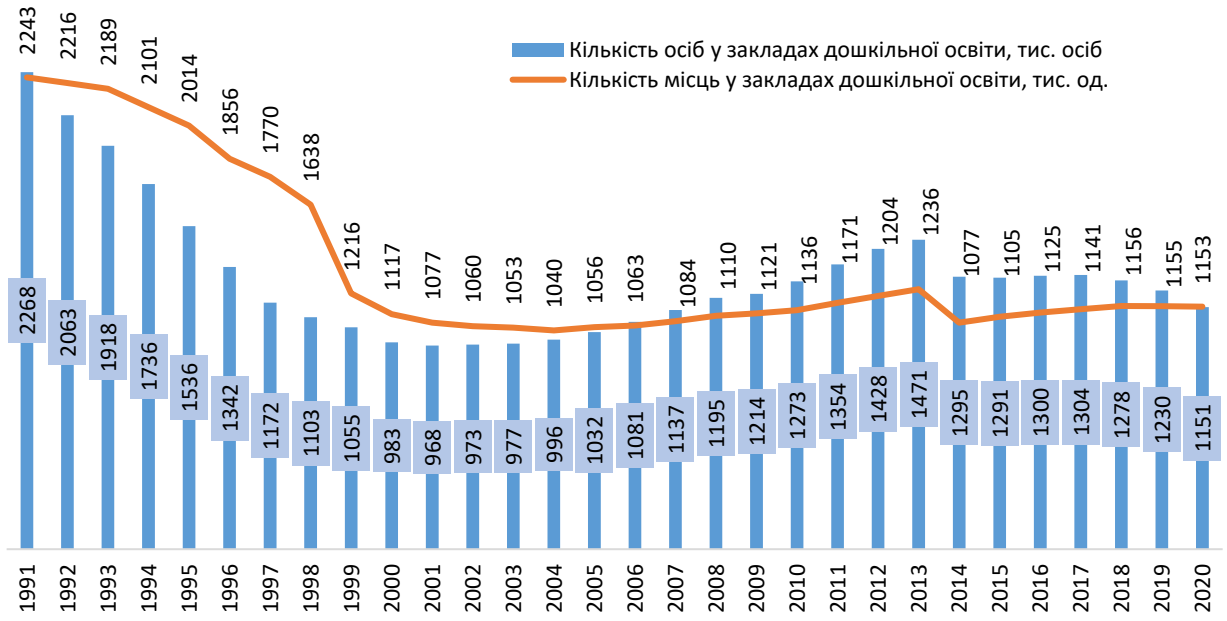

Рис. 1.3.1. **Динаміка кількості дітей і місць у закладах дошкільної освіти, зареєстрованих як юридичні особи, протягом 1991–2020 рр.,** *тис.осіб, тис.од.*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

Протягом 2014–2020 рр. чисельність дітей, охоплених дошкільною освітою, залишалася стабільною, в межах від 1,295 млн у 2014 р. до 1,230 млн осіб у 2019 р. Тільки у 2020 р. цей показник був дещо нижчим – 1,151 млн дітей, що, ймовірно, пов'язано з карантинними обмеженнями через пандемію COVID-19 і дистанційною формою роботи батьків дошкільнят.

Починаючи з 2014 р. спостерігається поступальне розширення мережі закладів ДО за рахунок уведення в експлуатацію нових дитячих садочків та збільшення кількості місць у вже існуючих: на кінець 2020 р. у закладах ДО загалом по Україні було вже 2 000 надлишкових місць. Утім, такі місця наявні переважно в сільській місцевості, у великих містах питання забезпечення місцями в закладах ДО ще вирішується.

1.3.2.2. Охоплення дітей дошкільною освітою за типом місцевості (1995–2020 рр.)

На сьогодні понад 50 % усіх дітей дошкільного віку в Україні отримують дошкільну освіту. Лише в 1993–2003 рр. показник охоплення такою освітою був меншим за 50 % (рис. 1.3.2). Певне «просідання» цього показника у 2000 р., імовірно, пов'язане з декількома демографічними й соціально-економічними чинниками, котрі позначились на жителях як міських, так і сільських поселень. Починаючи з 1991 р. в Україні спостерігається негативна динаміка народжуваності (1991 р. – 630,8 тис. осіб, 1992 р. – 596,8 тис., 1993 р. – 557,5 тис., 1994 р. – 521,6 тис., 1995 р. – 492,9 тис., 1996 р. – 467,2 тис., 1997 р. – 442,6 тис., 1998 р. – 419,2 тис., 1999 р. – 389,2 тис., 2000 р. – 385,1 тис. осіб);

у період 1991–2000 рр. затяжна економічна криза спричинила масове закриття промислових підприємств, зростання безробіття. Паралельно відбувалися процеси внутрішньої міграції: сільське населення скорочувалося через відплив молоді до міст. На цьому тлі зменшилася кількість закладів ДО, що зумовило зниження показника охоплення дітей дошкільною освітою. Втім, надалі цей показник мав стійку тенденцію до зростання (*див.* рис. 1.3.2). У 2020 р., у розпал пандемічного впливу, охоплення дітей закладами ДО в цілому по Україні становило 58 %, у селах – 39 %, в містах – 69 %.

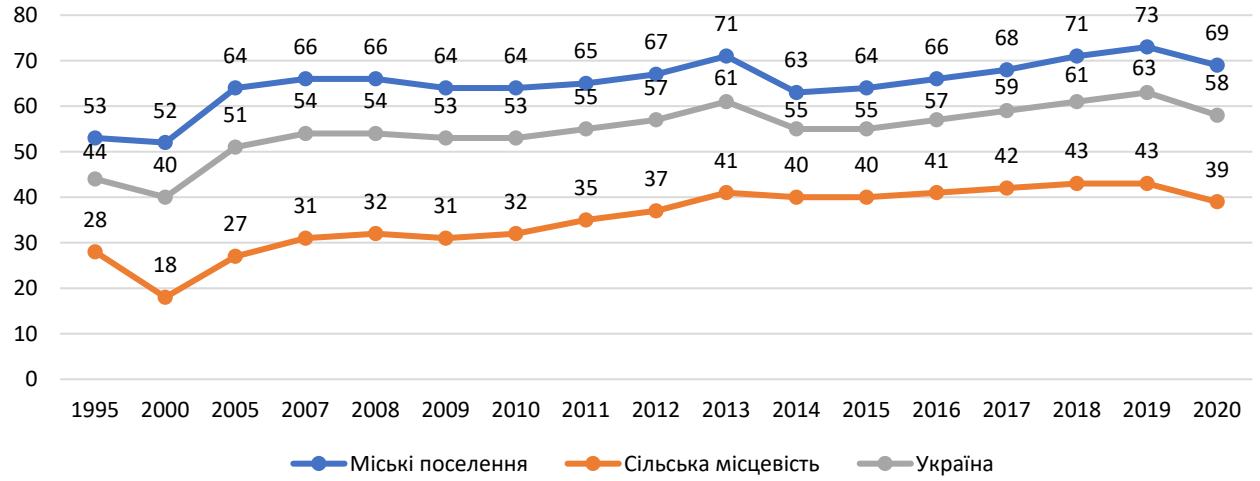

Рис. 1.3.2. **Динаміка охоплення дітей закладами дошкільної освіти**[26] **за типом місцевості у 1995–2020 рр.**, *% до чисельності дітей відповідного віку*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.3.2.3. Охоплення дітей раннього віку (0–2 роки) дошкільною освітою за типом місцевості (2010–2020 рр.)

Перших три роки життя дитини є періодом надзвичайно стрімкого фізичного й психічного розвитку, визначального для подальшого життя. Водночас формальна освіта дітей віком від 0 до 2 років у контексті запровадження освіти впродовж життя потребує особливої уваги. В Україні, відповідно до закону «Про дошкільну освіту», діють різні типи закладів ДО, котрі забезпечують реалізацію права дитини раннього віку на здобуття дошкільної освіти: заклад дошкільної освіти (ясла) для дітей віком від одного до трьох років, заклад дошкільної освіти (ясла-садок) для дітей віком від одного до шести (семи) років, заклад дошкільної освіти (ясла-садок) компенсуючого типу для дітей з ООП віком від двох до семи (восьми) років; будинок дитини – заклад ДО системи охорони здоров'я для медико-соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також для дітей із фізичними та/або інтелектуальними порушеннями від народження до трьох (для здорових дітей) і до чотирьох (для

[26] Показник охоплення дітей закладами дошкільної освіти розраховується як відношення чисельності вихованців таких закладів до загалу дітей у віці 1–6 років (без осіб, що навчаються в перших класах закладів загальної середньої освіти), помножене на 100.

хворих дітей) років; заклад дошкільної освіти (ясла-садок) сімейного типу для дітей віком від двох місяців до шести (семи) років, які перебувають у родинних стосунках; заклад дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу для дітей віком від одного до шести (семи, восьми) років, у складі якого можуть бути групи загального розвитку, компенсуючого типу, інклюзивні, сімейні, прогулянкові, де забезпечується дошкільна освіта з урахуванням стану здоров'я дітей, їх розумового, психологічного, фізичного розвитку.

Охоплення дітей раннього віку (0–2 роки) дошкільною освітою протягом останніх десяти років у відсотковому значенні залишається стабільним як в Україні загалом, так і в містах та сільській місцевості зокрема. Середній показник за період 2010–2020 рр. – 15,9 % (по Україні), з них 7,4 % у сільській місцевості й 20,4 % у містах. У сільських, міських поселеннях, загалом по Україні впродовж 2010–2019 рр. спостерігалася чітка позитивна динаміка охоплення дітей раннього віку дошкільною освітою (рис. 1.3.3). У 2020 р. показники охоплення дітей раннього віку дошкільною освітою дещо знизилися, що, ймовірно, пов'язано з карантинними обмеженнями через пандемію COVID-19 та дистанційною формою роботи батьків.

Рис. 1.3.3. **Динаміка чистих показників охоплення дітей[27] раннього віку (0–2 роки), які відвідують заклади дошкільної освіти, у 2010–2020 рр.,**
% до загалу дітей відповідного віку
Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.3.2.4. Охоплення дітей 5-річного віку дошкільною освітою за типом місцевості (1995–2020 рр.)

Одним зі стратегічних завдань перспективного розвитку вітчизняного дошкілля є охоплення освітою дітей п'ятирічного віку. Це завдання актуальне не лише для України. Так, Стратегією інтелектуального, стійкого та інклюзивного зростання Європейського Союзу «Європа 2020» заплановано досягти 95-

[27] Чистий показник охоплення дітей закладами дошкільної освіти розраховується як відношення загальної кількості вихованців таких закладів до чисельності постійного населення у віці 0–6 років, помножене на 100.

відсоткового охоплення дошкільною освітою дітей віком від чотирьох років і до початку обов'язкового навчання. З 2002 р., у зв'язку з економічним зростанням країни, зайнятістю жінок на виробництві, попит на дошкільну освіту збільшився, а отже, й охоплення нею дітей. На зміну надлишку місць у дитячих садках виникла нова проблема – нестача таких місць та, як наслідок, неможливість задовольнити всіх батьків, котрі бажали віддати дітей до дошкільного закладу. У 2010 р. дошкільну освіту п'ятирічних дітей було визнано обов'язковою. У результаті на початку 2011 р. вже більш ніж 70 % українських дітей старшого дошкільного віку були охоплені різними формами здобуття дошкільної освіти.

Загалом за часи незалежності спостерігається позитивна динаміка охоплення дошкільною освітою дітей цього віку: з 1995 р. їх частка постійно зростала. Так, у 1995 р. по Україні вона становила 54,5 %, у 2020 р. – 66,2 %. У сільській місцевості за період 1995–2020 рр. цей показник збільшився відповідно з 35,5 до 48,7 %, у міських поселеннях – із 64,2 до 75,2 % (рис. 1.3.4).

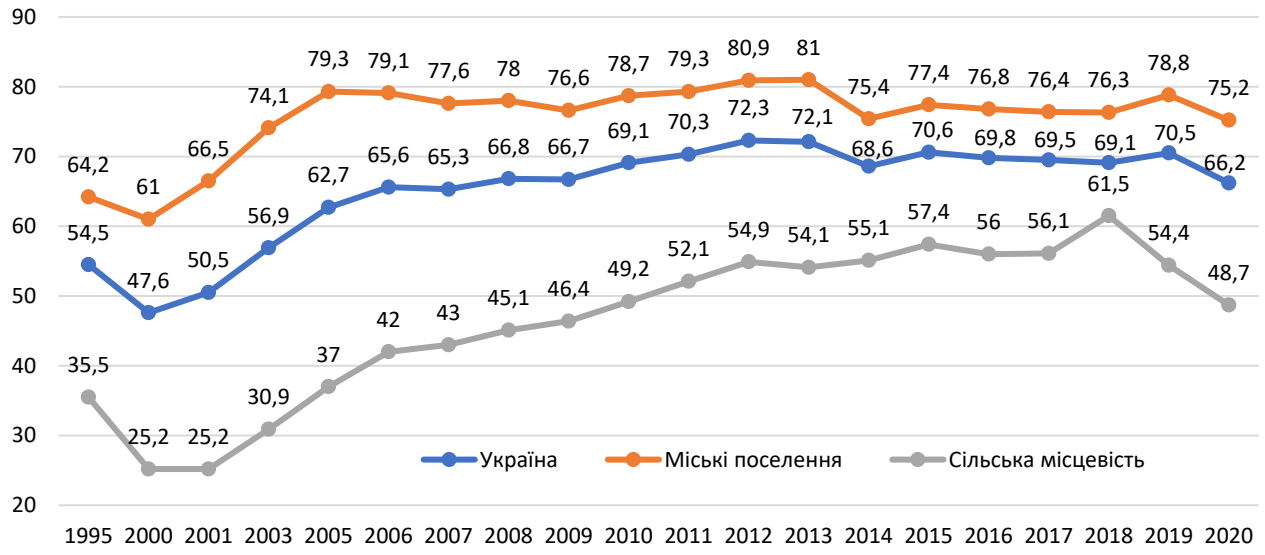

Рис. 1.3.4. **Динаміка охоплення дітей 5-річного віку дошкільною освітою в 1995–2020 рр.,** *% осіб від чисельності населення відповідного віку*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.3.2.5. Діти, які відвідують заклади дошкільної освіти, в розрахунку на 100 місць за регіонами (1995–2020 рр.)

Однією з особливостей розвитку вітчизняної дошкільної освіти в перше десятиліття незалежності була менша завантаженість закладів ДО порівняно з їх потужностями, насамперед у сільських поселеннях. Наприклад, станом на 2000 р. на 100 місць у закладах ДО сільської місцевості припадало 56 дітей. По Україні цей показник становив 88 дітей на 100 місць. Але починаючи з 2006 р. уже спостерігалося переповнення груп, особливо в міських поселеннях. Надалі цей показник зростав і досяг свого піку у 2014 р. (117 дітей на 100 місць). Із 2015 р. чисельність дітей на 100 місць зменшувалася й на кінець 2020 р. дорівнювала 98 осіб (рис. 1.3.5).

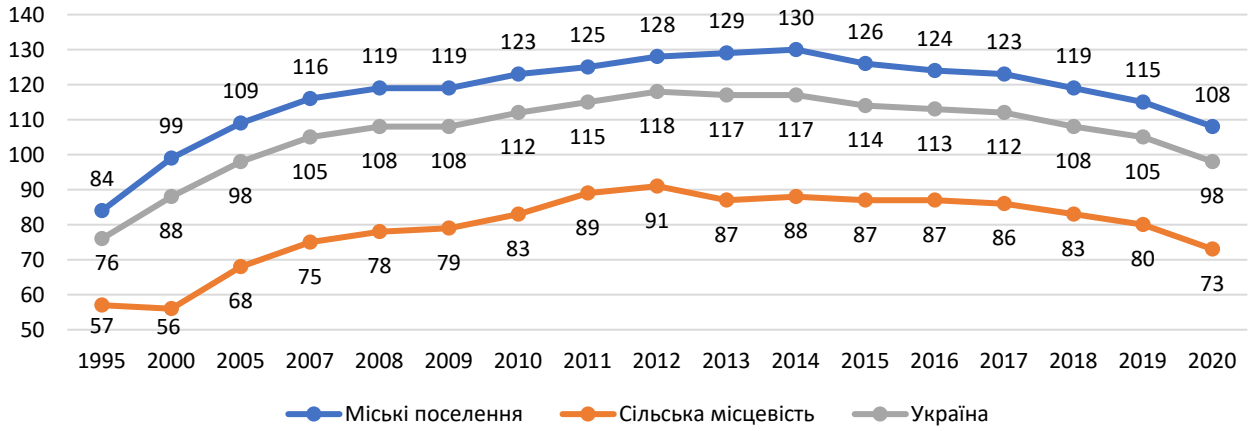

Рис. 1.3.5. **Динаміка чисельності дітей у закладах дошкільної освіти в розрахунку на 100 місць за типом місцевості впродовж 1995–2020 рр.,** *осіб*
Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

Порівняння даних щодо завантаженості закладів ДО засвідчує, що впродовж 2015–2020 рр. чисельність дітей на 100 місць у регіональному розрізі скоротилася найістотніше в Рівненській області (на 30,9 %), найменше – в Запорізькій області (на 10,9 %) (табл. 1.3.2).

Таблиця 1.3.2

Розподіл дітей, які відвідують заклади дошкільної освіти, в розрахунку на 100 місць за регіонами та роками (2015–2020 рр.), *осіб*

Регіон	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Динаміка, %
Україна	***117***	***113***	***112***	***108***	***105***	***98***	***-16,2***
Вінницька обл.	112	111	110	104	101	94	-16,1
Волинська обл.	139	132	132	128	122	114	-18,0
Дніпропетровська обл.	113	112	110	107	102	97	-14,2
Донецька обл.	96	94	94	95	92	85	-11,5
Житомирська обл.	119	113	113	112	106	98	-17,6
Закарпатська обл.	127	115	113	108	103	95	-25,2
Запорізька обл.	119	116	116	113	108	106	-10,9
Івано-Франківська обл.	131	130	129	124	122	115	-12,2
Київська обл.	109	106	103	103	100	94	-13,8
Кіровоградська обл.	108	107	107	103	97	91	-15,7
Луганська обл.	103	98	95	92	88	83	-19,4
Львівська обл.	144	132	130	127	124	118	-18,1
Миколаївська обл.	117	115	114	110	106	96	-17,9
Одеська обл.	120	121	122	111	107	95	-20,8
Полтавська обл.	127	122	121	118	113	104	-18,1
Рівненська обл.	136	112	108	104	101	94	-30,9
Сумська обл.	112	111	110	105	102	93	-17,0
Тернопільська обл.	117	116	113	108	103	96	-17,9
Харківська обл.	107	105	102	100	97	92	-14,0
Херсонська обл.	101	99	99	96	94	86	-14,9
Хмельницька обл.	117	115	115	114	110	101	-13,7
Черкаська обл.	103	100	99	94	89	81	-21,4
Чернівецька обл.	126	125	126	120	113	100	-20,6
Чернігівська обл.	116	114	114	114	106	101	-12,9
м. Київ	124	119	118	113	111	109	-12,1

Складено за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.3.2.6. Динаміка черги на влаштування дітей у заклади дошкільної освіти (2014–2020 рр.)

Із 2002 р. в Україні почалося економічне зростання, що привело до більшої зайнятості жінок на виробництві. Відповідно, підвищився попит на дошкільну освіту, більше дітей стали відвідувати заклади ДО. Постала нова проблема – нестача місць у цих закладах, що спричинило появу черг до дошкільних установ. Найбільше навантаження на наявні місця в закладах ДО припало на 2014 р. Однак за наступних сім років ситуація змінилася на краще: спостерігається стабільне зменшення черги на влаштування дітей дошкільного віку до відповідних закладів. Загалом за цей період майже на 74 % скоротилася чисельність дітей, котрі ще потребують влаштування в заклади ДО.

Поступовій ліквідації черг на влаштування дітей до закладів ДО сприяло розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану дій на 2017–2019 рр. поетапного створення додаткових місць у закладах освіти для дітей дошкільного віку» від 06.12.2017 № 871-р (зі змінами), завдяки чому на сьогодні черги в дитячі садочки переважно (крім найбільших міст України) подолано.

У 2020 р. ще існувала черга у 22,3 тис. дітей, головним чином за рахунок дітей у великих містах України (рис. 1.3.6).

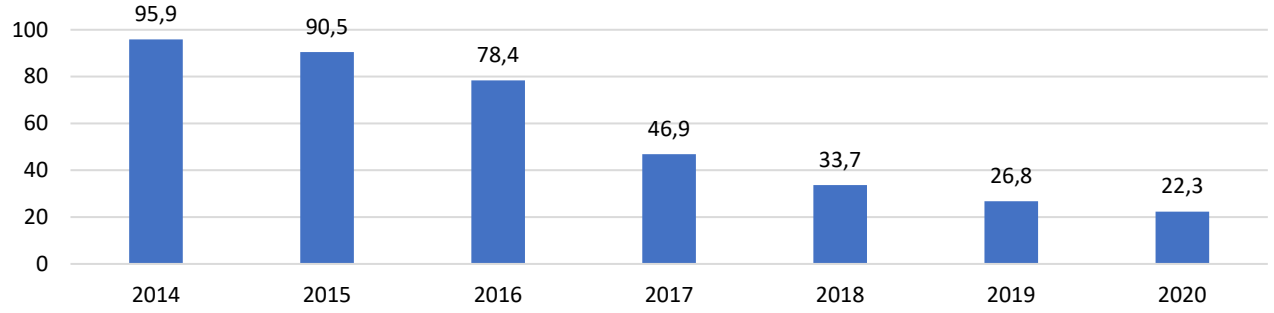

Рис. 1.3.6. **Динаміка черги на влаштування дітей у заклади дошкільної освіти протягом 2014–2020 рр.**[28]**,** *тис. осіб*

Побудовано за оперативними даними директорату дошкільної, шкільної, позашкільної та інклюзивної освіти МОН України.

1.3.3. Заклади дошкільної освіти

Незалежна Україна отримала у спадок досить розвинену мережу дошкільних навчальних закладів, більшість яких були відомчими. Проте демографічні зміни та досить тривала економічна криза істотно позначилися на розвиткові системи дошкільної освіти в Україні, зокрема призвели до кількісних змін мережі закладів дошкільної освіти різних типів і форм власності. Так, у 1990 р. 24,5 тис. зазначених закладів відвідували 2,4 млн дітей, або 57 % загальної чисельності дітей дошкільного віку (в містах – 64 %, у сільській

[28] Дані за оперативною інформацією з регіонів станом на 15 грудня 2020 р.

місцевості – 43 %). За перших десять років незалежності (1991–2001 рр.) кількість дошкільних освітніх закладів скоротилася з 24,4 тис. до 15,7 тис. од., а дітей, котрі їх відвідували, – більш ніж удвічі, з 2,268 млн у 1991 р. до 0,968 млн у 2001 р. Упродовж наступних років скорочення тривало, досягши найнижчої точки у 2004 р. – 14,9 тис. закладів ДО. Загалом за даними Державної служби статистики України з 1991 р. спостерігалося зменшення кількості таких закладів, що зареєстровані як юридичні особи, на 37,3 % (рис. 1.3.7)[29].

Починаючи з 2005 р. їх кількість поступово зростала, й у 2013 р. мережа цих закладів налічувала 16,7 тис. од., перевищивши показник 2000 р. (16,3 тис. од.). Станом на 2014 р. зафіксовано 15 тис. закладів ДО. Скорочення їх числа порівняно з попереднім, 2013-м, роком пояснюється анексією Криму та військовим конфліктом на Сході країни, що унеможливило врахування даних на тимчасово окупованій території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій Донецької й Луганської областей. Однак за період 2014–2020 рр. мережа закладів ДО зросла на 2 %, до 15 335 од. Це стало результатом послідовних дій Уряду, спрямованих на збільшення кількості закладів дошкільної освіти різного типу (розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану дій на 2017–2019 рр. поетапного створення додаткових місць у закладах освіти для дітей дошкільного віку» від 06.12.2017 № 871-р.).

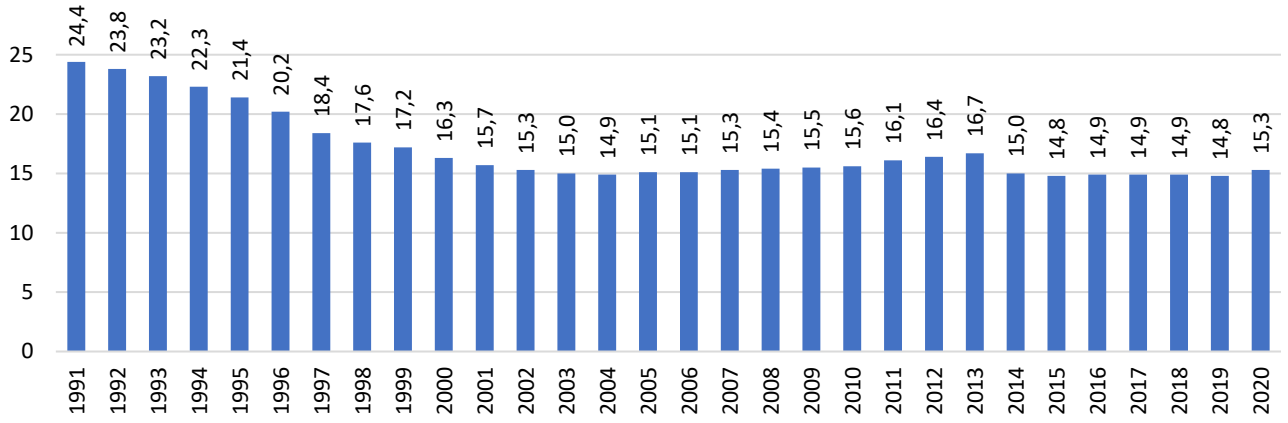

Рис. 1.3.7. **Динаміка кількості закладів дошкільної освіти, зареєстрованих як юридичні особи, у 1991–2020 рр.,** *тис. од.*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

Протягом 30 років статистичних спостережень зафіксовано, що в сільській місцевості закладів ДО більше, ніж у містах. Із 2015 р. відзначається позитивна тенденція до скорочення різниці між кількістю закладів ДО в міських поселеннях і сільській місцевості (рис. 1.3.8). Так, у 2014 р. ця різниця становила 3 622 од., у 2020 р. вона зменшилася до 3 071 закладу. Починаючи з 2014 р. у сільській місцевості число закладів ДО скоротилося на 1,2 % і станом на 31 грудня 2020 р. дорівнювало 9 203 од. У міських поселеннях, навпаки, таких закладів побільшало на 7,8 %, і на вказану дату їх кількість становила 6 132 од.

[29] Починаючи з 2014 р. дані подаються без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій Донецької й Луганської областей.

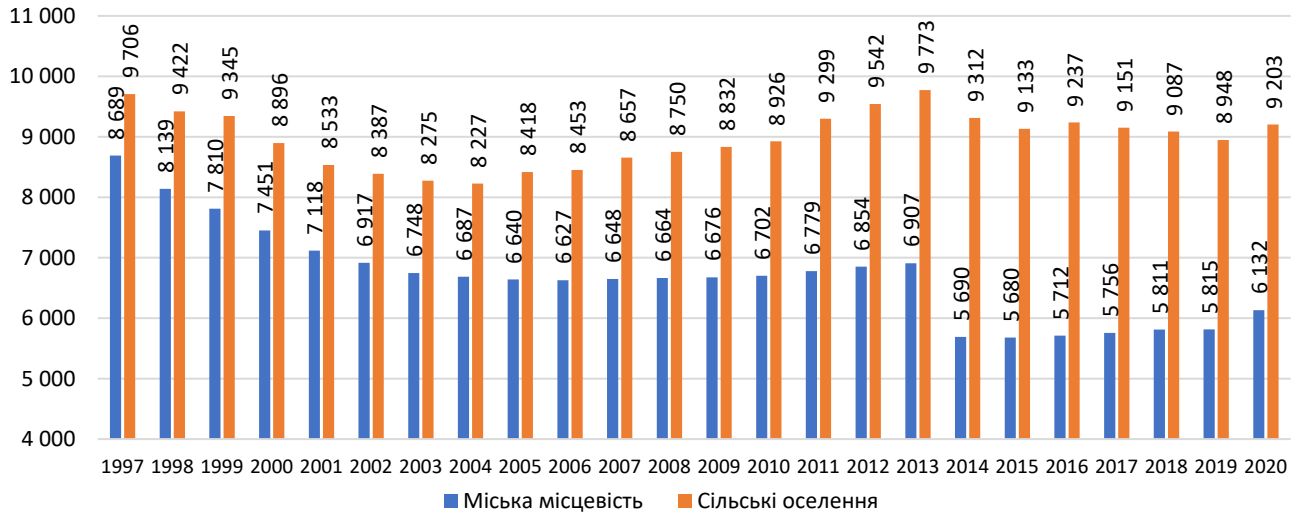

Рис. 1.3.8. **Динаміка кількості закладів дошкільної освіти, зареєстрованих як юридичні особи, за типом місцевості в 1997–2020 рр.,** *тис. од.*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.3.4. Педагогічні працівники в закладах дошкільної освіти

1.3.4.1. Динаміка чисельності педагогічних працівників у закладах дошкільної освіти (1997–2020 рр.)

Загалом у закладах дошкільної освіти станом на кінець 2020 р. чисельність педагогічних працівників скоротилася на 8,9 % порівняно з 1997 р. Протягом останніх семи років спостерігається позитивна тенденція: за період 2014–2020 рр. їх кількість зросла на 3 %, зі 133 768 до 137 838 осіб відповідно (рис. 1.3.9).

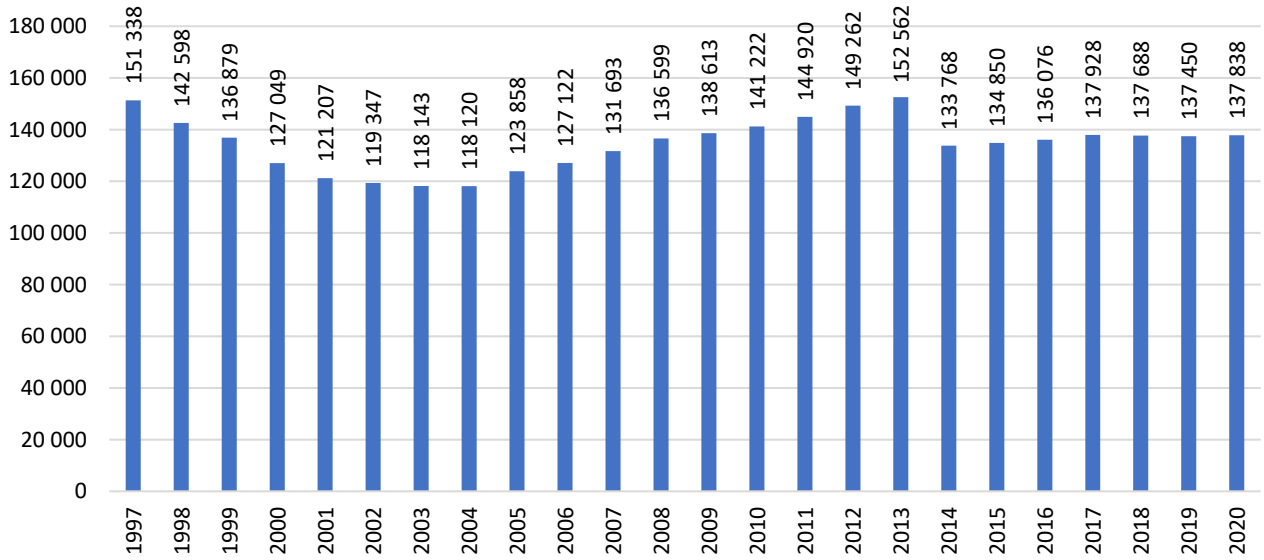

Рис. 1.3.9. **Динаміка чисельності педагогічних працівників у державних і комунальних закладах дошкільної освіти, зареєстрованих як юридичні особи, в 1997–2020 рр.,** *осіб*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.3.4.2. Розподіл педагогічних працівників закладів дошкільної освіти за типом місцевості (2020 р.)

Результативність розв'язання завдань дошкільної освіти вимірюється як кількісними показниками, так і рівнем забезпеченості професійними кадрами дошкільної ланки освіти. Станом на 31 грудня 2020 р. у сфері дошкільної освіти налічувалося 141 563 педагогічних працівників. Із них майже три чверті (74,4 %) працюють у закладах ДО в міських поселеннях. Це призводить до диспропорції між сільською місцевістю та міськими поселеннями щодо забезпечення таких закладів педагогічними кадрами, особливо вихователями-методистами й практичними психологами. Наприклад, у міських поселеннях чисельність штатних вихователів-методистів – 4 481 особа, або 91,9 %, тимчасом як у сільській місцевості – 395 осіб, або 8,1 %. Стосовно практичних психологів теж спостерігається дисбаланс за типом місцевості: в міських поселеннях їх працює 3 734 особи, або 82,3 % їх загалу по Україні, а в сільській місцевості – 801 особа, або 17,7 % (табл. 1.3.3).

Таблиця 1.3.3

Розподіл чисельності педагогічних працівників у закладах дошкільної освіти всіх форм власності за типом місцевості (2020 р.), *осіб*

Тип місцевості	Штатні педагогічні працівники							
	усього	директори	вихователі	вихователі-методисти	практичні психологи	соціальні педагоги	асистенти вихователів у інклюзивних групах	інший педагогічний персонал
Україна	***141 563***	***11 696***	***94 418***	***4876***	***4535***	***416***	***3292***	***22 330***
Міські поселення	105 339	5523	71 211	4481	3734	293	2612	17 485
Сільська місцевість	36 224	6173	23 207	395	801	123	680	4845

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.3.4.3. Розподіл штатних педагогічних працівників закладів дошкільної освіти за віком (2020 р.)

Загалом по Україні ряд педагогічних працівників – це молоді люди віком до 35 років: практичні психологи (40,4 %), соціальні педагоги (51,7 %), асистенти вихователів у інклюзивних групах (56 %). Суттєвої різниці для цих груп у розрізі місцевості немає: в міських поселеннях 28 % педагогічних працівників сфери дошкільної освіти молодші за 35 років, у сільській місцевості – 32,6 %. Натомість директори закладів ДО переважно належать до старшої вікової групи, при цьому в міських поселеннях їх удвічі більше, ніж у сільській місцевості – 23,6 і 12 % відповідно (рис. 1.3.10).

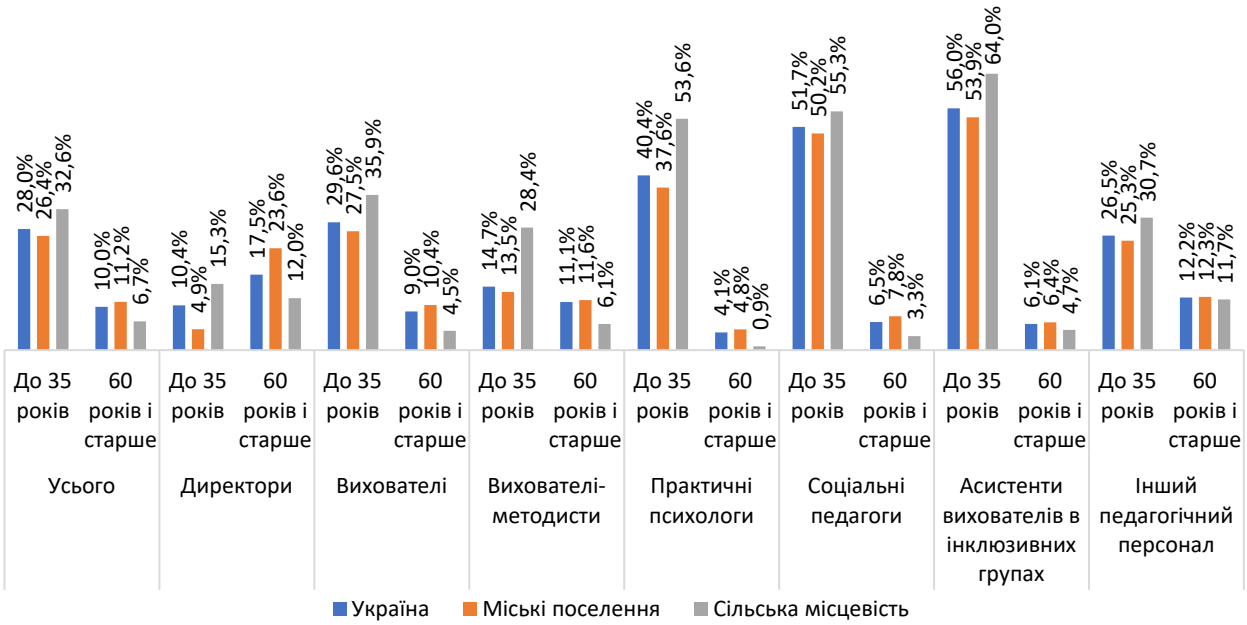

Рис. 1.3.10. **Розподіл чисельності педагогічних працівників «до 35 років» та «60 років і старше» за посадами в закладах дошкільної освіти, зареєстрованих як юридичні особи, за типом місцевості та віком (2020 р.),** *%*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.3.5. Міжнародний досвід розвитку дошкільної освіти

У багатьох країнах світу дошкільна освіта є первинною ланкою єдиної системи виховання й навчання. Втім, кожна національна система дошкільної освіти має свої особливості та власний досвід становлення й розвитку.

Нормативно-правова база з питань дошкільного виховання та освіти в Європі і світі почала формуватися ще в 1920-х роках, а саме після затвердження у 1924 р. Женевської декларації про права дитини – першого офіційного документа, де права дитини були визнані міжнародною спільнотою. Впродовж 1948–1959 рр. Женевська декларація неодноразово доповнювалась, а 20 листопада 1989 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла її розширену версію, тепер відому як Конвенція ООН «Про права дитини»[30]. Її ратифікувала 191 країна світу, в т. ч. Україна у 1991 р. Конвенція складається з 54 статей та визначає, наприклад, що всі діти мають право на життя, на піклування і турботу, рівні у своїх правах, – загалом 40 прав дитини.

Авторитетними міжнародними нормативно-правовими документами з питань розвитку дітей дошкільного віку є звіти та резолюції ЮНЕСКО, зокрема «Внесок дошкільної освіти в інтересах сталого суспільства»[31]. Також, з огляду на євроінтеграційні прагнення України, важливими є директиви Єврокомісії, серед котрих Пропозиції щодо ключових показників Європейської рамки якості

[30] Convention on the Rights of the Child. URL: https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx.

[31] The Contribution of early childhood education to a sustainable society. URL: https://www.gcedclearinghouse.org/sites/default/files/resources/%5BENG%5D%20La%20contribuci%C3%B3n%20de%20la%20educaci%C3%B3n%20inicial%20para%20una%20sociedad%20sustentable.pdf.

дошкільної освіти та догляду[32] й Рекомендації щодо високоякісних систем дошкільної освіти та догляду[33], головна мета яких – допомогти європейським країнам підвищити якість дошкільної освіти й рівень доступу до неї. Варто зауважити: хоча сфері дошкільної освіти відводилося важливе місце в європейському освітньому просторі, країни ЄС зосередили увагу на розвитку цієї освітньої ланки лише на початку 1990-х років.

У системі європейської освіти, як і вітчизняної, дошкільна освіта є первинною ланкою неперервної освіти. Відповідно до ступенів Міжнародної стандартної класифікації освіти (МСКО), дошкільна (допочаткова) освіта позначається рівнем МСКО-0 (*early childhood education*). Тривалість навчання в закладах ДО країн ЄС визначається на національному рівні та залежить від особливостей освітньої політики й проведених реформ кожної країни, наприклад від народження дитини до 7 років (рис. 1.3.11).

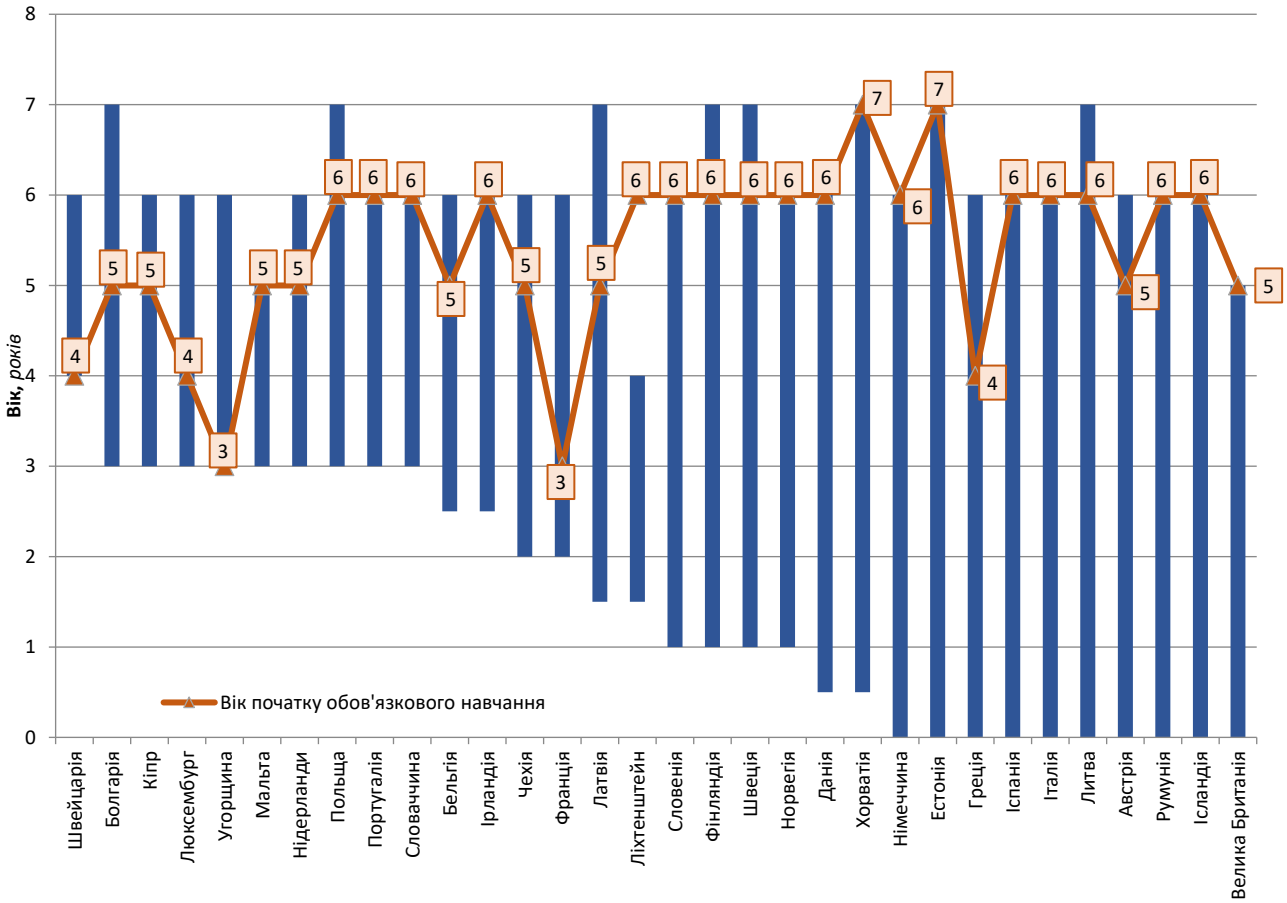

Рис. 1.3.11. **Тривалість навчання в закладах дошкільної освіти у країнах ЄС у 2020/2021 н. р.,** *років*

Побудовано за: The Structure of the European Education Systems 2020/21: Schematic Diagrams. URL: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/structure-european-education-systems-202021-schematic-diagrams_en.

[32] Proposal for key principles of a Quality Framework for Early Childhood Education and Care. URL: https://ec.europa.eu/assets/eac/education/policy/strategic-framework/archive/documents/ecec-quality-framework_en.pdf.

[33] Council Recommendation on High-Quality Early Childhood Education and Care Systems. URL: https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/council-recommendation-on-high-quality-early-childhood-education-and-care-systems_en.

Майже в третині європейських країн дошкільна освіта доступна з народження дитини, так само близько 30 % країн ЄС пропонують дошкільні освітні послуги починаючи з трьох років. У решті країн вік початку навчання в закладах ДО коливається в діапазоні 0,5–2,5 року, й тільки у Швейцарії становить 4 роки. Водночас вік закінчення навчання в європейських закладах ДО менш диференційований – від 5 до 7 років, за винятком Ліхтенштейну, де він дорівнює 4 роки. Загалом у переважній більшості європейських країн (понад 60 %) діти завершують дошкільне навчання в 6 років, у країнах, які становлять значно меншу частку, – в 7 років, і лише у Великій Британії та Мальті у 5 років.

У переважній частині країн ЄС вік початку обов'язкового навчання (*compulsory full-time education/training*) коливається в межах 3–6 років. Тільки в Хорватії й Естонії обов'язкове навчання в дітей розпочинається у віці 7 років.

На рис. 1.3.12 наведено динаміку частки дітей, котрі навчаються в закладах ДО у країнах ЄС-28 упродовж 2000–2019 рр. (віком від 4 років). Ступінь охоплення дошкільною освітою у країнах ЄС-28 підвищується: приріст за майже 20-річний період становить 10,2 % (з 85,5 % у 2010 р. до 95,7 % у 2019 р.). Цей показник знизився відносно попереднього року лише у 2009 р. (на 0,9 %), однак уже в наступному, 2010-му, році збільшився аж на 2,2 %, до 93 %.

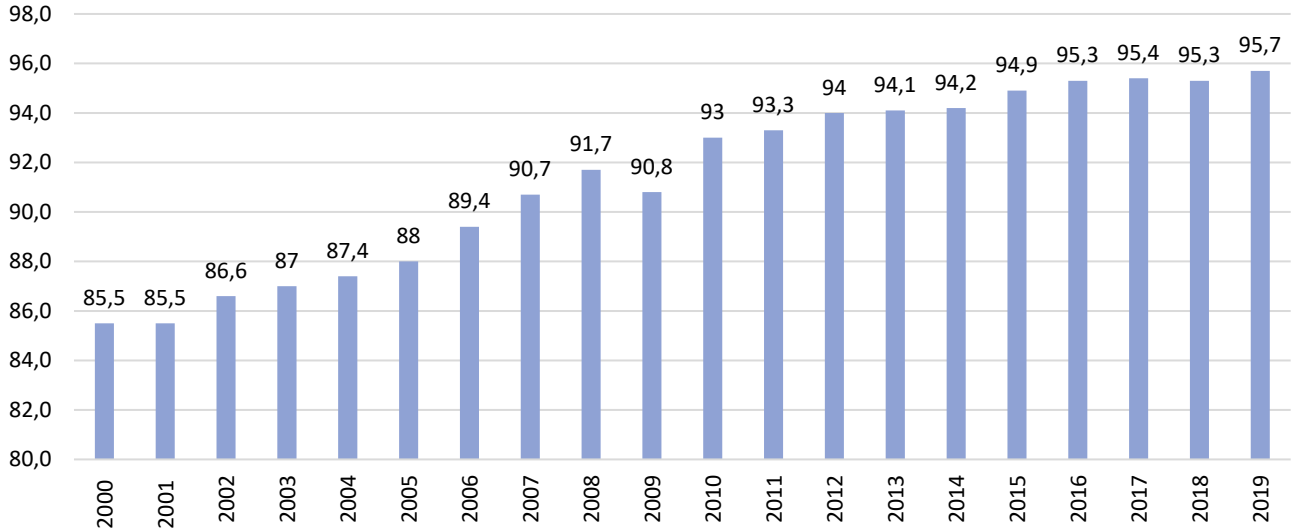

Рис. 1.3.12. **Частка дітей, які навчаються в закладах дошкільної освіти, у країнах ЄС-28 упродовж 2000–2019 рр.,** *%*

Побудовано за даними Євростату. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/.

Кількість дітей, які навчаються в закладах дошкільної освіти у країнах ЄС-27, коливається (рис. 1.3.13): у 2013 р. їх чисельність становила 15 325 000 осіб, у 2014 р. вона збільшилася до 15 492 000 осіб, однак упродовж двох наступних років зменшилася на 166 702 особи, або на 1,08 %, й у 2016 р. скоротилася майже до 15 326 000 осіб. Протягом 2016–2018 рр. цей показник знову зріс на 2,9 % та у 2018 р. досяг найвищого рівня – 15 796 000 осіб, проте у 2019 р. дещо знизився на 1,3 %, до 15 598 000 осіб, тобто практично до рівня 2017 р.

Чисельність дітей, охоплених дошкільною освітою, відрізняється за країнами ЄС. На рис. 1.3.14–1.3.16 наведено її динаміку на прикладі країн Західної і Східної Європи, а також Балтійського регіону.

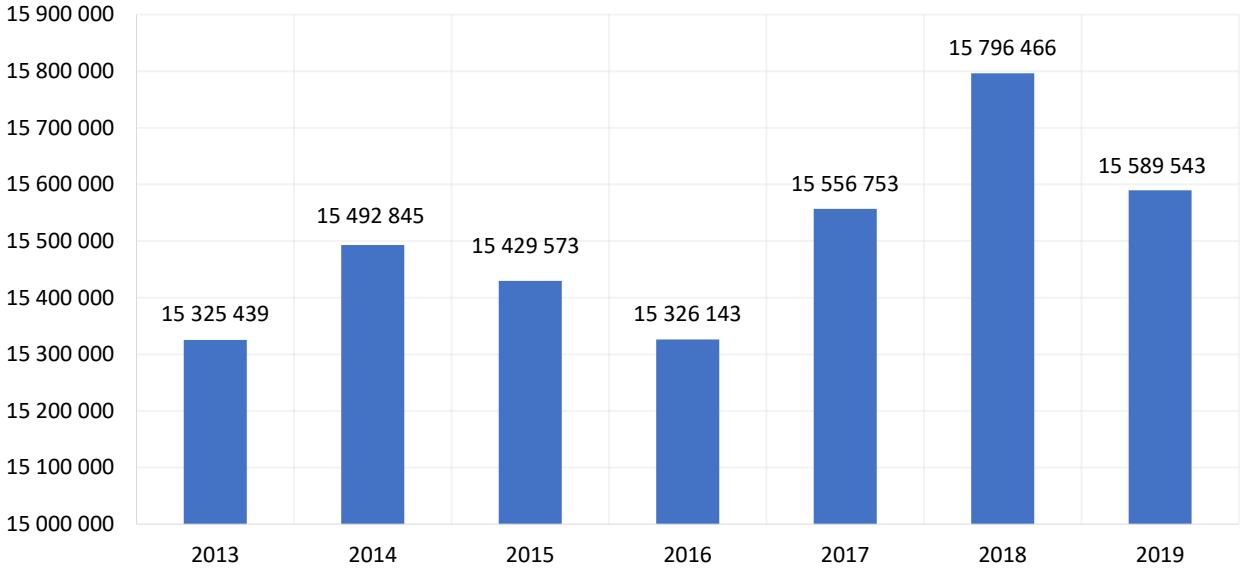

Рис. 1.3.13. **Динаміка чисельності дітей, охоплених дошкільною освітою, у країнах ЄС-27 протягом 2013–2019 рр.,** *осіб*

Побудовано за даними Євростату. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/.

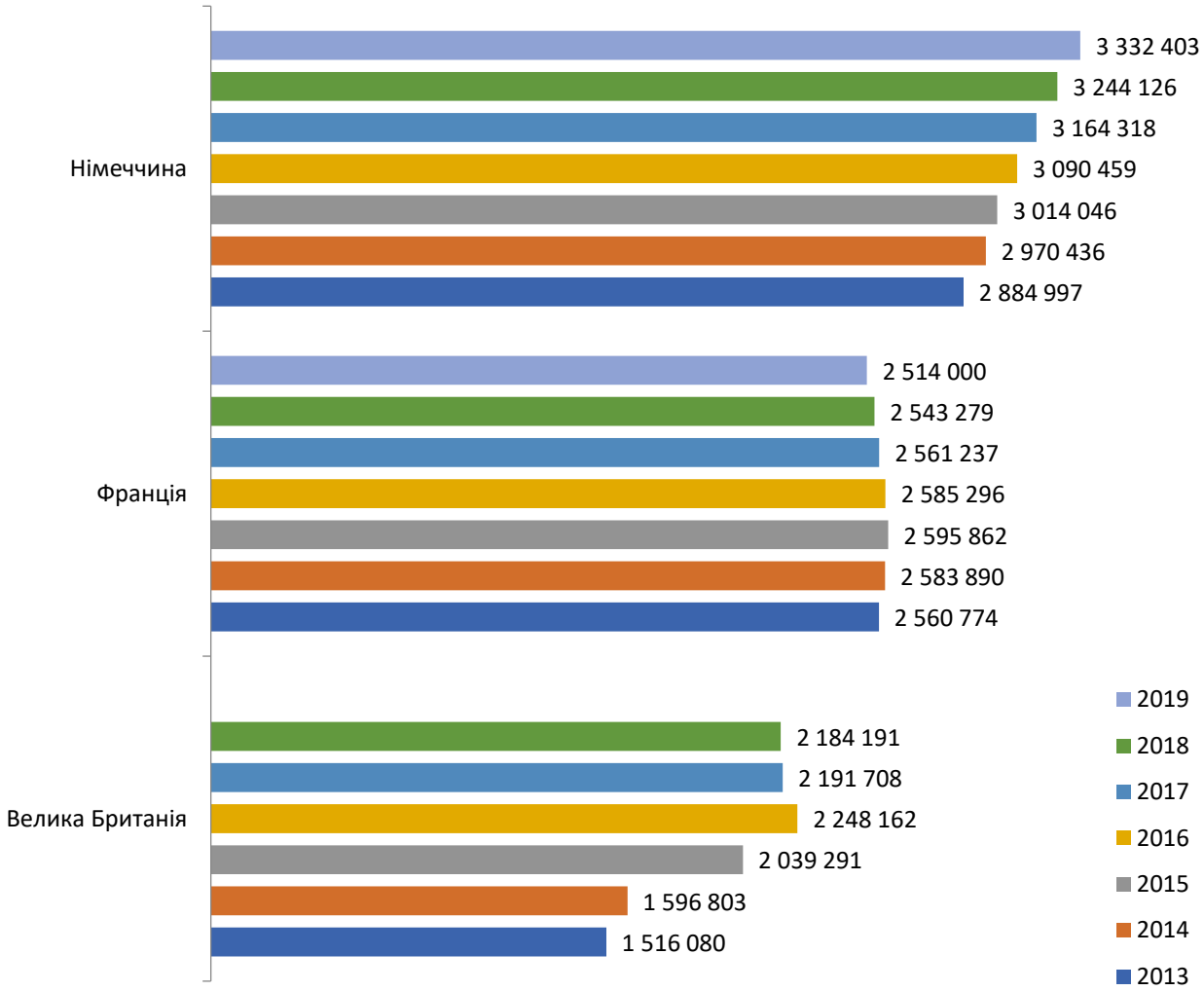

Рис. 1.3.14. **Динаміка чисельності дітей, охоплених дошкільною освітою, в країнах Західної Європи протягом 2013–2019 рр.,** *осіб*

Побудовано за даними Євростату. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/.

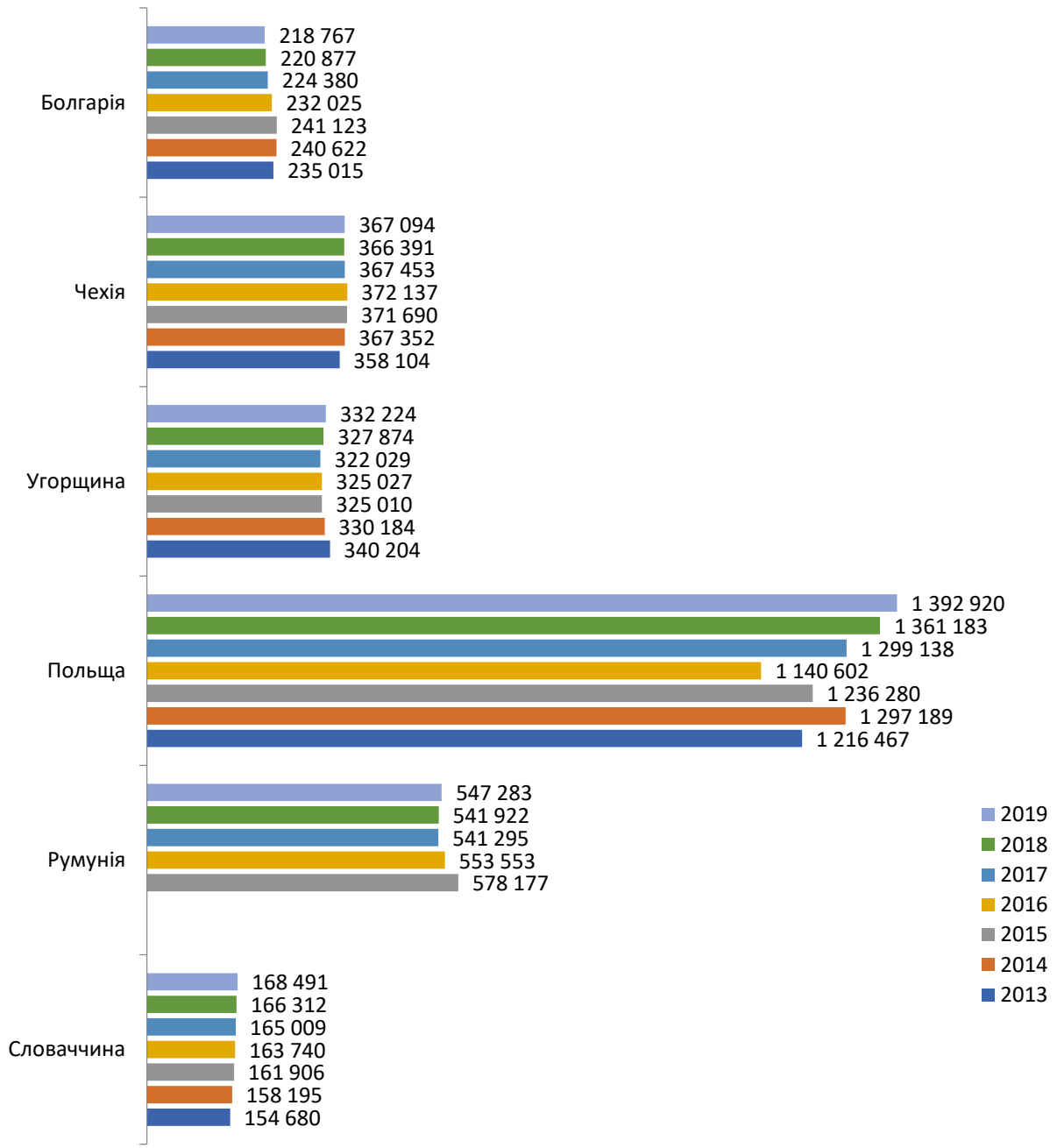

Рис. 1.3.15. **Динаміка чисельності дітей, охоплених дошкільною освітою, у країнах Східної Європи у 2013–2019 рр.,** *осіб*

Побудовано за даними Євростату. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/.

Так, упродовж 2013–2019 рр. динаміка чисельності дітей, охоплених дошкільною освітою, в Німеччині була позитивною: у 2019 р. таких дітей налічувалося 3 332 000 осіб, тобто майже на півмільйона більше, або на 13,4 %, ніж у 2013 р. (*див.* рис. 1.3.14). Починаючи з 2013 р. у Франції до 2015 р. і Великій Британії до 2016 р. чисельність дошкільнят поступово зростала, однак потім спостерігається зниження цього показника. Порівняно з 2013 р. у Великій Британії таких дітей побільшало на 668 111 осіб, або на 30,5 % у 2018 р., у Франції – лише на 46 774 осіб, або на 1,8 %, у 2019 р. Слід зазначити, що серед усіх європейських країн найбільша кількість учнів закладів ДО зафіксована в Німеччині, на другому місці – Франція, на третьому – Велика Британія.

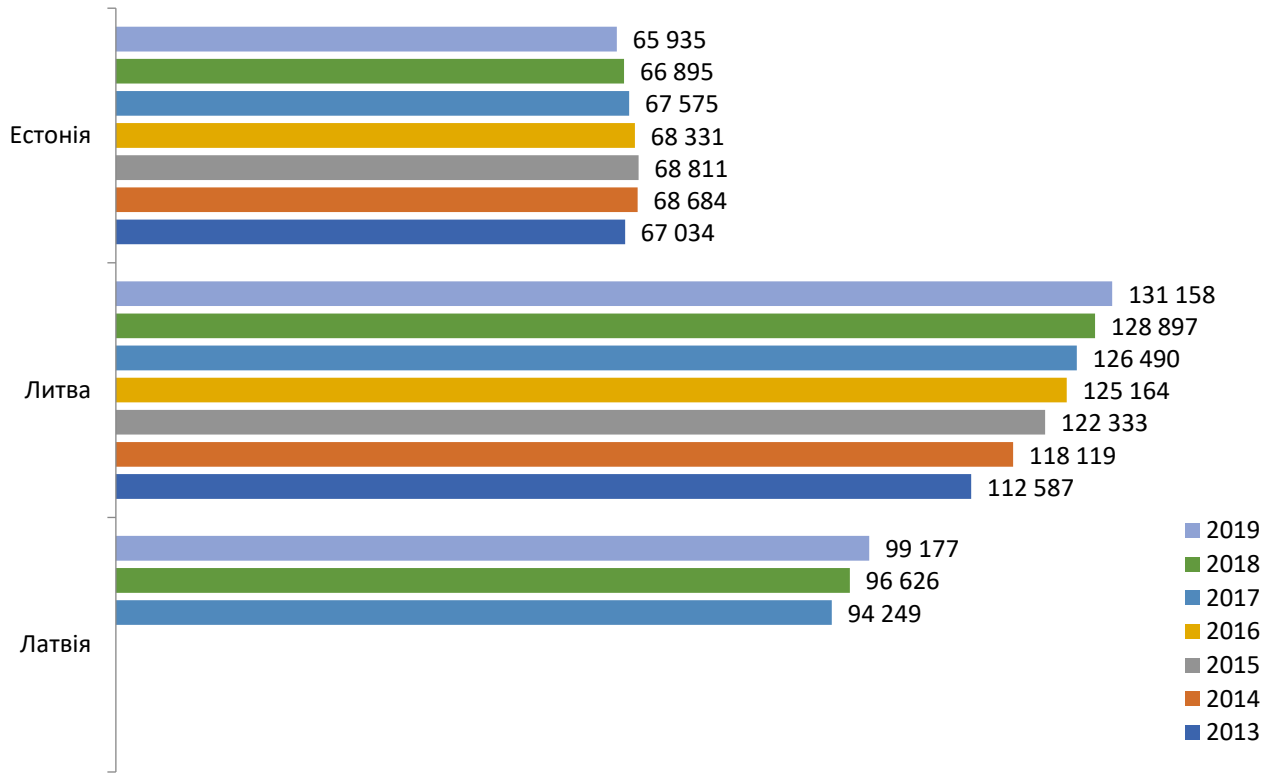

Рис. 1.3.16. **Динаміка чисельності дітей, охоплених дошкільною освітою, в країнах Балтії у 2013–2019 рр.,** *осіб*

Побудовано за даними Євростату. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/.

Традиції суспільного дошкільного виховання в Німеччині є одними з найдавніших. Із 1957 р. діє закон про вільне відвідування дитячих садків, 20 % яких утримує держава, 80 % належать церковним общинам, профспілкам, німецькому Червоному Хресту, службі молоді, іншим благодійним товариствам. Батьки оплачують 50 % вартості утримання дітей, решту витрат відшкодовує власник дошкільного закладу.

У Німеччині функціонують дошкільні заклади таких типів: дитячі садки з повним чи неповним днем, призначені для дітей віком від 3 до 6 років; одногрупові дошкільні заклади (переважно для старших дошкільників); пришкільні групи (для п’ятирічних дітей); підготовчі класи основної школи; інтернати для дітей із проблемами здоров’я та розвитку; материнські центри. Основні концептуальні засади виховання реалізуються в дитячих садках вільного й відкритого типів. Найпоширенішими закладами ДО вільного типу є штейнерівські дитячі садки та Монтессорі.

Франція посідає одне з провідних місць у світі за кількістю дітей, залучених до системи дошкільного виховання (історія сягає 200 років). Серед закладів ДО, в яких виховують дітей від 2 до 6 років, переважають материнські школи, класи для малят при початкових школах, дитячі садки. Основною формою занять у материнській школі є гра. Діє єдина, обов’язкова для всіх навчальних закладів державна освітня програма. В материнській і початковій школах дітей навчає один педагог, це забезпечує наступність між дошкільним і шкільним навчанням. Роль вихователя полягає у спрямуванні розвитку, створенні відповідного середовища, вивченні поведінки та психології дітей,

організації їхнього дозвілля. Діти шостого року життя готуються до шкільного навчання на обов'язкових для них заняттях із читання, письма, графіки, математики, однак їх розпорядок визначається на основі вільного вибору дитини.

Загальною метою дошкільного виховання у Франції є розвиток фізичних, соціальних, поведінкових та інтелектуальних навичок, необхідних для формування вміння жити в сучасному суспільстві. Перевагу віддається не стільки накопиченню знань, як розвитку дитячої ініціативи, вихованню соціальної компетенції. Робота дошкільних закладів спрямована на те, щоб увести дитину в життя колективу, розвинути навички різних видів діяльності, сформувати прагнення до знань, навчити вибудовувати стосунки з іншими дітьми.

У Великій Британії дошкільних закладів недостатньо для охоплення доглядом усіх дітей до вступу до школи, навчання в котрій починається з п'яти років. Тривалий час функціонували заклади суспільного догляду за дітьми з незаможних сімей. На сьогодні основними їх типами є муніципальні й приватні денні ясла, ясельні школи, ясельні класи, ігрові групи, клуби матері та дитини, групи «можливостей». За змістом роботи їх можна об'єднати в три групи: денні ясла, що забезпечують догляд за дітьми; ясельні класи і школи, котрі працюють як заклади інтелектуального розвитку дітей, підготовки їх до школи; ігрові групи, клуби матері й дитини, групи «можливостей». У закладах ДО на одного дорослого припадає щонайбільше три малюки і п'ять дітей від 3 до 5 років. Для полегшення адаптації до дитячого садка дитина в перші дні відвідує його разом із мамою.

Муніципальні денні ясла відкривають місцеві органи влади для дітей віком від кількох місяців до 4–5 років. Працюють вони протягом року з 8-ї до 18-ї год. і призначені для виховання дітей батьків із невисоким рівнем доходів. Особливо популярні безкоштовні муніципальні ясельні школи та класи для дітей 3–5 років. При початкових школах часто організовують ясельні центри, які займаються розумовим, фізичним, моральним, естетичним, трудовим розвитком дітей і забезпечують найвищий рівень всебічного виховання. Ініціаторами таких центрів виступають батьки, ясельні центри.

Традиційно в країні функціонують приватні денні дошкільні заклади, а також є багато приватних вихователів, котрі за бажанням батьків працюють із дітьми віком від народження до 5 років протягом усього робочого дня.

Оскільки англійська система освіти передбачає отримання дозволу на прийом 3–4-річних дітей до початкової школи, органи освіти організовують підготовчі класи (групи) для п'ятирічних дітей.

Різноманітність типів дошкільних закладів і програм відображає особливість концепції дошкільного виховання у Великій Британії: дитина є активним суб'єктом пізнання навколишнього середовища. Тому виховання має на меті розвиток індивідуальності дитини, її самостійності в оволодінні різними видами діяльності. Програми виховання й навчання дітей спрямовані на цілісне бачення особистості дитини, орієнтують на використання мотиваційних чинників до навчання, розвиток ініціативи.

Серед країн Східної Європи найбільше дітей, які навчаються в закладах ДО, зафіксовано в Польщі – 1 392 000 осіб станом на 2019 р. (*див.* рис. 1.3.15). Порівняно з 2013 р. цей показник зріс на 176 453 особи, або на 12,6 %, однак упродовж 2013–2019 рр. приріст дітей був нестабільним. Коливання чисельності дітей у цей період спостерігається також у Болгарії, Чехії, Угорщині й Румунії. Протягом 2013–2019 рр. дітей, охоплених дошкільною освітою, в Чехії побільшало на 8 990 осіб, або на 2,4 %, у Словаччині – на 13 811 осіб, або на 8,1 %. Водночас у Румунії чисельність дітей, котрі навчаються в закладах ДО, у 2019 р. відносно 2015 р. зменшилася на 30 894 особи, або на 5,6 %, у Болгарії – на 16 248 осіб, або на 7,4 %, в Угорщині – на 7 980 осіб, або на 2,4 %, у 2019 р. порівняно з 2013 р.

Дошкільна освіта в Польщі покликана сприяти розвитку дитини, її особистій незалежності та прищеплювати почуття впевненості в собі і своїх силах, розвивати комунікативні й соціальні навички[34] тощо. Зауважимо, що термін «дошкільна освіта» дедалі частіше вживається в Польщі як взаємозамінний із терміном «дошкільний догляд та виховання», котрий використовувався раніше.

Систему дошкільного виховання в цій країні формують дитячі садки, ясла-садки з повним (міста) і неповним (сільська місцевість) днем перебування дітей. Діють також цілодобові двотижневі ясла-садки й тимчасові дитячі садки типу сімейних мікросадків, розташовані у квартирах багатоквартирних будинків. Дошкільна освіта в Польщі поділяється на два етапи[35]:

І етап – для дітей віком від 0 до 3 років: догляд за дітьми в яслах, а з 2011 р. – у дитячих клубах, а також в установах денного догляду за дитиною (міні-ясла) та клубах малюка. Вихователі/няні доглядають за дітьми віком від 20 тижнів у яслах, а від 1 року – в дитячих клубах. Догляд може надаватися до кінця навчального року, в якому дитина досягає трирічного або чотирирічного віку. В яслах державного типу зазвичай перебувають від 15 до 35 дітей, а також 3 вихователі. Перебування дитини в яслах не може перевищувати 9 год. (тому такі заклади працюють із 7-ї до 17-ї год.), і передбачає обов’язковий денний сон.

ІІ етап – для дітей у віці від 3 (2,5) до 6 (7) років: дошкільна освіта в дитячих садках, дошкільних класах у початкових школах та інших закладах ДО, включаючи підрозділи й центри дошкільної освіти. В дитячих садках чисельність дітей становить від 10 до 25 осіб, якими опікуються 2 вихователі. Групи диференціюються за віком, а час роботи такий самий, як у яслах (із 7-ї до 17-ї год). Денний сон для дітей відсутній, однак є «тихий час», коли дітям читають казки й вони можуть спокійно відпочивати. Під підпорядкуванням Міністерства науки та вищої освіти Польщі перебувають державні заклади дошкільної освіти для дітей віком 3–7 років.

---

[34] Preprimary & Primary Education in Poland. URL: https://education.stateuniversity.com/pages/1212/Poland-PREPRIMARY-PRIMARY-EDUCATION.html.

[35] Early Childhood Education and Care. URL: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/early-childhood-education-and-care-56_en; Дитячі садки в системі дошкільної освіти Польщі. URL: https://migrant.biz.ua/polsha/navchannya/dityachi-sadki-v-polshhi.html.

Мережа закладів ДО складається з державних, приватних і громадських закладів, однак державні є не в усіх регіонах країни, що унеможливлює доступ дітей із малозабезпечених сімей, котрі живуть у цих регіонах, до вказаної ланки освіти, оскільки батьки не в змозі оплатити навчання у приватних закладах[36]. Подібна ситуація спостерігається в Україні, особливо в сільській місцевості, де відсутні державні дитячі садочки.

У Чехії майже всі діти охоплені суспільним дошкільним вихованням. Перші дитячі садки було відкрито ще в 1832 р. (у Празі), згодом створено материнські школи – народні дитячі садки. Крім них, функціонують ясла, дитячі садки з неповним днем, підготовчі класи при школах.

Догляд за дітьми від народження до 3 років може бути забезпечений у дитячих установах для малят віком до 3 років. Також є дитячі групи, що забезпечують догляд за дітьми віком від 1 року до обов'язкового навчання у школі. Такі групи можуть створюватися роботодавцями (приватними й державними організаціями) для дітей їхніх працівників або різними неприбутковими організаціями (муніципалітетами, регіонами, церковними організаціями, доброзичливими корпораціями). Для дитячих груп не передбачено жодної централізованої освітньої програми, проте вони зобов'язані скласти власну індивідуальну програму виховання та догляду[37].

Дошкільна освіта є обов'язковою для дітей останнього дошкільного року. Цю вимогу можна виконати в дитячих садках чи в підготовчих класах. За певних умов можливе індивідуальне (домашнє) навчання.

Більшість закладів дошкільної освіти в Чехії є державними, частка приватних значно менша. Державні дитячі садки користуються високим попитом, однак на всіх місць не вистачає. І батьки не можуть нічого з цим вдіяти, тільки якщо їхня дитина у віці останнього дошкільного року (5 років), котрий є обов'язковим у Чехії.

Педагогічні кадри для системи дошкільного навчання й виховання готують у закладах вищої освіти. Їх керівники нерідко працюють вихователями груп дітей. Подібна система дошкільного навчання та виховання функціонує у Словаччині.

Система суспільного дошкільного виховання в Болгарії сформувалася після Другої світової війни та охоплює дитячі садки (повного дня, цілорічні, сезонні, цілодобові), ясла, ясла-садки з денним і напівденним перебуванням дітей (садки при школах). Дошкільні заклади відвідують майже всі діти. Діє державна програма виховання дітей дошкільного віку. Велика увага в таких закладах приділяється фізичному вихованню (спортивні свята, навчання плавання, загартування).

Системі суспільного дошкільного виховання Болгарії притаманні: широка мережа закладів ДО, наявність спеціальних норм їх проєктування й будівництва; державний характер системи дошкільного виховання та підготовки педагогічних кадрів; визнання дошкільного виховання частиною системи народної освіти, її

[36] POLAND. Key Contextual Data. URL: http://www.seepro.eu/English/pdfs/POLAND_Key_Data.pdf.

[37] Czech Republic. Early Childhood Education and Care. URL: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/early-childhood-education-and-care-21_en.

первинною ланкою; державна програма виховання дітей. На сучасному етапі триває реформування суспільного дошкільного виховання, як і всієї системи народної освіти Болгарії.

Серед країн Балтії найбільше дітей, що навчаються в закладах ДО, у 2013–2019 рр. зафіксовано в Литві – 131 100 осіб станом на 2019 р., що на 18 571 особу, або на 14,1 %, більше, ніж у 2013 р. (*див.* рис. 1.3.16). У Латвії також спостерігається тенденція зростання чисельності дошкільнят – на 4 928 осіб, або на 4,9 %, у 2019 р. Водночас у Естонії ситуація дещо інша: у 2019 р. відносно 2013 р. чисельність дітей у закладах ДО зменшилася більш ніж на 1 000 осіб, або на 1,6 %, і становила 65 935 осіб (у 2013 р. – 67 034 особи).

Система дошкільної освіти в Латвії є невід'ємною складовою загальної освіти та обов'язковою для дітей у віці 5 років. Відповідно до Закону про захист прав дитини, «кожна дитина має право на такі умови життя й доброзичливе соціальне середовище, які забезпечать її повноцінний фізичний та інтелектуальний розвиток. Держава забезпечує, щоб усі діти мали рівні права й можливості здобувати освіту, пропорційні їхнім можливостям. Діти мають право на безкоштовну дошкільну підготовку»[38].

Засновниками закладів ДО в цій країні є органи місцевого самоврядування (для державних закладів) або фізичні чи юридичні особи (для приватних). Підготовка дітей у межах дошкільної освіти відбувається в закладах ДО, а також у дитячих групах, організованих при школі. Дошкільні навчальні заклади (дитячі садки) відвідує більшість дітей – майже 85 % у 2018/2019 н. р. Близько 15 % дітей займаються в дошкільних групах у початкових школах і незначна частка дітей (0,5 % у 2018/2019 н. р.) відвідує дошкільні групи[39].

За бажанням батьків діти можуть здобути дошкільну освіту в домашніх умовах, а спеціальні консультативні центри нададуть необхідні науково-методичні матеріали. У Латвії кількість державних закладів ДО не відповідає реальному попиту на них, у зв'язку з чим відкрито мережу ігрових центрів і центрів розвитку дитини за кошти із приватних джерел.

У Литві надання дошкільної освіти та догляду за дітьми поділено на два етапи: 1) необов'язкова дошкільна освіта, що орієнтована для дітей від народження до початку навчання за програмою дошкільної освіти (близько 6 років); 2) обов'язковий рік дошкільної освіти, спрямований на підготовку дітей до початкової освіти.

Дошкільну освіту забезпечують державні й муніципальні дитячі садки, приватні дитячі будинки, до того ж це можуть робити різні види загальноосвітніх шкіл. Заклади ДО можуть розробляти власну навчальну програму, однак для другого етапу дошкільної освіти (обов'язкового року) діє державна навчальна програма.

---

[38] Early Childhood Education and Care. URL: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/early-childhood-education-and-care-40_en.

[39] General education statistics by the Ministry of Education and Science. URL: https://www.izm.gov.lv/lv/20182019-macibu-gads.

Згідно із Законом про дошкільну освіту, всі діти в Естонії мають право на здобуття якісної дошкільної освіти[40]. Органи місцевого самоврядування зобов'язані забезпечити кожній дитині у віці 1,5–7 років доступ до закладів ДО, котрі пропонують інтегровані програми, що включають навчання й послуги з догляду за дітьми. Дошкільна освіта базується на національній навчальній програмі та перебуває в безпосередньому віданні Міністерства освіти та досліджень Естонії. Відвідування дошкільного закладу в цій країні є необов'язковим. За даними Естонської інформаційної системи освіти[41] дошкільні заклади відвідує більшість дітей у віці від 4 до 7 років (майже 94 %) і малят віком від 1,5 до 3 років (81 %).

Засадничим принципам функціонування систем дошкільної освіти в різних країнах світу притаманні як спільні риси, так і відмінності, зумовлені економічним, суспільно-політичним, соціальним, культурним різноманіттям. Порівнюючи тенденції розвитку дошкільної освіти у світі, передусім у Європі, з тими, котрі спостерігаються в Україні, слід зазначити, що розвиток вітчизняної системи дошкільної освіти загалом відповідає загальносвітовим тенденціям. Зокрема, національна законодавча база у сфері дошкільної освіти гармонізується до законодавства європейського освітнього простору; зближується організація вітчизняної системи дошкільної освіти до організації подібних освітніх систем у країнах ЄС, забезпечується принцип наступності між дошкільною й початковою освітою в умовах шкільної реформи «Нова українська школа», поліпшується якість дошкільної освіти, впроваджується інклюзивна форма навчання та ін.

Висновки

1. Дошкільна освіта є складовою цілісної системи неперервної освіти. Державною політикою визначено такі її засади: гуманізація – утвердження дитини як найвищої цінності суспільства; підтримка та захист пріоритету виховної функції сім'ї; загальнодоступність і варіативність дошкільної освіти; всебічний розвиток особистості на базі національних та загальнолюдських цінностей; відповідність системи дошкільної освіти особливостям розвитку дитини дошкільного віку. Принципи, покладені в основу дошкільної освіти, акумулювали органічне поєднання родинного й суспільного виховання; максимальне пристосування до природних особливостей дитини; диференціацію освітньо-виховного процесу відповідно до її індивідуальних здібностей і потреб; гуманізацію та демократизацію педагогічного процесу; забезпечення активної позиції дитини в самовираженні; введення дитини у світ національної культури. Таким чином, наразі сформовано солідарну відповідальність держави, громади, родини, фахівців педагогічної освіти за розвиток і виховання дитини.

2. За роки незалежності система дошкільної освіти подолала непростий шлях трансформації її змісту, розбудови нормативно-правової бази, що відповідає викликам сьогодення, оптимізації мережі тощо. Тепер її зміст

[40] Early Childhood Education and Care in Estonia. URL: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/early-childhood-education-and-care-24_en.

[41] The Estonian Education Information System (EHIS). URL: https://e-estonia.com/solutions/education/estonian-education-information-system/.

органічно пов'язаний із ідеями Нової української школи: він забезпечує наступність між дошкільною та початковою освітою в умовах шкільної реформи. Відбувається поступовий відхід від директивної, безальтернативної форми управління: в сучасній Україні заклади ДО мають право самостійно обирати програму виховання дітей із варіантних програм, затверджених Міністерством освіти і науки України, а також розробляти та впроваджувати власні.

Багатоманітність підходів до виховання дітей дошкільного віку надає широкий простір для ініціативи дитячих дошкільних закладів, сприяє оптимізації їх системи, відповідає принципу демократизації системи дошкільної освіти, забезпечує вихователям право на творчість в організації педагогічного процесу, створює передумови для активного залучення до нього сім'ї і громадськості.

3. Аналіз становлення системи дошкільної освіти показує тенденції її трансформації за 30 років. За даними Державної служби статистики України починаючи з 1991 р. фіксується зменшення на 37,3 % кількості закладів ДО, зареєстрованих як юридичні особи. Виявлено, що в сільській місцевості закладів для дошкільнят більше, ніж у містах. Проте з 2015 р. різниця в кількості таких закладів у міських поселеннях і сільській місцевості скорочується: у 2014 р. вона становила 3 622 од., у 2020 р. – 3 071 од. Разом зі зменшенням кількості закладів ДО, зареєстрованих як юридичні особи, скорочується чисельність дітей, котрі їх відвідують, – за 30 років на 49,3 %. З 2006 р. у дитсадках не вистачало місць для всіх бажаючих, але з 2014 р. ситуація із забезпеченням такими місцями поліпшилася. Протягом семи останніх років спостерігається стабільне зменшення черги на влаштування дітей дошкільного віку до закладів ДО. Чисельність дітей, котрі ще не влаштовані до дитсадків, скоротилася на 73,9 %, й у 2020 р. цей показник становив 22,3 тис. осіб. Починаючи з 2014 р. охоплення дітей дошкільною освітою поступово зростає, у 2019 р. таких дітей побільшало на 14,5 %. У 2020 р. більше половини дітей дошкільного віку в Україні здобувають дошкільну освіту (58 %).

4. На сьогодні Урядом визначено пріоритетні напрями розвитку системи дошкільної освіти. Серед них:

Забезпечення рівного доступу дітей до якісної дошкільної освіти. Першочерговими завданнями в цьому контексті є розбудова ефективної мережі закладів ДО, здатної надавати якісні освітні послуги – забезпечувати цілісний розвиток дитини, зокрема її творчих здібностей, формування її особистості, сприяти набуттю нею соціального досвіду в сучасному, безпечному, інклюзивному й комфортному освітньому середовищі. З метою поліпшення ситуації з влаштуванням дітей до закладів ДО та на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.12.2017 № 871-р «Про затвердження плану дій на 2017–2019 рр. поетапного створення додаткових місць у закладах освіти для дітей дошкільного віку» (зі змінами) впродовж 2017–2020 рр. створено майже 60 тис. додаткових місць для дітей дошкільного віку. Лише за 2020 р. навіть в умовах пандемії в закладах ДО організовано понад 13 тис. додаткових місць.

Розвиток приватного сектору – ефективний крок щодо забезпечення доступності дошкільної освіти. Зміни, внесені до Ліцензійних умов провадження

освітньої діяльності, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 № 1187, спростили процедуру ліцензування закладів ДО всіх форм власності та фізичних осіб – підприємців, а отже, стимулюють відкриття й функціонування приватних закладів та створюють додаткові місця для подолання черги до дитсадків. Протягом 2000–2020 рр. частка охоплення дошкільною освітою дітей віком 3–5 років зросла із 49,6 до 66,2 % чисельності населення відповідного віку. На кінець 2020 р. відсоток охоплення дітей 5 років дошкільною освітою становить 76,7 %.

Підвищення якості дошкільної освіти було та залишається пріоритетним завданням. Для його виконання оновлюється зміст такої освіти, впроваджуються сучасні освітні методики й технології, вдосконалюється система підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів ДО, створюється система забезпечення якості дошкільної освіти, розробляється нова модель фінансування із запровадженням фінансової автономії цих закладів.

Оновлення нормативно-правової бази дошкільної освіти. На початку 2021 р. затверджено нову редакцію Базового компонента дошкільної освіти[42], що сприятиме продовженню її реформи з урахуванням наступності між закладами дошкільної й загальної середньої освіти. В основу оновленого документа, як і Державного стандарту початкової освіти, покладено компетентнісний підхід.

Наразі Міністерство освіти і науки України готує нову редакцію Закону України «Про дошкільну освіту», що доопрацьований відповідно до базових положень Закону України «Про освіту». Новий закон «Про дошкільну освіту» враховує трансформації, що відбулися в суспільстві за роки незалежності, містить системні зміни та інноваційні положення. У ньому закріплено основні вимоги до забезпечення якості дошкільної освіти; окреслено шляхи забезпечення доступності її здобуття, підстави запровадження фінансової автономії закладів ДО; встановлено процедуру призначення керівників таких закладів за конкурсом; передбачено зменшення тижневого навантаження на педагогічних працівників і збільшення їх відпустки до 56 календарних днів тощо.

5. Засадничим принципам функціонування систем дошкільної освіти в різних країнах світу притаманні як спільні риси, так і відмінності, зумовлені економічним, суспільно-політичним, соціальним, культурним різноманіттям. Порівнюючи світові тенденції розвитку дошкільної освіти, передусім у Європі, з тими, котрі спостерігаються в Україні, можна зазначити, що розвиток вітчизняної системи дошкільної освіти загалом відповідає загальносвітовим тенденціям. Зокрема, національна законодавча база у сфері дошкільної освіти гармонізується із законодавством європейського освітнього простору; зближується організація вітчизняної системи дошкільної освіти до організації подібних освітніх систем у країнах ЄС, забезпечується принцип наступності між дошкільною й початковою освітою в умовах шкільної реформи «Нова українська школа», поліпшується якість дошкільної освіти, впроваджується інклюзивна форма навчання та ін.

---

[42] Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція : наказ Міністерства освіти і науки України від 12.01.2021 № 33. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf.

1.4. Повна загальна середня освіта

1.4.1. Трансформація інституційно-правової бази повної загальної середньої освіти в Україні (1991–2021 рр.)

Від початку проголошення незалежності України інституційно-правові засади функціонування загальної середньої освіти визначав рамковий Закон України «Про освіту» (1991 р.)[43], згідно з яким загальна середня освіта забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, мовними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство й виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення. Також держава гарантувала молоді право на здобуття безкоштовної повної загальної середньої освіти[44].

Розвиток загальної середньої освіти в 1990-х роках характеризувався наявністю низки проблем, таких як відплив педагогічних працівників, хронічне недофінансування, необхідність оновлення матеріально-технічної бази й навчально-методичних засобів, потреба у зміні змісту навчання, щоб відійти від комуністичної ідеології, тощо. Поряд із цим, в умовах розбудови ринкових відносин та інтеграції у світовий освітній простір створювалися заклади нового типу (ліцеї, гімназії, приватні школи та ін.); поступово модернізувався зміст освіти; розвивалися освітні технології й інструменти відповідно до світових тенденцій.

Особливості функціонування системи загальної середньої освіти було закріплено в Законі України «Про загальну середню освіту» (1999 р.), який утверджував її демократичний, національний характер, а також окреслював структуру і принципи функціонування.

Упродовж наступних років концептуально-методологічні засади загальної середньої освіти дістали розвиток у низці державних і відомчих документів, зокрема в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті[45] (2002 р.), Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа)[46] (2001 р.). У цих документах наголошувалося, що загальна середня освіта спрямована головним чином на різнобічний розвиток особистості школяра, пріоритетність його виховання як громадянина-патріота, індивідуалізація й диференціація освітнього процесу; формувалися передумови для реалізації конституційного права громадян на навчання рідною мовою або вивчення її в закладах загальної середньої освіти різних форм власності.

---

[43] Про освіту : Закон України від 23.05.1991 № 1060-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12/print.

[44] Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Ст. 53. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

[45] Про Національну доктрину розвитку освіти : указ Президента України від 17.04.2002 № 347/2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text.

[46] Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v_5-2290-01#Text.

Зміст загальної середньої освіти реалізувався через механізм ухвалення державних освітніх стандартів, що забезпечувало створення єдиного освітнього простору та надавало можливості закладам освіти здійснювати диференційоване навчання. Було прийнято державні стандарти освіти в початковій (2001 р.) та основній і старшій (2004 р.) школі. В них декларувався розвиток змісту освіти в контексті посилення взаємодії компетентнісної й діяльнісної складових.

Новий етап трансформації та модернізації загальної середньої освіти стартував після ухвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року[47], націленої на забезпечення докорінної й системної реформи загальної середньої освіти. Головною метою реформи є перехід від школи з переважно теоретичними знаннями до школи компетентностей, котрі необхідні здобувачу освіти для успішної самореалізації, формування цінностей, що сприяють обранню професії в дорослому житті, віднайденню свого покликання, втіленню творчого потенціалу, становленню його як громадянина, сім'янина.

Процес децентралізації, розпочатий у країні, зумовив також створення опорних шкіл, мережа котрих стала формуватися із 2013 р. Правове підґрунтя для цього було закладено ще у 2010 р. прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про освітній округ»[48]. Концептуальними засадами організації опорних шкіл є такі: початкова школа, що є філією опорної чи входить безпосередньо до її складу, має бути максимально наближена до місця проживання учня; формування зручної та якісної інфраструктури доріг для організації довезення учнів із інших населених пунктів та/або навчальних закладів; реорганізація загальноосвітнього навчального закладу в контексті осередку єдиного освітнього простору; забезпечення рівного доступу до якісної освіти всім особам, у т. ч. з особливими освітніми потребами, а також сучасного рівня матеріально-технічного забезпечення, зокрема кабінетів і лабораторій.

Вагомими кроками з продовження реформування стало прийняття нових законів України, а саме рамкового «Про освіту»[49] (2017 р.), де задекларовано основні принципи функціонування освітньої галузі, в т. ч. повної загальної середньої освіти; «Про повну загальну середню освіту»[50] (2020 р.), котрий визначив правові, організаційні й економічні засади функціонування та особливості розвитку системи загальної середньої освіти. Відповідно до Закону, повна загальна середня освіта – систематизована та передбачена відповідними державними стандартами сукупність результатів навчання і компетентностей,

---

[47] Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/249613934.

[48] Про затвердження Положення про освітній округ : постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 № 777. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/777-2010- %D0 %BF#Text.

[49] Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII (дата оновлення: 23.04.2021). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.

[50] Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX (дата оновлення: 01.05.2021). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/463-20.

здобутих особою на рівнях початкової, базової середньої та профільної середньої освіти. Цим галузевим нормативно-правовим актом в освітній простір упроваджується низка новацій, які стосуються всіх учасників освітнього процесу: учнів, учителів, освітніх управлінців, батьків учнів.

Серед основних новацій Закону України «Про повну загальну середню освіту» для учнів є гарантії рівного доступу до освіти, зокрема передбачено можливість для дітей із особливими освітніми потребами навчатися у звичайних закладах загальної середньої освіти (*далі* – заклади ЗСО). Передбачено також можливість формування індивідуальної освітньої траєкторії учня, за котрої кожний школяр може будувати своє навчання з урахуванням власних потреб і талантів; додаткові індивідуальні та/або групові консультації учнів на базі закладів ЗСО, що оплачуватимуться державою; право на справедливе оцінювання й вимоги до доброчесності; вибір учнями навчальних предметів та інтегрованих курсів; запровадження циклів навчання: перший цикл початкової освіти – адаптаційно-ігровий (1–2-й роки навчання), другий – основний (3–4-й роки), перший цикл базової освіти – адаптаційний (5–6-й роки навчання), другий – базове предметне навчання (7–9-й роки), перший цикл профільної освіти – профільно-адаптаційний (10-й рік навчання), другий – профільний (11–12-й роки); розширення прав учнівського самоврядування; реалізація права кожної дитини на оволодіння державною мовою і втілення трьох моделей для її вивчення.

Основними новаціями Закону для вчителів є передусім надання їм педагогічної автономії у створенні програм, розробленні власної системи оцінювання та заохочення учня (зі створенням шкали переведення у 12-бальну шкалу), а також більших можливостей для зростання зарплат учителів, зокрема доплат, котрі матиме змогу встановлювати засновник закладу. Для молодого вчителя протягом першого року роботи запроваджується педагогічна інтернатура, яка організовується керівником закладу освіти й має забезпечити здобуття та/або вдосконалення професійних компетентностей і педагогічної майстерності. Водночас Закон розширює можливості для професійного зростання вчителів, наприклад, встановлює державні гарантії на підвищення кваліфікації вчителя та передбачає його співфінансування з державного й місцевих бюджетів, можливість підвищувати кваліфікацію в недержавних провайдерів, створення нових центрів професійного розвитку педагогічних працівників.

Освітні управлінці з прийняттям Закону дістали більше можливостей для посилення своїх закладів освіти педагогами, адже згідно з ним працювати вчителем може людина з вищою, не лише педагогічною освітою. Окреслено нові підходи до призначення директорів закладів освіти. У новому законі передбачено запровадження більшої фінансової автономії школи, переваги котрої заклади ЗСО зможуть використовувати для формування своєї структури і штатного розпису; встановлення доплат, надбавок, виплат матеріальної допомоги, премій та/або їхніх розмірів, інших видів стимулювання й винагороди працівників; оплати поточних ремонтних робіт приміщень і споруд закладів

ЗСО; оплати підвищення кваліфікації педпрацівників; укладення цивільно-правових угод для забезпечення діяльності закладу.

Для батьків Законом передбачено можливість супроводу дитини з особливими освітніми потребами під час навчання, гарантовано захист учнів від булінгу. Батьки мають право утворювати різні органи батьківського самоврядування (в межах класу, закладу освіти, за інтересами тощо), розглядати будь-які питання та ухвалювати рішення, крім тих, що належать до компетенції інших органів управління чи громадського самоврядування школи. Водночас рішення органу батьківського самоврядування щодо організації освітнього процесу та/або діяльності школи може бути реалізовано виключно керівником закладу освіти, при цьому працівники закладу не мають права втручатися в діяльність органу батьківського самоврядування, збирати чи зберігати протоколи його засідань.

Отже, новий Закон України «Про повну загальну освіту» суттєво змінює акценти суспільних відносин у сфері загальної середньої освіти. Згідно з ним основою для таких відносин є людино- й дитиноцентризм, педагогіка партнерства, єдність навчання, виховання та розвитку учнів, безпечне освітнє середовище, повага до гідності кожного учасника освітнього процесу, академічна доброчесність, відсутність дискримінації (привілеїв чи обмежень) за будь-якою ознакою тощо, а новації покликані забезпечити інтереси всіх учасників освітнього процесу.

1.4.2. Учні в закладах загальної середньої освіти

1.4.2.1. Учні в закладах загальної середньої освіти за типом місцевості (1991–2021 рр.)

Аналіз динаміки чисельності учнів, які навчаються в закладах ЗСО, засвідчив: протягом років незалежності загалом по Україні вона скоротилася на 40,9 % й у 2020/2021 н р. становила 4 211 509 осіб. У сільській місцевості учнів закладів ЗСО поменшало на 44,8 %, в містах – на 39,2 %. Однією із причин такої динаміки стала демографічна ситуація, а саме зниження народжуваності (рис. 1.4.1). Натомість із 2015/2016 н. р. загальна чисельність учнів у закладах ЗСО почала поступово зростати.

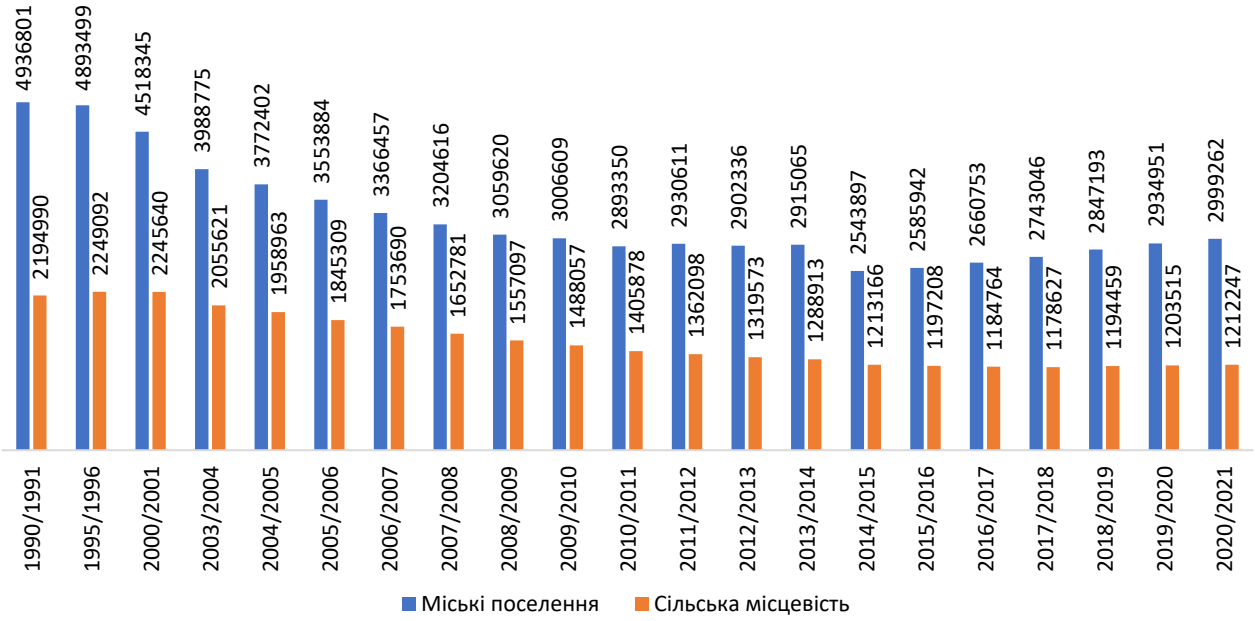

Рис. 1.4.1. **Динаміка чисельності учнів у закладах загальної середньої освіти за типом місцевості протягом 1990/1991–2020/2021 н. рр.,** *осіб*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.4.2.2. Учні в закладах загальної середньої освіти за регіонами (2020/2021 н. р.)

У 2020/2021 н р. найбільше учнів зафіксовано в закладах ЗСО Дніпропетровської області та м. Києва, найменше – в Луганській, Чернігівській і Кіровоградській областях (рис. 1.4.2).

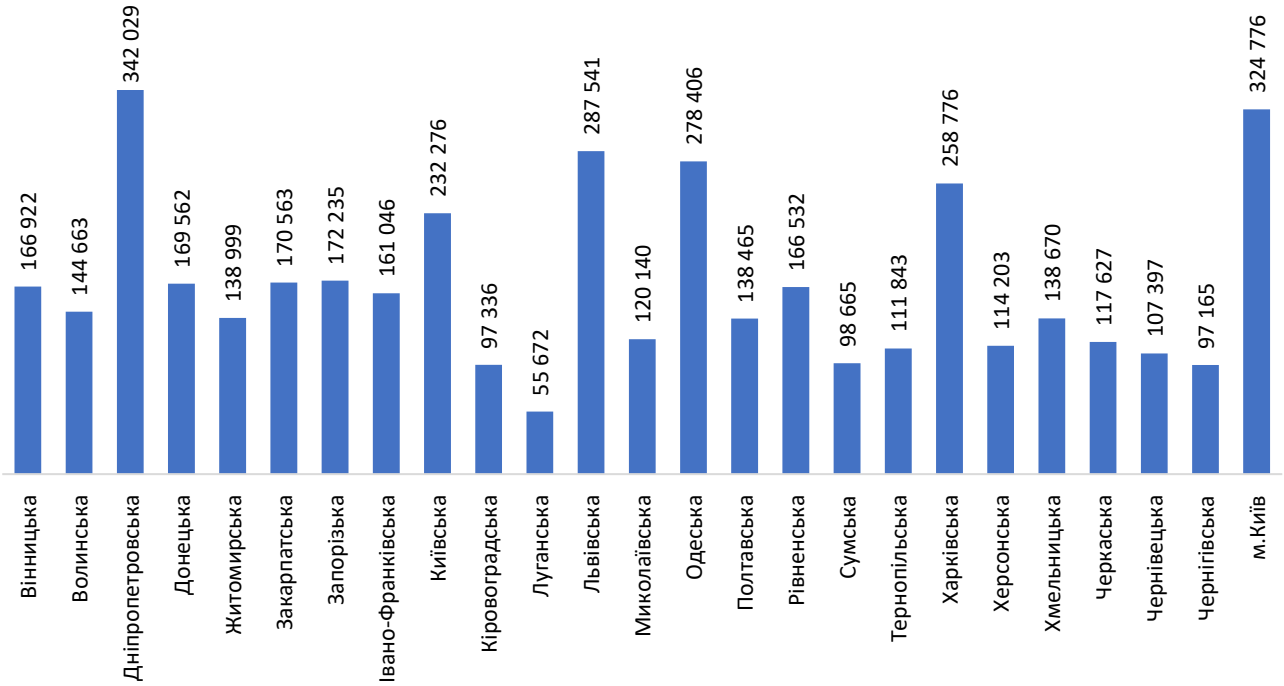

Рис. 1.4.2. **Розподіл чисельності учнів у закладах загальної середньої освіти за регіонами у 2020/2021 н р.,** *осіб*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.4.2.3. Середня наповнюваність закладів загальної середньої освіти (всього, місто/село) за регіонами (1991–2021 рр.)

Середня наповнюваність закладів ЗСО (без урахування учнів спеціальних закладів ЗСО й учнів спеціальних класів, організованих при закладах ЗСО) до 2010/2011 н р. щорічно знижувалася – загалом за 20 попередніх років на 44,1 %. Починаючи з 2014/2015 н р. тенденція змінилася на позитивну та протягом останніх років прискорилася за рахунок оптимізації мережі закладів ЗСО, переважно об'єднання та зменшення їх кількості в сільській місцевості. У 2020/2021 н р. у середньому по Україні в одному закладі ЗСО навчалося 283 учні (рис. 1.4.3).

Упродовж 2014/2015–2020/2021 н. рр. спостерігалось підвищення наповнюваності закладів ЗСО (на 27,7 %) у сільській місцевості, їх середня наповнюваність збільшилась від 102,0 до 130,3 учнів на один заклад. Аналогічна тенденція спостерігалась щодо закладів ЗСО міських поселень: впродовж 2014/2015–2020/2021 н рр. середня наповнюваність закладів ЗСО, розташованих у міських поселеннях, зросла на 20,9 %, від 445,3 до 538,4 учнів.

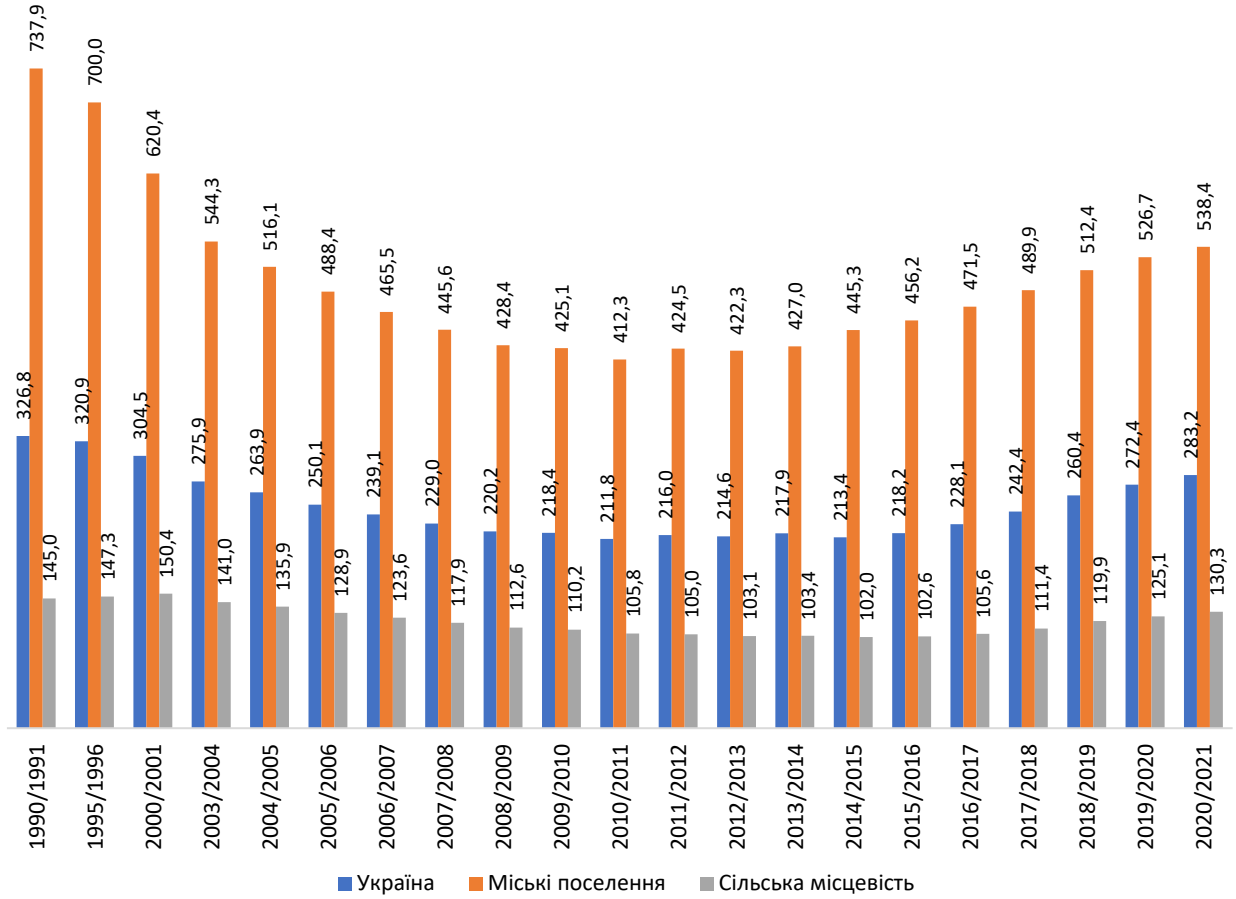

Рис. 1.4.3. **Динаміка середньої наповнюваності закладів ЗСО за типом місцевості протягом 1990/1991–2020/2021 н. рр.,** *осіб*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.4.2.4. Мапа чисельності учнів на один заклад загальної середньої освіти за регіональним розподілом (2020/2021 н. р.)

Загалом по Україні середня наповнюваність закладів ЗСО, як уже зазначалося, становить 283 учні на один заклад. Найвища наповнюваність шкіл спостерігається в м. Києві – у середньому 574 учні. За ним ідуть Дніпропетровська (397 учнів), Одеська (354) і Харківська (353) області. До 224 учнів на один заклад ЗСО зафіксовано у Вінницькій (223), Хмельницькій (223), Черкаській (221), Чернігівській (206), Луганській (204) і Тернопільській (163) областях (рис. 1.4.4).

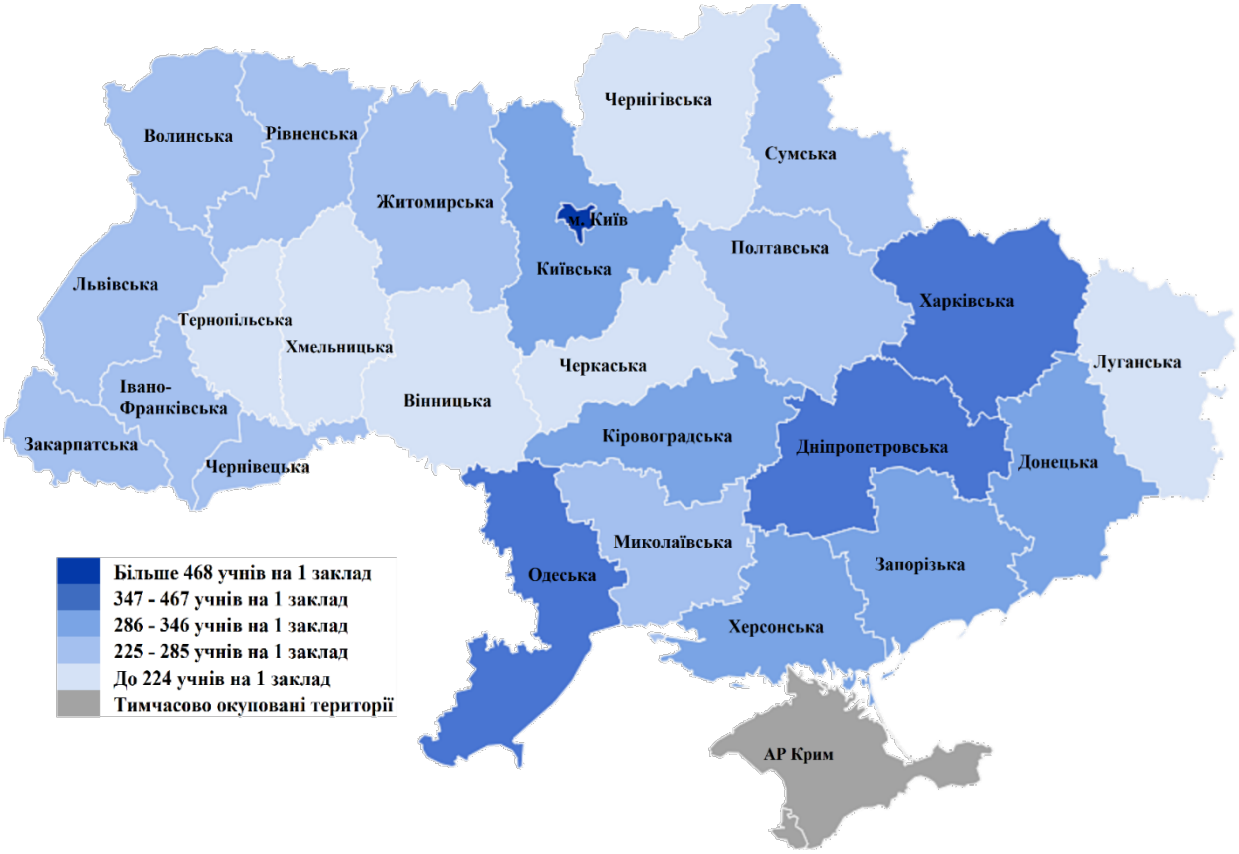

Рис. 1.4.4. **Мапа чисельності учнів на один заклад ЗСО за регіональним розподілом станом на 2020/2021 н. р.,** *осіб*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.4.2.5. Мапа чисельності учнів на одного вчителя закладу загальної середньої освіти за регіональним розподілом (2020/2021 н. р.)

У середньому по Україні один учитель навчає 10 учнів. У регіональному розрізі найбільше учнів на одного вчителя припадає в Дніпропетровській, Донецькій областях і м. Києві (по 12 учнів); у Київській, Одеській і Харківській областях (по 11 учнів). Найменшим цей показник є в Івано-Франківській і Тернопільській областях (по 7 учнів) (рис. 1.4.5).

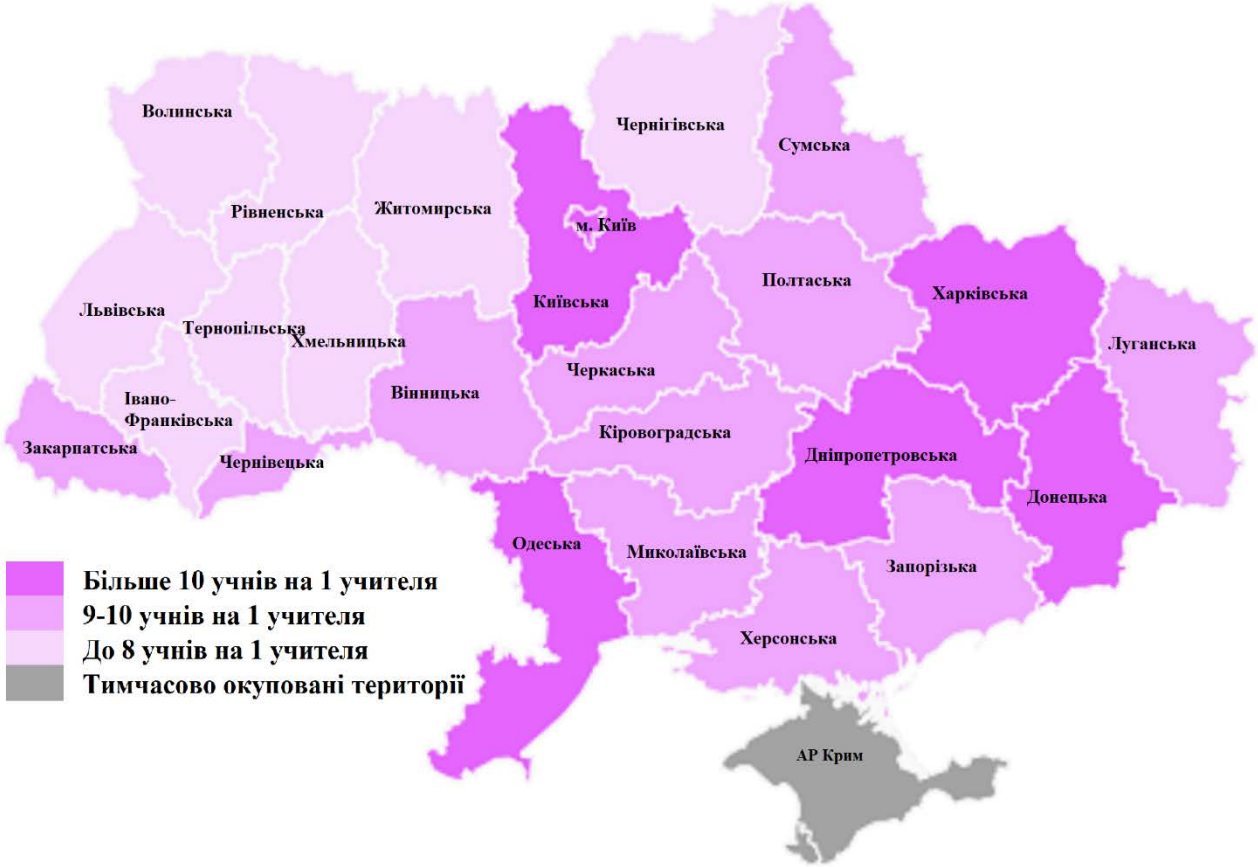

Рис. 1.4.5. **Мапа чисельності учнів на одного вчителя закладу ЗСО за регіональним розподілом станом на 2020/2021 н. р.,** *осіб*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.4.2.6. Учні першого класу (2007–2021 рр.)

Аналіз динаміки чисельності першокласників у закладах ЗСО показав, що в період 2008/2009–2010/2011 н рр. вона щороку зростала на 7,6 %; у 2011/2012–2013/2014 н рр. – на 11,6 %, а у 2018/2019 н р. порівняно з попереднім 2017/2018 н р. – на 7,1 %. Загалом першокласників побільшало на 9,2 % у 2020/2021 н р. відносно 2007/2008 н р. Упродовж останніх семи навчальних років зафіксовано розширення контингенту учнів перших класів у закладах ЗСО майже на 2 % (рис. 1.4.6).

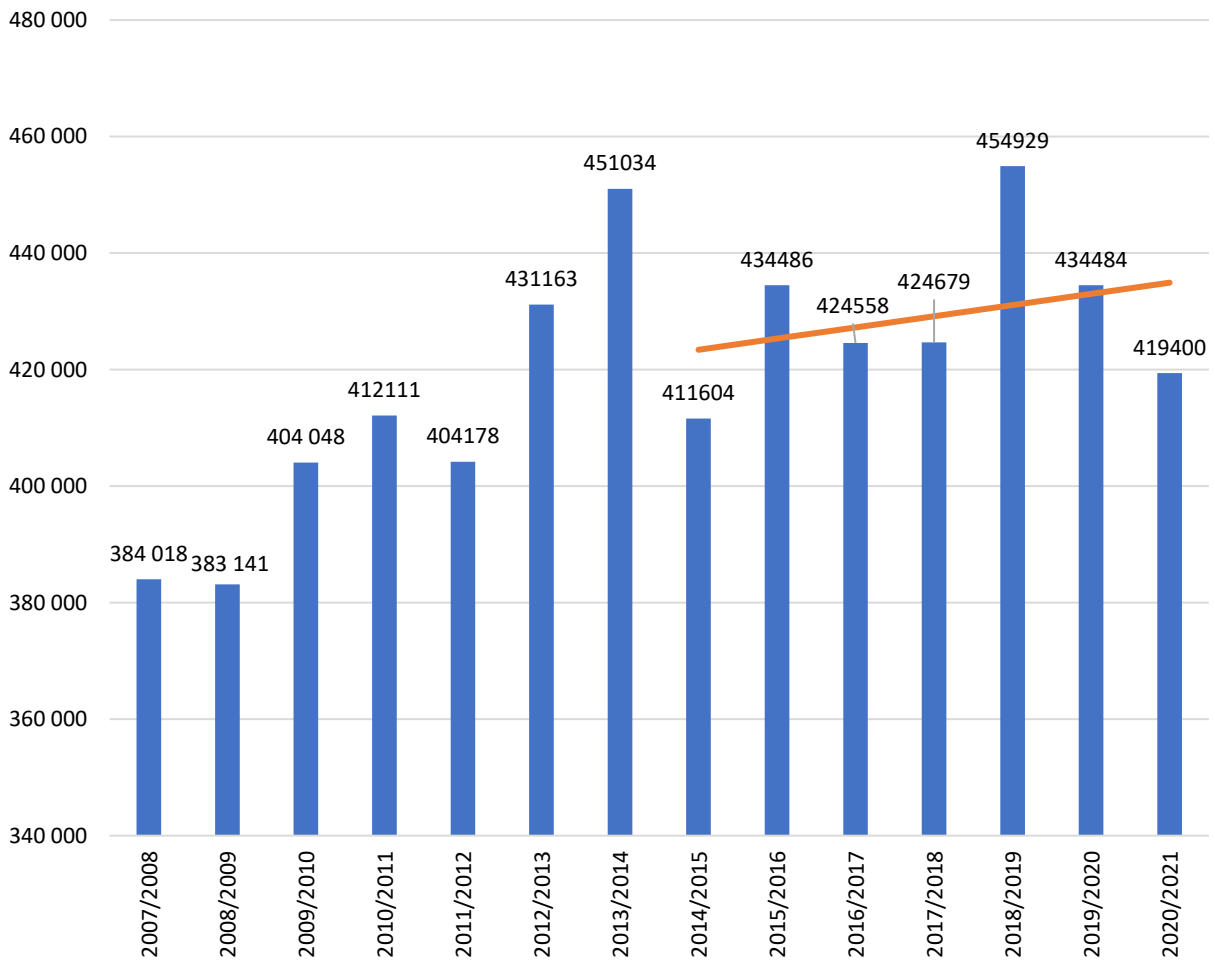

Рис. 1.4.6. **Динаміка чисельності учнів перших класів закладів ЗСО (без спеціальних закладів ЗСО та учнів спеціальних класів, організованих при закладах ЗСО) протягом 2007/2008–2020/2021 н. рр.,** *осіб*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.4.2.7. Прогнозований прийом учнів до перших класів закладів загальної середньої освіти за типом місцевості та регіонами у 2021/2022 н. р.

Вихідними даними для розрахунку прогнозованої чисельності першокласників, які навчатимуться в закладах ЗСО у 2021/2022 н р., слугувала статистична інформація Держстату про народжуваність дітей в Україні за 2009–2019 рр. і відомості зі статистичної форми звітності 76-РВК «Зведений звіт денних закладів загальної середньої освіти» за 2015/2016–2020/2021 н. рр. у розрізі регіонів[51].

Для визначення прогнозованої чисельності учнів першого класу в денних закладах ЗСО у 2021/2022 н. р. використовується усереднене відношення їх чисельності у 2015/2016–2020/2021 н. рр. до відповідної кількості народжених дітей протягом 2009–2014 рр. у цілому по Україні та за її регіонами.

Показники прогнозованої кількості першокласників представлено на рисунку (рис. 1.4.7). Видно, що в розрізі типу місцевості найбільше учнів у міських закладах ЗСО передбачається в Дніпропетровській і Львівській областях, а також у м. Києві; в сільській місцевості – у Закарпатській та Львівській областях.

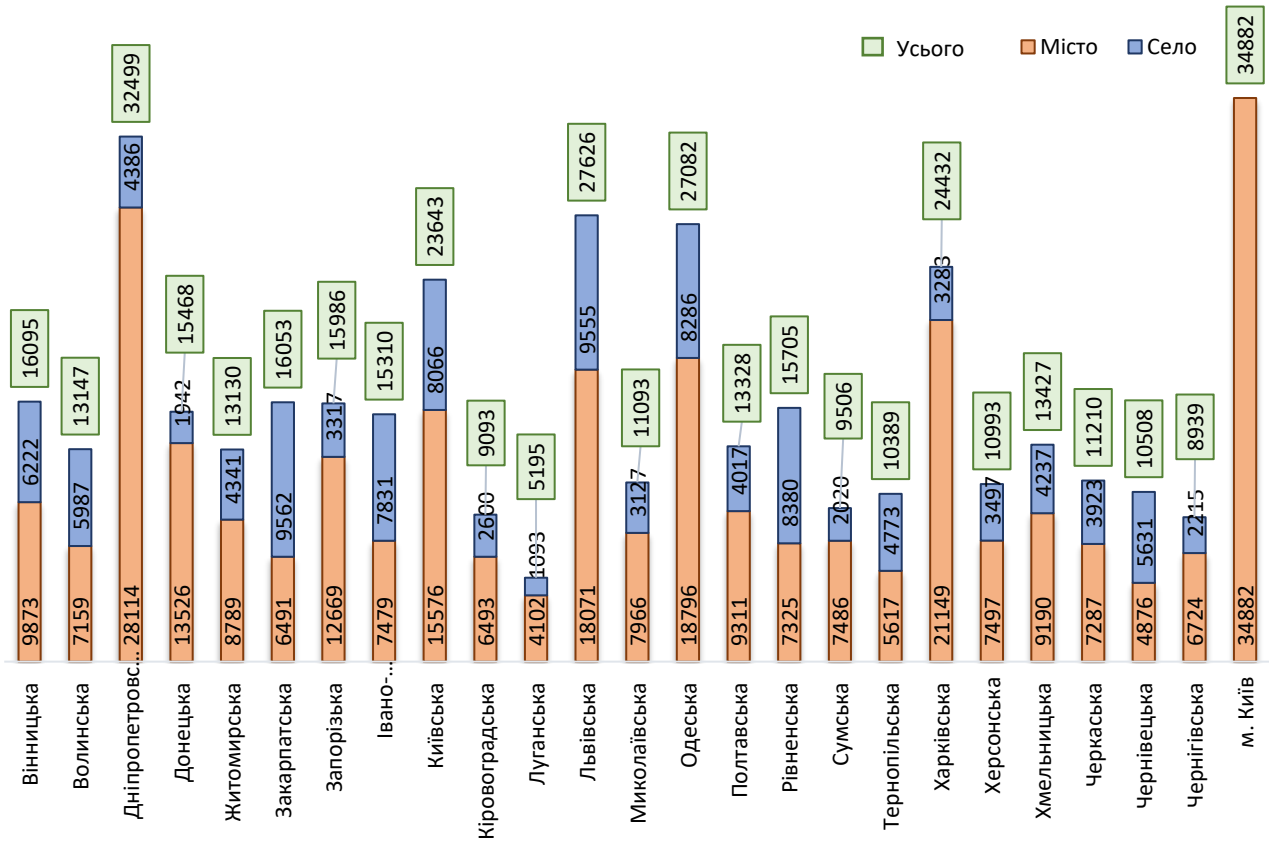

Рис. 1.4.7. **Прогнозований прийом учнів до перших класів закладів ЗСО за типом місцевості в розрізі регіонів у 2021/2022 н. р.,** *осіб*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

[51] Дані про народжуваність дітей для періоду починаючи з 2009 р. не враховують чисельність народжених дітей на тимчасово окупованих територіях АР Крим і м. Севастополя, а також Донецької та Луганської областей.

1.4.3. Заклади загальної середньої освіти

1.4.3.1. Заклади загальної середньої освіти за типом місцевості (1991–2021 рр.)

Упродовж 30 років загальна мережа закладів ЗСО скоротилася на 31,9 %, зокрема в сільській місцевості на 38,5 %, а в міських поселеннях на 16,7 %. Безперечно, однією із причин такої динаміки є неврахування даних про заклади, розташовані на тимчасово окупованих територіях АР Крим, м. Севастополя, а також Луганської й Донецької областей. Тому у 2014/2015 н. р. простежується скорочення закладів ЗСО порівняно з 2013/2014 н. р. на 16,3 % у містах і на 4,6 % в селах і селищах. Водночас упродовж останніх семи років у рамках децентралізації відбувається оптимізація мережі закладів ЗСО, в т. ч. у сільській місцевості, за рахунок формування освітніх округів та створення опорних закладів освіти із філіями. Це, у свою чергу, зумовило скорочення кількості закладів ЗСО на 21,8 %, натомість у міських поселеннях їх число зменшилося порівняно з 2014/2015 н. р. лише на 2,5 % (рис. 1.4.8).

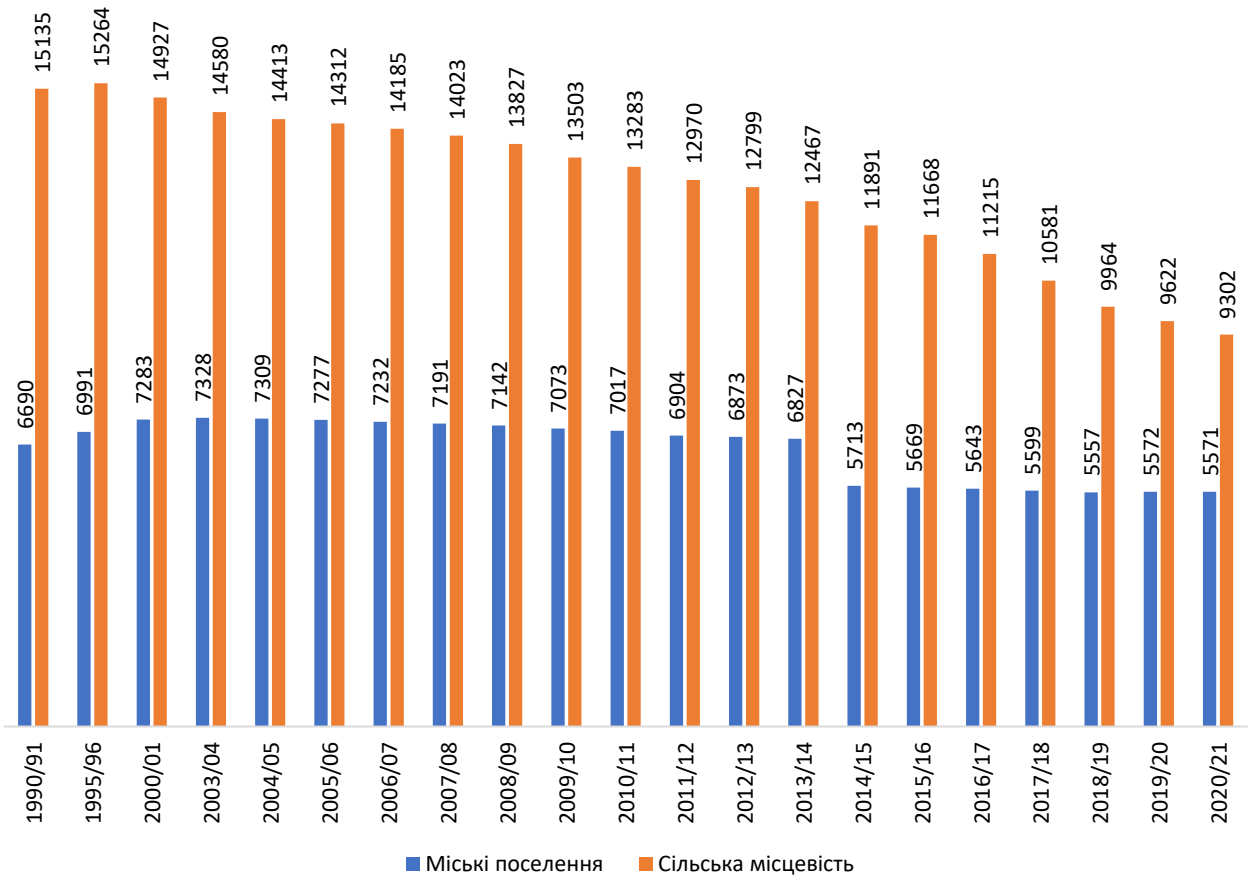

Рис. 1.4.8. **Динаміка кількості закладів ЗСО за типом місцевості протягом 1990/1991–2020/2021 н. рр.,** *од.*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.4.3.2. Заклади загальної середньої освіти за регіонами (2020/2021 н р.)

Загалом у 2020/2021 н. р. в Україні функціонувало 14,9 тис. закладів ЗСО, найбільше їх налічувалось у Львівській (1181) і Дніпропетровській (862) областях, найменше – в Луганській (273) та Кіровоградській (309) областях (рис. 1.4.9).

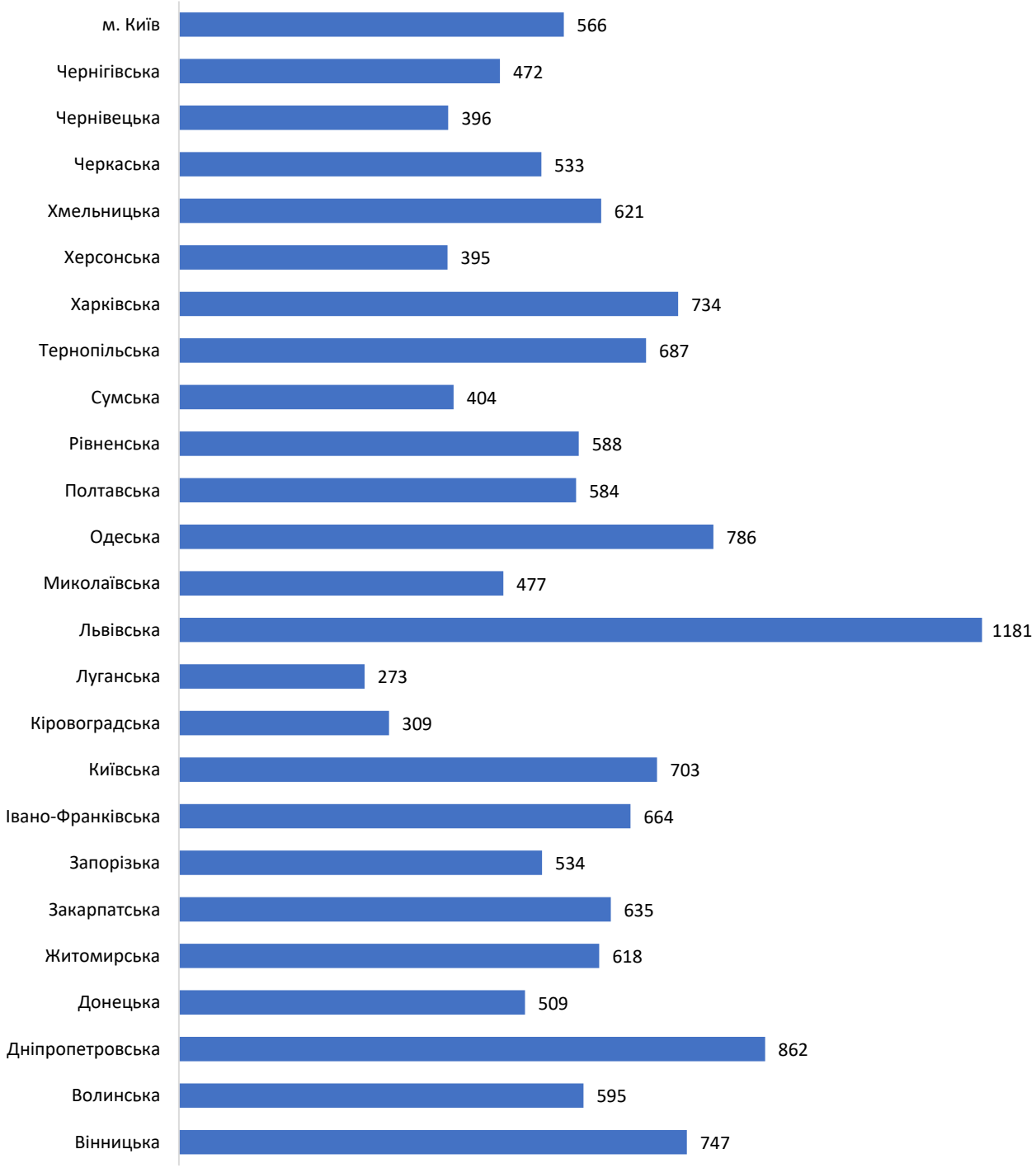

Рис. 1.4.9. **Розподіл кількості закладів загальної середньої освіти за регіонами (2020/2021 р.),** *од.*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.4.4. Педагогічні працівники в закладах загальної середньої освіти

1.4.4.1. Педагогічні працівники закладів загальної середньої освіти (1991–2021 рр.)

Чисельність педагогічних працівників у закладах ЗСО за 30 років зменшилася загалом на 17,9 % (якщо порівняти показники 1990/1991 і 2020/2021 н. рр. Водночас протягом цього періоду динаміка була різною: протягом 1991/1992–1993/1994 н. рр. їх чисельність поступово зростала в середньому на 2,5 %, у 1998/1999–2001/2002 н. рр., а також 2016/2017–2018/2019 н. рр. – на 0,3 %; водночас у період 2001/2002–2017/2018 н. рр. зафіксовано незначне поступове зменшення кількості педагогічних працівників у закладах ЗСО в середньому на 1,7 %. Найістотніше зниження цього показника (на 10,6 %) спостерігалось у 2014/2015 н. р. відносно попереднього навчального року, що пояснюється неврахуванням статистичних даних по тимчасово окупованих територіях АР Крим, м. Севастополя, Донецької й Луганської областей (рис. 1.4.10). Утім, починаючи з 2015/2016 н. р. чисельність педагогічних працівників залишається практично незмінною на рівні 440,5 тис. осіб.

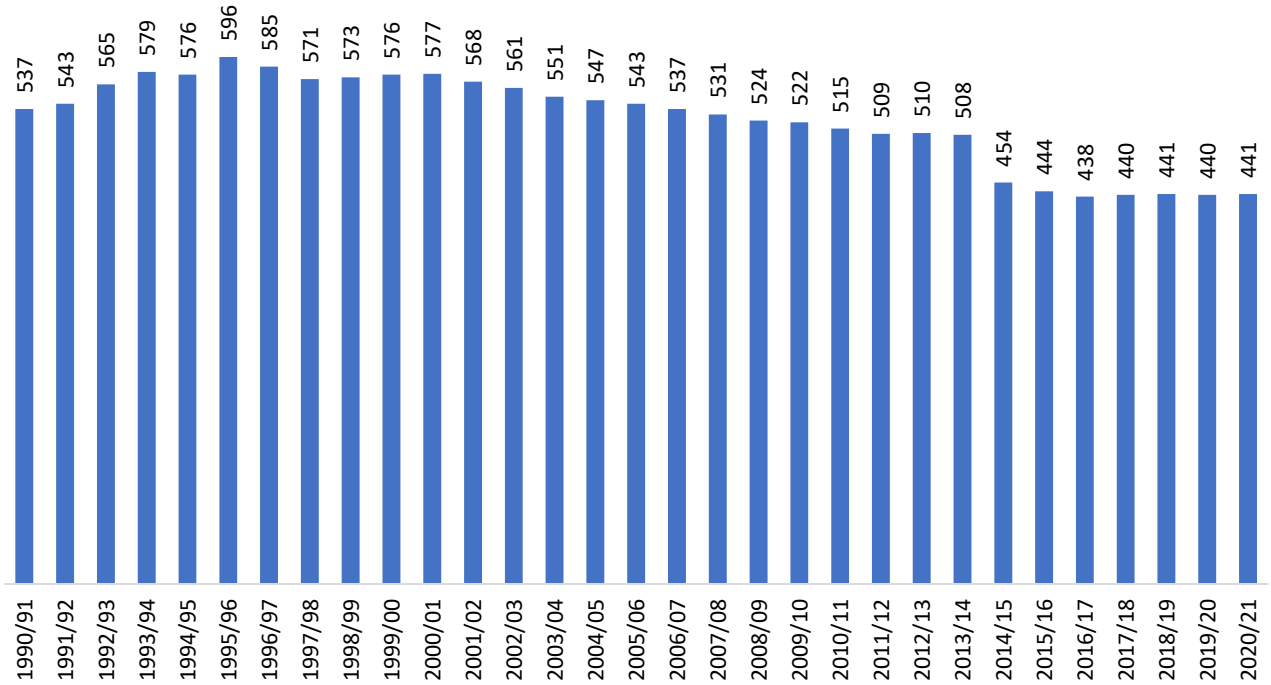

Рис. 1.4.10. **Динаміка чисельності вчителів (включаючи директорів та їхніх заступників) у закладах ЗСО протягом 1990/1991–2020/2021 н. рр.,** *тис. осіб*
Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.4.4.2. Мапа чисельності вчителів на один заклад загальної середньої освіти за регіональним розподілом (2020/2021 н. р.)

У середньому по Україні в одному закладі ЗСО викладає 30 учителів. Найбільшим цей показник є в м. Києві, де на один заклад припадає в середньому 46 учителів. Перевищує середнє значення по Україні цей показник також у Кіровоградській (36), Дніпропетровській, Івано-Франківській, Рівненській (по 33), Запорізькій (32), Одеській, Харківській (по 31). Найменшою чисельність учителів на один заклад ЗСО є в Луганській і Тернопільській (по 23) областях. Нижчий за середній по Україні цей показник зафіксовано ще в 11 областях, а саме: в Чернігівській, Миколаївській (по 25 учителів), Черкаській, Полтавській, Хмельницькій, Вінницькій (по 26), Житомирській, Сумській (по 27), Донецькій (28), Херсонській, Львівській (по 29) (рис. 1.4.11).

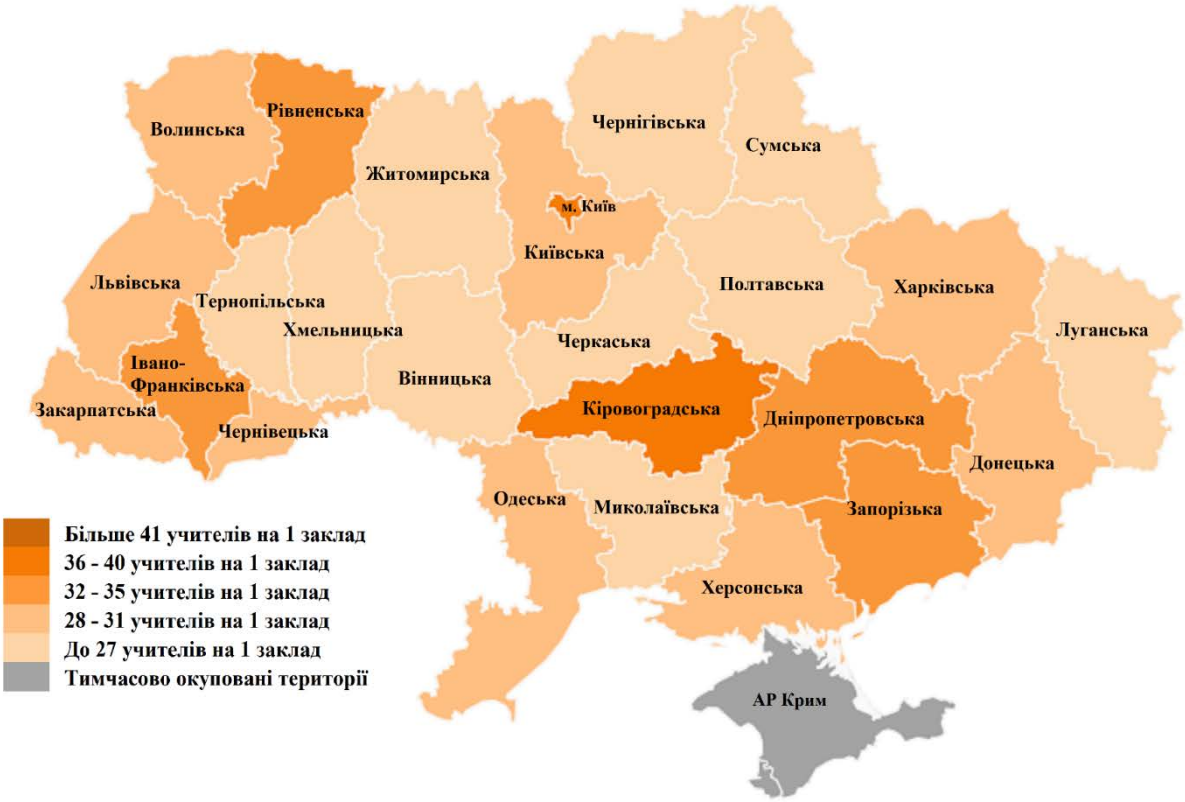

Рис. 1.4.11. **Мапа чисельності вчителів на один заклад ЗСО за регіональним розподілом станом на 2020/2021 н. р.,** *осіб*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.4.4.3. Розподіл педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти за регіонами (2020/2021 н. р.)

Загалом у 2020/2021 н. р. у закладах ЗСО учнів навчали 440,5 тис. учителів. У розрізі регіонів найбільшу чисельність педагогічних працівників, які викладають окремі предмети, включаючи директорів та їхніх заступників, у закладах ЗСО зафіксовано у Львівській, Дніпропетровській областях і м. Києві; найменшу – в Луганській, Сумській та Кіровоградській областях (рис. 1.4.12).

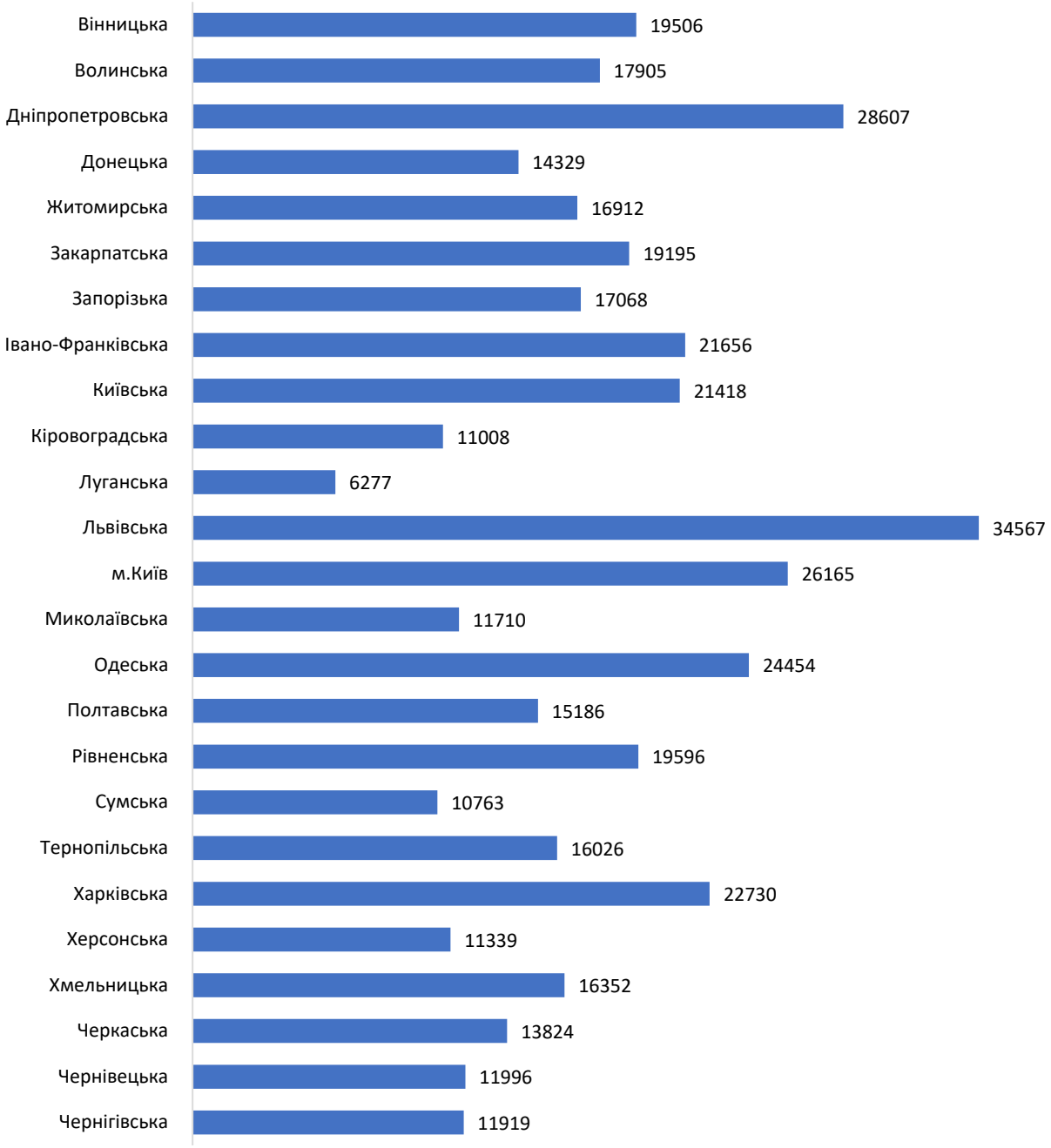

Рис. 1.4.12. **Розподіл чисельності педагогічних працівників, які викладають окремі предмети (включаючи директорів та їхніх заступників) у закладах ЗСО, за регіонами у 2020/2021 н. р.,** *осіб*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.4.4.4. Розподіл педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти за віком та регіонами (2020/2021 н. р.)

Аналіз контингенту педагогічних працівників закладів ЗСО за віком засвідчив, що загалом по Україні у 2020/2021 н. р. найбільшу частку (27,1 %) становлять учителі віком від 41 до 50 років, найменшу – від 51 до 54 років. Така тенденція характерна практично для всіх регіонів України. Водночас найбільшу частку педпрацівників віком до 30 років зафіксовано в Чернівецькій області (16,2 %), а найменшу – в Чернігівській (8,2 %). Щодо наступних вікових категорій максимальна й мінімальна частки спостерігалися: від 31 до 40 років – у Рівненській (28,6 %) та Харківській і Чернігівській (по 18,4 %) областях; від 41 до 50 років – у Черкаській (31,4 %) та Закарпатській (23,7 %) областях; від 51 до 54 років – у Чернігівській (14,4 %) і Рівненській (8,5 %) областях; від 55 до 60 років – у Полтавській (15,9 %) та Рівненській (10,2 %) областях; понад 60 років – у Одеській (19,6 %) і Сумській (11 %) областях (рис. 1.4.13).

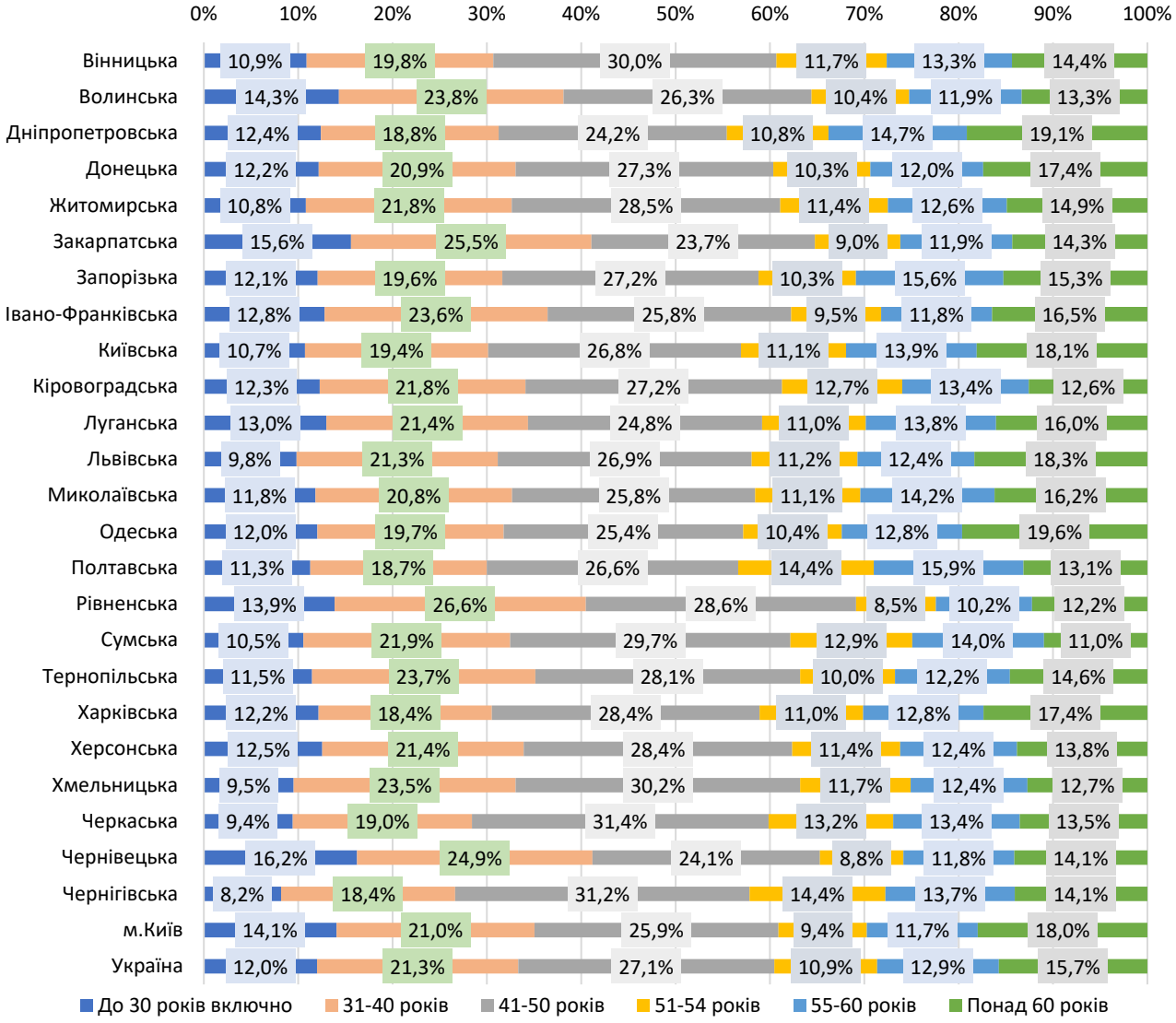

Рис. 1.4.13. **Розподіл чисельності педагогічних працівників, які викладають окремі предмети (включаючи директорів та їхніх заступників) у закладах ЗСО, за віком і регіонами у 2020/2021 н. р.,** *%*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.4.4.5. Учителі-пенсіонери в закладах загальної середньої освіти за регіонами (2020/2021 н. р.)

Загалом у 2020/2021 н. р. у денних закладах ЗСО працювали 55,8 тис. учителів-пенсіонерів, зокрема 33,5 тис. осіб у міських закладах і 22,3 тис. осіб – у сільських. У розрізі регіонів найбільшу чисельність таких учителів у містах зафіксовано в м. Києві (3051 особа) та Дніпропетровській області (2964 осіб), найменшу – в Кіровоградській області (555 осіб). У денних закладах ЗСО сільської місцевості найвищим цей показник був у Львівській області (2135 осіб), а найнижчим – у Луганській (249 осіб). Водночас майже однакова чисельність (із різницею у 32 особи) учителів-пенсіонерів викладає в денних закладах ЗСО Черкаської області – як у міських поселеннях, так і в сільській місцевості (791 та 759 осіб відповідно) (рис. 1.4.14).

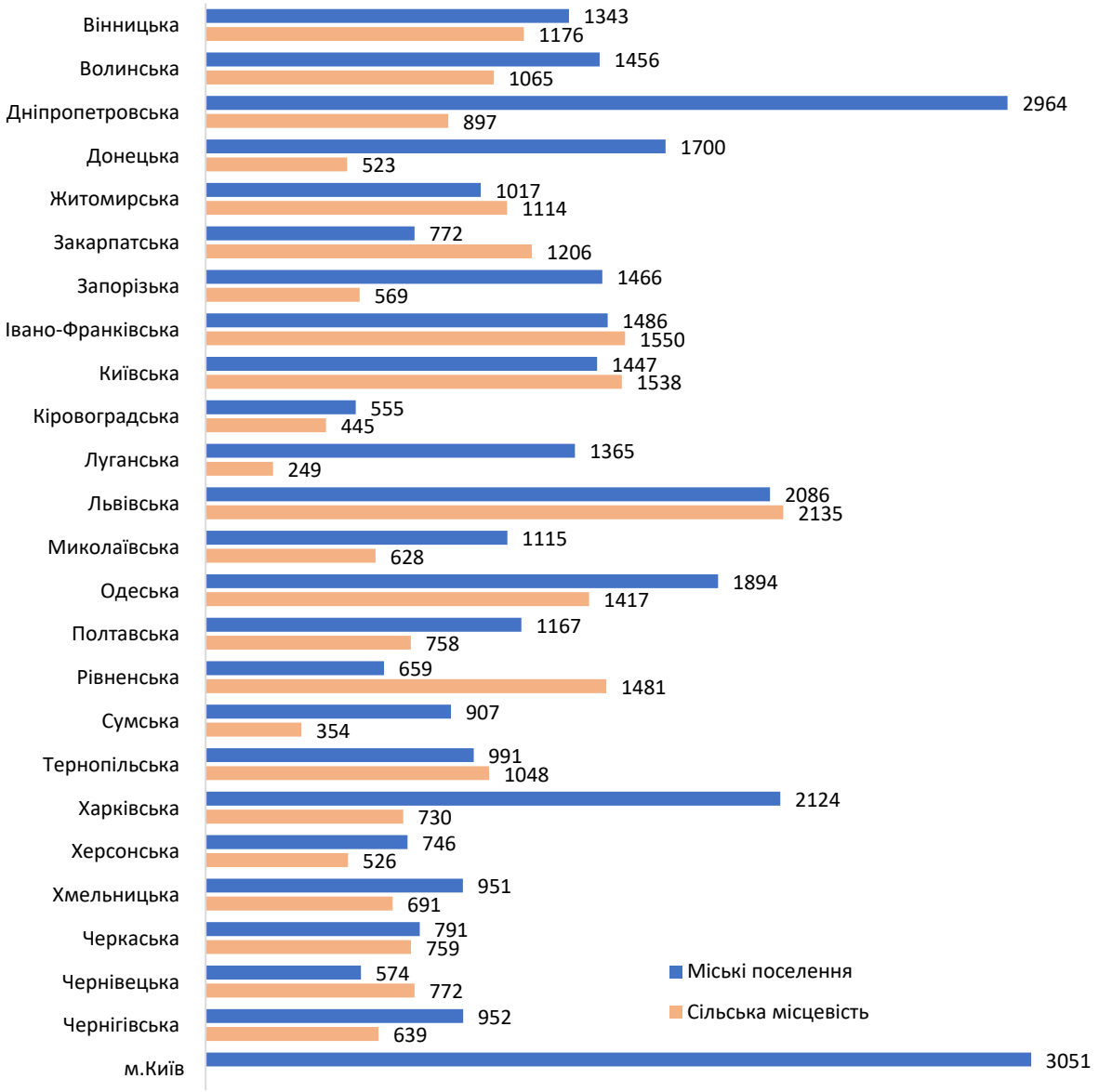

Рис. 1.4.14. **Розподіл чисельності учителів-пенсіонерів денних закладів ЗСО за типом місцевості у 2020/2021 н. р.,** *осіб*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.4.4.6. Директори-пенсіонери в закладах загальної середньої освіти за регіонами (2020/2021 н. р.)

У 2020/2021 н. р. налічувалося директорів закладів ЗСО – пенсіонерів загалом по Україні 3,5 тис. осіб, у т. ч. 1,5 тис. осіб у міських закладах ЗСО та 2,06 тис. осіб у сільській місцевості. За регіональним розподілом у містах найбільшу їх чисельність зафіксовано в Дніпропетровській області (151 особа), найменшу – в Чернівецькій (18); у сільській місцевості – відповідно у Львівській (249 осіб) і Луганській (30) областях. Водночас майже однакова їх кількість (із різницею в одну особу) як у міських поселеннях, так і сільській місцевості в закладах ЗСО Сумської області (37 та 36 осіб відповідно) (рис. 1.4.15).

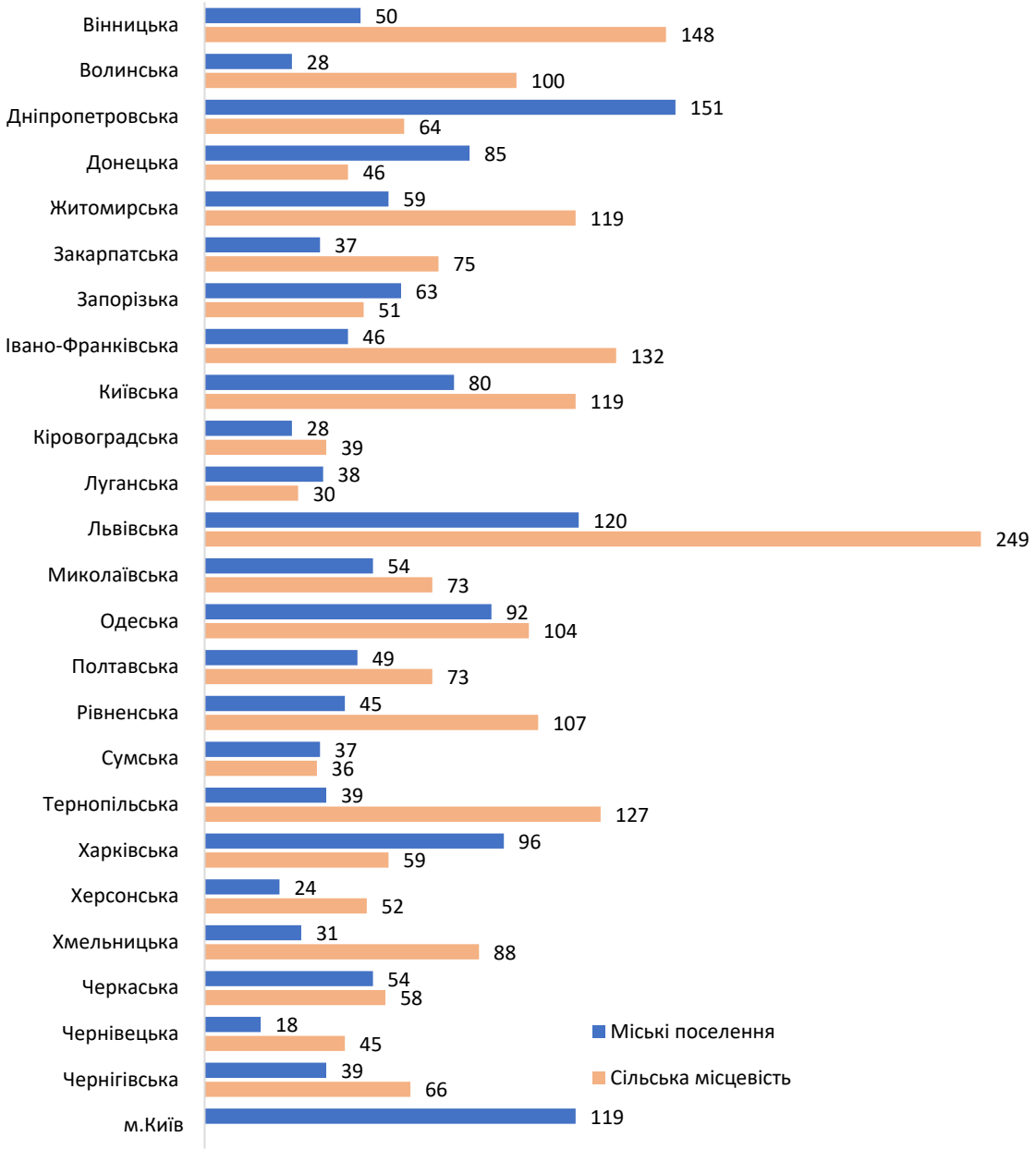

Рис. 1.4.15. **Розподіл чисельності директорів-пенсіонерів закладів ЗСО за типом місцевості у 2020/2021 н. р.,** *осіб*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.4.5. Реформа «Нова українська школа»

Реформа загальної середньої освіти «Нова українська школа» (НУШ) є відповіддю на запити українського суспільства щодо забезпечення рівного доступу до якісної освіти незалежно від територіальної, соціальної групи, стану здоров'я. НУШ передбачає створення оновленого освітнього середовища та безпечних, здоров'язберігаючих, у т. ч. психологічно комфортних, умов навчання; формування належної системи підготовки компетентних громадян, здатних самостійно розв'язувати життєві проблеми; професійної готовності педагогів до реалізації зазначених змін.

Напрями реформування загальної середньої освіти визначено Кабінетом Міністрів України у грудні 2016 року в Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (*далі* – Концепція НУШ).

Ключовими компонентами формули нової школи є наступні:

1. Новий зміст освіти, що ґрунтується на формуванні компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві. Визначення змісту через характеристику діяльностей/активностей учнів, необхідних для розв'язання життєвих проблем.
2. Упровадження методик особистісно й компетентнісно орієнтованої освіти, реалізація інтегративного підходу, забезпечення технологічності освітнього процесу та його моніторингового супроводу.
3. Спрямованість освітнього процесу на формування ключових компетентностей і наскрізних умінь.
4. Реалізація ціннісного підходу в освітньому процесі.
5. Впровадження педагогіки партнерства через організацію активної взаємодії педагогів, учнів та їхніх батьків.
6. Оновлення, модернізація освітнього середовища сучасними засобами навчання, в т. ч. інформатизація закладів освіти, осучаснення підручників.
7. Створення умов для ефективного управління через надання реальної автономії закладу освіти та педагогам.
8. Адекватна підготовка педагогічних кадрів відповідно до їхніх запитів і сучасних напрямків якісних змін в освіті з урахуванням освітньої політики.

1.4.5.1. Упровадження нового Державного стандарту початкової освіти (результати всеукраїнського експерименту)

Відповідно по Плану заходів з реалізації концептуальних засад реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа», постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87 було затверджено Державний стандарт початкової освіти. В цьому документі вперше передбачено навчання за двома циклами, чим забезпечуються передумови для врахування вікових особливостей учнів 1–2-го і 3–4-го класів у застосуванні діяльнісного підходу на інтегративній основі з переважанням ігрових методів у першому циклі навчання

та на інтегративно-предметній основі у другому циклі навчання. Державний стандарт визначає мету, загальні й обов'язкові очікувані результати навчання для обох циклів початкової освіти за дев'ятьма освітніми галузями.

Пілотування Державного стандарту початкової освіти в умовах всеукраїнського експерименту

Із метою вивчення ефективності новацій, визначених Концепцією НУШ та новим Державним стандартом, у 2017 р. розпочато всеукраїнський експеримент за темою «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення початкової освіти в умовах реалізації нового Державного стандарту початкової загальної середньої освіти». Учасниками експерименту на добровільних засадах стали більш ніж 100 шкіл із усіх областей України (наказ Міністерства освіти і науки України від 13.07.2017 № 1028 «Про проведення всеукраїнського експерименту на базі загальноосвітніх навчальних закладів»).

Цей експеримент був спрямований на розроблення, наукове обґрунтування й експериментальну перевірку навчально-методичного забезпечення початкової освіти в умовах реалізації нового Державного стандарту початкової загальної середньої освіти та підготовку педагогів до впровадження новацій у шкільну практику.

Для здійснення експерименту було призначено регіональних координаторів, які забезпечували менеджмент експерименту та оперативне реагування на виклики, що поставали в ході експерименту. У звітах про дослідно-експериментальну роботу в пілотних закладах освіти координатори наголошували, що інструментами для досягнення позитивних результатів впроваджуваних новацій стали:

1. Спрямування Державного стандарту початкової освіти на організацію освітнього процесу із застосуванням діяльнісного підходу на інтегровано-предметній основі з максимальним залученням ігрових форм і методів.
2. Використання інтерактивних методів навчання: технології розвитку критичного мислення, дослідницького методу навчання, ігрових методів, ментальних карт як інноваційних засобів навчання школярів.
3. Використання на уроках і в позакласній роботі елементів театральної педагогіки.
4. Застосування технології LEGO.
5. Використання методу проєктів, котрий дає можливість навчити учнів здобувати знання самостійно, застосовувати їх для розв'язання нових пізнавальних і практичних завдань; сприяє формуванню комунікативних навичок, прищеплює учням уміння збирати інформацію, аналізувати її з різних точок зору, робити висновки тощо.
6. Забезпечення практичної зорієнтованості інтегрованого курсу «Я досліджую світ». У процесі предметно-перетворювальної діяльності першокласники вчилися планувати свої дії під час виготовлення виробів, розширювали власний сенсорний досвід, розвивали моторику рук, координацію рухів тощо.

7. Реалізація основних принципів педагогіки партнерства, кооперативного навчання. Успіху можна досягти в разі тісної взаємодії учителів і батьків, тому заклади ЗСО запрошують батьківську спільноту до співпраці – під час ранкових зустрічей, уроків, майстер-класів, спільних із учнями батьківських зборів, які проходять у різних цікавих та корисних для всіх учасників формах: «Коло», «Спільна вправа», «Творча родина».

8. Автономія вчителя. Учитель відповідає за те, чого навчив своїх учнів, і має бути готовим до автономної роботи й уникати шаблонності. Вчителям пілотних класів довелося змінити свою свідомість, перебудувати сприйняття навчального матеріалу, навчитися бачити незвичне у звичних речах.

9. Нове освітнє середовище. Наявність відповідного обладнання та його зручне розміщення в навчальних осередках дало можливість і учням, і вчителю ефективно взаємодіяти під час освітнього процесу.

10. Нові сучасні підручники й навчальні посібники (робочі зошити). Методичний супровід. Школи використовували пропозиції різних видавництв, що утруднювало завдання реалізації інтегративного підходу. Водночас учителі відзначали, що в пропонованих посібниках/матеріалах були чудові малюнки для розглядання, домальовки, пізнавальні тексти для читання, переказу, цікаві завдання, які можна виконувати в посібнику самостійно, разом із друзями чи батьками. Все це активізує дитину, створює ситуацію успіху, формує позитивну мотивацію до навчання. Учні можуть працювати в них простим чи кольоровими олівцями, ручкою та не боятися помилитися, що сприяє мотивації навчання, заохочує працювати самостійно і в групі.

11. Практика ранкових зустрічей. Учні в експериментальних класах швидко адаптувалися до шкільного життя. Під час ранкових зустрічей діти вчаться слухати співрозмовника, об’єднуватися в групи для гри та навчання, повідомляти щоденні новини, планувати діяльність на день разом з учителем. Такі зустрічі дають дітям змогу розвивати соціальні й навчальні навички. Повторення позитивного досвіду сприяє розвитку доброти, емпатії та інклюзії, а також дає результати як у спільноті класу, так і поза його межами. Уміння говорити і слухати є найважливішими навичками, котрі необхідні для демократичної культури. Ранкова зустріч дає дітям змогу брати участь у групових обговореннях, а педагогам – моделювати й активно розвивати в дітях уміння та навички ефективного спілкування.

12. Соціалізація учнів і реалізація демократичних цінностей.

13. Позитивні тенденції в освітньому процесі, а саме збереження цінностей дитинства.

14. Здійснення формувального оцінювання та надання допомоги учням щодо оволодіння навичками самооцінювання. Нова модель оцінювання ґрунтується на формувальному оцінюванні, що дає можливість оцінити насамперед процес навчання, а також поступ кожного учня. Зокрема, за запропонованим зразком свідоцтва досягнень учителі визначали, наскільки активно дитина працювала на уроці, чи була допитливою, чи добре співпрацювала з іншими тощо.

15. Підвищення рівня ініціативності учнів, які навчаються в пілотних класах, виявлення бажання самостійно досліджувати, виконувати творчі завдання, готувати і презентувати власні роботи, повідомлення тощо. Учні стали більш самостійними у прийнятті власних рішень. Школярі дотримувалися вироблених правил, відчували відповідальність за себе та своїх однокласників. Учителі спонукали, стимулювали учнів до висловлювання власної думки, не обмежуючи їхню активність.

16. Надання рівних можливостей усім учням брати участь у житті класу та школи, що було важливим аспектом роботи вчителів пілотних класів. Однаково цінними для вчителя й учнів були різні точки зору, погляди на ту саму проблему. У класах панувала атмосфера підтримки, взаємодопомоги, рівноправності, справедливості, поваги та гідності.

17. Запровадження в навчальних програмах 20 % резервного часу, що створює простір для задоволення освітніх потреб учнів, вирівнювання їхніх досягнень, розвитку наскрізних умінь.

Поряд із позитивними результатами відзначено загальні труднощі й проблеми:

1. Несвоєчасне забезпечення закладів ЗСО, що були учасниками експерименту, навчальними посібниками й методичними матеріалами, які спрямовані на реалізацію нового Державного стандарту та забезпечують інтегративний підхід в освіті.

2. Недостатня системність експериментальних навчальних матеріалів із курсу «Я досліджую світ». Пропоновані компетентнісні тести з цього курсу великі за обсягом і не відповідають віковим особливостям учнів.

3. Додаткова функція серед обов’язків вчителя: друкувати багато навчальних матеріалів на урок.

4. Відсутність чіткого інструментарію щодо оцінювання предметних компетентностей.

5. Тяжіння вчителя до традиційних форм роботи, а також недостатня готовність до впровадження інноваційних форм роботи. Труднощі, які виникають у процесі експерименту, пов’язані переважно з підготовкою вчителів до занять, запровадженням формувального оцінювання (спостереження, рефлексія), опануванням кейс-технологією для створення компетентнісних тестів, розробленням компетентнісних завдань.

6. Емоційне перевантаження вчителя через постійну, динамічну взаємодію з учнями.

7. Площа навчальних кабінетів (50 м^2) і висока наповнюваність класів (понад 30 учнів) утруднюють облаштування та функціонування необхідних осередків, переструктурування освітнього середовища (комбінування парт для різних форм роботи) і проведення групових занять.

Типові освітні програми

Для реалізації Державного стандарту початкової освіти закладам освіти запропоновано дві типові освітні програми, котрі можуть слугувати основою для формування Освітньої програми закладу освіти. Типові освітні програми

розроблені двома авторськими колективами та відрізняються комбінацією освітніх галузей в інтегрованих курсах і способами конкретизації програмового змісту відповідно до очікуваних результатів. У типовій освітній програмі, розробленій під керівництвом О. Я. Савченко, зміст розкрито відповідно до поданих очікуваних результатів для кожного предмета й кожного класу окремо. В типовій освітній програмі, створеній під керівництвом Р. Б. Шияна, пропонований зміст подається відокремлено від очікуваних результатів для кожної змістової лінії освітніх галузей для кожного циклу навчання. Ця програма не визначає програмовий зміст для кожного класу окремо.

Наявність двох програм забезпечує закладам освіти можливість вибору траєкторії освітньої діяльності залежно від запитів учнів, кадрового потенціалу, матеріально-технічної бази, спеціалізації закладу тощо. Крім того, згідно із законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», заклади освіти мають право працювати за освітніми програмами – власними або розробленими іншими інституціями, що мають право на здійснення освітньої діяльності. У разі обрання нетипових освітніх програм вони повинні бути затверджені відповідно до чинного законодавства.

1.4.5.2. Готовність до впровадження нового Державного стандарту базової середньої освіти

Освітня реформа виводить заклади ЗСО на новий організаційний і концептуальний рівень щодо практичної реалізації стратегії сучасного суспільного розвитку та впровадження Державного стандарту базової середньої освіти. Вона передбачає зміну цілей і основних завдань освіти, зокрема базової загальної середньої освіти, відповідно до сучасної освітньої парадигми та світових тенденцій розвитку національних освітніх систем.

Досягнення українською школою нових цілей потребує постійного пошуку шляхів модернізації змісту освіти. Це вимагатиме застосування принципово нових інструментів – педагогічних, методичних, які мають ґрунтуватися на особистісно орієнтованому, діяльнісному й компетентнісному підходах до навчання, враховувати вікові особливості фізичного, розумового та психічного розвитку дитини на кожному рівні освіти, орієнтуватися на здобуття учнями умінь і навичок, необхідних сучасній людині для успішної самореалізації в особистому житті, професійній та громадській діяльності.

Оновлення змісту й методик навчання учнів базової школи зумовлене потребою в систематичному використанні можливостей загальної середньої освіти для здійснення особистісно орієнтованого навчання та створення науково-методичного супроводу з метою втілення Концепції НУШ.

Реалізація нового змісту навчання на рівні базової середньої освіти повинна здійснюватися з урахуванням принципу наступності й перспективності між ланками початкової та базової освіти. Це зумовлює передусім визначення змістово-результативної узгодженості в усіх освітніх галузях із урахуванням і

забезпеченням оптимальних умов адаптації випускників початкової школи до навчання у п'ятому класі.

Наявне навчальне й методичне забезпечення базової освіти виявляється недостатньо ефективним та не дає змоги повною мірою застосувати компетентнісний підхід, забезпечити реалізацію положень нового Державного стандарту. Саме тому комплексні заходи, котрі включають розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення для закладів ЗСО, стають важливими факторами формування готовності до запровадження нового Державного стандарту й успішного втілення Концепції НУШ.

Досягнення нової освітньої мети передбачає виконання низки завдань. Так, для педагогічної спільноти це:

– розроблення навчально-методичного забезпечення для реалізації Державного стандарту (зокрема, навчальних матеріалів для здобувачів освіти з усіх освітніх галузей – навчальних предметів (інтегрованих курсів), що реалізують ідеї Концепції НУШ та спрямовані на досягнення очікуваних результатів);

– підготовка організаційно-методичних матеріалів для педагогів базової школи на засадах Концепції НУШ;

– розроблення типової програми підвищення кваліфікації педагогічних працівників, дистанційних курсів з підготовки педагогічних працівників;

– постійний моніторинг ефективності впровадження Державного стандарту.

Закони України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про інноваційну діяльність»; Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898; Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 07.11.2000 № 522, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 26.12.2000 за № 946/5167 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 11.07.2017 № 994); Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р, та інші нормативні документи допомагають регулювати різноманітні аспекти запровадження основних положень Державного стандарту базової середньої освіти.

Для успішної реалізації основних положень Державного стандарту, котрий упроваджуватиметься в масовій школі з 2022 р., було передбачено його експериментальну апробацію. Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 02.04.2021 № 406, стартував інноваційний освітній проєкт всеукраїнського рівня за темою «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення для закладів загальної середньої освіти в умовах реалізації Державного стандарту базової середньої освіти». З 1 вересня 2021 р. у рамках цього проєкту почнуть працювати 136 закладів ЗСО, котрі проявили ініціативу впроваджувати ідеї, принципи, ціннісні орієнтири нового Державного стандарту, шукати оптимальні рішення, апробувати нові навчальні матеріали, педагогічні техніки і прийоми тощо.

Упродовж чотирьох місяців, із 27 квітня по 17 серпня, було проведено перший етап навчання керівників шкіл – учасників проєкту та регіональних координаторів/тренерів «Нова українська школа: перехід на наступний рівень». Тематика заходів охоплювала питання розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення для закладів ЗСО в умовах реалізації Державного стандарту базової середньої освіти, наприклад нової ролі директорів шкіл у контексті впровадження Концепції НУШ на рівні базової середньої освіти, усвідомлення ціннісних орієнтирів, ключових компетентностей, наскрізних умінь, ціннісних засад формування освітньої програми закладів ЗСО. Розробниками й виконавцями виступили: проєкт «Навчаємось разом», що фінансується Міністерством закордонних справ Фінляндії та ЄС під патронатом Міністерства освіти і науки України за участі Інституту модернізації змісту освіти, Українського інституту розвитку освіти, Національної академії педагогічних наук України, Команди підтримки реформ МОН, Європейського фонду освіти, Європейського центру імені Вергеланда, фонду «The LEGO Foundation», Британської ради.

1.4.5.3. Забезпечення кабінетів початкової школи (НУШ) засобами навчання та обладнанням у розрізі регіонів (2018–2021 рр.)

Створення нового освітнього простору, сприятливого для повноцінного особистісного розвитку, адаптації дітей до шкільного життя, подальшого успішного навчання й оволодіння ключовими предметними і життєвими компетентностями, є однією з основних вимог Нової української школи. З метою матеріально-технічного забезпечення здійснення реформи НУШ у 2018 р. було запроваджено цільову субвенцію КПКВК 2211230 Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа». Так, у 2018 р. було передбачено розподіл коштів субвенції по регіонах у розмірі 998 780 тис. грн[52], у 2019 р.[53] – 950 000 тис. грн, у 2020 р.[54] – 1 587 928,6 тис. грн. Кошти субвенції спрямовувалися передусім на забезпечення закладів ЗСО засобами навчання та обладнанням, у т. ч. комп’ютерним, дидактичними матеріалами, сучасними меблями тощо.

Облаштування початкових класів НУШ у 2018–2019 рр. відбувалося за Примірним переліком засобів навчання та обладнання навчального і загального

[52] Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа» : постанова Кабінету Міністрів України від 04.04.2018 № 237. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/237-2018-%D0%BF#Text.

[53] Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа» у 2019 році : постанова Кабінету Міністрів України від 27.02.2019 № 130. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/130-2019-%D0%BF#Text.

[54] Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа» у 2020 році : постанова Кабінету Міністрів України від 12.02.2020 № 105. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105-2020-%D0%BF#Text.

призначення для кабінетів початкової школи[55]. У 2020 р. воно здійснювалося на підставі нового нормативного документа[56], як цього вимагає законодавство України про освіту. З огляду на це якісні параметри переліку придбаного обладнання й засобів навчання у 2020 р. відрізняються від тих, що визначалися Примірним переліком та на які орієнтувались органи управління освітою й самі заклади освіти в попередні роки.

У 2018 р. за кошти субвенції та інших передбачених джерел фінансування придбано комп'ютерне й цифрове обладнання (інтерактивні проєктори, ноутбуки, планшети/нетбуки, багатофункціональні пристрої, ламінатори, документ-камери, флеш-накопичувачі). За даними департаментів освіти і науки обласних, Київської міської держадміністрацій, у 2018 р. для 15 739 шкіл було придбано 66 410 од. комп'ютерної техніки, тобто в середньому 4,2 од. на один навчальний заклад. Найактивніше ці види засобів навчання закуповувалися в Полтавській, Сумській, Львівській, Одеській, а також у Закарпатській, Житомирській областях і м. Києві. Розпочалося облаштування кабінетів початкової школи шкільними меблями відповідно до вимог Нової української школи щодо оснащення розвивального предметно-просторового середовища в навчальних кабінетах початкових класів: одно- та двомісними учнівськими столами і партами, стільцями, комплектами столів та стільців для вчителів, шафами для зберігання засобів навчання, контейнерами для роздавального матеріалу, меблями для відпочинкових осередків тощо. Це дало змогу урізноманітнити варіанти організації навчального простору в початковій школі, створити в приміщеннях кабінетів зони комфорту для перебування учнів і вчителів (рис. 1.4.16).

У 2018 р. для 451 798 учнів закуплено 405 222 одномісних та 10 130 двомісних комплектів парт (разом 415 352 комплекти). Забезпеченість місцями за партами була меншою, ніж чисельність дітей у перших класах: 425 482 місця на 451 798 учнів, тобто майже 94,2 % від потреби (дефіцит становив 26 316 місць, або 5,8 %). Спостерігався дефіцит пристосування, зокрема на кожний перший клас припадало менше одиниці – 0,86 пристосувань (тобто вони не були закуплені для кожного з 22 567 кабінетів).

[55] Про затвердження Примірного переліку засобів навчання та обладнання навчального і загального призначення для навчальних кабінетів початкової школи : наказ Міністерства освіти і науки від 13.02.2018 № 137. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0137729-18#Text.

[56] Про затвердження Типового переліку засобів навчання та обладнання для навчальних кабінетів початкової школи : наказ Міністерства освіти і науки від 07.02.2020 № 143. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0258-20#Text.

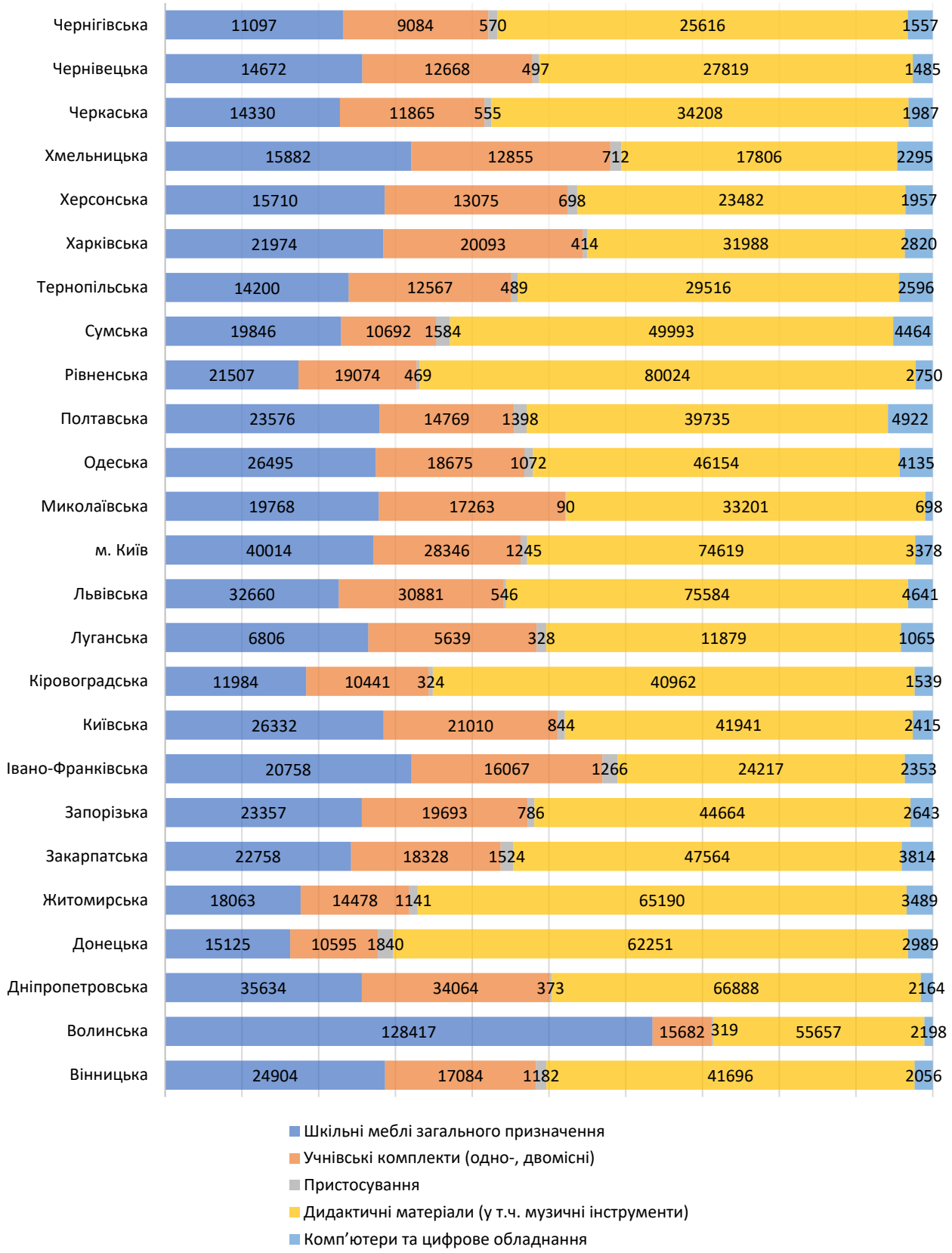

Рис. 1.4.16. **Забезпечення кабінетів початкової школи (НУШ) засобами навчання та обладнанням у розрізі регіонів у 2018 р.,** *од.*
Побудовано за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

У 2019 р. фінансування НУШ продовжилося. Кошти спрямовувалися, зокрема, на придбання дидактичних матеріалів (234 360,6 тис. грн), сучасних

меблів (373 576,2 тис. грн), музичних інструментів, комп'ютерного обладнання й відповідного мультимедійного контенту (329 771,8 тис. грн); на підготовку тренерів-педагогів, супервізорів, проведення супервізії та підвищення кваліфікації педагогічних працівників (82 945,5 тис. грн) (рис. 1.4.17).

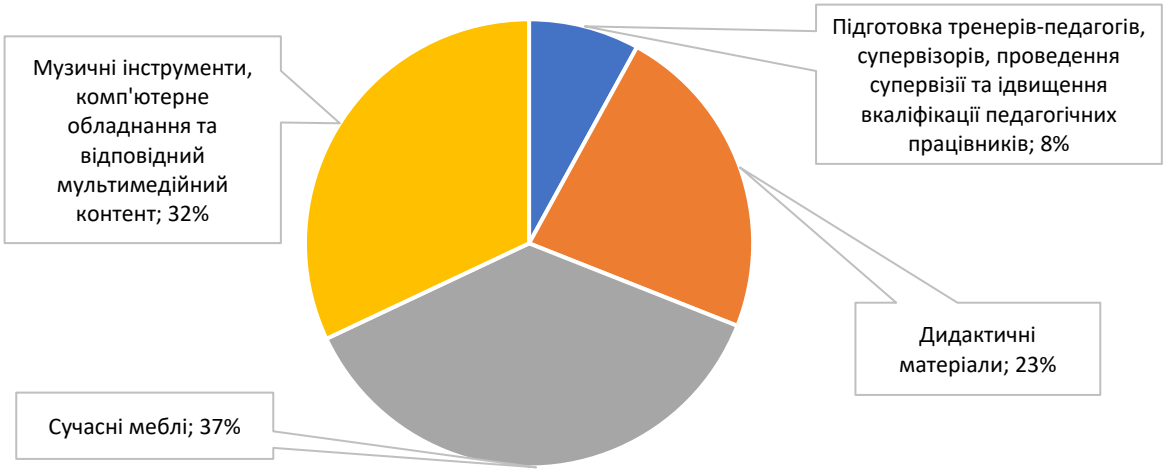

Рис. 1.4.17. **Розподіл фінансування для Нової української школи у 2019 р.,** *%*

Побудовано за даними Міністерства освіти і науки України.

У 2019 р. було закуплено пристосування (класні й коркові дошки, екрани для проекції, фліпчарти, навушники з мікрофоном, фізкультурне обладнання, музичні інструменти); комп'ютери й цифрове обладнання для НУШ (мультимедійне, інтерактивні проєктори, ноутбуки, планшети/нетбуки, багатофункціональні пристрої, ламінатори, документ-камери, флеш-накопичувачі, програмне забезпечення); меблі (столи і стільці, учнівські комплекти (одно-, двомісний), столи та стільці для вчителя, шафи для зберігання засобів навчання, контейнери для роздаткового матеріалу, меблі для зони відпочинку) (рис. 1.4.18).

За даними департаментів освіти і науки обласних, Київської міської держадміністрацій, було закуплено 52 147 од. комп'ютерної техніки для 14 157 закладів освіти, де є початкові класи. Середній показник забезпеченості комп'ютерною технікою становив 3,7 од. на 1 заклад. Скорочення кількості придбаного комп'ютерного обладнання було пов'язане як із потребами закладів, так і з необхідністю розподілити 35 % освітньої субвенції, передбачених постановою Кабінету Міністрів України від 04.04.2018 № 237 (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМУ від 05.12.2018 № 1016 та від 27.02.2019 № 130), на придбання й комп'ютерної техніки з контентом, і музичних інструментів. Активність закупівель зберегли Одеська та Львівська області, м. Київ.

У 2019 р. для 434 016 дітей закуплено 410 383 одномісних і 14 007 двомісних комплектів (разом 424 390 комплектів). Зросла частка в закупівлі одномісних комплектів загалом по Україні, зокрема у 12-и із 25 регіонів.

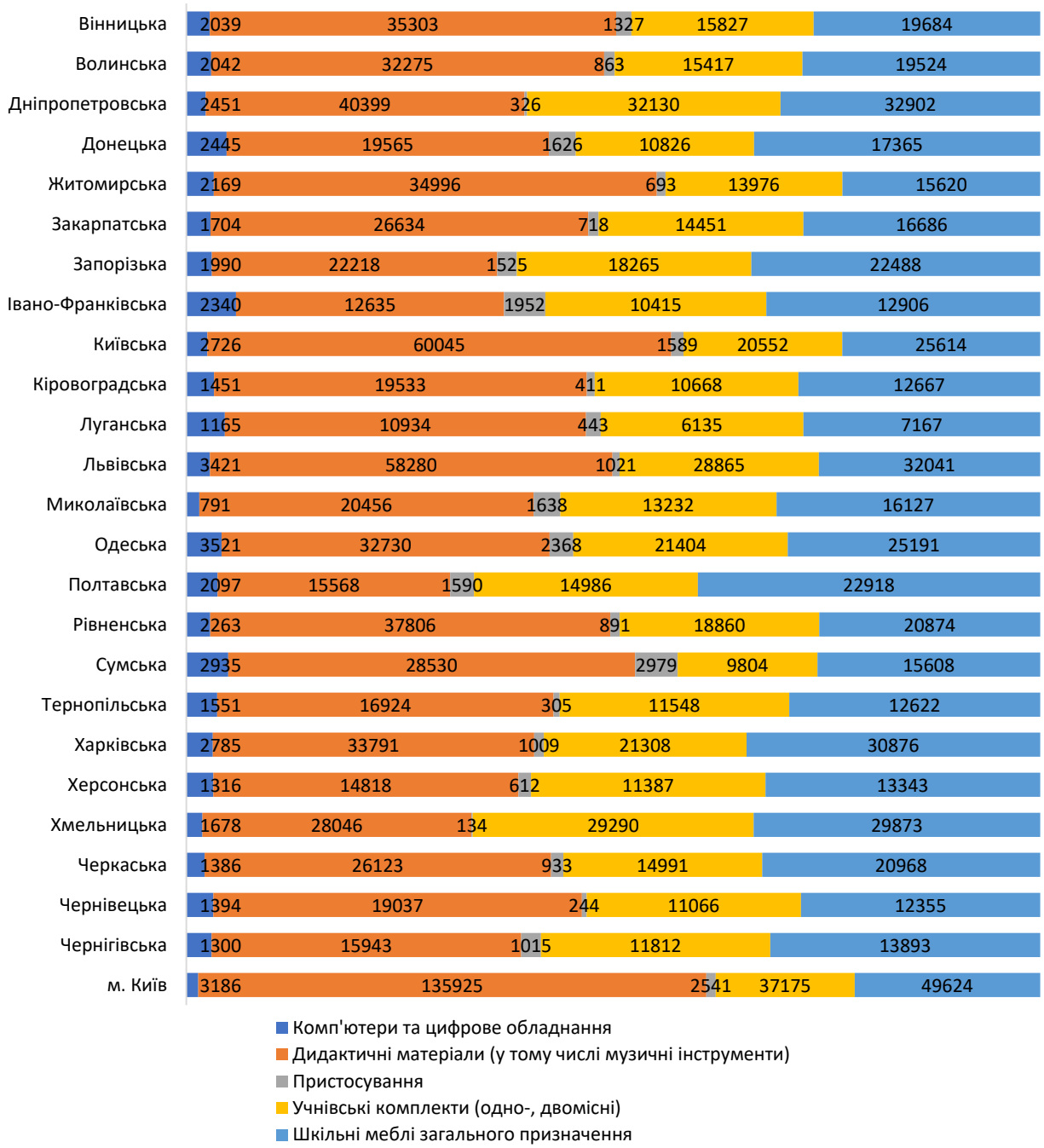

Рис. 1.4.18. **Забезпечення кабінетів початкової школи (НУШ) засобами навчання та обладнанням у розрізі регіонів у 2019 р.,** *од.*
Побудовано за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

За даними регіональних управлінь освітою, у 2019 р. для 434 016 першокласників закуплено парти зі стільцями на 438 397 посадкових місць, що перевищило потребу на 4 381 місце, або на 1,01 %. Також тривало облаштування навчально-пізнавальних осередків у кабінетах початкових класів, що доповнювалося спеціальними пристосуваннями, необхідними для оптимізації освітнього процесу. Того року порівняно з 2018 р. до цієї групи пристосувань було приєднано дві додаткові позиції: фізкультурне обладнання й музичні інструменти. Проте показник забезпеченості пристосування (без урахування фізкультурного обладнання та музичних інструментів) у 2019 р.

знизився і становив 0,67 од. на кожний із 21 578 перших класів, що засвідчує недостатність навіть мінімального оновлення чи поповнення оснащення кабінетів сучасними пристосуваннями.

У 2018–2019 рр., згідно з рекомендаціями, закуповувалися дидактичні матеріали (поштучні, в наборах і комплектах). Серед них – друковані засоби навчання (крім навчальної літератури), об'єкти натуральні, моделі, макети, муляжі, прилади, інструменти, музичні інструменти (відповідно до постанови КМУ остання позиція у 2019 р. враховувалася разом із пристосуваннями). Стосовно забезпеченості дидактичними матеріалами варто зазначити, що того року їх та інших засобів навчання було закуплено для 21 578 кабінетів перших класів, тобто 99,43 % від загальної потреби (21 702 кабінети).

Забезпечення перших класів засобами навчання, зокрема дидактичними матеріалами, відображено на рис. 1.4.19.

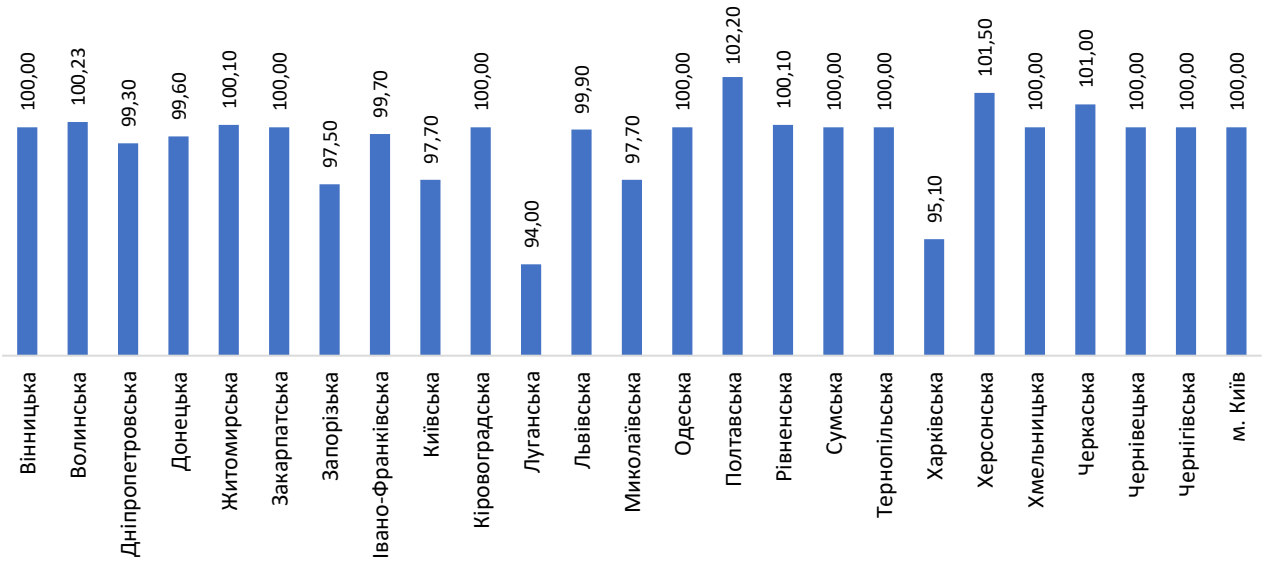

Рис. 1.4.19. **Забезпечення перших класів засобами навчання, зокрема дидактичними матеріалами, в розрізі регіонів у 2019 р.,** *%*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Аналіз у розрізі регіонів показав, що у 2019 р. на 100 % перші класи початкової школи були забезпечені дидактичними матеріалами та іншими засобами навчання в 10 регіонах (Вінницька, Закарпатська, Кіровоградська, Одеська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська області, м. Київ); на 99–100 % – в чотирьох (Дніпропетровська, Донецька, Івано-Франківська, Львівська області); 97–99 % – у трьох регіонах (Запорізька, Київська, Миколаївська області). Найнижчим цей показник був у Луганській (94 %) і Харківській (95,1 %) областях. В окремих регіонах перших класів, для яких закуплено дидактичні матеріали та інші засоби навчання, було більше, ніж кількості кабінетів, призначених для них, у межах 0,1–13 % (Житомирська, Рівненська, Херсонська, Черкаська, Полтавська, Волинська області). За інформацією з регіонів таке перевищення потреби пояснювалося компенсацією дефіциту 2018 р.

Зауважимо, що у 2018 р. при розподілі коштів державної освітньої субвенції музичні інструменти не були зазначені в постанові Уряду. Натомість у 2019 р. постановою КМУ передбачено видатки на придбання музичних інструментів у єдиному блоці з комп'ютерним обладнанням і мультимедійним контентом (разом 35 % обсягу державної субвенції). Проте цю позицію для вивчення кількості придбаних одиниць ми поєднали з блоком «Пристосування», адже за логікою класифікації обладнання закладів освіти вона найбільше підходить до цього блоку. Оскільки відповідно до рекомендацій Уряду музичні інструменти мали закуповуватися з урахуванням числа закладів, де є початкові класи, було встановлено співвідношення кількості шкіл і закуплених музичних інструментів у формі середньостатистичного показника – одиниці/заклад (рис. 1.4.20).

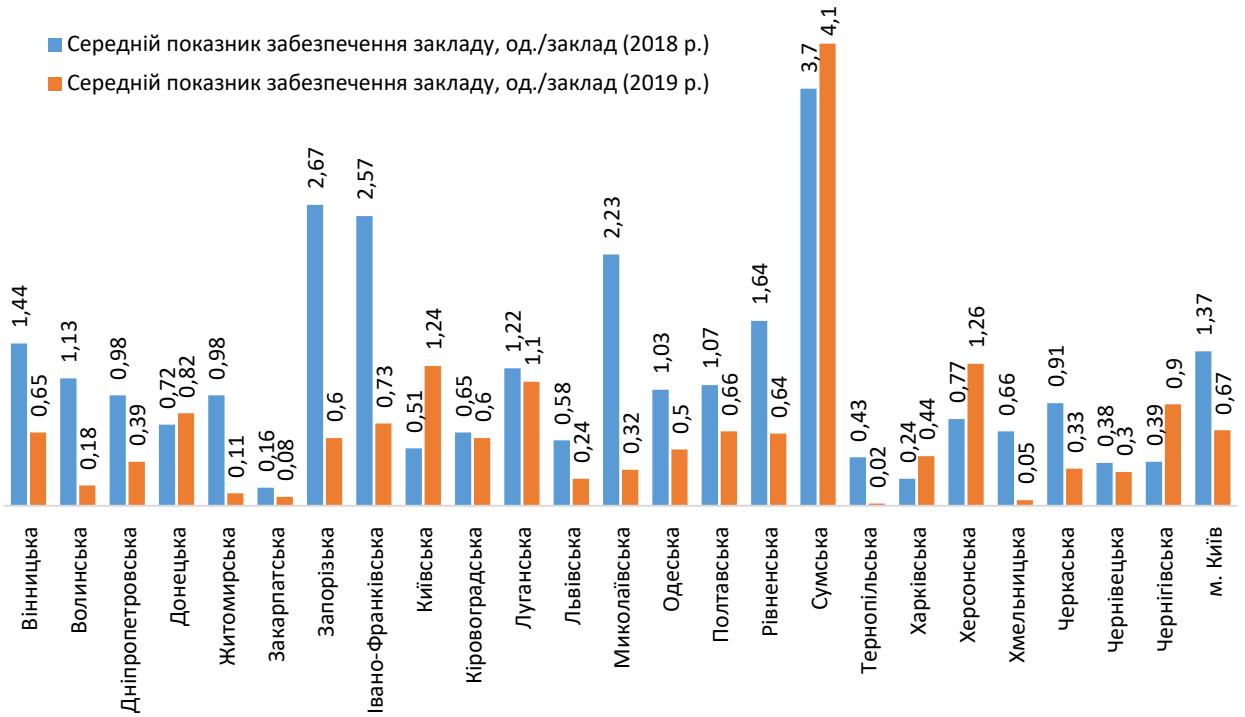

Рис. 1.4.20. **Середній показник забезпечення закладів ЗСО з початковими класами музичними інструментами в розрізі регіонів у 2018 і 2019 рр.,** *од./заклад*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Таким чином, рівень придбання нових музичних інструментів для потреб початкової освіти у школах є невисоким, адже у 2018 р. кожний заклад ЗСО придбав у середньому по 1 од. зазначених засобів навчання, а в 2019 р. – майже вдвічі менше. Водночас простежується певна позитивна тенденція: музичний арсенал кожної української школи впродовж двох років оновився в середньому на 1–2 од. При цьому найвищий показник оснащення початкової школи музичними інструментами за цей період зафіксовано в Сумській області – майже 7,8 од./заклад). Значно відставали від середнього по Україні показника Закарпатська, Львівська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Чернівецька області (менше 1 од./заклад), а також Волинська, Дніпропетровська,

Житомирська, Кіровоградська, Одеська, Черкаська, Чернігівська області (1–1,5 од./заклад) (рис. 1.4.21).

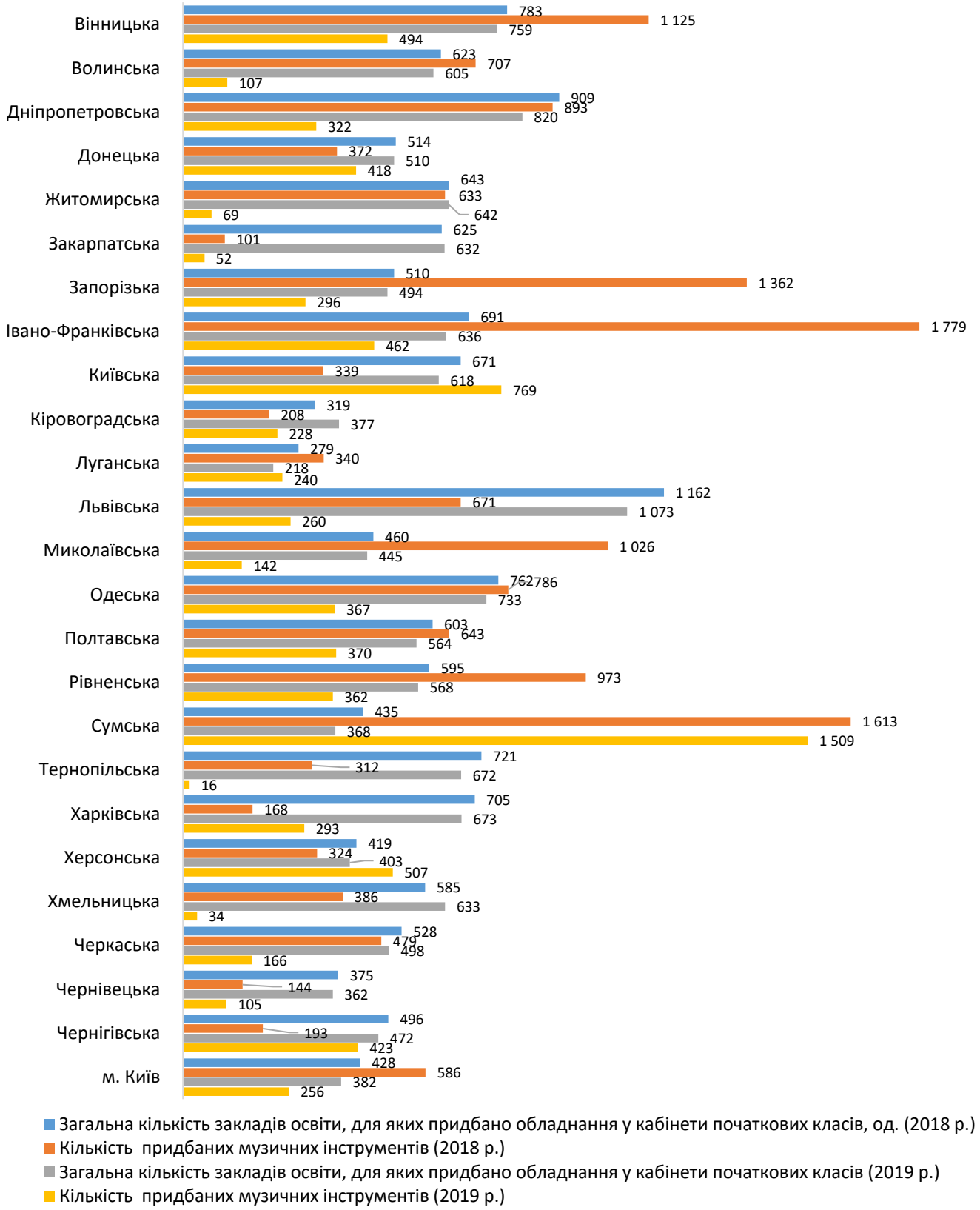

Рис. 1.4.21. **Забезпечення закладів ЗСО з початковими класами музичними інструментами в розрізі регіонів у 2018 і 2019 рр.,** *од.*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Вперше у 2019 р. відстежено кількісні показники придбання фізкультурного обладнання у блоці «Пристосування». Як і музичні інструменти, таке обладнання закуповувалося з урахуванням числа закладів освіти, де є початкові класи. Встановлено співвідношення кількості шкіл та закупленого фізкультурного обладнання у формі середньостатистичного показника – одиниці/заклад (рис. 1.4.22).

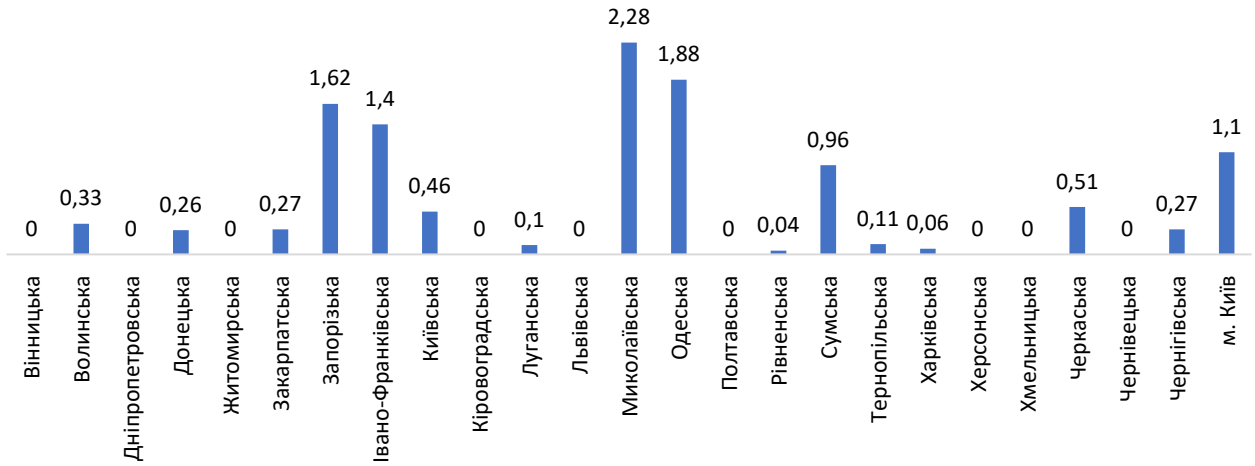

Рис. 1.4.22. **Середній показник забезпечення закладів загальної середньої освіти з початковими класами фізкультурним обладнанням у розрізі регіонів у 2019 р.,** *од./заклад*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Придбання фізкультурного обладнання у 2019 р. відбувалося повільнішими темпами, ніж закупівля музичних інструментів. Середній по Україні показник придбання фізкультурного обладнання становив 0,44 од./заклад. Наближаються до нього показники Київської й Черкаської областей – у середньому по 1 од. нового обладнання на 2 заклади освіти). Того року не поповнювалася матеріально-технічна база для занять учнів початкових класів фізичною культурою у третині регіонів (Вінницькій, Дніпропетровській, Житомирській, Кіровоградській, Львівській, Херсонській, Хмельницькій, Чернівецькій областях). Наближалися до нуля показники ще в низці регіонів – Полтавській, Рівненській, Харківській областях. По 1–2 од. фізкультурного обладнання придбано до закладів ЗСО Запорізької, Івано-Франківської, Одеської, Сумської областей та м. Києва. Найвищим цей показник був у Миколаївській області – 2,28 од./заклад.

У 2020 р. тривало матеріально-технічне забезпечення НУШ. Зокрема, за кошти цільової субвенції було закуплено засоби навчання та обладнання (крім комп'ютерного) для учнів початкових класів (на 251 396 тис. грн); сучасні меблі (402 194,3 тис. грн); комп'ютерне обладнання (353 847,8 тис. грн); обладнання, інвентар для фізкультурно-спортивних приміщень, засоби навчання для закладів ЗСО, що беруть участь у експерименті з реалізації Державного стандарту початкової освіти (23 520,6 тис. грн); засоби захисту учасників освітнього процесу в закладах ЗСО під час карантину (525 899,7 тис. грн) (рис. 1.4.23).

Рис. 1.4.23. **Розподіл фінансування для НУШ у 2020 р.,** *%*
Побудовано за даними Міністерства освіти і науки України.

За даними департаментів освіти і науки обласних, Київської міської держадміністрацій, у 2020 р. для 13 679 шкіл придбано 28 123 од. комп'ютерного обладнання (включно з програмним забезпеченням), що становить у середньому близько 2,1 од. на 1 навчальний заклад (удвічі більше, ніж торік); 30 092 од. (комплекти) цифрового обладнання (його перелік у 2020 р. містить окремі позиції зі списку комп'ютерного обладнання 2019 р.). Середній показник забезпеченості шкіл цифровим обладнанням дорівнював майже 2,2 од. (комплекту) на кожний навчальний заклад; загальний показник забезпеченості закладів, де відкрито перші класи, у 2020 р. становив 4,3 од. (комплекту) на 1 заклад. Це найвищий показник за всі роки впровадження Концепції НУШ. Найактивніше закупівлі відбувалися у Вінницькій, Київській, Одеській, Полтавській, Харківській областях та в м. Києві (рис. 1.4.24).

Відповідно до рекомендацій Уряду, під час закупівлі сучасних меблів враховувалася чисельність учнів 1–4-го класів у початкових школах (або структурних підрозділах інших закладів освіти, що забезпечують початкову освіту) кожної адміністративно-територіальної одиниці. Зокрема, у 2020 р. для 420 332 першокласників закуплено 299 539 одномісних, 6 369 двомісних комплектів, а також додатково 67 948 окремих парт/столів і 73 406 учнівських стільців, що дало змогу забезпечити відповідну кількість місць за партами. За даними регіонів, приміром, на початок 2020/2021 н. р. посадковими місцями за новими столами забезпечено 380 225 учнів перших класів, тобто 90,5 % планової чисельності першокласників (420 332 осіб; дефіцит місць – 9,5 %). З урахуванням того, що в деяких регіонах фактична кількість першокласників виявилася меншою за планову, оскільки не було набору до перших класів, а в 2019 р. новими меблями було забезпечено більше число посадкових місць, ніж було потрібно, практично всі перші класи НУШ таким чином компенсували потребу в 2020 р.

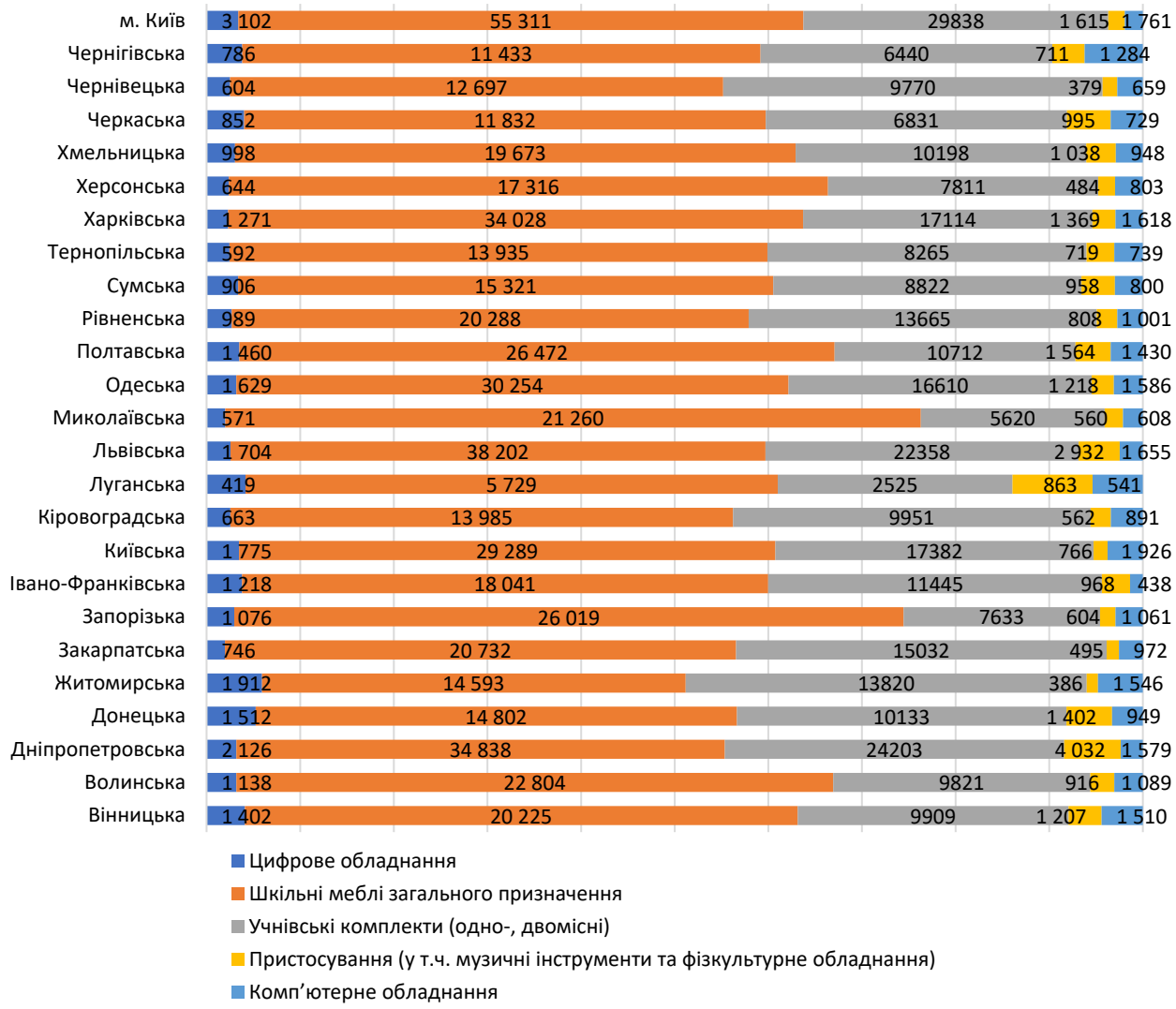

Рис. 1.4.24. **Забезпечення кабінетів початкової школи (НУШ) засобами навчання та обладнанням у розрізі регіонів у 2020 р.,** *од.*
Побудовано за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Упродовж 2020 р. тривало облаштування навчально-пізнавальних осередків у кабінетах початкових класів. Вони доповнювалися спеціальними пристосуваннями, необхідними для оптимізації освітнього процесу (у 2020 р. перелік пристосувань уточнено й розширено порівняно з попередніми роками, він містив, зокрема, ламінатори, дошки аудиторні магнітно-крейдові стаціонарні/мобільні, дошки магнітно-маркерні стаціонарні/портативні, дошки коркові, магнітні дошки/фліпчарти/дошки-мольберти).

Пристосування закуповувалися переважно з урахуванням кількості перших класів, як і дидактичними матеріалами та іншими засобами навчання й обладнанням (окрім комп'ютерного/цифрового). З огляду на це визначено забезпеченість перших класів такими пристосуваннями за середнім показником – кількістю одиниць пристосувань на 1 кабінет. Статистичні порівняння показників засвідчили, що у 2020 р. у середньому на кожний перший клас припадало 1,3 од. пристосувань. Хоч оновлення і виглядає мінімальним, поповнення оснащення кабінетів сучасними пристосуваннями відбувалося майже вдвічі активніше, ніж у

попередні роки. Найвищі показники зафіксовано у Дніпропетровській і Луганській областях (близько 3 од./каб.), найнижчі – в Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Чернівецькій (майже 1 од. на 2 кабінети).

Того року всі фактично відкриті перші класи початкової школи були забезпечені дидактичними матеріалами та іншими засобами навчання й обладнанням (без урахування комп'ютерного і цифрового). Середній кількісний показник такого забезпечення по Україні становив 35 од./наборів/комплектів на кожний кабінет. Найвищим він був у м. Києві (145), найнижчим – у Київській (11) і Чернівецькій (13) областях (табл. 1.4.1).

Таблиця 1.4.1

Забезпечення засобами навчання та обладнанням (окрім комп'ютерного/цифрового) перших класів початкової школи в розрізі регіонів у 2020 р.

Регіон	Друковані, од./набір/комплект	Інструменти (крім музичних), од./набір	Музичні інструменти, од./набір	Прилади/ пристосування/ приладдя, од./набір	Інвентар, од./набір	Моделі/макети/муляжі, од./набір	Об'єкти натуральні, од./набір/комплект	Фізкультурне обладнання, од./набір/комплект	Інше, од./набір/комплект	Разом придбано, од./набір/комплект	Кількість 1-х класів, для яких придбано засоби навчання та обладнання (крім комп'ютерного), од.	Забезпечення 1-х класів, од./каб.
Вінницька обл.	7489	613	315	13477	141	2782	3473	1194	589	30 073	1009	29,8
Волинська обл.	9449	754	99	5589	2303	2205	456	1245	3778	25 878	819	31,6
Дніпропетровська обл.	8518	1367	318	14437	1322	4645	1205	1100	4372	37 284	1455	25,6
Донецька обл.	3007	880	189	3664	219	1051	532	1030	1192	11 764	884	13,3
Житомирська обл.	0	544	773	773	773	773	0	0	773	4409	773	5,7
Закарпатська обл.	5454	676	102	16 081	2222	4239	1417	927	977	32 095	917	35
Запорізька обл.	9006	441	176	8826	666	1560	392	532	1084	22 683	818	27,7
Івано-Франківська обл.	2970	244	417	5334	1090	2055	513	913	1777	15 313	883	17,3
Київська обл.	2593	831	134	3333	1291	1851	976	491	1442	12 942	1185	11
Кіровоградська обл.	6284	807	126	8434	118	2568	850	124	1754	21 065	592	35,6
Луганська обл.	2171	68	129	1829	120	692	153	417	1477	7056	310	22,8
Львівська обл.	12 672	1466	1178	22 344	5560	7190	2186	4459	8911	65 966	1500	44
Миколаївська обл.	3689	291	172	5669	647	4769	359	1085	1742	18 423	624	29,5
Одеська обл.	6419	1725	250	11 274	2127	8013	604	1758	6354	38 524	1311	29,4
Полтавська обл.	4587	1051	742	12 704	1260	3720	437	6030	1833	32 364	737	44
Рівненська обл.	12 490	1180	373	6388	2345	2252	2812	2085	2614	32 539	885	36,8
Сумська обл.	9761	2227	773	12 812	1019	3121	1900	551	1380	33 544	524	64
Тернопільська обл.	6496	654	227	5383	2780	1909	1125	771	2331	21 676	688	31,5
Харківська обл.	5770	1234	443	7657	583	2314	644	1572	3403	23 620	1100	21,5
Херсонська обл.	6775	405	135	8243	1010	3187	1521	0	2345	23 621	581	40,7
Хмельницька обл.	4350	484	350	4175	3101	2485	632	686	7554	23 817	785	30,3
Черкаська обл.	4373	336	515	5406	957	2476	959	2226	3778	21 026	472	44,5
Чернівецька обл.	1836	769	18	2291	172	1183	71	51	645	7036	544	13
Чернігівська обл.	3555	524	279	3317	900	1209	453	743	1573	12 553	502	25
м. Київ	79 897	4546	277	20 686	7688	28 796	1168	416	14 729	158 203	1092	145
Усього	**219 611**	**24 117**	**8510**	**210 126**	**40 414**	**97 045**	**24 838**	**30 406**	**78 407**	**733 474**	**20 990**	**35**

Складено за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Для забезпечення освітньої роботи за різними освітніми галузями проведено закупівлі для всіх 20 990 навчальних кабінетів перших класів, які відкрилися на початок 2020/2021 н. р. Загалом для них закуплено 733 474 од./набори/комплекти різних видів засобів навчання й обладнання.

Також було профінансовано закупівлю обладнання, інвентаря для фізкультурно-спортивних приміщень, засобів навчання для закладів ЗСО, котрі беруть участь у експерименті з реалізації Державного стандарту початкової освіти НУШ (рис. 1.4.25).

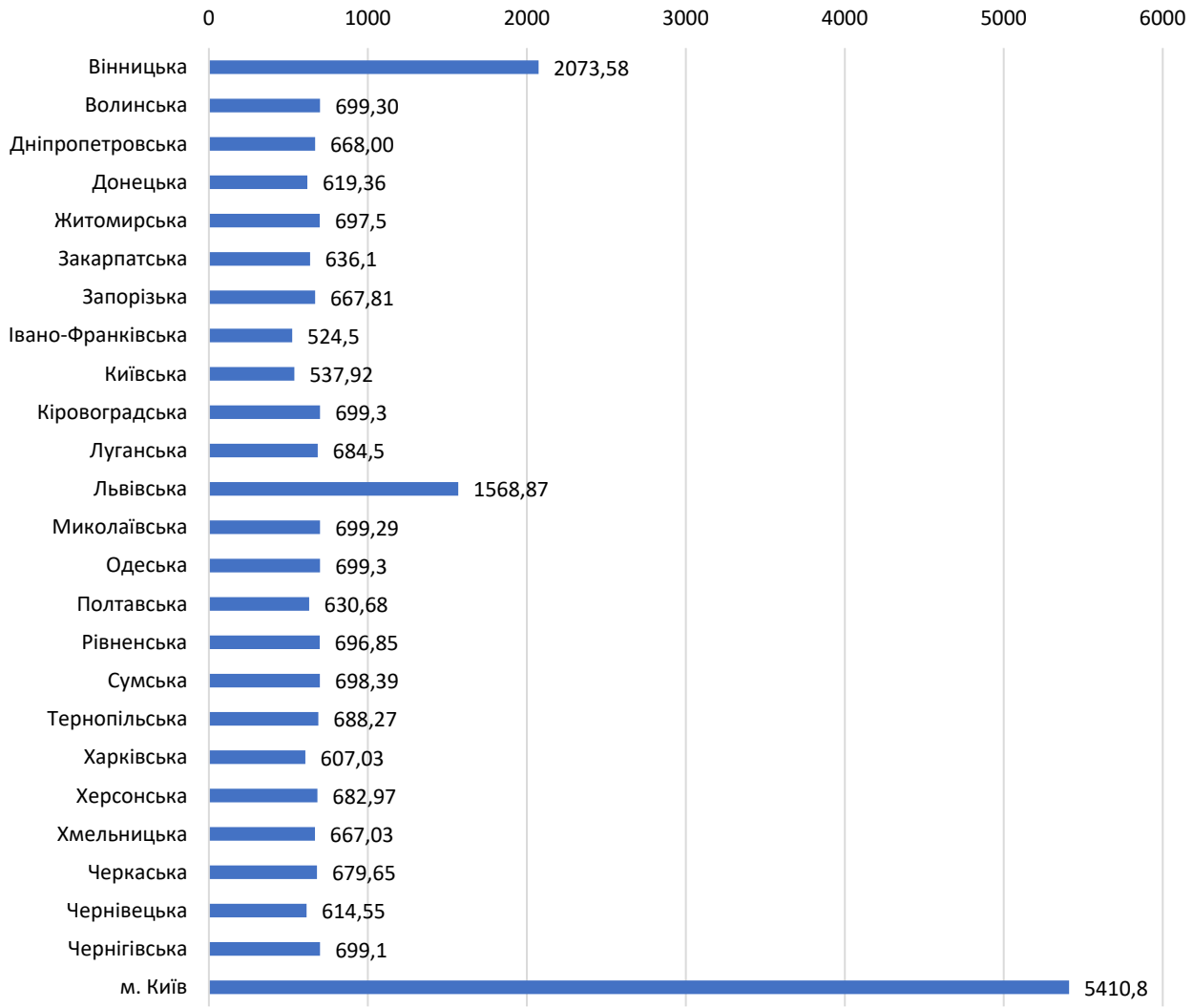

Рис. 1.4.25. **Розподіл фінансування на закупівлю обладнання, інвентарю для фізкультурно-спортивних приміщень, засобів навчання для закладів ЗСО, що беруть участь у експерименті з реалізації Державного стандарту початкової освіти НУШ, у 2020 р. у розрізі регіонів,** *тис. грн*

Побудовано за даними Міністерства освіти і науки України.

У зв’язку з пандемією COVID-19 у межах субвенції НУШ було надано кошти на закупівлю засобів захисту учасників освітнього процесу в закладах ЗСО під час карантину (рис. 1.4.26).

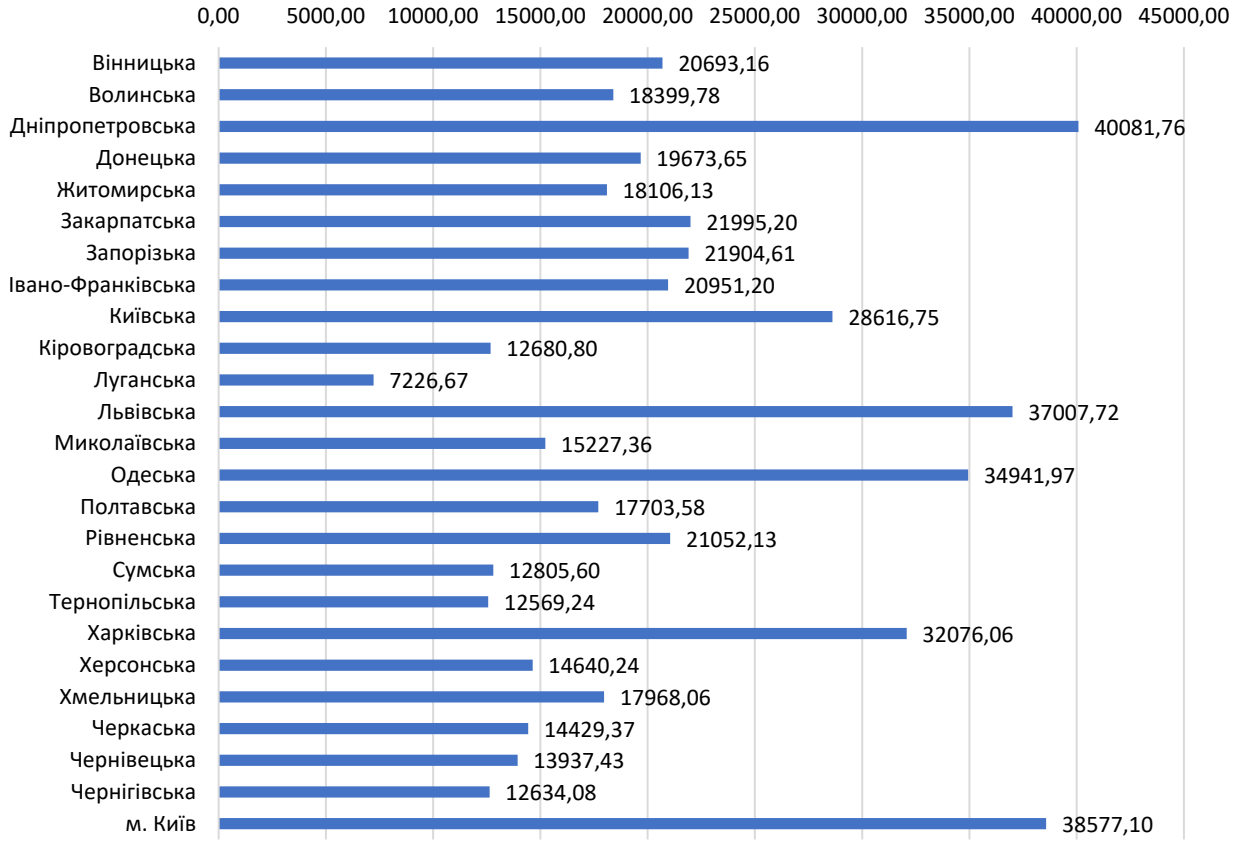

Рис. 1.4.26. **Розподіл фінансування на закупівлю засобів захисту учасників освітнього процесу в закладах ЗСО під час карантину в розрізі регіонів у 2020 р.,** *тис. грн*

Побудовано за даними Міністерства освіти і науки України.

У 2021 р. матеріально-технічне забезпечення НУШ і далі поліпшується, зокрема на засоби навчання та обладнання заплановано виділити кошти в обсязі 986 334,9 тис. грн, на комп'ютерне й мультимедійне обладнання – 35 000 тис. грн, на підвищення кваліфікації педагогічних працівників – 400 000 тис. грн (рис. 1.4.27).

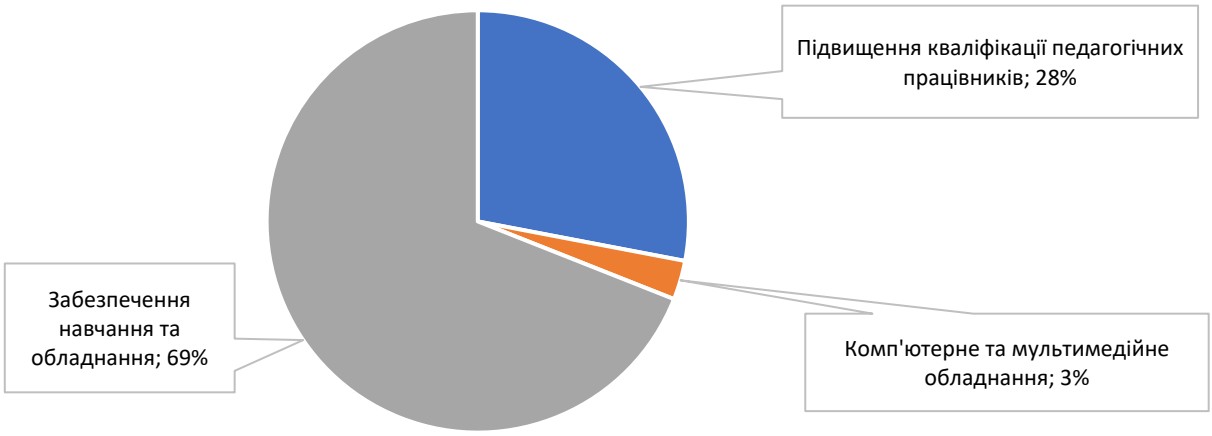

Рис. 1.4.27. **Розподіл фінансування для НУШ у 2021 р.,** *%*

Побудовано за даними Міністерства освіти і науки України.

1.4.5.4. Результати впровадження реформи «Нова українська школа»

Із метою спостереження за процесом упровадження реформи «Нова українська школа» та на виконання заходів Оперативного плану Міністерства освіти і науки України у травні–червні 2021 р. проводилося загальнодержавне моніторингове дослідження серед учасників освітнього процесу – вчителів і батьків учнів третього класу. Дослідження мало на меті збір і подання до МОН України актуальних даних щодо особливостей процесу введення нових підходів до навчання учнів у закладах ЗСО відповідно до вимог нового Державного стандарту початкової освіти в рамках реформи «Нова українська школа».

До вибірки дослідження увійшло 2 019 закладів ЗСО, в них опитувалось по одному вчителю та по 10 батьків учнів третього класу. Інструментом дослідження були анкети для самозаповнення у формі онлайн-анкетування за допомогою сервісу Google Forms.

Організація освітнього процесу

НУШ реалізується через дев'ять ключових компонентів, які охоплюють усі аспекти організації освітньої діяльності. Це, зокрема, новий зміст освіти, умотивований учитель, наскрізний процес виховання, сучасне освітнє середовище[57].

Трирічний досвід роботи на засадах НУШ дав змогу вчителям і батькам учнів оцінити різні аспекти організації освітньої діяльності в закладах ЗСО та потреби для подальшого здійснення реформи.

Більшість учителів у третьому класі (60 %) викладали за типовою освітньою програмою НУШ-1 (розроблена під керівництвом О. Я. Савченко) (рис. 1.4.28).

Рис. 1.4.28. **Розподіл чисельності вчителів за типами освітніх програм, за якими вони викладали у третьому класі,** *%*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут освітньої аналітики».

[57] Концептуальні засади реформування середньої освіти «Нова українська школа». URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna %20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf.

72,64 % вчителів початкової школи зауважили, що в їхньому закладі освіти організована співпраця вчителів початкової школи щодо викладання за новим Державним стандартом початкової освіти та впровадження Концепції НУШ. Організовують її в межах методичних об'єднань учителів початкової школи з використанням тренінгів і воркшопів (рис. 1.4.29). Лише 2,6 % учителів зазначили, що в їхньому закладі освіти така співпраця не практикується.

Рис. 1.4.29. **Розподіл чисельності педпрацівників за способами співпраці між учителями початкової школи щодо викладання на засадах НУШ у третьому класі,** *%*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут освітньої аналітики».

Концепція НУШ передбачає таку організацію освітньої діяльності в класі, котра сприятиме реалізації компетентнісного підходу. Це означає, що учні повинні навчитися розв'язувати поставлені завдання не лише одноосібно, а й у групі. Цьому мають сприяти різноманітні форми та прийоми організації навчання в класі. З'ясовано, що 75,5 % вчителів під час уроків комбінують різні форми організації роботи учнів. Майже кожен десятий педагог (9,24 %) віддає перевагу груповій роботі (рис. 1.4.30). Отже, можна констатувати, що вчителі урізноманітнюють освітній процес, сприяючи зацікавленості учнів у навчанні та враховуючи їхні вікові особливості.

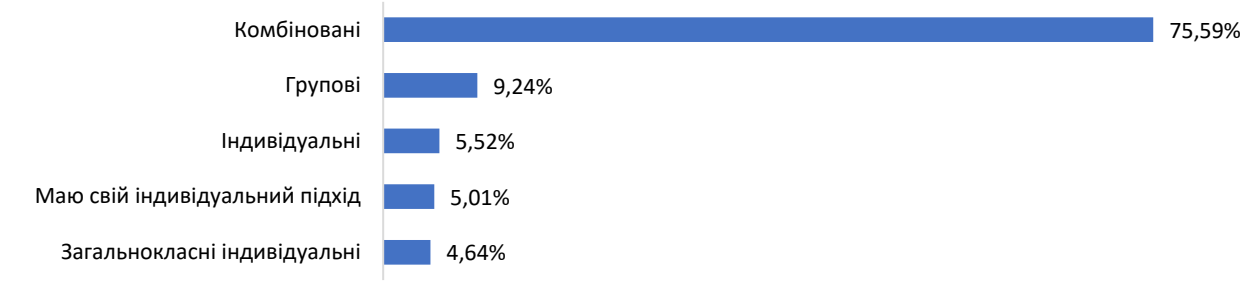

Рис. 1.4.30. **Розподіл чисельності вчителів за формами організації роботи учнів під час уроків, яким вони віддавали перевагу у третьому класі,** *%*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут освітньої аналітики».

Спираючись на трирічний досвід роботи на засадах НУШ, більше половини вчителів зазначають, що їм самим (55,31 %) та їхнім учням (61,33 %) подобається працювати/навчатися в НУШ (рис. 1.4.31). Із цим погоджується і 63,8 % батьків учнів (рис. 1.4.32).

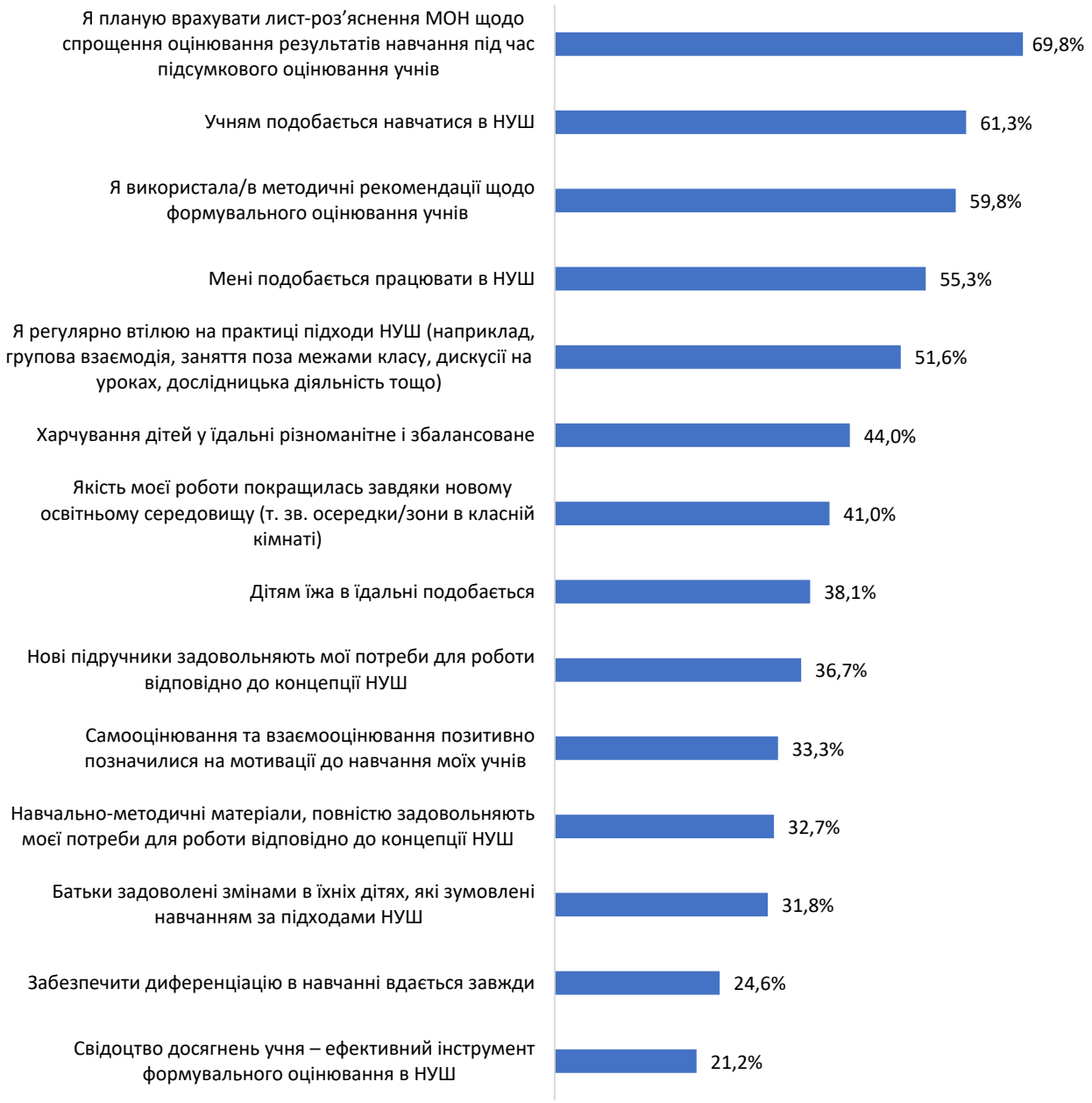

Рис. 1.4.31. **Розподіл чисельності вчителів, які повністю погоджуються з твердженнями щодо досвіду роботи на засадах НУШ у третьому класі,** *%*
Побудовано за даними ДНУ «Інститут освітньої аналітики».

Чимало опитаних учителів використовують методичні рекомендації щодо формувального оцінювання учнів (59,77 %) та планують врахувати в роботі лист-роз'яснення МОН стосовно спрощення оцінювання результатів навчання під час підсумкового оцінювання учнів (69,79 %). Такі дані можуть свідчити про те, що вчителі навіть на третій рік роботи в НУШ не впевнені у правильності застосування формувального оцінювання. Натомість лише двоє з десяти вчителів (21,15 %) вважають свідоцтво досягнень учня ефективним інструментом формувального оцінювання в НУШ (*див.* рис. 1.4.31), що може свідчити про певне нерозуміння педагогами всіх нюансів такого свідоцтва. Ці факти вказують на потребу в проведенні додаткових семінарів із питань оцінювання навчальних досягнень учнів.

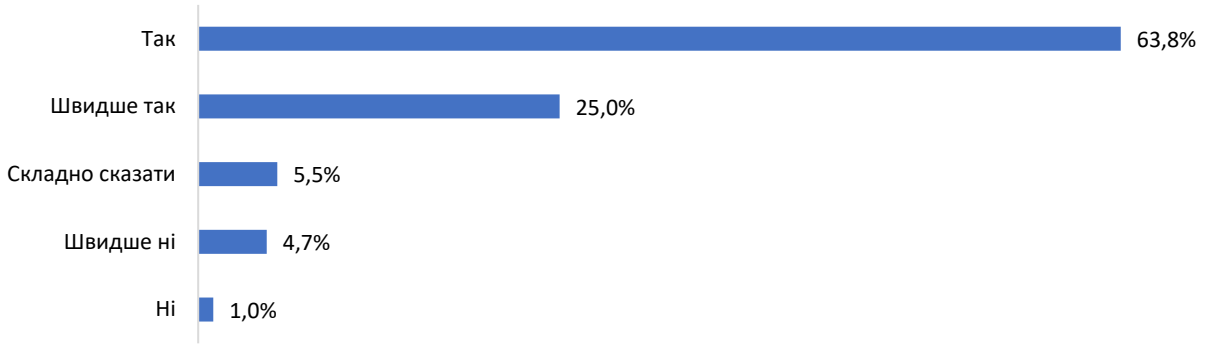

Рис. 1.4.32. **Розподіл чисельності батьків учнів щодо ставлення їхніх дітей до школи (подобається навчатися в НУШ),** *%*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут освітньої аналітики».

Концепція НУШ покликана формувати в учнів її позитивне сприйняття. Серед уподобань учнів третього класу на першому місці вчитель, про це свідчать 58,8 % їхніх батьків. Також школярам подобається те, що в них з'явилися друзі в класі (48,6 %) та що під час уроків вони щось досліджують або за чимось спостерігають (46 %) (рис. 1.4.33).

Рис. 1.4.33. **Розподіл чисельності батьків учнів за уподобаннями їхніх дітей у третьому класі,** *%*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут освітньої аналітики».

Шестеро із десяти батьків третьокласників (61,8 %) зауважують, що їхні діти кожного дня із захопленням розповідають про однокласників. Більш ніж половині учнів (52,2 %) подобаються уроки математики (рис. 1.4.34). Утім, один із ключових компонентів НУШ – сучасне освітнє середовище, дружнє до дитини, котре реалізується через обладнання класних кімнат / закладу освіти / закупівлю обладнання, книг тощо, – залишається на порядку денному та потребує уваги як МОН, так і громад, яким підпорядковуються заклади ЗСО.

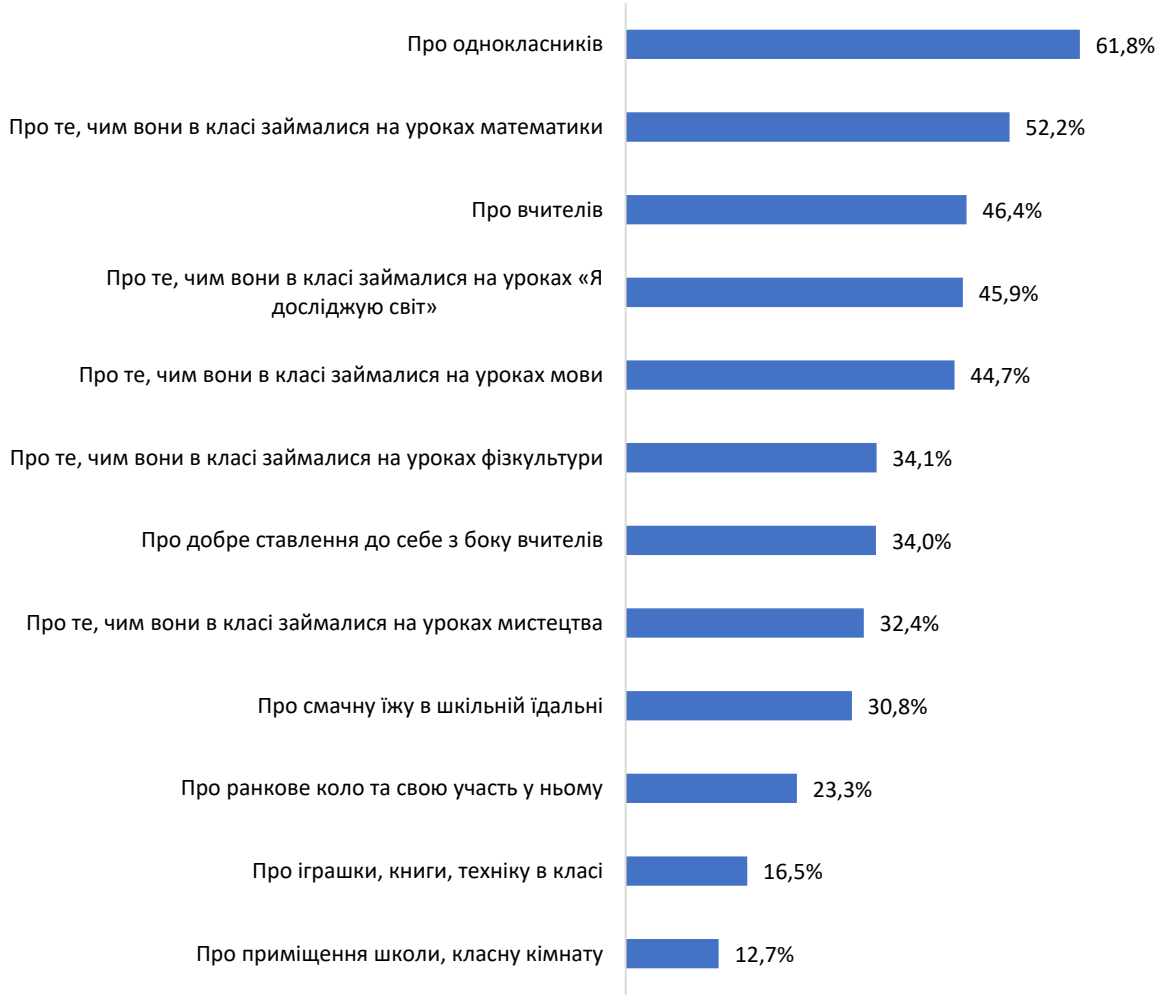

Рис. 1.4.34. **Розподіл чисельності батьків учнів за складовими шкільного життя, про які їхні діти у третьому класі згадували із захопленням удома щодня,** *%*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут освітньої аналітики».

Педагогіка партнерства, а саме співпраця вчителя і батьків, належить до засад НУШ. Актуальною площиною спілкування учителів із батьками учнів є обговорення навчальних досягнень дітей: найбільше батьків (82,5 %) у третьому класі цікавило питання успішності та поведінки їхніх дітей у школі. Таку відповідь підтверджують і вчителі (85,7 %). Отже, одна із засад НУШ – «формування освіченої конкурентоспроможної особистості» – наразі залишається актуальною для батьків. Кардинально відрізняється думка вчителів і батьків учнів щодо обговорення домашніх завдань (рис. 1.4.35). Насторожує те, що 15,6 % батьків учнів та 18,5 % вчителів зазначили темою спілкування обговорення конфліктних ситуацій. Це засвідчує необхідність продовжувати політику запобігання булінгу в закладах ЗСО. У пригоді може стати навчально-методичний посібник МОН України «Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти» (https://www.unicef.org/ukraine/sites/unicef.org.ukraine/files). Загалом результати дослідження запевняють, що між учителем і батьками є розуміння щодо реалізації такої засади НУШ, як «педагогіка партнерства».

Рис. 1.4.35. **Розподіл чисельності вчителів і батьків учнів щодо приводів їх взаємодії у третьому класі,** *%*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут освітньої аналітики».

Один із дев'яти ключових компонентів НУШ – умотивований вчитель, котрий має свободу творчості й розвивається професійно. Відповідно до цього компонента збільшено кількість моделей підготовки вчителя. А саме диверсифіковано форми підвищення кваліфікації: курси при Інституті підвищення кваліфікації, семінари, вебінари, онлайн-курси, конференції, самоосвіта (визнання сертифікатів). Наразі вчитель має право вибору місця і способу підвищення кваліфікації, як передбачено Законом «Про освіту». Отже, сучасний учитель повною мірою використовує можливості підвищення свого фахового рівня, навчаючись на різних освітніх платформах. За даними опитування, вісім із десяти вчителів (80,09 %) скористалися цього року освітніми можливостями платформи EdEra для підвищення кваліфікації. Чимало педагогів (67,36 %) підвищували свою кваліфікацію на освітній платформі «На урок» (рис. 1.4.36).

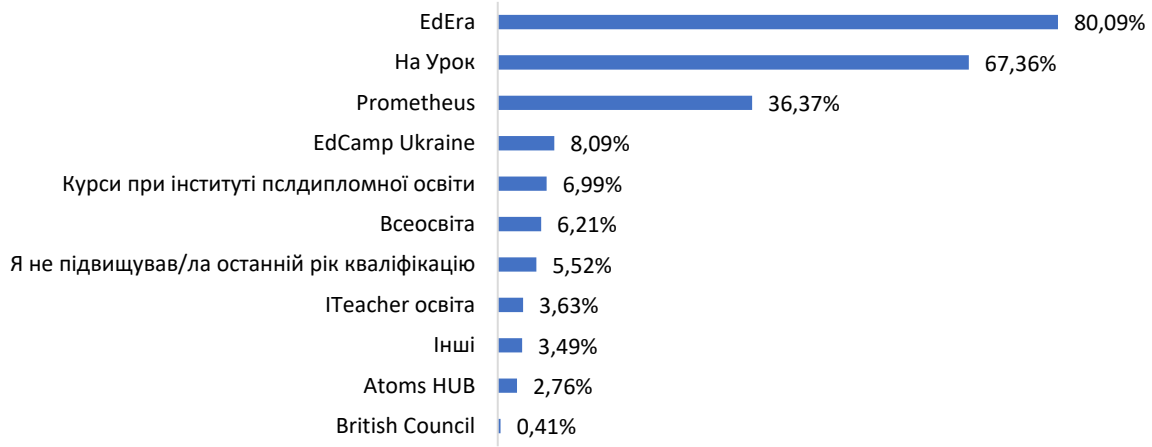

Рис. 1.4.36. **Розподіл чисельності учителів за освітніми платформами, на яких вони підвищували кваліфікацію у третьому класі,** *%*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут освітньої аналітики».

Результати освітньої діяльності

Метою реформи «Нова українська школа» є формування освіченого українця: всебічно розвиненого, відповідального громадянина й патріота, здатного до ризику та інновацій. Відповідно, освіта налаштована на результат, який реалізується в Державному стандарті початкової освіти й конкретизується в освітніх програмах. Новий освітній стандарт ґрунтується на Рекомендаціях Європейського парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя[58] (від 18 грудня 2006 р.), залишаючи як базис предметні знання. Отже, наразі знання та вміння, взаємопов'язані з ціннісними орієнтирами учня, визначають його життєві компетентності, потрібні для успішної самореалізації в житті, навчанні та праці.

За результатами дослідження впровадження НУШ встановлено, на думку і вчителів (58,3 %), і батьків учнів (48,8 %), у третьокласників спостерігається однаковий прогрес у набутті жорстких (hard skills)[59] та м'яких навичок (soft skills)[60] (рис. 1.4.37).

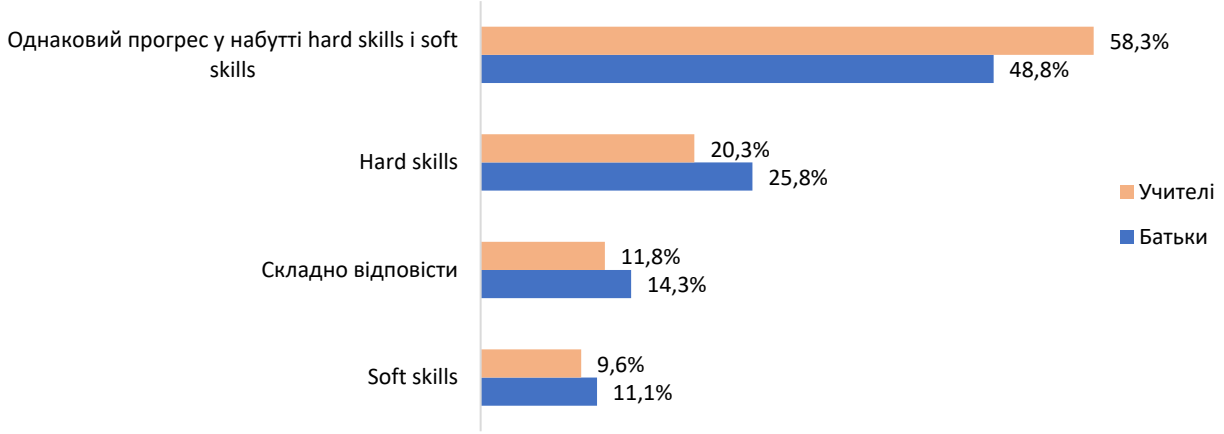

Рис. 1.4.37. **Розподіл чисельності учителів і батьків учнів за навичками, які краще розвинені в їхніх учнів (дітей) у третьому класі,** *%*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут освітньої аналітики».

Більшість учителів констатує, що на кінець третього року навчання на засадах НУШ їхні учні досягли найбільшого прогресу у сфері мови й мовлення (91,5 %), соціально-емоційній (89,1 %) та розвитку творчих здібностей (87,8 %). Найменш розвиненою в третьокласників, на думку вчителів, є когнітивна сфера, тобто пам'ять, увага, мислення (рис. 1.4.38), котра виступає важливим елементом розвитку дитини, оскільки зумовлює подальші можливості до навчання.

[58] Про основні компетенції для навчання протягом усього життя : рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 18.12.2006 № 2006/962/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975#Text.

[59] Жорсткі навички (hard skills) – це вузькоспеціальні навички, діють у межах конкретного напряму, сталих умовах та формалізованому процесі роботи/навчання. Ефективні для розв'язання типових завдань (URL: https://studway.com.ua/soft-skills/). Відповідно до НУШ, ними є сформовані відповідальність, дисципліна, комунікація, емоційний інтелект тощо.

[60] М'які навички (soft skills) – міжпрофесійні навички, універсальні, корисні для будь-якого виду діяльності. Дають змогу швидко адаптуватися до нових умов, змінювати сферу зайнятості, виконувати нестандартні завдання (URL: https://studway.com.ua/soft-skills/). Згідно з НУШ, до них належать сформовані вміння читати, писати, рахувати, обчислювати тощо.

Рис. 1.4.38. **Розподіл чисельності учителів за сферами розвитку їхніх учнів у третьому класі,** *%*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут освітньої аналітики».

Потреби для впровадження НУШ на наступний навчальний рік

Упровадження НУШ буде успішним за умови відповідного матеріально-технічного забезпечення освітнього процесу, підвищення кваліфікації вчителів для втілення в нього концептуальних засад НУШ. Спираючись на вже трирічний досвід реалізації реформи загальної середньої освіти, вчителі оцінили актуальність певних заходів для поступального здійснення реформи. Пріоритетними на наступний навчальний рік для більшості з них є забезпечення пристосуваннями й матеріалами для проведення якісного дистанційного або змішаного навчання, а саме: швидкісним Інтернетом (68 %), комп'ютерною технікою (64,7 %), електронними дидактичними матеріалами (69,9 %). Крім того, актуальними залишаються засоби та заходи з метою подальшого впровадження НУШ: майстер-класи з найкращих практик НУШ (68,3 %), сучасні дидактичні матеріали (68 %) і методичні розробки (65,8 %) (рис. 1.4.39).

Рис. 1.4.39. **Розподіл чисельності вчителів за потребами на наступний навчальний рік,** *%*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут освітньої аналітики».

Зважаючи на досвід третього року навчання і здобуття освіти в умовах пандемії, в частини батьків (22,5 %) викликають занепокоєння труднощі майбутнього онлайн-навчання (дистанційного) їхніх дітей (рис. 1.4.40). Такі відповіді перегукуються з відповідями на наступне запитання (рис. 1.4.41).

Рис. 1.4.40. **Розподіл чисельності батьків учнів за напрямами найбільших проблем, які можуть виникнути в їхньої дитини в наступному навчальному році,** *%*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут освітньої аналітики».

Актуальними проблемами по закінченні третього року навчання в НУШ, на думку батьків учнів (20,3 %), залишається різноманітність і збалансованість харчування у шкільній їдальні (рис. 1.4.41). Вони, як і вчителі, відзначають проблему забезпечення комп'ютерною технікою для організації дистанційного навчання (15,1 %) та власне організацію останнього (16,2 %). Отже, попри певний набутий досвід, організація дистанційного навчання залишається актуальною, й це підтверджує більше половини вчителів (51,4 %), зауважуючи, що для роботи наступного навчального року вони потребують тренінгів з організації дистанційного та змішаного навчання (*див*. рис. 1.4.39).

Рис. 1.4.41. **Розподіл чисельності батьків учнів за напрямами найбільших проблем, які, на їхню думку, існують у школі,** *%*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут освітньої аналітики».

Виходячи з результатів моніторингу можна констатувати, що реформування загальної середньої освіти відбувається переважно успішно. Це підтверджує більшість і вчителів (55,3 %), і батьків третьокласників (63,8 %), наголошуючи, що їм подобається працювати/навчатися в НУШ. Позитивне ставлення вчителів зумовлене тим, що 55,6 % з них регулярно втілюють на практиці підходи НУШ, 75,5 % під час уроків комбінують різні форми організації роботи учнів. Зазначене сприяє формуванню в учнів однаковою мірою як предметних, так і позапредметних навичок (компетентностей), що підкреслюють й учителі (58,3 %), й батьки (48,8 %). Більшість учителів стверджують, що їхні учні на кінець третього року навчання на засадах НУШ найбільшого розвитку досягли у сферах мови та мовлення, соціально-емоційній і творчих здібностей.

На результати навчальної діяльності учнів впливає їхнє позитивне ставлення до вчителя (зазначають 58,8 % батьків), друзів-однокласників (48,6 % батьків) та до таких прийомів навчання, як дослідження, спостереження. Найбільше учням подобаються уроки математики, про котрі вони щодня із захопленням розповідають удома (52,2 %). Позитивно впливає на результати навчання й те, що 82,5 % батьків найчастіше темою свого спілкування з учителем обирають успішність і поведінку їхніх дітей у школі.

Прагнення вчителів до успішної реалізації НУШ підтверджується їх мотивацією до підвищення фахового рівня. Майже всі опитані учителі (94,5 %) за останній рік підвищували свою кваліфікацію, переважно скориставшись освітніми платформами EdEra (80,1 %) та «На Урок» (67,4 %).

Попри чималі державні дотації на впровадження реформи НУШ, на третій рік навчання залишається актуальною проблема забезпечення дистанційного і змішаного навчання: потрібні швидкісний Інтернет (68 %), комп’ютерна техніка (64,7 %), електронні дидактичні матеріали (69,9 %). Батьки учнів погоджуються з учителями, що найгострішими проблемами на наступний рік можуть бути організація дистанційного навчання (16,2 %) та забезпечення закладів освіти комп’ютерною технікою (15,1 %).

1.4.6. Матеріально-технічне забезпечення системи загальної середньої освіти (1992–2021 рр.)

1.4.6.1. Забезпечення здобувачів загальної середньої освіти підручниками (1992–2021 рр.)

Одним із багатьох факторів якісної освіти є навчально-методична література – якісні підручники, посібники, довідники, словники тощо. Проте на початку поступу України як незалежної держави забезпечення шкіл підручниками було серйозною проблемою. Слід наголосити, що наша країна однією з перших на пострадянському просторі відмовилася від перекладних іншомовних підручників та започаткувала створення вітчизняної навчальної

літератури для закладів ЗСО як українською мовою, так і мовами корінних народів та національних меншин.

Упродовж 1992–2021 рр. було видано 5 205 найменувань підручників у кількості 382,2 млн примірників (рис. 1.4.42, 1.4.43).

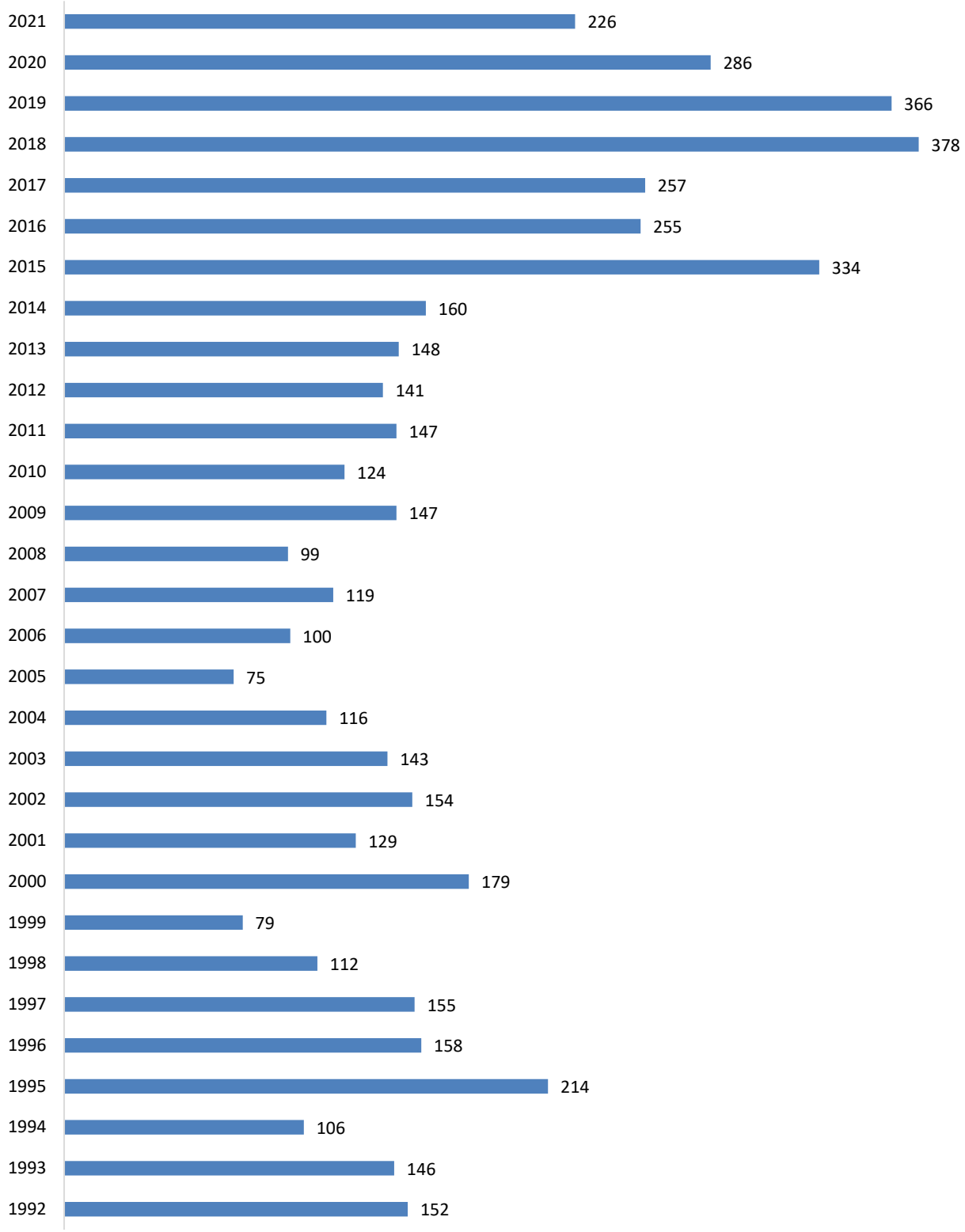

Рис. 1.4.42. **Динаміка кількості найменувань підручників для здобувачів загальної середньої освіти, виданих протягом 1992–2021 рр.,** *од.*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

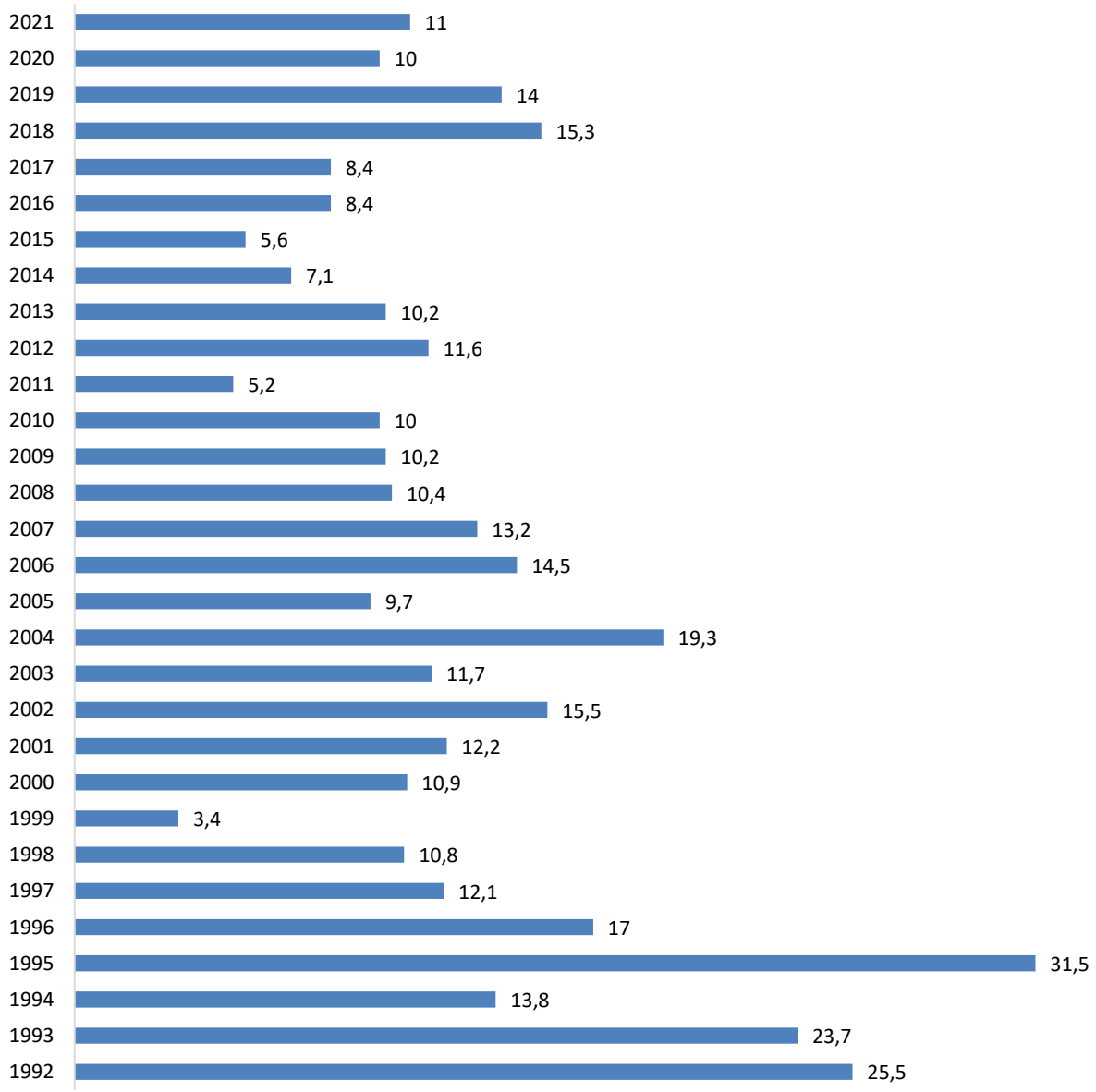

Рис. 1.4.43. **Динаміка кількості примірників підручників для здобувачів загальної середньої освіти, виданих протягом 1992–2021 рр.,** *млн од.*
Побудовано за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Починаючи з 2010 р. видання підручників для учнів закладів ЗСО здійснюється з розрахунку до 120 % їх прогнозованої кількості, для осіб із особливими освітніми потребами – до 160 % їх фактичної кількості

За роки незалежності України видано двомовні термінологічні словники для 5–11-х класів закладів ЗСО з навчанням мовами національних меншин (171 555 примірників), посібники серії «Шкільна бібліотека» (близько 7 млн примірників), у т. ч. хрестоматії для учнів початкової, базової та профільної освіти – збірки художніх творів, котрі вивчаються на уроках читання або української й зарубіжної літератури. Для вчителів НУШ укладено 28 навчально-методичних посібників, які видано в кількості 1 393 655 примірників. Окрім того, навчально-методичною літературою забезпечено педагогічних працівників, котрі працюють із особами з особливими освітніми потребами (10 назв загальним накладом 156 700 примірників).

1.4.6.2. Забезпечення спортивною інфраструктурою (спортзали тощо), інша навчально-матеріальна база закладів загальної середньої освіти

Упродовж 1991–2021 рр. держава забезпечувала розвиток навчально-матеріальної бази закладів ЗСО. Загалом станом на 2020/2021 н. р. число таких закладів, що мають спортивні зали, зросло порівняно з 1991/1992 н. р. на 17,5 % (рис. 1.4.44).

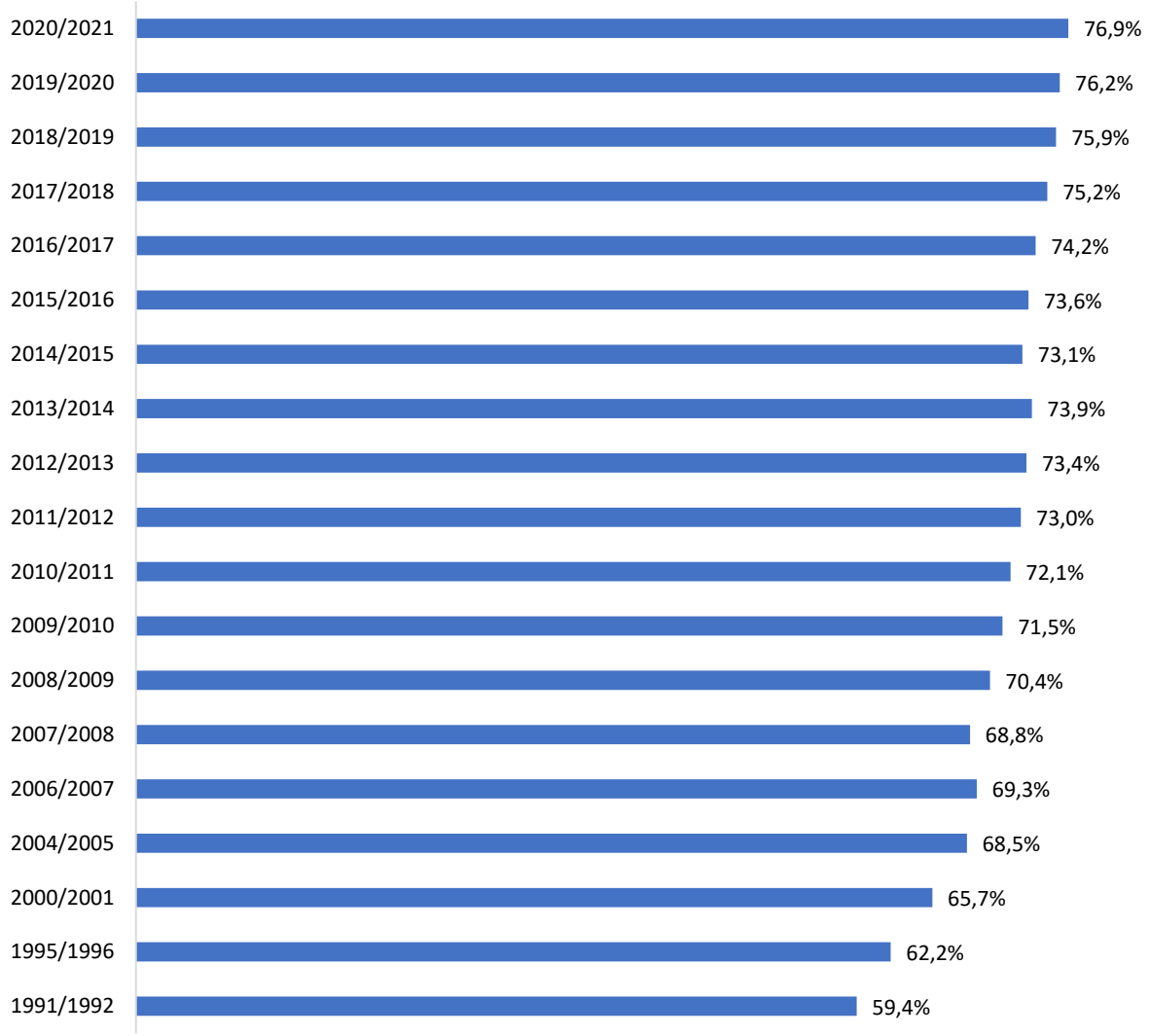

Рис. 1.4.44. **Динаміка частки закладів ЗСО, які мають спортивну залу, впродовж 1991/1992–2020/2021 н. рр.,** *%*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

У 2019 р. уперше за роки незалежності було профінансовано капітальні видатки на створення й ремонт існуючих спортивних комплексів при загальноосвітніх навчальних закладах усіх ступенів на суму 123 640,6 тис. грн (КПКВК 2211240 Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на створення та ремонт існуючих спортивних комплексів при загальноосвітніх навчальних закладах усіх ступенів). Загалом протягом того року було облаштовано 81 спорткомплекс, зокрема збудовано 19 нових та реконструйовано 59 спорткомплексів (проведено капітальний ремонт).

Аналіз динаміки частки закладів ЗСО, що мають кабінети природничого напряму, дає підстави для висновку, що впродовж досліджуваного періоду, з 1991/1992 н. р. до 2020/2021 н. р., відбулося поступове зменшення частки шкіл, де є кабінети фізики (на 15,4 %), хімії (на 10,3 %), біології (на 3 %), відносно загальної кількості функціонуючих закладів ЗСО (рис. 1.4.45).

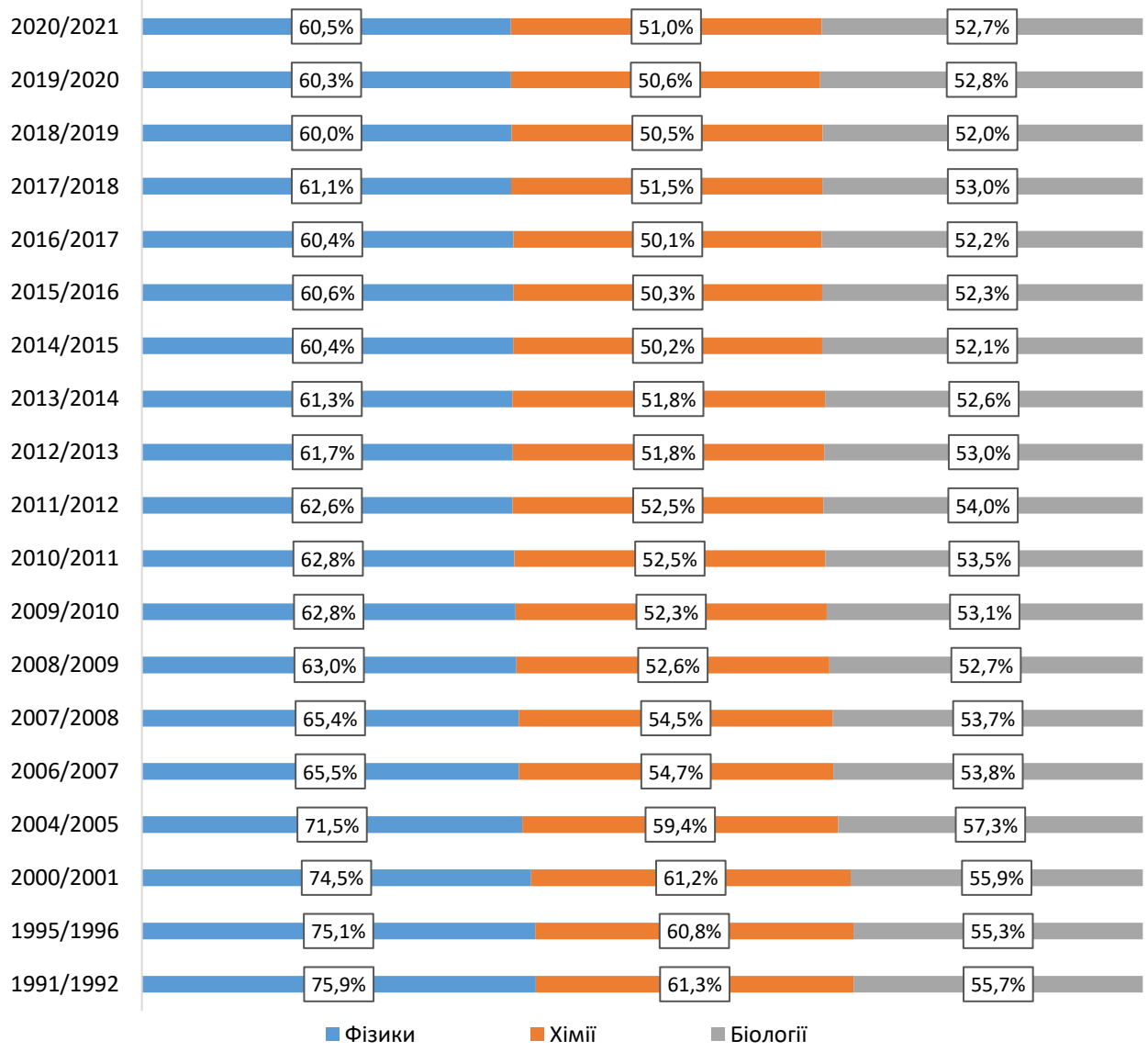

Рис. 1.4.45. **Динаміка частки закладів ЗСО, які мають кабінети природничого напряму, протягом 1991/1992–2020/2021 н. рр.,** *%*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

Із розвитком інформаційно-комунікаційних та інтернет-технологій поступово відбувалася комп'ютеризація шкіл. Починаючи з 2004/2005 н. р. формами статистичної звітності передбачено збір даних про наявність комп'ютерної техніки в закладах ЗСО, а з 2008/2009 н. р. – про підключення до мережі Інтернет. Частка шкіл, котрі обладнані комп'ютерами, підключеними до Інтернету, демонструє позитивну динаміку впродовж усього аналізованого періоду. Станом на 2020/2021 н. р. більшість (99,8 %) закладів ЗСО забезпечені комп'ютерами і підключені до Інтернету (рис. 1.4.46).

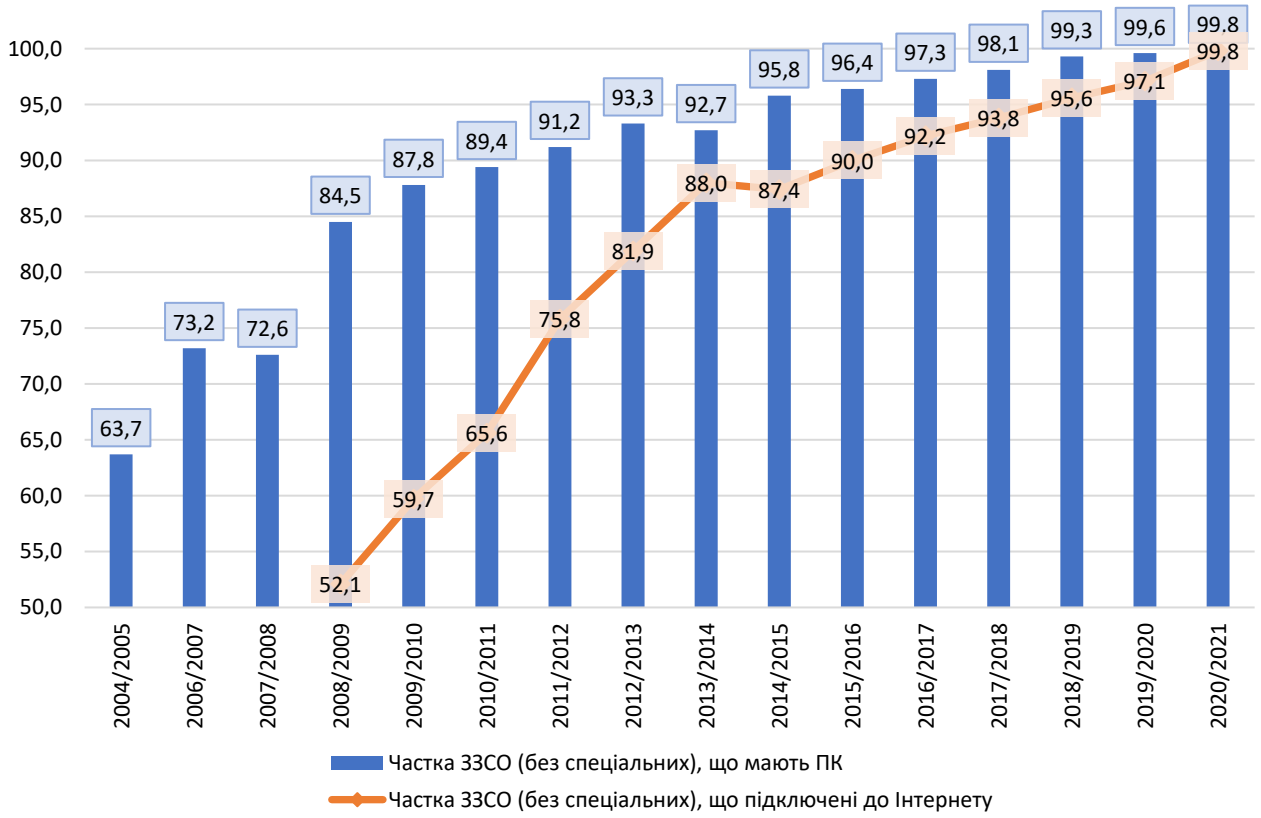

Рис. 1.4.46. **Динаміка (протягом 2004/2005–2020/2021 н. рр.) частки закладів ЗСО, які мають комп'ютери**[61], *%*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

1.4.6.3. Шкільні автобуси: забезпечення/потреба за регіонами (2002–2021 рр.)

Організація безпечного безоплатного перевезення учнів, дітей і педагогічних працівників до місць навчання, роботи та додому є важливим соціальним заходом в Україні. Особливо актуальним це питання стало у зв'язку з оптимізацією мережі навчальних закладів і створенням системи опорних закладів освіти.

Головною метою Державної цільової соціальної програми «Шкільний автобус» (*далі* – Програма «Шкільний автобус»), затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 16.01.2003 № 31, визначено організацію безпечного, регулярного і безоплатного перевезення учнів, дітей та педагогічних працівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості, шахтарських та інших малих монофункціональних містах, селищах до місця навчання, роботи і додому. Термін дії програми завершився у 2015 р., проте держава й надалі надає фінансову підтримку для придбання шкільних автобусів, у т. ч. спеціальних, забезпечуючи їх закупівлю на засадах співфінансування з державного й місцевих бюджетів.

[61] Збір даних до 2008/2009 н. р. формою статистичної звітності не передбачався.

Чисельність учнів, котрі проживають за межею пішохідної доступності та потребують перевезення, щороку змінюється в бік як збільшення, так і зменшення (рис. 1.4.47).

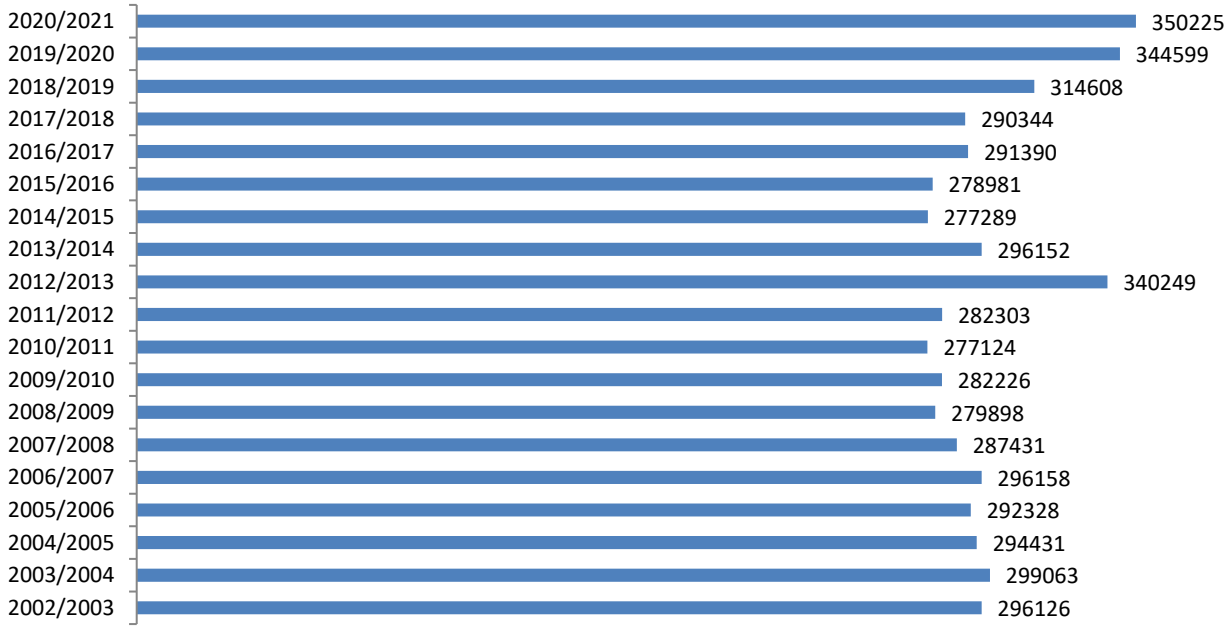

Рис. 1.4.47. **Динаміка чисельності учнів (дітей), які проживають за межею пішохідної доступності та потребують перевезення, у 2002/2003–2020/2021 н. рр.,** *осіб*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Аналізуючи фактичну чисельність учнів, що забезпечені перевезенням до місць навчання та додому, в розрізі навчальних років, спостерігаємо зміну кількісного показника (рис. 1.4.48).

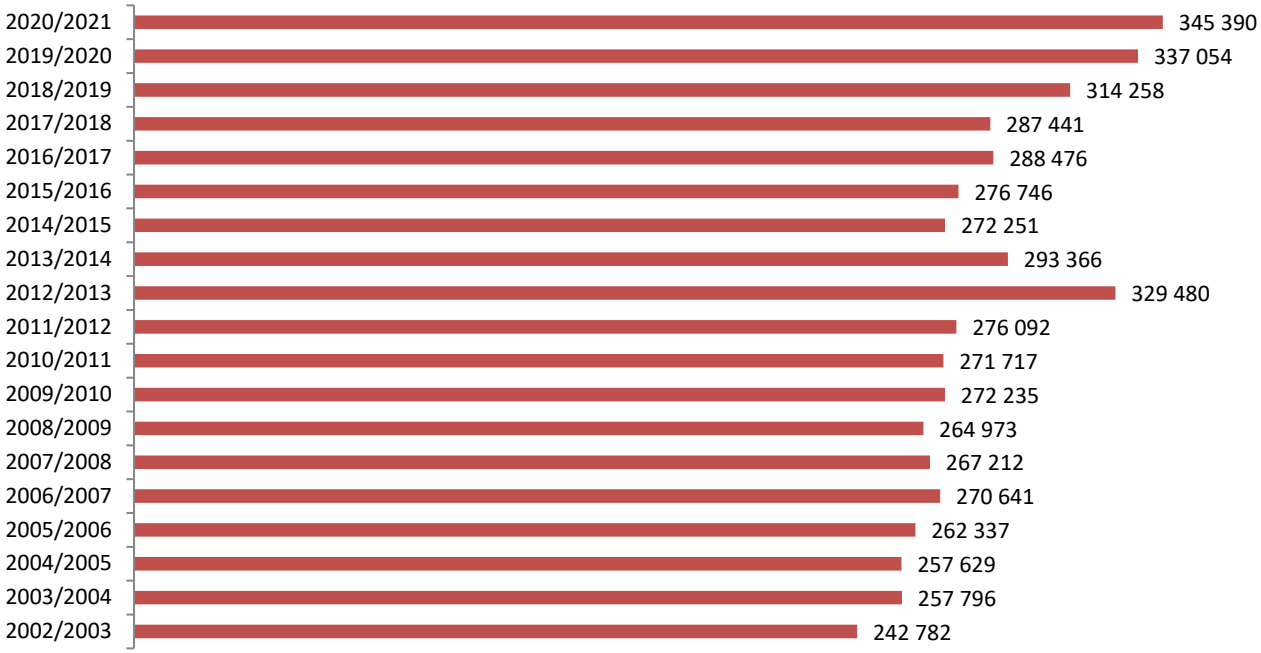

Рис. 1.4.48. **Динаміка чисельності учнів, які забезпечені перевезенням до місць навчання та додому, у 2002/2003–2020/2021 н. рр.,** *осіб*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Порівняння потреби й фактичного перевезення учнів (дітей) дає підстави для висновку, що за час дії державних програм «Шкільний автобус», «Розвиток українського села на період до 2015 року», «Рівний доступ до якісної освіти в Україні», регіональних програм «Шкільний автобус» та ін. кількісний показник потреби зменшується, а фактичного забезпечення перевезення учнів – збільшується. Це пояснюється систематичним і поступальним виконанням завдань та заходів зазначених програм на державному й регіональному рівнях (рис. 1.4.49).

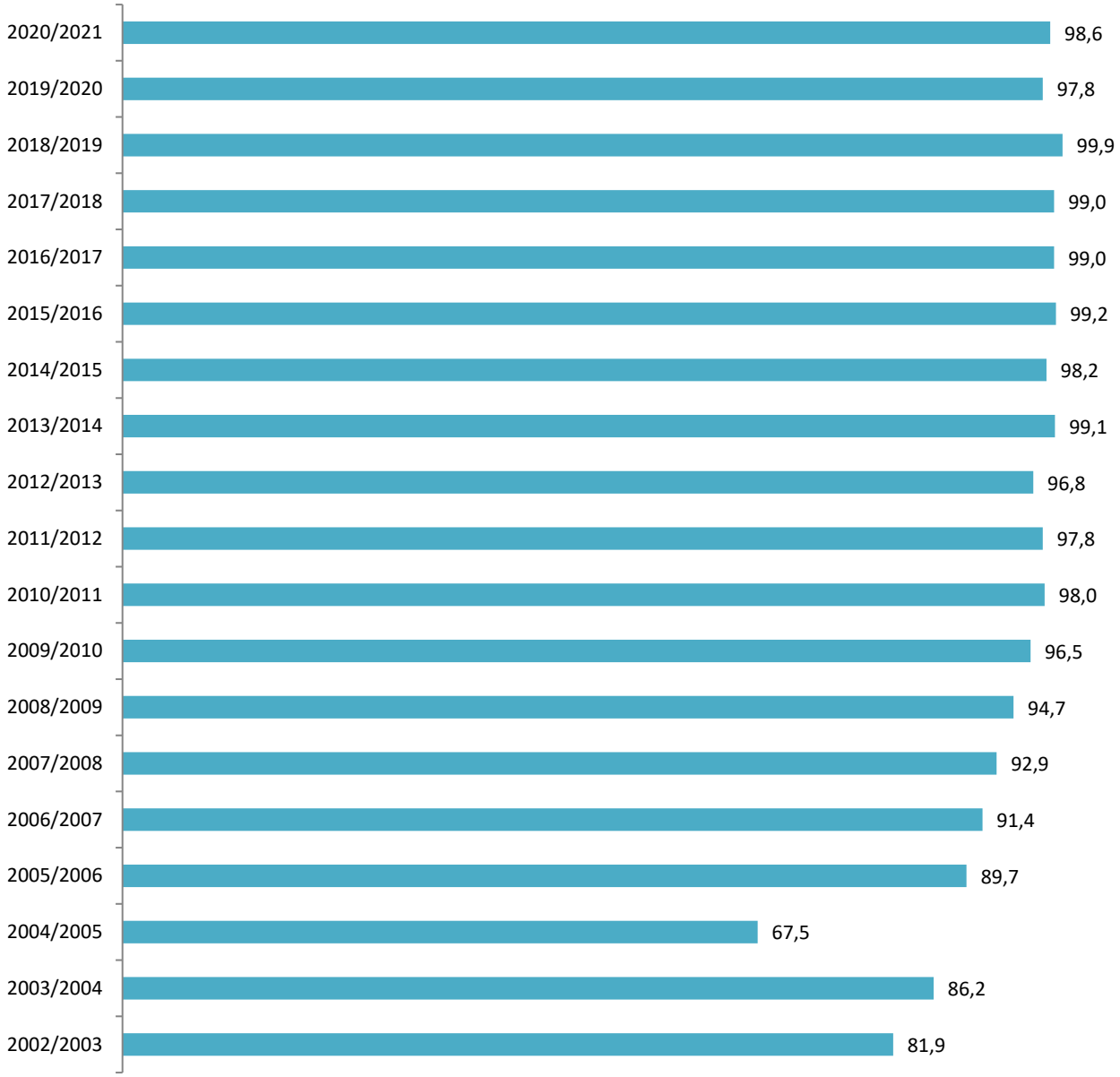

Рис. 1.4.49. **Динаміка забезпеченості учнів перевезенням до місць навчання та додому у 2002/2003–2020/2021 н. рр.,** *%*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Розподіл шкільних автобусів, придбаних за різними програмами і джерелами фінансування, наведено в табл. 1.4.2.

Таблиця 1.4.2

Розподіл шкільних автобусів, придбаних у 2003–2010 рр., *од.*

Назва адміністративно-територіальної одиниці	Джерела фінансування закупівлі шкільних автобусів							
	Державний бюджет (Програма «Шкільний автобус»)			Світовий банк (проєкт «Рівний доступ до якісної освіти в Україні»)			Місцевий бюджет	Інші кошти (позабюджетні, спонсорські тощо)
	Всього	шкільні автобуси	спеціальні шкільні автобуси	**Всього**	шкільні автобуси	спеціальні шкільні автобуси		
АР Крим	**57**	43	0	**4**	4	0	**126**	**1**
Вінницька обл.	**63**	50	0	**2**	2	0	**70**	**8**
Волинська обл.	**33**	30	0	**2**	2	0	**70**	**4**
Дніпропетровська обл.	**52**	42	0	**2**	2	0	**197**	**12**
Донецька обл.	**47**	36	0	**2**	2	0	**63**	**0**
Житомирська обл.	**53**	47	0	**19**	18	1	**60**	**6**
Закарпатська обл.	**29**	24	0	**18**	17	1	**89**	**0**
Запорізька обл.	**43**	33	0	**4**	4	0	**68**	**8**
Івано-Франківська обл.	**42**	32	0	**2**	2	0	**90**	**7**
Київська обл.	**57**	49	0	**2**	2	0	**66**	**31**
Кіровоградська обл.	**65**	47	0	**4**	4	0	**63**	**8**
Луганська обл.	**46**	38	0	**1**	1	0	**42**	**11**
Львівська обл.	**42**	32	0	**29**	27	2	**77**	**5**
Миколаївська обл.	**43**	38	0	**2**	2	0	**97**	**18**
Одеська обл.	**56**	49	0	**1**	1	0	**126**	**16**
Полтавська обл.	**56**	46	0	**4**	4	0	**102**	**17**
Рівненська обл.	**41**	33	0	**18**	17	1	**33**	**6**
Сумська обл.	**42**	31	0	**3**	3	0	**126**	**6**
Тернопільська обл.	**40**	34	0	**1**	1	0	**28**	**0**
Харківська обл.	**54**	46	0	**1**	1	0	**107**	**60**
Херсонська обл.	**40**	37	0	**16**	15	1	**51**	**7**
Хмельницька обл.	**57**	51	0	**2**	2	0	**209**	**12**
Черкаська обл.	**60**	52	0	**2**	2	0	**33**	**3**
Чернівецька обл.	**32**	27	0	**2**	2	0	**29**	**0**
Чернігівська обл.	**43**	39	0	**15**	14	1	**62**	**13**
м. Севастополь	**10**	8	0	**0**	0	0	**0**	**0**
Усього	**1203**	**994**	**0**	**158**	**151**	**7**	**2084**	**259**

Складено за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Упродовж 2003–2020 рр. придбання шкільних автобусів фінансувалося з різних джерел, зокрема за кошти державного й місцевого бюджетів, у рамках проєкту Світового банку та ін. (рис. 1.4.50).

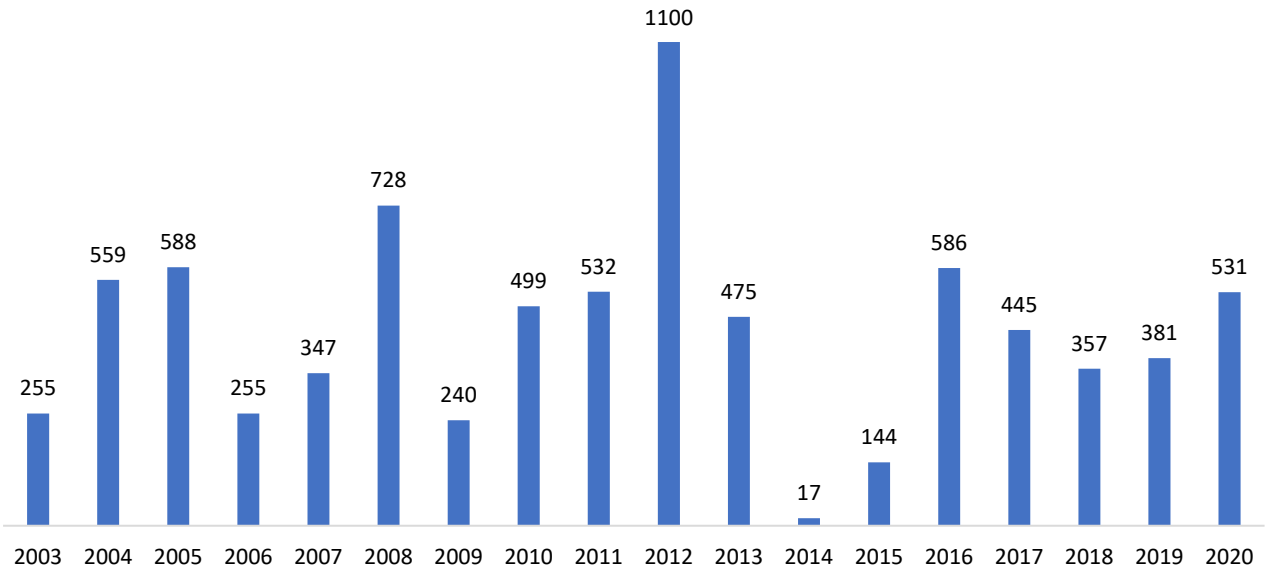

Рис. 1.4.50. **Динаміка кількості закуплених шкільних автобусів у 2003–2020 рр.,** *од.*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Перевезення учнів і дітей у 2020 р. здійснювалося за допомогою 7 167 транспортних засобів (без урахування рейсового, маршрутного транспорту, яким учні, діти доїжджають до місця навчання та додому за кошти місцевих бюджетів безкоштовно, на пільгових умовах), у т. ч. 6 700 шкільних автобусів та 467 од. найманого/орендованого транспорту. Також, за інформацією органів управління освіти облдержадміністрацій, перевезення здійснюється іншими видами транспорту, котрі не фінансуються місцевими бюджетами (рис. 1.4.51).

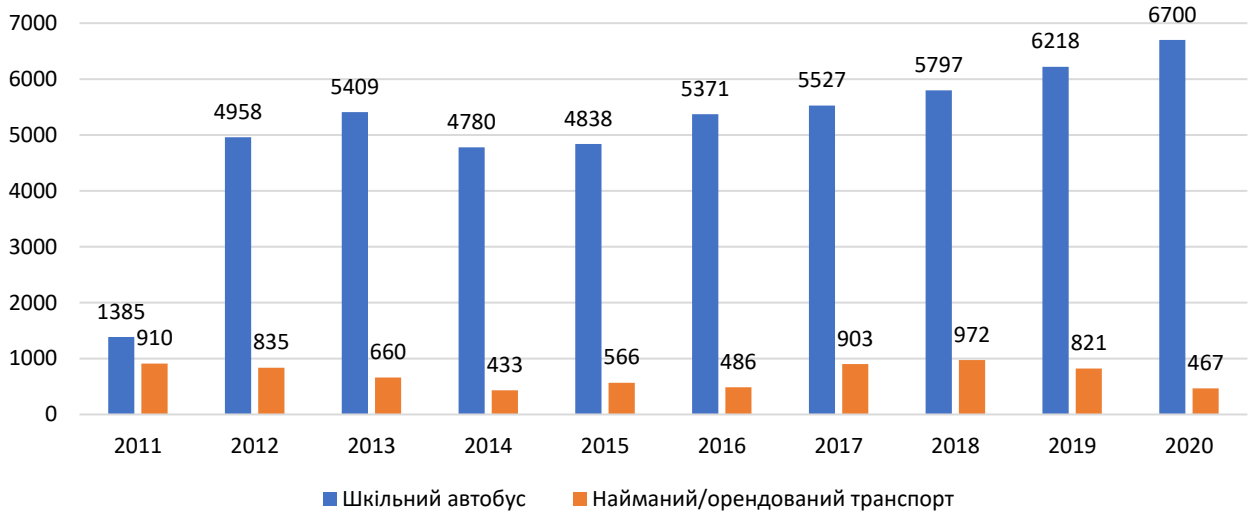

Рис. 1.4.51. **Динаміка кількості транспортних засобів для підвезення учнів, дітей до місць навчання й додому протягом 2011–2020 рр.,** *од.*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Крім того, за даними департаментів (управлінь) освіти і науки облдержадміністрацій, 171 шкільний автобус був задіяний у зоні АТО (ООС), що призвело до тимчасового зниження показника стану забезпечення перевезення дітей шкільним автобусом.

За час дії Програми «Шкільний автобус» розроблено:

- Національний стандарт України ДСТУ 7013:2009 «Автобуси спеціалізовані для перевезення школярів. Технічні вимоги», що набрав чинності 1 січня 2010 р.;
- технічні вимоги до шкільних автобусів (наказ Міністерства освіти і науки України від 14.12.2009 № 1126 «Про затвердження технічних вимог до шкільних автобусів для перевезення учнів загальноосвітніх шкіл та педагогічних працівників, які проживають у сільській місцевості»);
- технічні вимоги до спеціальних шкільних автобусів, у яких обладнано місця для дітей з обмеженими фізичними можливостями на інвалідних візках (наказ Міністерства освіти і науки України від 31.12.2010 № 1316 «Про затвердження технічних вимог до спеціальних шкільних автобусів, у яких обладнано місця для дітей з обмеженими фізичними можливостями на інвалідних візках, що закуповуються у 2010 році»);
- регіональні програми «Шкільний автобус» на період до 2015 року;
- порядок визначення необхідної кількості автобусів для школи;
- методику складання паспорту маршруту шкільного автобуса;
- порядок використання та утримання шкільного автобуса (правовий аспект).

Реалізація Програми «Шкільний автобус» розпочалася у 2003 р. та передбачала закупівлю 5 257 шкільних автобусів (із них 2 097 – за кошти державного бюджету, в т. ч. 101 спеціальний шкільний автобус для перевезення дітей з обмеженими фізичними можливостями на інвалідних візках, і 3 160 – за кошти місцевих бюджетів) на загальну суму 800,68 млн грн (372,58 млн із державного бюджету та 428,1 млн грн із місцевих бюджетів).

У 2003, 2010, 2014 рр. ця програма не фінансувалася, у 2006 р. у спеціальному фонді державного бюджету на придбання шкільних автобусів було передбачено 68 млн грн, у 2007 р. – 70 млн грн; у 2009 р. у державному бюджеті на ці потреби було заплановано 150 млн грн, але кошти не надходили; у 2015 р. передбачені й невикористані 42 млн грн повернено до державного бюджету з подальшим їх використанням за призначенням у 2016 р. Закупівля шкільних автобусів здійснювалася також за рахунок регіональних програм протягом усього терміну дії програми.

За період 2009–2010 рр. було закуплено 3 583 шкільних автобуси: 994 – за кошти державного бюджету, 2 431 – за кошти місцевих бюджетів та ін. (позабюджетні, спонсорські тощо). Крім того, у 2009–2010 рр. придбано 158 таких автобусів за кошти Світового банку. Інформацію про кількість шкільних автобусів, закуплених у 2011–2015 рр., та витрачені кошти наведено в табл. 1.4.3.

Таблиця 1.4.3

Динаміка закупівлі шкільних автобусів протягом 2011–2015 рр.

Рік	Кількість придбаних автобусів, *од.*			Сума, *грн*		
	разом	за кошти державного бюджету	за кошти місцевих бюджетів, позабюджетні, спонсорські та ін.	разом	за кошти державного бюджету	за кошти місцевих бюджетів, позабюджетні, спонсорські та ін.
2011	**520**	209	311	**164 072 515**	74 965 490	89 107 025
2012	**1100**	900	200	**384 537 415**	320 992 620	63 544 795
2013	**475**	412	63	**176 780 100**	155 749 400	20 801 700
2014	**17**	0	17	**5 576 726**	0	5 576 726
2015	**144**	0	144	н/д	0	н/д

Складено за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Загалом за час дії Програми «Шкільний автобус» було придбано 5 839 таких транспортних засобів (2 515 од. за кошти державного бюджету, 158 од. – Світового банку, 3 166 од. – місцевих бюджетів, позабюджетні, спонсорські та ін.).

У редакції постанови КМУ від 31.01.2007 № 105 орієнтовна вартість одного шкільного автобуса місткістю до 15 місць закладена в цінах 2002 р. у сумі 45,3 тис. грн, 20–25 місць – 155 тис. грн, понад 25 місць – 210 тис. грн. У цінах 2006 р. вартість автобусів місткістю 20–25 місць становила 190 тис. грн, понад 25 місць – 220 тис. грн, спеціального шкільного автобуса місткістю понад 25 місць – 300 тис. грн. У редакції постанови КМУ від 09.06.2011 № 614 орієнтовна вартість одного шкільного автобуса місткістю 25 місць закладена в сумі 300 тис. грн, а одного спеціального шкільного автобуса – 380 тис. грн.

Оскільки підприємства-виробники закуповують машинокомплекти для виготовлення автобусів за кордоном за ціною в доларах США, а курс національної валюти України до долара змінюється, змінюється й вартість автобуса. На кінець 2015 р. вартість одного шкільного автобуса залежно від комплектації становила від 1 200 тис. грн.

Основні результати виконання Програми «Шкільний автобус»:

- створено нормативно-правову базу для врегулювання питань забезпечення регулярного перевезення учнів, дітей та педагогічних працівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості, шахтарських та інших малих монофункціональних містах, селищах до місця навчання, роботи й додому;
- придбано 5 839 шкільних і 14 спеціальних шкільних автобусів для поповнення та оновлення парку таких транспортних засобів (табл. 1.4.4).

Таблиця 1.4.4

Показники Програми «Шкільний автобус», виконані не в повному обсязі

Показник	Плановий/ фактичний	Причина невиконання	Що зроблено для виправлення ситуації
Чисельність учнів, дітей та педагогічних працівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості, шахтарських та інших малих монофункціональних містах, селищах, що перевозяться	100/80,45	Частина вже придбаних автобусів була передана на потреби АТО у 2014 р., зросла чисельність дітей, що потребують підвезення	Підвезення дітей, учнів та педпрацівників здійснюється рейсовими, найманими/орендованими автобусами (транспорт агрофірм, сільгосппідприємств, сільських рад, об'єднаних територіальних громад тощо) та іншими видами транспорту
Кількість шкільних автобусів, придбаних і оновлених за кошти місцевого бюджету (у 2011–2015 рр.)	1427/735	Брак коштів у місцевих бюджетах	–
Чисельність учнів і дітей з обмеженими фізичними можливостями на інвалідних візках, що перевозяться	100/41,1	Недостатня кількість спеціальних шкільних автобусів для перевезення дітей з обмеженими фізичними можливостями на інвалідних візках	Підвезення вказаної категорії дітей, учнів здійснюється іншими видами транспорту
Кількість придбаних спеціальних шкільних автобусів	101/14	Висока вартість автобуса	–
Кількість узагальнених даних (звітів) про розподіл шкільних автобусів	130/126	У 2014 і 2015 рр. не отримано звіти від АР Крим та м. Севастополя	Наразі ситуацію виправити неможливо, оскільки вказані адміністративно-територіальні одиниці з 2014 р. є тимчасово окупованими

Складено за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

На 31 грудня 2015 р. кількість транспортних засобів, якими перевозяться учні, діти та педагогічні працівники, становила 7 263 од. Із них шкільних автобусів – 4 838 од. (66,6 %), найманих/орендованих автобусів – 566 од. (7,8 %), інших видів транспорту – 1 859 од. (25,6 %). Учнів, дітей, котрі фактично перевозяться всіма видами транспорту, налічувалося 276 704 особи, або 99,2 % від потреби. Шкільними автобусами перевозилося 84,7 % учнів, дітей, найманими/орендованими автобусами – 6,2 %, іншими видами транспорту – 9,1 %. Дітей з обмеженими фізичними можливостями на інвалідних візках, котрі

фактично перевозяться всіма видами транспорту, забезпечено автобусами на 80,4 %, при цьому шкільними автобусами перевозилося 41,1 %, найманими/орендованими – 0, іншими видами транспорту – 39,3 % таких учнів, дітей. Педагогічних працівників, які фактично перевозяться всіма видами транспорту, налічувалося 39 536 осіб. Шкільними автобусами перевозилося 55,7 %, найманими/орендованими – 6,9 %, іншими видами транспорту – 37,4 % осіб.

На сьогодні потреба в шкільних автобусах становить 939 од.

1.4.7. Розвиток мережі опорних закладів освіти

1.4.7.1. Формування мережі опорних закладів освіти в розрізі регіонів (2016–2021 рр.)

Створення опорних закладів освіти розпочалося в Україні з 2016/2017 н. р. Уже у вересні 2016 р. їх мережа налічувала 137 закладів і 360 їхніх філій. За оперативною інформацією МОН, станом на 1 червня 2021 р. загалом функціонує 1 061 опорний заклад і 1 579 філій, де навчаються 486 726 учнів. Упродовж останнього навчального року мережа опорних закладів зросла на 11,7 % відносно кінця липня 2020 р., кількість філій – на 10 % (рис. 1.4.52).

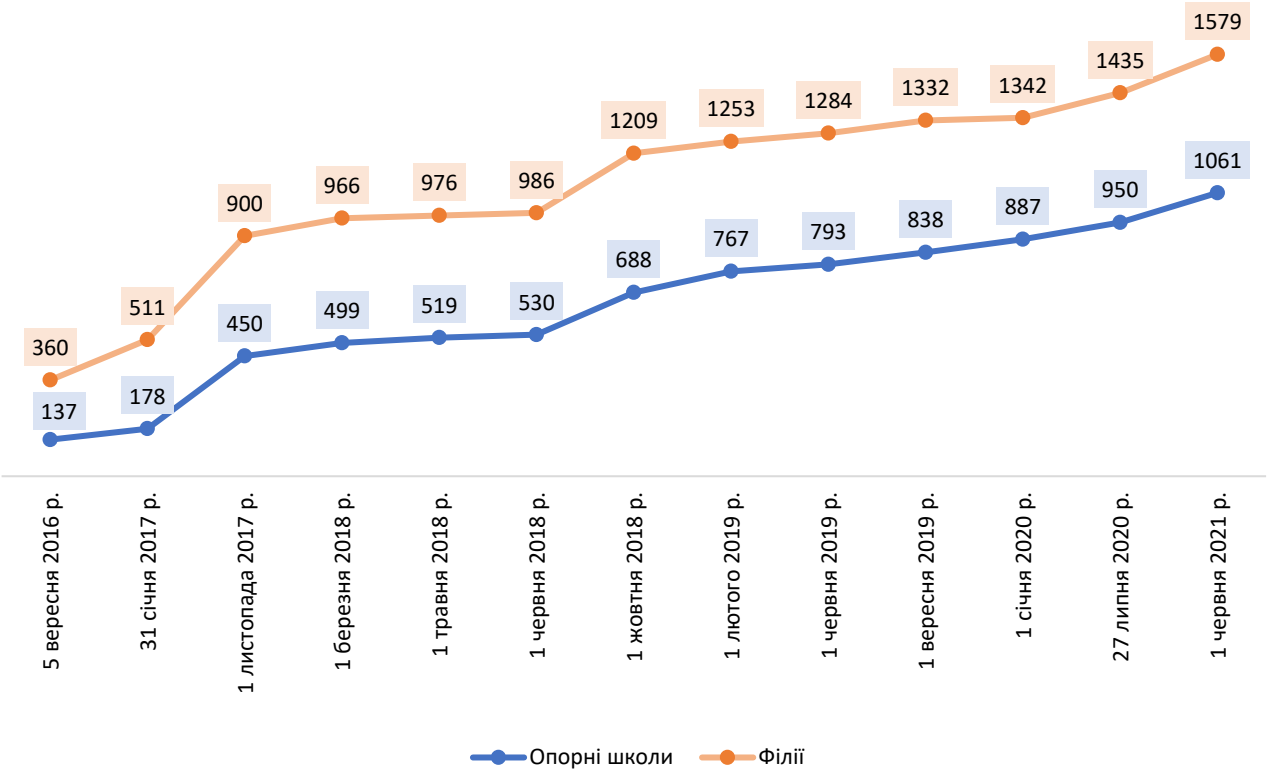

Рис. 1.4.52. **Динаміка розвитку мережі опорних закладів освіти та їхніх філій в Україні протягом 2016–2021 рр.,** *од.*

Побудовано за даними директорату дошкільної, шкільної, позашкільної та інклюзивної освіти Міністерства освіти і науки України.

1.4.7.2. Опорні заклади освіти за регіонами (станом на 01.06.2021)

Найбільше опорних закладів освіти станом на 1 червня 2021 р. зафіксовано в Полтавській (79) і Кіровоградській (78) областях, найменше – в Луганській (19) та Миколаївській (21) областях. У Львівській і Кіровоградській областях спостерігається істотний розрив між кількістю опорних шкіл та числом філій. У Кіровоградській області відкрито 78 таких шкіл і 191 філія, у Львівській – відповідно 67 та 118. У Донецькій, Запорізькій, Полтавській і Чернігівській областях опорних шкіл більше, ніж філій. Така ситуація пояснюється тим, що за нормативними документами МОН «опорним закладом вважається заклад освіти, який не тільки має філію(-ї), а й такий, до якого підвозять учнів із населених пунктів сільської місцевості, де були закриті школи» (рис. 1.4.53).

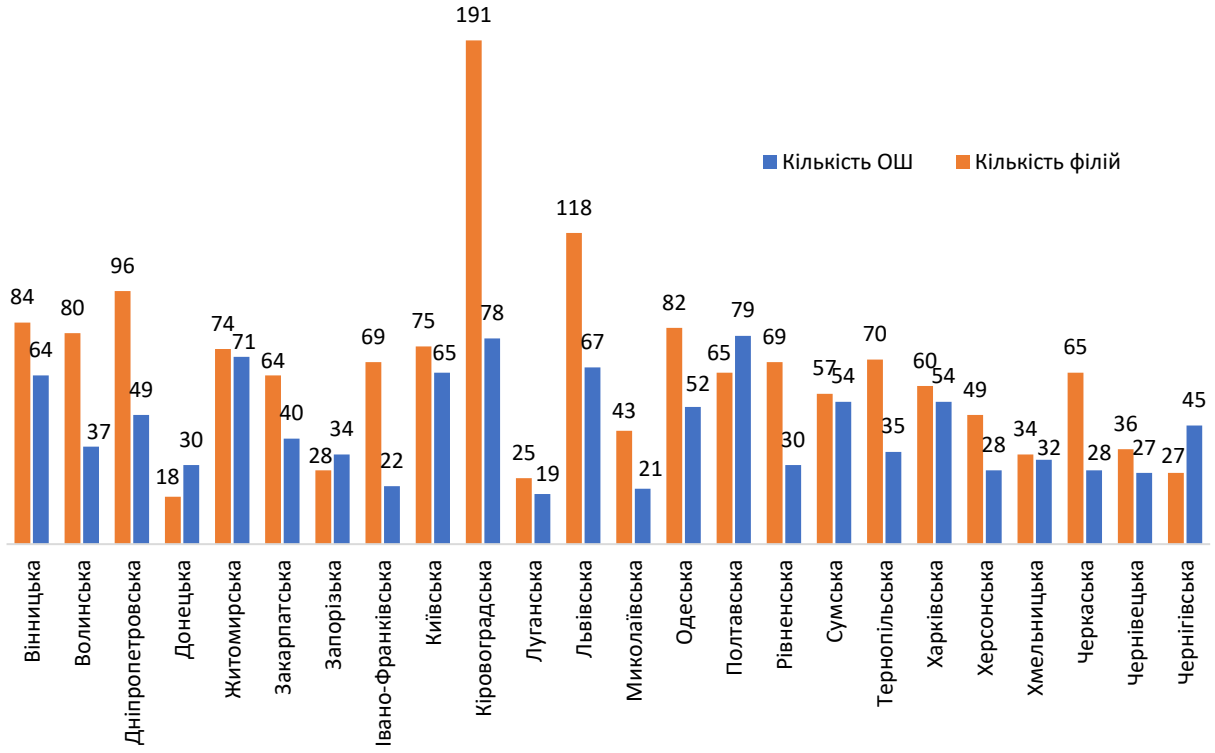

Рис. 1.4.53. **Кількість опорних закладів освіти та їхніх філій у регіональному розрізі станом на 01.06.2021 р.,** *од.*

Побудовано за даними директорату дошкільної, шкільної, позашкільної та інклюзивної освіти Міністерства освіти і науки України.

1.4.7.3. Учні в опорних закладах освіти та їхніх філіях за регіонами (станом на 01.06.2021)

Найбільше учнів налічується в опорних закладах та їхніх філіях у Львівській (35 980 осіб) і Кіровоградській (35 384 осіб) областях; найменше – в Луганській (7 655 осіб), Миколаївській (10 441 осіб) та Івано-Франківській (11 265 осіб) областях (рис. 1.4.54).

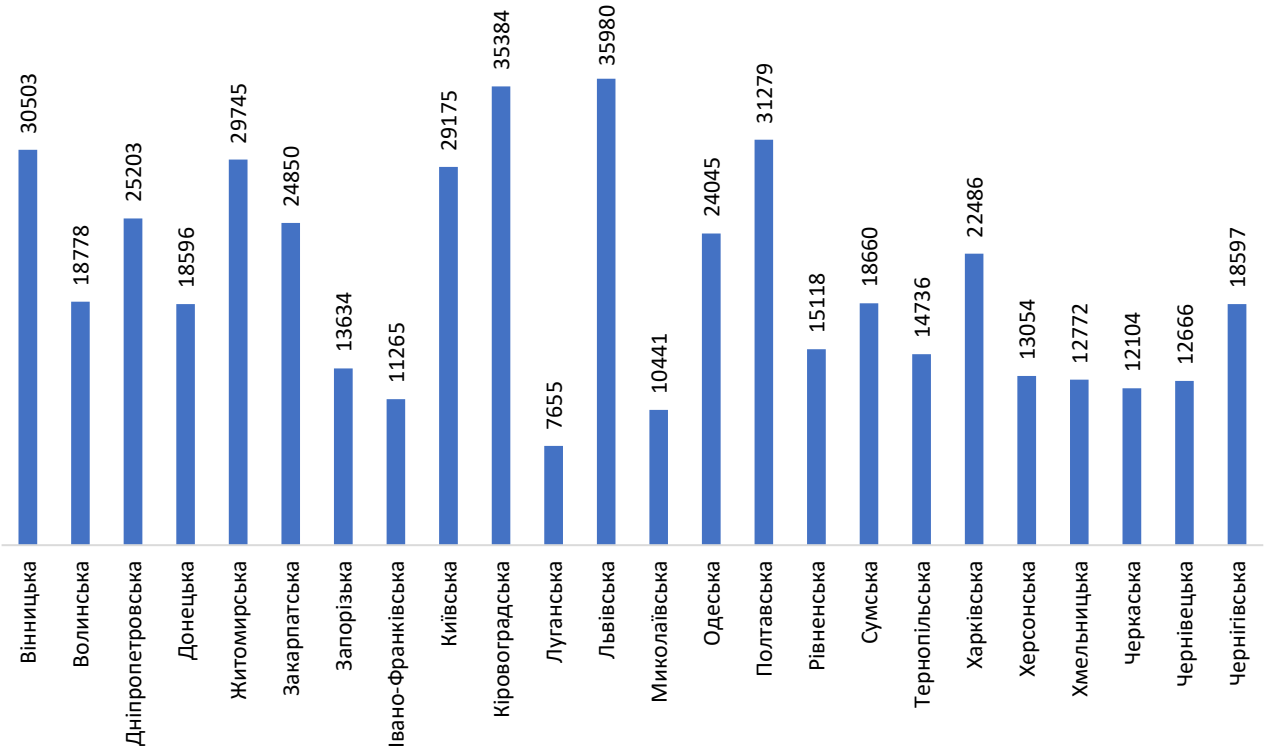

Рис. 1.4.54. **Чисельність учнів у опорних закладах освіти та їхніх філіях у регіональному розрізі станом на 01.06.2021 р.,** *осіб*

Побудовано за даними директорату дошкільної, шкільної, позашкільної та інклюзивної освіти Міністерства освіти і науки України.

1.4.8. Розвиток STEM-освіти

1.4.8.1. Забезпечення навчальних природничо-математичних кабінетів і STEM-лабораторій засобами навчання та обладнанням у розрізі регіонів (2017–2020 рр. [62]*)*

STEM-освіта – це стрижнева домінанта сучасної педагогіки в підвищенні мотивації учнівської молоді до вивчення предметів природничо-математичного циклу й, відповідно, забезпеченні рівного доступу юного покоління до якісної сучасної освіти. Водночас STEM-освіта слугує інструментом для реалізації ключових положень Концепції «Нова українська школа» щодо оновлення дидактичних методів, засобів, форм і принципів навчання у XXI ст.

У 2015 р. за ініціативи Міністерства освіти і науки України в Державній науковій установі «Інститут модернізації змісту освіти» створено відділ STEM-освіти та робочу групу науковців і педагогів-практиків з питань впровадження STEM-освіти в Україні (наказ МОН України від 29.02.2016 № 188 «Про утворення робочої групи з питань впровадження STEM-освіти в Україні») із метою формування науково-теоретичного, методичного забезпечення STEM-освіти, аналізу процесу її розбудови, динаміки і шляхів підвищення ефективності

[62] За 2020 р. дані наводяться станом на 31.12.2020 р.

впровадження інновацій, виявлення проблем та прогнозування тенденцій розвитку напрямів STEM-освіти.

Запровадження STEM-освіти на всіх рівнях здійснювалося відповідно до затвердженого МОН України Плану заходів щодо впровадження STEM-освіти в Україні на 2016–2018 роки. Важливим кроком у розвитку такої освіти стало розроблення Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти), схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 960-р, реалізація якої передбачена до 2027 р. (розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.01.2021 № 131-р «Про затвердження Плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти)»).

Діяльність ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» щодо розвитку STEM-освіти в Україні активно підтримали заклади післядипломної педагогічної освіти. Наразі в усіх регіонах України є обласні координатори з упровадження STEM-освіти, котрі розробляють регіональні програми заходів (конференції, майстер-класи, воркшопи, тренінги, панельні дискусії, конкурси тощо).

Велике значення для популяризації й узгодження розуміння сутності поняття «STEM», науково-методичних підходів до розбудови напрямів STEM-освіти мало розроблення глосарію термінів, що постійно оновлюється (URL: http://www.imzo.gov.ua/stem-osvita/glosariy/), електронної версії анотованого каталогу «STEM-освіта: проблеми та перспективи» (URL: https://imzo.gov.ua/stem-osvita/anotovanyj-kataloh/), щорічних методичних рекомендації щодо розвитку STEM-освіти в закладах загальної середньої та позашкільної освіти України (URL: https://imzo.gov.ua/stem-osvita/navchalno-metodichnyi-materiali-dlya-vchiteliv/).

Результативність запровадження STEM-освіти визначається компетентністю й рівнем професійної діяльності науково-педагогічних працівників, а також ефективністю використання ними новітніх технологій, інноваційних засобів і практик міждисциплінарного навчання з акцентом на розвиток дослідницьких компетенцій. Саме цьому сприяє втілення дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня за темою «Науково-методичні засади створення та функціонування Всеукраїнського науково-методичного віртуального STEM-центру (ВНМВ STEM-центр) на 2017–2021 роки» (наказ Міністерства освіти і науки України від 17.05.2017 № 708); інноваційного освітнього проєкту всеукраїнського рівня за темою «Я – дослідник» на 2018–2021 роки (накази Міністерства освіти і науки України від 13.04.2018 № 336 та від 12.06.2019 № 830).

Особливої актуальності набуває проблема розроблення і впровадження ефективних освітніх програм, що сприятимуть адаптації здобувачів освіти до життя в суспільстві економіки знань. У рамках реалізації освітнього проєкту «Я – дослідник» було створено та апробовано інноваційні навчальні програми для ефективного формування природничо-математичної освіти молодших школярів. Їх реалізація базується на застосуванні активних методів навчання, зокрема дослідницького, та IT- і STEM-технологій. У ході здійснення проєкту досягнуто таких результатів:

- розроблено та апробовано педагогічну модель організації навчально-дослідницької діяльності учнів із використанням IT- і STEM-підходів;

- розроблено та схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах предметними комісіями Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України серію методичних розробок «Я – дослідник» для учнів 2–9-го класів (близько 30 навчально-методичних посібників), варіативний курс «STEM-Lab» для учнів 5–9-го класів та ін.;

- організовано роботу інформаційно-консультативних центрів на базі восьми закладів ЗСО Житомирської, Запорізької, Миколаївської, Одеської й Сумської областей і м. Києва;

- проводиться навчання педагогічних працівників на семінарах і тренінгах як онлайн, так і офлайн;

- розроблено електронний ресурс для інформаційного забезпечення проєкту на веб-платформі http://yakistosviti.com.ua;

- створено майданчик для професійного розвитку учасників проєкту, представлення запроваджених освітніх практик, обміну досвідом у рамках Всеукраїнської STEM-школи;

- організовано взаємодію учасників проєкту з використанням цифрових технологій на платформах Zoom, Google Meet, у соціальній мережі Facebook, хмарних сервісах Google for Edu.

Для підготовки вчителів до роботи за системою «Я – дослідник 2.0» розроблено програму підвищення кваліфікації, розраховану на 30 год., відповідно до якої організовано та проведено навчання в онлайн-форматі для всіх вчителів, котрі працюють за авторською навчальною програмою.

Дієвим, доступним, безкоштовним рішенням щодо підвищення кваліфікації для науково-педагогічних працівників стало навчання на дистанційних сесіях «STEM-школа» в рамках освітнього соціального проєкту, який на партнерських засадах з 2017 р. здійснюють ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти», видавництво «Видавничий дім «Освіта», ДВНЗ «Університет менеджменту освіти». STEM-школа керується у своїй роботі принципом «від вчителя для вчителя». Реалізуючи принцип доступності з першої сесії й дотепер, організаційний комітет, спікери працюють на волонтерських засадах, охоче діляться з педагогічною спільнотою власним доробком.

За період 2017–2021 рр. проведено 9 сесій «STEM-школи», в яких узяли участь понад 426 спікерів, 21 180 слухачів. Нині «STEM-школа» – це безкоштовний ресурс із сертифікованою програмою підвищення кваліфікації педагогічних працівників зі STEM-освіти.

Популярним освітнім ресурсом із питань STEM є постійно діюча в міжсесійний період Педагогічна STEM-майстерня, в рамках котрої проводяться науково-практичні семінари, круглі столи, Марафон STEM-уроків, STEM-кав’ярня, майстер-класи, хакатони. Під час цих заходів учасники мають можливість ознайомитися з досвідом роботи переможців всеукраїнських конкурсів фахової майстерності, інноваційних освітніх проєктів, зокрема конкурсів на премію «Global Teacher Prize Ukraine», «Краща STEM-публікація» (https://imzo.gov.ua/krashcha-stem-publikatsiia-2020/), «Кращий STEM-урок»

(http://csr-ua.info/csr-ukraine/), «Вчитель року за версією науково-популярного природничого журналу «КОЛОСОК» (www.kolosok.org.ua), всеукраїнського фестивалю «Наука на сцені» (http://sons-ua.com/).

Всеукраїнський фестиваль «STEM-весна» – це платформа для проведення майстер-класів, воркшопів, тренінгів, панельних дискусій, презентацій досвіду. За п'ять років існування фестивальним рухом охоплено майже всі заклади освіти України. «STEM-весна» є простором нового формату для спільного навчання, спілкування, обміну та вивчення найкращого вітчизняного й зарубіжного досвіду, знайомства з новаторами сучасної освіти.

Важливим аспектом STEM-освіти є забезпечення свідомого професійного самовизначення та становлення особистості дитини з урахуванням власних можливостей, індивідуальних особливостей і кон'юнктури ринку праці. Здобувачі освіти можуть узяти участь у всеукраїнських змаганнях з моделювання «розумних» пристроїв «STEAM-House» (у 2018/2019 н. р. представлено 300 проєктів, визначено 10 переможців, чиї розробки було втілено за підтримки партнерів змагань), «Роботрафік» (у 2019 р. узяло участь 30 команд із 11 регіонів України), «Дівчата STEM», «IT-дівчата», «Robotika», фестивалях стартапів «Class ідея», «FIRST LEGO League», «FIRST LEGO League Junior» та багатьох інших, а також регіональних заходах подібного формату.

Систематично проводяться дослідження впровадження STEM-освіти в Україні за напрямами: «Вивчення думки педагогічної громадськості щодо визначення сутності STEM-освіти та доцільності її впровадження» (2016 р.), «Готовність навчальних закладів до інноваційної діяльності» (2017 р.), «Вивчення стану рівного доступу учнівської молоді до вибору та отримання STEM-професій» (2018 р.), «Стан розвитку STEM-освіти в Україні» (2019 р.); «Ефективність освітніх процесів в умовах модернізації освітньої галузі. Стан розвитку STEM-центрів/лабораторій в Україні» (2019–2021 рр.) та ін.

Аналіз результатів досліджень дав змогу виявити нові форми й методи роботи, що з'явилися в результаті розбудови STEM-освіти, популяризувати та збагатити саме поняття STEM-освіти. Наприклад, у 2016 р. більшість респондентів не могли дати чітке визначення поняття «STEM-освіта» й висловити своє ставлення до впровадження такої інновації. Однак у 2021 р. 98,4 % опитаних назвали STEM-освіту важливим напрямом реалізації концептуальних засад НУШ, більше половини (до 55 %) вважають STEM передовою інноваційною педагогічною технологією навчання, ефективним процесом здобуття якісної освіти за STEM-дисциплінами в умовах НУШ, шляхом до збільшення чисельності спеціалістів у сфері професій майбутнього: IT-, нано- й біотехнологій, інженерії тощо.

Перші дослідження дали можливість виявити ключові проблеми, котрі, на думку респондентів, гальмували розвиток вітчизняної STEM-освіти. Тенденції в оцінюванні основних перешкод на шляху впровадження STEM-освіти за результатами опитування методистів, керівників закладів, педагогів у 2016–2021 рр. відображено в діаграмі (рис. 1.4.55).

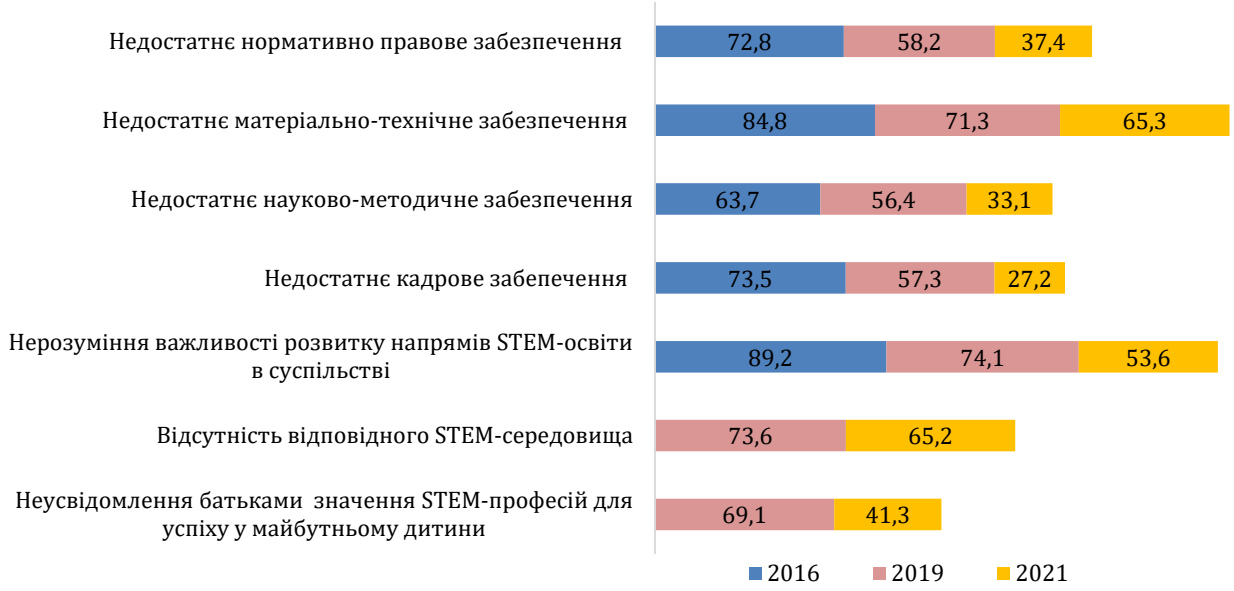

Рис. 1.4.55. **Порівняння оцінок основних перешкод на шляху впровадження STEM-освіти за 2016, 2019 і 2021 рр.,** *%*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Переважна більшість респондентів вважає невід'ємною складовою STEM-середовища мережу STEM-центрів, STEM-лабораторій (у т. ч. віртуальних), які створюють умови для формування науково-орієнтованої освіти на основі модернізації математично-природничих та гуманітарних профілів, сприяють популяризації інженерно-технологічних професій серед молоді. Аналіз результатів дослідження показав, що в більшості міст/районів України відкрито STEM-центри. При цьому, за словами респондентів, 87 % STEM-центрів/лабораторій створено саме на базі закладів ЗСО, 5 % – закладів позашкільної освіти, 3,8 % – закладів дошкільної освіти, 2,5 % – ЗВО та 1,7 % – закладів післядипломної педагогічної освіти.

STEM-педагог повинен бути конкурентоспроможним у високотехнологічному світі, тому перед ним стоїть завдання вибудувати вектор власного професійного зростання, враховуючи виклики сьогодення щодо переведення освітнього процесу в цифровий формат, забезпечення рівного доступу кожного його учасника до якісної освіти й запровадження нових підходів до освітньої діяльності (мобільне, змішане, адаптивне, STREAM-навчання, соціально-емоційне та етичне навчання (СЕЕН), педагогіка партнерства).

З метою презентації й популяризації досвіду педагогів-новаторів, освітніх установ і організацій, що впроваджують STEM-освіту в різних регіонах України та за кордоном, опубліковано понад 300 наукових праць. Серед них: збірники матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій; збірники методичних матеріалів «STEM-школа», «STEM-тиждень»; навчально-методичні комплекти для 1–4-го та 5–9-го класів закладів ЗСО, методичні рекомендації щодо розвитку STEM-освіти в закладах загальної середньої й позашкільної освіти України, спецкурс «Я дослідник: використання ІТ- та

STEM-технологій в навчально-дослідницькій діяльності учнів», публікації у фахових наукових виданнях.

Таким чином, посилення ролі STEM-освіти є одним із пріоритетів модернізації освіти, спрямованим на розвиток особистості через формування компетентностей, природничо-наукової картини світу, світоглядних позицій і життєвих цінностей із використанням трансдисциплінарного підходу до навчання.

1.4.8.2. Забезпечення навчальних природничо-математичних кабінетів і STEM-лабораторій засобами навчання та обладнанням у розрізі регіонів (2017–2021 рр.)

У 2017 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 № 827-р «Деякі питання використання у 2016 році освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам» на підтримку об'єднаних територіальних громад (придбання шкільних автобусів; оснащення загальноосвітніх навчальних закладів засобами навчання, в т. ч. кабінетами фізики, хімії, біології, географії, математики, навчальними комп'ютерними комплексами з мультимедійними засобами навчання; впровадження енергозберігаючих технологій) передбачено 300 млн грн і стільки ж – на оснащення загальноосвітніх навчальних закладів із поглибленим вивченням природничих і математичних предметів (спеціалізованих шкіл (шкіл-інтернатів) I–III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів, гімназій (гімназій-інтернатів), колегіумів (колегіумів-інтернатів), ліцеїв (ліцеїв-інтернатів) і опорних закладів засобами навчання, зокрема кабінетами фізики, хімії, біології, географії, математики, навчальними комп'ютерними комплексами з мультимедійними засобами навчання, а також упровадження енергозберігаючих технологій.

У 2018 р. на оснащення закладів ЗСО з поглибленим/профільним вивченням природничих і математичних предметів та опорних шкіл засобами навчання, в т. ч. кабінетами фізики, хімії, біології, географії, математики, мультимедійними засобами навчання, передбачено 441,101 млн грн (розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2017 № 929-р «Про розподіл нерозподілених видатків освітньої субвенції для територій Донецької та Луганської областей, на яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження, у 2017 році»).

У 2019 р. для оснащення кабінетів природничо-математичних предметів закладів ЗСО засобами навчання й обладнанням, а також мультимедійними засобами навчання передбачено 200 млн грн (розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1012-р «Про розподіл резерву коштів освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам у 2018 році»).

У 2020 р. для оснащення закладів загальної середньої та професійної (професійно-технічної) освіти, що забезпечують здобуття повної загальної

середньої освіти, обладнанням для навчальних кабінетів і STEM-лабораторій передбачено 801,624 млн грн (розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 № 1109-р «Про перерозподіл деяких видатків державного бюджету, передбачених Міністерству освіти і науки на 2019 рік»).

Департаментами (управліннями) освіти і науки облдержадміністрацій було надано інформацію про використання коштів на закупівлю засобів навчання та обладнання у 2017–2018 рр. У звітний період за кошти з різних джерел фінансування було придбано 662 850 од. обладнання, з них: у 2017 р. – 596 284 од., у 2018 р. – 66 566 од. (табл. 1.4.5).

Таблиця 1.4.5

Кількість засобів навчання та обладнання, придбаних у 2017–2018 рр., *од.*

Засоби навчання та обладнання	2017			2018			
	За кошти, передбачені розпорядженням КМУ від 16.11.2016 № 827-р	За кошти місцевих бюджетів	За спонсорські та інші кошти, не заборонені законодавством	За кошти, передбачені розпорядженням КМУ від 18.12.2017 № 929-р	За кошти місцевих бюджетів	За спонсорські та інші кошти, не заборонені законодавством	За кошти освітньої субвенції
Мультимедійне обладнання загального призначення	6391	30 131	6991	1311	2115	614	833
Кабінет біології	6864	1107	1056	1529	507	66	676
Кабінет географії	3635	971	218	909	723	133	178
Кабінет математики	2333	692	352	536	250	60	262
Кабінет фізики та астрономії	8013	3805	906	997	622	345	466
Кабінет хімії	28 784	29 429	9037	4713	3562	1389	1715
Додаткове обладнання	4854	16 441	32 551	772	1107	356	393
Обладнання загального призначення	14 463	219 482	59 370	2630	5953	27 673	3171
Впровадження енергозберігаючих технологій	4900	95 362	8146				
Усього	**80 237**	**397 420**	**118 627**	**13 397**	**14 839**	**30 636**	**7694**

Складено за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Загалом протягом 2017–2020 рр. кошти освітньої субвенції, місцевих бюджетів, спонсорські та інші кошти, не заборонені законодавством, було використано на придбання засобів навчання й обладнання для 8 218 кабінетів природничо-математичних предметів, із них: у 2017 р. – 1 044 кабінетів; у 2018 р. – 1 351 кабінету; у 2019 р. – 3 681 кабінету; у 2020 р. – 2 142 кабінетів (рис. 1.4.56).

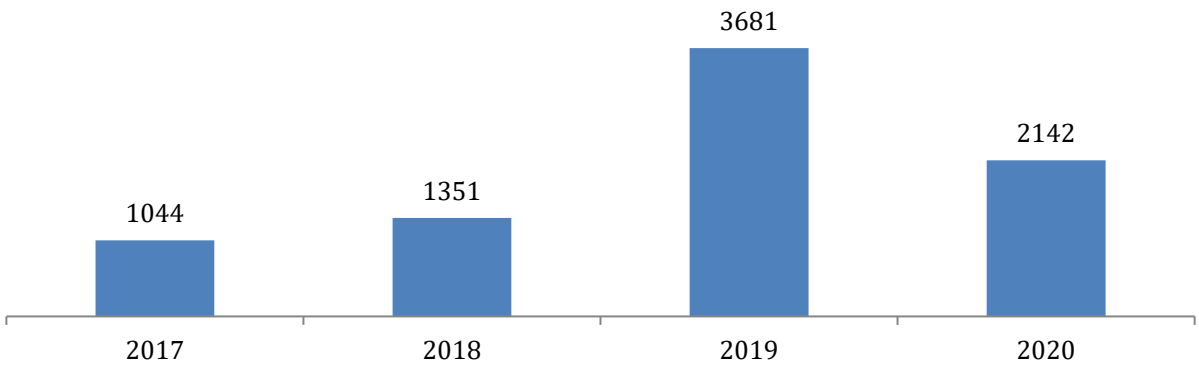

Рис. 1.4.56. **Кількість кабінетів природничо-математичного напряму, для яких придбано засоби навчання й обладнання у 2017–2020 рр.,** *од.*
Побудовано за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

У період 2018–2020 рр. було придбано 7 174 навчальних (природничо-математичних) кабінетів, із них: кабінетів біології – 1 519 од.; кабінетів географії – 1 152 од.; кабінетів математики – 1 698 од.; кабінетів фізики та астрономії – 1 459 од.; кабінетів хімії – 1 346 од. (табл. 1.4.6).

Таблиця 1.4.6

Динаміка закупівлі навчальних кабінетів за кошти з різних джерел фінансування впродовж 2017–2020 рр., *од.*

Навчальні кабінети	2017	2018	2019	2020	Всього за 2018–2020
Біології	–	306	766	447	*1519*
Географії	–	179	623	350	*1152*
Математики	–	322	818	558	*1698*
Фізики та астрономії	–	246	751	462	*1459*
Хімії	–	298	723	325	*1346*
Разом	**1044**	**1351**	**3681**	**2142**	***7174***
	8218				

Складено за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Із 2020 р. STEM-лабораторії оснащено засобами навчання та обладнанням у кількості 4 052 од. (рис. 1.4.57), перелік яких відповідає вимогам, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 29.04.2020 № 574 «Про затвердження Типового переліку засобів навчання та обладнання для навчальних кабінетів і STEM-лабораторій», зокрема:

- 3D-принтер – 131 од.;
- 3D-сканер – 60 од.;
- 3D-ручка – 409 од.;
- цифровий фрезерувальний/токарний/лазерний верстати – 84 од.;
- програмовані електронні модулі – 423 од.;
- навчальні роботи – 474 од.;
- фото-відео студія – 61 од.;
- мехатронні системи – 170 од.;
- комплекти/набори для моделювання/конструювання – 754 од.;

- інше (тренувальні поля для навчальних занять з робототехніки, вишивальна машина/машинка для вишивки з комп'ютерним управлінням, окуляри/шолом віртуальної реальності тощо) – 1 486 од.

Рис. 1.4.57. **Закупівля обладнання для STEM-лабораторій за кошти з різних джерел фінансування (2020/2021 н. р.),** *од.*
Побудовано за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

1.4.9. Профорієнтаційна робота в закладах загальної середньої освіти

Одним із завдань закладу освіти є підготовка здобувачів освіти до самостійного планування професійного розвитку. Профорієнтаційна робота в закладі ЗСО базується на комплексі заходів, спрямованих на виявлення в підростаючого покоління професійно важливих рис (відповідних конкретній професії), достатніх і необхідних для оволодіння професійними знаннями, вміннями й навичками, що обумовлюють успішність та ефективність у професійній діяльності.

Профорієнтаційна робота в шкільному середовищі проводиться систематично та поетапно, починаючи з першого класу, всіма педагогічними працівниками (вчителями-предметниками, класним керівником, шкільним лікарем, практичним психологом, соціальним педагогом та ін.). До цього процесу залучаються також батьки й засоби масової інформації.

Вагомий внесок у профорієнтаційну роботу в закладі освіти роблять практичні психологи та соціальні педагоги. Так, за інформацією з областей, працівники психологічної служби протягом 2019/2020 н. р. надавали консультаційні послуги 333 534 особам – учасникам освітнього процесу щодо професійного самовизначення, а саме: з боку батьків надійшло 61 879 звернень (41 327 звернень до практичних психологів і 20 552 звернення до соціальних педагогів); педагогів – 41 015 звернень (26 736 та 14 279 звернень відповідно); дітей – 122 601 звернення (82 425 і 401 076 звернень відповідно); інших зацікавлених осіб – 108 039 звернень (5 477 та 5 365 звернень відповідно).

Трудовий потенціал суспільства визначається характером формування й реалізації здатності до праці кожної особи та великою мірою залежить від

професійного вибору й успішності здобуття або зміни професії. Професійному самовизначенню сприяє дієва система професійної орієнтації дітей. На сьогодні важливим соціальним та економічним завданням є послідовний розвиток державної системи професійної орієнтації підростаючого покоління, що забезпечує всім громадянам рівні можливості в отриманні профорієнтаційних послуг.

Із метою виявлення індивідуальних нахилів і здібностей кожної дитини для цілеспрямованого розвитку й профорієнтації, сприяння активізації внутрішніх механізмів самодіяльності особистості, таких як самооцінка, самопізнання та самовдосконалення, на сайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» створено й постійно оновлюється база методичних матеріалів з профорієнтаційної роботи для педагогічних працівників (https://imzo.gov.ua/psyholohichnyj-suprovid-ta-sotsialno-pedahohichna-robota/proforiientatsiyna-robota/). Також заплановано створення онлайн-платформи з освітнім контентом із профорієнтації здобувачів освіти, котра передбачатиме профорієнтаційне онлайн-тестування, консультування з урахуванням його результатів і онлайн-навчання для здобувачів освіти.

1.4.10. Психологічна служба в системі освіти (1991–2021 рр.)

З 1991 р. і дотепер у системі освіти України відповідно до ст. 76 Закону України «Про освіту» функціонує психологічна служба. Її діяльність забезпечується практичними психологами, соціальними педагогами, методистами та директорами (завідувачами) навчально-методичних кабінетів/центрів/лабораторій.

На сьогодні завдання психологічної служби системи освіти полягає у сприянні створенню умов для соціального й інтелектуального розвитку здобувачів освіти, охорони психічного здоров’я, надання психологічної та соціально-педагогічної підтримки всім учасникам освітнього процесу згідно з цілями й завданнями системи освіти.

В 1994 р. у закладах освіти України працювало 2 852 практичних психологи. У 2019/2020 н. р. налічувалося 23 296 фахівців психологічної служби, в т. ч. 15 068 практичних психологів, 7 355 соціальних педагогів та 873 методисти.

ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» щороку проводить моніторинг стану розвитку психологічної служби системи освіти України.

Звернення учасників освітнього процесу до працівників психологічної служби – це мотивоване звернення до фахівця з проханням надати конкретну форму психологічної, соціально-педагогічної допомоги. У 2019/2020 н. р. працівниками психологічної служби системи освіти прийнято 4 155 751 звернень (понад 170 звернень на одного фахівця): від батьків (1 373 008 звернень, 33,04 %), від педагогічних працівників (1 169 194 звернень, 28,13 %), від здобувачів освіти (1 136 833 звернень, 27,36 %) та від інших зацікавлених осіб (476 716 звернень, 11,47 %).

Найактуальнішими питаннями серед тих, із котрими зверталися до фахівців учасники освітнього процесу, є:

- асоціальні прояви в поведінці учнів (33,6 %);
- допомога дітям і сім'ям у складних життєвих ситуаціях (34,3 %);
- стосунки з однолітками (26,8 %);
- готовність дитини до навчання й труднощі в навчанні (29,3 %);
- психологічний та соціально-педагогічний супровід дітей внутрішньо переміщених осіб, із сімей учасників АТО (ООС), постраждалих у військових конфліктах (20 %);
- професійне самовизначення учнів (16,6 %);
- потреба в самовдосконаленні, розвитку власних здібностей і компетенцій, підвищенні самооцінки (16,9 %);
- вікові й індивідуальні особливості розвитку, проблеми самооцінки дитини (13,1 %);
- адаптація дитини до нового колективу (10,9 %);
- профілактика шкідливих звичок, залежностей та формування навичок здорового способу життя (14,4 %);
- подолання дитячої злочинності (13,29 %);
- щодо протидії булінгу (цькуванню) в закладах освіти (9,33 %);
- стосовно протидії домашньому насильству (6,65 %);
- взаємовідносини в системі «вчитель – учень» (4,3 %);
- взаємовідносини в системі «батьки – діти» (3,1 %);
- подолання проявів девіантної поведінки (3,6 %);
- консультування щодо роботи з дітьми із особливими освітніми потребами, інклюзивної освіти (14,8 %);
- щодо протидії торгівлі людьми (3,84 %);
- консультування стосовно суїцидальних проявів серед дітей і підлітків (3,72 %).

Із кожним роком зростає чисельність учнів пільгових категорій, обов'язкових для здійснення психологічного супроводу, котрі потребують підвищеної психологічної уваги й патронажу (учні з малозабезпечених родин, діти-сироти та позбавлені батьківського піклування, діти із сімей одиноких матерів, багатодітних родин, діти учасників АТО). Згідно з аналітичними даними, потребують психологічної допомоги вимушені переселенці, місцеве населення, що постраждало від збройного конфлікту. Побільшало людей із проявами непередбачуваності вчинків, надлишковою розгальмованістю, агресивною афектацією регулювання їхніх психічних станів, спричинених травматичними ситуаціями. Психологічного супроводу потребує інклюзивна освіта, оскільки в закладах ЗСО навчаються діти з різними нозологіями, які потребують значно більшої уваги та різних видів роботи.

Таким чином, психологічна служба системи освіти функціонує як єдина система, котра сприяє створенню умов для інтелектуального й соціального розвитку здобувачів освіти, для збереження психічного здоров'я та надання соціально-психологічної підтримки всім учасникам освітнього процесу.

1.4.11. Тенденції розвитку повної загальної середньої освіти в Україні та світі

Ключовою ланкою освітньої системи кожної країни є середня освіта. Пріоритетність цього рівня освіти обумовлює особливу увагу до її якості й доступності, а отже, розроблення стратегії для вдосконалення освітньої політики та реалізації успішних освітніх реформ.

У світлі інтеграції України до європейського освітнього простору великого значення набуває гармонізація національної системи освіти з європейськими освітніми стандартами й рекомендаціями. Зауважимо, що зі здобуттям незалежності в 1991 р. Україна ратифікувала низку важливих міжнародно-правових документів у сфері загальної середньої освіти, серед яких: Всесвітня декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини та основних свобод, Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Конвенція про права дитини, Всесвітня декларація «Освіта для всіх», Саламанська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами, Гамбурзька декларація про навчання дорослих, Конвенція про права людей з інвалідністю та ін.

Свідченням європейського вектора вітчизняної зовнішньої політики є Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, що ратифікована 16 вересня 2014 р. і набрала чинності 1 вересня 2017 р. У ст. 430 (глава 23 «Освіта, навчання та молодь») Угоди зазначено: «повною мірою поважаючи обов'язки Сторін щодо змісту навчання та організації освітніх систем, а також їхнє культурне та мовне розмаїття, Сторони сприяють розвитку співробітництва в галузі освіти, навчання та молодіжної політики з метою покращення взаєморозуміння, активізації міжкультурного діалогу та посилення знань щодо відповідних культур»[63]. Таким чином, Угода передбачає, зокрема, наближення освітньої галузі України до стандартів ЄС.

Цікаво, що у Стратегії соціально-економічного розвитку ЄС на період до 2020 року «Європа 2020»[64] до основних пріоритетів розвитку віднесено підвищення ефективності систем освіти, поширення високошвидкісного Інтернету, а серед п'яти ключових показників є такий: «частка осіб, які передчасно залишили школу, не повинна перевищувати 10 %». У Концепції розвитку освіти до 2030 року – Інчхонській декларації «Освіта-2030»[65] йдеться про необхідність забезпечення всеохоплюючої якісної і справедливої освіти, а також про право людини здобувати освіту впродовж життя.

---

[63] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/ugoda-pro-asociaciyu/00ukraine-euassociationagreementbody.pdf.

[64] European Commission (2010). EUROPE 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth : Communication from the Commission. URL: https://cutt.ly/vghoXuY.

[65] UNESCO, UNICEF, the World Bank, UNFPA, UNDP, UN Women, & UNHCR (2015). EDUCATION 2030. Incheon Declaration. Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all. URL: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/ED/ED_new/pdf/FFA-ENG-27Oct15.pdf.

У країнах ЄС становлення національних систем освіти тривало не одне століття, й кожна з цих країн сформувала власні освітні особливості. З моменту заснування Євросоюзу та приєднання до нього нових країн-членів відбувається поступова уніфікація національних систем освіти. І хоча в європейському освітньому просторі немає єдиної формальної системи освіти, однак є система ключових компетенцій та базових навичок[66], котра розробляється Єврокомісією та обов'язкова для опанування всіма дітьми в країнах– членах ЄС (грамотність, математичні й інженерні навички, цифрові компетенції та володіння технологіями, знання іноземних мов тощо).

За інформацією Офісу публікацій Європейського Союзу (міжінституційний орган, що публікує та розповсюджує офіційні публікації структур ЄС)[67], європейські країни не мають уніфікованої системи повної загальної середньої освіти. Не існує єдиного рамкового документа щодо структури освіти в Євросоюзі. Країни орієнтуються на Міжнародну стандартну класифікацію освіти (МСКО), розроблену ЮНЕСКО у 2011 р.[68], і Конвенцію про визнання кваліфікацій, пов'язаних із вищою освітою в європейському регіоні, підписану 54 державами на дипломатичній конференції в Лісабоні (Португалія) 11 квітня 1997 р. під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО[69]. Відповідно до МСКО, загальна середня освіта має таку структуру: початкова освіта (МСКО 1), базова середня освіта (МСКО 2) і профільна середня освіта (МСКО 3).

Таким чином, кожна європейська країна може формувати власну систему шкільної освіти, що якнайповніше відповідає національним традиціям і особливостям економіки. Спільним елементом освітніх систем цих країн є так звана «compulsory full time education» – обов'язкова денна освіта для кожної дитини в країнах ЄС, котра гарантується державою та водночас зобов'язує батьків віддавати дітей до школи. Зазначимо, що відповідно до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права країни повинні дотримуватися принципу забезпечення обов'язкової безкоштовної освіти для всіх громадян протягом обґрунтованого періоду[70].

Процес здобуття повної загальної середньої освіти в країнах ЄС має багато варіантів поєднання початкової, середньої (базової) і старшої школи. На сьогодні він ґрунтується на трьох організаційних моделях. Це однорівнева освіта, загальна основна навчальна програма та диференційована неповна загальна освіта. В *однорівневій освіті* немає переходу від початкової до середньої (базової) школи, від початку до кінця терміну обов'язкової освіти учні навчаються за спільною навчальною програмою. В моделі із *загальною основною навчальною програмою* після успішного завершення початкової школи учні переходять (документально й екзаменаційно) до середньої (базової) школи. У моделі з *диференційованою*

---

[66] Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning. URL: https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/council-recommendation-on-key-competences-for-lifelong-learning_en.
[67] The Publications Office of the European Union. URL: https://op.europa.eu/en/home.
[68] International Standard Classification of Education (ISCED) 2011. URL: http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-isced-2011-en.pdf.
[69] Council of Europe. URL: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/165.
[70] International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, Article 14. URL: https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx.

неповною загальною освітою вже після успішного завершення початкового рівня освіти учні вибирають для себе різні напрями отримання відповідних освітніх послуг.

Особливістю організації професійної середньої освіти у старшій школі в країнах – членах ЄС є наявність декількох моделей. Так, старша середня освіта поділяється на професійну й академічну, а навчання у старшій середній школі диференціюється за трьома напрямами: академічним, професійним і комбінованим.

На рис. 1.4.58 відображено специфіку тривалості навчання в закладах ЗСО в країнах ЄС у 2020/2021 н. р. Як бачимо, в переважній більшості європейських країн навчання у таких закладах розпочинається у віці 6 років, у значно меншій частині країн ЄС – у 7 років (зокрема, в країнах Балтійського регіону та деяких державах Східної Європи), у двох країнах ЄС (Великій Британії й Мальті) – з 5 років, і тільки в одній, Ірландії, – з 4 років.

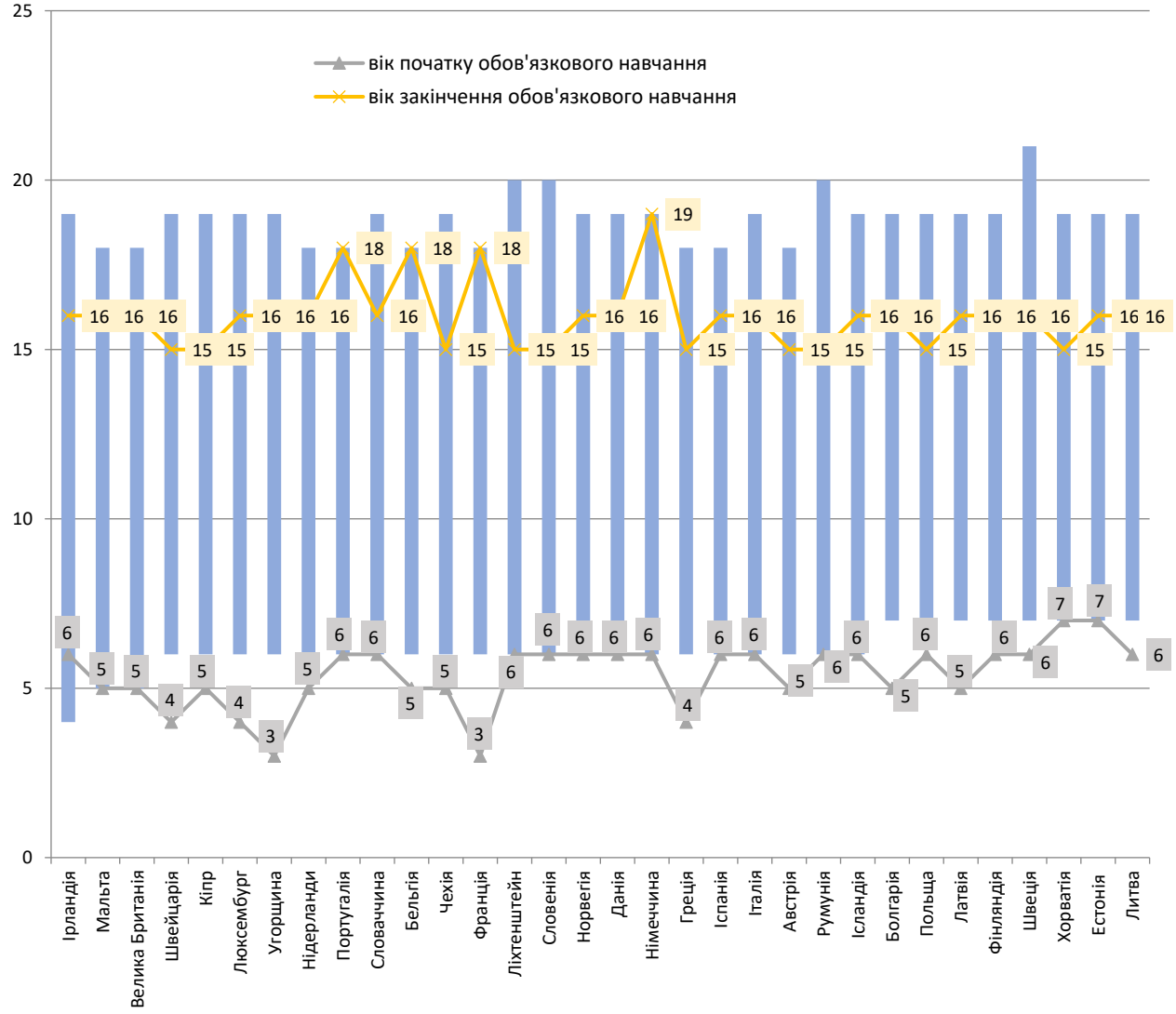

Рис. 1.4.58. **Тривалість навчання в закладах ЗСО у країнах ЄС у 2020/2021 н. р.,** *років*

Побудовано за: The Structure of the European Education Systems Schematic Diagrams Eurydice – Facts and Figures 2020/21 academic year.

Майже в половині країн ЄС початок навчання у початковій школі збігається з початком обов’язкового навчання та зазвичай становить 6 років (рис. 1.4.59). Упродовж 2014/2015–2020/2021 н. рр. зростає число європейських країн, які практикують більш раннє обов’язкове навчання дітей. Є й такі країни, зокрема Польща, котрі в цей період підвищили вік початку обов’язкового навчання з п’яти до шести років.

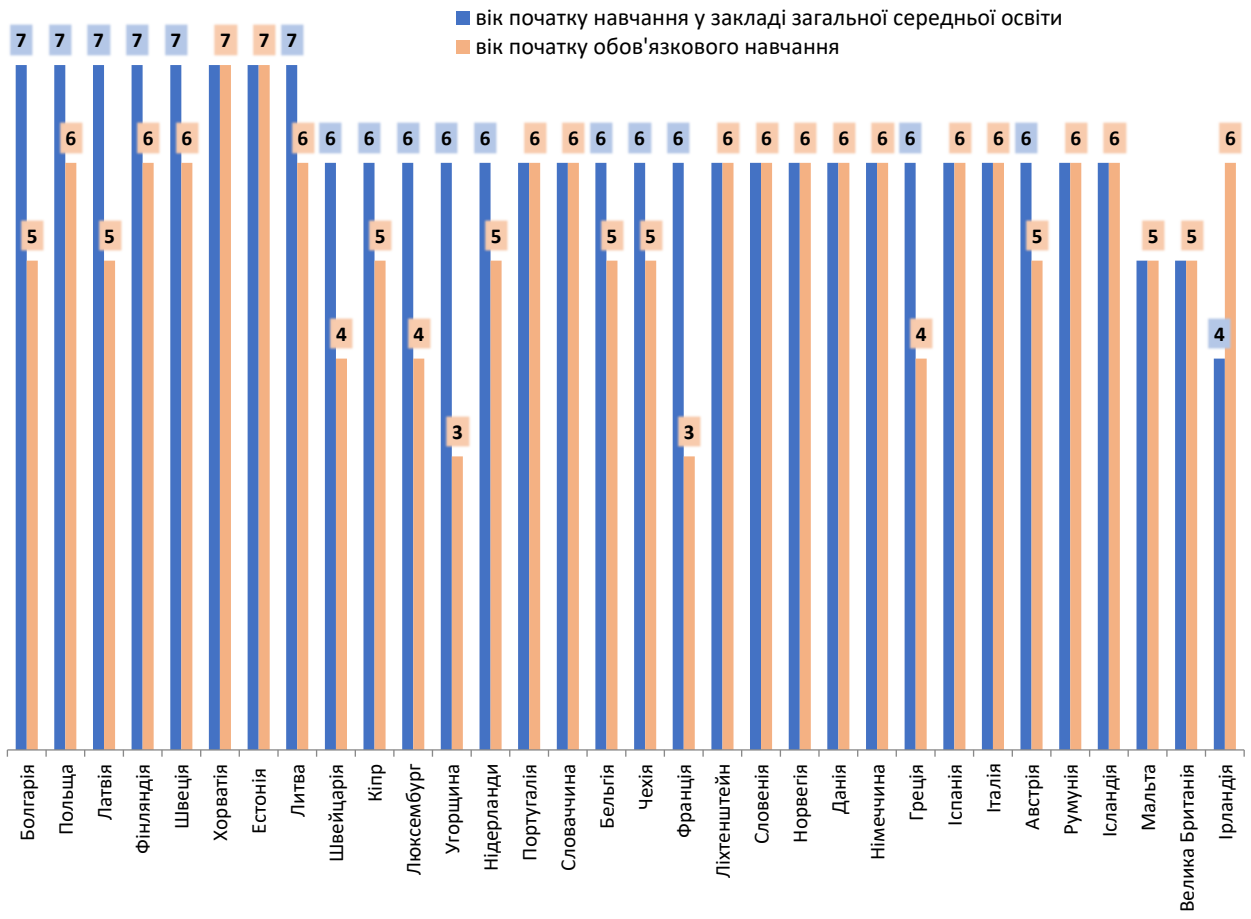

Рис. 1.4.59. **Порівняння віку початку навчання в початковій школі та віку початку обов’язкового навчання в країнах ЄС у 2020/2021 н. р.,** *років*

Побудовано за даними The Structure of the European Education Systems Schematic Diagrams Eurydice – Facts and Figures 2020/21 academic year.

Завершення повної загальної середньої освіти в переважній більшості країн ЄС зазвичай відбувається у віці 19 років (рис. 1.4.60). У значно меншій кількості європейських країн учні закінчують середню школу у 18 років, у трьох країнах (Ліхтенштейні, Словенії та Румунії) – в 20 років і лише в одній (Швеції) – у 21 рік. Тільки в чотирьох країнах ЄС вік закінчення навчання у закладах ЗСО збігається з віком закінчення обов’язкового навчання (в Німеччині – 19 років, Франції, Бельгії й Португалії – у 18 років). У всіх інших країнах вік закінчення обов’язкового навчання є істотно меншим, ніж вік закінчення навчання в загальноосвітньому закладі. Найбільша різниця між ними спостерігається, приміром, у Румунії, Словенії та Ліхтенштейні і становить 5 років.

Обов’язкове навчання школярів європейських країн зазвичай закінчується в базовій школі або на початкових етапах старшої (профільної) школи у віці 15–16 років. Профільну освіту вони, як правило, здобувають у 18–19 років (окремі освітні траєкторії (Нідерланди й Мальта) дають змогу закінчити навчання в 17 років). Профільна освіта здебільшого не входить до періоду обов’язкового навчання, тому навчання в профільній школі розглядається як підготовчий період для вступу до університетів певного профілю, отримання частини результатів навчання вищого рівня, котрі будуть визнані в майбутньому. Крім того, профільна освіта за вибором старшокласників надає їм можливість здобути повні або часткові професійні кваліфікації для подальшого виходу на ринки праці чи навчання за професійно-орієнтованими траєкторіями.

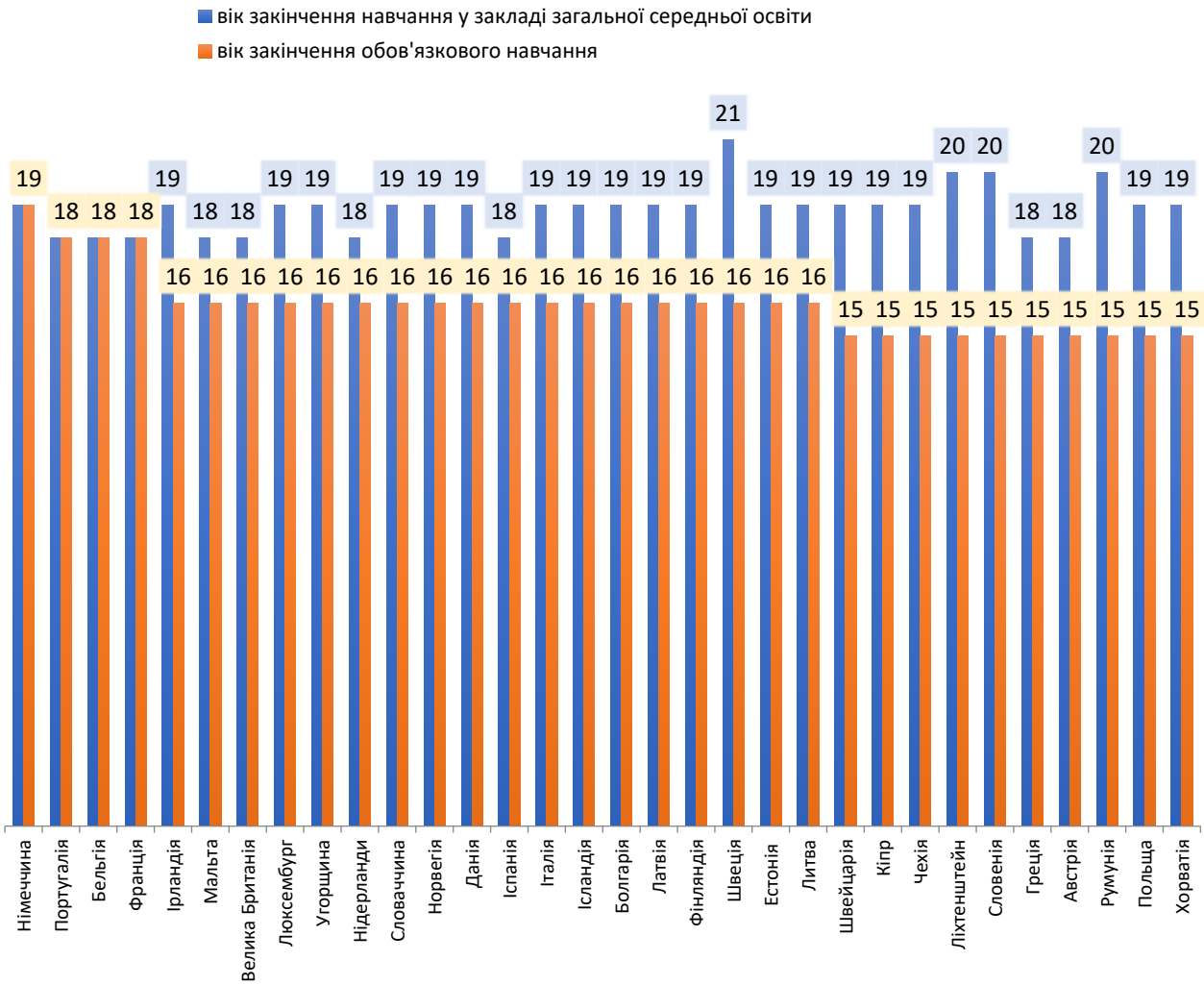

Рис. 1.4.60. **Порівняння віку закінчення навчання в закладі загальної середньої освіти та віку закінчення обов’язкового навчання в країнах ЄС у 2020/2021 н. р.,** *років*

Побудовано за: The Structure of the European Education Systems Schematic Diagrams Eurydice – Facts and Figures 2020/21 academic year.

Тривалість обов’язкового навчання у країнах ЄС також має відмінності. На рис. 1.4.61 показано розподіл європейських країн, де вона становить від 8 до 15 років. Як видно, найпоширенішим є 10-річне обов’язкове навчання.

Найвищий показник серед європейських країн зафіксовано у Франції – 15 років, потім ідуть Бельгія, Німеччина та Угорщина – 13 років, за ними Португалія й Люксембург – 12 років. Найнижча тривалість навчання серед країн ЄС у Хорватії – 8 років, а також у Польщі, Словенії, Естонії, Люксембурзі – 9 років.

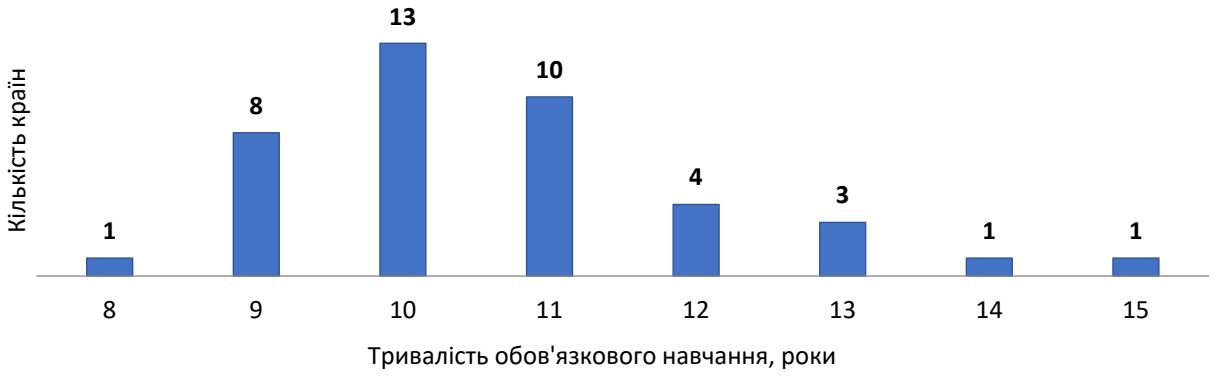

Рис. 1.4.61. **Розподіл кількості європейських країн за тривалістю обов'язкового навчання станом на 2020/2021 н. р.,** *од.*

Побудовано за: The Structure of the European Education Systems Schematic Diagrams Eurydice – Facts and Figures 2020/21 academic year.

Тривалість повної загальної середньої освіти в країнах ЄС характеризується низкою відмінностей, однак є й багато спільних рис, зокрема в організації навчального процесу[71]. Так, навчальний рік у переважній більшості цих країн стартує у вересні. Подекуди, наприклад у більшості країн Північної Європи, навчання у школі розпочинається в серпні. Закінчується навчальний рік переважно в середині червня, а в окремих країнах ЄС – у травні (Латвія, Фінляндія) й липні (Австрія, Франція, Ліхтенштейн, Люксембург). Зауважимо, що початок і кінець навчального року навіть у межах однієї країни може відрізнятися залежно від освітнього рівня та регіональних особливостей[72].

Навчальний рік у освітніх системах країн Європи триває в середньому в початковій школі 182 навчальних дні, в середній – 179 навчальних днів. Діапазон мінімального навчального часу, проведеного в закладі освіти, варіює в межах освітніх рівнів і окремих країн. Відповідно до рекомендацій ЄС[73], мінімальний навчальний час для початкової школи становить 740 год. на навчальний рік, однак у середньому по країнах Європи він дорівнює 723 год. (менше ніж 500 год. він триває в Хорватії та Північній Македонії, понад 900 год. – у Данії, Ірландії, Люксембурзі, Нідерландах і Португалії). Середнє значення мінімального навчального часу для базової середньої школи – 862 год. (від 485 год. у Ісландії й 663 год. у Хорватії до 1000 год. і більше в Данії, Іспанії та Нідерландах).

[71] *Кремень, В. Г., Ляшенко О. І., Локшина О. І.* Загальна середня освіта України в контексті освіти країн Європи: тривалість і структура. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2020. № 2 (2). URL: https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-2-14-1.

[72] European Commission/EACEA/Eurydice, 2019. The Organization of School Time in Europe. Primary and General Secondary Education – 2019/20. Eurydice Facts and Figures. Luxembourg: Publications Office of the European Union. URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5f888c4e-e0d9-11e9-9c4e-01aa75ed71a1/language-en.

[73] European Commission/EACEA/Eurydice, 2021. Recommended Annual Instruction Time in Full-time Compulsory Education in Europe – 2020/21. Eurydice – Facts and Figures. Luxembourg : Publications Office of the European Union.

Загальна чисельність учнів, які навчалися в закладах ЗСО у країнах ЄС-28 у 2019 р. становила 71,3 млн осіб. Порівняно з 2013 р. цей показник дещо знизився, а саме на 60 693 особи, або на 0,08 %. В розрізі європейських країн (рис. 1.4.62) найбільша чисельність учнів зафіксована у країнах Західної Європи, а саме у Великій Британії (11,11 млн осіб), Німеччині (10,17 млн осіб) і Франції (10,08 млн осіб). Якщо у Великій Британії та Німеччині у 2019 р. відносно 2013 р. чисельність учнів зросла на 60 960 осіб, або на 0,5 %, і на 259 452 осіб, або на 2,6 %, відповідно, то у Франції вона скоротилася на 340 056 осіб, або на 3,2 %. До речі, тенденція зменшення кількості учнів у школах упродовж 2013–2019 рр. спостерігається майже в половині країн ЄС.

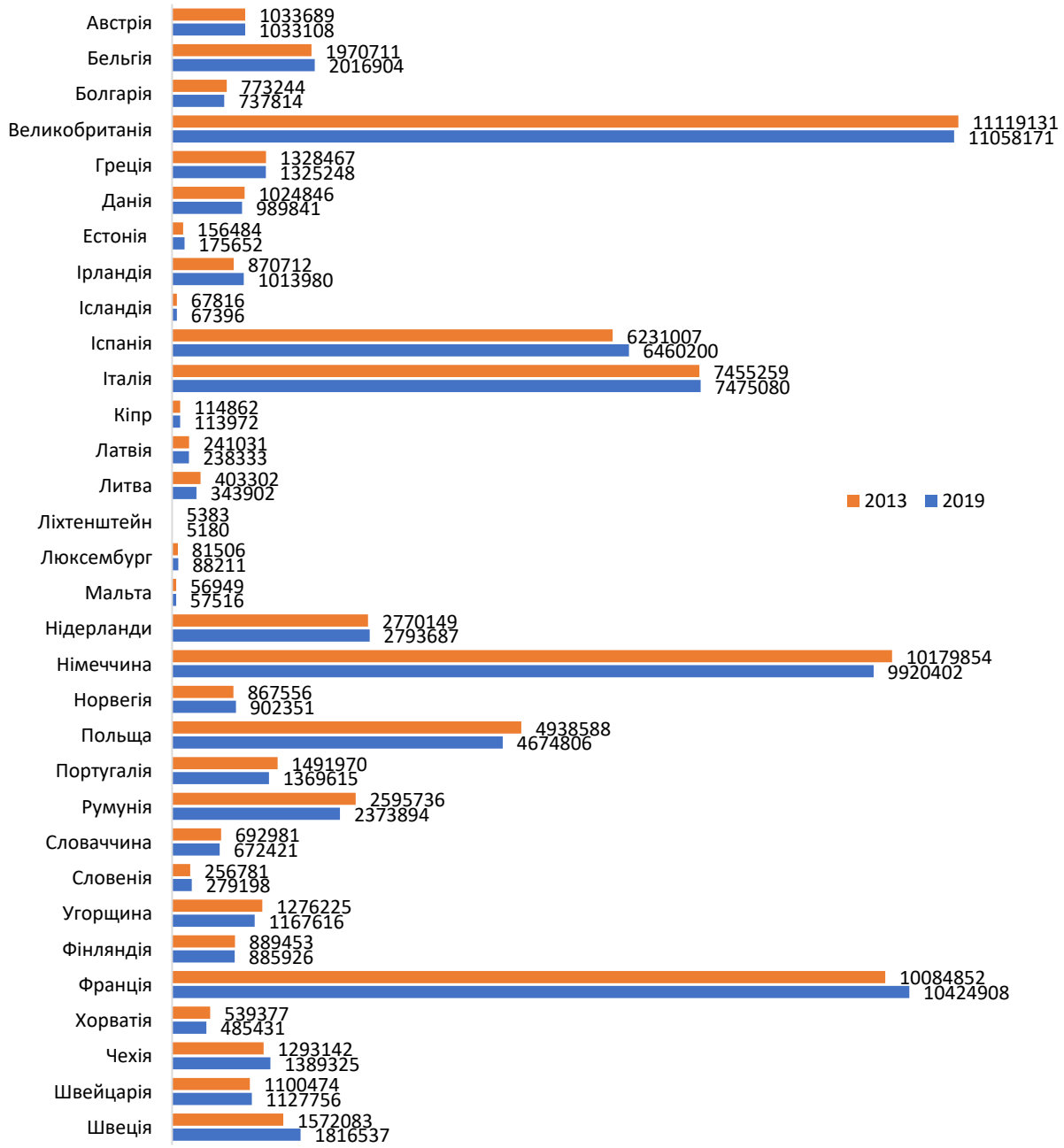

Рис. 1.4.62. **Загальна чисельність учнів у закладах ЗСО в розрізі країн ЄС у 2013 і 2019 рр.,** *осіб*

Побудовано за даними Євростату. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/.

У розрізі освітніх рівнів загальної середньої освіти (МСКО 1–3) в країнах ЄС упродовж 2013–2019 рр. найбільше учнів зафіксовано в початковій школі: станом на 2019 р. їх налічувалося 24,4 млн осіб, що на 745,1 тис. осіб, або на 3 %, більше ніж у 2013 р. (рис. 1.4.63). Чисельність учнів, які здобувають освіту на I і II етапах середньої школи, у 2019 р. становила 18,2 млн та 17,5 млн осіб відповідно. Порівняно з 2013 р. чисельність учнів, котрі навчаються на I етапі середньої освіти, скоротилася на 316,5 тис. осіб, або на 1,7 %, а тих, що навчаються на II етапі середньої освіти, – на 428,3 тис. осіб, або на 2,3 %.

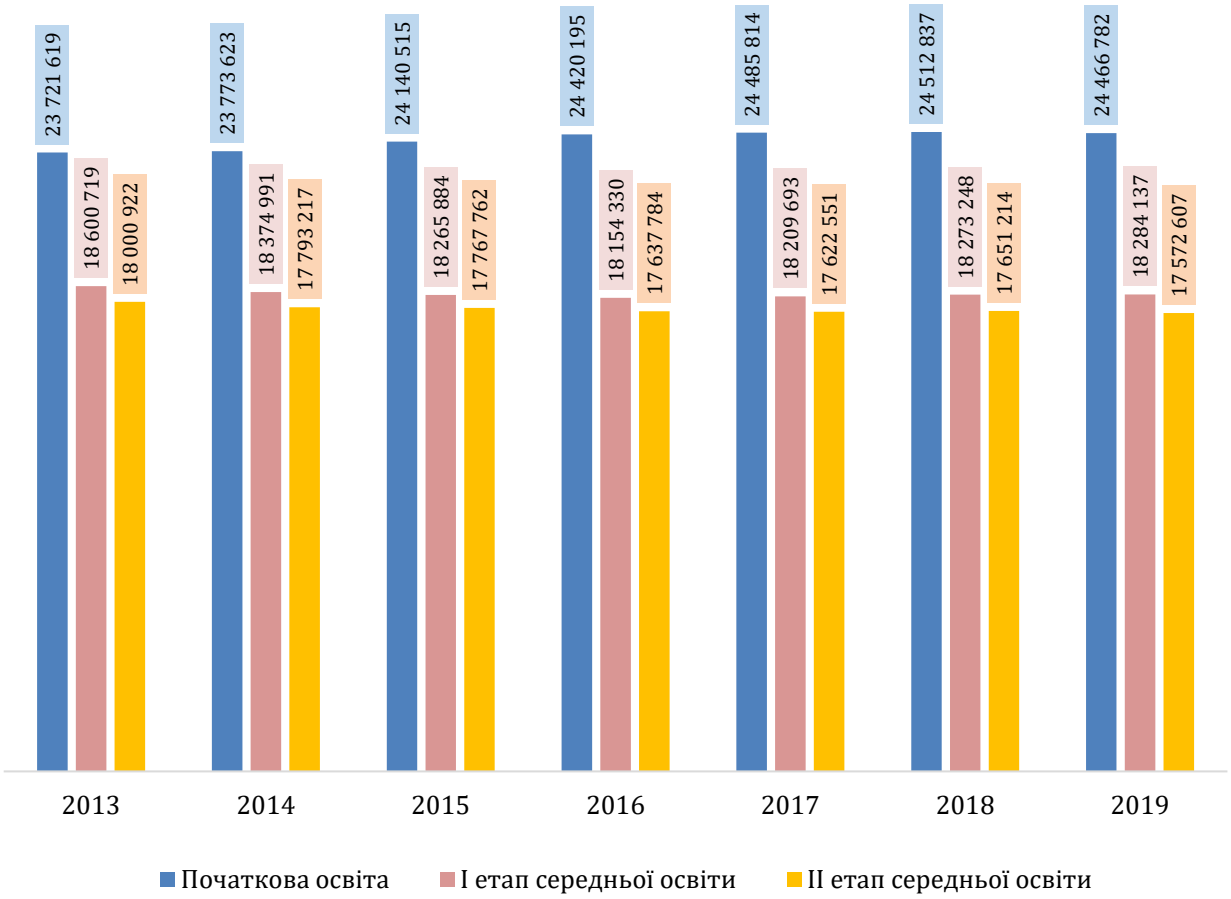

Рис. 1.4.63. **Динаміка чисельності учнів у розрізі освітніх рівнів загальної середньої освіти у країнах ЄС-28 упродовж 2013–2019 рр.,** *осіб*
Побудовано за даними Євростату. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/.

Загальна кількість вчителів у закладах ЗСО країн ЄС-28 на 2018 р. становила 5,8 млн осіб, тобто на 175 192 особи, або на 3 %, більше, ніж у 2013 р. У розрізі європейських країн (рис. 1.4.64), найбільше вчителів, так само як і учнів, зафіксовано у країнах Західної Європи, зокрема у Великій Британії (837,9 тис. осіб), Франції (704,8 тис. осіб) і Німеччині (644,6 тис. осіб). Протягом 2013–2019 рр. у Франції й Німеччині їх чисельність зросла на 35 292 особи, або на 5,2 %, та на 7 813 осіб, або на 0,9 %, відповідно, а у Великій Британії, навпаки, зменшилася на 15 515 осіб, або на 2,3 %. Отже, скорочення чисельності вчителів у закладах ЗСО відбувається нижчими темпами, ніж учнів.

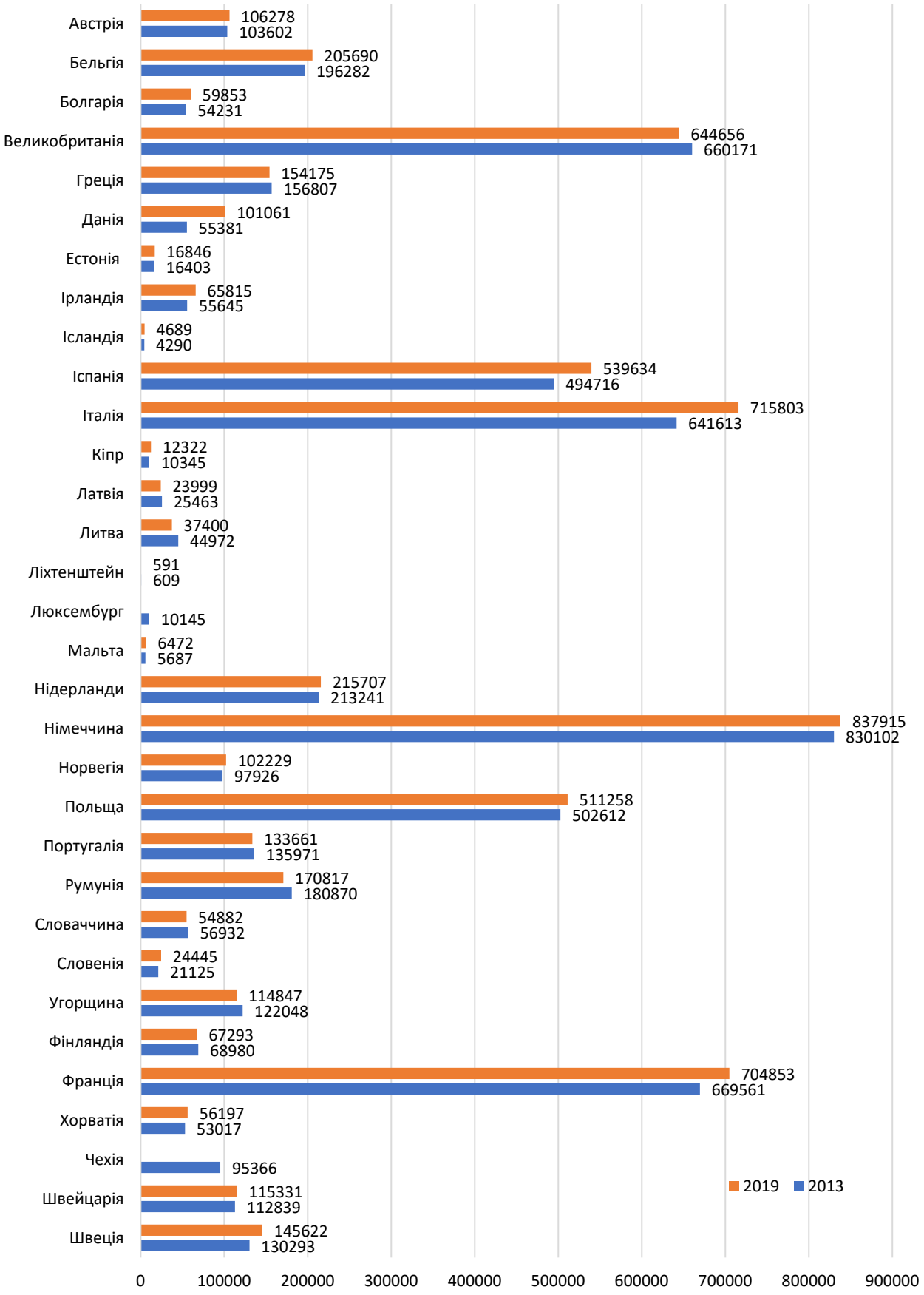

Рис. 1.4.64. **Загальна чисельність учителів у закладах ЗСО в країнах ЄС-28 у 2013 і 2019 рр.,** *осіб*

Побудовано за даними Євростату. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/.

Зазначимо, що чисельність учнів, які навчаються в початковій школі, корелює з чисельністю вчителів відповідного освітнього рівня (рис. 1.4.65). Так, учителів початкової школи найбільше порівняно з іншими ланками, й упродовж 2013–2018 рр. їх чисельність зросла на 250 996 осіб, або на 12,4 % (з 2,014 млн осіб у 2013 р. до 2,265 млн осіб у 2018 р.). Водночас чисельність учителів на I і II етапах середньої освіти за цей період скоротилася.

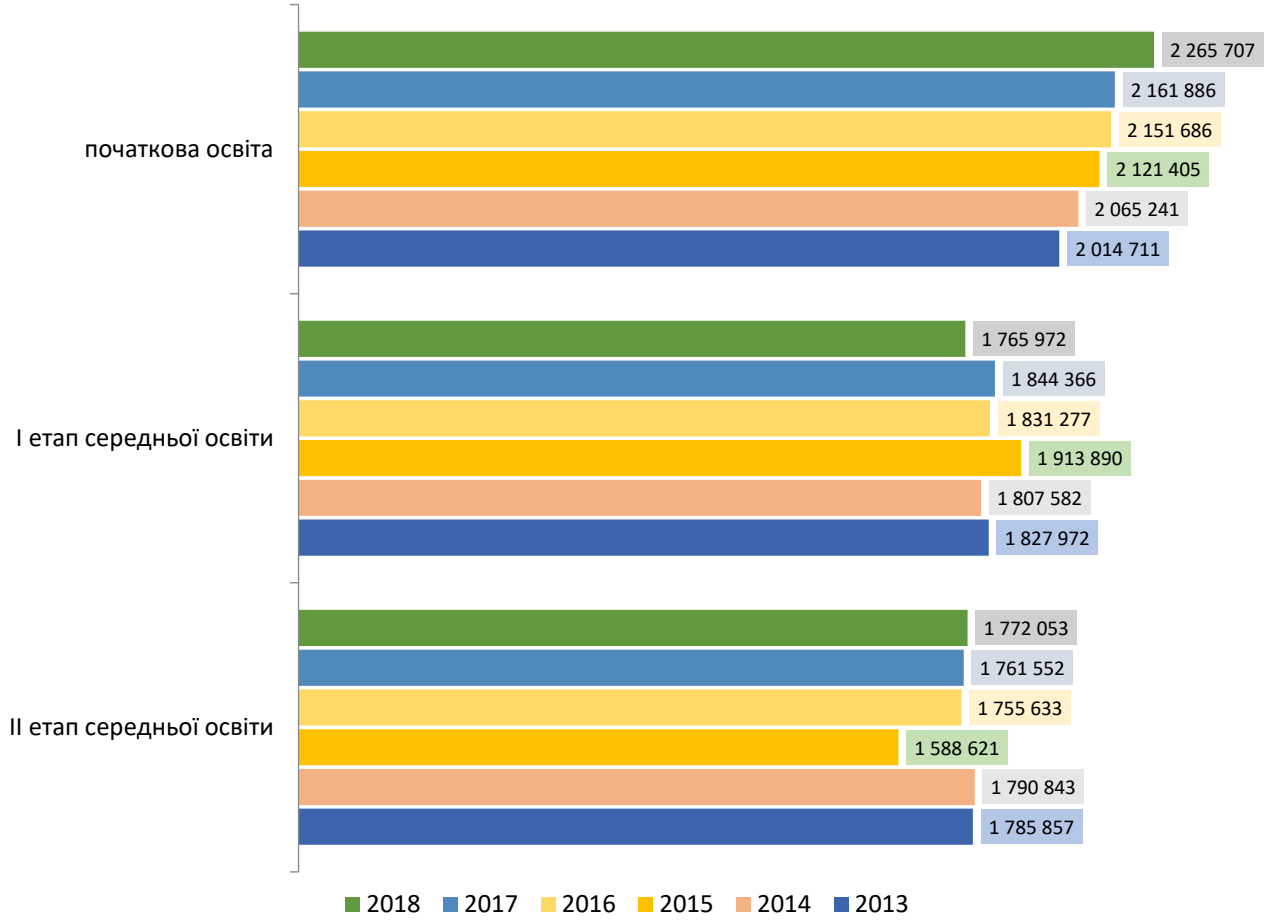

Рис. 1.4.65. **Динаміка чисельності вчителів у розрізі освітніх рівнів загальної середньої освіти в країнах ЄС-28 упродовж 2013–2018 рр.,** *осіб*
Побудовано за даними Євростату. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/.

Згідно з даними Євростату, в країнах ЄС-28 загальний коефіцієнт співвідношення чисельності учнів та вчителів у закладах ЗСО протягом 2013–2019 рр. знизився на 0,5 % порівняно з 2013 р. та у 2018 р. дорівнював 13 %. Як видно з рис. 1.4.66, співвідношення чисельності учнів і вчителів у закладах ЗСО у 2013 р. у більшості країн ЄС було дещо вищим, ніж у 2019 р., хоча цей показник по країнах – членах ЄС є різним. Досить високим зазначений показник упродовж окресленого періоду був у Великій Британії (2013 р. – 19,8 %, 2019 р. – 18,4 %), Франції (2013 р. – 15,2 %, 2019 р. – 15,0 %) та Румунії (2013 р. – 15,5 %, 2019 р. – 14,5 %) і спостерігається тенденція до його зменшення. Найнижчим рівень співвідношення чисельності учнів і викладачів було в Латвії (2013 р. – 9,9 %, 2019 р. – 10,9 %), Литві (2013 р. – 8,3 %, 2019 р. – 10,8 %) та Греції (2013 р. – 8,5 %, 2019 р. – 8,7 %) і спостерігається тенденція до його зростання.

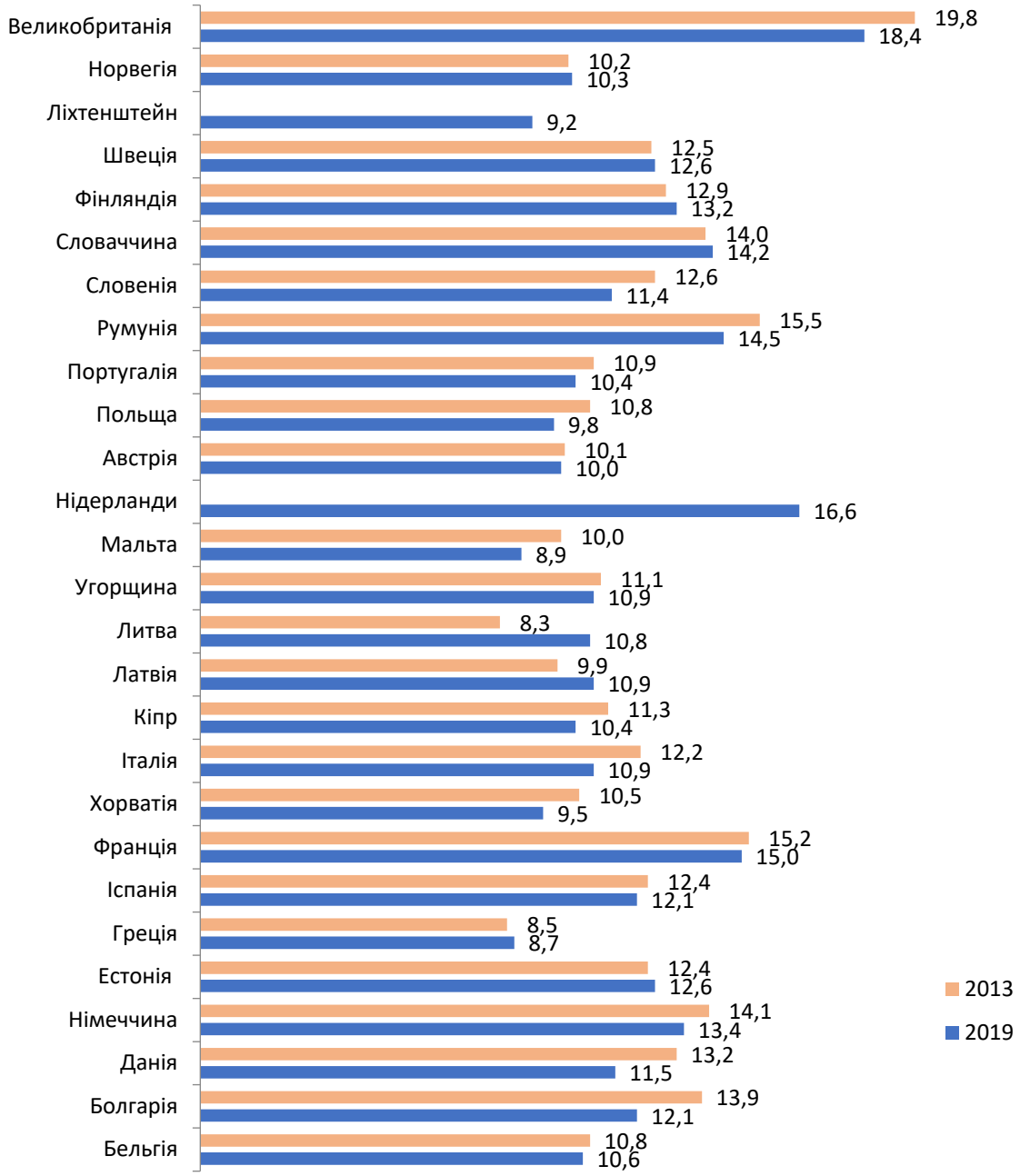

Рис. 1.4.66. **Співвідношення чисельності учнів та вчителів у закладах ЗСО в країнах ЄС у 2013 і 2019 рр.,** *%*

Побудовано за даними Євростату. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/.

На рис. 1.4.67 деталізовано співвідношення чисельності учнів і вчителів у початковій школі, а також у закладах середньої освіти I та II рівнів у 2019 р. Як свідчать наведені дані, в переважній частині країн ЄС найбільше учнів на одного вчителя припадає на початкову школу, найменше – на заклади середньої освіти I рівня. Зокрема, в розрізі країн ЄС найвищим цей показник у межах початкової школи був у Великій Британії (19,9 %), Румунії (19,4 %) та Франції (18,8 %), найнижчим – в Угорщині (10 %), Польщі (9,6 %) і Греції (8,7 %). Найбільший коефіцієнт співвідношення чисельності учнів та вчителів на I етапі середньої освіти спостерігається теж у Великій Британії (16,2 %) і Франції (14,5 %), а також у Нідерландах (16 %), найменший – у Греції (7,9 %), Ліхтенштейні (7,5 %) та на

Мальті (6,5 %). На II етапі середньої освіти найвищі показники знову зафіксовано у Великій Британії (18,2 %), Нідерландах (17,7 %) та Франції (17,5 %), найнижчі – на Кіпрі (8,5 %), в Хорватії (8 %) і на Мальті (7,5 %).

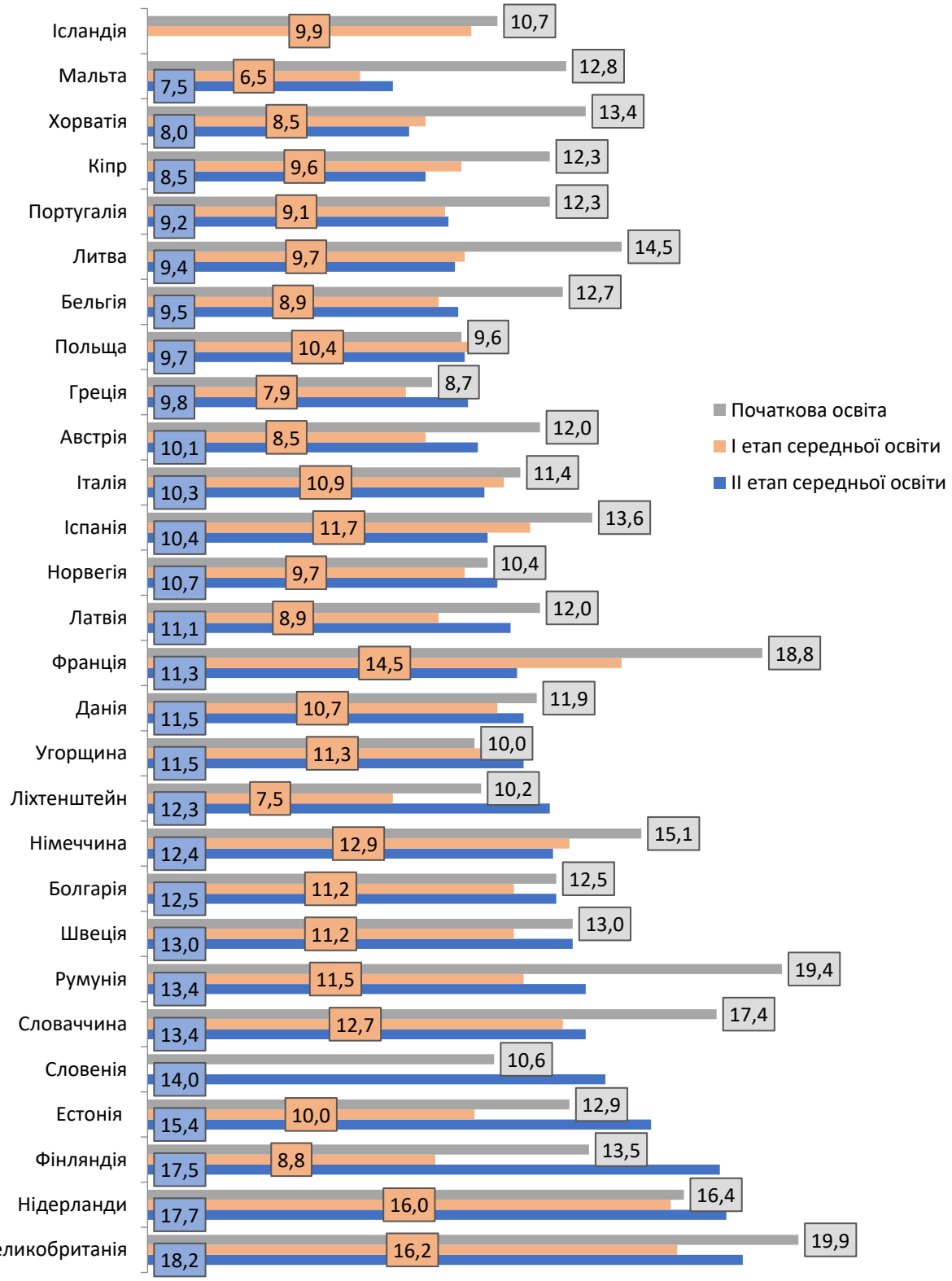

Рис. 1.4.67. **Співвідношення чисельності учнів і вчителів у розрізі освітніх рівнів загальної середньої освіти в країнах ЄС у 2019 р.,** *%*

Побудовано за даними Євростату. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/.

Залежно від пріоритетних напрямів освітньої політики, викликів суспільства й вимог часу, а отже, соціальних, економічних та геополітичних чинників, національні системи освіти країн ЄС перебувають на певній стадії реформування середньої школи як центральної ланки освіти, котра забезпечує розвиток індивідуальної освітньої траєкторії кожної дитини.

Вважається, що проведена реформа шкільництва у Фінляндії є взірцевою, адже фінська система освіти є однією з найкращих не тільки серед країн Європи, а й у світі. Так, упродовж майже двох останніх десятиліть саме Фінляндія, за результатами міжнародної програми з оцінки якості освіти PISA, демонструє найвищі навчальні досягнення 15-річних школярів із читання, математики та природничо-наукової грамотності[74].

Реформа середньої освіти в цій країні тривала протягом 1972–1994 рр. (Comprehensive School Reform) та пройшла кілька важливих етапів, у результаті чого відбувся перехід з 8-річної двовекторної школи до 9-річної загальноосвітньої школи (peruskoulu) для всіх дітей. Упродовж 1973–1979 рр. також була здійснена реформа педагогічної освіти (Teacher Education Reform), у межах якої професійна підготовка вчителів переносилася з навчально-методичних коледжів до закладів вищої освіти. Зазначимо, що на успіх освітніх трансформацій вплинули такі виважені рішення, як децентралізація у сфері освіти, збільшення державних видатків на фінансування освіти, тісна співпраця з усіма стейкхолдерами, насамперед учителями, а також обраний курс на побудову економіки знань (knowledge-based economy), тобто економіки, заснованої на знаннях.

Цікаво, що у Фінляндії немає централізованої шкільної програми, а зміст і організація навчального процесу в межах усіх рівнів середньої освіти залежать виключно від уподобань самого вчителя[75].

У 2021 р. серед пріоритетів фінської школи боротьба з булінгом. З огляду на це уряд країни підготував комплексний план дій щодо запобігання та протидії проявам насильства, боротьби з насильством у школі та сім'ї[76].

До речі, за підтримки уряду Фінляндії в Україні триває проєкт «Фінська підтримка реформи української школи» (інша назва: «Навчаємось разом»), спрямований на підтримку реформи НУШ. Тривалість проєкту – 4 роки (2018–2022 рр.), бюджет становить 8 млн євро і фінансується Міністерством закордонних справ Фінляндії (6 млн євро) та Єврокомісією (2 млн євро)[77].

Естонська система освіти багато в чому подібна до фінської, оскільки Фінляндія на своєму прикладі освітнього реформування допомагала Естонії реалізовувати кращий досвід у сфері освіти (зокрема, щодо професійного навчання вчителів). Про ефективність освітньої політики Естонії свідчить

---

[74] Finland. Student performance (PISA 2018). URL: https://gpseducation.oecd.org/CountryProfile?primaryCountry=FIN&topic=PI&treshold=10.

[75] Як проходила найуспішніша освітня реформа в Європі. URL: https://cost.ua/780-yak-prokhodyla-nayuspishnisha-osvitnya-reforma-v-evropi/.

[76] Finland. National Reforms in School Education. URL: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/national-reforms-school-education-21_en.

[77] Навчаємось разом. URL: https://nus.org.ua/tags/272/?fbclid=IwAR2y8TPChuljDbaiu2Kl_qvRA4kDRZUmtzj1K3nbhXKCWlnE1vrLFqmOZUg.

високий рейтинг країни за підсумками моніторингового дослідження PISA-2018: естонські школярі показали високі результати в усіх ключових категоріях[78].

Національна система освіти характеризується рівним доступом до освітніх послуг для всіх дітей, незалежно від матеріального забезпечення сім'ї, а школи в цій країні – високим рівнем інклюзивного навчання[79]. Частка державних шкіл істотно переважає частку приватних (95 і 5 % відповідно). Цікаво, що в країні відсутня конкуренція між цими типами закладів, адже державна освіта має високий статус престижності та якості надання освітніх послуг.

Особлива увага в Естонії приділяється питанням висококваліфікованого педагогічного персоналу. Підтвердженням цьому є введення до штатного розпису окремої посади – освітнього технолога – експерта з навчання, підготовки та професійного розвитку вчителів[80]. Разом із тим, педагоги в цій країні користуються великою автономією. Високі вимоги висуваються до компетентностей керівника школи, насамперед як до менеджера освітнього процесу.

Розвиток цифрових технологій, зокрема діджиталізація освіти, є вагомою перевагою естонського шкільництва. Так, у 2000 р. усі школи країни були забезпечені Інтернетом і відповідною технікою, а у 2005 р. було створено перший вебреєстр закладів освіти. Сьогодні всі естонські школи використовують електронні журнали, крім того, на державному рівні затверджені електронні навчальні підручники, котрі попередньо були оцифровані.

«Education Nation – for the smartEST people in the world»[81] (Освічена нація – для найрозумніших людей світу) – популярний не лише в Естонії, а й за її межами бренд, який сприяє популяризації національної моделі освіти, обміну найкращим досвідом та експорту освітніх послуг.

У сусідній Польщі реформа загальної середньої освіти вважається однією з найуспішніших серед країн Східної Європи. Польська середня школа відрізняється передусім сучасними європейськими стандартами навчання, доступністю до якісних освітніх послуг, інноваційними підходами в навчанні та ін.[82] Важливим аспектом у процесі реалізації освітніх реформ у цій країні стала децентралізація освіти, адже повноваження територіального самоврядування, насамперед у питаннях управління й фінансування, були передані на місцевий рівень[83].

У системі середньої освіти реформа шкільництва відбувалася у два етапи: в 1999 р. структуру середньої школи з дворівневої трансформовано у трирівневу;

---

[78] Естонське освітнє диво. Чому країна отримала високі результати PISA. URL: https://nus.org.ua/articles/estonske-osvitnye-dyvo-chomu-krayina-otrymala-vysoki-rezltaty-pisa/.

[79] *Byrne K., Plekhanov A.* Education Reforms and Adult Skills: Evidence from Estonia (November 26, 2019). *EBRD Working Paper*. 2019. No. 237, November. URL: https://ssrn.com/abstract=3493799.

[80] Освіта по-естонськи: як вчаться в школах Таллінна. URL: http://blog.ed-era.com/osvita-po-iestonski-iak-vchatsia-v-shkolakh-tallinna/.

[81] Estonia. For the smartEST people in the world. URL: https://www.hm.ee/sites/default/files/education_nation_onepager_eng.pdf.

[82] Poland Overview. URL: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/poland_en.

[83] Польська освіта в перехідний період. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/89/Децентралізація-освіти-у-Польщі-Досвід-25-років.pdf.

у 2017 р. відбулося повернення до дворівневої[84]. До 2017 р. польська середня школа мала таку структуру: дошкільна освіта (3–6 років), початкова школа (6–7 років), середня школа / гімназія (13–16 років), старша школа (16–20 років). У межах реформи «Добра школа» (reforma «Dobra szkoła») впродовж 2017–2023 рр. тривалість навчання в початковій школі збільшується із 6 (7) років і не пізніше 18 років, після чого навчання може бути продовжене в закладах післяпочаткової освіти – ліцеях, технікумах (16–20 років). До речі, в Польщі здобуття середньої освіти є обов'язковим, а в дошкільних закладах освіти й університетах – ні.

Навчання в початковій школі складається із двох етапів[85]. У межах I етапу (1–3-й класи) немає поділу на окремі предмети, дітей навчає один учитель, окрім таких уроків, як фізкультура, музика та іноземна мова. Також учні, за бажанням, можуть відвідувати заняття з етики й релігії. На II етапі початкової школи (4–8-й класи) відбувається поділ на окремі предмети, котрі викладають вчителі-предметники. Тривалість уроку становить 45 хв.

В Україні розвиток загальної середньої освіти відбувається в контексті європейських тенденцій реформування шкільних освітніх систем, де акцент робиться на потребах учня в освітньому процесі, тобто дитиноцентризмі. Яскравим прикладом трансформаційного процесу в нашій країні є реформа середньої освіти «Нова українська школа». Згідно з Концепцією НУШ, «метою повної загальної середньої шкільної освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованої взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності»[86]. Зокрема, в межах цієї реформи передбачено перехід на 12-річне навчання та початок навчання у школі у віці 6 років, як це прийнято в більшості країн ЄС.

Важливим аспектом є уніфікація структури національної системи загальної середньої освіти відповідно до МСКО: початкова школа триває чотири роки та поділяється на два цикли (1–2-й класи – адаптаційно-ігровий, 3–4-й класи – основний); базова середня освіта – п'ять років і поділяється на два цикли (5–6-й класи – адаптаційний, 7–9-й класи – базове предметне навчання); профільна середня освіта – три роки, передбачає вибір академічного чи професійного спрямування.

Іншими важливими аспектами сучасного освітнього реформування середньої школи в Україні є впровадження інклюзивної освіти, діджиталізація освіти та навчального процесу (зокрема, впровадження Автоматизованого інформаційного комплексу освітнього менеджменту (АІКОМ), автоматизованої системи інклюзивно-ресурсних центрів (АС «ІРЦ»), Порталу відкритих даних про стан розвитку системи освіти України на принципах Open Data[87]).

---

[84] *Wiśniewski J., Zahorska M.* (2020) Reforming Education in Poland. In: Reimers F. (eds) Audacious Education Purposes. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-41882-3_7.

[85] Шкільна освіта в Польщі. URL: http://vsetutpl.com/shkilna-osvita-v-polschi.

[86] Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf/.

[87] Портал відкритих даних. URL: http://opendata.iea.gov.ua/.

Висновки

1. Національна система загальної середньої освіти, виступаючи основною ланкою безперервної освіти, забезпечує становлення учня як особистості, закладаючи фундамент для успішної самореалізації людини впродовж життя. Система загальної середньої освіти в незалежній Україні подолала тридцятирічний шлях трансформації й розбудови після проголошення незалежності України. Основним напрямом її розвитку є побудова національної школи на принципах гуманності, демократії, особистісно орієнтованої освіти, що ґрунтується на загальнолюдських і особистісних цінностях, із урахуванням потреб кожної дитини, її здібностей. Усі зміни, котрих загальна середня освіта зазнала за цей час, були зумовлені як соціально-економічними чинниками й суспільними потребами, так і пріоритетами розвитку країни з урахуванням провідних світових тенденцій трансформації освіти.

Упродовж трьох десятиліть державна освітня політика була спрямована на виконання найважливіших завдань, подолання проблем і викликів, котрі постають перед системою освіти. Серед її першочергових завдань – створення принципово нової нормативно-правової бази, що регулює відносини в освітній сфері, відповідає основним принципам національної школи (гуманність, демократія, особистісна орієнтованість освіти) та ґрунтується на загальнолюдських і особистісних цінностях, враховуючи потреби кожної дитини, її здібності. В 1991 р. було прийнято рамковий Закон України «Про освіту», а Закон України «Про загальну середню освіту» 1999 р. визначив її основні засади. На законодавчому рівні було закріплено демократичний, національний характер загальної середньої освіти, а також окреслено структуру й принципи функціонування. Починаючи з 2014 р. вагомими кроками на шляху реформування стало прийняття нових законів України: рамкового «Про освіту»[88] (2017 р.), де задекларовано ключові принципи функціонування освітньої галузі, в т. ч. повної загальної середньої освіти, і «Про повну загальну середню освіту»[89] (2020 р.), який на сьогодні визначає правові, організаційні й економічні засади функціонування та розвитку системи загальної середньої освіти.

2. Трансформація змісту загальної середньої освіти відбувалася протягом 30 років передусім через запровадження механізму ухвалення державних освітніх стандартів, що забезпечувало створення єдиного освітнього простору й можливостей закладів освіти для реалізації диференціації навчання. Були прийняті державні стандарти освіти в початковій (2001 р.), основній і старшій (2004 р.) школах, у котрих задекларовано розвиток компетентнісної й діяльнісної складових. Проте реалізація цих принципів була недостатньою, а зміст освітніх галузей зорієнтований на формування предметних компетентностей. Тому беззаперечною вимогою сучасної освітньої реформи стало затвердження нових державних стандартів, які відображали би положення й принципи ухвалених упродовж 2017–2020 рр. законів про освіту. Так, у 2018 р. затверджено

[88] Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.
[89] Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/463-20.

Державний стандарт початкової освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87), а в 2020 р. – Державний стандарт базової середньої освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898).

Важливим кроком на шляху докорінного й системного реформування загальної середньої освіти стала Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р. Вона передбачає перетворення української школи на важіль для досягнення соціальної рівності та згуртованості, що сприятиме економічному зростанню й конкурентоспроможності України. Головною метою реформи НУШ визначено перехід від школи переважно теоретичних знань до школи компетентностей, необхідних особистості для успішної самореалізації, від предметоцентризму до дитиноцентризму. Завданням НУШ є формування цінностей, які допоможуть учню в дорослому житті обрати професію, знайти своє покликання та реалізувати свій творчий потенціал, стати гідним громадянином, сім'янином тощо. Це цілком вписується в контекст європейських тенденцій реформування шкільних освітніх систем, де акцент робиться на потребах учня в освітньому процесі, тобто дитиноцентризмі.

3. Відповідно до Концепції НУШ, до 2029 р., траєкторія розвитку загальної середньої освіти включатиме низку обов'язкових компонентів:

– новий зміст освіти, що базується на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві;

– умотивований учитель, який має свободу творчості й розвивається професійно;

– наскрізний процес виховання, котрий формує цінності;

– децентралізація та ефективне управління, що надасть школі реальну автономію;

– педагогіка, яка ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками;

– орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм;

– нова структура школи, котра дає змогу добре засвоїти новий зміст і набути компетентностей для життя;

– справедливий розподіл державних коштів, що забезпечує рівний доступ усіх дітей до якісної освіти;

– сучасне освітнє середовище, яке забезпечить необхідні умови, засоби й технології для навчання учнів, освітян, батьків не лише в приміщенні закладу освіти[90] (вперше за часи незалежності впродовж 2016–2019 рр. було надано понад 3 млрд грн на освітні капітальні видатки, у 2020 р. – 1 587 928,6 тис. грн; кошти субвенції передусім спрямовувалися на забезпечення закладів ЗСО засобами навчання та обладнання, в т. ч. комп'ютерного, дидактичними матеріалами, сучасними меблями тощо);

[90] Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/249613934.

– оптимізація мережі закладів ЗСО (впродовж 30 років відбулось зменшення кількості таких закладів на 31,9 %, в т.ч. на 38,5 % в сільській місцевості й на 16,7 % у містах. Це відбулось, зокрема, й за рахунок їх об'єднання та оптимізації мережі. Внаслідок цього почала зростати наповнюваність закладів ЗСО: у 2017/2018 н. р. у сільській місцевості вона становила 111,4 учні на один заклад освіти, у 2020/2021 н. р. – 130,3; у міських поселеннях – 489,9 і 538,4 учнів на один заклад освіти відповідно. Крім цього, почала зростати середня чисельність учителів на один заклад освіти: у 2017/2018 н. р. це значення склало 26 осіб, у 2020/2021 н. р.- 31 особа).

– поява й розбудова опорних закладів освіти (у 2016/2017 н. р. створено 137 перших таких закладів та 360 їхніх філій, станом на 1 червня 2021 р. – 1 061 заклад освіти й 1 579 філій, де навчаються 486 726 учнів);

– інклюзивна освіта як новий підхід до забезпечення доступності освіти (протягом останніх п'яти років чисельність учнів із ООП, які навчаються в інклюзивних класах закладів ЗСО, зросла майже в 5 разів (із 4 180 осіб у 2016/2017 н. р. до 25 078 осіб у 2020/2021 н. р.); кількість закладів ЗСО з інклюзивними класами – більш ніж у 4 рази (з 1 518 од. у 2016/2017 н. р. до 6 394 од. у 2020/2021 н. р.); число таких класів – у 6,9 раза (з 2 715 од. у 2016/2017 н. р. до 18 681 од. у 2020/2021 н. р.);

– участь України в міжнародних порівняльних дослідженнях (Programme for International Student Assessment, PISA) (хоча дослідження PISA виявили проблеми в освітній системі України, водночас вони підтвердили правильність реформ, що наразі здійснюються в галузі вітчизняної загальної середньої освіти. Більшість політичних рішень, котрі пропонуються за результатами PISA та засвідчили свою ефективність у різних країнах на певних етапах, нині вже реалізуються в Україні у вигляді низки реформ);

– розвиток STEM-освіти (для забезпечення навчальних природничо-математичних кабінетів і STEM-лабораторій засобами навчання та обладнанням починаючи з 2017 р. за рахунок освітньої субвенції з державного місцевим бюджетам надаються значні кошти: у 2017 р. – 300 млн грн, у 2018 р. – 441,101 млн грн, у 2019 р. – 200 млн грн, у 2020 р. – 801,624 млн грн).

Успішність реформи НУШ підтверджується моніторинговими дослідженнями, що проводяться три роки поспіль ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Спираючись на досвід трирічної роботи на засадах НУШ, більше половини вчителів зазначають, що їм самим (55,31 %) та їхнім учням (61,33 %) подобається працювати/навчатися в НУШ. Це підтверджують і 63,8 % батьків третьокласників. Окрім того, на думку як вчителів (58,3 %), так і батьків учнів (48,8 %), в третьокласників спостерігається однаковий прогрес у набутті предметних та загальнопредметних навичок (компетентностей). Отже, на підставі даних моніторингових досліджень всеукраїнського й міжнародного рівня можна стверджувати, що реформа «Нова українська школа» є в цілому успішною, її досягнення необхідно закріплювати й розвивати в наступні роки.

1.5. Інклюзивна освіта – новий підхід до забезпечення доступності освіти

Ідея інклюзії у вітчизняній освіті не нова. Ще в середині XX ст. видатний український педагог, вчений і практик В. О. Сухомлинський звертав увагу громадськості на ідеї гуманізації освіти. У працях «Як виховати справжню людину», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Сто порад учителеві» та ін. він, не вживаючи термін «інклюзія», сформулював основні принципи інклюзивної освіти: особистісно орієнтоване навчання й виховання, гуманне ставлення до особливих дітей, підходи до їх соціалізації; створення комфортних умов для навчання та виховання дитини, формування толерантного ставлення батьків, учителів і учнів до дітей із обмеженими можливостями, що є співзвучним із завданнями сучасної інклюзивної школи.

Поняття «інклюзія» набуло офіційного статусу в Україні 2009 р., із ратифікацією Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю. У ст. 24 Конвенції наголошується, що держави-учасниці визнають право цих людей на освіту та для реалізації цього права без дискримінації й на підставі рівності можливостей забезпечують інклюзивну освіту. В широкому розумінні така освіта передбачає створення рівних можливостей для всіх дітей і забезпечення їх успіху в освітньому процесі та подальшому житті.

Розвиток сучасної України та її інтеграція в європейський простір великою мірою вплинули на формування освітньої політики в контексті забезпечення права на освіту дітей із особливими освітніми потребами. Варто підкреслити, що інклюзивна освіта є альтернативою системі спеціальної освіти, одним із варіантів надання освітніх послуг та жодним чином не применшує значення спеціальної освіти.

1.5.1. Трансформація інституційно-правової бази інклюзивної освіти (1991–2021 рр.)

До 2009 р. політика держави щодо інклюзивної освіти інерційно спрямовувалася на утримання особи з інвалідністю та базувалася на медичній моделі, яка передбачала створення й підтримку спеціальних умов навчання у спеціальних закладах освіти інтернатного типу.

До 2008 р. діти зі складними порушеннями розвитку не мали змоги здобувати освіту та бути повноцінними учасниками освітнього процесу. Ситуація змінилася після затвердження у 2008 р. нового Положення про спеціальну школу (наказ Міністерства освіти і науки України від 15.09.2008 № 852). Це відкрило можливість дітям із особливими освітніми потребами, зумовленими складними порушеннями розвитку, в т. ч. із розладами аутистичного спектра, порушеннями інтелектуального розвитку помірного ступеня, синдромом Дауна та комбінованими порушеннями, здобувати освіту на рівних з іншими учнями. Для навчання таких дітей створено заклад нового типу – навчально-реабілітаційний центр.

Сучасна державна політика у сфері освіти полягає в забезпеченні кожному українцю повноцінного доступу до якісної освіти в умовах функціонування інклюзивного освітнього середовища.

Протягом 2009–2021 рр. відбулись істотні зміни як у законодавстві, так і у ставленні суспільства до можливостей здобуття освіти особами з інвалідністю. В цей період затверджено перші нормативно-правові документи щодо впровадження в Україні інклюзивної освіти, серед котрих: розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року» від 03.12.2009 № 1482-р, постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» від 15.08.2011 № 872, наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання» від 01.10.2010 № 912.

Згідно із Законом України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII, держава гарантує громадянам право на освіту, незалежно від стану здоров'я, інвалідності та інших ознак. Інклюзивне навчання на всіх рівнях освіти регламентовано законами України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту» і «Про вищу освіту».

У 2019 р. прийнято постанови Кабінету Міністрів України, які регламентують організацію інклюзивного навчання в закладах дошкільної (постанова КМУ від 10.04.2019 № 530), професійної (професійно-технічної) (постанова КМУ від 10.07.2019 № 636), вищої (постанова КМУ від 10.07.2019 № 635) та позашкільної освіти (постанова КМУ від 21.08.2019 № 779).

Наказом МОН від 01.02.2018 № 90 для організації інклюзивного навчання дітей із особливими освітніми потребами (ООП) у закладах загальної середньої освіти введено ставку асистента вчителя на кожний інклюзивний клас.

Із метою мотивації педагогічних працівників, котрі працюють у інклюзивних класах, постановою Уряду від 14.02.2018 № 72 за роботу в таких класах (групах) у закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної) й вищої освіти запроваджено доплату в розмірі 20 % посадового окладу.

Для забезпечення супроводу дітей із ООП під час інклюзивного навчання безпосередньо в закладі освіти наказом МОН від 08.06.2018 № 609 затверджено Примірне положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП в закладі загальної середньої та дошкільної освіти.

Починаючи з 2017 р. запроваджено субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на надання підтримки особам із ООП. Постановою КМУ від 14.02.2017 № 88 затверджено Порядок та умови її надання. У зв'язку із введенням такої субвенції Законом України від 22.11.2018 № 2621-VIII внесено відповідні зміни до Бюджетного кодексу України (ст. 103^3 БКУ, постанова Уряду від 14.02.2017 № 88). Обсяги субвенції становили: у 2017 р. – 209,46 млн грн; у 2018 р. – 504,4 млн грн; у 2019 р. – 504,4 млн грн, у 2020 і 2021 рр. – 504,4 млн грн.

Пріоритетними напрямами розвитку інклюзивної освіти залишаються:

– збільшення частки закладів освіти, де організовано інклюзивне навчання;

– зростання чисельності асистентів вихователя для закладів дошкільної освіти, асистентів учителя для закладів загальної середньої та професійної (професійно-технічної) освіти;

– розбудова сучасного, безпечного, інклюзивного й комфортного освітнього середовища в закладах освіти;

– створення нового освітнього простору в закладах загальної середньої освіти (ЗСО) відповідно до принципів мотивувального і креативного дизайну, технологічності та інклюзивності;

– організація системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників різних рівнів освіти щодо роботи з дітьми з ООП.

Упродовж останніх років в Україні спостерігається зростання кількості таких дітей, котрі здобувають освіту в інклюзивних класах закладів ЗСО. Це пов'язано з удосконаленням нормативно-правового забезпечення освіти дітей із ООП, збільшенням числа батьків, які віддають перевагу навчанню дитини в закладі освіти за місцем проживання родини, підвищенням фахової підготовки педагогічних працівників для роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища, а також запровадженням із 2017 р. субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з ООП.

1.5.2. Розвиток інклюзивної освіти в Україні: учні з особливими освітніми потребами, кількість шкіл

Згідно з офіційними статистичними даними, впродовж останніх п'яти років чисельність учнів, що навчаються в інклюзивних класах закладів ЗСО, зросла майже у 5 разів (з 4 180 у 2016/2017 н. р. до 25 078 осіб у 2020/2021 н. р.); кількість закладів ЗСО, при яких організовано інклюзивні класи, – більш ніж у 4 рази (з 1 518 у 2016/2017 н. р. до 6 394 осіб у 2020/2021 н. р.); число таких класів – у 6,9 раза (з 2 715 у 2016/2017 н. р. до 18 681 од. у 2020/2021 н. р.) (рис. 1.5.1).

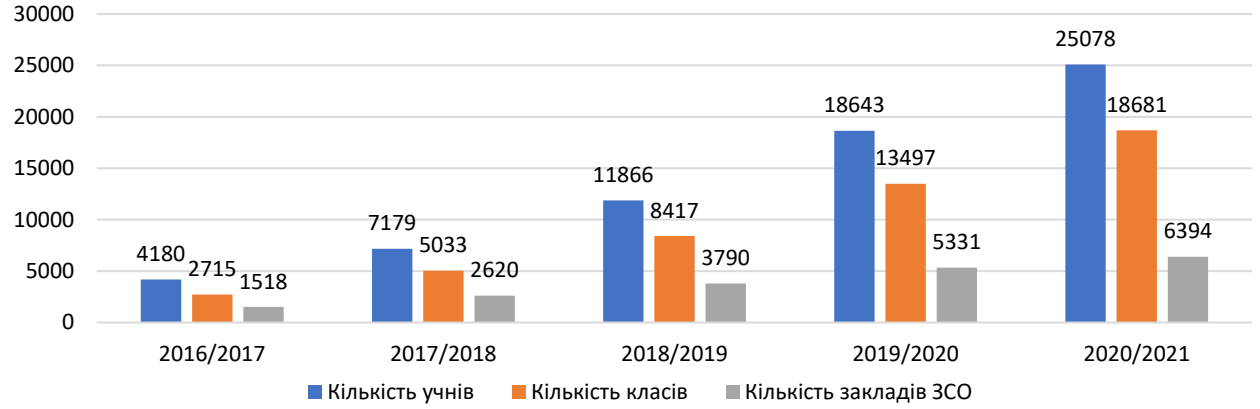

Рис. 1.5.1. **Динаміка (впродовж 2016/2017–2020/2021 н. рр.) кількості учнів із особливими освітніми потребамив інклюзивних класах, кількості таких класів, закладів ЗСО, в яких функціонують інклюзивні класи,** *осіб, од.*

Побудовано директоратом дошкільної, шкільної, позашкільної та інклюзивної освіти.

У 2020/2021 н. р. у 1 630 закладах дошкільної освіти створено 4 369 спеціальних груп, у котрих виховуються 61 668 дітей. У 2 242 таких закладах організовано 3 796 інклюзивних груп із контингентом 6 849 дітей із ООП (рис. 1.5.2).

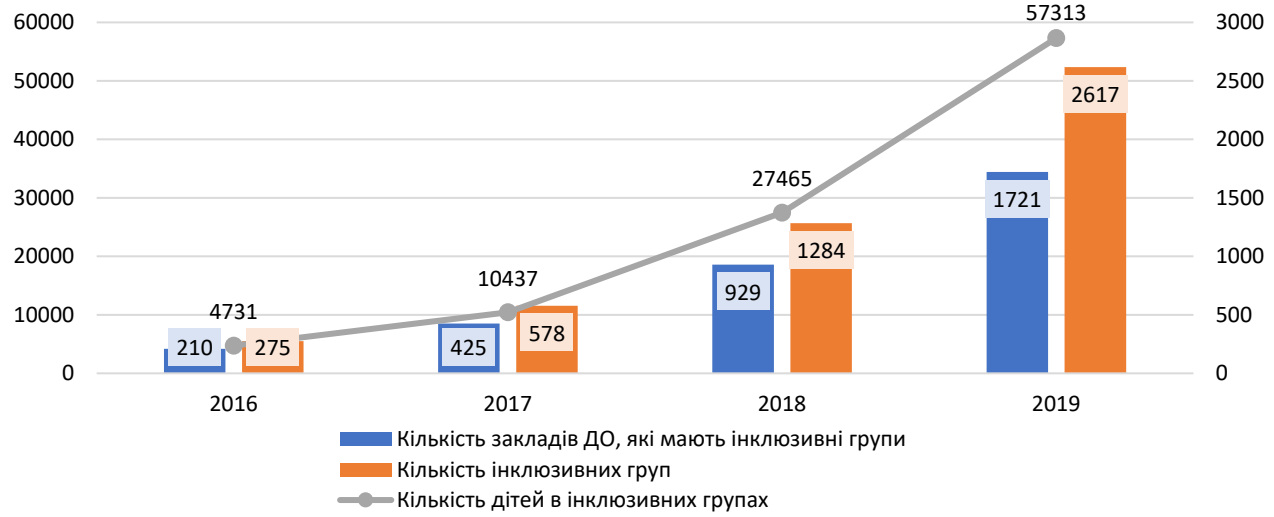

Рис. 1.5.2. **Динаміка кількості інклюзивних груп і закладів дошкільної освіти з інклюзивними групами та кількості дітей в інклюзивних групах у 2016–2019 рр.,** *од., осіб*

Побудовано директоратом дошкільної, шкільної, позашкільної та інклюзивної освіти.

Таким чином, сегмент інклюзивної освіти зростає, а діти з ООП дістали можливість здобути освіту нарівні зі своїми однолітками.

1.5.3. Розвиток системи інклюзивно-ресурсних центрів

У 2018 р. розпочато масштабну реформу системи оцінки особливих освітніх потреб, яка передбачає реорганізацію мережі психолого-медико-педагогічних консультацій та створення територіально доступної, уніфікованої мережі інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ).

За три роки в Україні розбудована і продовжує функціонувати мережа таких центрів. Вони забезпечують системний, кваліфікований психолого-педагогічний супровід здобувачів дошкільної й загальної середньої освіти. Станом на 1 січня 2021 р. налічувалося 633 ІРЦ (на 01.01.2019 – 522, 01.01.2020 – 635 ІРЦ) (рис. 1.5.3).

Постановою Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 № 545 затверджено Положення про інклюзивно-ресурсний центр. Для методичної підтримки таких центрів у областях і м. Києві утворено мережу з 25 ресурсних центрів підтримки інклюзивної освіти. Положення про такі центри затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 617.

ІРЦ забезпечені за рахунок держави заробітною платою, обладнанням відповідно до розробленого Міністерством освіти і науки України переліку (наказ МОН від 03.05.2018 № 447), 699 комплектами сучасних світових методик для проведення комплексної оцінки розвитку дітей; 869 фахівців пройшли

навчання з використання цих методик, 466 із них отримали сертифікати міжнародного зразка, що гарантує надання ними якісних послуг на рівні міжнародних стандартів. 175 млн грн спрямовано на придбання спеціальних автобусів для ІРЦ, що дає змогу надавати послуги дітям, які проживають у віддалених районах.

Із метою діджиталізації послуг забезпечено функціонування інформаційної системи автоматизації роботи ІРЦ (АС «ІРЦ»), котра адмініструється фахівцями ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Це, зокрема, дає можливість батькам (іншим законним представникам) дитини через сайт http://ircenter.gov.ua/ створити кабінет користувача для отримання зручного доступу до послуг ІРЦ, що стало особливо доречним в умовах адаптивного карантину.

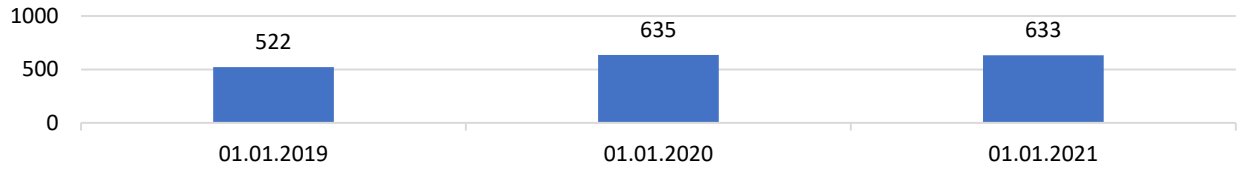

Рис. 1.5.3. **Динаміка кількості інклюзивно-ресурсних центрів у 2019–2021 рр.,** *од.*

Побудовано директоратом дошкільної, шкільної, позашкільної та інклюзивної освіти.

1.5.4. Динаміка чисельності дітей із особливими освітніми потребами та кількості інклюзивних класів у опорних закладах

Протягом трьох останніх років спостерігається поступове зростання чисельності учнів з ООП в інклюзивних класах опорних закладів освіти порівняно із загальною кількістю учнів у інклюзивних класах закладів ЗСО. А саме у 2018/2019 н. р. в інклюзивних класах опорних закладів навчалося 11 % загальної чисельності учнів із ООП у інклюзивних класах закладів ЗСО, у 2019/2020 н. р. – 12,9 %, у 2020/2021 н. р. – 15,3 % (рис. 1.5.1, 1.5.4).

У 2020/2021 н. р. у опорних закладах ЗСО здобували освіту 6 210 учнів із ООП, 3 847 із них навчалися в інклюзивних класах. За три роки збирання освітньої статистики про організацію інклюзивної освіти в опорних закладах спостерігається збільшення майже вдвічі (в 1,98 раза) чисельності учнів із ООП, котрі навчаються в опорних закладах освіти, і майже втричі (у 2,96 раза) учнів, які навчаються в інклюзивних класах таких закладів освіти (рис. 1.5.4).

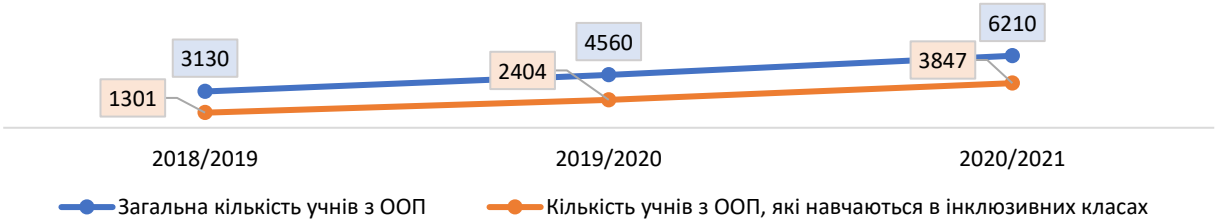

Рис. 1.5.4. **Динаміка чисельності учнів із особливими освітніми потребами, які здобувають освіту в опорних закладах загальної середньої освіти, у 2018/2019–2020/2021 н. рр.,** *осіб*

Побудовано директоратом дошкільної, шкільної, позашкільної та інклюзивної освіти.

1.5.5. Педагогічні працівники (асистенти в інклюзивних класах, педагогічні працівники в закладах і класах для дітей із особливими освітніми потребами)

З метою поліпшення якості інклюзивного навчання наказом МОН від 01.02.2018 № 90 внесено зміни до Типових штатних нормативів закладів загальної середньої освіти, а саме: введено ставку асистента вчителя на один інклюзивний клас (раніше було 0,5 ставки). Цим наказом також передбачено можливість уведення до штатів шкіл посад учителів-дефектологів для проведення корекційно-розвиткових занять, що визначені індивідуальною програмою розвитку.

За останніх п’ять років чисельність асистентів учителя в інклюзивних класах зросла в 9 разів (з 1 825 у 2016/2017 н. р. до 17 215 осіб у 2020/2021 н. р.) (рис. 1.5.5).

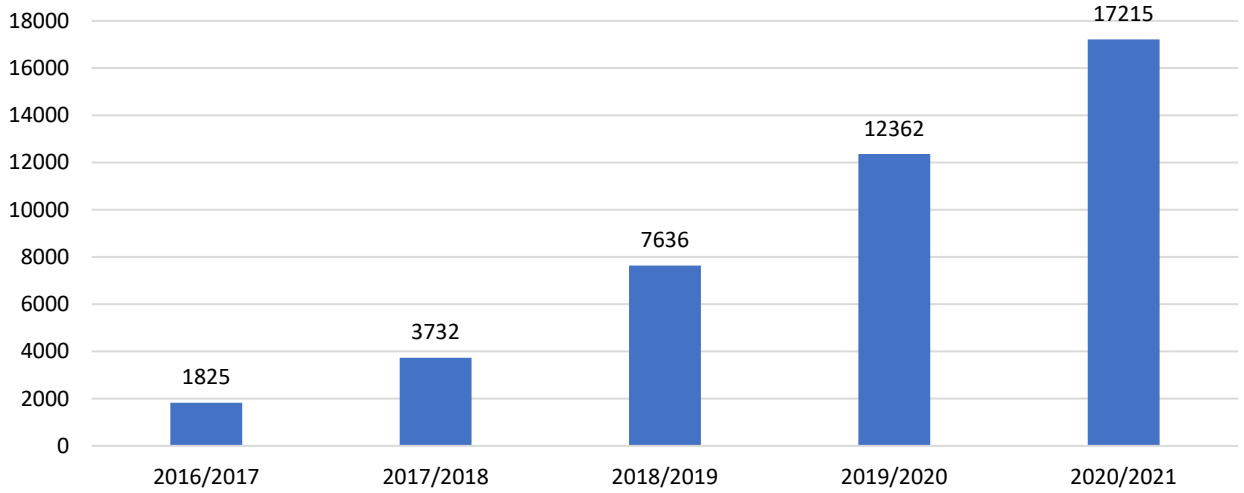

Рис. 1.5.5. **Динаміка чисельності асистентів учителя впродовж 2016/2017–2020/2021 н. рр.,** *осіб*

Побудовано директоратом дошкільної, шкільної, позашкільної та інклюзивної освіти.

1.5.6. Забезпечення підручниками дітей із особливими освітніми потребами, в тому числі зі шрифтом Брайля

Забезпеченню підручниками й посібниками осіб із ООП приділяється велика увага: друкуються книги для дітей із окремими вадами розвитку, зокрема рельєфно-крапковим шрифтом (шрифтом Брайля).

У 2013 р. за кошти державного бюджету видано 11 назв підручників шрифтом Брайля для сліпих загальним накладом 2 009 комплектів примірників, 5 назв підручників збільшеним шрифтом для осіб зі зниженим зором загальним накладом 4 970 примірників, 13 назв підручників для осіб із інтелектуальними порушеннями загальним накладом 38 160 примірників, 18 назв підручників для глухих загальним накладом 8 348 примірників, 7 назв підручників для осіб зі зниженим слухом загальним накладом 2 878 примірників, 6 назв підручників для осіб із затримкою психічного розвитку загальним накладом 6 302 примірники (табл. 1.5.1).

Таблиця 1.5.1

Перелік підручників для дітей із особливими освітніми потребами, виданих у 2013 р.

Види підручників	**Кількість**, *од.*	
	назв	**примірників**
Підручники рельєфно-крапковим шрифтом (шрифтом Брайля) для сліпих осіб	11	2009
Підручники збільшеним шрифтом для осіб зі зниженим зором	5	4970
Підручники для осіб із інтелектуальними порушеннями	13	38 160
Підручники для глухих осіб	18	8348
Підручники для осіб зі зниженим слухом	7	2878
Підручники для осіб із затримкою психічного розвитку	6	6302
Усього	**60**	**62 667**

Складено за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

У 2014 р. за кошти державного бюджету надруковано 5 назв підручників шрифтом Брайля для сліпих загальним накладом 579 комплектів примірників, 13 назв підручників збільшеним шрифтом для осіб зі зниженим зором загальним накладом 11 764 примірники, 7 назв підручників для осіб із інтелектуальними порушеннями загальним накладом 23 180 примірників, 9 назв підручників для глухих загальним накладом 5 326 примірників, 1 підручник для осіб зі зниженим слухом загальним накладом 461 примірник, 4 назви підручників для осіб із затримкою психічного розвитку загальним накладом 6 143 примірники (табл. 1.5.2).

Таблиця 1.5.2

Перелік підручників для дітей із особливими освітніми потребами, виданих у 2014 р.

Види підручників	**Кількість,** *од.*	
	назв	**примірників**
Підручники рельєфно-крапковим шрифтом (шрифтом Брайля) для сліпих осіб	5	579
Підручники збільшеним шрифтом для осіб зі зниженим зором	13	11 764
Підручники для осіб із інтелектуальними порушеннями	7	23 180
Підручники для глухих осіб	9	5326
Підручники для осіб зі зниженим слухом	1	461
Підручники для осіб із затримкою психічного розвитку	4	6143
Усього	**39**	**47 453**

Складено за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

У 2015 р. за кошти державного бюджету надруковано 7 назв підручників шрифтом Брайля для сліпих загальним накладом 339 комплектів примірників, 6 назв підручників збільшеним шрифтом для осіб зі зниженим зором загальним накладом 4 700 примірників, 7 назв підручників для осіб із інтелектуальними порушеннями загальним накладом 17 400 примірників, 1 підручник для глухих

загальним накладом 306 примірників, 5 назв підручників для осіб із затримкою психічного розвитку загальним накладом 8 293 примірники (табл. 1.5.3).

Таблиця 1.5.3

Перелік підручників для дітей із особливими освітніми потребами, виданих у 2015 р.

Види підручників	Кількість, *од.*	
	назв	примірників
Підручники рельєфно-крапковим шрифтом (шрифтом Брайля) для сліпих осіб	7	339
Підручники збільшеним шрифтом для осіб зі зниженим зором	6	4700
Підручники для осіб із інтелектуальними порушеннями	7	17 400
Підручники для глухих осіб	1	306
Підручники для осіб із затримкою психічного розвитку	5	8293
Усього	**26**	**31 038**

Складено за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

У 2016 р. за кошти державного бюджету надруковано 8 назв підручників шрифтом Брайля для сліпих загальним накладом 432 комплекти, 11 назв підручників збільшеним шрифтом для осіб зі зниженим зором загальним накладом 9 647 примірників, 9 назв підручників для осіб із інтелектуальними порушеннями загальним накладом 27 176 примірників, 2 назви підручників для глухих загальним накладом 614 примірників, 3 назви підручників для осіб зі зниженим слухом загальним накладом 1 146 примірників, 1 підручник для осіб із затримкою психічного розвитку загальним накладом 1 960 примірників, 1 підручник для осіб із тяжкими порушеннями мовлення загальним накладом 1 499 примірників (табл. 1.5.4).

Таблиця 1.5.4

Перелік підручників для дітей із особливими освітніми потребами, виданих у 2016 р.

Види підручників	Кількість, *од.*	
	назв	примірників
Підручники рельєфно-крапковим шрифтом (шрифтом Брайля) для сліпих осіб	8	432
Підручники збільшеним шрифтом для осіб зі зниженим зором	11	9647
Підручники для осіб із інтелектуальними порушеннями	9	27 176
Підручники для глухих осіб	2	614
Підручники для осіб зі зниженим слухом	3	1146
Підручники для осіб із затримкою психічного розвитку	1	1960
Підручники для осіб із тяжкими порушеннями мовлення	1	1499
Усього	**35**	**42 474**

Складено за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

У 2017 р. за кошти державного бюджету надруковано 4 назви підручників шрифтом Брайля для сліпих загальним накладом 409 комплектів примірників, 6 назв підручників збільшеним шрифтом для осіб зі зниженим зором загальним накладом 4 943 примірники, 9 назв підручників для осіб із інтелектуальними

порушеннями загальним накладом 30 250 примірників, 2 назви підручників для глухих загальним накладом 566 примірників, 3 назви підручників для осіб зі зниженим слухом загальним накладом 1 513 примірників, 2 назви підручників для осіб із тяжкими порушеннями мовлення загальним накладом 2 119 примірників (табл. 1.5.5).

Таблиця 1.5.5

Перелік підручників для дітей із особливими освітніми потребами, виданих у 2017 р.

Види підручників	**Кількість,** *од.*	
	назв	**примірників**
Підручники рельєфно-крапковим шрифтом (шрифтом Брайля) для сліпих осіб	4	409
Підручники збільшеним шрифтом для осіб зі зниженим зором	6	4943
Підручники для осіб із інтелектуальними порушеннями	9	30 250
Підручники для глухих осіб	2	566
Підручники для осіб зі зниженим слухом	3	1513
Підручники для осіб із тяжкими порушеннями мовлення	2	2119
Усього	**26**	**39 800**

Складено за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

У 2018 р. за кошти державного бюджету надруковано 12 назв підручників шрифтом Брайля для сліпих загальним накладом 10 181 примірник, 5 назв підручників збільшеним шрифтом для осіб зі зниженим зором загальним накладом 11 792 примірники, 9 назв підручників для осіб із інтелектуальними порушеннями загальним накладом 35 077 примірників, 1 підручник для глухих осіб загальним накладом 306 примірників, 1 підручник для осіб зі зниженим слухом загальним накладом 410 примірників, 4 підручники для глухих та осіб зі зниженим слухом загальним накладом 3 084 примірники, 1 підручник для осіб із тяжкими порушеннями мовлення загальним накладом 1 170 примірників (табл. 1.5.6).

Таблиця 1.5.6

Перелік підручників для дітей із особливими освітніми потребами, виданих у 2018 р.

Види підручників	**Кількість,** *од.*	
	назв	**примірників**
Підручники рельєфно-крапковим шрифтом (шрифтом Брайля) для сліпих осіб	12	10 181
Підручники збільшеним шрифтом для осіб зі зниженим зором	5	11 792
Підручники для осіб із інтелектуальними порушеннями	9	35 077
Підручники для глухих осіб	1	306
Підручники для осіб зі зниженим слухом	1	410
Підручники для глухих та осіб зі зниженим слухом	4	3084
Підручники для осіб із тяжкими порушеннями мовлення	1	1170
Усього	**33**	**62 020**

Складено за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

У 2019 р. за кошти державного бюджету надруковано 10 назв підручників шрифтом Брайля для сліпих загальним накладом 11 250 примірників, 6 назв підручників збільшеним шрифтом для осіб зі зниженим зором загальним накладом 20 402 примірники, 7 назв підручників для осіб із інтелектуальними порушеннями загальним накладом 43 452 примірники, 3 назви підручників для глухих загальним накладом 2 967 примірників, 1 підручник для осіб зі зниженим слухом загальним накладом 1 367 примірників, 3 назви підручників для глухих та осіб зі зниженим слухом загальним накладом 6 106 примірників (табл. 1.5.7).

Таблиця 1.5.7

Перелік підручників для дітей із особливими освітніми потребами, виданих у 2019 р.

Види підручників	**Кількість,** *од.*	
	назв	**примірників**
Підручники рельєфно-крапковим шрифтом (шрифтом Брайля) для сліпих осіб	10	11 250
Підручники збільшеним шрифтом для осіб зі зниженим зором	6	20 402
Підручники для осіб із інтелектуальними порушеннями	7	43 452
Підручники для глухих осіб	3	2967
Підручники для осіб зі зниженим слухом	1	1367
Підручники для глухих та осіб зі зниженим слухом	3	6106
Усього	**30**	**85 544**

Складено за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

У 2020 р. у Державному бюджеті України вперше було передбачено кошти на видання підручників і посібників шрифтом Брайля для осіб із особливими освітніми потребами закладів ЗСО окремим напрямком, що дало змогу надрукувати 19 назв підручників шрифтом Брайля для сліпих загальним накладом 12 426 примірників, який став найбільшим із 2013 р. Для осіб зі зниженим зором видано 5 назв підручників збільшеним шрифтом загальним накладом 27 720 примірників, для осіб із інтелектуальними порушеннями – 12 назв підручників загальним накладом 73 905 примірників, для глухих – 2 назви підручників загальним накладом 1 004 примірники, для осіб зі зниженим слухом – 3 назви підручників загальним накладом 3 416 примірників (табл. 1.5.8).

Таблиця 1.5.8

Перелік підручників для дітей із особливими освітніми потребами, виданих у 2020 р.

Види підручників	**Кількість,** *од.*	
	назв	**примірників**
Підручники рельєфно-крапковим шрифтом (шрифтом Брайля) для сліпих осіб	19	12 426
Підручники збільшеним шрифтом для осіб зі зниженим зором	5	27 720
Підручники для осіб із інтелектуальними порушеннями	12	73 905
Підручники для глухих осіб	2	1004
Підручники для осіб зі зниженим слухом	3	3416
Усього	**41**	**118 471**

Складено за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Однак видання підручників для дітей із ООП усе ж не забезпечує на 100 % потребу в навчальній літературі, особливо в підручниках рельєфно-крапковим шрифтом (шрифтом Брайля) для сліпих осіб. Це обумовлено:

1) необхідністю адаптації навчального матеріалу підручника для закладів ЗСО з метою друку шрифтом Брайля (змінюється характер завдань, які спрямовані на візуальне сприймання й тому не доступні для сліпих дітей, графічний матеріал підручника, котрий не сприймається на дотик, замінюється текстовими позначеннями, рельєфно-графічними зображеннями чи описовими конструкціями, складний схематичний чи текстовий матеріал поділяється на менші блоки, без зміни загального змістового наповнення тощо). Адаптацію здійснюють тифлопедагоги: спеціалісти Інституту спеціальної педагогіки та психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України, Інституту корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, викладачі спеціальних закладів ЗСО для дітей із порушеннями зору, фахівці Дому звукозапису та друку Українського товариства сліпих, що потребує певного часу;

2) обмеженістю поліграфічних потужностей. Наразі лише ТОВ «Фірма «Антологія» має досвід друкування підручників рельєфно-крапковим шрифтом за державним замовленням (протягом 2013–2016 рр. адаптацією підручників займалося Державне спеціалізоване видавництво «Освіта», а підручники друкували на поліграфічних потужностях ТОВ «Фірма «Антологія», яке має сучасне обладнання – тифлокомплекси – техніку нового покоління з відповідним спеціальним програмним забезпеченням;

3) високою вартістю підручника. Середня вартість підручника шрифтом Брайля – близько 4 000 грн.

Відповідно до Порядку проведення конкурсного відбору підручників та посібників для осіб з особливими освітніми потребами, здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти і посібників для здобувачів повної загальної середньої освіти та педагогічних працівників, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 17.07.2019 № 1004, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 08.08.2019 за № 884/33855, у 2019 р. уперше було проведено конкурсний відбір підручників і посібників для осіб із ООП.

У 2019 р. на конкурсний відбір підручників та посібників для таких осіб із 16 назв підручників, щодо котрих було оголошено конкурсний відбір, подано 16 назв, причому по одній позиції з кожної назви.

У 2020 р. на конкурсний відбір підручників і посібників для осіб з ООП із 74 назв підручників, щодо яких було оголошено конкурсний відбір, подано лише 32 назви, по одній позиції з кожної назви. Недостатня кількість авторів – корекційних педагогів зумовлює наразі брак підручників для учнів із порушеннями слуху й інтелектуального розвитку.

1.5.7. Міжнародний досвід розвитку інклюзивної освіти

Поняття «особа з особливими освітніми потребами» вперше розкрито в Законі України «Про освіту» 2017 р., де визначено, що це особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту.

ЮНЕСКО розглядає дітей із ООП ширше, ніж визначає законодавство України, зокрема, крім тих, хто потребує додаткової підтримки в навчанні через стан здоров'я, ця організація відносить до такої категорії дітей, які виховуються в несприятливому середовищі, належать до груп етнічних меншин, дітей вулиці, дітей із ВІЛ-інфекцією/СНІДом.

Термін «інклюзивна освіта» вперше вжито в Саламанській декларації, прийнятій на Всесвітній конференції в 1994 р. за підтримки ЮНЕСКО. За визначенням останньої інклюзивна освіта – це процес звернення та відповіді на різноманітні потреби дітей через забезпечення їхньої участі в навчанні, культурних заходах і житті громади та зменшення виключення в освіті.

У Законі України «Про освіту» інклюзивне навчання визначається як система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників.

Інклюзивна освіта є альтернативою системі спеціальної освіти[91], де діти з ООП навчаються окремо від інших дітей, зокрема у спеціальних закладах або за індивідуальною формою навчання, проте розвиток інклюзивної освіти не применшує значення спеціальної освіти, а є одним із варіантів надання освітніх послуг дитині з ООП.

Так, згідно зі ст. 24, п. 3, пп. «с» Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, держави-учасниці «забезпечують, щоб навчання осіб, зокрема дітей, які є сліпими, глухими чи сліпоглухими, здійснювалося з допомогою найбільш підхожих для особи з інвалідністю мов, методів і способів спілкування і в обстановці, яка максимально сприяє засвоєнню знань і соціальному розвиткові».

У розвинутих країнах Західної Європи в 1970-х роках розпочалася перебудова спеціальної освіти, як основну форму здобуття освіти для дітей із ООП визначено інтегроване й інклюзивне навчання.

В Австрії у 1993 р. прийнято закон «Про освіту», котрим закріплено право батьків на вибір закладу освіти для навчання своєї дитини, регламентовано функціонування інклюзивних і спеціальних закладів освіти для дітей із порушеннями слуху, зору, інтелектуального розвитку. Для координації роботи педагогічних працівників в інклюзивних класах у системі освіти Австрії створено центри спеціальної освіти, фахівці яких діагностують дітей, консультують учителів, надають навчально-методичну допомогу педагогам та батькам учнів із порушеннями розвитку, несуть відповідальність за навчання

[91] Навчання дітей із ООП за спеціальними планами, програмами у спеціальних школах.

дітей із ООП в інклюзивних школах і координують роботу всіх спеціалістів, залучених до процесу освіти таких дітей.

У Бельгії право на освіту дітей із ООП регулює закон «Про спеціальну освіту». В 1978 р. до нього внесено зміни, відповідно до яких батькам надано право обирати заклад освіти для своєї дитини, а дітям із ООП – певний час навчатись у звичайних школах, при цьому корекційно-розвиткові послуги отримувати у спеціальній школі, таким чином усунуто бар'єри між спеціальною й загальною системами освіти. Основними службами підтримки дітей із ООП в умовах сумісного навчання є психолого-медико-соціальні центри, що забезпечують надання спеціальних додаткових послуг учням, котрі їх потребують.

Можливість навчання дитини у спеціальній школі визначають служби психолого-медико-соціального супроводу. В Бельгії функціонують спеціальні школи восьми видів, а саме: для дітей із порушеннями зору, слуху, інтелектуального розвитку (легкого, середнього й тяжкого ступеня), емоційно-вольовими порушеннями, розладами поведінки, із фізичними розладами, соматичними порушеннями і труднощами в навчанні.

У Нідерландах система освіти характеризується різноваріантністю надання освітніх послуг дітям із ООП та правом батьків вибирати заклад освіти для своєї дитини. Прийнятим у 1994 р. законом «Крок за кроком до школи» врегульовано взаємодію загальноосвітніх і спеціальних шкіл у наданні якісної освіти учням із ООП шляхом використання спільних кадрових, навчально-методичних та інших ресурсів.

У країні діють заклади ЗСО різних типів, зокрема спеціальні школи для дітей із порушеннями слуху, зору опорно-рухового апарату, тяжкими порушеннями мовлення, хронічними захворюваннями, порушеннями інтелектуального розвитку, поведінки, з проблемами в навчанні й комплексними порушеннями розвитку. За наявності в загальноосвітній школі дітей, котрі потребують особливої уваги та допомоги, до його штату вводиться спеціальний педагог, який опікується учнями з ООП, надає консультативну допомогу їхнім батькам і вчителям.

В Італії у 1971 р. ухвалено новий закон «Про освіту», котрим закріплено право батьків на вибір закладу освіти та навчання дітей із ООП у загальноосвітніх школах. Змінами, внесеними до нього в 1977 р., забезпечено державну підтримку здобуття освіти дітьми з ООП, закріплено їхнє право навчатись у школах за місцем проживання, введено посади корекційних педагогів, асистентів учителів для надання підтримки дітям із ООП і спеціальних педагогів, які працюють у класі спільно з основним учителем.

В оновленому законі «Про освіту» 1992 р. закріплено норму щодо взаємодії загальноосвітніх шкіл із установами різного підпорядкування (охорони здоров'я, соціального захисту та ін.) для надання дітям із ООП всебічної підтримки в процесі навчання, а також залучено батьків до процесу навчання.

Нині в Італії близько 90 % дітей із ООП здобувають освіту в загальноосвітніх школах. У департаментах освіти в кожній провінції функціонують консультативні служби, що діагностують дітей із метою

виявлення освітніх та інших потреб, організовують інклюзивне навчання, надають консультативну й навчально-методичну допомогу педагогам.

У Німеччині теж відбулося подібне реформування освітньої галузі, що забезпечило кожній дитині з ООП право на освіту, вибір навчального закладу та психолого-педагогічний супровід незалежно від ступеня складності порушення.

Ухвалені в 1972 р. Рекомендації з організації спеціального навчання надали батькам право вибору закладу освіти для дитини з ООП, учням спеціальних шкіл – відвідувати уроки з окремих предметів у звичайній школі, учням загальноосвітніх шкіл – отримувати реабілітаційні послуги, а також дозволили проведення інших спільних заходів.

Психолого-педагогічний супровід учнів інклюзивних класів залежно від територіально-адміністративного регіону (землі) Німеччини забезпечується педагогічними центрами, медико-соціальними службами, ресурсними центрами, реабілітаційними закладами, які функціонують у землях країни та фінансуються з місцевих бюджетів.

У Швеції з прийняттям у 1989 р. нового закону «Про загальну середню освіту» інклюзивне навчання визначене основною формою навчання дітей із ООП. Для реалізації норм закону істотно збільшено фінансування закладів ЗСО, оновлено освітні нормативно-правові акти, що забезпечили право педагогів працювати із дітьми з ООП за індивідуальними навчальними планами.

В усіх територіальних округах країни діють центри дитячої реабілітації, де діти з ООП отримують необхідну допомогу. Спеціалісти таких центрів визначають потребу дитини та входять до складу групи, фахівці якої розробляють для неї індивідуальний освітній маршрут, навчальні програми та визначають реабілітаційні, корекційно-розвиткові послуги.

У підпорядкуванні Міністерства освіти Швеції функціонує Агентство спеціальної освіти, чия діяльність націлена на надання підтримки сім’ям із дітьми з ООП, закладам освіти з інклюзивним навчанням і сприяння органам місцевої влади у створенні необхідних умов для навчання таких дітей.

З 1995 р. освіта у Швеції спрямована на реформування спеціальних шкіл шляхом створення на їх базі ресурсних центрів, у країні функціонують спеціальні школи для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку, з труднощами в навчанні та комплексними порушеннями розвитку.

Підхід до інклюзивної освіти на засадах прав людини, котрий обстоюється Конвенцією ООН про права дитини та Конвенцією про права осіб з інвалідністю, сприяє поширенню високоякісної освіти для всіх. Докладаючи зусиль для досягнення цієї мети, дедалі більше країн визнають необхідність переосмислення ролі спеціальної освіти[92].

Упродовж 2019–2020 рр. країнами Євросоюзу упроваджується проєкт «Переосмислення ролі спеціальної освіти на підтримку інклюзивності» (ПРоСОПІ), спрямований на визначення й аналіз політики та практики країн, які підтримують переосмислення ролі спеціальної освіти заради забезпечення інклюзивності навчання для всіх учнів. Учасницями проєкту є 26 країн: Австрія,

[92] Використання педагогічного досвіду та ресурсів спеціальних шкіл.

Бельгія (французька громада), Хорватія, Кіпр, Данія, Естонія, Фінляндія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Норвегія, Польща, Португалія, Сербія, Словаччина, Іспанія, Швеція, Швейцарія та Велика Британія (Англія й Шотландія).

За даними країн-учасниць їхні послуги зі спеціальної освіти складаються з:

- шкільної спеціальної освіти, що допомагає учням, які перебувають у загальноосвітніх класах або частково за межами таких класів (спеціальні класи, інклюзивні класи та паралельна підтримка, тобто індивідуальні послуги персоналу зі спеціальної освіти);
- зовнішніх послуг спеціальної освіти для шкіл із метою надання їм можливості діяти інклюзивно (ресурсні центри, мережі спеціальних шкіл);
- зовнішніх послуг спеціальної освіти шляхом надання індивідуальної підтримки учням, котрі навчаються в загальноосвітній школі (фізіотерапевти, логопеди).

Для надання послуг залучаються різні групи фахівців зі сфер спеціальної освіти, соціального забезпечення, реабілітації й охорони здоров'я. Перетворення такої освіти на ресурс передбачає чотири основних фактори, а саме:

- механізми управління для підтримки співпраці спеціальної та загальної освіти на всіх рівнях;
- політику і стратегію фінансування, що сприяють наданню послуг спеціальної освіти як ресурсу для інклюзивної освіти;
- механізми розбудови потенціалу, котрі дають змогу фахівцям спеціальної освіти ефективно підтримувати зацікавлені сторони у загальній освіті;
- механізми забезпечення якості послуг спеціальної освіти, що захищають прозорі й підзвітні системи для інклюзивної освіти.

Згадані країни активно розробляють політику щодо переосмислення та реорганізації спеціальної освіти заради інклюзивності, що сприяє позитивним змінам у ставленні до інклюзивної освіти на рівні школи і кращій обізнаності шкіл щодо необхідності створення інклюзивних та гнучких навчальних середовищ.

Як зазначалося, спеціальна освіта має забезпечувати право на освіту кожного учня. Аналіз звітів країн про різні види підтримки показує, що майже в усіх країнах є певна форма окремого спеціального шкільного навчання, а також підтримка в загальноосвітніх класах, однак види спеціальних підрозділів, класів або заочних спеціальних навчальних груп у загальноосвітніх школах не однакові. Організація й порядок спеціальної освіти також істотно відрізняються залежно від національних особливостей.

За результатами першого етапу здійснення проєкту ПРоСОПІ та аналізу інформації країн-учасниць виокремлено два основних типи спеціальної освіти: послуги у школі й зовнішні послуги, а саме освітні послуги учням спеціальних шкіл, спеціальних класів чи підрозділів; консультування та наставництво вчителів, а також у школах; послуги підтримки окремим учням; консультування й наставництво для місцевих зацікавлених сторін.

Процеси розміщення в різних країнах сильно різняться. В деяких із них окремі учні частково відвідують спеціальний підрозділ або клас і звичайний клас. Ці часткові механізми інтеграції надають учням, котрим важко дотримуватись основних навчальних програм із більшості предметів, можливість приєднатися до однолітків на певних предметах чи заходах.

Наприклад, у Німеччині бажана форма зарахування може змінюватися залежно від потреб учня – від денної до тимчасової. В загальноосвітніх школах Естонії, де є спеціальні заняття, діти з ООП зазвичай навчаються неповний день. У Хорватії освіта таких учнів у загальноосвітніх школах може передбачати повну або часткову інтеграцію. В таких випадках спеціальні підрозділи чи класи функціонують як ресурс для учнів, маючи на меті допомогти їм подолати труднощі та виконати загальноосвітню навчальну програму.

У деяких країнах загальноосвітні школи забезпечують освітній процес для певних груп учнів. Ці школи спеціалізуються на навчанні дітей із конкретною особливою потребою (порушення зору, аутизм тощо). Вони вважаються інклюзивними, оскільки вся школа обладнана і прихильна до таких учнів.

Майже в усіх країнах (окрім Бельгії та Швейцарії) й окремим учням, і персоналу та батькам надається необхідна спеціалізована підтримка в консультаційних центрах від національного до місцевого рівня. Подекуди такі центри перебувають на ранніх етапах створення (наприклад, у Люксембурзі), зазнають змін і розвиваються (приміром, у Греції). В деяких випадках, зокрема в Угорщині та Швеції, центри обслуговують як загальноосвітні, так і спеціальні школи.

В Австрії спеціальні школи стали центрами компетентності, що консультують зацікавлені сторони у школі та/або на місцевому рівні. Фінляндія і Греція перетворили такі школи на національну мережу спеціальної освіти для надання послуг із підтримки в закладах ЗСО. На прохання шкіл такі центри зазвичай оцінюють потреби учнів, щоб забезпечити їм доступ до відповідної підтримки.

У регіонах Італії працює 106 так званих територіальних центрів підтримки. Це опорні школи, створені з метою надання підтримки й консультацій для поширення інклюзії. Подібним чином ресурсні центри в Португалії утворюють національну мережу центрів, котрі проводять оцінку потреб учнів та поширюють інклюзію.

Практично в усіх країнах спеціальним педагогам доводиться займатися питаннями спеціальної освіти для сприяння якісній інклюзивній освіті на рівні школи. Такими педагогами можуть бути вчителі для дітей із ООП, що мають кваліфікацію зі спеціальної освіти та/або певного типу особливих потреб. Їхня роль полягає в наданні допомоги цим дітям у виконанні вимог навчальних програм, враховуючи їхні здібності й потреби.

В Хорватії, на Кіпрі, у Греції, Латвії, Норвегії, Словаччині, Швейцарії та Великій Британії фахівці, які працюють у сфері спеціальної освіти, займаються ще й питаннями охорони здоров’я, зокрема медсестри, фельдшери й лікарі, а також соціальні педагоги підтримують сім’ї та забезпечують реалізацію права учнів на освіту, запобігаючи виключенню їх зі школи; соціальні працівники надають соціальні послуги.

Реформи політики європейських країн щодо спеціальної освіти мають на меті перетворити послуги такої освіти на спосіб розвитку інклюзивної системи освіти, захист учнів від дискримінації та забезпечення реалізації їхніх прав на якісну освіту. Наприклад, Фінляндія наголошує на необхідності посилення індивідуальних прав учнів на освітню підтримку, Норвегія – на відповідальності шкільної системи за забезпечення якісної освіти для всіх учнів. У контексті системних змін, проведення реформ у багатьох державах, у т. ч. Естонії, Греції, Ірландії, Литві, Люксембурзі й Великій Британії, забезпечено надання підтримки та послуг на постійній основі.

Для розроблення нової моделі підтримки політика більшості країн трансформувала спеціальні школи в ресурсні центри. Водночас майже всі держави розглядають такі школи як вагому складову підтримки, деякі (приміром, Греція, Португалія, Сербія та Іспанія) пов'язують зміну ролі спеціальної освіти безпосередньо з цією трансформацією. Остання передбачає, що зацікавлені сторони спеціальних закладів виступатимуть консультантами для загальноосвітніх закладів, ділячись зі школами своїми знаннями й накопиченим досвідом.

Італія, Норвегія та Польща запровадили центри оцінювання й підтримки учнів і шкільних зацікавлених сторін. Послуги, що надаються цими центрами, адресовані учням, сім'ям та персоналу й забезпечують мультидисциплінарну оцінку, консультування і наставництво. Послуги для учнів можуть включати оцінку й діагностику, консультації зі спеціальної освіти, подальше навчання та профорієнтацію. В Італії й Норвегії послуги для персоналу можуть полягати в професійному консультуванні та підтримці, а також наданні можливості підвищення кваліфікації.

Незважаючи на вже досягнутий прогрес, очевидно, що попереду ще чимало викликів. Як зауважили фахівці Комітету з прав осіб із інвалідністю: «Багато мільйонів людей з інвалідністю й надалі позбавлені права на освіту, а для багатьох інших освіта доступна лише в умовах, де особи з інвалідністю ізольовані від своїх однолітків і де освіта, яку вони отримують, має низьку якість».

Таким чином, 26 країн – учасниць проєкту ПРоСОПІ підтримують політичні реформи щодо трансформації спеціальної освіти для розвитку інклюзивності шкіл, що сприятиме підвищенню якості освіти загалом. Водночас багаторічний досвід упровадження інклюзивної освіти в європейських державах свідчить про потребу в істотному розширенні спектра освітніх, медичних і соціальних послуг, які надаються учням, вчителям та батькам, і такий ресурс мають спеціальні школи. Практично всі країни наголошують на необхідності поглиблення співпраці зацікавлених сторін із боку загальної та спеціальної освіти, майже в усіх них є певна форма окремого спеціального шкільного навчання, а також підтримка в закладах ЗСО.

Зважаючи на європейський досвід, актуальним питанням для України, в регіонах якої відсутні спеціальні освітні, медичні, соціальні та інші послуги для дітей із ООП, є трансформація ролі спеціальних шкіл шляхом розширення спектра послуг на підтримку інклюзивності, підвищення рівня та якості такої підтримки.

Висновки

1. Українська держава поділяє гуманістичні освітні цінності, на яких побудована освітня політика розвинутих світових і європейських країн. Поняття «інклюзія» набуло офіційного статусу в нашій країні у 2009 р., із дня ратифікації Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю. Інтеграція України в європейський простір істотно вплинула на формування освітньої політики, зокрема забезпечення права на освіту дітей із особливими освітніми потребами.

Система вітчизняної інклюзивної освіти базується на нормативно-правовому забезпеченні, активне розроблення котрого розпочалось у 2008 р. і триває дотепер. Інклюзивне навчання на всіх рівнях освіти регламентовано законами України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту» та «Про вищу освіту» й низкою постанов Кабінету Міністрів України, які регулюють організацію такого навчання в закладах дошкільної, професійної (професійно-технічної), вищої та позашкільної освіти.

2. Держава робить поступальні кроки для забезпечення якісною освітою дітей із особливими освітніми потребами: з 2017 р. запроваджено субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на надання підтримки особам з особливими освітніми потребами, обсяги якої становили: у 2017 р. – 209,46 млн грн; у 2018 р. – 504,4 млн грн; у 2019 р. – 504,4 млн грн, у 2020 і 2021 рр. – 504,4 млн грн. Із 2018 р. уведено ставку асистента вчителя на кожний інклюзивний клас закладів загальної середньої освіти та доплату в розмірі 20 % посадового окладу за роботу в інклюзивних класах (групах) у закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної) й вищої освіти.

У 2018 р. розвиток системи інклюзивної освіти дістав новий поштовх, пов’язаний із реформою системи оцінки особливих освітніх потреб і створенням територіально доступної, уніфікованої мережі інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ). За три роки в Україні організовано систему кваліфікованого психолого-педагогічного супроводу здобувачів дошкільної й загальної середньої освіти. Станом на 1 січня 2021 р. налічувалося 633 ІРЦ, 466 із них отримали сертифікати міжнародного зразка, що гарантує надання ними якісних послуг на рівні міжнародних стандартів. Усі такі центри діджиталізовано, функціонує інформаційна освітня система АС ІРЦ для забезпечення зручного доступу до послуг, що особливо актуально в сучасних реаліях адаптивного карантину.

3. Увага держави й далі сфокусована на забезпеченні підручниками та посібниками осіб із особливими освітніми потребами: друкуються книги для дітей з окремими вадами розвитку, в т. ч. рельєфно-крапковим шрифтом (шрифтом Брайля), збільшеним шрифтом для осіб зі зниженим зором, підручники для осіб із інтелектуальними порушеннями, для глухих і осіб зі зниженим слухом. Наклади постійно зростають відповідно до потреб дітей із особливими освітніми потребами. Так, у 2013 р. було видано 2 009 примірників підручників шрифтом Брайля, у 2020 р. їх наклад збільшено в 5,5 раза, до 12 426 примірників. Загалом кількість спеціалізованих підручників для осіб із

особливими потребами порівняно з 2013 р. зросла майже вдвічі та станом на 2020 р. становила 118 471 примірник.

4. Упродовж останніх років в Україні спостерігається тенденція збільшення чисельності дітей із особливими освітніми потребами, які здобувають освіту в інклюзивних класах закладів загальної середньої освіти. Це пов'язано з удосконаленням нормативно-правового забезпечення освіти таких дітей, зростанням кількості батьків, котрі віддають перевагу навчанню дитини в закладі освіти за місцем проживання родини, підвищенням фахової підготовки педагогічних працівників для роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища, а також запровадженням із 2017 р. субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам із особливими освітніми потребами.

За офіційними статистичними даними протягом останніх п'яти років чисельність учнів, котрі навчаються в інклюзивних класах закладів загальної середньої освіти, зросла майже в 5 разів (із 4 180 у 2016/2017 н. р. до 25 078 осіб у 2020/2021 н. р.); закладів загальної середньої освіти, при яких організовано інклюзивні класи, – більш ніж у 4 рази (з 1 518 у 2016/2017 н. р. до 6 394 од. у 2020/2021 н. р.), а таких класів – у 6,9 раза (з 2 715 у 2016/2017 н. р. до 18 681 од. у 2020/2021 н. р.).

У сфері дошкільної освіти в регіонах функціонують заклади компенсуючого (спеціальні й санаторні) та комбінованого типів, зростає кількість дитячих садків, де створено спеціальні або інклюзивні групи.

Пріоритетними напрямами розвитку інклюзивної освіти залишаються:

– збільшення частки закладів освіти, в яких організовано інклюзивне навчання;

– зростання чисельності асистентів вихователя для закладів дошкільної освіти, асистентів учителя для закладів загальної середньої та закладів професійної (професійно-технічної) освіти;

– розбудова сучасного, безпечного, інклюзивного й комфортного освітнього середовища в закладах освіти;

– створення нового освітнього простору в закладах загальної середньої освіти відповідно до принципів мотивувального та креативного дизайну, технологічності й інклюзивності;

– організація системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників різних рівнів освіти щодо роботи з дітьми із особливими освітніми потребами.

5. Хоча у сфері інклюзивної освіти досягнуто значного прогресу, залишається багато викликів і завдань, зокрема активне запозичення досвіду європейських країн, розбудова в регіонах України спеціальних освітніх, медичних, соціальних та інших послуг для дітей із особливими освітніми потребами. Актуальним є питання врахування кращого міжнародного досвіду в управлінні інклюзивною освітою в Україні та її фінансування, трансформації ролі спеціальних шкіл шляхом розширення спектра послуг на підтримку інклюзивності, підвищення рівня та якості підтримки таких дітей тощо.

1.6. Позашкільна освіта

1.6.1. Трансформація інституційно-правової бази позашкільної освіти

Системі позашкільної освіти в Україні належить важливе місце у створенні додаткових можливостей для самовизначення, саморозвитку, самореалізації особистості, формування її патріотичних почуттів, моральних рис, соціально-громадської позиції.

Ухвалений у 1991 р. Закон України «Про освіту» закріпив терміни «позашкільна освіта», «позашкільні заклади освіти», формалізував засади позашкільної освіти як складової системи освіти. Державну політику у сфері позашкільної освіти та напрями її розвитку також поглиблено Законами України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.); Указом Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» (2002 р.)[93]; Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад» (2001 р.)[94] тощо.

Протягом 1991–2000 рр. позашкільна освіта зазнала значних внутрішніх перетворень. Змінились ідеологічні засади, зародилася нова система виховання в закладах позашкільної освіти, реалізувався процес її комерціалізації, зменшилися чисельність дітей у позашкільних закладах (на 300 тис. осіб) та контингент педагогів-позашкільників із вищою й середньою спеціальною освітою (на 23 %), відбулося моральне та фізичне старіння матеріально-технічної бази.

Упродовж 2001–2010 рр. відновилася тенденція поступового відродження позашкільної освіти. Саме в цей період відбувається становлення якісно нової системи позашкільної освіти на засадах Закону України «Про позашкільну освіту»; зростає мережа закладів позашкільної освіти; з’являється (у 2001 р.) і трансформується Мала академія наук України (МАН України); помітно збільшується кількість гуртків, секцій, творчих об’єднань (на 10,4 тис. од.), чисельність вихованців (на 48 тис. осіб) та педагогів-позашкільників (на 9 тис. осіб).

У період 2011–2019 рр. у позашкільній освіті тривають складні трансформаційні процеси: зміцнюється її нормативно-правова база (унормовані положення про найважливіші, наймасовіші організаційні заходи з дітьми, про окремі складові матеріальної бази закладів позашкільної освіти та ін.); з’являються заклади позашкільної освіти в об’єднаних територіальних громадах; надалі оптимізується мережа закладів; поглиблюється індивідуалізація роботи з вихованцями; істотно оновлюється система заходів із талановитими й обдарованими дітьми та молоддю.

---

[93] Про Національну доктрину розвитку освіти : указ президента України від 17.04.2002 № 347/2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text.

[94] Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад : постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2001 № 433. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/433-2001-%D0%BF#Text.

Протягом 2019–2021 рр. розвиток позашкільної освіти в Україні зазнав відчутного впливу пандемії через поширення коронавірусної хвороби COVID-19. Нові обставини посилили тенденції трансформації в мережі закладів позашкільної освіти, зумовлені збільшенням частки закладів, що фінансуються територіальними громадами (зменшення кількості профільних закладів, зростання числа комплексних); сприяли швидкому створенню потужної системи дистанційної освіти на всіх рівнях – від державних центрів до закладів обласного й районного (міського, територіальних громад) підпорядкування.

Важливою є роль позашкільної освіти в пошуку, розвитку та підтримці дітей і молоді, які цікавляться науковою й дослідницько-пошуковою діяльністю. МАН України сьогодні є цілісною екосистемою, покликаною заохочувати юних до наукової, інженерної, дослідницької, підприємницької та суспільної діяльності. Відкритий Президентом Володимиром Зеленським перший у державі інтерактивний освітній центр «Музей науки» є точкою входу до наукової діяльності для наймолодших українців. Цей музей створений як еталон для подальшого масштабування в межах усієї країни.

З метою впровадження найкращого європейського досвіду роботи з юними науковцями внесено суттєві корективи у зміст і організацію Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів – членів МАН України. На початку 2020 р. змінено програму заходу відповідно до практики проведення аналогічних найбільших міжнародних конкурсів. Створено систему підготовки та проведення конкурсу в режимі онлайн, що включало аналіз сучасних технічних можливостей для забезпечення одночасної роботи 65 секцій конкурсу дистанційно з підключенням учасників із усієї України, розроблено спеціальний сайт із метою організації онлайн-виставки постерів учасників для презентації результатів їхніх дослідницьких проєктів на широкий загал.

На окрему увагу заслуговують проєкти, спрямовані на реалізацію ідей та здібностей української молоді. Одним із них є Ukrainian Future бізнес-інкубатор МАН України (UF-інкубатор), котрий нещодавно дістав світове визнання, ставши повноцінним членом такого найбільш впливового й шанованого у світі об’єднання, як Міжнародна асоціація наукових парків і центрів інновацій (IASP).

За 2021 р. 15 стартапів, засновниками яких є учні чи випускники МАН України, залучили близько 240 тис. дол. США прямих і непрямих інвестицій за допомогою UF-інкубатора. А випускники його останньої акселераційної програми залучили понад 500 тис. дол. інвестицій. Монетизація випускників програм UF-інкубатора МАН України перевищує 1 млн дол. США.

Щороку близько 800 молодих інноваторів проходять програми UF-інкубатора МАН. Це приклад того, як позашкільна освіта формує людський капітал, сприяє залученню інвестицій та робить свій внесок у розвиток національної інноваційної економіки.

В умовах карантину особливого значення набув метод інформаційно-освітніх проєктів і технологій, котрий дав змогу педагогам позашкільної освіти працювати з вихованцями дистанційно й віддалено. Виняткову роль при використанні методу інформаційно-освітніх проєктів відіграло створення

інтерактивного освітнього середовища на основі сучасних освітніх платформ Офіс 365, Zoom, Google Classroom, Youtube, Kahoot!, Padlet.

Позашкільна освіта в Україні є також потужним осередком національно-патріотичного виховання дітей і молоді. За рік позашкільними закладами освіти проводиться понад 4,5 тис. заходів із національно-патріотичного виховання, до яких залучається більш ніж 260 тис. учасників. Координатором національно-патріотичного виховання в закладах освіти системи Міністерства освіти і науки України й туристсько-краєзнавчого напряму позашкільної освіти є Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді (УДЦНПВКТУМ).

Період 1991–2001 рр. характеризувався найінтенсивнішим формуванням мережі центрів туризму та краєзнавства учнівської молоді, станцій юних туристів: якщо в 1991 р. таких закладів було 68, то на кінець 2001 р. – уже 96.

У 2000 р. прийнято Закон України «Про позашкільну освіту», що дав можливість, зокрема, створювати філії закладів. Першу філію створено Івано-Франківським обласним державним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді, на сьогодні в його структурі налічується вже 9 таких філій.

У 2002–2013 рр. проводилася робота з удосконалення нормативно-правової бази позашкільної освіти національно-патріотичного й туристсько-краєзнавчого напрямів. Наприклад, затверджено Положення про центр, будинок, клуб, бюро туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді, туристсько-краєзнавчої творчості учнівської молоді, станцію юних туристів (2002 р.), Положення про чемпіонати України з видів спортивного туризму (2012 р.). У цей самий період подвоїлося число центрів військово-патріотичного напряму.

Із 2014 р. відбуваються зміни в мережі закладів туристсько-краєзнавчого напряму, що пов’язано з окупацією Криму та частини території Донецької й Луганської областей, а також із переданням певної кількості закладів на фінансування до територіальних громад.

На сьогодні одним із важливих інструментів національно-патріотичного виховання дітей і молоді є Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура»), метою якої є виховання юних патріотів на засадах національної гідності, високої самосвідомості та активної громадянської позиції, здорового способу життя, духовно багатої й фізично розвиненої особистості. В межах цієї гри протягом року проводиться низка заходів для дітей старшої, середньої та молодшої вікових груп, і це не лише змагання, а й конкурси, вікторини, флешмоби, челенджі в різних форматах – очному, заочному та онлайн. Загалом грою охоплено 150 тис. осіб.

У 2019 р. у структурі УДЦНПВКТУМ створено Молодіжний центр громадянської освіти, котрий є спільним майданчиком для роботи восьми найбільших всеукраїнських молодіжних громадських організацій та осередком заходів із громадянської освіти, волонтерства й підвищення активності молоді в прийнятті рішень.

Важливим засобом патріотичного виховання дітей і молоді є заходи з краєзнавства.

У 1991–1992 рр. до 500-річного ювілею Українського козацтва започатковано Республіканську туристсько-краєзнавчу експедицію учнівської молоді «Козацькими шляхами».

Упродовж 1992–2018 рр. запроваджено такі заходи, як Всеукраїнська туристсько-краєзнавча експедиція «Краса і біль України» (1992 р.), Всеукраїнський зліт юних туристів-краєзнавців (1994 р.), експедиція «Мікротопоніми України» (1995 р.), Всеукраїнська історико-географічна експедиція «Історія міст і сіл України» (2006 р.), Всеукраїнська краєзнавча акція учнівської та студентської молоді «Колосок пам'яті» (2007 р.), Всеукраїнська краєзнавча експедиція учнівської молоді «Моя Батьківщина – Україна» та Всеукраїнський конкурс на кращу туристсько-краєзнавчу експедицію з активним способом пересування «Мій рідний край» (2013 р.), акція учнівської молоді «Українська революція: 100 років надії і боротьби» (2018 р.).

Позашкільна освіта активно сприяє розвитку художніх талантів юного покоління. Тільки Український державний центр позашкільної освіти (УДЦПО) щороку проводить майже 150 організаційно-масових заходів за різними напрямами художньої творчості, в яких беруть участь 1,2 млн юних митців. Останніми роками близько 500 дитячих колективів щорічно підтверджують звання «Зразковий художній колектив» і «Народний художній колектив». За 30 років незалежності понад 5 тис. дитячих колективів отримали почесні звання.

Канал YouTube УДЦПО – це 7 тис. підписників, 1,5 тис. відеороликів, 6 млн показів, більш ніж 12 тис. год. переглядів за останній рік.

Партнерами УДЦПО є Міністерство молоді та спорту України, Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Академія педагогічних наук України, заклади вищої освіти, численні громадські організації та національні спортивні федерації. Завдяки державно-приватному партнерству за останніх два роки УДЦПО додатково залучив до освітнього процесу майже 4 млн грн.

Науково-технічний напрям позашкільної освіти оперативно реагує на тенденції розвитку техніки й технологій, і передусім інформаційних технологій. Наприклад, Всеукраїнський конкурс з інформаційних технологій для дітей та молоді «ITalent» – найбільший в Україні серед IT-проєктів і турнірів кіберспорту серед учнівської молоді та рекомендований Європейською комісією й Радою Європи як одна з найкращих європейських практик роботи з дітьми та молоддю. В цьому конкурсі щороку беруть участь понад 2 тис. юних айтішників.

Вихованці гуртків науково-технічного напряму традиційно перемагають у конкурсах, виставках і фестивалях, здобувають найвищі нагороди на престижних міжнародних конкурсах та змаганнях, зберігають і примножують славні традиції українських технічних видів спорту, зміцнюють авторитет нашої держави у світовому співтоваристві. Це переможці й призери чемпіонатів світу і Європи, кубкових змагань з авто-, авіа-, судномодельного, радіоспорту, картингу тощо. Найкращим вихованцям закладів позашкільної освіти з 1991 р. було присвоєно більш ніж 10 тис. спортивних звань та розрядів. Зокрема, звання «Майстер спорту України» удостоєно 725 дітей, «Майстер спорту міжнародного класу» – 150, «Кандидат у майстри спорту України» – понад 3 тис. дітей. Підготовці

юніорів сприяє налагоджена співпраця УДЦПО з численними спортивними федераціями.

УДЦПО також є координатором діяльності органів учнівського самоврядування в закладах освіти. Якщо 30 років тому основним завданням виховання була підготовка всебічно розвиненої особистості, то на сьогодні країна потребує молоді з лідерськими здібностями. УДЦПО створено систему органів учнівського самоврядування (парламенти, республіки, осередки, ради та ін.). За ініціативи представників учнівських активів заснована Всеукраїнська рада старшокласників, Міністерством освіти і науки України при Уповноваженому при Президентові України з прав дитини – Національна дитяча рада, до складу якої увійшли представники обласних рад учнівського самоврядування закладів загальної середньої й позашкільної освіти. У 2019 р. представники органів учнівського самоврядування закладів освіти взяли участь у Всеукраїнському форумі Національної дитячої ради, організованому Офісом Уповноваженого Президента України з прав дитини (200 учасників). Лідери зустрілися з Володимиром Зеленським.

Важко переоцінити внесок позашкільної освіти в екологічне виховання дітей і молоді.

Зі здобуттям державної незалежності мережа станцій юних натуралістів поступово трансформується в систему позашкільної освіти еколого-натуралістичного напряму. Координатором функціонування цієї системи є Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді (НЕНЦ).

Періоду 1991–2001 рр. притаманне поширення практики створення екологічних стежок, таборів, проведення екологічних експедицій, всеукраїнських акцій та конкурсів, заходів із мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи. Важливими подіями цього періоду стали заснування науково-художнього журналу для дітей та юнацтва «Паросток» (1995 р.), видання інформаційно-методичного вісника «Еколого-натуралістична творчість» (1993 р.).

Розвиток системи позашкільної освіти еколого-натуралістичного напряму набув помітної позитивної динаміки впродовж 2001–2017 рр. завдяки реалізації Концепції екологічної освіти України (2001 р.), затвердженої Міністерством освіти і науки України, а також активній діяльності Всеукраїнської координаційно-методичної ради з питань екологічного навчання і виховання.

Удосконалення нормативно-правової бази позашкільної освіти дало змогу розгорнути цілеспрямовану роботу з обдарованими дітьми: створено Всеукраїнську заочну біологічну школу (нині Природнича школа учнівської молоді). Набувають популярності серед молоді Всеукраїнський інститут біологічних стажувань обдарованих школярів, Шкільна аспірантура в галузі клітинної та молекулярної біології, біохімії, Міжсесійна літня природничо-математична онлайн-школа.

Поглиблення співпраці з установами природо-заповідного фонду України сприяло проведенню Всеукраїнських експедиційно-польових зборів команд юних екологів і натуралістів за основними профілями еколого-натуралістичного напряму позашкільної освіти (екологія, ботаніка, зоологія). З 2006 р. НЕНЦ також належить до об’єктів природо-заповідного фонду.

З метою формування у здобувачів освіти STEM-компетентностей реалізуються щорічні заходи, в новому форматі проходять Всеукраїнський зліт трудових аграрних об'єднань і Всеукраїнський зліт учнівських лісництв. Завдяки співпраці НЕНЦ і Державного агентства лісових ресурсів України забезпечено функціонування понад 550 учнівських лісництв.

У 2014 р. НЕНЦ розпочав здійснення довготривалих проєктів «Екологічна освіта та виховання для дітей з особливими потребами» й «Національно-патріотичне виховання школярів засобами еколого-натуралістичної творчості». Здобутки українських науковців, педагогічні інновації, найкращі освітні практики оприлюднюються на сторінках «Наукового вісника Національного еколого-натуралістичного центру» (видається з 2015 р.).

Сучасний період (2017–2021 рр.) трансформації підходів до організації позашкільної освіти еколого-натуралістичного напряму пов'язаний із прийняттям нового Закону України «Про освіту». Проводиться модернізація змісту навчальних програм, розширюється їх спектр за аграрним, біологічним, екологічним профілями. Успішно реалізується комплексна програма інтеграції позашкільної освіти в європейський і світовий освітні простори через національні етапи міжнародних конкурсів.

Сформована система безперервного професійного розвитку педагогічних і управлінських кадрів позашкільної освіти на основі ліцензії на здійснення освітньої діяльності: курси підвищення кваліфікації, Всеукраїнська школа методиста закладу позашкільної освіти, профільні курси підвищення кваліфікації для керівників учнівських лісництв, Науково-дослідний віртуальний інститут позашкільної освіти, Школа виховника, екологічні тренінги, віртуальні методичні семінари, стажування, проєкти професійного розвитку, авторські педагогічні студії з питань раннього розвитку дітей.

Під керівництвом НЕНЦ заклади позашкільної освіти щороку проводять понад 180 всеукраїнських і регіональних екологічних заходів та природоохоронних акцій, у котрих бере участь майже 1 млн дітей. Це лісові й паркові насадження, розчищення берегів річок, озер, інших водойм, охорона та підтримка птахів, влаштування природо-заповідних територій, патрулювання природоохоронних зон, екобіологічний моніторинг навколишнього середовища, участь у міжнародних екологічних проєктах і програмах тощо.

1.6.2. Здобувачі позашкільної освіти

На початку незалежності, впродовж 1992–1997 рр., чисельність здобувачів позашкільної освіти зменшилася майже на 17 %. Надалі вона залишалася практично незмінною, до 2020–2021 рр., коли відбулося її певне скорочення внаслідок впливу пандемії COVID-19. Станом на 1 січня 2021 р. заклади позашкільної освіти відвідував 1 138 171 слухач (рис. 1.6.1). Це свідчить про достатню живучість системи позашкільної освіти, підвищення її внутрішньої привабливості для школярів, незважаючи на негативні демографічні процеси.

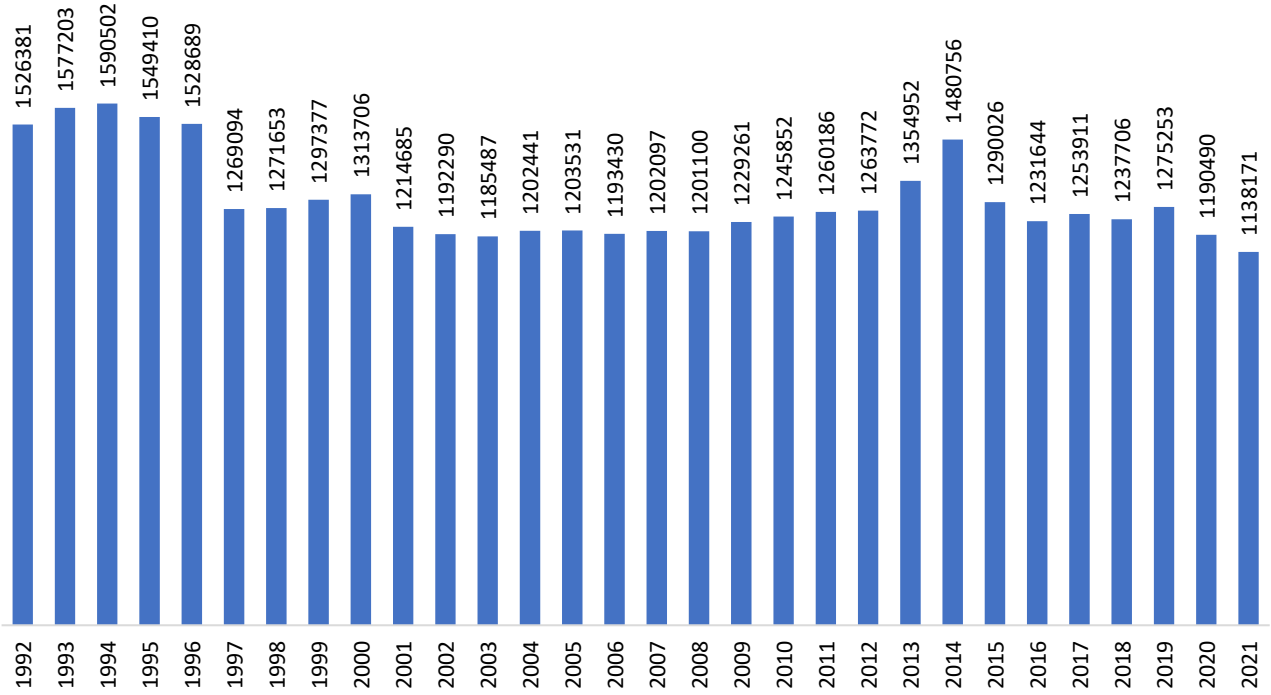

Рис. 1.6.1. **Динаміка чисельності вихованців/учнів/слухачів у закладах позашкільної освіти протягом 1992–2021 рр.,** *осіб*

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 1-ПЗ).

Вагомим чинником стало й нормативно-правове забезпечення діяльності цієї підсистеми освіти. Зокрема, до Закону України «Про позашкільну освіту» було внесено зміни, які наголошують на збереженні й розвитку мережі закладів позашкільної освіти без права їх перепрофілювання (ст. 9), створенні належних умов для здобуття такої освіти особами з особливими освітніми потребами (ст. 9), організації підвезення слухачів і викладачів до/від відповідних закладів (ст. 21)[95].

1.6.3. Заклади позашкільної освіти[96]

Згідно з даними Державної служби статистики України, протягом першого десятиліття відбулося певне зменшення з наступною стабілізацією кількості закладів позашкільної освіти: впродовж 1998–2014 рр. вона коливалася в діапазоні 1491–1589 закладів. Після окупації Російською Федерацією території Криму та частини Луганської й Донецької областей протягом 2015–2021 рр. їх кількість зменшилася та змінювалася в діапазоні 1374–1389 закладів. Станом на 1 січня 2021 р. у системі позашкільної освіти функціонує 1 351 заклад державної, комунальної і приватної форм власності (рис. 1.6.2).

[95] Про позашкільну освіту : Закон України від 22.06.2000 № 1841-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text.

[96] Дані по позашкільній освіті станом на 1 січня поточного року; з 2015 р. інформацію про Автономну Республіку Крим, м. Севастополь і тимчасово окуповані території Луганської й Донецької областей не включено.

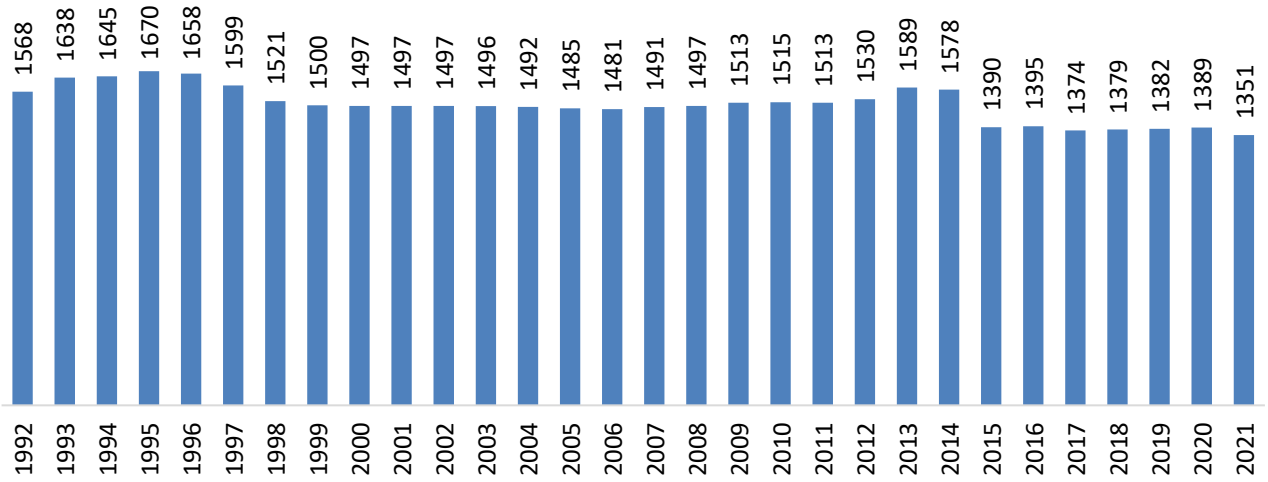

Рис. 1.6.2. **Динаміка кількості закладів позашкільної освіти протягом 1992–2021 рр.,** *од.*

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 1-ПЗ).

У міських поселеннях починаючи з 2002 р. число закладів позашкільної освіти загалом скоротилося на 14 %, і на 1 січня 2021 р. їх налічувалося1 233. Натомість у сільській місцевості спостерігалася позитивна динаміка: кількість таких закладів збільшилася вдвічі, й на 1 січня 2021 р. їх було 118 (рис. 1.6.3). Зазначена тенденція зумовлена змінами, внесеними у 2015 р. до Закону України «Про позашкільну освіту», щодо підтримки педагогічних працівників закладів позашкільної освіти сільської місцевості. Наприклад, для цієї категорії педагогічних працівників державою гарантоване «безоплатне користування житлом» (ст. 21) тощо[97].

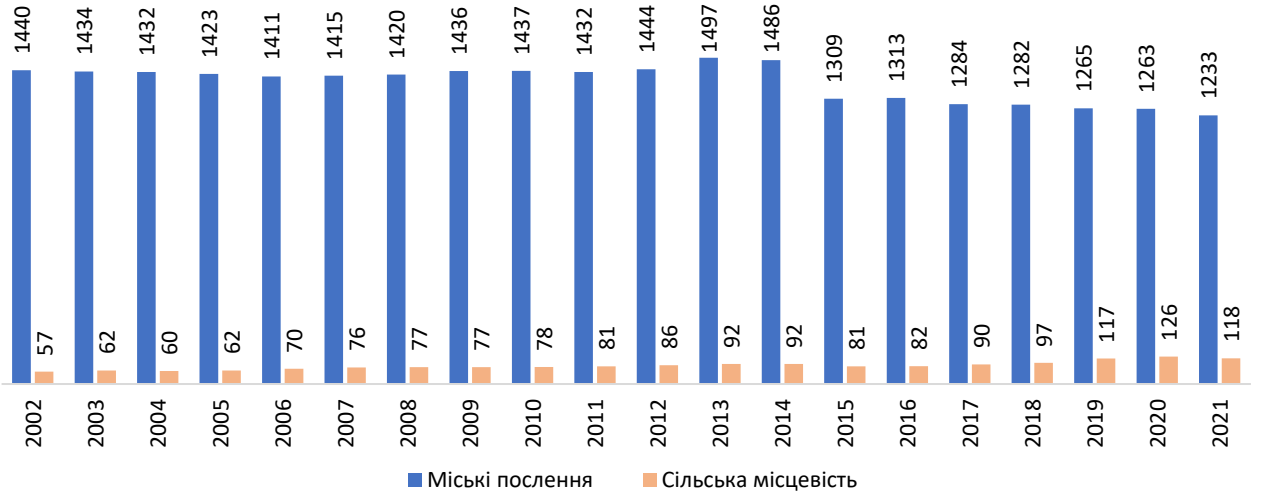

Рис. 1.6.3. **Динаміка кількості закладів позашкільної освіти за типом місцевості у 2002–2021 рр.**[98]**,** *од.*

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 1-ПЗ).

---

[97] Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України : Закон України від 28.12.2014 № 76-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-19#Text.

[98] Збір даних про заклади позашкільної освіти в сільській місцевості до 2001 р. формою статистичної звітності не передбачався.

Зауважимо, що трансформація мережі закладів відбувалася нерівномірно. Впродовж останніх семи років у окремих областях спостерігається зростання кількості таких закладів, а саме: в Київській – на 31,7 %, Кіровоградській – на 22,7 %, Сумській – на 12,5 %, Харківській – на 7,5 %, Донецькій – на 7,3 %, Рівненській – на 5,7 %. У м. Києві, Миколаївській і Луганській областях загалом число закладів позашкільної освіти залишилося на рівні 2015 р., а в інших скоротилася від 21,2 % у Закарпатській до 3,4 % у Дніпропетровській області (табл. 1.6.1).

Таблиця 1.6.1

Динаміка кількості закладів позашкільної освіти за регіонами протягом 1992–2021 рр.[99], *од.*

Регіон	1992	1995	2000	2005	2010	2015	2021	2015–2021, динаміка, %
Вінницька обл.	51	51	45	48	50	57	51	-10,5
Волинська обл.	35	42	42	39	43	40	35	-12,5
Дніпропетровська обл.	107	138	113	116	118	119	115	-3,4
Донецька обл.	119	113	108	108	111	55	59	7,3
Житомирська обл.	77	72	68	59	53	58	53	-8,6
Закарпатська обл.	37	34	29	30	33	33	26	-21,2
Запорізька обл.	62	63	63	60	59	61	56	-8,2
Івано-Франківська обл.	47	48	47	46	47	51	53	3,9
Київська обл.	58	54	50	54	59	63	83	31,7
Кіровоградська обл.	63	63	51	49	47	66	81	22,7
Луганська обл.	83	77	73	75	70	24	24	0
Львівська обл.	66	77	77	80	85	82	78	-4,9
Миколаївська обл.	43	45	42	42	42	42	42	0
Одеська обл.	87	80	65	71	82	82	75	-8,5
Полтавська обл.	69	81	78	74	68	77	64	-16,9
Рівненська обл.	42	42	32	33	35	35	37	5,7
Сумська обл.	47	55	52	49	48	48	54	12,5
Тернопільська обл.	46	47	44	47	47	46	37	-19,6
Харківська обл.	98	102	68	69	68	67	72	7,5
Херсонська обл.	58	77	74	57	54	59	47	-20,3
Хмельницька обл.	34	49	47	49	49	48	45	-6,3
Черкаська обл.	64	66	61	57	57	55	49	-10,9
Чернівецька обл.	20	24	25	26	27	30	25	-16,7
Чернігівська обл.	49	50	42	40	44	46	44	-4,3
м. Київ	32	38	35	41	48	46	46	0
Усього	**1568**	**1670**	**1497**	**1485**	**1515**	**1390**	**1351**	**-2,8**

Складено за даними державної статистичної звітності (форма № 1-ПЗ).

[99] За період 1992–2010 рр. до загальної кількості закладів позашкільної освіти включено заклади освіти Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та тимчасово окупованих територій Луганської й Донецької областей.

1.6.4. Педагогічні працівники закладів позашкільної освіти

Упродовж досить тривалого періоду, 2005–2014 рр., на тлі збільшення кількості закладів позашкільної освіти відбулося й зростання чисельності педагогічних працівників у цих закладах приблизно на 12 %. За останніх сім років цей показник зменшився на 10,1 %. Станом на 1 січня 2021 р. у системі позашкільної освіти працюють 21 440 педагогічних працівників (без сумісників) (рис. 1.6.4).

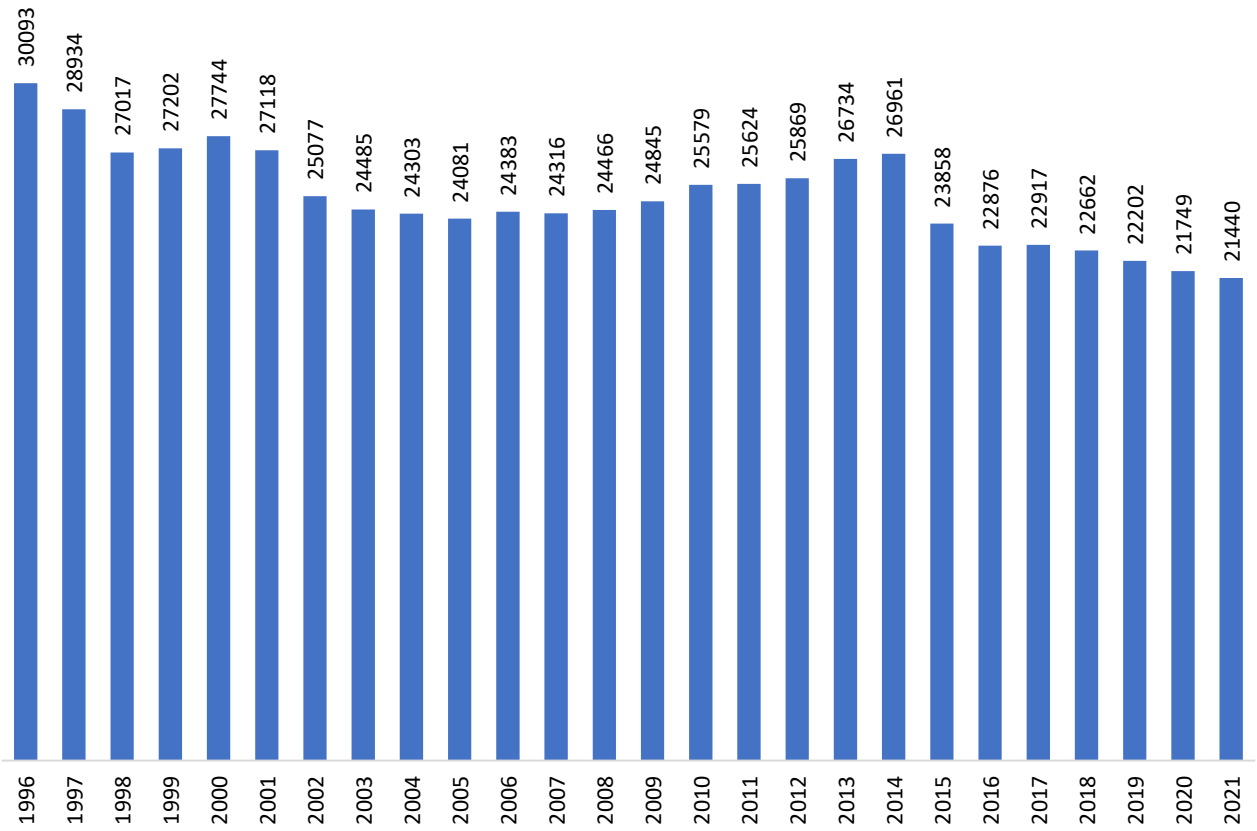

Рис. 1.6.4. **Динаміка чисельності педагогічних працівників у закладах позашкільної освіти (без сумісників) протягом 1996–2021 рр.,** *осіб*

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 1-ПЗ).

У сільській місцевості динаміка чисельності педагогічних працівників системи позашкільної освіти була інтенсивнішою, ніж у міських поселеннях: упродовж 2005–2014 рр. у сільській місцевості їх чисельність збільшилася на 30,3 %, а в міських поселеннях – на 10,3 %.

Протягом 2015–2021 рр. спостерігалося зменшення складу педагогічних працівників мережі закладів позашкільної освіти: в сільській місцевості – на 32,2 %, в містах – на 7,8 %. Станом на 1 січня 2021 р. у таких закладах у сільській місцевості працює 1 527 педагогічних працівників, у міських поселеннях – 19 913 (рис. 1.6.5).

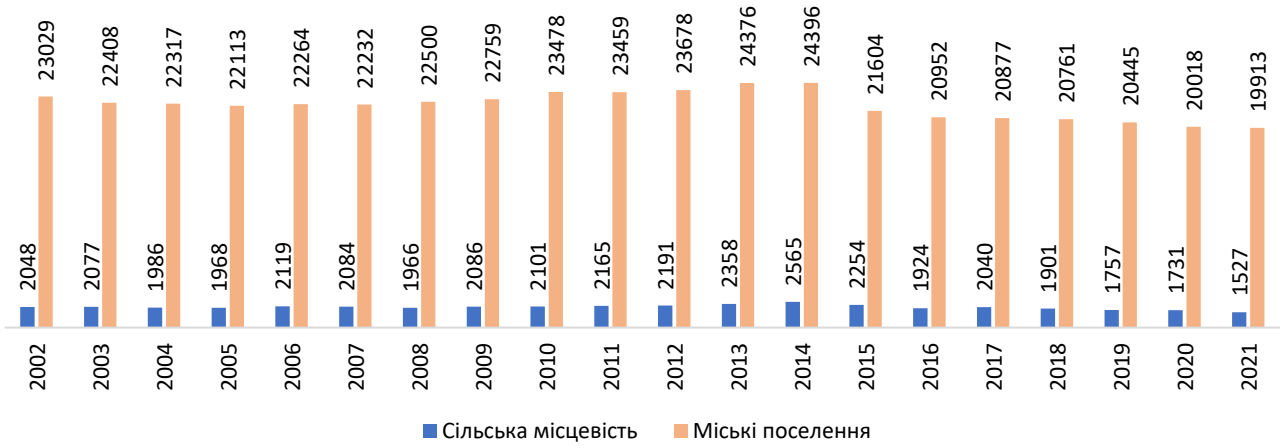

Рис. 1.6.5. **Динаміка чисельності педагогічних працівників у закладах позашкільної освіти (без сумісників) за типом місцевості протягом 2002–2021 рр.**[100]**,** *осіб*

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 1-ПЗ).

Упродовж останніх років (2015–2021 рр.) чисельність педагогічних працівників у системі позашкільної освіти скоротилася на 17,1 %. Це сталося переважно за рахунок Чернівецької (на 33,1 %), Тернопільської (на 30,5 %), Закарпатської (на 27,8 %), Волинської (на 23,3 %) та низки інших областей. Натомість є області, яким вдалося зберегти й навіть залучити додаткові педагогічні кадри до роботи в закладах позашкільної освіти, наприклад Київська, де їх чисельність зросла на 16,8 %, Харківська (на 5,3 %), Луганська (на 4,5 %) області (табл. 1.6.2).

Таблиця 1.6.2

Динаміка чисельності педагогічних працівників у закладах позашкільної освіти (без сумісників) за регіонами протягом 2002–2021 рр.[101]**,** *осіб*

Регіон	2002	2005	2010	2015	2021	2015–2021, динаміка, %
АР Крим	1225	1092	1097	–	–	–
Вінницька обл.	625	634	650	736	611	-17,0
Волинська обл.	640	649	706	743	570	-23,3
Дніпропетровська обл.	2016	1921	1880	1852	1837	-0,8
Донецька обл.	2041	2011	2063	1006	962	-4,4
Житомирська обл.	725	613	556	635	508	-20,0
Закарпатська обл.	436	435	607	753	544	-27,8
Запорізька обл.	911	976	1058	1030	1023	-0,7
Івано-Франківська обл.	705	700	857	938	837	-10,8
Київська обл.	887	872	1029	1079	1260	16,8
Кіровоградська обл.	785	698	869	921	892	-3,1
Луганська обл.	942	903	953	266	278	4,5
Львівська обл.	1370	1339	1418	1511	1206	-20,2
Миколаївська обл.	703	664	714	804	638	-20,6

[100] Збір даних про кількість педагогічних працівників у закладах ПО у сільській місцевості до 2001 року формою статистичної звітності не передбачався.

[101] За 2002–2010 рр. до загальної кількості закладів ПО включені заклади освіти Автономної республіки Крим, м. Севастополя та тимчасово окупованих територій Луганської і Донецької областей.

Регіон	2002	2005	2010	2015	2021	2015–2021, динаміка, %
Одеська обл.	1144	1234	1338	1397	1120	-19,8
Полтавська обл.	784	729	682	789	741	-6,1
Рівненська обл.	634	683	714	731	653	-10,7
Сумська обл.	983	935	978	1007	922	-8,4
Тернопільська обл.	700	667	730	738	513	-30,5
Харківська обл.	1249	1187	1240	1222	1287	5,3
Херсонська обл.	981	771	766	770	609	-20,9
Хмельницька обл.	718	685	775	805	668	-17,0
Черкаська обл.	914	762	713	749	658	-12,1
Чернівецька обл.	426	427	441	514	344	-33,1
Чернігівська обл.	632	646	662	680	589	-13,4
м. Київ	1531	1606	1842	2182	2170	-0,5
м. Севастополь	370	242	241	–	–	–
Усього	**25 077**	**24 081**	**25 579**	**23 858**	**21 440**	**-17,1**

Складено за даними державної статистичної звітності (форма № 1-ПЗ).

Починаючи з 2000-х років у системі позашкільної освіти змінюється віковий склад педагогічних працівників. А саме зменшувалася чисельність педагогічних працівників віком до 30 років (на 11,7 %), від 31 до 40 (на 6,9 %) та від 41 до 50 років (на 1,3 %). Водночас зростає кількість 51–55-річних (на 3 %) і старших (на 17 %) (рис. 1.6.6).

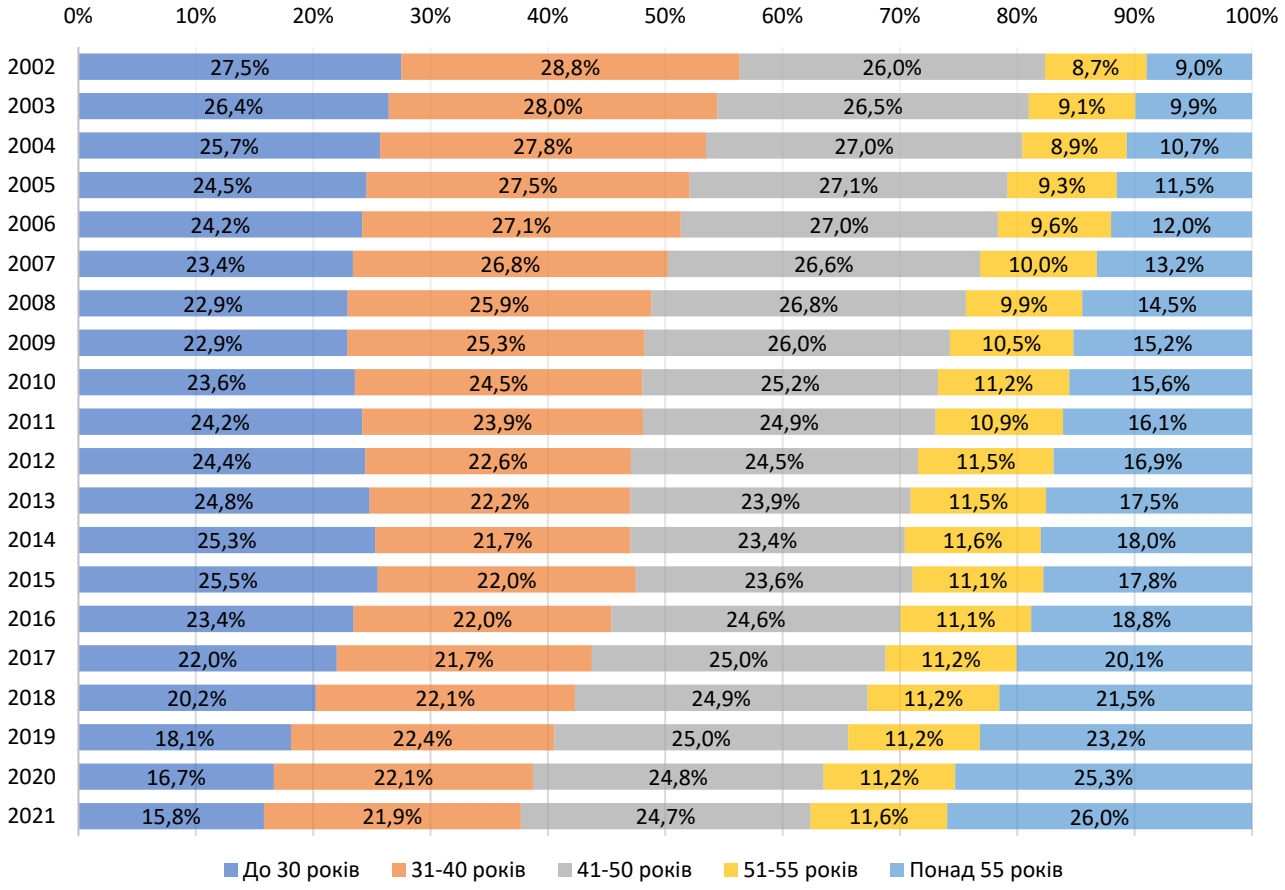

Рис. 1.6.6. **Структура педагогічних працівників у закладах позашкільної освіти (без сумісників) за віком протягом 2002–2021 рр., %**

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 1-ПЗ).

1.6.5. Міжнародний досвід розвитку позашкільної освіти

Розвиток позашкільної освіти у світі ґрунтується на низці концептуальних нормативно-правових актів, зокрема Конвенції ООН про права дитини (1989 р.), Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей (1990 р.), Загальної декларації прав людини (1948 р.), Європейської соціальної хартії та ін.

Конвенція ООН про права дитини, ратифікована Верховної Радою України, закріплює право на освіту, зокрема позашкільну, розвиток особистості, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини в найповнішому обсязі (ст. 29). Також Конвенцією встановлено, що держави-учасниці визнають право дитини на відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх та розважальних заходах, які відповідають її віку, в культурному житті та займатися мистецтвом; поважають і заохочують право дитини на всебічну участь у культурному й творчому житті та сприяють наданню їй відповідних і рівних можливостей для культурної й творчої діяльності, дозвілля та відпочинку (ст. 31)[102].

Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей як міжнародний документ у п. 6 ч. 20 визначає зобов'язання щодо надання всім дітям можливості здобуття освіти незалежно від їх походження і статі; програм, які підготують дітей до трудової діяльності й нададуть можливості для отримання освіти протягом усього життя[103].

Згідно зі ст. 24 Загальної декларації прав людини, кожна людина має право на відпочинок і дозвілля[104]. У ст. 26 цього документа закріплено право кожної людини на освіту, при цьому визначено, що остання повинна бути спрямована на повний розвиток людської особистості й збільшення поваги до прав людини та основних свобод. Відповідно до ст. 27, кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі та користуватися його благами; на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких вона є.

Європейська соціальна хартія в ч. I встановлює, що кожна людина має право на належні умови для професійної орієнтації, котра покликана допомогти їй вибрати професію відповідно до своїх особистих здібностей та інтересів[105]. У ч. II, ст. 30, зазначено, що з метою забезпечення ефективного здійснення права на захист від бідності й соціального відчуження сторони зобов'язуються в рамках загального та узгодженого підходу вживати заходи для надання особам, які живуть або можуть опинитися в ситуації соціального відчуження чи бідності, а також членам їхніх сімей ефективного доступу, зокрема до роботи, житла, професійної підготовки, освіти, культури та соціальної й медичної допомоги.

---

[102] Конвенція про права дитини (стислий виклад) / Council of Europe. URL: https://www.coe.int/uk/web/compass/convention-on-the-rights-of-the-child.

[103] Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_075#Text.

[104] Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

[105] Європейська соціальна хартія (переглянута). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.

Як вказано в Рекомендації 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС), у Звіті Ради ЄС про розширення функцій освіти, прийнятому в листопаді 2004 р., підкреслено, що освіта допомагає зберегти й відновити загальний культурний рівень суспільства та прищепити важливі соціальні і громадянські цінності, такі як громадянство, рівність, толерантність та повага; вона набуває особливого значення в час, коли всі держави-члени стикаються зі зростанням соціального й культурного різноманіття. Крім того, надання людям можливості вступити в трудове життя та продовжити його – важливе завдання освіти щодо зміцнення соціальної єдності[106]. Тому рекомендовано розробити відповідні положення для молодих людей, котрі через прогалини в освіті у зв'язку з особистими, соціальними, культурними чи економічними чинниками потребують особливої підтримки щодо розкриття освітнього потенціалу. Наголошено, що освіта, виконуючи подвійну функцію – соціальну й економічну, відіграє особливу роль у наданні європейським громадянам основних компетенцій для зручного пристосування до таких змін.

Договір про заснування Європейської Спільноти (консолідована версія станом на 1 січня 2005 р.) однією із засад визначає непохитне прагнення сприяти розвиткові якнайвищого рівня знань народів ЄС шляхом надання широкого доступу до освіти та постійного оновлювання знань[107]. Особлива увага в цьому документі приділена питанням освіти, культури тощо. Так, згідно з ч. 1 ст. 149, спільнота сприяє розвиткові якості освіти, заохочуючи співпрацю держав-членів та, в разі потреби, підтримуючи й доповнюючи їхні дії, цілковито шануючи обов'язки держав-членів щодо змісту навчання та організації освітніх систем, а також їх культурне й мовне розмаїття. У ч. 1 ст. 151 вказано, що спільнота сприяє розквітові культур держав-членів, шанує їх національне та регіональне розмаїття й водночас підносить спільну культурну спадщину.

Для багатьох європейських країн, зокрема Польщі, Болгарії, Словаччини, Чехії, як і для України, характерна чітка структурованість позашкільної освіти. Основними її поняттями, котрі вживаються в різних державах, є: «заклади позашкільної освіти» (Україна), «after-school» (США), «placówki wychowania pozaszkolnego» (заклади позашкільного виховання – Польща), «centrum voľného času» (Словаччина); «заклади неформальної освіти» (Вірменія, Чехія), «заклади неформального виховання» (Латвія, Литва) тощо. В Україні заклади позашкільної освіти функціонують у всіх регіонах, тому можна стверджувати про наявність їх розвиненої мережі, котра поєднує центри, будинки, клуби, бюро, станції та ін. В Україні, як і в інших країнах, організація позашкільної освіти здійснюється за різними напрямками: художньо-естетичним, науково-технічним, еколого-натуралістичним тощо (всього 11 напрямків). У Польщі основними формами й напрямами роботи закладів позашкільного виховання є художній, технічний, науковий, спортивний та ін.; у Словаччині – художній, технічний, спортивний, туристський тощо. Загалом позашкільній освіті в Україні

[106] Про основні компетенції для навчання протягом усього життя : Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 18.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975#Text.

[107] Договір про заснування Європейської Спільноти (консолідована версія станом на 1 січня 2005 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text.

притаманні такі тенденції: формування багаторівневої системи позашкільної освіти; розширення її напрямів і мережі закладів, створення установ нового типу; модернізація навчально-виховного процесу в закладах позашкільної освіти та ін.[108].

Усі установи неформальної освіти європейських країн мають однакову мету діяльності – розвиток компетенцій і навичок лідерства, спілкування, вивчення мов, активного слухання, планування, роботи в команді, емпатії; засвоєння соціальних ролей, розв'язання конфліктів, розвиток критичного мислення, дисципліна, відповідальність, емоційний розвиток тощо. Перелічені навички знаходять застосування в конкретних поведінкових актах, у ціннісних установках, таких як повага, толерантність, відчуття колективу, відповідальність, автономність, упевненість і самоповага, неагресивна поведінка, відчуття приналежності, широта поглядів.

У нормативних документах про позашкільну освіту в Україні зазначено, що метою діяльності закладів такої освіти є творчий розвиток особистості дитини. Досягненню головної цілі слугують варіативність, гнучкість щодо вибору змісту навчальних програм та форм роботи. Європейським країнам так само притаманні різноманітність концепцій, цілей і пріоритетів діяльності, посилення уваги до установ неформальної освіти як центрів розвитку, виховання дітей та молоді.

Спільними для України і європейських країн є також небезпеки й ризики соціально-економічного характеру. У країнах ЄС суспільна сфера (освіта, охорона здоров'я, спорт) дедалі більше розглядається крізь призму ринкових відносин та оцінюється за показниками прибутковості, вигідності інвестування. Тенденціями є зменшення субсидій від держави, нездатність продемонструвати швидкий результат, що робить сегмент європейської неформальної освіту слабким суб'єктом ринку. В Україні теж є ризики, пов'язані з недофінансуванням державних закладів позашкільної освіти із бюджетів місцевих громад, а також непомірними цінами на послуги в приватних закладах, що робить систему позашкільної освіти недоступною для більшості дітей.

Аналіз зарубіжного досвіду та його екстраполяція на вітчизняну практику дають підстави окреслити перспективні напрями діяльності закладів позашкільної освіти із формування творчо спрямованої особистості дитини, як-от:

– відстоювання розвитку позашкільної освіти як державного інституту, котрий розв'язує завдання соціальної політики щодо потреб дітей (виховання свідомої, культурної, здорової, творчої особистості, здатної до самореалізації в суспільстві на основі загальнолюдських і національних цінностей), батьків (безпечна, змістовна зайнятість дітей у вільний час, їх навчання, виховання, творчий розвиток, соціалізація, допомога в підготовці дітей до самостійного, відповідального життя), держави (найефективніша інвестиція в майбутнє);

---

[108] *Биковська О. В.* Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні : монографія. Київ : ІВЦ АЛКОН, 2006. 356 с.

– збереження й розвиток мережі державних закладів позашкільної освіти (створення відповідних соціально-економічних умов, розширення мережі таких закладів у сільській місцевості);

– забезпечення державних гарантій доступності та рівних можливостей здобуття позашкільної освіти різними соціальними категоріями населення;

– вдосконалення змісту, організаційних форм, методів і технологій позашкільної освіти на основі сучасних досягнень психолого-педагогічної науки та практики, соціально-культурного замовлення;

– розвиток творчих здібностей у дітей із особливими потребами.

Зауважимо, що позашкільна освіта в Україні акумулює найкращі традиції світового досвіду й розвивається згідно зі світовими тенденціями.

Висновки

1. Позашкільна освіта є важливою складовою системи безперервної освіти, що закріплено Конституцією України, законами України «Про освіту» та «Про позашкільну освіту». Вона спрямована на розвиток здібностей і обдарувань вихованців, учнів та слухачів, задоволення їхніх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні. В Україні створена й функціонує ефективна нормативно-правова база, формується дієва державна політика у сфері позашкільної освіти. Це є результатом 30-річних трансформацій у позашкільній освіті, таких як: деідеологізація закладів позашкільної освіти; формування її багаторівневої системи; класифікація гуртків, груп та інших творчих об’єднань закладу позашкільної освіти за трьома рівнями (початковий, основний, вищий); розширення мережі закладів позашкільної освіти, створення закладів нового типу, їх профілізація; розгортання нових напрямів такої освіти; модернізація освітнього процесу в її закладах; ліцензування позашкільної освіти; диверсифікація джерел її фінансування за рахунок додаткових джерел, не заборонених законодавством.

2. За роки незалежності освітня політика держави зосередилася на якості й доступності позашкільної освіти, котра покликана задовольнити різноманітні освітні потреби юного покоління в рамках домінанти «Кожній дитині – якісна і доступна позашкільна освіта». На сьогодні в Україні діє 1 351 заклад позашкільної освіти, де своє право на розвиток талантів реалізує 1 138 171 вихованець. 21 440 педагогічних працівників закладів дошкільної освіти допомагають у розвитку здібностей та задоволенні особистісних і творчих запитів молодого покоління. Міністерство освіти і науки України як центральний орган виконавчої влади проводить системну роботу щодо формування, поступального розвитку й моніторингу позашкільної освіти, діяльності її закладів.

3. Одним із напрямків позашкільної освіти є пошук, розвиток та підтримка дітей і молоді, котрі мають хист до наукової й дослідницько-пошукової діяльності. Це завдання реалізується в Україні за участі створеної у 2001 р. Малої

академії наук України. На сьогодні це цілісна екосистема, покликана розвивати наукові, інженерні, дослідницькі, підприємницькі таланти молодого покоління.

Зі здобуттям незалежності України сформована система позашкільної освіти еколого-натуралістичного напряму, котра поступово трансформувалася з мережі станцій юних натуралістів. Координатором цієї системи є Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді (НЕНЦ). Під його керівництвом заклади позашкільної освіти щороку проводять більш ніж 180 всеукраїнських і регіональних екологічних заходів та природоохоронних акцій, у яких бере участь майже 1 млн дітей.

Український державний центр позашкільної освіти курує різні напрями художньої творчості, щороку організовується близько 150 організаційно-масових заходів, у котрих бере участь 1,2 млн юних митців.

Активно розвивається й система національно-патріотичного виховання дітей і молоді. Позашкільними закладами за рік проводиться понад 4,5 тис. заходів із національно-патріотичного виховання, до яких залучається понад 260 тис. вихованців.

За роки незалежності сформовано систему безперервного професійного розвитку педагогічних і управлінських кадрів позашкільної освіти на основі ліцензії на здійснення освітньої діяльності.

4. Для подальшого розвитку позашкільної освіти в найближчій перспективі державою, органами місцевого самоврядування, державного й освітнього управління робиться низка послідовних кроків, а саме:

- удосконалення нормативно-правової бази. Зокрема, затверджено Концепцію розвитку позашкільної освіти та розроблено Державну стратегію розвитку позашкільної освіти в Україні на 2019–2024 роки; затверджено Типову освітню програму закладу позашкільної освіти; формується нормативно-правова база для інклюзивного навчання в закладах позашкільної освіти;

- розроблення нової моделі управління позашкільною освітою в умовах децентралізації, коли управлінські функції делегуються місцевим громадам. Модель передбачає тристоронню співпрацю закладів позашкільної освіти, місцевої влади та громадськості. Місцева влада повинна задовольнити потреби й запити населення територіальної громади, охоплення дітей закладами позашкільної освіти має бути на рівні щонайнижче 50 %;

- забезпечення трансформації змісту позашкільної освіти. Концептуально визначено п’ять ключових змістових завдань: розвиток здібностей особистості, профілактика правопорушень, допрофесійна підготовка, змістовне дозвілля, обдарованість. Під ці кроки здійснюється модернізація навчальних програм, що регламентують роботу гуртків, груп, творчих об’єднань;

- удосконалення фінансування позашкільної освіти. Розроблено пропозиції щодо поліпшення розвитку матеріально-технічної бази позашкільної освіти за рахунок залучення коштів із різних джерел, не заборонених законодавством. Заробітна плата педагогічним працівникам у позашкільній освіті має забезпечуватися в рамках трансферту коштів освітньої субвенції (передбачено ст. 78 Закону України «Про освіту»). Утримання закладів, оплата комунальних

послуг, фінансування матеріально-технічної бази мають здійснюватися за рахунок місцевих бюджетів;

- посилення міжнародної співпраці. Уперше в історії незалежної Україні в лютому 2021 р. підписано Меморандум про співпрацю та взаємодію між Міністерством освіти і науки України й Міжнародною асоціацією позашкільної освіти.

5. Для більш віддаленої перспективи Стратегічна дорадча група при МОН сформулювала такі основні напрями Дорожньої карти розвитку позашкільної освіти:

– розроблення нового законодавства про позашкільну освіту як структурного компонента системи безперервної освіти та її розвиток як відкритої державно-громадської системи на основі розподілу відповідальності між державою, громадою і батьками;

– створення нової моделі фінансування позашкільної освіти (принцип «гроші ходять за дитиною», гранти, проєкти, стипендії тощо);

– упровадження ринкової конкуренції в системі позашкільної освіти, в межах якої її заклади зможуть розширювати спектр своїх послуг, розробляти стратегії їх розвитку, вивчати потреби дітей, закуповувати послуги для них за віком та іншими критеріями, організовувати майданчики для реабілітації осіб із інвалідністю;

– розроблення нового контенту навчальних технологій позашкільної освіти з урахуванням найкращого міжнародного досвіду та національних традицій.

Таким чином, у новітній історії України визначено напрями подальшої модернізації системи позашкільної освіти, підвищення якості й доступності здобуття такої освіти різними категоріями дітей, створення умов і механізмів стабільного розвитку на основі збереження національних традицій та мережі закладів.

1.7. Професійна (професійно-технічна) освіта

1.7.1. Трансформація інституційно-правової бази системи професійної (професійно-технічної) освіти (1991–2021 рр.)

Професійна (професійно-технічна) освіта є невід'ємним складником української системи освіти, який функціонує для задоволення актуальних потреб ринку праці. Підготовка фахівців у сегменті професійної (професійно-технічної) освіти безпосередньо впливає на зміцнення економіки держави.

Професійна (професійно-технічна) освіта – система підготовки кваліфікованих кадрів, яка здатна крім первинної професійної підготовки забезпечити навчання дорослого населення за короткостроковими програмами, підвищити їхню кваліфікацію та здійснити перепідготовку. Тобто вона покликана гнучко реагувати на зміни у кон'юнктурі ринку праці, забезпечити навчання впродовж усього життя.

Протягом усіх років незалежності професійна (професійно-технічна) освіта (*далі* – П(ПТ)О) України неперервно оновлювалась та модернізувалась відповідно до потреб суспільства.

Нормативно-правове забезпечення сфери відбувалося таким чином. 1991 р. – прийнято постанову Міністерства народної освіти УРСР та Міністерства праці УРСР від 24.07.1991 № 7/52/59 «Про затвердження Концепції професійної освіти України». Це перший документ, що створив реальні механізми для трансформації системи П(ПТ)О, її інноваційного розвитку в умовах незалежної держави. Концепція містила основні напрями реформування П(ПТ)О. Вони стосувалися підготовки конкурентоспроможних робітників. Окремі положення цього документа далі увійшли до Закону України «Про професійно-технічну освіту» та інших актів законодавства, що регулювали діяльність закладів П(ПТ)О в ті роки.

1996 р. – підписано Указ Президента України від 08.05.1996 № 322/96 «Про реформування професійно-технічної освіти в Україні». Затверджено основні напрями реформування П(ПТ)О в Україні, які згодом реалізовувались у 1996–2000 рр. Серед таких напрямів – оновлення змісту П(ПТ)О, оптимізація мережі та структури підготовки кваліфікованих робітників, удосконалення й демократизація форм управління, створення правової бази взаємовідносин закладів П(ПТ)О та замовників підготовки робітничих кадрів, розвиток закладів П(ПТ)О різних типів, їх фінансове і матеріально-технічне забезпечення, кадрове й наукове забезпечення галузі, а також створення правової бази П(ПТ)О на національному рівні.

1998 р. – Верховною Радою України прийнято Закон України від 10.02.1998 № 103/98-ВР «Про професійно-технічну освіту», який визначив правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку системи П(ПТ)О.

2010 р. – розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 № 1723-р схвалено Концепцію Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011–2015 роки.

2011 р. – постановою Кабінету Міністрів України від 13.04.2011 № 495 затверджено Державну цільову програму розвитку професійно-технічної освіти на 2011–2015 роки. У документі основний акцент ставився на необхідності посилення взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, соціальних партнерів, роботодавців та закладів П(ПТ)О. Результатом співробітництва було визначено соціально-економічний розвиток держави. Але за браком фінансування цілі не були досягнуті.

2012 р. – прийнято Закон України від 20.11.2012 № 5499-VI «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів».

2014 р. – розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р схвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Взято курс на децентралізацію влади.

Під час реалізації реформи децентралізації фінансування та управління закладами П(ПТ)О було передано на місцевий рівень. Відповідно до статей 89, 90 Бюджетного кодексу України, видатки на П(ПТ)О, а саме на оплату послуг з підготовки кадрів на умовах регіонального замовлення у закладах П(ПТ)О та інших закладах освіти державної та/або комунальної власності, здійснюються з обласних бюджетів, бюджетів міст обласного значення – обласних центрів та бюджету м. Києва.

2016 р. – розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 994-р схвалено Методичні рекомендації щодо формування та розміщення регіонального замовлення на підготовку фахівців та робітничих кадрів; постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 № 818 затверджено Перелік професій загальнодержавного значення, підготовка за якими здійснюється за кошти державного бюджету. До зазначеного переліку увійшли 25 професій, що є найбільш дефіцитними, унікальними на ринку праці або затребуваними серед роботодавців.

2017 р. – розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 № 831-р «Питання управління державними закладами професійної (професійно-технічної) освіти, підпорядкованими Міністерству освіти і науки» обласним і Київській міській держадміністраціям, міським радам міст обласного значення – обласних центрів були передані для тимчасового виконання окремі повноваження з управління закладами П(ПТ)О. Зокрема, до повноважень обласних і Київської міської держадміністрацій належить аналіз та контроль за провадженням фінансово-господарської діяльності закладів, затвердження регіонального замовлення, кадрові питання.

Відповідно до ст. 27 Закону України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» розпочато передання закладів професійної (професійно-технічної) освіти з державної у комунальну власність.

Упродовж 2017–2021 рр. Урядом прийнято низку відповідних рішень (розпоряджень Кабінету Міністрів України) щодо передання 136 цілісних майнових комплексів закладів П(ПТ)О з державної в комунальну власність.

Із 136 закладів П(ПТ)О передано до комунальної власності 16 закладів П(ПТ)О, або 2,5 % від їх загальної кількості.

У 2021 р. Міністерством освіти і науки України розроблено методичні рекомендації щодо передачі закладів професійної (професійно-технічної) освіти з державної у комунальну власність, які розміщені на сайті МОН[109].

2019 р. – розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.06.2019 № 419-р схвалено Концепцію реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року. Метою Концепції є проведення системної реформи П(ПТ)О, що забезпечить реалізацію трьох базових пріоритетів, таких як децентралізація управління та фінансування; забезпечення якості П(ПТ)О; державно-приватне партнерство та взаємозв'язок з ринком праці.

2020 р. – розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.04.2020 № 508-р затверджено План заходів на 2020–2027 роки із запровадження Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року.

2020 р. – розроблено два проєкти нового Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» та зареєстровано у Верховній Раді України (за № 4207 від 12.10.2020 і № 4702-1 від 26.10.2020). Наразі в Комітеті Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій створено робочу групу з метою підготовки єдиного закону на основі двох запропонованих.

2021 р. – вийшов Указ Президента України від 30.03.2021 № 130/2021 «Про пріоритетні заходи щодо розвитку професійної (професійно-технічної) освіти». Документ має на меті сприяння модернізації П(ПТ)О відповідно до потреб ринку праці, міжнародних стандартів і практик для забезпечення реалізації права громадян на якісну та доступну П(ПТ)О.

2021 р. – вийшов Указ Президента України від 27.05.2021 «Про персональний склад Ради з питань розвитку професійної (професійно-технічної) освіти». Рада з питань розвитку П(ПТ)О – це консультативно-дорадчий орган при Президентові України, основними завданнями якого є: моніторинг розвитку П(ПТ)О та забезпечення реалізації права громадян на якісну й доступну П(ПТ)О; вивчення тенденцій розвитку ринку праці і прогнозування пріоритетних напрямів та шляхів розвитку П(ПТ)О; розроблення пропозицій щодо формування сучасних професійних компетентностей у сфері П(ПТ)О; опрацювання питань щодо посилення спроможності закладів П(ПТ)О, зокрема удосконалення механізмів їх фінансування; сприяння взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, закладів П(ПТ)О з питань модернізації освітнього простору.

Також у 2021 р. розроблено проєкт Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку професійної (професійно-технічної) освіти на 2022–2027 роки,

[109] Передача закладів професійної та фахової передвищої освіти з державної в комунальну власність. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/peredacha-zakladiv-profesijnoyi-ta-fahovoyi-peredvishoyi-osviti-z-derzhavnoyi-v-komunalnu-vlasnist-rekomendaciyi-mon.

яка має на меті створення умов для якісної підготовки кваліфікованих кадрів згідно з пріоритетами державної політики, орієнтованої на розвиток і самореалізацію особистості, її участі та інтеграції в суспільне життя.

1.7.2. Заклади професійної (професійно-технічної) освіти (1991–2021 рр.)

Кількість закладів П(ПТ)О впродовж 1991–2021 рр. зменшилась на 535 од. (рис. 1.7.1). Зменшення відбувалося переважно через реорганізацію закладів П(ПТ)О, що мали застарілу навчально-матеріальну базу, були малокомплектними.

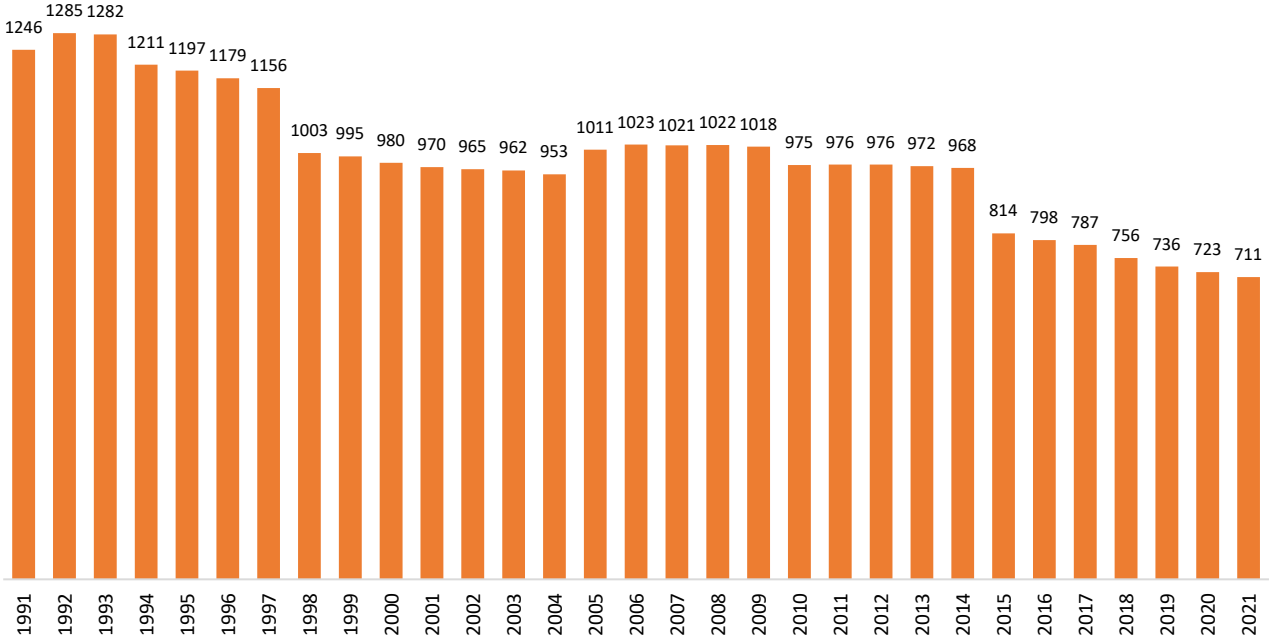

Рис. 1.7.1. **Динаміка кількості закладів професійної (професійно-технічної) освіти в 1991–2021 рр. (станом на 1 січня),** *од.*

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 3 (профтех)).

Особливо помітне зменшення кількості закладів П(ПТ)О спостерігалося впродовж 1993–1998 рр. У 1993 р. було змінено, відповідно до міжнародних норм, функції закладів П(ПТ)О при установах виконання покарань і ліквідовано 65 таких закладів. У 1997 р. вдосконалено мережу закладів П(ПТ)О та ліквідовано 267 однопрофільних і малокомплектних професійно-технічних училищ та на їх базі шляхом об’єднання створено 132 спеціалізованих заклади. Від того часу і дотепер триває процес оптимізації мережі закладів П(ПТ)О, спрямований на задоволення потреб регіональних ринків праці та суспільства. Так, з 2000 р. набули розвитку нові типи закладів П(ПТ)О – професійні ліцеї та вищі професійно-технічні училища, з 2015 р. – регіональні центри професійно-технічної освіти (рис. 1.7.2).

Протягом 2020 р. кількість закладів П(ПТ)О скоротилася порівняно з попереднім роком на 12 од. (1,7 %), а порівняно з 2018 р. – на 25 од. (3,5 %).

Процеси реорганізації та реструктуризації мережі закладів П(ПТ)О відбуваються шляхом приєднання до більш потужних закладів П(ПТ)О; об'єднання двох або трьох закладів і створення на їх базі нових, зазвичай регіональних центрів професійно-технічної освіти; завдяки процесам ліквідації, зміни статусу та назви; вилучення та включення до мережі відповідно до наявності або відсутності регіонального замовлення на підготовку робітничих кадрів.

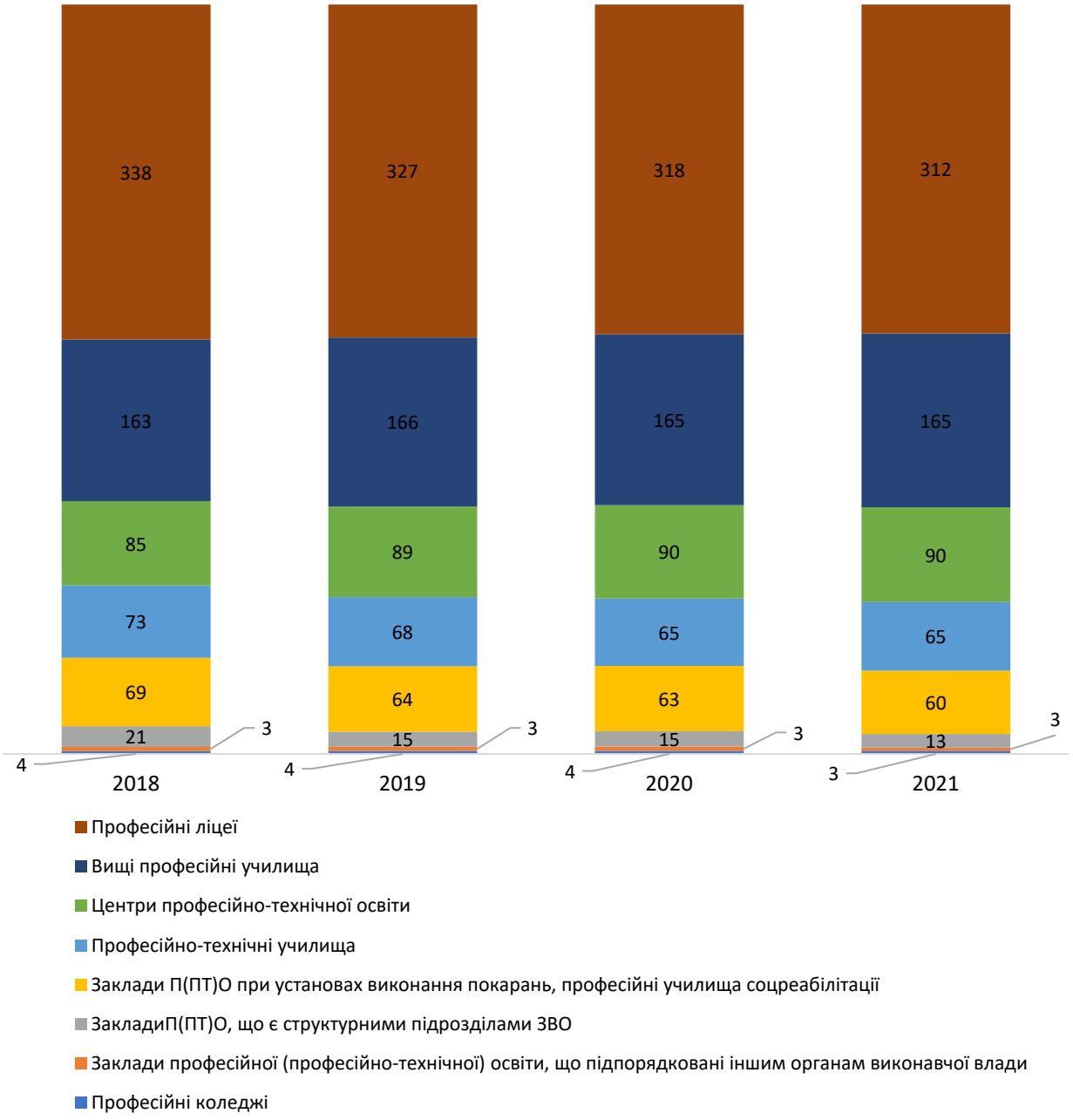

Рис. 1.7.2. **Кількість закладів професійної (професійно-технічної) освіти за типами у 2018–2021 рр. (станом на 1 січня),** *од.*

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 3 (профтех)).

У 2020 р. реорганізація мережі закладів П(ПТ)О тривала:

– 7 закладів П(ПТ)О реорганізовано шляхом приєднання до більш потужних. У результаті об'єднання функціонують Торецький професійний ліцей

(Донецька область), Професійно-технічне училище № 16 м. Мала Виска (Кіровоградська область), Державний професійно-технічний навчальний заклад «Привільський професійний ліцей» (Луганська область), відокремлений підрозділ «Регіональний центр професійної освіти Луганського національного університету імені Тараса Шевченка» (Луганська область), Державний професійно-технічний навчальний заклад «Самбірський професійний ліцей сфери послуг» (Львівська область), Державний заклад професійної (професійно-технічної) освіти «Старокостянтинівський аграрно-промисловий ліцей» (Хмельницька область);

– 21 заклад освіти, що надає професійну (професійно-технічну) освіту, виключено з мережі у зв'язку з набранням чинності Законом України «Про фахову передвищу освіту» (березень 2020 р.);

– 1 заклад (Житомирський професійний ліцей Житомирської обласної ради) перейшов до мережі закладів професійної (професійно-технічної) освіти, що перебувають у підпорядкуванні Управління освіти і науки Житомирської обласної державної адміністрації;

– 6 закладів професійної (професійно-технічної) освіти перейменовано (3 заклади у Волинській області та по 1 закладу в Житомирській, Миколаївській і Хмельницькій областях).

Упродовж 2018–2021 рр. розподіл закладів П(ПТ)О за типами стабілізувався. Майже 44 % становлять професійні ліцеї, 22 % – вищі професійні училища, 12 % – центри професійно-технічної освіти, 9 % – професійно-технічні училища та заклади П(ПТ)О при установах виконання покарань, 2 % – заклади П(ПТ)О, що є структурними підрозділами закладів вищої освіти, 0,4 % – заклади П(ПТ)О, підпорядковані іншим органам виконавчої влади і професійні коледжі.

Із загальної кількості закладів П(ПТ)О 67 % мають контингент здобувачів до 400 осіб, 33 % – понад 400 осіб.

Проте в більшості регіонів досі існують малокомплектні заклади П(ПТ)О з чисельністю здобувачів освіти менше 100 осіб (у їх переліку не враховуються заклади П(ПТ)О при установах виконання покарань та професійне училище соціальної реабілітації, в котрих, як правило, контингент становить до 100 осіб). Найбільша кількість малокомплектних закладів П(ПТ)О розташована на підконтрольних Уряду України територіях Луганської і Донецької областей (по 7 закладів у кожній), а також у Запорізькій області (5 закладів), Полтавській і Київській областях (по 3 заклади). Часто малокомплектні заклади П(ПТ)О – це професійно-технічні училища (переважно аграрного спрямування), розташовані в невеликих містах, селищах міського типу або селах. Як правило, вони пропонують своїм вступникам навчання за однією професією (найбільш поширеною є професія «Тракторист-машиніст сільськогосподарського виробництва»). Втім, малокомплектні заклади П(ПТ)О відсутні в Житомирській, Івано-Франківській, Чернівецькій, Волинській, Чернігівській, Київській, Рівненській і Харківській областях.

У 2020 р. за підтримки Європейського Союзу та його держав-членів (Німеччини, Фінляндії, Польщі та Естонії) в межах програми ЄС «EU4Skills: кращі навички для сучасної України» з метою підвищення ефективності змін у

П(ПТ)О та модернізації інфраструктури проведено комплексний аналіз роботи закладів П(ПТ)О. Основним інструментом аналізу даних були анкети, які в січні 2020 р. заповнили заклади професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти всіх регіонів України, а також Єдина державна електронна база з питань освіти (ЄДЕБО). Основні результати цього аналізу з детальними показниками мереж закладів фахової передвищої освіти і П(ПТ)О в розрізі регіону, окремого закладу, професій, років тощо розміщено на інтерактивному дашборді порталу відкритих даних ДНУ «Інститут освітньої аналітики»[110].

1.7.3. Здобувачі професійної (професійно-технічної) освіти (1991–2021 рр.)

1.7.3.1. Контингент здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти за віком, статтю, напрямами підготовки та наповнюваністю закладів (1991–2021 рр.)

Упродовж 1991–2021 рр. відбувалося поступове зменшення чисельності здобувачів П(ПТ)О. Станом на 1 січня 2021 р. вона скоротилася майже втричі, або на 396,5 тис. осіб, проти 1 січня 1991 р. (рис. 1.7.3).

Серед основних причин зменшення кількості здобувачів П(ПТ)О – зростання кризових явищ в економіці 1990-х років, погіршення умов праці в реальному секторі економіки, зменшення попиту замовників робітничих кадрів, особливо у сфері виробництва. Скороченню контингенту здобувачів П(ПТ)О спряли й досі сприяють невтішні демографічні тенденції в Україні (старіння населення, зниження народжуваності).

У відповідь на зазначені виклики Міністерство освіти і науки України переорієнтувало заклади П(ПТ)О на підготовку робітничих кадрів на договірній основі та перепідготовку незайнятого населення. Зі свого боку, заклади П(ПТ)О за рахунок власних коштів почали вживати заходи щодо фінансової допомоги учнівській молоді під час навчання, особливо тим категоріям учнів, які потребували додаткової соціальної підтримки.

Незважаючи на стійке зменшення контингенту здобувачів освіти закладів П(ПТ)О, частка здобувачів, що навчаються в закладах П(ПТ)О з отриманням повної загальної середньої освіти, поступово зростає. Станом на 1 січня 2021 р. частка випускників 9-х класів закладів загальної середньої освіти, які навчаються в закладах П(ПТ)О та здобувають повну загальну середню освіту, становила 69,6 % проти 65,6 % у 1991 р. і 55 % у 2010 р.

[110] Аналіз діяльності регіональних систем професійної освіти (2020). URL: http://opendata.iea.gov.ua/zpto_audit_2020.

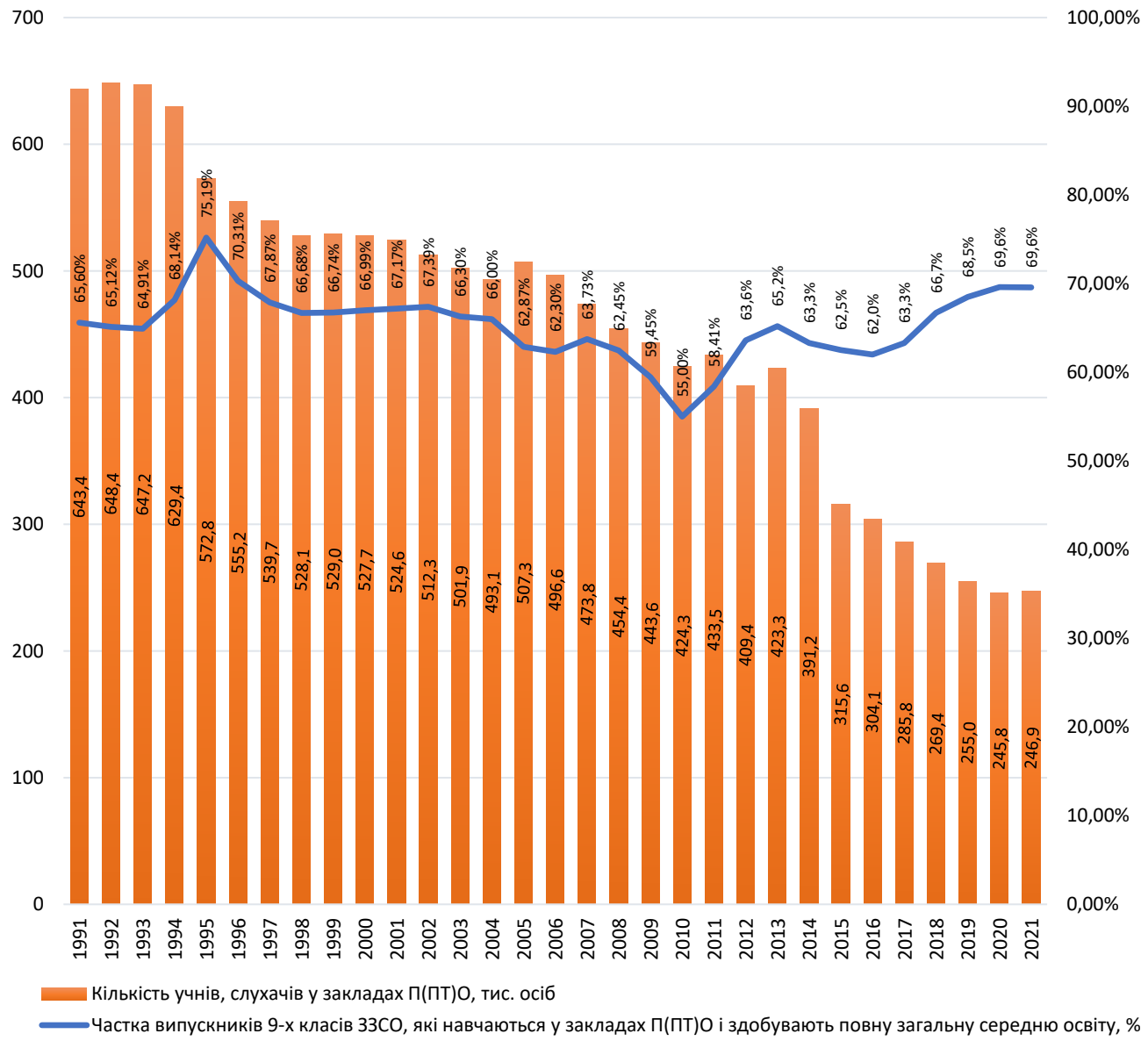

Рис. 1.7.3. **Динаміка контингенту учнів, слухачів закладів П(ПТ)О та частка випускників 9-х класів закладів ЗСО, які продовжують навчання в закладах П(ПТ)О, в 1991–2021 рр. (станом на 1 січня),** *тис. осіб, %*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

Протягом 2020 р. у закладах П(ПТ)О навчалося 826 підлітків віком 14 років і менше, що на 8,5 % (65 осіб) більше, ніж у 2019 р., та майже вдвічі більше (373 особи), ніж у 2017 р. Це позитивна тенденція, яка пояснюється використанням закладами П(ПТ)О нових форм і методів навчання (дуальна форма здобуття освіти, відкриття навчально-практичних центрів), проведенням профорієнтаційної роботи (рис. 1.7.4). Наразі майже кожен заклад П(ПТ)О пропонує вступнику можливість здобуття інтегрованої професії (наприклад, «Штукатур; лицювальник-плиточник; маляр», «Електрогазозварник; рихтувальник кузовів», «Кухар; кондитер; пекар»), що істотно розширює перспективи подальшого працевлаштування, можливості отримання гідної зарплати та відкриття власної справи.

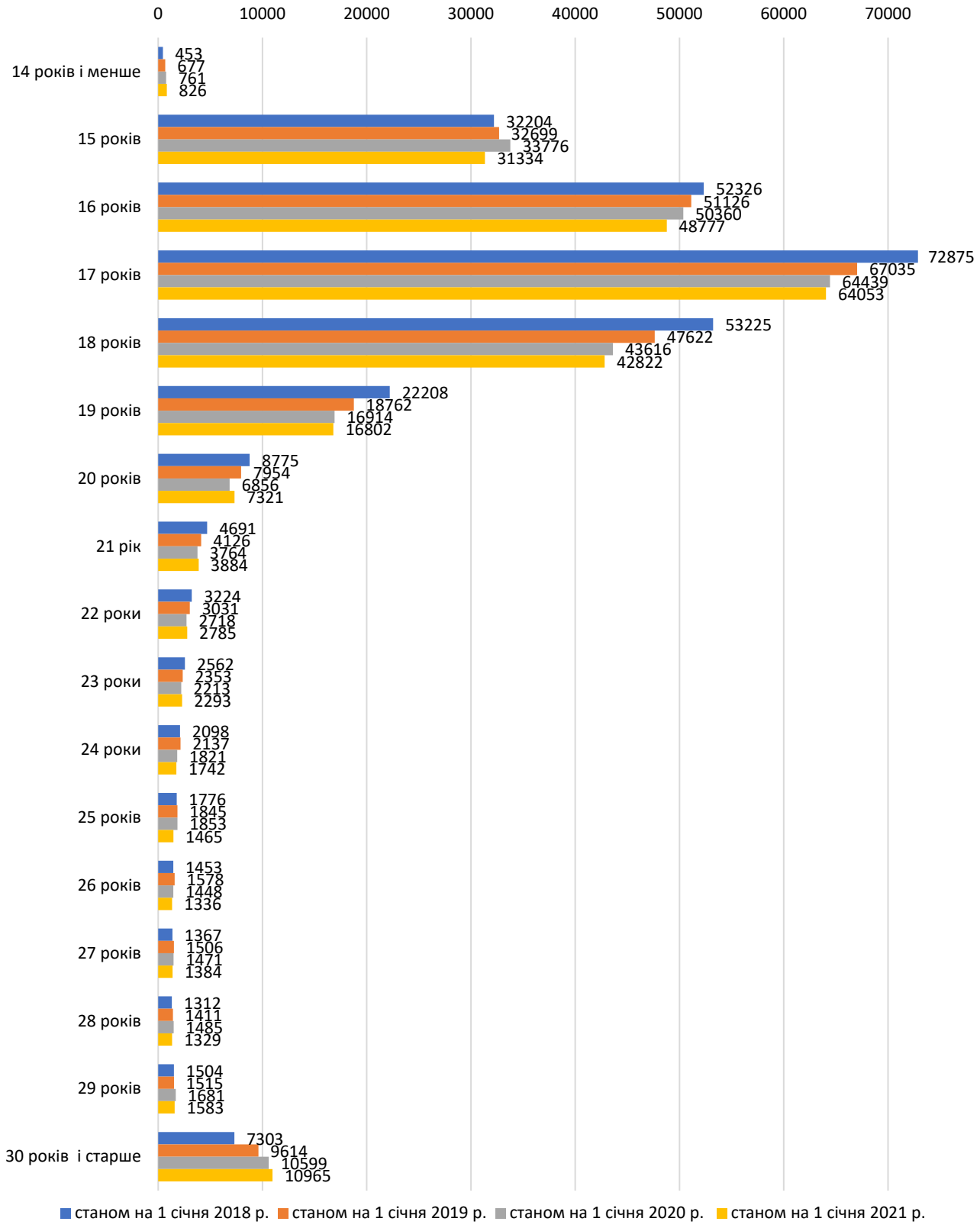

Рис. 1.7.4. **Контингент учнів, слухачів закладів П(ПТ)О за віком у 2018–2021 рр. (станом на 1 січня),** *осіб*

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 3 (профтех)).

Ще однією позитивною тенденцією 2018–2021 рр. є стійке зростання чисельності дорослого населення, котре здобуває професійні кваліфікації. Станом на 1 січня 2021 року кількість дорослого населення віком від 30 років і

старше збільшилася на 3,4 % (на 366 осіб) порівняно з попереднім роком. Зростання контингенту здобувачів П(ПТ)О з числа дорослого населення пояснюється популярністю робітничих професій серед незайнятого населення (професії «Кухар») та працюючого населення (професії «Водій автотранспортних засобів», «Тракторист-машиніст сільськогосподарського (лісового) виробництва», «Слюсар-ремонтник»), а також популярністю короткотермінових курсів (наприклад, курсів шиття та крою, манікюру).

Найбільшу частку здобувачів освіти, котрі навчалися в закладах П(ПТ)О впродовж 2018–2020 рр. становить молодь віком 15–18 років із базовою й повною загальною середньою освітою.

Як видно з рис. 1.7.5, структура контингенту здобувачів П(ПТ)О за статтю впродовж 2018–2021 рр. практично не змінюється: 60 % чоловіків і 40 % жінок.

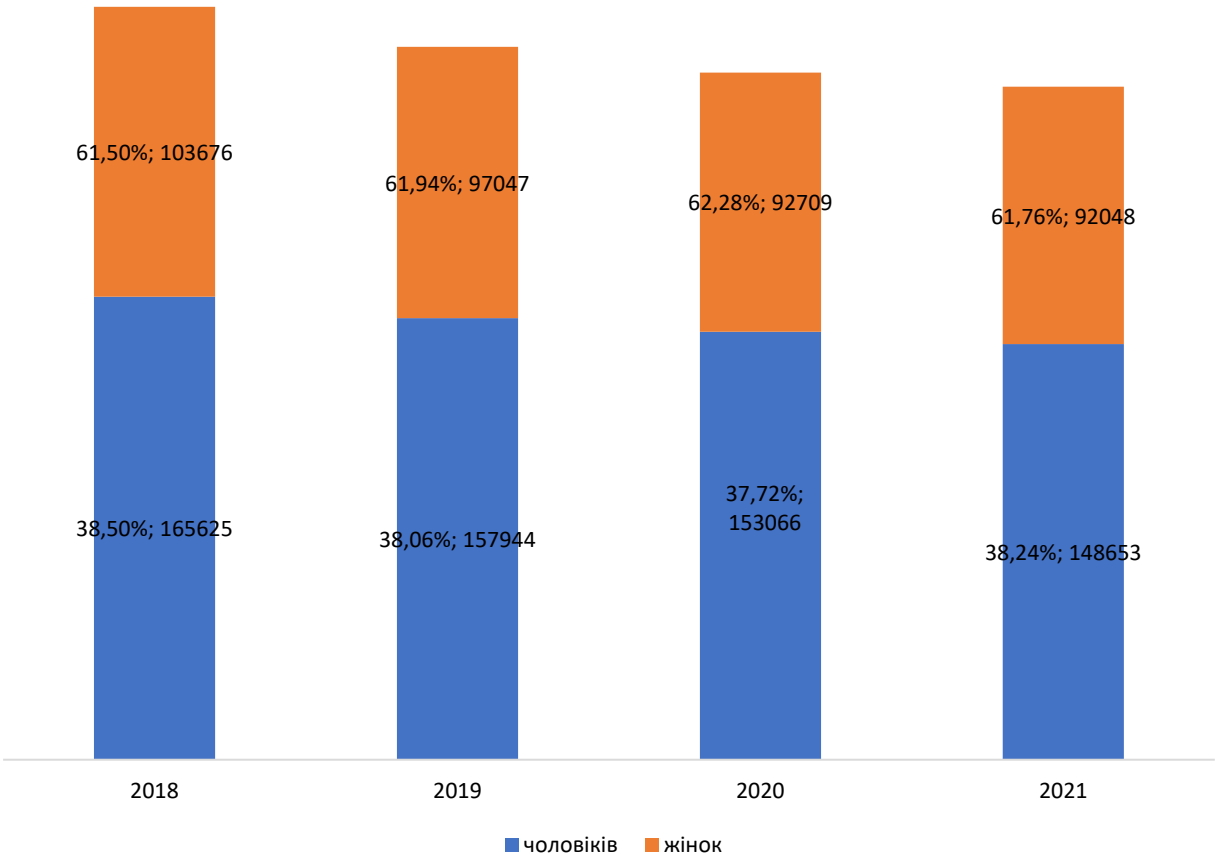

Рис. 1.7.5. **Динаміка контингенту учнів, слухачів закладів П(ПТ)О за статтю у 2018–2021 рр. (станом на 1 січня),** *%, осіб*

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 3 (профтех)).

Учні та слухачі закладів П(ПТ)О здобувають робітничі кваліфікації за 7 галузевими спрямуваннями. Найбільше здобувачів освіти навчається за напрямом «Промисловість» (станом на 1 січня 2021 р. – 29,18 %, або 70 230 осіб). За цим напрямом учні та слухачі здобувають професії «Слюсар з ремонту автомобілів», «Кондитер», «Електрогазозварник», «Верстатник широкого профілю», «Кравець» (рис. 1.7.6).

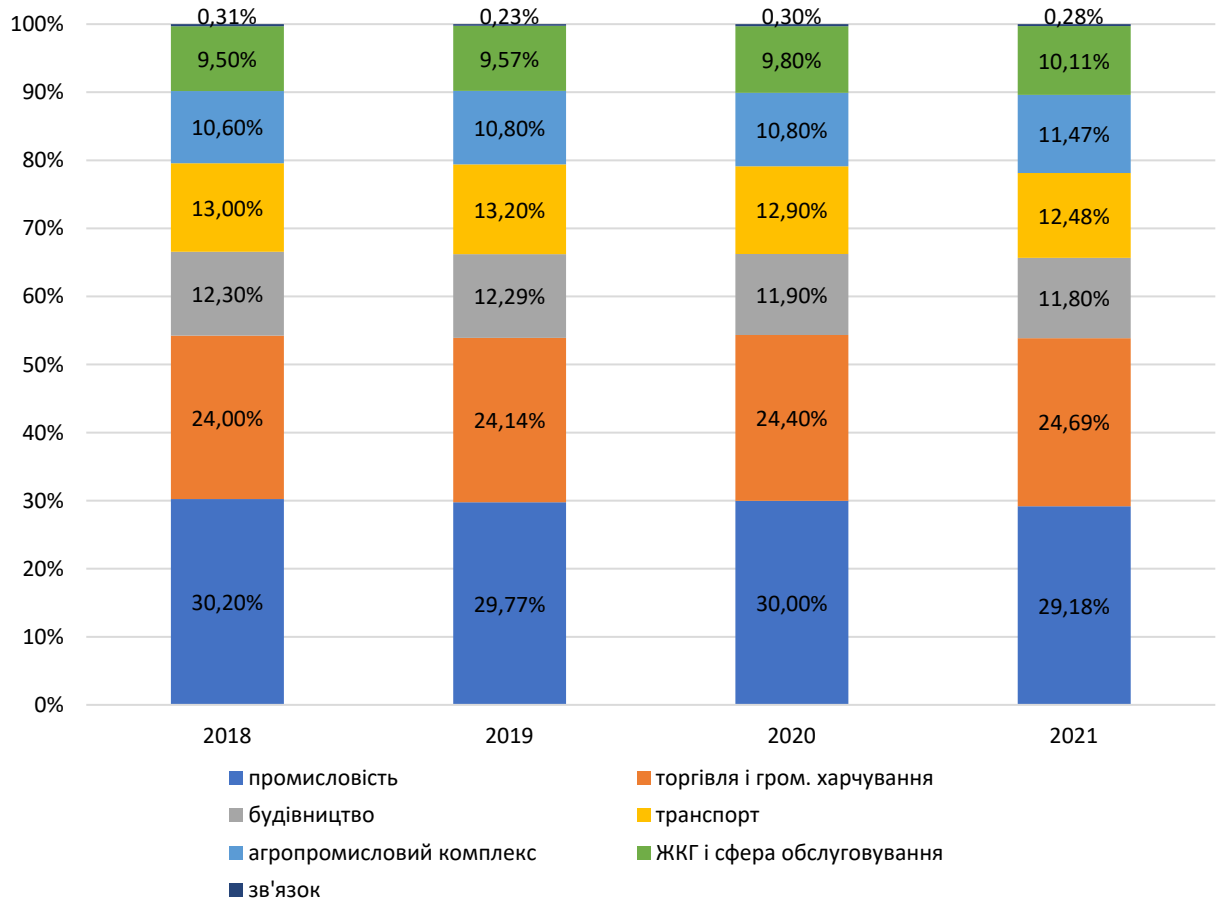

Рис. 1.7.6. **Структура контингенту учнів, слухачів закладів П(ПТ)О за напрямами підготовки у 2018–2021 рр. (станом на 1 січня),** *%*

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 3 (профтех)).

24,7 %, або 59 421 особа, навчаються за напрямом «Торгівля і громадське харчування» і здобувають професії «Кухар», «Продавець продовольчих та непродовольчих товарів», «Майстер ресторанного обслуговування».

11,8 %, або 28 400 осіб, навчаються за напрямом «Будівництво» й опановують професії «Опоряджувальник будівельний», «Маляр», «Муляр».

12,5 %, або 30 035 осіб, навчаються за напрямом «Транспорт» та здобувають професії «Помічник машиніста електровоза», «Помічник машиніста тепловоза», «Монтер колії», «Провідник пасажирського вагону».

11,5 %, або 27 609 осіб, навчаються за напрямом «Агропромисловий комплекс» та опановують професії «Бджоляр», «Квітникар», «Лісник».

10,1 %, або 24 332 особи, навчаються за напрямом «Житлово-комунальне господарство і невиробничі види побутового обслуговування населення» і здобувають професії «Покоївка», «Помічник вихователя», «Перукар-модельєр», «Декоратор вітрин», «Гувернер».

0,28 %, або 674 особи, навчаються за напрямом «Зв’язок» та опановують професії «Оператор поштового зв’язку», «Сортувальник поштових відправлень та виробів друку».

1.7.3.2. Діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, особи з інвалідністю у професійній (професійно-технічній) освіті (1992–2021 рр.)

Протягом 1992–2021 рр. у сфері П(ПТ)О зросла чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (з 5,4 тис. у 1992 р. до 10 тис. осіб у 2021 р.), а також осіб з інвалідністю (з 2,8 тис. у 1992 р. до 4,5 тис. осіб у 2021 р.) (рис. 1.7.7).

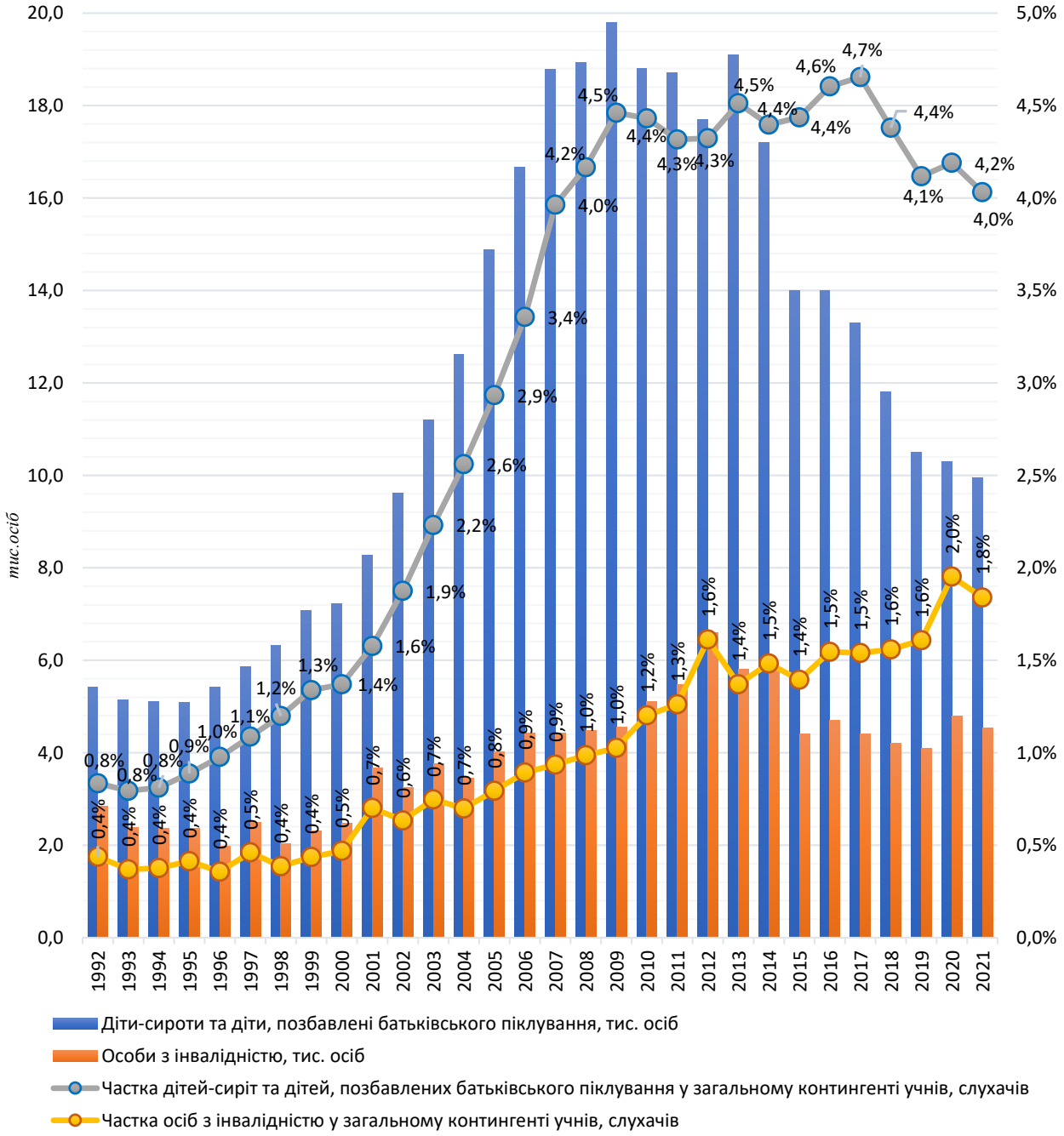

Рис. 1.7.7. **Динаміка чисельності дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з інвалідністю в закладах П(ПТ)О та частки дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з інвалідністю в загальному контингенті учнів (слухачів) упродовж 1992–2021 рр. (станом на 1 січня),** *тис. осіб, %*

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 3 (профтех)).

Найбільше дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, впродовж 2020 р. навчалось у закладах П(ПТ)О Дніпропетровської (1 156 осіб), Одеської (797) та Запорізької (661 особа) областей.

Найбільша кількість осіб з інвалідністю навчалася в закладах П(ПТ)О Львівської (676 осіб), Дніпропетровської (404) й Полтавської (319 осіб) областей.

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, а також особи з інвалідністю мають переважне право на зарахування до закладів П(ПТ)О. Під час навчання вони перебувають на повному утриманні держави й забезпечуються цільовим фінансуванням витрат на їх утримання; випускникам надається державна матеріальна допомога, гарантується працевлаштування за здобутою професією.

Правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки молоді із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, визначаються Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

Особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, крім повного державного забезпечення виплачується стипендія в розмірі, що на 50 % перевищує розмір стипендії у відповідному закладі освіти, а також 100 % заробітної плати, котра нарахована в період виробничого навчання та виробничої практики. Фінансове забезпечення категорій дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа передбачає також виплату грошової допомоги при працевлаштуванні. Крім того, дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, надається право на виплату матеріальної допомоги на придбання підручників, навчального приладдя, одягу, взуття, інших побутових товарів. Передбачено також 3-разове харчування й оздоровлення.

Законом України «Про освіту» встановлено, що держава та органи місцевого самоврядування повинні створити умови для забезпечення особам з особливими освітніми потребами можливостей для здобуття освіти на всіх рівнях. Відповідно до цього у 2018 р. до Закону «Про професійну (професійно-технічну) освіту» внесені суттєві зміни й розширені навчальні можливості осіб з особливими освітніми потребами. У 2019 р. постановою Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 636 затверджено Порядок організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Документом визначено організаційні засади інклюзивного навчання в таких закладах незалежно від форми власності та підпорядкування з метою реалізації права осіб з особливими освітніми потребами на здобування якісної П(ПТ)О, перепідготовку та підвищення кваліфікації з урахуванням їх прагнень і можливостей. Порядок передбачає забезпечення закладів освіти сучасним обладнанням відповідно до освітніх потреб, розвитку різних форм та методів навчання (зокрема, дистанційного), безперешкодний доступ до будівель та приміщень закладу освіти осіб з інвалідністю; залучення відповідних педагогічних працівників (сурдоперекладача, тифлопедагога, вчителя-

дефектолога, вчителя-логопеда, вчителя-реабілітолога, практичного психолога); забезпечення супроводу осіб з особливими освітніми потребами під час їх перебування в закладі освіти; проведення профорієнтаційної роботи.

Відповідно до індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності на кожного учня з особливими освітніми потребами складається індивідуальна програма розвитку (адаптована навчальна програма), що забезпечує індивідуалізацію навчання, визначає конкретні навчальні стратегії та підходи. Учні з особливими освітніми потребами навчаються в групах наповнюваністю 6–12 здобувачів освіти. Групи комплектуються з урахуванням однорідності порушень і рекомендацій психолого-медико-педагогічної консультації.

1.7.4. Вступна кампанія до закладів професійної (професійно-технічної) освіти (1991–2021 рр.)

В Україні П(ПТ)О є доступною для всіх громадян, окрім тих, котрі мають певні обмеження за станом здоров'я, віком, а також за показниками професійної придатності, що визначаються Законом України «Про професійну (професійно-технічну) освіту». П(ПТ)О здобувається громадянами України в державних і комунальних закладах П(ПТ)О безоплатно, за рахунок держави – за професіями загальнодержавного значення, перелік яких визначено постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 № 818. За рахунок обласних та/або міських бюджетів – на умовах регіонального замовлення (безоплатно для учнів).

Для вступників, котрі планують навчатися в закладах П(ПТ)О, у період вступної кампанії проводять дні відкритих дверей, під час яких абітурієнти разом із батьками можуть ознайомитися з матеріально-технічною базою закладів П(ПТ)О, поспілкуватися з майбутніми викладачами, майстрами виробничого навчання, дізнатися про зміст та терміни навчання і виробничої практики, наявність гуртожитків тощо.

Упродовж 1991–2021 рр. спостерігається стійка тенденція до зменшення чисельності осіб, прийнятих на навчання до закладів П(ПТ)О. Загальнорічний прийом учнів, слухачів скоротився порівняно з 1991 р. майже втричі і у 2020 р. становив 127,9 тис. осіб (рис. 1.7.8).

Основною причиною зменшення кількості вступників до закладів П(ПТ)О стали низькі привабливість і престижність П(ПТ)О. Ця проблема здебільшого характерна саме для П(ПТ)О порівняно з іншими секторами освіти. До зниження привабливості та престижності П(ПТ)О також призвели:

- відсутність необхідних інвестицій у модернізацію П(ПТ)О;
- невідповідність між попитом і пропозицією, якістю підготовки кадрів та потребами ринку праці у професійних кваліфікаціях;
- низький поріг доступності вищої освіти;
- недосконалість системи професійної орієнтації й кар'єрного консультування учнів, молоді та дорослих.

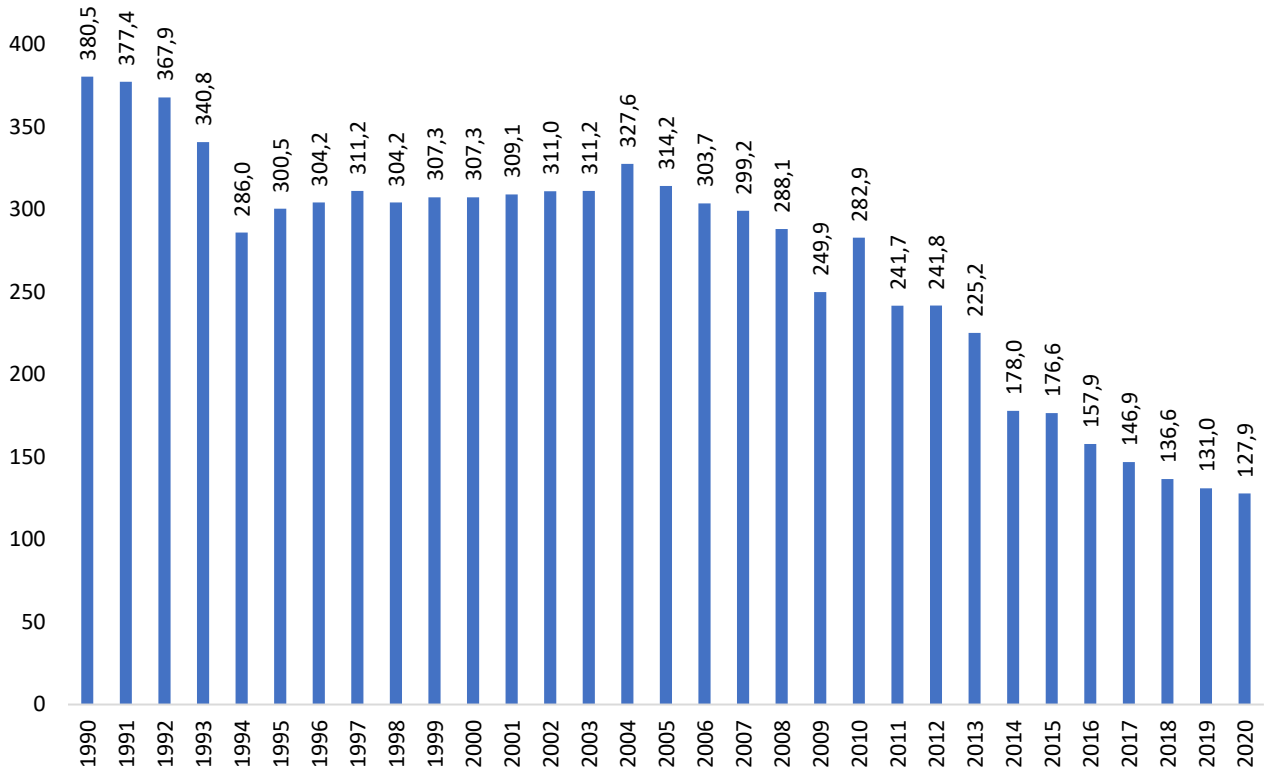

Рис. 1.7.8. **Динаміка чисельності осіб, прийнятих на навчання до закладів П(ПТ)О, протягом 1990–2020 рр.,** *тис. осіб*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

Нині, як і раніше, основну частину прийому до закладів П(ПТ)О становлять випускники шкіл (96,1 %), зокрема на базі повної загальної середньої освіти – 24,5 % вступників, на базі базової середньої освіти з отриманням повної загальної середньої освіти – 68,5 % та без отримання – 2,8 %. Незначну частину в загальному прийомі (685 осіб) формують учні, котрі вступили до закладів П(ПТ)О на базі незавершеної базової середньої освіти для отримання початкової професійної кваліфікації з простих професій для подальшої трудової діяльності.

У 2020 р. найбільше учнів та слухачів прийнято на навчання закладами П(ПТ)О Дніпропетровської (12 934 особи), Львівської (9 706), Харківської (7 244) та Одеської (6 334 особи) областей (рис. 1.7.9).

Протягом 1990–2021 рр. частка випускників закладів загальної середньої освіти, які віддали перевагу П(ПТ)О, скоротилася із 34,53 % в 1990/1991 н. р. до 22,56 % у2020/2021 н. р. (рис. 1.7.10).

Згідно зі схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.06.2019 № 419-р Концепцією реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року, реформа П(ПТ)О має сприяти популяризації такої освіти серед населення, а також модернізації освітнього середовища, що забезпечує інноваційність і доступність освіти.

У 2018 р. директорат професійної освіти МОН провів дослідження думки здобувачів освіти стосовно мотивації до здобуття П(ПТ)О у формі онлайн-анкетування.

З метою популяризації робітничих професій організовуються всеукраїнські й регіональні конкурси фахової майстерності серед учнів закладів П(ПТ)О, а також Всеукраїнський конкурс «WorldSkills Ukraine».

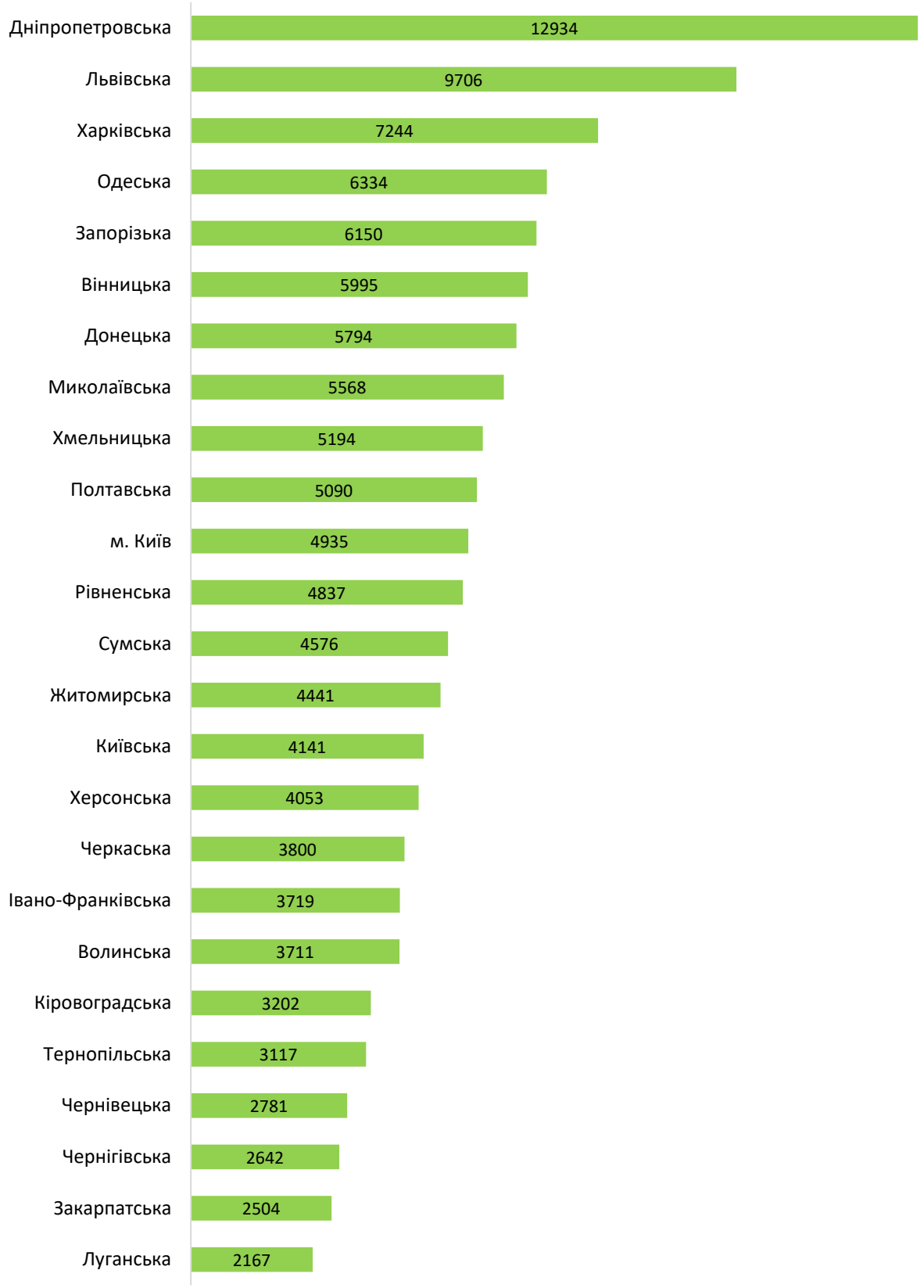

Рис. 1.7.9. **Чисельність учнів, слухачів, прийнятих на навчання до закладів П(ПТ)О у 2020 р.,** *осіб*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

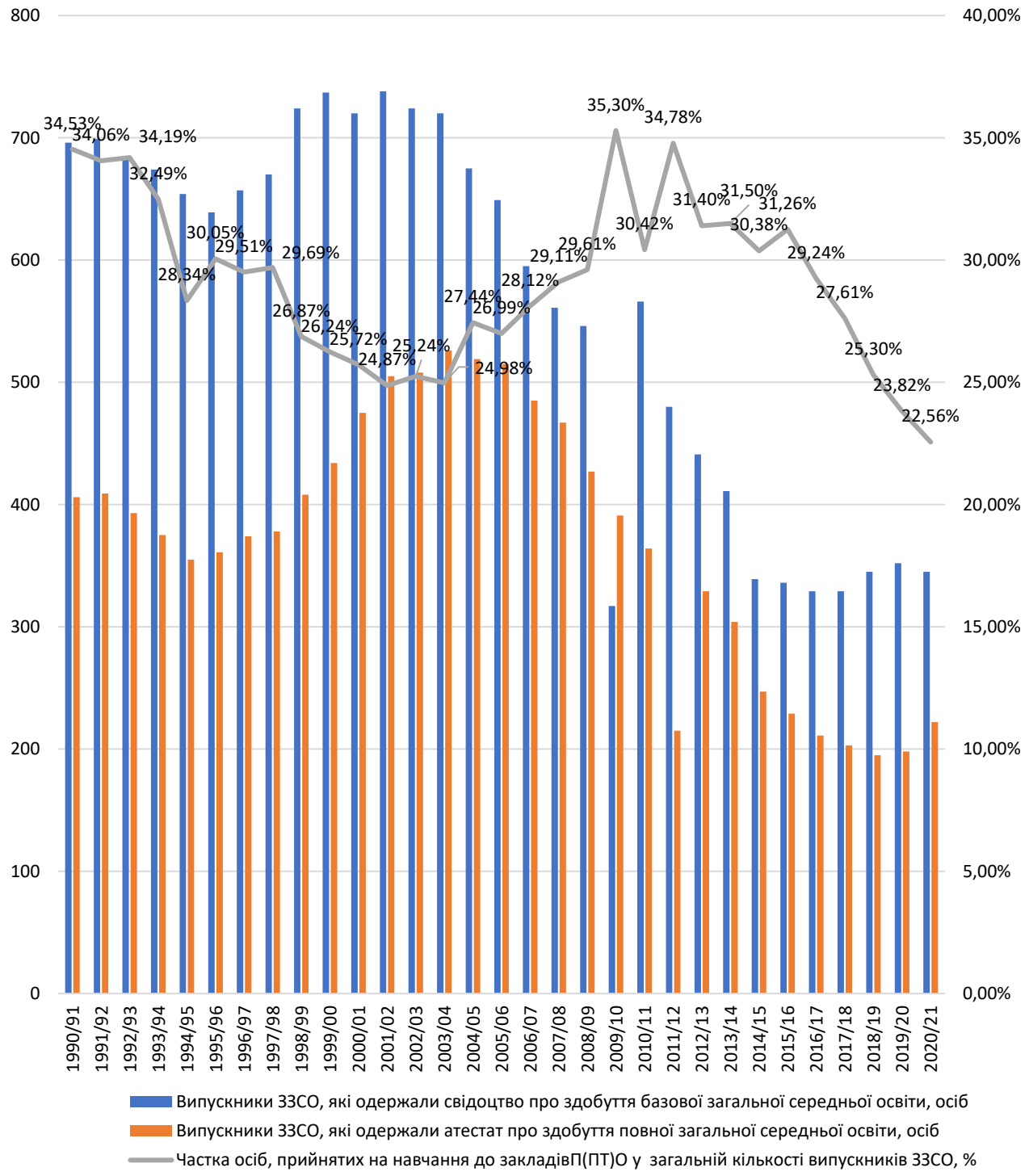

Рис. 1.7.10. **Динаміка частки осіб, прийнятих на навчання до закладів П(ПТ)О, в загальній чисельності випускників закладів ЗСО протягом 1990/1991–2020/2021 н. рр. (станом на 1 вересня),** *осіб, %*

Побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

Упродовж останніх трьох років підготовка кваліфікованих робітників у закладах П(ПТ)О здійснювалася за п’ятьма професійними групами, переважну більшість яких становлять кваліфіковані робітники з інструментом (рис. 1.7.11). Найпопулярнішими професіями серед учнів цієї професійної групи є «Слюсар з ремонту автомобілів», «Кондитер», «Електрогазозварник» (рис. 1.7.12).

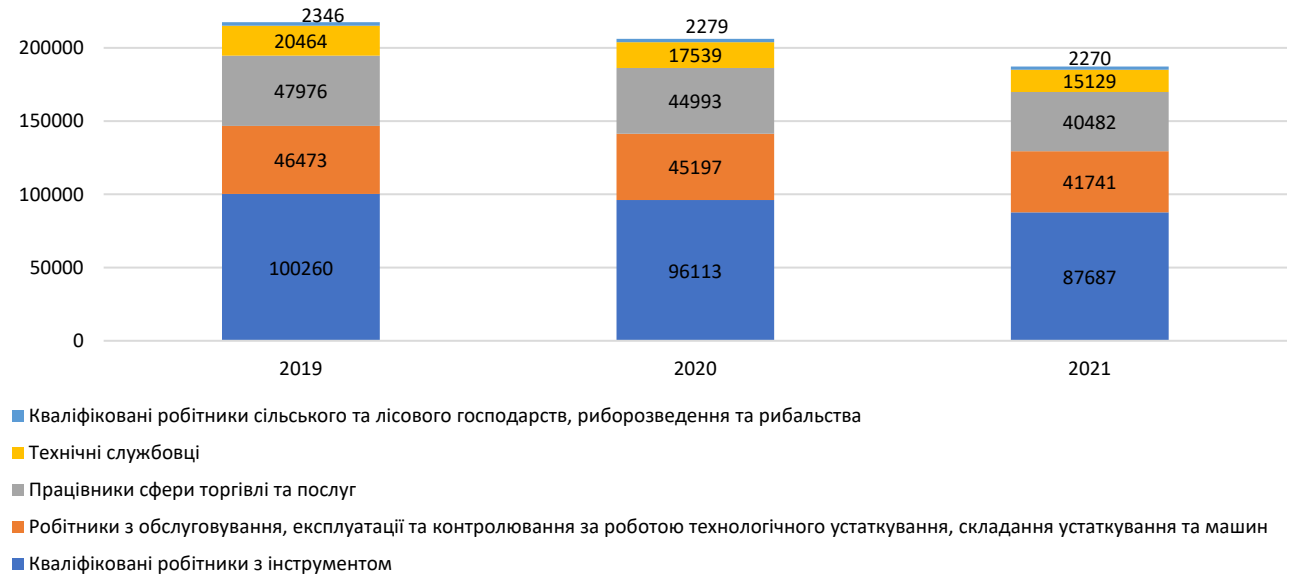

Рис. 1.7.11. **Професійні групи, за якими здійснюється підготовка кваліфікованих робітників у закладах П(ПТ)О, у 2019–2021 рр. (станом на 1 січня),** *осіб*

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 1 (профтех), форма № 2 (профтех)).

У 2020/2021 н. р. учні та слухачі здобували освіту за 314 робітничими професіями.

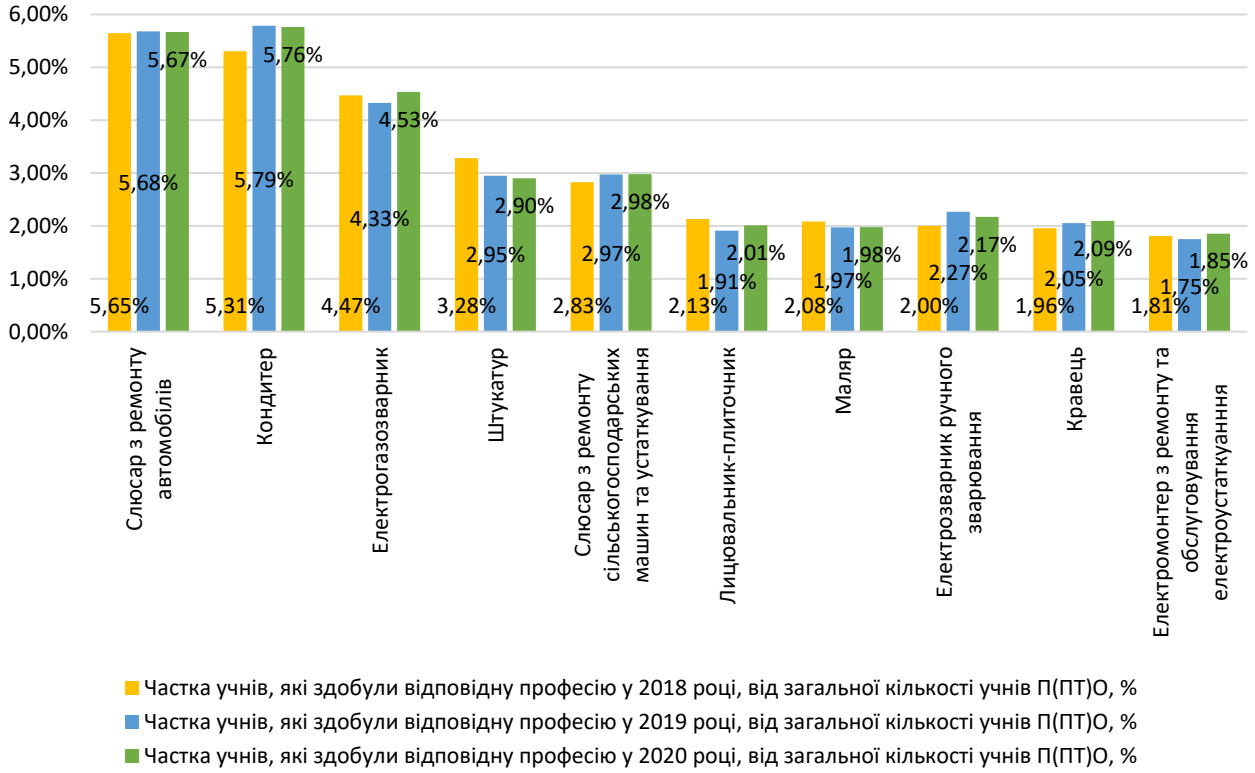

Рис. 1.7.12. **Найпопулярніші професії серед учнів у професійній групі «Кваліфіковані робітники з інструментом» у 2018–2020 рр. (станом на 1 січня),** *%*

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 1 (профтех)).

Найбільш популярними професіями серед учнів професійної групи «Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин» є професії «Водій автотранспортних засобів», «Тракторист-машиніст сільськогосподарського (лісогосподарського) виробництва», «Машиніст крана автомобільного» (рис. 1.7.13).

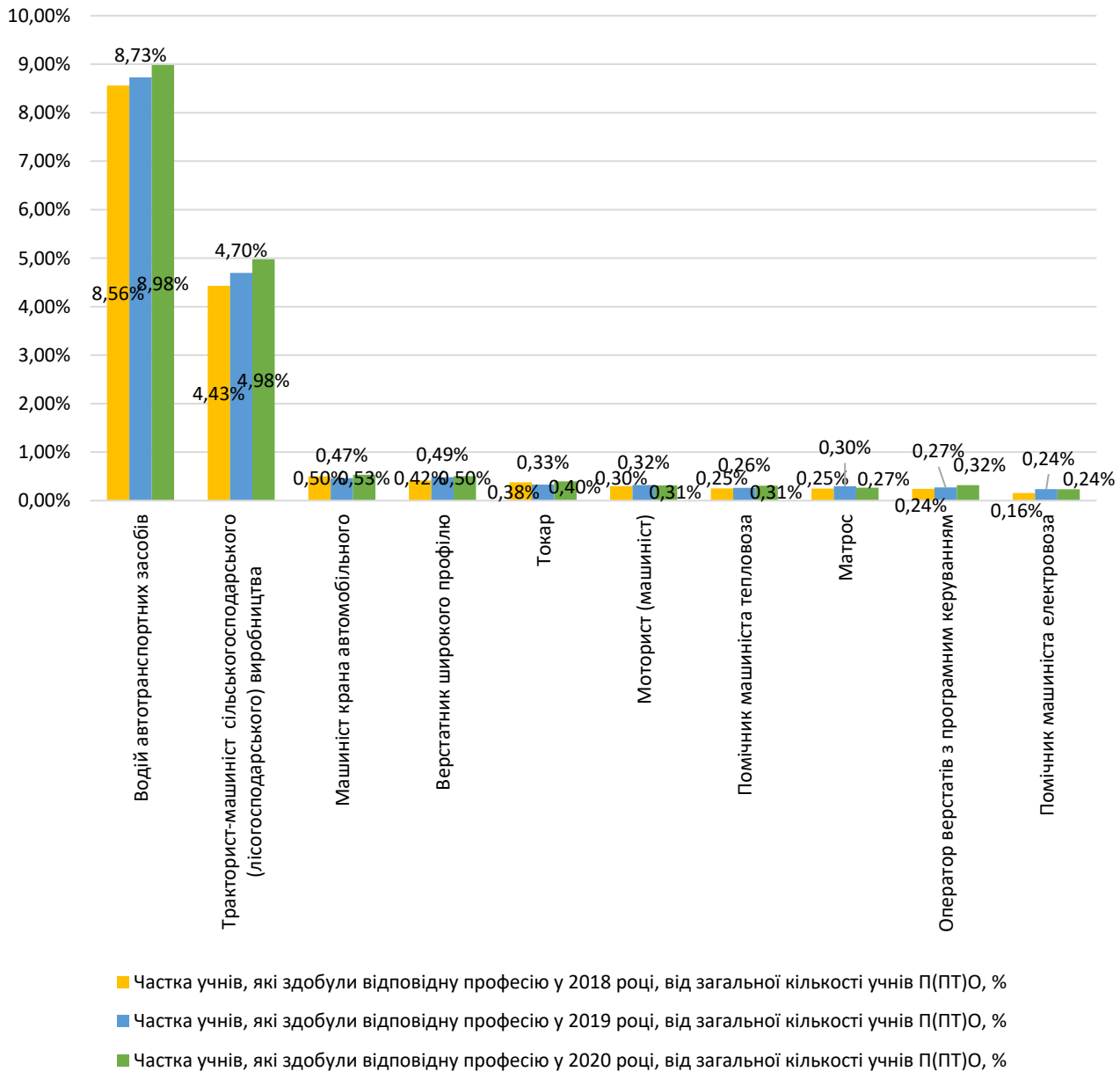

Рис. 1.7.13. **Найпопулярніші професії серед учнів у професійній групі «Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин» у 2018–2020 рр. (станом на 1 січня),** *%*

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 1 (профтех)).

Найбільш популярними професіями серед учнів професійної групи «Працівники сфери торгівлі та послуг» є професії «Кухар», «Перукар-модельєр», «Офіціант» (рис. 1.7.14).

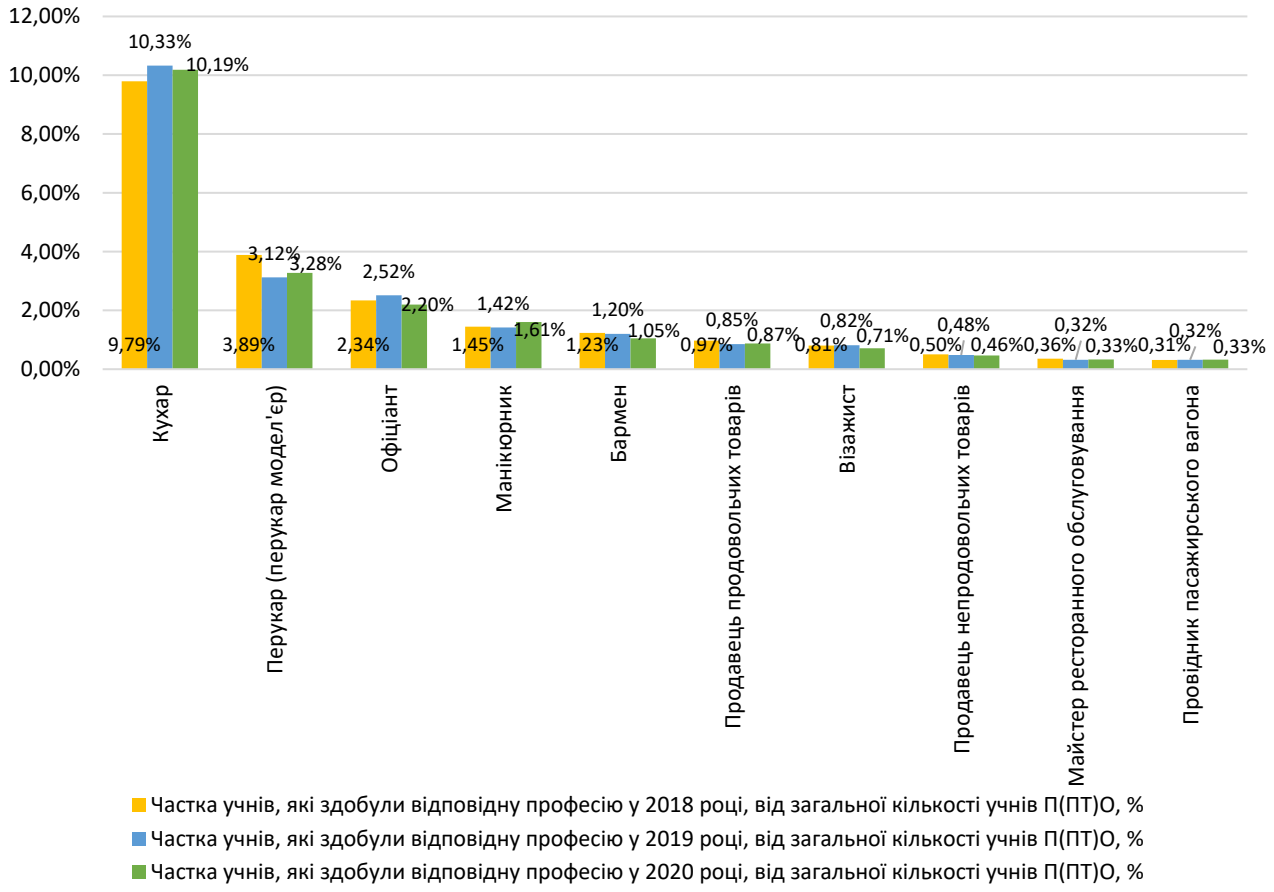

Рис. 1.7.14. **Найпопулярніші професії серед учнів у професійній групі «Працівники сфери торгівлі та послуг» у 2018–2020 рр. (станом на 1 січня),** *%*

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 1 (профтех)).

Професії, які на сьогодні опановують учні закладів П(ПТ)О, є досить затребуваними на ринку праці. За аналітичними даними Державної служби зайнятості у 2020 р. на ринок праці вплинуло погіршення фінансово-економічної ситуації, зумовлене як зовнішніми, так і внутрішніми факторами, але в першу чергу запровадженням обмежувальних заходів для запобігання поширенню коронавірусу. У 2020 р. роботодавці проінформували центри зайнятості про наявність 830 тис. вакансій, що на 28 % менше, ніж у 2019 р. Найбільший попит роботодавців спостерігався на робітників з обслуговування, експлуатації устаткування – 24 % (водій, токар, оператор заправних станцій, тракторист, машиніст екскаватора, оператор котельної, фрезерувальник, дорожній робітник); працівників сфери торгівлі та послуг – 15 % (продавець, кухар, охоронник, поліцейський, помічник вихователя, соціальний робітник, перукар, офіціант, бармен); кваліфікованих робітників з інструментом – 15 % (швачка, електромонтер, електрогазозварник, слюсар-ремонтник, слюсар-сантехнік, слюсар з ремонту колісних транспортних засобів, монтер колії, муляр, робітник з комплексного обслуговування й ремонту). Станом на 1 січня 2021 р. кількість актуальних вакансій, заявлених роботодавцями до Державної служби зайнятості, становила 43 тис. одиниць, що на 27 % менше, ніж на відповідну дату минулого

року. У професійному розрізі найбільше вакансій пропонувалося для працевлаштування кваліфікованих робітників з інструментом (22 %); робітників з обслуговування, експлуатації устаткування та машин (15 %); професіоналів (15 %); працівників сфери торгівлі та послуг (12 %); некваліфікованих працівників (12 %); фахівців (12 %); керівників, менеджерів (6 %).

1.7.5. Працевлаштування випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти (2018–2021 рр.)

Упродовж 2016–2020 рр. частка працевлаштованих за професією зменшилася з 80,8 % у 2016 р. до 79,9 % у 2020 р. та становила 88 182 осіб. За окреслений період частка випускників закладів П(ПТ)О з вільним працевлаштуванням збільшилася з 10,2 % до 11,3 %, або на 3 436 осіб, до 12 176 осіб (рис. 1.7.15).

Серед основних причин непрацевлаштування переважають: виїзд за межі області чи країни; декретна відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами й по догляду за дитиною; низька заробітна плата та систематичні затримки її виплати, неналежні умови праці, відсутність житла; зміна місця проживання; відмова від працевлаштування й небажання працювати за здобутою професією; неофіційна праця (без підтверджуючих документів), сімейні обставини.

У 2020 р. частка випускників закладів П(ПТ)О, які продовжили навчання в закладах вищої освіти, зросла із 6,2 % у 2019 р. до 7,3 % у 2020 р., або на 535 осіб, сягнувши 8 086 осіб (рис. 1.7.16).

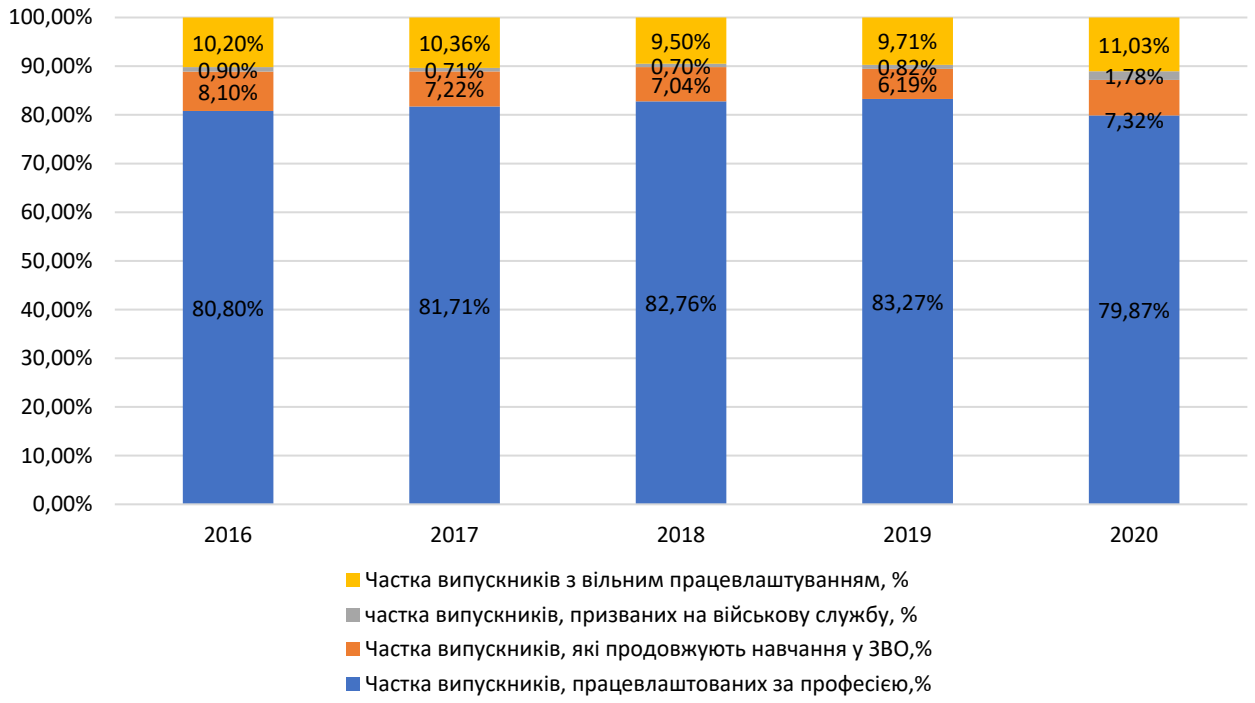

Рис. 1.7.15. **Працевлаштування та продовження навчання випускників закладів П(ПТ)О у 2016–2020 рр. (станом на 1 вересня),** *%*

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 1 (профтех), форма № 2 (профтех)).

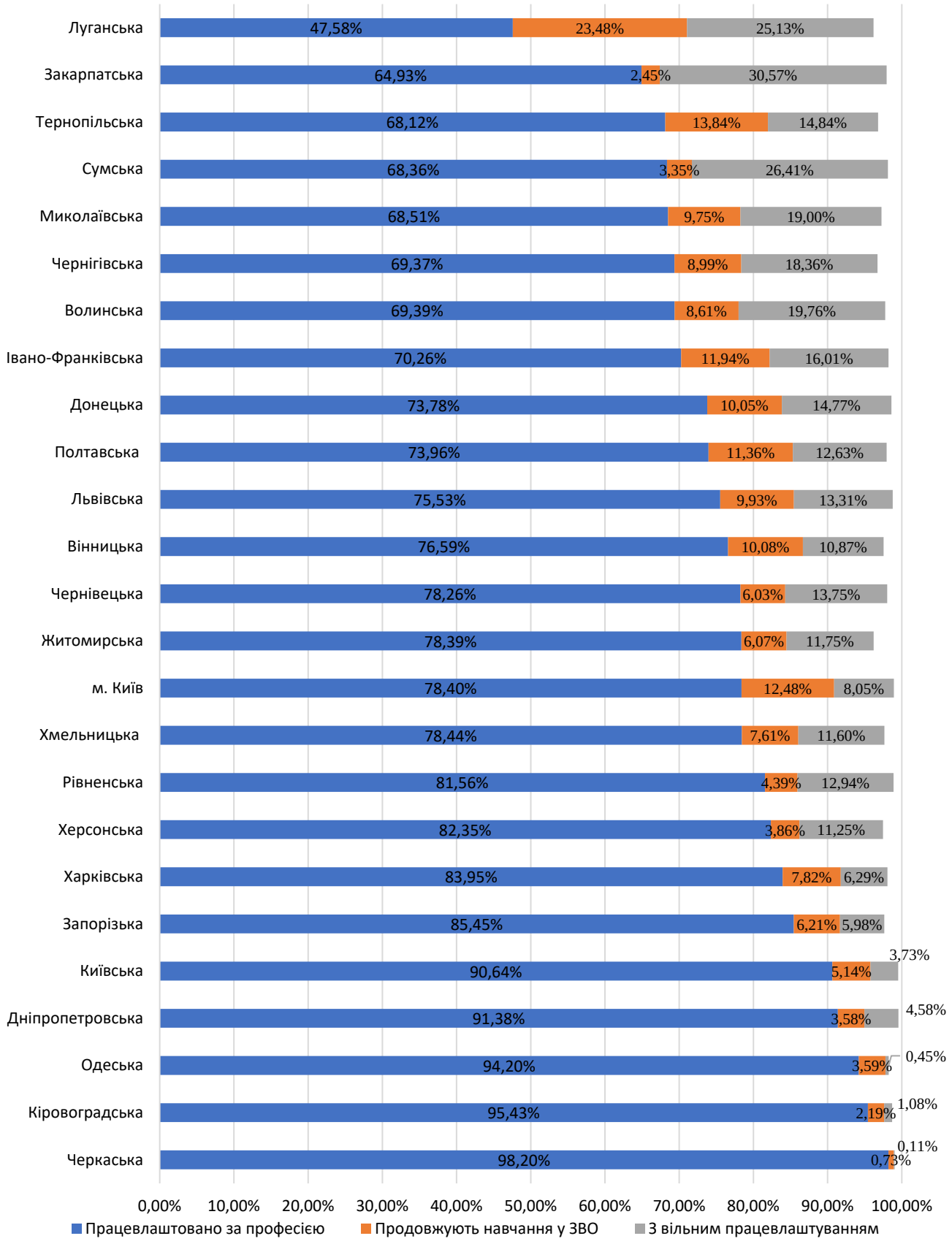

Рис. 1.7.16. **Працевлаштування та продовження навчання випускників закладів П(ПТ)О станом на 1 вересня 2020 р.,** *%*

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 1 (профтех), форма № 2 (профтех)).

Працевлаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з інвалідністю (2017–2021 рр.)

У 2020/2021 н. р. завершили навчання 3 827 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та 1 492 особи з інвалідністю. Працевлаштовані за отриманою професією станом на 2020 р. 88,6 % (2 833 особи) дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також 82,04 % (1 036 осіб) осіб з інвалідністю (рис. 1.7.17, 1.7.18).

У 2020 р. порівняно з 2017 р. спостерігалося зростання чисельності непрацевлаштованих осіб з інвалідністю на 22,4 %, або на 49 осіб.

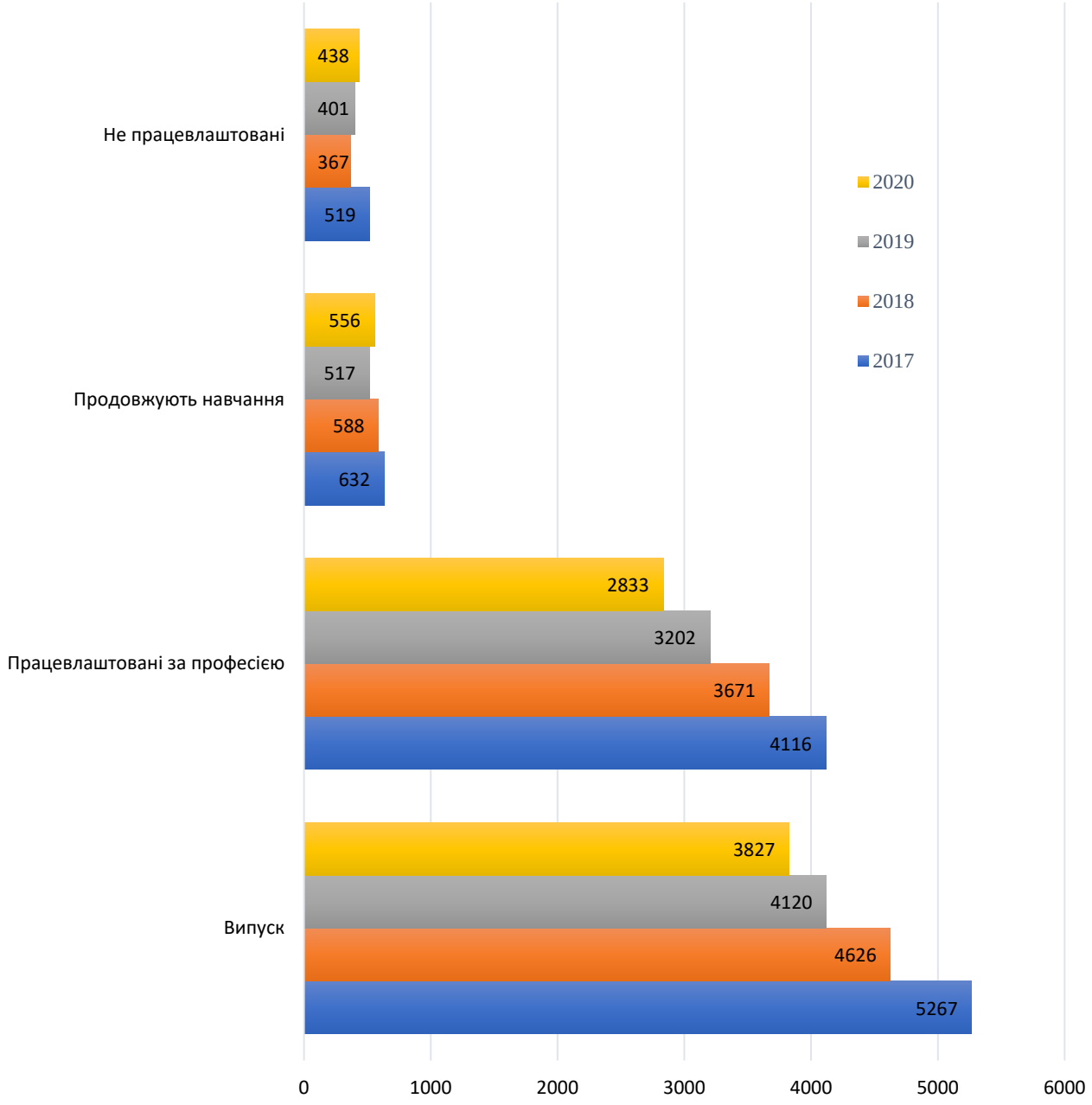

Рис. 1.7.17. **Працевлаштування та продовження навчання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у 2017–2020 рр. (станом на 1 січня),** *осіб*

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 3 (профтех)).

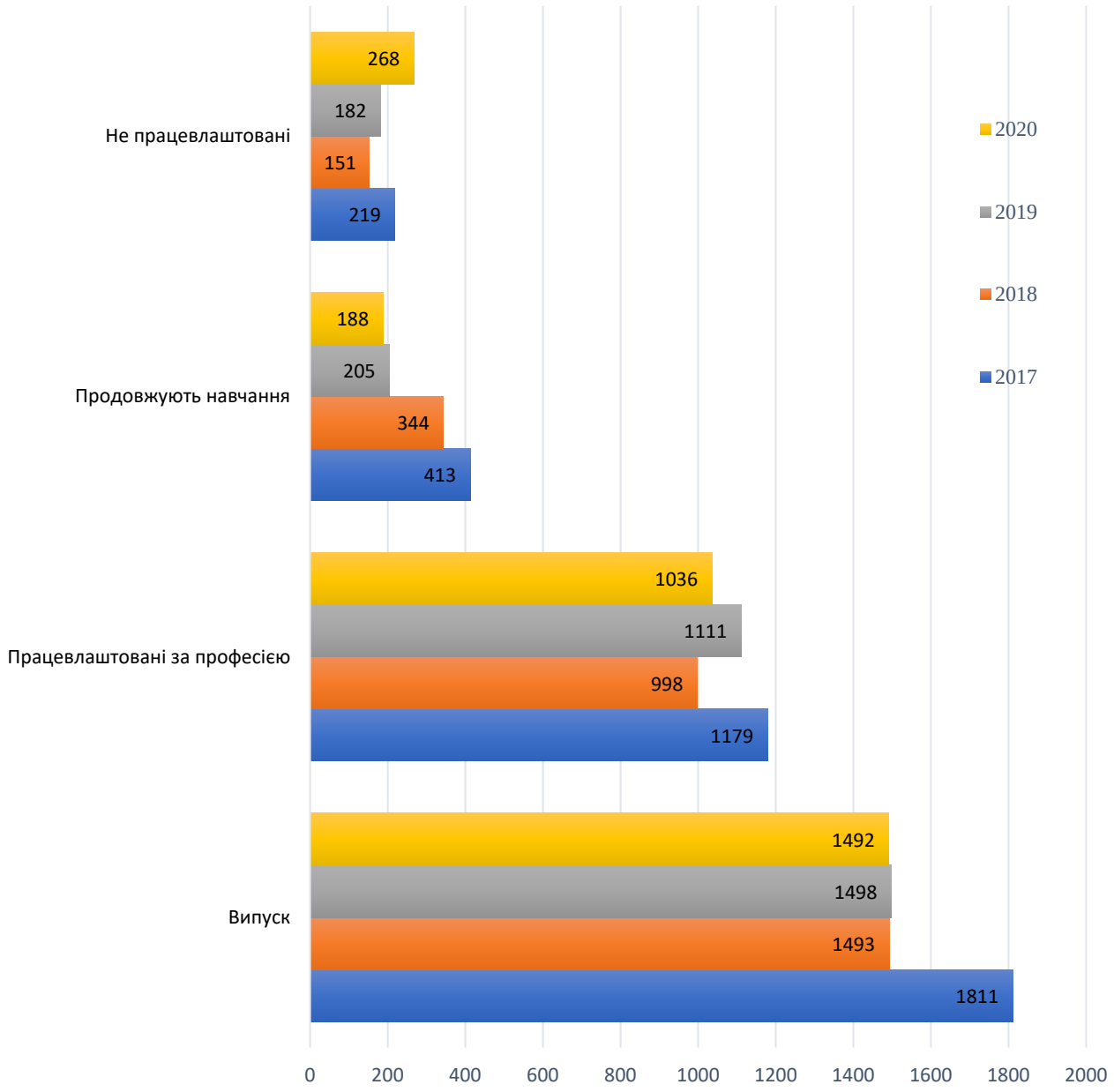

Рис. 1.7.18. **Працевлаштування та продовження навчання осіб з інвалідністю у 2017–2020 рр. (станом на 1 січня),** *осіб*

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 3 (профтех)).

1.7.6. Педагогічні працівники закладів професійної (професійно-технічної) освіти за віком, статтю, стажем роботи (2017–2021 рр.)

Станом на 1 вересня 2020 р. освітній процес здійснювали 31,9 тис. педагогічних працівників, із них 2 % – старші майстри; 41,5 % – майстри виробничого навчання; 21,1 % – викладачі загальноосвітніх дисциплін і 14,6 % – викладачі з професійної (професійно-технічної) підготовки. Решта – це адміністративний персонал, вихователі, практичні психологи, соціальні педагоги та інші категорії (рис. 1.7.19).

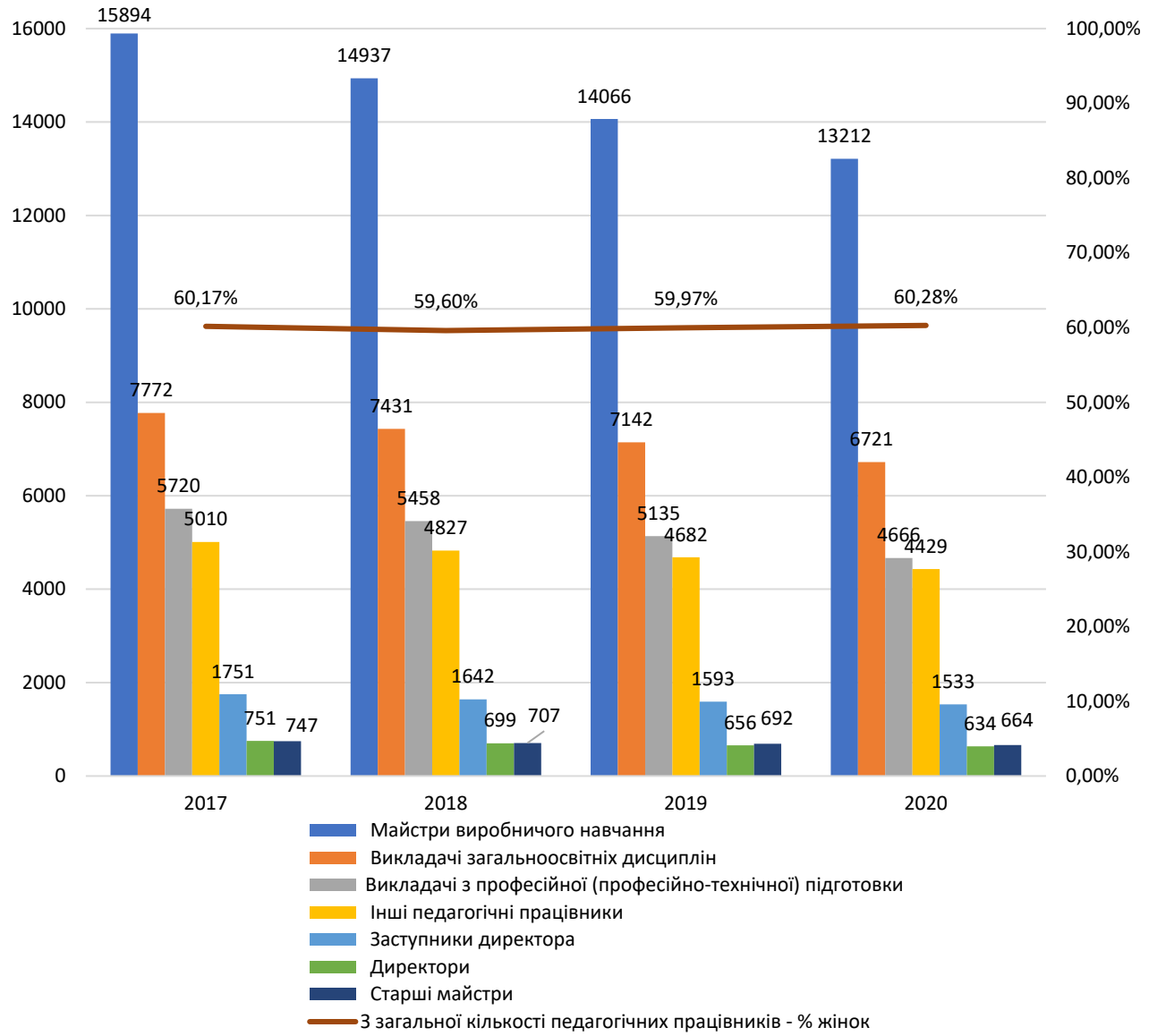

Рис. 1.7.19. **Педагогічні працівники закладів професійної (професійно-технічної) освіти за посадами у 2017–2020 рр. (станом на 1 вересня),** *осіб, %*
Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 1 (профтех), форма № 2 (профтех)).

Частка жінок становила 60,3 % (зокрема, серед старших майстрів та майстрів виробничого навчання – 56,4 %; серед викладачів – 69,9 %).

Протягом чотирьох останніх років загальна чисельність педагогічних працівників зменшилася на 18,1 %. Ключовими факторами її скорочення є: зменшення загального контингенту здобувачів П(ПТ)О, кількості закладів внаслідок оптимізації мережі закладів П(ПТ)О, досі мала заробітна плата та низький соціальний захист цієї категорії працівників.

Переважна більшість педагогічних працівників, котрі працюють у закладах П(ПТ)О, – це особи віком від 31 до 40 років (23 %) та віком від 41 до 50 років (22,6 %), серед яких у 2020 р. майстри виробничого навчання становили 42,7 %, або 5 521 особу, зі стажем роботи від 11 до 30 років. Серед майстрів виробничого навчання частка осіб, старших 60 років, дорівнює 16,7 %, або 2 158 осіб, зі стажем роботи понад 30 років (рис. 1.7.20, 1.7.21).

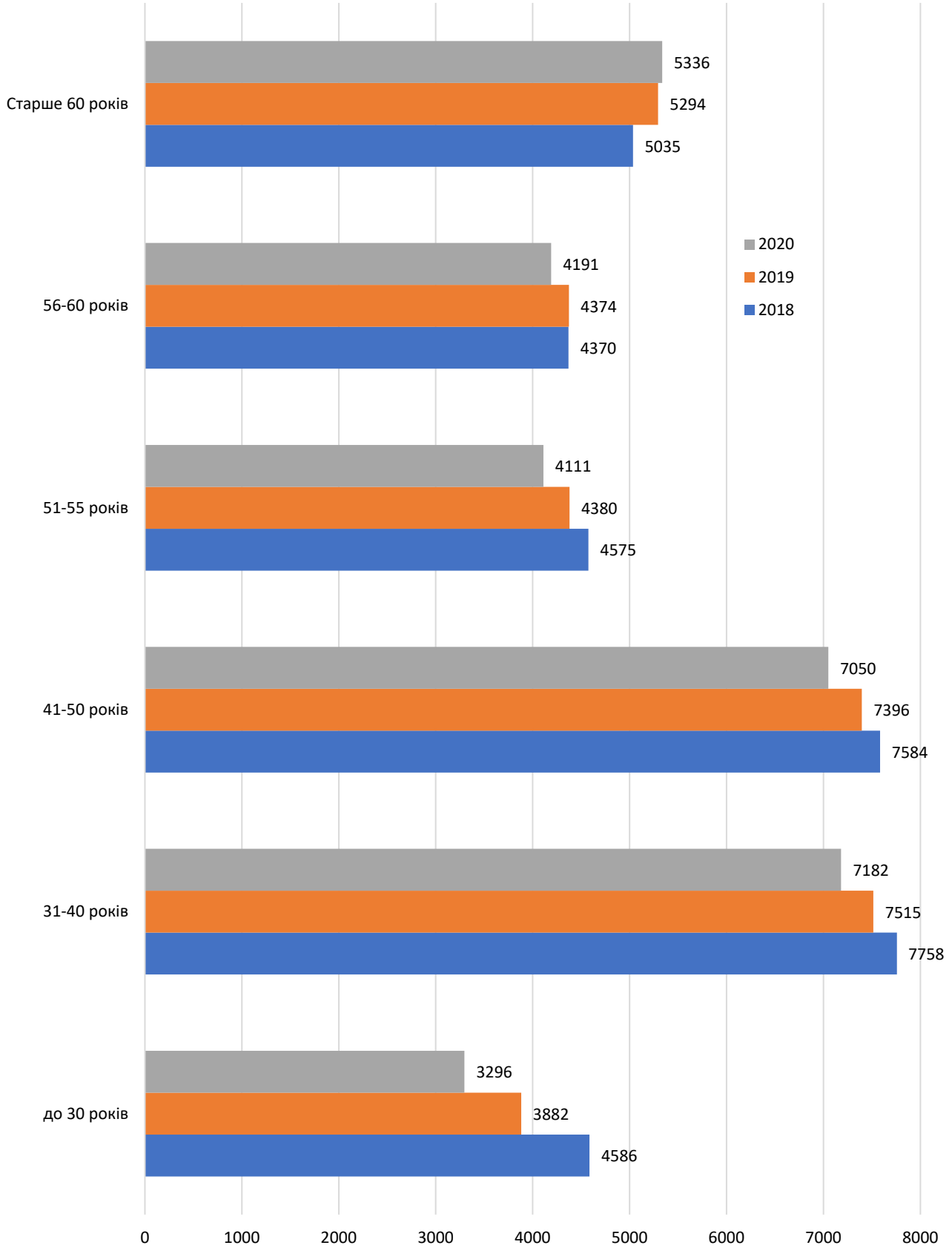

Рис. 1.7.20. **Розподіл педагогічних працівників закладів П(ПТ)О за віком у 2018–2020 рр. (станом на 1 вересня),** *осіб*

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 1 (профтех), форма № 2 (профтех)).

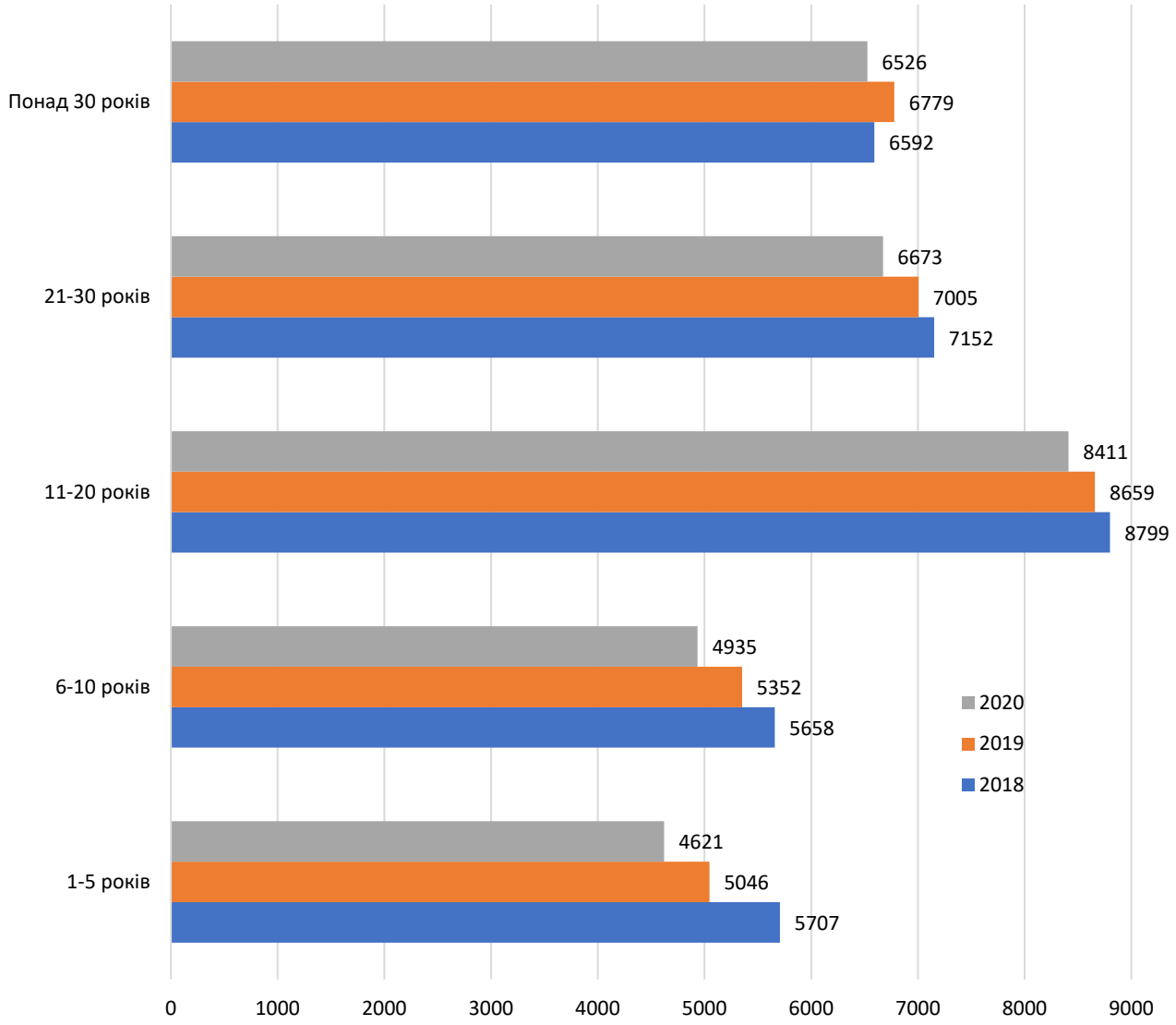

Рис. 1.7.21. **Розподіл педагогічних працівників закладів П(ПТ)О за стажем роботи у 2018–2020 рр. (станом на 1 вересня),** *осіб*

Побудовано за даними державної статистичної звітності (форма № 1 (профтех), форма № 2 (профтех)).

Педагогічні працівники віком до 30 років, які працюють у закладах П(ПТ)О, становлять 10,5 % (3 269 осіб) від загальної кількості педагогічних працівників.

У 2020/2021 н. р. підвищення кваліфікації пройшли 7 552 педагогічних працівники, або 24,2 % загальної чисельності педагогічних працівників закладів П(ПТ)О.

1.7.7. Зміст і якість професійної (професійно-технічної) освіти

1995 р. – затверджено Державний класифікатор України «Класифікатор професій ДК 003-95» (наказ Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації від 27.07.1995 № 257).

2002 р. – затверджено Державний стандарт професійно-технічної освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 17.08.2002 № 1135).

2005 р. – затверджено Національний класифікатор України «Класифікатор професій ДК 003: 2005» (наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 26.12.2005 № 375).

2007 р. – затверджено Державний перелік професій з підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах (постанова Кабінету Міністрів України від 11.09.2007 № 1117).

2010 р. – затверджено Національний класифікатор України «Класифікатор професій ДК 003: 2010» (наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.07.2010 № 327).

2013 р. – затверджена Методика розроблення державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних робітничих професій (наказ Міністерства освіти і науки України від 15.05.2013 № 511, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 29.05.2013 за № 832/23364).

З 2015 р. розпочато розроблення стандартів П(ПТ)О за компетентнісним підходом. Він дає змогу готувати учнів відповідно до запитів роботодавців, а також конкретизує, якими знаннями, вміннями та навичками має володіти випускник. Затверджено 220 стандартів на компетентнісній основі для підготовки за робітничими професіями. Впровадження нових стандартів П(ПТ)О, а на їх основі освітніх і навчальних програм за предметами або навчальними модулями забезпечить гнучкість і мобільність підготовки робітничих кадрів.

Усього впродовж 2006–2020 рр. розроблено й оновлено 551 стандарт П(ПТ)О.

Нині створено систему ліцензування, атестації та акредитації закладів П(ПТ)О, затверджено відповідні положення, що регламентують цю діяльність.

2019 р. – затверджено Положення про інституційну форму здобуття професійної (професійно-технічної) освіти (наказ Міністерства освіти і науки України від 12.12.2019 № 1552, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 18.02.2020 за № 182/34465), що дає змогу здобувачам обирати найбільш зручну для них форму навчання або поєднувати різні його форми, будувати власну освітню траєкторію. Заклади освіти в такий спосіб можуть збільшувати контингент здобувачів, роботодавці отримують ширші можливості співпраці із закладами П(ПТ)О для підготовки кваліфікованих робітників.

2013–2020 рр. – за кошти державного бюджету надруковано 25 найменувань навчальної літератури для здобувачів П(ПТ)О загальним накладом 482 350 примірників за напрямами:

- промислове виробництво, машинобудування та металообробка;
- транспорт та зв’язок;
- торгівля, сфера послуг та харчова промисловість;
- будівництво;
- агропромисловий комплекс;
- текстильна промисловість та пошиття одягу.

1.7.8. Державно-приватне партнерство. Дуальна форма здобуття професійної (професійно-технічної) освіти

Впровадження проєктів державно-приватного партнерства у сфері П(ПТ)О. Починаючи з 2016 р. набула поширення практика підписання меморандумів про співпрацю між Міністерством освіти і науки України та соціальними партнерами (роботодавцями), в яких чітко визначаються мета, напрями, заходи взаємодії, відповідальність сторін за якість підготовки кваліфікованих кадрів. Протягом останніх п'яти років підписано 16 меморандумів, що дає можливість забезпечити високу якість професійної підготовки робітничих кадрів і підвищити кваліфікацію педагогічних працівників, залучити додаткові ресурси для розвитку П(ПТ)О та зорієнтувати її на сучасні технічні й технологічні умови. Наприклад, МОН має меморандуми із ТОВ «Фомальгаут-Полімін», ПАТ «Українська залізниця», ТОВ «Снєжка-Україна», Будівельною палатою, ТОВ «Геберіт Трейдінг», ТОВ «Кнауф Гіпс Київ», ТОВ «Клопотенко», ПП «Академія професійної освіти спеціалістів індустрії краси «Партнер Плюс», ТОВ «S&A Group» та ін.

З 2014 р., відповідно до підписаних у 2014 і 2018 рр. меморандумів про співпрацю між Міністерством освіти і науки України та Швейцарською Конфедерацією, представленою Швейцарською агенцією розвитку та співробітництва, й «Геберіт Інтернешнл Сейл АГ», реалізується проєкт «Державно-приватне партнерство для поліпшення санітарно-технічної освіти в Україні». Метою цього проєкту є розроблення та втілення такої моделі державно-приватного партнерства у професійній освіті й навчанні, яка дала б можливість закладам П(ПТ)О запропонувати ринково-орієнтовану, практичну та сучасну освіту у сфері сантехнічних технологій. За цей час за професією «Монтажник санітарно-технічних систем та устаткування» чисельність здобувачів первинної професійної підготовки зросла на 12 %, осіб, що пройшли перепідготовку та підвищення кваліфікації, – на 15 %. Проєкт стартував у 2014 р. і спочатку передбачав втілення одного компонента впродовж 4 років. За цей період було оновлено освітній стандарт за професією «Монтажник санітарно-технічних систем та устаткування», створено 6 навчально-практичних центрів за професією сантехніка в пілотних закладах. Вони показали позитивні результати як у підготовці учнів, так і в співпраці з місцевим бізнесом, тож це стало стимулом для відкриття ще 19 центрів за кошти державного й місцевих бюджетів. Додатково майстри виробничого навчання та викладачі спецдисциплін пройшли підвищення кваліфікації. В межах першої фази було розроблено навчальні посібники за професією «Монтажник санітарно-технічних систем та устаткування».

У другій фазі пілотні заклади мають:

- підвищити ефективність навчальної програми з професії сантехніка;
- забезпечити самоокупність навчально-практичних центрів, створених у межах першої фази. Експерти допоможуть закладам виписати бізнес-плани, виконання котрих дасть змогу залучити додаткові ресурси і

самостійно забезпечувати майстерні витратними матеріалами, робити ремонти;
- сприяти працевлаштуванню випускників – монтажників санітарно-технічних систем та устаткування.

Із залученням інвестицій соціальних партнерів створено 174 навчально-практичних центри, проведено конкурси фахової майстерності, а також низку загальноукраїнських семінарів (вебінарів) із питань П(ПТ)О та обміну найкращими практиками.

Дуальна освіта

В Україні дуальне навчання пілотували впродовж 2015–2017 рр. Тоді здійснювався експеримент з організації навчально-виробничого процесу з елементами дуальної форми навчання на базі Вищого професійного училища № 33 м. Києва (професія «Кухар»), Вищого професійного художнього училища м. Львова (професія «Маляр»), Вищого професійного училища машинобудування м. Запоріжжя (професія «Токар»).

Нині навчання за дуальною формою в П(ПТ)О регулюється розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19.09.2018 № 660-р «Про схвалення Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти» та наказом МОН від 12.12.2019 № 1551 «Про затвердження Положення про дуальну форму здобуття професійної (професійно-технічної) освіти». Також Міністерство освіти і науки України надало методичні рекомендації щодо укладання договору про здобуття професійної освіти за дуальною формою (лист МОН від 18.05.2021 № 1/9-260).

У 2019/2020 і 2020/2021 н. рр. дуальну форму здобуття освіти впроваджували 235 закладів П(ПТО).

У мережі закладів П(ПТ)О найбільша частка закладів освіти, що впроваджували дуальну форму здобуття освіти в зазначений період, припадала на заклади Хмельницької області (78,6 %), м. Києва (75 %), Львівської (63,6 %), Кіровоградської й Чернігівської (по 50 %) областей; найменша – на заклади П(ПТ)О Івано-Франківської (4 %), Миколаївської (6 %), Тернопільської (9 %) та Полтавської (11 %) областей.

Рівень участі роботодавців у дуальній формі здобуття освіти був найвищим у м. Києві (175), Житомирській (160), Львівській (134), Вінницькій і Хмельницькій (по 125), Рівненській (111) областях. Найменш активну участь роботодавців зафіксовано в Тернопільській (2), Черкаській та Київській (3) областях.

Усього впродовж 2019/2020 н. р. здобували П(ПТ)О за дуальною формою 11 118 осіб.

Найбільша чисельність здобувачів, які обрали дуальну форму отримання освіти, навчаються у Хмельницькій (1 238 осіб), Вінницькій (1 101 особа), Львівській (980 осіб), Донецькій (917 осіб), Житомирській (889 осіб), Запорізькій (830 осіб), Дніпропетровській (525 осіб) областях і м. Києві (838 осіб).

Відповідно, найменше здобувачів, які обрали дуальну форму здобуття освіти у 2019/2020 н. р., навчаються в Тернопільській (37 осіб), Миколаївській (76 осіб), Закарпатській (102 особи), Івано-Франківській (110 осіб), Волинській (118 осіб) областях.

Випуск у 2020 р. здобувачів освіти, що отримали П(ПТ)О за дуальною формою, налічує 5 422 особи (працевлаштування яких становить 80 %).

Прийом на навчання за дуальною формою до 192 закладів П(ПТО) у 2020/2021 н. р. – 6 660 осіб.

Загалом у 2020/2021 н. р. дуальну форму здобуття освіти застосовують 217 закладів П(ПТ)О, де навчається 12 395 осіб.

Найбільша чисельність здобувачів освіти прийнята до закладів П(ПТ)О Хмельницької (877 осіб), Львівської (807 осіб), Вінницької (529 осіб) областей та м. Києва (464 особи). Заклади П(ПТ)О Київської області не здійснювали набір здобувачів освіти у 2020/2021 н. р. Найменшою кількість здобувачів освіти є в Тернопільській (25 осіб), Чернівецькій (40 осіб), Черкаській (54 особи), Полтавській і Одеській (по 75 осіб), Волинській (90 осіб) областях.

1.7.9. Міжнародне співробітництво у сфері професійної (професійно-технічної) освіти: національний та регіональний рівні

Розвиток професійної (професійно-технічної) освіти не можливий без міжнародного співробітництва та її інтеграції в європейський освітній простір.

За останні роки взято участь у низці міжнародних проєктів, а саме:

2005–2012 рр. – українсько-канадський проєкт «Децентралізація управління професійним навчанням в Україні»;

2012–2016 рр. – українсько-канадський проєкт «Навички для працевлаштування»;

2013–2015 рр. – проєкт Твіннінг «Модернізація законодавчих стандартів і принципів освіти та навчання відповідно до Європейської політики навчання впродовж життя»;

2014–2025 рр. – українсько-швейцарський проєкт «Державно-приватне партнерство для поліпшення санітарно-технічної освіти в Україні»;

2019–2023 рр. – проєкт Міжнародної організації праці «Інклюзивний ринок праці для створення робочих місць в Україні»;

2020–2023 рр. – програма Erasmus+ «Нові механізми управління на основі партнерства та стандартизації підготовки викладачів професійної освіти в Україні (PAGOSTE)»;

2020–2025 рр. – українсько-німецький проєкт «Просування енергоефективності та імплементації Директиви ЄС про енергоефективність в Україні».

Окрім того, в межах партнерства з Європейським фондом освіти реалізовано такі ініціативи:

2011–2013 рр. – проєкт «Покращення системи професійно-технічної освіти шляхом прогнозування і адаптування вмінь та навичок, соціального партнерства та оптимізації використання ресурсів»;

2014–2015 рр. – проєкт «PRIME прогнозування впливу реформ у галузі професійної освіти та підготовки робітничих кадрів» (Оптимізація системи П(ПТ)О в Україні);

2015–2017 рр. – проєкт «Навчання на виробництві»;

2016 р. – проєкт «Децентралізація професійно-технічної освіти в Україні – поштовх до дій» (Зелена книга);

2018 р. – проєкт «Навички та управління професійною освітою: надання рекомендацій щодо створення регіональних рад П(ПТ)О та визначення їх функцій»;

2018–2019 рр. – проєкт «Державно-приватне партнерство у розвитку професійної освіти»;

2019 р. – проєкт «Підвищення ефективності регіональних мереж П(ПТ)О: спільна робота над створенням центрів професійної досконалості в Україні»;

2019–2020 рр. – проєкт «Реформування обласних мереж професійної (професійно-технічної) освіти в Україні: запровадження автономії та звітності закладів професійної (професійно-технічної) освіти»;

2020 р. – 25 закладів П(ПТ)О доєдналися до міжнародної Мережі центрів професійної досконалості;

2021 р. – 30 закладів П(ПТ)О взяли участь у пілотуванні інструменту SELFIE;

2010–2021 р. – участь у семінарах, конференціях щодо впровадження Національних рамок кваліфікації в країнах Східного партнерства (Азербайджані, Білорусі, Вірменії, Грузії, Молдові, Україні), а також щодо розвитку професійних навичок і кваліфікацій.

Міжнародне співробітництво здійснюється в 17 регіонах 67 закладами П(ПТ)О із 15 країнами світу.

Результатом спільної роботи стало: застосування новітніх технологій у навчально-виробничому процесі; стажування педагогічних працівників; організація виробничої практики українських учнів на підприємствах зарубіжних країн; обмін делегацій працівників освіти, батьків, учнів; організація спільного відпочинку, оздоровлення; проведення культурно-спортивних заходів, міжнародних семінарів, практикумів, мовних курсів; участь у спільних освітніх проєктах тощо.

2019–2023 рр. – Програма ЄС «EU4Skills: кращі навички для сучасної України» – це велика підтримка Європейського Союзу в здійсненні реформ у сфері П(ПТ)О.

Програма EU4Skills впроваджується на національному та регіональному рівнях (пілотні області: Вінницька, Полтавська, Запорізька, Рівненська, Львівська, Миколаївська та Чернівецька).

Головною метою Програми EU4Skills є модернізація професійної (професійно-технічної) освіти задля забезпечення сталого та інклюзивного

соціально-економічного розвитку країни. Передбачено ряд заходів підтримки, спрямованих на поліпшення врядування, вивчення і прогнозування ринку праці, розроблення професійних та освітніх стандартів, підвищення кваліфікації керівників і педагогічних працівників закладів П(ПТ)О.

Програмою передбачено реалізацію трьох компонентів:

Компонент 1 «Галузева стратегія, система координування та покращення управління»;

Компонент 2 «Якість професійної (професійно-технічної) освіти та ринок праці»;

Компонент 3 «Модернізація інфраструктури професійної (професійно-технічної) освіти».

Програма EU4Skills реалізується консорціумом міжнародних партнерів під непрямим управлінням Німецького товариства міжнародного співробітництва GIZ (компоненти 1 і 2) та Німецького державного банку розвитку KfW.

За результатами 2020 р. у рамках реалізації Програми:

П’ять закладів професійної (професійно-технічної) освіти отримали ІТ-обладнання для організації дистанційної роботи. На закупівлю техніки витрачено понад 100 тис. євро. Її використовуватимуть більш ніж 3 тис. учнів та 300 педагогічних працівників.

Проведено дослідження ставлення українців до професійної (професійно-технічної) освіти, яке допоможе у визначенні напрямів реформи й, зокрема, її комунікації.

Запроваджено навчання для працівників навчально-методичних (науково-методичних) центрів (кабінетів) професійно-технічної освіти та закладів П(ПТ)О щодо використання новітнього програмного забезпечення. Навчання здійснювалося в партнерстві з Microsoft Ukraine.

Проведено 128 онлайн-курсів (у форматі вебінарів) серед викладачів закладів П(ПТ)О з підвищення цифрових компетентностей. Навчання пройшли 800 осіб.

Здійснено аудит 1 254 закладів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти.

Підготовлено рекомендації щодо розроблення регіональних планів розвитку П(ПТ)О.

Розроблено методику проведення аналізу регіональних ринків праці.

Розроблено концепцію щодо професійної орієнтації та стандарт професійної орієнтації, які можуть бути інтегровані до програми Нової української школи.

Висновки

Упродовж 1991–2020 рр. професійна (професійно-технічна) освіта України подолала складний шлях розвитку й реформування. Схвалено Концепцію

реалізації державної політики у сфері П(ПТ)О «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року, розробляється проєкт Закону України «Про професійну освіту», видано Указ Президента України «Про пріоритетні заходи щодо розвитку професійної (професійно-технічної) освіти». Передбачається «перезавантаження» всієї системи підготовки фахівців, зокрема підходів до управління закладами П(ПТ)О, формування освітніх програм і використання обладнання. При цьому законопроєкт орієнтується на принцип людиноцентризму, на те, щоб забезпечити освітні та професійні потреби здобувача освіти, інтегрувати їх із ринком праці.

1. Протягом 1991–2021 рр. триває процес оптимізації мережі закладів П(ПТ)О, спрямований на задоволення потреб регіональних ринків праці та суспільства. Кількість закладів П(ПТ)О за цей період зменшилася на 535 од., переважно за рахунок реорганізації закладів П(ПТ)О, які втратили свою соціально-економічну значимість, мали слабку навчально-матеріальну базу, були малокомплектними. Впродовж 2020 р. кількість закладів П(ПТ)О скоротилася на 12 од. (1,7 %) порівняно з 2019 р. і на 25 од. (3,5 %) порівняно з 2018 р.

2. За період з 1991 по 2021 роки внаслідок певних кризових явищ в економіці, нестабільної роботи підприємств, організацій відбувалося поступове зменшення кількості здобувачів П(ПТ)О. Станом на 1 січня 2021 по відношенню до 1 січня 1991 року кількість здобувачів П(ПТ)О зменшилася втричі, або на 396,5 тис. осіб. У відповідь на зазначені виклики Міністерство освіти і науки переорієнтувало заклади П(ПТ)О на підготовку робітничих кадрів на договірній основі та перепідготовку незайнятого населення. Окремі заклади П(ПТ)О за рахунок власних коштів започаткували заходи щодо фінансової допомоги учнівській молоді під час навчання, тим категоріям учнів, які потребували додаткової соціальної підтримки.

3. Незважаючи на стійке зменшення контингенту здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти, частка тих, хто навчається в закладах П(ПТ)О з отриманням повної загальної середньої освіти, поступово зростає. Станом на 1 січня 2021 р. частка випускників 9-х класів закладів ЗСО, які навчаються в закладах П(ПТ)О і здобувають повну загальну середню освіту, становила 69,6 % проти 65,6 % у 1991 р. і 55 % у 2010 р.

4. Упродовж 2020 р. у закладах П(ПТ)О навчалося 826 підлітків віком 14 років і менше, що на 8,5 % (65 осіб) більше, ніж у 2019 р., та майже вдвічі більше (373 особи), ніж у 2017 р. Така позитивна тенденція пояснюється використанням закладами П(ПТ)О нових форм і методів навчання (дуальна форма здобуття освіти, відкриття навчально-практичних центрів), проведенням профорієнтаційної роботи. Практично кожний заклад П(ПТ)О зараз пропонує молодій людині – вступнику здобуття інтегрованої професії (наприклад, «Штукатур; лицювальник-плиточник; маляр», «Електрогазозварник; рихтувальник кузовів», «Кухар; кондитер; пекар»), котра розширює можливості подальшого працевлаштування, отримання гідної зарплатні та відкриття власної справи. Також у 2018–2021 рр. сформувалася стійка тенденція до збільшення чисельності дорослого населення, що здобуває професійні кваліфікації

робітників. Це сталося внаслідок зростання популярності робітничих професій серед незайнятого населення (професії «Кухар») та працюючого населення (професії «Водій автотранспортних засобів», «Тракторист-машиніст сільськогосподарського (лісового) виробництва», «Слюсар-ремонтник»), а також короткотермінових курсів (приміром, курсів шиття та крою, манікюру). Станом на 1 січня 2021 р. чисельність дорослого населення віком від 30 років і старше, що навчається, збільшилася на 3,4 % (на 366 осіб) порівняно з попереднім роком.

5. У 2020 р. частка випускників закладів П(ПТ)О, які продовжують навчання в закладах вищої освіти, зросла із 6,2 % у 2019 р. до 7,3 % у 2020 р., або на 535 осіб, і становила 8 086 осіб.

П(ПТ)О України також виконує важливу функцію щодо соціального захисту підлітків. Протягом 1992–2021 рр. простежується чітка тенденція збільшення чисельності дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (з 5,4 тис. осіб у 1992 р. до 10 тис. осіб у 2021 р.), а також осіб з інвалідністю (з 2,8 тис. у 1992 р. до 4,5 тис. осіб у 2021 р.).

6. Упродовж чотирьох останніх років загальна кількість педагогічних працівників зменшилася на 18,1 %. Ключовими факторами її скорочення є: зменшення загального контингенту учнів П(ПТ)О, кількості закладів П(ПТ)О внаслідок оптимізації мережі, мала заробітна плата та низький соціальний захист цієї категорії працівників.

7. У сфері П(ПТ)О на національному й регіональному рівнях реалізується низка міжнародних проєктів, які підтримують здійснення реформ, зокрема Програма ЄС «EU4Skills: кращі навички для сучасної України».

З метою популяризації робітничих професій і профорієнтації проводяться всеукраїнські та регіональні конкурси фахової майстерності серед учнів закладів П(ПТ)О, а також Всеукраїнський конкурс «WorldSkills Ukraine».

1.8. Вища освіта

Згідно із Законом України «Про вищу освіту», вища освіта визначається як сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних та громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у закладі вищої освіти (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти.

Вища освіта є важливим чинником економічного зростання, оскільки цією ланкою найінтенсивніше продукується інтелектуальний потенціал суспільства, який втілюється у здобутих громадянами знаннях, компетентностях та в їх високій кваліфікації. Освіченість громадян, їх професійні, світоглядні і громадянські риси визначають можливості застосування інноваційних технологій у національній економіці й забезпечують конкурентоспроможність країни у світі. У цьому контексті саме вищій освіті належить ключова роль порівняно з іншими рівнями освіти.

Наявність вищої освіти у значної частини населення країни вважається ознакою високої компетентності і кваліфікації національних трудових ресурсів. Це спонукає уряд розробляти й реалізувати політику стимулювання та забезпечення якості професійної підготовки громадян, навіть за умови відчутних витрат державного бюджету. Функціонування системи вищої освіти, безперечно, впливає на демографічні, етнічні, політичні, соціально-економічні, правові, міжнародні ринкові процеси та водночас і залежить від них. З огляду на це, наразі вважається ефективним застосування підходу із запровадження безперервного здобуття освіти й навчання впродовж усього життя. Організацію освітнього процесу із здобуття вищої освіти покладено на заклади вищої освіти (ЗВО). Здійснюючи кадрову підготовку, такі установи перебувають у динамічній рівновазі із соціально-економічним середовищем країни, її регіонів, постійно адаптуються до нових умов, які складаються під впливом внутрішніх та зовнішніх соціально-економічних чинників, впливу науково-технічного прогресу.

За тридцятирічний період незалежності України в системі вищої освіти відбулися суттєві зміни, зумовлені переходом країни від адміністративно-командної до соціально-орієнтованої ринкової економіки. Упродовж цього періоду Урядом та Верховною Радою України вжито низку заходів щодо:

- розроблення, затвердження та впровадження нових нормативно-правових актів;
- трансформації мережі ЗВО;
- упровадження ступеневої системи вищої освіти – кредитно-модульної системи оцінювання знань;
- диверсифікації ЗВО за формами власності і джерелами фінансування;
- удосконалення організаційно-розпорядного механізму вступу до ЗВО із внесенням змін до організації, технології, протоколу та процедур прийому на навчання;

- розроблення, організаційних і технологічних випробувань, запровадження зовнішнього незалежного оцінювання знань вступників до ЗВО;
- надання автономії ЗВО, яка передбачає делегування прав і повноважень за наявності системи контролю результатів діяльності відповідно до чинного законодавства;
- створення системи ліцензування й акредитації на право ЗВО надавати якісні освітні послуги;
- створення Національного агентства забезпечення якості вищої освіти;
- розроблення та впровадження стандартів якості вищої освіти тощо.

Завдяки реалізації цих заходів мережа ЗВО, чисельність студентів і зміст вищої освіти України протягом 30-річного періоду досить істотно змінювалися. Між тим, саме це уможливило започаткування процесу поліпшення якості вищої освіти в Україні, наблизило її до сучасних вимог ринкової економіки, підвищило її конкурентоспроможність на міжнародному ринку освітніх послуг.

1.8.1. Інституційно-правова трансформація системи вищої освіти впродовж 1991–2021 рр.

1.8.1.1. Етапи розвитку сфери вищої освіти

У незалежній Україні система вищої освіти формувалася, починаючи з 1991 р. для забезпечення прогресу в освітній модернізації вітчизняної вищої освіти необхідно було врахувати позитивні світові тенденції та актуальні вітчизняні здобутки. Можна умовно виокремити декілька основних етапів розвитку сфери вищої освіти в Україні.

Етап 1 (1991–2000 рр.): становлення національної системи вищої освіти. Для цього періоду характерні такі процеси, як перехід від авторитарної до толерантної педагогічної думки, деідеологізація освітньої теорії та практики, оновлення змісту вищої освіти, гуманізація, впровадження підходів із забезпечення особистісного розвитку кожного студента. На вказаному етапі відбувалося «пострадянське» становлення освітнього законодавства України, основним завданням котрого було формування нормативно-правової бази для забезпечення діяльності ЗВО в нових умовах; змінено порядок фінансування ЗВО, створено та узаконено приватні заклади, розроблено чіткі рекомендації щодо ліцензування й акредитації ЗВО; збагачено й розширено нормативно-правову базу вищої освіти в Україні.

Важливою подією стала презентація державної національної програми «Освіта: Україна XXI століття», оприлюдненої в грудні 1992 р. у Києві на І Всеукраїнському з’їзді працівників освіти України. Програмою визначено зміст усіх ланок освіти, питання національного виховання молоді, окреслено стратегічні завдання, пріоритетні напрями та основні шляхи реформування вищої освіти України. Таким чином, разом із розбудовою держави розпочалося становлення фундаменту нової вищої освіти в самостійній і незалежній Україні.

Етап 2 (2000–2005 рр.): розвиток вищої освіти в контексті її ступеневості й забезпечення неперервності. Здійснено перехід вищої освіти на чотири ступені підготовки фахівців: молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст і магістр. Така система підготовки фахівців, котра реалізувалася через безперервну програму підготовки здобувачів освіти, наближала українську освіту до світових, зокрема європейських, стандартів. Усе це створювало умови для порівнянності вітчизняної вищої освіти з відповідною освітою в зарубіжних країнах, у т. ч. державах ЄС, підвищувало її конкурентоспроможність.

Етап 3 (2005–2014 рр.): період розбудови вищої освіти в контексті реалій Болонської декларації. Цей етап став логічним продовженням позитивних зрушень у системі вищої освіти, інтеграції у світовий освітній простір. У 2005 р. запроваджено кредитно-модульну систему, у зв'язку з чим виникла необхідність змін у концептуально-змістовому й технологічно-процесуальному компонентах: вищій освіті потрібно було доопрацьовувати своє змістове наповнення и новими матеріалами, впроваджувати інноваційні технології.

19–20 травня 2005 р. міністри освіти країн Європи, зокрема України, підписали Болонську декларацію[111], яка засвідчила об'єднання освітніх систем у спільний Загальноєвропейський простір вищої освіти. Згідно з цим документом, вища освіта повинна бути уніфікована відповідно до єдиного європейського стандарту якісної освіти. А відповідальність за забезпечення якості, в основі котрої – знання, уміння й навички випускників, несе ЗВО. Основними ознаками цього етапу стали такі:

– урахування тенденції глобалізації;

– створення можливостей для інтеграції до європейського і світового освітнього простору на всіх рівнях;

– активізація контактів із зарубіжними освітніми й науковими установами;

– можливість користуватися найкращими здобутками та надбаннями європейських країн у галузі освіти;

– зростання мобільності студентів і кадрів вищої освіти;

– створення умов для забезпечення гнучкості, безперервності освіти, націлених на реалізацію особистісних потреб кожного її здобувача;

– формування єдиних норм оцінювання навчальних досягнень та можливість взаємного визнання дипломів про вищу освіту країнами, котрі підписали Болонську декларацію.

Упродовж цього періоду поліпшилися змістове наповнення й організація навчального процесу, інтенсифікувалося використання інформаційних технологій, відбувалось оновлення навчальних технологій. Змінювався менеджмент у ЗВО, що враховував аспекти економічного та соціального розвитку, пропагувався студентоцентризм, який фокусувався на розвитку особистісних нахилів і задатків.

Етап 4 (після 2014 р.): поглиблення трансформації вищої освіти як інтелектуального підґрунтя для формування інноваційної економіки, розвитку духовних засад суспільства. Цей період вимагає постійного прогресу всіх учасників освітнього процесу, адже навчання впродовж життя, сталий розвиток

[111] Ministerial Conference Bergen 2005. URL: http://www.ehea.info/page-ministerial-conference-bergen-2005.

є концептуальними положеннями динаміки суспільних, у т. ч. освітніх, перетворень. Характерними рисами цього етапу є: нові вимоги до професіоналізму викладачів і підготовки студентів; модернізація змісту з урахуванням здобутків світової педагогічної думки; педагогіка партнерства; стимулювання до саморозвитку й самовдосконалення; забезпечення розвитку ключових і предметних компетентностей здобувачів освіти, мобільності та гнучкості вищої освіти; міжнародні освітні програми й продовження навчання за кордоном; активний обмін досвідом із зарубіжними колегами; інтеграція в міжнародний науковий простір; збагачення активними формами та методами навчання; розвиток особистісних характеристик і студентів, і викладачів: критичне мислення, творчість, ІКТ-компетентності; інформатизація освітнього процесу; застосування сучасних цифрових технологій для створення новітньої навчально-наукової експериментальної бази на основі перспективних досліджень та технологічних рішень; упровадження інтернет-ресурсів, хмарних технологій у освіту тощо.

1.8.1.2. Законодавче забезпечення розвитку системи вищої освіти

Освітнє законодавство України здійснювало необхідне забезпечення передумов розвитку системи вищої освіти. Принципові положення закладено в Конституції України. Більш деталізовані питання з різних аспектів розвитку вищої освіти розкрито в низці програмних урядових документів.

До кінця поточного, 2021-го, року є чинною попередня Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Протягом 2021 р. виконуються 37 заходів сфери вищої освіти[112], передбачені в чинних на цей рік Національній стратегії й відповідному Плані заходів. Наразі активно обговорюється нова Національна стратегія, яка охоплює горизонт до 2031 року.

У 2014 р. після тривалих дискусій прийнято новий Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII, згідно з яким головною метою вищої освіти є підготовка «конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях»[113]. Варто зауважити, що цей Закон в наступні роки змінювався у зв’язку з необхідністю врахування нових соціально-економічних реалій.

Важливим питанням залишається фінансування вищої освіти. Основні принципи фінансування закладено в таких нормативних актах, як Бюджетний кодекс України, Кодекс законів про працю України, Господарський кодекс України. Втім, у країні досі відсутня комплексна модель трансформації

---

[112] Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL: http://www.reform.org.ua/proj_edu_strategy_2021-2031.pdf.

[113] Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text.

фінансування вищої освіти, й це може ускладнювати її розвиток у довгостроковій перспективі.

Зважаючи на євроінтеграційний курс України, при регулюванні національної системи вищої освіти враховується також міжнародне законодавство. Зокрема, в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, іншими країнами є положення, що передбачають співпрацю в галузі освіти (розділ 23, ст. 431) з метою: «реформування та модернізації системи вищої освіти; сприяння зближенню у сфері вищої освіти, яке відбувається в рамках Болонського процесу; підвищення якості та важливості вищої освіти; поглиблення співробітництва між вищими навчальними закладами; розширення можливостей вищих навчальних закладів; активізації мобільності студентів та викладачів; спрощення доступу до отримання вищої освіти»[114]. Окрім того, наша держава є учасницею Болонського процесу, основні принципи якого закріплено у Великій хартії університетів, підписаній ректорами 79 вітчизняних ЗВО.

З 2005 р. Україна є членом Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), принципи функціонування котрого прописано в Паризькому комюніке 2018 р.[115]. У цьому документі визначено зміст фундаментальних цінностей, що є основою ЄПВО, причому найважливішими з них вважаються академічна свобода, доброчесність, участь студентів і працівників у врядуванні вищої освіти, громадянська відповідальність вищої освіти та за неї, інституціональна автономія. У 2020 р. до переліку вказаних цінностей і завдань для їх втілення додано соціальну інклюзію, яка вважається дієвим інструментом консолідації суспільства, рушійною силою для розвитку здібностей і талантів. Цей документ також наголошує на необхідності забезпечення стабільно високої якості вищої освіти за рахунок тісної взаємодії освіти з наукою.

З метою адаптації національних умов до вимог ЄПВО Україна у 2015 р. прийняла новий перелік спеціальностей, що є основою розвитку академічної мобільності студентів і визнання дипломів вітчизняних ЗВО в інших країнах світу. Для формування цього переліку застосовується компетентнісний підхід, котрий ґрунтується на вимогах до фахівця, закладених у положеннях Болонського процесу та в міжнародному проєкті Європейської комісії «Гармонізація освітніх структур в Європі». Нові Національні рамки кваліфікацій закріплено в постанові Кабінету Міністрів України «Про внесення змін у додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1341 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 12.06.2019 № 509)», де містяться 142 стандарти вищої освіти (97 стандартів освітнього ступеня бакалавра та 45 магістра).

Закон України «Про вищу освіту» встановлює, що «метою вищої освіти є здобуття особою високого рівня наукових (творчих, мистецьких) професійних і загальних компетентностей, які необхідні для діяльності за певною спеціальністю чи в певній галузі знань»[116]. Для досягнення цієї мети підготовка

---

[114] Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

[115] Paris Communiqué. URL: https://www.ehea.info/page-ministerial-conference-paris-2018.

[116] Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text.

фахівців організовується за освітніми чи науковими програмами на таких рівнях вищої освіти: початковий (із коротким циклом навчання) з присвоєнням освітньо-професійного ступеня «молодший бакалавр», перший (бакалаврський) рівень з присвоєнням ступеня «бакалавр», другий рівень – «магістр», третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) – «доктор філософії» / «доктор мистецтв», вищий науковий рівень – «доктор наук».

Національним законодавством визначено, що всі ЗВО поділяються на три типи: університет; академія, інститут; коледж. Університети можуть здійснювати підготовку за всіма рівнями вищої освіти, включаючи ступінь «доктор філософії», та бути як багатогалузевими, так і галузевими. Інститути й академії готують студентів за першим і другим рівнями, а за третім та вищим науковими – лише для певних спеціальностей. Окрім того, вони можуть бути виключно галузевими (профільними, технологічними). Коледжі мають право здійснювати підготовку тільки молодших бакалаврів і за першим рівнем (бакалавр) вищої освіти.

Україна зробила чималі кроки на шляху до створення сучасної нормативно-правової бази регулювання системи вищої освіти, однак неминучі й періодичні зміни, що вносяться до законодавчих актів. Вони свідчать про те, що вища освіта розвивається як живий організм, вона відкликається на нові виклики, які виникають перед українським суспільством та національною економікою.

1.8.1.3. Інституціональні зміни та розвиток автономії закладів вищої освіти

1.8.1.3.1. Розвиток автономії закладів вищої освіти

Серед принципів і цінностей функціонування ЄПВО – університетська автономія. Її можна визначити як «саморегульоване і авторитетне академічне середовище, яке створює і поширює знання, але її також розглядають як фінансово-організаційну самостійність закладів освіти, яка дозволяє бути ефективними на ринку освітніх послуг»[117]. Виникнення нового виміру при розгляді автономії університетів пов’язане з появою концепції «підприємницького університету», котру запропонував Б. Кларк[118]. Причиною актуалізації питання про фінансову автономію стало скорочення державного фінансування вищої освіти, що набуло масового характеру в багатьох країнах світу. Із залученням приватних коштів ЗВО почали наполягати на більшій автономії й у інших сферах, мотивуючи це необхідністю мати можливість швидше реагувати на ринкові зміни та потреби ринку праці.

В Україні право ЗВО на автономію закріплене Законом України «Про вищу освіту»[119] 2014 р. і Законом України «Про освіту» 2017 р., згідно зі ст. 23 якого

[117] Paris Communiqué. URL: https://www.ehea.info/page-ministerial-conference-paris-2018.
[118] *Clark B.* The Entrepreneurial University: New Foundations for Collegiality, Autonomy, and Achievement. *Higher Education Management.* 2001. Vol. 13. No. 2. P. 9-14.
[119] Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text.

«обсяг автономії …визначається цим Законом, спеціальними законами та установчими документами закладу освіти»[120].

Наразі Європейська асоціація університетів (ЄАУ) виокремлює чотири основні складові університетської автономії в ЄПВО:

- *академічна:* самостійність університету при проведенні набору студентів, виборі навчальних програм, забезпеченні якості освіти;
- *організаційна:* стосується академічних і адміністративних структур, вибору моделей управління ЗВО;
- *кадрова*: передбачає незалежність ЗВО у виборі працівників, а також самостійне визначення їх професійного й наукового розвитку;
- *фінансова*: надає ЗВО право залучати додаткові кошти, тобто диверсифікувати джерела фінансування, володіти будівлями та майном, здійснювати фінансові операції й визначати розмір оплати за навчання[121].

Стислу характеристику розвитку автономії ЗВО України наведено в табл. 1.8.1.

Таблиця 1.8.1

Аналіз рівня автономії ЗВО України

Критерій автономії, визначений ЄАУ	**Пояснення (на основі національного законодавства)**	**Загальна оцінка рівня автономії**
Академічна автономія		
ЗВО може самостійно визначати кількість місць навчання	ЗВО має право визначати кількість місць, але з обмеженнями: не більше від ліцензованого обсягу, відповідно до наявних ресурсів. Кількість місць навчання за кошти державного бюджету не встановлюється ЗВО	Середній
ЗВО самостійно складає правила прийому на навчання	МОН України визначає основи Умов прийому на навчання, а ЗВО може вносити певні зміни та уточнення, не заборонені національним законодавством	Низький
ЗВО самостійно визначає зміст і структуру освітніх програм усіх рівнів	ЗВО може самостійно розробляти та впроваджувати програми, але лише за наявності відповідної ліцензії й акредитації. Тільки за таких умов заклад може видавати випускникам цих програм дипломи державного зразка	Середній
ЗВО самостійно обирає мову навчання	У ЗВО мовою викладання є українська. Можна викладати одну або декілька дисциплін англійською та/або іншими іноземними мовами, що дозволяється з метою створення умов для міжнародної академічної мобільності; максимальна кількість таких дисциплін не обмежена	
ЗВО самостійно обирає механізми та агенцію забезпечення якості	Основні правила й вимоги до процедур забезпечення якості регламентуються Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, хоча акредитацію програм можуть проводити й іноземні агенції, якщо вони входять до переліку, затвердженого Кабінетом Міністрів України	
ЗВО самостійно визначає зміст освітніх програм	ЗВО самостійно визначає зміст освітніх програм із певними обмеженнями: 1) програма повинна бути в межах ліцензованої спеціальності; 2) програма повинна відповідати стандарту освіти за спеціальністю, який визначає МОН	

[120] Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page2.
[121] University Autonomy in Europe III. The Scorecard 2017. P. 7. URL: https://bit.ly/2R3FPVs.

Критерій автономії, визначений ЄАУ	Пояснення (на основі національного законодавства)	Загальна оцінка рівня автономії
Організаційна автономія		
ЗВО може обирати керівника та має відповідну власну процедуру	ЗВО не має права самостійно встановлювати процедуру й обирати керівника	Низький
ЗВО самостійно визначає вимоги до майбутнього керівника	ЗВО не має права самостійно визначати вимоги до майбутнього керівника	
ЗВО самостійно встановлює процедуру усунення керівника	ЗВО не має права самостійно встановлювати процедуру усунення керівника	
ЗВО самостійно визначає термін перебування керівника на посаді	ЗВО не має права самостійно визначати термін перебування керівника на посаді	
ЗВО самостійно встановлює склад органів управління	ЗВО не має права самостійно визначати склад органів управління	
ЗВО самостійно визначає власну академічну структуру	ЗВО має право утворювати, реорганізовувати й ліквідовувати свої структурні підрозділи	Високий
ЗВО може створювати юридичних осіб, включаючи прибуткові організації	ЗВО може бути засновником інших закладів освіти (загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, коледжів). ЗВО, котрі мають статус національного чи дослідницького університету, можуть створювати наукові та технологічні парки, бізнес-інкубатори, малі підприємства для впровадження інноваційних проєктів	Середній
Кадрова автономія		
ЗВО самостійно формує склад персоналу	ЗВО має право самостійно приймати на роботу педагогічних, наукових, науково-педагогічних та інших працівників	Високий
ЗВО самостійно визначає розмір зарплати персоналу	При визначенні розміру зарплати ЗВО повинен дотримуватись Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери, а також інших положень, що регламентують максимальний розмір надбавок, доплат і премій	Низький
Існування окремих процедур звільнення працівників ЗВО	Звільнення працівників ЗВО регулюється загальним трудовим законодавством	Високий
ЗВО самостійно встановлюють процедуру кар’єрного просування своїх працівників	Законодавство визначає загальні правила обіймання посад науково-педагогічних і педагогічних працівників, базові вимоги до науково-педагогічних працівників (науковий ступінь, вчене звання), порядок проходження атестації. Водночас ЗВО самостійно визначає процедуру конкурсного відбору та може встановлювати додаткові критерії	Середній
Фінансова автономія		
Тривалість циклу державного фінансування (менше року, рік або більше за рік)	Цикл державного фінансування (бюджетний період) для державних ЗВО, які є бюджетними установами, становить один рік (ст. 3 Бюджетного кодексу України)	Низький

Критерій автономії, визначений ЄАУ	Пояснення (на основі національного законодавства)	Загальна оцінка рівня автономії
Тип державного фінансування (рівень автономії ЗВО при внутрішньому розподілі бюджетних коштів)	Підставою для отримання державного фінансування є фінансовий план або кошторис із вичерпним переліком статей видатків. ЗВО має обмежений перелік джерел, із яких він може залучати додаткове фінансування, а внутрішнє переміщення коштів з ініціативи самого закладу обмежене	Низький
ЗВО може самостійно залучати позики та встановлювати їх умови	Якщо ЗВО є бюджетною установою, то він не може самостійно залучати позики	
ЗВО може самостійно розпоряджатися залишками коштів	ЗВО, що є бюджетною установою, може розподіляти залишки коштів лише згідно із фіксованим переліком видатків	
ЗВО може володіти будівлями	Державні ЗВО можуть володіти будівлями, але останні не можуть бути предметом застави, не підлягають продажу, приватизації та не можуть використовуватися ЗВО самостійно	
ЗВО самостійно визначає розмір оплати за навчання	ЗВО має певну самостійність при визначенні розміру плати за навчання, але існують певні обмеження: 1) ЗВО повинен проводити калькуляцію витрат у порядку, встановленому МОН; 2) плата може встановлюватися виключно в національній валюті на весь термін навчання та змінюватися не частіше одного разу на рік і не більш ніж на офіційно визначений рівень інфляції	Середній

Складено на підставі нормативних положень Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII та Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII та матеріалів University Autonomy in Europe. The Scorecard, 2017. P. 7.

Слід зауважити: наразі Україна не входить до переліку країн, для котрих ЄАУ складає рейтинг автономії, але за підтримки програми ЄС TEMPUS було реалізовано проєкт ATHENA, який передбачав дослідження розвитку автономії університетів України впродовж 2012–2015 рр. на основі наявного досвіду рейтингування інших країн[122]. Результати дослідження свідчать, що зміни в національному законодавстві дали змогу досягти певних зрушень щодо підвищення рівня організаційної (із 44 до 68 %) та академічної (з 51 до 57 %) автономії. Все ще низьким залишається рівень організаційної автономії в частині, що стосується вибору керівника, вимог до його кандидатури, процедури його усунення, встановлення терміну перебування на посаді, а також права закладу запрошувати осіб, котрі не є його працівниками, до своїх органів управління. Слабким місцем академічної автономії залишається відсутність прав у закладу самостійно визначати правила прийому. За рівнем організаційної автономії Україна наближається до Німеччини (58–77 % за даними 2017 р.) і Польщі (67 %), за академічної – поки що не досягає рівня Польщі (68 %), а показники Німеччини (87–88 %) й Великої Британії (89 %) наразі взагалі недосяжні.

[122] Автономія університетів України: аналіз і план дій / Асоціація європейських університетів 2012–2015. URL: http://www.athena-tempus.eu/images/docs/Translations/04_scorecard.pdf.

Найвищий рівень автономії вітчизняні університети мають у кадровому компоненті (80 %), що охоплює питання, пов'язані з набором, оплатою праці та кар'єрним зростанням персоналу. Проте наявна тарифна сітка для державних ЗВО не сприяє розвитку кадрової автономії. За її рівнем Україна може випередити Німеччину (58–63 %) та впритул наблизитися до Польщі (84 %) й Великої Британії (96 %). Найнижчим є рівень фінансової автономії (46 %) через малу спроможність закладу брати позики, вільно розпоряджатися залишками коштів, володіти будівлями; через звужений перелік позицій, на які можуть витрачатися кошти закладу, в т. ч. його власні надходження; обмежене внутрішнє переміщення коштів з ініціативи самого закладу тощо. Такий же рівень в університетів Німеччини (35–44 %), однак це не заважає їм посідати високі місця за рейтингами якості. В Польщі рівень фінансової автономії вищий (54 %), а у Великій Британії набагато вищий – 89 %, що визначається структурою форм власності ЗВО цих країн[123].

1.8.1.3.2. Формування освіти дорослих

На сьогодні в Україні значна увага звертається на формування окремого освітнього сегменту – освіти дорослих. Урядом розроблено низку документів, які регламентують законодавчо-нормативне, інституціональне, кадрове та методологічне забезпечення відповідного спрямування. Центральними органами виконавчої влади, соціальними партнерами усіх рівнів, закладами освіти, профільними громадськими організаціями на виконання положень цих документів було реалізовано ряд заходів:

1. Удосконалено чинне законодавство, зокрема прийнято Закон України «Про освіту», який визначає зміст освіти дорослих як складової системи освіти, основні складники структури освіти дорослих, їх специфіку (стаття 18)[124]. Оновлено Національну рамку кваліфікацій[125], функціонує спеціальний Закон України «Про професійний розвиток працівників»[126], затверджено Положення про інституційну форму здобуття загальної середньої освіти[127] тощо.

2. Удосконалено та оновлено трудове законодавство в частині професійного розвитку працівників, зокрема затверджено Порядок підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників[128], Положення

[123] Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf.
[124] Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.
[125] Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1341. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#Text.
[126] Про професійний розвиток працівників : Закон України від 12.01.2012 № 4312-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text.
[127] Про затвердження Положення про інституційну та дуальну форми здобуття повної загальної середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 23.04.2019 № 536. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0547-19#Text.
[128] Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників : постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 800. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF#n114.

про інституційну форму здобуття професійної (професійно-технічної) освіти[129], Положення про систему безперервного професійного розвитку фахівців у сфері охорони здоров'я[130], Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад[131], Порядок організації підвищення кваліфікації державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування[132] тощо.

3. Створено інституції і механізми, які сприятимуть розвитку освіти дорослих в цілому і окремих її важливих напрямів, зокрема Національне агентство кваліфікацій[133], Національне агентство забезпечення якості вищої освіти[134], Державну службу якості освіти[135]; прийнято та запроваджено на практиці Порядок розроблення та затвердження професійних стандартів[136], Методику розроблення професійних стандартів[137] тощо.

4. На базі зазначених інституцій створено дискусійний майданчик, на який постійно залучаються усі сторони, заінтересовані у формування в країні системи освіти дорослих. Це здійснюється, зокрема, шляхом їх участі у підготовці та розробленні законодавчих, нормативно-правових актів, в реалізації політики інших центральних органів виконавчої влади, професійних спілок, організацій роботодавців, науково-дослідних установ, аналітичних центрів, закладів освіти, громадських організацій національного і регіонального рівнів. Підписано низка меморандумів про державно-приватне партнерство[138,139].

---

[129] Про затвердження Положення про інституційну форму здобуття професійної (професійно-технічної) освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 12.12.2019 № 1552. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0182-20#Text.

[130] Про затвердження Положення про систему безперервного професійного розвитку фахівців у сфері охорони здоров'я : постанова Кабінету Міністрів України від 28.03.2018 № 302. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2018-%D0%BF#Text.

[131] Про затвердження Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад : постанова Кабінету Міністрів України від 06.02.2019 № 106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-%D0%BF#Text.

[132] Про затвердження Порядку організації підвищення кваліфікації державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування : наказ Національного агентства України з питань державної служби від 26.11.2019 № 211-19. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0005-20#Text.

[133] Деякі питання Національного агентства кваліфікацій : постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2018 № 1029. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1029-2018-%D0%BF#Text.

[134] Про внесення змін до Статуту Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 761. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2019-%D0%BF#n10.

[135] Деякі питання Державної служби якості освіти України : постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.2018 № 168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2018-%D0%BF#Text.

[136] Про затвердження Порядку розроблення та затвердження професійних стандартів : постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 № 373. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2017-%D0%BF#Text.

[137] Про затвердження Методики розроблення професійних стандартів : наказ Міністерства соціальної політики України від 22.01.2018 № 74. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0165-18#Text.

[138] Державно-приватне партнерство / Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/profesijno-tehnichna-osvita/derzhavno-privatne-partnerstvo.

[139] Громадське обговорення / Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua/tag/gromadske-obgovorennya.

5. Схвалено Концепцію розвитку громадянської освіти[140], Концепцію реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року[141], Концепцію підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти[142].

6. Розробляються конкретні заходи та їх детальні плани (План заходів на 2020–2027 роки із запровадження Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року[143], плани професійного удосконалення, підвищення кваліфікації розробляються самостійно надавачами таких освітніх послуг з урахуванням потреб осіб, що навчаються, вимог роботодавців та відповідних стандартів тощо).

7. У Міністерстві освіти і науки України у структурі директорату фахової передвищої, вищої освіти функціонує експертна група з питань розвитку кваліфікацій, освіти дорослих та педагогічної освіти[144]. У Національній академії педагогічних наук України створено і діє Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна[145]. Формуються відповідні підрозділи і в структурах місцевих органів виконавчої влади .

8. До Національного класифікатора України ДК 003 «Класифікатор професій» внесено ряд нових професій та посад системи освіти дорослих (андрагог, фахівець у сфері позашкільної освіти тощо).

9. МОН України розроблено та направлено на погодження заінтересованим сторонам проєкт Закону України «Про освіту дорослих».

1.8.1.3.3. Формування фахової передвищої освіти

Розвиток фахової передвищої освіти започатковано прийняттям 6 червня 2019 року спеціального Закону України «Про фахову передвищу освіту»[146].

Ключовими інноваційними новелами цього законодавчого акту є:

- можливість запровадження елементів корпоративного управління цими закладами освіти, що сприятиме врегулюванню потенційних конфліктів інтересів. При закладі діятиме Наглядова рада, яка працюватиме над його

---

[140] Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 710-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text.

[141] Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.06.2019 № 419-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2019-%D1%80#Text.

[142] Про схвалення Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти : розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.09.2018 № 660-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/660-2018-%D1%80#Text.

[143] Про затвердження плану заходів на 2020-2027 роки із запровадження Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.04.2020 № 508-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/508-2020-%D1%80#Text.

[144] Директорат фахової передвищої, вищої освіти / Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/pro-ministerstvo/direktorati/direktorat-vishoyi-osviti-i-osviti-doroslih.

[145] Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна / Національна академія педагогічних наук України. URL: http://naps.gov.ua/ua/structure/institutions/adult_education/.

[146] Про фахову передвищу освіту : Закон України від 06.06.2019 № 2745-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text.

стратегічним розвитком, шукатиме додаткові джерела фінансування, зможе впливати на керівництво в разі суттєвих проблем у діяльності закладу тощо;

- обрання керівника передбачає рейтингове голосування колективу. Крім того, термін перебування його на посаді є обмеженим;

- можливість підготовки закладами фахових молодших бакалаврів, а за наявності ліцензії здійснення підготовки за коротким циклом вищої освіти або першим (бакалаврським) рівнем. Набір вступників за освітньо-кваліфікаційним рівнем «молодший спеціаліст» з 2020 року не проводиться.

- запровадження нової системи державного фінансування: субвенція з держбюджету покриватиме здобуття повної загальної середньої освіти, а також підготовку за спеціальностями, яким надається особлива підтримка. Решта фінансування повинно покриватися іншими джерелами фінансування, перш за все, за рахунок регіонального сегменту;

- відсутність обмежень щодо віку студентів, кількості попередньо здобутих дипломів за бюджетний кошт;

- можливість для студентів формувати індивідуальні освітні траєкторії та робити вибір форми освіти (мережева, дуальна, навчання на виробництві тощо)[147].

Зазначимо, що в 2019/2020 н. р. 129 закладів в Україні отримали статус закладів формальної передвищої освіти із загальною чисельністю студентів 165,6 тис. осіб. Процес формування цього сегменту освіти триває.

1.8.1.4. Зміни в засобах і методах навчання, розвиток освітніх технологій

Запровадження Болонського процесу в Україні, спроби гармонізації національного законодавства з європейським у рамках Угоди про асоціацію, нові вимоги до підготовки спеціалістів, а також виклики пандемії зумовили потребу в проведенні реформ вищої освіти у сфері запровадження інноваційних методів навчання, новаторських наукових ідей та посилення автономії ЗВО[148].

Подальша інтеграція системи вищої освіти України до ЄПВО вимагає низки послідовних кроків, таких як:

– гармонізація національної нормативно-правової бази в галузі освіти із законодавством ЄС і міжнародними стандартами;

– оптимізація наявної мережі ЗВО за рахунок зменшення кількості малокомплектних закладів, узгодження переліку напрямів підготовки та галузей знань з міжнародними стандартами;

– забезпечення рівного доступу всіх учасників до вищої освіти, створення умов для безперервної освіти, заохочення професійного вдосконалення;

– надання освітніх послуг високої якості за світовими стандартами;

---

[147] З 2020 року українські коледжі та технікуми почнуть надавати фахову передвищу освіту. *Урядовий портал* : вебсайт. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/z-2020-roku-ukrayinski-koledzhi-ta-tehnikumi-pochnut-nadavati-fahovu-peredvishchu-osvitu.

[148] *Клімова Г. П.* Парадигмальні концепти інноваційного розвитку вищої освіти України. *Право та інновації*. 2015. № 1. С. 11–18.

– цифровізація та інформатизація процесу освіти, запровадження сучасних навчальних методів і технологій, модернізація моделі освіти[149];

– перебудова навчального процесу шляхом запровадження інноваційних та креативних елементів із використанням новітніх досягнень освіти й науки;

– запровадження особистісно-орієнтованої моделі освіти з метою забезпечення гармонійного розвитку особистості студента, його здатності до самостійного здобуття знань, формування інформаційних і соціальних навичок;

– встановлення нових стандартів фахової підготовки, що дадуть змогу зробити навчальний процес більш фундаментальним із забезпеченням гуманістичної орієнтації;

– розвиток у здобувачів аналітичного мислення, громадянської культури й патріотизму, всебічного світогляду та високої моральності;

– гарантування високої якості науково-педагогічних кадрів, що є визначальним компонентом забезпечення якості вищої освіти загалом[150].

З метою імплементації зазначених кроків потрібні організаційні заходи із впровадження в освітній процес інноваційних методів навчання, викладання, використання мультимедійних засобів та інформаційних програм.

Для адаптації освітнього процесу до сучасних вимог ринку праці й соціальних умов, пропонується використовувати в ЗВО такі інструменти:

– організація лекційних, семінарських і практичних занять у нових, нестандартних формах;

– індивідуалізація підходу в засобах навчання;

– організація додаткових консультативних занять;

– створення умов для здобуття поглиблених знань за бажанням студента;

– організація навчання, орієнтованого на розв’язання конкретних практичних проблем;

– створення дієвої системи контролю та оцінювання знань;

– застосування комп’ютерних, мультимедійних технологій і навчально-методичної продукції нового покоління[151].

Найчастіше в сучасній освітній практиці застосовуються такі педагогічні технології:

– структурно-логічні: поетапна організація системи навчання, що сприяє логічній послідовності окреслення й виконання дидактичних завдань на основі відбору їх змісту, форм, методів і засобів навчання на кожному етапі процесу з урахуванням поетапної діагностики результатів;

– інтеграційні: дидактичні системи, котрі забезпечують інтеграцію міжпредметних знань та вмінь, різноманітних видів діяльності на рівні інтегрованих курсів (у т. ч. електронних);

---

[149] *Бистрова Ю. В.* Інноваційні методи навчання у вищій школі України. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 1. URL: http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2015/04/Bystrova.pdf.

[150] *Доронина Н. Н.* Организация учебного процесса в вузе с использованием активных методов обучения: методы обучения студентов в вузе. *Социология образования*. 2011. № 3. С. 33.

[151] Інноваційні педагогічні технології: теорія та практика використання у вищій школі : монографія / І. І. Доброскок, В. П. Коцур, С. О. Нікітчина та ін. ; Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України. Переяслав-Хмельницький : Вид-во С. В. Карпук, 2008. С. 17–22.

– професійно-ділові ігрові: дидактичні системи використання різноманітних «ігор», під час проведення яких формуються вміння розв'язувати завдання на основі компромісного вибору (ділові та рольові ігри, імітаційні вправи, індивідуальний тренінг, комп'ютерні програми тощо);

– тренінгові: система діяльності для відпрацювання певних алгоритмів виконання типових практичних завдань за допомогою комп'ютера (психологічні тренінги інтелектуального розвитку, спілкування, розв'язання управлінських завдань);

– інформаційно-комп'ютерні: ці технології реалізуються в дидактичних системах комп'ютерного навчання на основі діалогу людини й машини за допомогою різноманітних навчальних програм (тренінгових, контролюючих, інформаційних та ін.);

– діалогові: сукупність форм і методів навчання, котрі базуються на діалоговому мисленні у взаємодіючих дидактичних системах суб'єкт-суб'єктного рівня[152].

У практиці вищої освіти диверсифікація навчальних технологій дає можливість активно та результативно поєднувати їх шляхом модернізації традиційного навчання й переорієнтації його на більш цілеспрямоване. За такого підходу акцент ставиться на особистісному розвитку майбутніх фахівців, їхній здатності оволодівати новим досвідом творчого і критичного мислення, рольового та імітаційного моделювання пошуку розв'язання навчальних завдань.

1.8.2. Основні показники сфери вищої освіти впродовж 1991–2021 рр.

1.8.2.1. Мережа закладів вищої освіти України

У базисному 1990/1991 н. р. мережа ЗВО різних типів налічувала 891 од. (університети, академії, інститути, коледжі, технікуми, спеціалізовані училища), тимчасом як у 2019/2020 н. р. – 619. Таким чином, за аналізований період їх кількість скоротилася на 30,5 %, що є позитивним оптимізаційним моментом.

Як видно з рис. 1.8.1, параметри мережі ЗВО впродовж цього періоду змінювалися відносно 1990/1991 н. р. з різною інтенсивністю. Так, за період 1990/1991–1996/1997 н. рр. спостерігалося помітне збільшення числа ЗВО, до 1064 одиниць, із темпом приросту 19,4 %, що спричинено інтенсивним створенням ЗВО приватної форми власності в усіх без винятку регіонах країни. Стрімке зростання кількісних ознак мережі надалі призвело до погіршення її якості. Швидко й відчутно знизилась її організаційна ефективність. Розпорошеність ЗВО за відомчим підпорядкуванням зумовила зростання неефективних витрат на адміністрування та управління якістю вищої освіти. Значно побільшало ЗВО з нечисленним контингентом студентів. Спостерігалося дублювання структур підготовки. Аналіз ситуації, що склалася, на

[152] Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи : монографія / за ред. П. Ю. Саух. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. С. 328.

інституційному, регіональному й національному рівнях, здійснений незалежними вітчизняними та міжнародними експертами, підтвердив необхідність нагальної оптимізації мережі ЗВО.

Реакцією на ці негативні тенденції у сфері вищої освіти стало прийняття Постанови Кабінету Міністрів України «Про вдосконалення мережі вищих та професійно-технічних навчальних закладів» від 29.05.1997 № 526. В основу ідеї з реформування мережі було покладено принципи горизонтальної й вертикальної інтеграції без скорочення контингенту студентів. Як наслідок, мережа скоротилася на 131 ЗВО, 11 із котрих були ліквідовані. Окрема частина монопрофільних ЗВО була об'єднана, а на їх базі створено потужніші заклади вищої освіти з правом юридичної особи (горизонтальна інтеграція). Чимала частина технікумів і училищ увійшли як структурні підрозділи до університетів, академій, інститутів без права юридичної особи (вертикальна інтеграція). Такий підхід великою мірою посприяв в майбутньому швидкому формуванню в країні системи ступеневої освіти. Підвищилась й організаційна, фінансова ефективність сфери вищої освіти. У подальшому, межах періоду 1996/1997–2019/2020 н. рр. мережа ЗВО стабілізувалася до 619 од.

Слід зазначити, що починаючи з 2020/2021 н. р., відповідно до змін у чинному законодавстві стосовно реструктуризації і перерозподілу технікумів, коледжів та спеціалізованих училищ між закладами вищої освіти та закладами фахової передвищої освіти, офіційні статистичні дані стали формуватися по-новому. За ними на цей навчальний рік кількість ЗВО становила 515 од., а закладів фахової передвищої освіти – 129 од.

Зміни в мережі університетів, академій та інститутів. Зазначимо, що ЗВО університетського типу займають ключові позиції в підготовці кадрів із вищою освітою для всіх без винятку видів економічної діяльності в Україні.

Динаміка змін у мережі університетів, академій, інститутів відображена на рис. 1.8.1. Під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів вона зазнавала істотних змін упродовж аналізованого періоду.

Основні факти й тенденції були такими:

- Змінам у мережі сприяла диверсифікація форм власності ЗВО (державна, комунальна, приватна). Було створено організаційно-розпорядчий механізм, який визначив організацію, технології, правила й процедури функціонування університетів, академій та інститутів в системі державної, комунальної і приватної власності.
- Перехід до моделі ринкової економіки зумовив інтенсивний процес створення мережі приватних ЗВО відповідного типу.
- В інтервалі 2001/2002–2008/2009 н. рр. відбулося стрімке розширення мережі зі 149 до 353 ЗВО, що засвідчило відсутність ефективної системи контролю за оптимальним співвідношенням якісних і кількісних характеристик діяльності ЗВО відповідного типу. Темп зростання за цей період становив 237 %, а темп приросту – 137 %, абсолютний приріст сягнув 204 ЗВО. Ці індикатори стали викликом, постала потреба у трансформації мережі крізь призму підвищення ефективності та якості вищої освіти. Бажаний результат можна було досягти лише через скорочення кількості університетів, академій та інститутів.

Рис. 1.8.1. **Динаміка зміни параметрів мережі закладів системи вищої освіти України протягом 1990/1991–2019/2020 н. рр.,** *од.*

Побудовано за даними щорічних статистичних форм 2-3нк (1990/1991–2005/2006 н рр.) та статистичних бюлетенів Державної служби статистики України (2007/2008–2019/2020 н. рр.).

- Інтервал 2008/2009–2013/2014 н. рр. характеризується процесом скорочення мережі, створюються більш потужні і конкурентоспроможні університети, академії та інститути. Реформаторами було застосовано механізм горизонтальної інтеграції (об’єднання) на підставі причинно-наслідкового

аналізу для виявлення сильних і слабких сторін ЗВО, що підлягали об'єднанню, та амбітних результатів реалізації цього проєкту на комунікативних засадах. Водночас низка ЗВО приватної форми власності самоліквідувались як неконкурентоспроможні провайдери на ринку освітніх послуг і ринку праці.

- Значне скорочення мережі ЗВО сталося у 2014/2015 н. р. унаслідок анексії Криму та окупації частини територій Донецької й Луганської областей РФ. Переміщення низки ЗВО до «материкової» України сприяло частковому збереженню мережі та прав громадян окупованих територій на здобуття вищої освіти.
- Загалом у 2019/2020 н. р. університетів та інших ЗВО цього типу налічувалося 281 од., що на 132 од. (майже вдвічі) більше, ніж на момент здобуття Україною незалежності.

Зазначимо також, що за останніх 10 років у мережі ЗВО проведено централізацію управління завдяки передачі до сфери управління МОН закладів різних рівнів акредитації підпорядкованих іншим центральним органам виконавчої влади. Завдяки такому підходу було усунуто міжвідомчі бар'єри, дублювання в підготовці фахівців, забезпечено більш раціональний розподіл державного фінансування та зменшено витрати на підготовку кадрів і управління в системі вищої освіти зі збереженням її якості.

Зміни в мережі коледжів, технікумів та училищ. Упродовж 1991–2021 рр. параметри ЗВО такого типу досить активно змінювалися під впливом демографічних, соціально-економічних, політичних, законодавчих і ринкових чинників (рис. 1.8.1).

У 1990-х роках мережа коледжів, технікумів та училищ була дуже розпорошеною за підпорядкуванням: цими закладами опікувалися 17 центральних органів виконавчої влади, чимала частина яких мали у своєму підпорядкуванні від одного до п'яти закладів. Підготовка молодших спеціалістів була зосереджена переважно у ЗВО I–II рівнів акредитації МОН (254 од.), МОЗ (100 од.), Мінагрополітики (97 од.) і Мінкультури (59 од.). Така розпорошеність не сприяла раціональному розміщенню державного замовлення, використанню бюджетних коштів, утіленню в життя державної політики щодо дотримання єдиних державних стандартів і вимог до якості підготовки фахівців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів. Це також впливало на якість навчально-методичного забезпечення процесу навчання, обмін передовим досвідом між закладами освіти щодо організації та проведення навчального процесу, впровадження новітніх технологій навчання тощо. На критичну міжвідомчу розпорошеність мережі неодноразово звертали увагу й міжнародні організації, зокрема місії Світового банку, котрі давали практичні рекомендації з розв'язання цієї проблеми, розглядаючи її як один із факторів створення надмірного навантаження на державний бюджет, особливо з боку великої кількості державних ЗВО із нечисленним контингентом студентів.

Здійснена внаслідок урядових рішень трансформація мережі закладів I–II рівнів акредитації мала за мету підвищення їх організаційної ефективності та якості, подолання розпорошеності за підпорядкуванням, забезпечення підготовки фахівців відповідно до потреб ринку праці в ринкових умовах. Як

наслідок, за тридцятирічний період число ЗВО цього типу зменшилось у 2,2 раза, із 742 до 338 од. (*див*. рис. 1.8.1).

Поряд зі змінами в мережі ЗВО, відбувалися зміни й стосовно розвитку їх трудового потенціалу. Вони стосувалися контингенту педагогічних та науково-педагогічних працівників (табл. 1.8.2).

Таблиця 1.8.2

Чисельність педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників ЗВО у 1995/1996–2003/2004 н. рр. та 2005/2006–2020/2021 н. рр., *осіб*

Навчальні роки	Усього	ЗВО III–IV рівнів акредитації (університети, академії та інститути)	ЗВО I–II рівнів акредитації (коледжі, технікуми, спеціалізовані училища)
1995/1996	130 431	77 920	52 511
1996/1997	123 485	70 515	52 970
1997/1998	119 099	71 859	47 240
1998/1999	119 608	73 270	46 338
1999/2000	123 366	75 974	46 392
2000/2001	127 726	80 000	47 726
2001/2002	135 773	85 481	50 292
2002/2003	141 646	90 472	51 174
2003/2004	148 022	95 761	52 261
2005/2006	192 157	146 682	45 475
2006/2007	196 887	153 374	43 513
2007/2008	200 535	159 086	41 446
2008/2009	199 262	160 343	38 919
2009/2010	201 296	163 756	37 540
2010/2011	200 831	163 632	37 199
2011/2012	197 893	160 805	37 088
2012/2013	195 361	158 906	36 485
2013/2014	194 775	158 521	36 254
2014/2015	168 586	137 993	30 593
2015/2016	162 895	134 231	28 664
2016/2017	159 729	131 953	27 776
2017/2018	156 337	129 383	26 954
2018/2019	152 977	127 034	25 943
2019/2020	156 909	133 459	23 450
2020/2021	157 287	135 216	22 071

Складено за даними щорічних статистичних форм 2-3нк (1990/1991–2005/2006 н рр.) та статистичних бюлетенів Державної служби статистики України (2007/2008–2019/2020 н. рр.).

Як видно з табл. 1.8.2.1, за останніх 25 років кадровий потенціал ЗВО проходив декілька етапів трансформації. Так, у період з 1995/1996–2001/2002 н. рр. відбувався процес динамічного скорочення чисельності педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників у ЗВО, що було пов’язано з їх трансформаційним періодом, пошуком способів «виживання» в нових умовах після розпаду колишньої держави. Така ситуація склалася у ЗВО усіх типів та форм господарювання без виключення. З 2001/2002 н. р. розпочинається суттєве зростання контингенту педагогічних, науко-

педагогічних, наукових працівників, перш за все, в університетах, інститутах та академіях. Свого максимуму трудовий потенціал ЗВО країни досяг у 2009/2010 н. р. (201 296 осіб), що в 1,5 раза вище рівня цього показника в 1995/1996 н. р. та в 1,3 раза більше чисельності педагогічних і науково-педагогічних працівників ЗВО у 2020/2021 н. р.

Значна чисельність персоналу працювала в ЗВО, які опинились у зоні військових дій на Донбасі та в анексованому Криму. Фактичні втрати трудового потенціалу ЗВО країни від цього становили у 2014/2015 н. р. 26,2 тис. педагогічних та науково-педагогічних працівників, що зумовило їх загальне зниження на 13,3 % відносно показника попереднього року. Впродовж останніх років чисельність науково-педагогічних і педагогічних працівників університетів, інститутів та академій стабілізувалася на рівні 156–157 тис. осіб.

Щодо коледжів, технікумів і профільних училищ, то чисельність педагогічних працівників та незначної частки науково-педагогічних працівників у них скоротилася у 2020/2021 н. р. порівняно з 1995/1996 н. р. у 2,4 раза.

1.8.2.2. Контингент студентів закладів вищої освіти

Чисельність студентів усіх форм навчання системи університетів, академій, інститутів, коледжів, технікумів та училищ усіх форм власності є одним із ключових параметрів при оцінюванні потенціалу системи вищої освіти та її складових.

Динаміка зміни чисельності студентів, особливо в останнє десятиліття, істотно залежала від трансформацій у мережі ЗВО, котра протягом аналізованого періоду, як зазначалось, доволі помітно варіювала у просторовому й регіональному вимірах під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників; відпливу значної частини молоді на навчання за кордоном; процесів, пов’язаних із анексією Криму та окупацією РФ частини територій Донецької й Луганської областей; негативних демографічних тенденцій тощо. Динаміку формування контингенту студентів за типами ЗВО відображено на рис. 1.8.2.

Зміни контингенту студентів системи вищої освіти. Контингент студентів ЗВО на момент здобуття Україною незалежності (в 1990/1991 н. р.) дорівнював 1638,3 тис. осіб. Надалі їх чисельність змінювалася з різною інтенсивністю.

Зокрема:

– регулярні зміни освітнього законодавства сприяли зростанню контингенту студентів ЗВО. Ідеться насамперед про диверсифікацію форм власності (державна, комунальна, приватна) та джерел фінансування підготовки (державний бюджет, місцеві бюджети, кошти юридичних і фізичних осіб). Ці процеси сприяли збільшенню чисельності студентів: відносно базисного навчального року їх контингент за період 1997/1998–2007/2008 н. рр. помітно зростав і досяг свого максимуму – 2 813,8 тис. осіб. Темпи зростання цього показника становили 172 %, темпи приросту – 72 %, а абсолютний приріст – 11 753,4 тис. осіб;

– процес формування контингенту студентів системи вищої освіти в період 2009/2010–2018/2019 н. рр. характеризується негативними тенденціями, зумовленими демографічними, соціально-політичними, соціально-економічними, ринковими та іншими специфічними чинниками;

– різке скорочення чисельності студентів також зумовлене тимчасовою окупацією території АР Крим, м. Севастополя й частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях;

– за останнє десятиліття контингент студентів ЗВО зменшився до 1 439,7 тис. осіб (рис. 1.8.2).

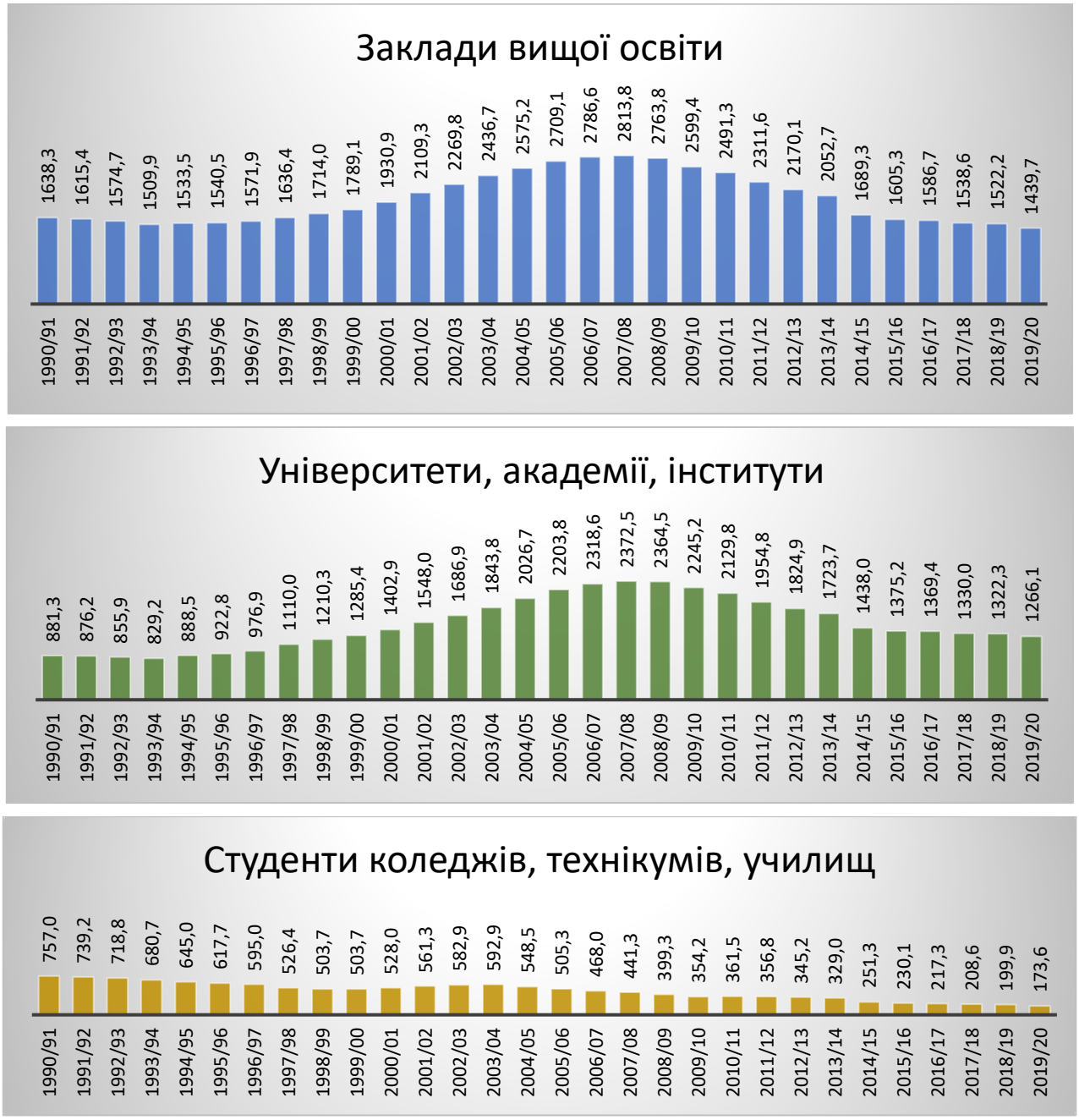

Рис. 1.8.2. **Динаміка чисельності студентів мережі закладів системи вищої освіти України протягом 1990/1991–2019/2020 н. рр.,** *тис. осіб*

Побудовано за даними щорічних статистичних форм 2-3нк (1990/1991–2005/2006 н. рр.) та за даними статистичних бюлетенів Статистичної служби України (2007/2008–2019/2020 н. рр.).

Зміни контингенту студентів університетів, академій та інститутів. Контингент студентів університетів, академій та інститутів (*далі* – університетів) досить помітно змінювався впродовж усього аналізованого періоду під впливом трансформації мережі ЗВО, законодавчої бази та інших чинників теж. А саме:

- починаючи з базисного навчального року до 1993/1994 н. р. спостерігалося незначне скорочення контингенту (на 6 %);
- у період із 1994/1995 по 2007/2008 н. рр. чисельність студентів університетів стрімко зросла (у 2,8 раза) під впливом диверсифікації форм власності університетів, академій, інститутів (державна, комунальна, приватна) та джерел фінансування підготовки кадрів із вищою освітою (державний бюджет, місцеві бюджети, юридичні й фізичні особи). Позитивним моментом у цьому періоді було укрупнення мережі, входження до неї низки коледжів, технікумів, училищ як структурних підрозділів ЗВО. Це великою мірою сприяло формуванню в країні системи ступеневої освіти;
- інтенсивне, практично безконтрольне збільшення контингенту студентів університетів негативно позначилося на якості вищої освіти загалом. Для розв'язання цієї проблеми було розроблено та впроваджено зовнішнє незалежне оцінювання, що мало сприяти підвищенню та універсалізації вимог до студентів університетів на етапі доступу до вищої освіти. Як наслідок, з 2007/2008 н. р. стартував процес скорочення контингенту студентів університетів;
- істотно вплинула на чисельність студентів українських університетів також анексія Криму та окупація чистини території Донецької й Луганської областей РФ;
- загалом за період незалежності України динаміка контингенту студентів університетів демонструє позитивні тенденції. У 2019/2020 н. р. він налічував 1 266,1 тис. осіб, що майже в 1,5 раза більше, ніж у базисному 1990/1991 н. р. (881,3 тис. осіб).

Зміни контингенту студентів коледжів, технікумів і училищ. На чисельність студентів коледжів, технікумів та училищ, які мають статус юридичної особи (*див.* рис. 1.8.2), дуже сильно вплинула трансформація їх мережі. Головними причинами зміни контингенту студентів впродовж 30-річного періоду були такі:

– двократне скорочення мережі ЗВО цього типу. В умовах ринкових відносин по-новому формуються мотиваційні й соціальні чинники в молодих людей, їхні погляди на підготовку до самостійної професійної діяльності, надання переваги гуманітарній, юридичній освіті. Це відчутно впливає на скорочення обсягів іа напрямів підготовки за спеціальностями виробничої сфери;

– зменшення у 3,8 раза (із 757 тис. до 199,9 тис. осіб) річної чисельності студентів коледжів, технікумів і училищ у 2018/2019 н. р. порівняно з базисним. Це свідчить про фактичне згортання окремих сегментів закладів освіти та наявність потреби у формуванні закладами професійної освіти нового якісного змісту;

– законодавчі зміни. У середині 2019 р. прийнято Закон України «Про фахову передвищу освіту», сформувався новий сегмент вищої освіти з винесенням за його межі чи поглинанням технікумів і училищ. У 2019/2020 н. р.

129 закладів в Україні отримали статус закладів формальної передвищої освіти із загальною чисельністю студентів 165,6 тис. осіб.

1.8.2.3. Прийом студентів до закладів вищої освіти

Прийом студентів до ЗВО за аналізований період можна охарактеризувати так:

- протягом 1990/1991–1995/1996 н. рр. спостерігалося незначне скорочення обсягів прийому студентів, із 415,5 тис. до 404,9 тис. осіб при практично незмінній навчальній базі, що зумовлене ускладненнями в пострадянській системі вищої освіти внаслідок загальних економічних труднощів країни загалом, переходом до формування системи вищої освіти незалежної держави;
- істотне збільшення прийому студентів у ЗВО спостерігається починаючи з 1996/1997 н. р., що пояснюється полегшенням доступу до навчання в державних закладах освіти, формуванням мережі приватних і комунальних провайдерів послуг вищої освіти. Максимальний показник досягнуто у 2005/2006 н. р. – 658,9 тис. осіб;
- значне зменшення впродовж 2006/2007–2018/2019 н. рр. обсягів прийому студентів із помітними сплесками у 2010/2011, 2012/2013 і 2013/2014 н. рр.;
- стабілізація обсягу прийому до ЗВО протягом останніх років. У 2018/2019 н. р. – 310,3 тис. осіб, що у 2,1 раза менше від максимального значення за аналізований період та на 25,5 % – його рівня в базисному навчальному році;
- на початок 2020/2021 н. р. до ЗВО вперше було прийнято 277,1 тис. осіб, до закладів фахової передвищої освіти – 53,4 тис. осіб.

Зміни прийому студентів до університетів, академій та інститутів. Динаміка цього показника має такі характеристики:

– в базисному навчальному році обсяги прийому до університетів становили 174,5 тис. осіб. Після цього сформувалася стійка тенденція зростання цього показника аж до 2006/2007 н. р., коли було досягнуто максимуму в річному обсязі прийому – 507,7 тис. студентів;

– надалі спостерігалося стабільне зниження цього показника з епізодичними, незначними річними коливаннями в чотирьох навчальних роках із дванадцяти;

– у 2018/2019 н. р. до університетів було прийнято майже вдвічі менше студентів, ніж у 2006/2007 н. р., коли цей показник був максимальним. Разом із цим, у 2018/2019 н. р. прийнято майже в 1,5 раза більше студентів порівняно з базисним навчальним роком.

Зміни прийому студентів до коледжів, технікумів і училищ. Прийом студентів до таких закладів мав такі особливості :

- у базисному навчальному році обсяг прийому студентів до ЗВО цього типу становив 241 тис. осіб, він так і не був перевищений за весь 30-річний період;

• потім, аж до 1999/2000 н. р., спостерігалося поступове падіння цього показника (до 170,1 тис. осіб), після чого він помітно зріс та у 2003/2004 н. р. досяг значення 202,5 тис. осіб;

• надалі й дотепер обсяги прийому до коледжів, технікумів і училищ скорочуються, за винятком періоду з 2010/2011 по 2012/2013 н. рр., коли зафіксовано його незначне підвищення;

• загалом обсяги прийому студентів у 2018/2019 н. р. до ЗВО цього типу, порівняно з базисним навчальним роком, скоротилися в 4,5 раза (рис. 1.8.3).

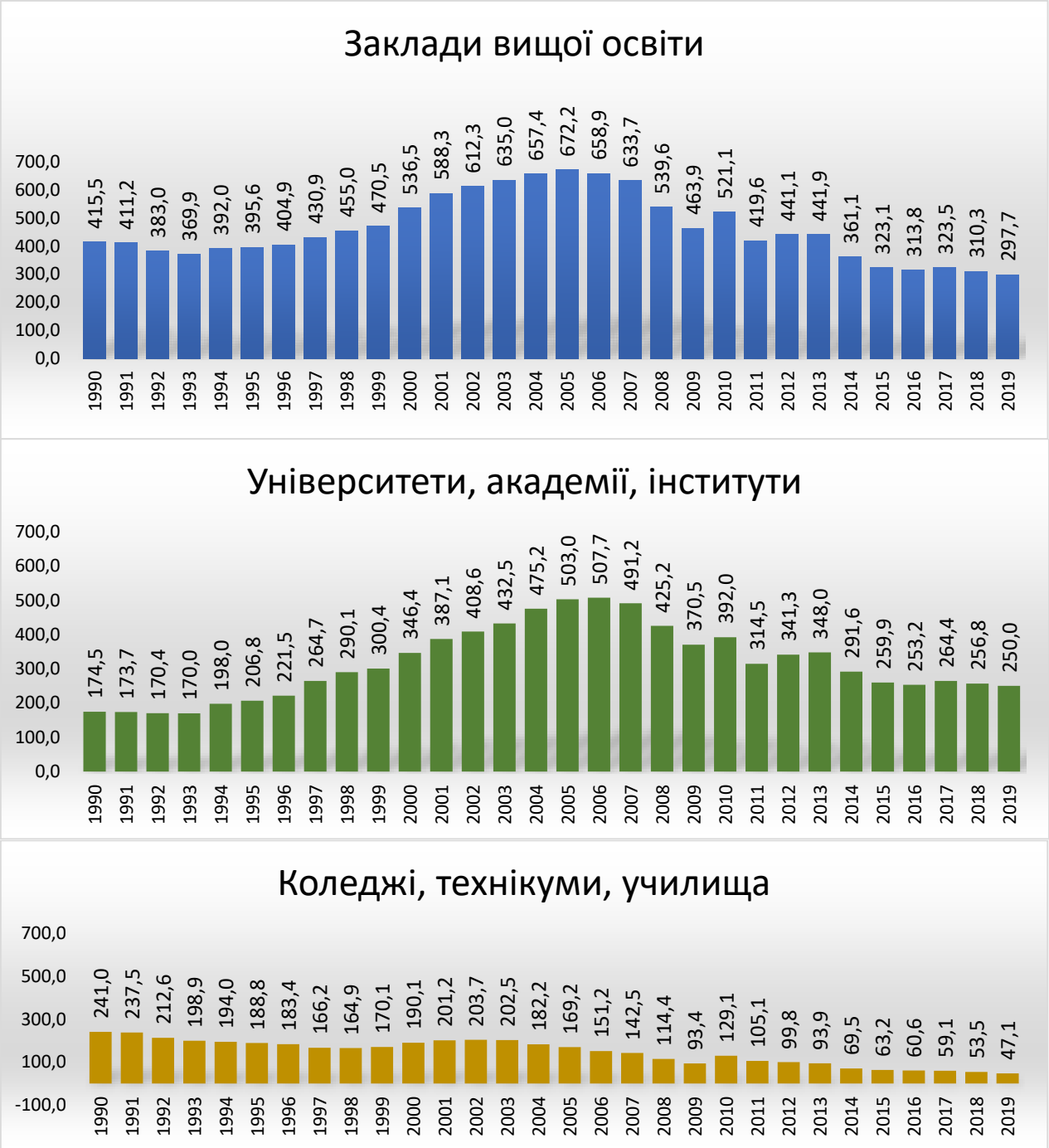

Рис. 1.8.3. **Прийом студентів до закладів вищої освіти у 1990–2019 рр.,** *тис. осіб*

Побудовано за даними щорічних статистичних форм 2-3нк (1990/1991–2005/2006 н. рр.) та статистичних бюлетенів Державної служби статистики України (2007/2008–2019/2020 н. рр.).

1.8.2.4. Випуск студентів закладів вищої освіти

Динаміку випуску студентів ЗВО за аналізований період відображено на рис. 1.8.4. Отже:

– впродовж 1990/1991–2010/2011 н. рр. спостерігалося поступальне збільшення випуску студентів (із 365,6 тис. до 654,7 тис. осіб, тобто в 1,8 раза), це майже збігається за часом з процесом зростання кількості університетів та появи приватних ЗВО, збільшенням обсягів прийому до них, передусім за новою формою навчання (за кошти фізичних осіб);

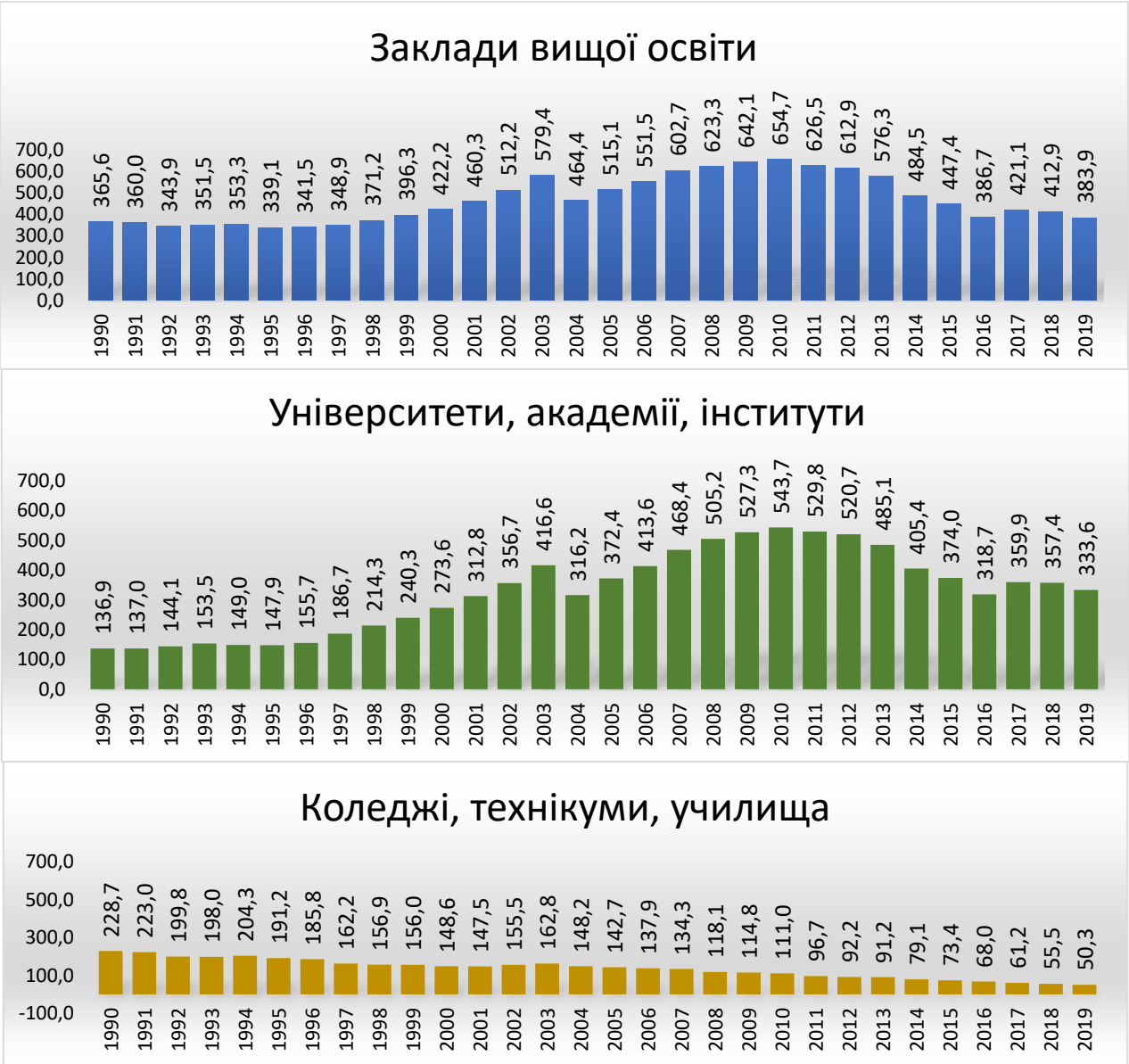

Рис. 1.8.4. **Випуск студентів закладами вищої освіти у 1990–2019 рр.,** *тис. осіб**

**Примітка:* розрив статистичних даних загального випуску та випуску студентів університетів, інститутів та академій за 2003-2005 рр. зумовлений зміною статистики. На цей період були запроваджені нові деталізовані щорічні статистичні форми 2-3нк, які визначали обсяг випуску студентів ЗВО III–IV рівнів акредитації без тих, що продовжували навчання за більш високим рівнем акредитації.

Побудовано за даними щорічних статистичних форм 2-3нк (1990/1991–2005/2006 н. рр.) та статистичних бюлетенів Державної служби статистики України (2007/2008–2019/2020 н. рр.).

– упродовж останніх чотирьох років цей обсяг стабілізувався на середньому рівні 401,1 тис. осіб;

– загалом такі коливання випуску студентів ЗВО збігаються з етапами реформування системи вищої освіти, часом інтеграції технікумів і училищ до складу університетів та часткового виведення їх з університетської структури, оптимізаційними заходами, втратою ЗВО в Криму й на окупованій частині території України, періодами загострення демографічної кризи тощо;

– у 2020 р. випуск студентів ЗВО становив 385,7 тис. осіб, а студентів закладів фахової передвищої освіти – 47,3 тис. осіб.

Зміни випуску студентів університетами, академіями та інститутами (університети). Динаміка цього показника близька до динаміки випуску студентів сферою вищої освіти загалом:

- у базисному навчальному році обсяги випуску студентів із університетів становили 136,9 тис. осіб. Після цього сформувалася стійка тенденція до підвищення цього показника аж до 2010/2011 н. рр., коли було досягнуто максимуму в річному обсязі випуску за 20-річний період – 543,7 тис. осіб. Таким чином, річний випуск студентів за цей період збільшився в 4 рази;
- після свого максимуму надалі обсяг річного випуску студентів університетів з невеликими коливаннями поступово зменшувався, стабілізувавшись впродовж останніх чотирьох років на середньому рівні в 342,4 тис. осіб, що в 2,5 раза більше, ніж у 1990/1991 н. р. (*див*. рис. 1.8.4).

Випуск студентів коледжами, технікумами й училищами поступово зменшувався з невеликими коливаннями впродовж всіх 30 років. У базисному навчальному році обсяги випуску студентів ЗВО цього типу дорівнювали 228,7 тис. осіб. У 2019/2020 н. р. цей обсяг зменшився до 50,3 тис. студентів, що становить лише 22 % обсягу базисного року (рис. 1.8.4).

Таким чином, на сьогодні сфера вищої освіти, продукуючи загальний обсяг фахівців практично на тому самому рівні, що й 30 років тому, приділяє пильнішу увагу підготовці фахівців більш високої кваліфікації.

1.8.2.5. Аналіз індикатора чисельності студентів на 10 тис. населення як показника рівня розвитку вищої освіти в Україні

Чисельність студентів на 10 тис. населення є одним із порівняльних міжнародних індикаторів, що свідчать про рівень розвитку вищої освіти в певній країні. Для визначення значень у різних розрізах такого індикатора для України використано статистичні дані, які репрезентують загальну чисельність студентів університетів, академій, інститутів та коледжів, технікумів, училищ, котрі функціонують у межах країни, та відповідні дані про наявне населення впродовж 1990/1991–2018/2019 н. рр.

Зауважимо, що чисельність студентів у 2014–2018 рр. представлена без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя й частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях. Окрім того,

варто взяти до уваги, що до 2016/2017 н. р. функціонували ЗВО I–II та III–IV рівнів акредитації. На сьогодні, відповідно до вимог чинного законодавства, їх типізація визначається як: «Коледжі, технікуми, училища» й «Університети, академії, інститути».

Динаміка чисельності студентів на 10 тис. населення України за досліджуваний період корелює зі змінами якісних і кількісних ознак мережі ЗВО й контингенту студентів. Аналіз показників, наведених на рис. 1.8.5, свідчить про таке. Загальна густина студентів на початок базисного 1990/1991 н. р. становила 316 осіб на 10 тис. наявного населення, а впродовж 1990/1991–1996/1997 н. рр. цей показник практично не змінювався. Зростання його в наступні роки, аж до 2007/2008 н. р., припадає на період імплементації законодавчих положень про диверсифікацію форм власності (державна, комунальна, приватна), розширення джерел фінансування освіти (державний бюджет, місцеві бюджети, кошти юридичних осіб і фізичних осіб). Ці процеси істотно сприяли зростанню чисельності студентів, тому густина у 2007/2008 н. р. досягла рівня 606 студентів на 10 тис. населення. Протягом 2007/2008–2013/2014 н. рр. цей показник плавно знизився до 463 студентів на 10 тис. населення, а надалі, останніми роками, практично стабілізувався в діапазоні 349–373 студентів на 10 тис. населення.

Загалом упродовж усього аналізованого періоду цей показник збільшився із 316 студентів у 1991/1992 н. р. до 349 студентів на 10 тис. населення у 2019/2020 н. р., або в 1,1 раза.

Динаміка вкладу університетів, академій, інститутів в густину студентів щодо населення практично повторює динаміку, описану вище. Це зрозуміло, з огляду на те, що університетська компонента студентів стала домінуючою, порівняно з компонентою, що формують коледжі, технікуми, училища.

Упродовж досліджуваного періоду спостерігалися такі зміни:

– в базисному 1990/1991 н. р. налічувалося 170 університетських студентів на 10 тис. осіб наявного населення. З 1995/1996 н. р. стартував процес зростання цього показника завдяки змінам у законодавчій бази вищої освіти, спрямованих на підвищення її організаційної ефективності та якості. Це зростання зумовило поліпшення показника зі 172 студентів університетів на 10 тис. осіб наявного населення в 1994/1995 н. р. до 512 студентів у 2008/2009 н. р.;

– із 2008/2009 н. р. індикатор розвитку університетів поступово зменшувався, з 512 до 314 студентів університетів на 10 тис. осіб населення у 2018/2019 н. р. Це певною мірою вплинуло й на величину індексу людського розвитку України в цей період;

– все ж, навіть за складних умов воєнного періоду останніх років, університети не лише змогли утримати свої позиції, а й забезпечили зростання відносно базисного навчального року;

– загалом внесок університетів у розвиток системи вищої освіти, порівняно з базисним навчальним роком, відчутно збільшився: якщо в базисному навчальному році співвідношення в показниках охоплення студентів університетів, коледжів, технікумів, училищ становило 1,16, то на початок 2018/2019 н. р. – 7,37 (рис. 1.8.5).

Рис. 1.8.5. **Індикатори розвитку вищої освіти в Україні у 1990/1991–2019/2020 н. рр.,** *кількість студентів на 10 тис. населення*

Побудовано за даними щорічних статистичних форм 2-3нк (1990/1991–2005/2006 н. рр.) та статистичних бюлетенів Державної служби статистики України (2007/2008–2019/2020 н. рр.).

Внесок коледжів, технікумів, училищ у густину студентів щодо населення країни, як видно з рис. 1.8.5, поступово зменшувався протягом усього періоду незалежності. Якщо в 1990/1991 н. р. він становив 146 студентів на 10 тис. населення з часткою в системі вищої освіти у 46,2 %, то у 2018/2019 н. р. упав до рівня 47 студентів коледжів, технікумів, училищ на 10 тис. населення, що в 3,1 раза нижче від рівня базисного навчального року. Частка в системі вищої освіти для коледжів, технікумів, училищ скоротилася до 12 %. Трансформація системи коледжів, технікумів, училищ була пов'язана передусім із процесами оптимізації мережі (згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про вдосконалення мережі вищих навчальних закладів та професійно-технічних навчальних закладів» від 29.05.1997 № 526) та прийняттям Закону України «Про фахову передвищу освіту» від 06.06.2019 № 2745-VIII.

Утім, сьогодні Уряд докладає зусиль для посилення практичної підготовки в системі вищої освіти, оскільки такими є вимоги ринку праці. Тому коледжі, технікуми, училища можуть отримати додатковий імпульс для свого розвитку.

Співставлення України за цим показником із 15 країнами – членами ЄС, за якими наявна відповідна інформація, показує, що наша країна щодо густини студентів займає позиції, близькі до середини. Наприклад, у 2017 р. показник України наближався до показника Німеччини й Великої Британії (370 студентів на 10 тис. населення), перевищував значення Угорщини (290 студентів), Італії (300 студентів), Португалії (340 студентів), Чехії (330 студентів) і поступався Франції (390 студентів), Польщі (410 студентів), Швеції (420 студентів), Іспанії (430 студентів), Литві (440 студентів), Австрії (490 студентів), Нідерландам (510 студентів), Данії та Фінляндії (по 540 студентів) відповідно[153].

Ще одним важливим індикатором розвитку освіти будь-якої країни є її місце в рейтингу «Індекс глобальної конкурентоспроможності» (Global Competetiveness Report).

Проаналізуємо оцінки стану вищої освіти в Україні згідно з цим рейтингом. Зазначимо, що підходи до формування критеріїв та індексів оцінювання в міжнародній системі у 2018 р. зазнали суттєвих змін у структурі показників, їх кількості та змістовому наповненні. Тому співставно аналізувати місце України у вказаному міжнародному рейтингу можна лише в рамках двох періодів: 2015–2017 і 2018–2019 рр. Зауважимо, що до розділу 5 Індексу глобальної конкурентоспроможності включаються статистичні показники, котрі стосуються не тільки сфери вищої освіти, а й характеристики шкільної, професійної (професійно-технічної) освіти та освіти дорослих (табл. 1.8.3).

Як видно, впродовж 2015–2017 рр. Україна поліпшила свою загальну рейтингову оцінку передусім за рахунок таких показників, як «5.03. Якість системи освіти», «5.06. Доступ до Інтернету в школах» і «5.07. Наявність дослідницьких та навчальних послуг».

[153] Чисельність студентів у країнах світу. URL: https://infotables.ru/statistika/74-demografiya-v-stranakh-mira/826-chislennost-studentov.

Таблиця 1.8.3

Динаміка рейтингових місць України за розділом 5 «Вища освіта та навчання» Індексу глобальної конкурентоспроможності, 2015–2017 рр.

№ з/п	Найменування показника/індикатора	Рейтингове місце за країнами вибірки		
		2015	2016	2017
5.00	Загальний показник за розділом 5	41	39	35
5.01	Вступ до середньої освіти, брутто	41	39	51
5.02	Вступ до вищої освіти, брутто	13	14	16
5.03	Якість системи освіти	72	54	56
5.04	Якість математичної та природничої освіти	30	38	27
5.05	Якість управління школами	88	87	88
5.06	Доступ до Інтернету в школах	67	44	44
5.07	Наявність дослідницьких і навчальних послуг	84	78	68
5.08	Обсяг навчання персоналу (освіта зайнятих через визнання результатів формального, неформального та інформального навчання)	92	74	88

Джерело: The Global Competitiveness Report 2014-2015. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf; The Global Competitiveness Report 2015–2016. URL: http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf; The Global Competitiveness Report 2017–2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf.

У табл. 1.8.4 наведено дані міжнародного рейтингу України за рівнем підготовки учнів, студентів і працівників. Він поліпшився насамперед за рахунок таких складників: «6.02. Рівень залучення до навчання персоналу», «6.04. Набір навичок випускників» та «6.08. Критичне мислення у навчанні».

Таблиця 1.8.4

Динаміка рейтингових місць України за розділом 6 «Навички» Індексу глобальної конкурентоспроможності, 2018–2019 рр.

№ з/п	Найменування показника/індикатора	Рейтингове місце за країнами вибірки		Країна-лідер 2018/2019
		2018	2019	
6.00	Загальний показник за розділом 6	46	44	Фінляндія/Швейцарія
6.01	Середня тривалість навчання в школі	51	51	Фінляндія/Німеччина
6.02	Рівень залучення до навчання персоналу	74	65	Швейцарія/Швейцарія
6.03	Якість професійної підготовки	63	65	Швейцарія/Швейцарія
6.04	Набір навичок випускників	62	54	Швейцарія/Швейцарія
6.05	Цифрові навички серед населення	55	56	Швеція/Фінляндія
6.06	Легкість у пошуку кваліфікованих працівників	54	53	США/США
6.07	Очікувана тривалість навчання до початку трудової діяльності	54	54	–
6.08	Критичне мислення у навчанні	41	31	США/Фінляндія
6.09	Співвідношення учнів та викладачів у початковій освіті	32	33	–

Джерело: The Global Competitiveness Report 2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf; The Global Competitiveness Report 2019. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf.

Таким чином, рейтингові оцінки системи освіти загалом і підготовки кадрів зокрема, представлені Індексом глобальної конкурентоспроможності, впродовж останніх п'яти років поліпшувались. Освітні результати міжнародного рейтингування України перебувають на вищих позиціях порівняно з іншими 11 сферами життєдіяльності, що аналізуються, навіть за умови коливань у загальному рейтингу країни (2015 р. – 76-е місце, 2016 р. – 79-е, 2017 р. – 85-е, 2018 р. – 81-е, 2019 р. – 85-е місце).

Серед поточних тенденцій, можливостей, загроз, впливу факторів зовнішнього середовища, оцінюваних у рейтингу України в Індексі глобальної конкурентоспроможності за напрямом «Вища освіта», виокремимо такі.

1. Тенденції та можливості:

- на показники якості освіти істотно впливають новоутворені інституції (Національне агентство забезпечення якості вищої освіти, Державна служба якості освіти України), процес надання ЗВО автономії, їх оптимізація, передусім закладів фахової передвищої освіти;
- запровадження нових стандартів вищої освіти, визначення переліку регульованих спеціальностей, запровадження дуальної форми навчання, створення корпоративних і наукових університетів, їх участь у міжнародних обмінах та дослідницьких проєктах;
- інтенсивне запровадження інформаційно-комунікаційних технологій та інших інноваційних засобів і методів навчання, орієнтир на перспективні й затребувані професійні кваліфікації.

2. Загрози і вплив факторів зовнішнього середовища:

- пандемія, крім тривалого переходу на дистанційне навчання, відчутно позначається на фінансово-господарському стані й розвитку перспективних видів економічної діяльності, призвела до критичного скорочення попиту на вітчизняному ринку праці на висококваліфіковану робочу силу, обмеження можливостей підприємств ефективно співпрацювати зі ЗВО та готувати кадри;
- відплив частини педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників університетів за межі країни, брак відповідних кадрів та складнощі з їх оперативним заміщенням;
- стійка тенденція виїзду молоді на навчання до інших країн;
- затягування військового конфлікту на Сході України.

Ще одним індикатором розвитку системи вищої освіти, в першу чергу освіти дорослих, виступає аналіз процесу формування в Україні мережі університетських міст (міст, що навчаються).

Глобальна мережа міст ЮНЕСКО (міст, що навчаються), створена Інститутом ЮНЕСКО з освіти впродовж життя з метою сприяння міським спільнотам у розширенні індивідуальних прав і можливостей особистості навчатися протягом життя та, як результат, соціальній згуртованості й економічному зростанню міст, регіонів і країн. Ця мережа у своїй діяльності підтримує досягнення всіх 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР), особливо ЦСР 4 «Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх» та ЦСР 11 «Забезпечення

відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст і населених пунктів».

Міста, що навчаються, розширюють можливості, поліпшують соціальну інтеграцію, сприяють економічному розвитку й культурному процвітанню. Це здійснюється за рахунок:

– ефективної мобілізації своїх ресурсів у кожному секторі для сприяння інклюзивному навчанню від базової до вищої освіти;

– пожвавленню навчання в сім'ях і громадах;

– полегшення навчання на робочому місці;

– розширення використання сучасних технологій навчання;

– підвищення якості навчання;

– виховання культури навчання протягом усього життя.

На сьогодні до Глобальної мережі міст ЮНЕСКО поки що входять три українських міста: Мелітополь, Нікополь та Новояворівськ[154]. Заявки на приєднання до цієї мережі подано також адміністраціями Львова, Полтави, Сум і Павлограду. Створено Українську асоціацію міст, що навчаються. Вона проводить досить активну роботу з розширення своєї мережі. У 2019 р. місто Мелітополь здобуло перемогу в премії ЮНЕСКО «Міста, що навчаються». Воно увійшло до ТОП-10 найпрогресивніших міст, що розвивають навчання впродовж життя, серед більш ніж 200 претендентів із усіх куточків світу[155].

Варто зауважити, що ризики невиконання окресленого завдання не пов'язані з впливом факторів зовнішнього середовища, тут вони є мінімальними, оскільки залежать здебільшого від активності громад та їхніх керівників.

1.8.3. Випускники закладів вищої освіти на національному та регіональних ринках праці

Зазначимо, що проведення аналізу рівня, напрямків, обсягів та інших кількісно-якісних характеристик працевлаштування випускників ЗВО на національному й регіональних ринках праці є досить проблематичним, адже єдиних статистичних щорічних чи епізодичних баз статистичних даних із цього питання за період незалежності України так і не було створено. Існують лише статистичні дані із вибіркових спостережень та інших інформаційних джерел за певні періоди часу.

Отже, ситуація з працевлаштуванням випускників ЗВО у 2004 р. була такою:

- порівняно з 2002 р. загальна чисельність випускників, які стали на облік у центрах зайнятості, зменшилася зі 132,8 тис. до 119,4 тис. осіб, або на 10,1 %. Поряд із цим, кількість безробітних – випускників ЗВО за досліджуваний період зросла на 2,6 %;

---

[154] Глобальна мережа міст ЮНЕСКО, що навчаються. URL: https://unesco.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/globalna-merezha-mist-yunesko-shcho-navchayutsya.

[155] Україна вперше перемогла у конкурсі ЮНЕСКО з підтримки міст, що навчаються. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/ukrayina-vpershe-peremogla-u-konkursi-yunesko-z-pidtrimki-mist-sho-navchayutsya.

• на випускників ЗВО, зареєстрованих у центрах зайнятості, у 2004 р. припадало 39,9 % всіх безробітних – випускників закладів освіти. Загальна чисельність представників цієї категорії випускників становила 47,8 тис. осіб, або 11,5 % всіх випускників ЗВО 2003/2004 н. р.;

• рівень працевлаштування безробітних – випускників закладів освіти у 2004 р. – 32,2 %, зокрема випускників ЗВО – 36 %;

• серед працевлаштованих безробітних – випускників ЗВО у 2004 р. працевлаштовано за отриманим фахом (професійною кваліфікацією) 29,4 %, тобто значно менше, ніж безробітних – випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти (ЗППТО) – 37,2 %. Така ситуація безпосередньо пов'язана з переважанням на національному й регіональних ринках праці попиту на робітників, а не фахівців;

• найвищий рівень працевлаштування випускників ЗВО за сприяння органів Державної служби зайнятості у 2004 р. спостерігався в м. Києві, найнижчий – у Львівській області (23,2 %);

• на професійну перепідготовку, підготовку та/або підвищення кваліфікації безробітні – випускники ЗВО фактично не погоджувалися, наполегливо очікуючи появи відповідної роботи за отриманим фахом. У 2004 р. лише 3,2 тис. безробітних цієї категорії (6,6 % їх загалу) погодилися на професійне навчання за рахунок Державної служби зайнятості. Це вказує на дуже низьку професійну мобільність на офіційному ринку праці колишніх випускників ЗВО[156].

Упродовж наступних 15 років (2004–2019) ситуація з працевлаштуванням випускників, зокрема через відплив певної їх частини за межі країни, зменшення загальних обсягів випуску тощо, поліпшилася. Так, частка цієї категорії безробітних у їх загалі знизилася із 6,3 % у 2004 р. до 3,7 % у 2019 р., або в 1,7 раза. До речі, це відбулося на тлі менш інтенсивного загального скорочення рівня безробіття населення за досліджуваний період (лише в 1,3 раза). Разом із тим, відсоток безробітних – випускників ЗВО в загальній чисельності таких випускників закладів освіти у 2019 р. збільшилася майже вдвічі порівняно з базисним роком, із 39,9 % до 76,2 %[157].

Уявлення про подальше трудове життя випускників ЗВО також дає аналіз показників зайнятості працівників із вищою освітою. Так, на кінець 2008 р.:

• частка найманих працівників із вищою освітою становила 54,4 % всіх зайнятих;

• частка працівників із повною вищою освітою переважала частку зайнятих із неповною й базовою вищою освітою на 5,4 в. п. (29,9 і 24,5 % відповідно);

• найбільші показники зайнятості працівників із повною вищою освітою серед загалу найманих працівників зафіксовано в м. Києві (41,0 %), Харківській області (36,6 %), м. Севастополі (35,7 %), Тернопільській (33,7 %) і Львівській

[156] За матеріалами директорату вищої, фахової передвищої освіти МОН України.

[157] Аналітична записка щодо ситуації на ринку праці та діяльності Державної служби зайнятості у 2019 році. URL: https://www.dcz.gov.ua/analitics/67.

(33,0 %) областях; найнижчі – в Житомирській (24,1 %), Луганській (24,2 %) та Донецькій (24,9 %) областях;

- найбільші показники зайнятості працівників із неповною та базовою вищою освітою серед загалу найманих працівників спостерігалися в Кіровоградській (27,6 %), Дніпропетровській (27,4 %), Луганській (27,1 %), Донецькій (27,1 %) і Херсонській (26,5 %) областях; найменші – в м. Києві (19,9 %), Одеській (20,7 %), Харківській (21,2 %) та Запорізькій (22,8 %) областях (рис. 1.8.6).

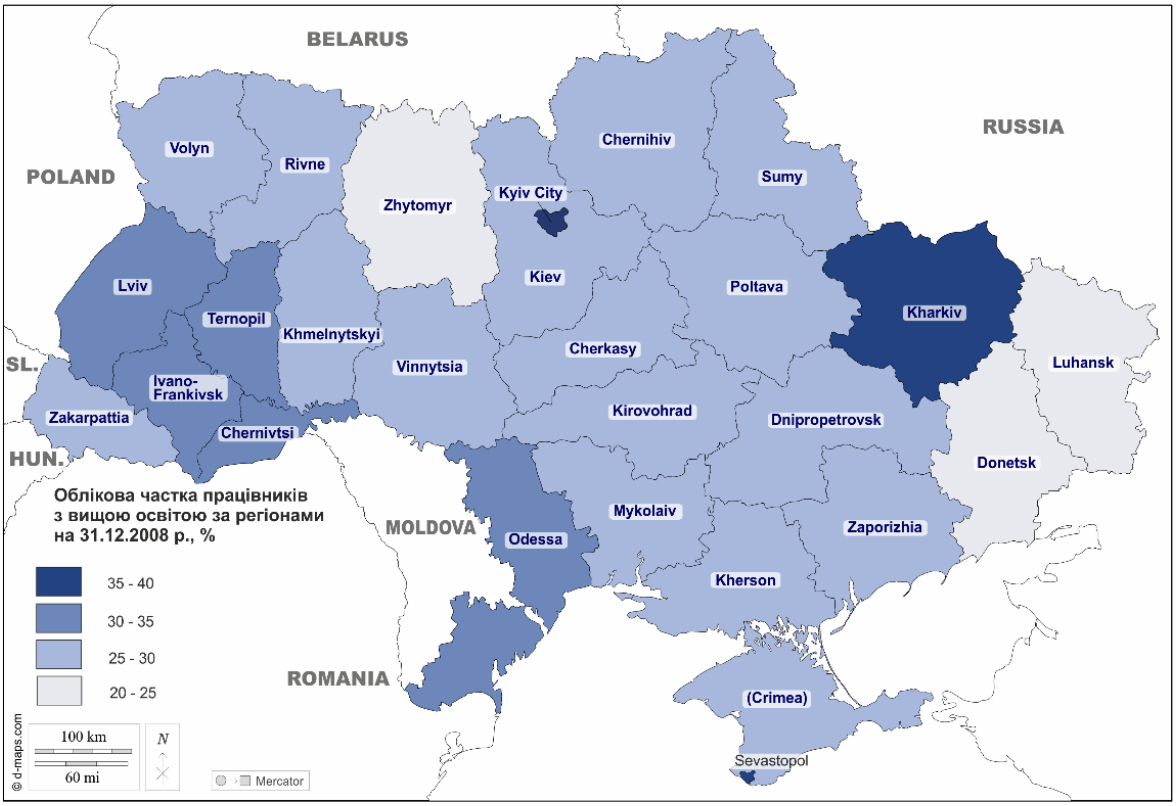

Рис. 1.8.6. **Регіональний розподіл частки зайнятих із повною вищою освітою в загальній чисельності найманих працівників у 2008 р.,** *%*

Побудовано за: Праця України. 2008 рік / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_pu_zb.htm.

У 2019 р. частка зайнятих із вищою освітою становила (як і в 2008 р.) 54,2 %, а робочої сили з повною вищою освітою – 32,2 %[158]. За рівнями освіти працівники з вищою освітою розподілялися переважно між повною й неповною вищою освітою – 59,8 та 36,8 % відповідно (рис. 1.8.7).

Серед зайнятих працівників із вищою освітою за статевою ознакою переважають жінки (55,1 %) й мешканці міських поселень (79,9 %). Водночас частка зайнятих жінок із повною вищою освітою в загалі зайнятих жінок із вищою освітою (57,7 %) менша, ніж відповідний показник для чоловіків (62,4 %) (рис. 1.8.8).

[158] Робоча сила України у 2019 році. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_r_s_2019.pdf.

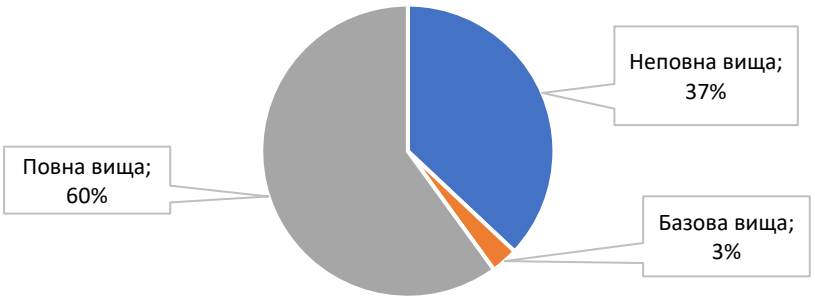

Рис. 1.8.7. **Розподіл зайнятих працівників із вищою освітою за її рівнями у 2019 р.,** *%*

Побудовано за: Робоча сила України у 2019 р. / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_r_s_2019.pdf.

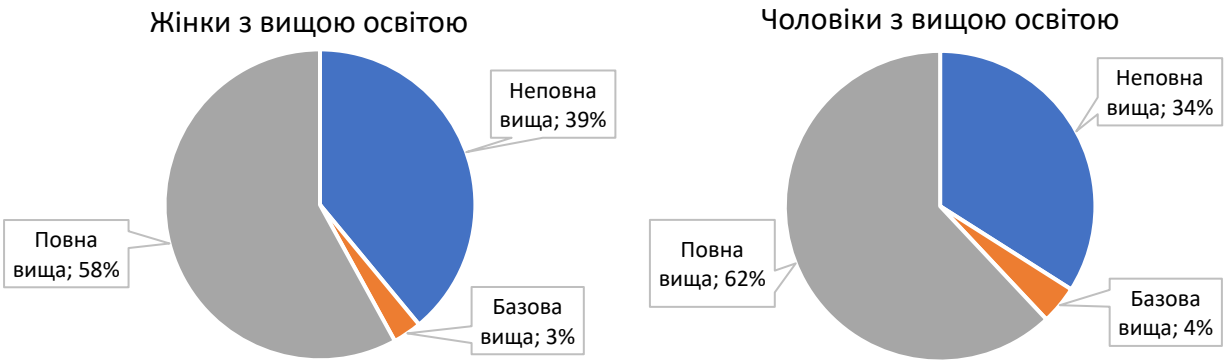

Рис. 1.8.8. **Статева структура рівнів вищої освіти серед зайнятих працівників з вищою освітою у 2019 р.,***%*

Побудовано за: Робоча сила України у 2019 р. / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_r_s_2019.pdf.

Значно більшим є різниця в частці зайнятих працівників із повною вищою освітою у загалі працівників із вищою освітою в міській і сільській місцевостях – 63,8 та 43,7 % відповідно (рис. 1.8.9).

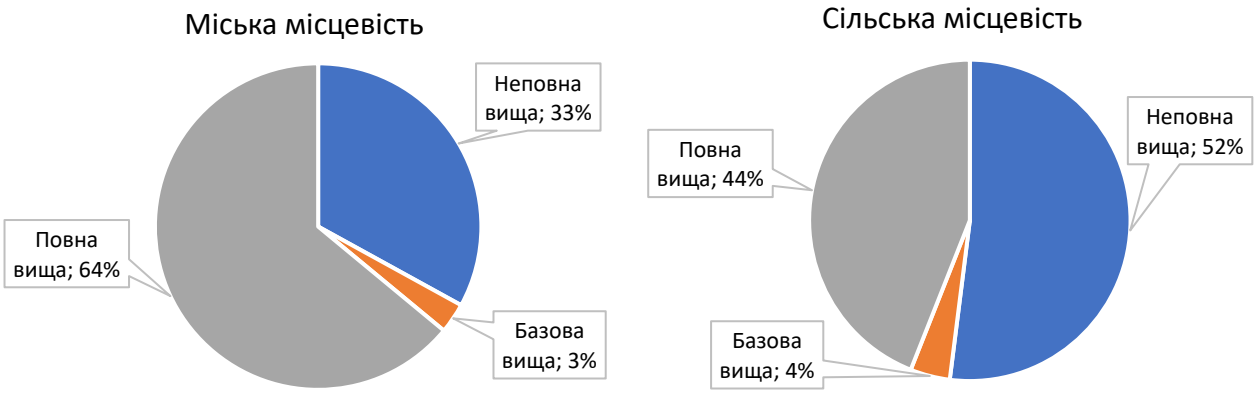

Рис. 1.8.9. **Розподіл зайнятих працівників із вищою освітою за її рівнями та місцем проживання у 2019 р.,** *%*

Побудовано за: Робоча сила України у 2019 р. / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_r_s_2019.pdf.

1.8.4. Міжнародне співробітництво: навчання українців за кордоном за обміном та підготовка іноземних студентів у вітчизняних закладах вищої освіти

Однією із форм міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти та важливою складовою інтернаціоналізації освіти є академічна мобільність. Згідно з визначенням, наведеним у рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи в 1996 році, «академічна мобільність – це переміщення будь-якої особи, котра має відношення до освіти, на певний (зазвичай до року) період до іншого освітнього закладу (національного або в іншій країні) для навчання, викладання чи проведення досліджень, після чого студент, викладач або дослідник повертається до рідного закладу освіти. Це поняття не пов'язане з імміграцією чи тривалим періодом навчання (роботи) за кордоном»[159].

У 2018 р. Міністерство освіти і науки України спільно з ДНУ «Інститут освітньої аналітики» провело дослідження академічної мобільності серед основних ЗВО України. Останнім було запропоновано заповнити форми, що відображали інформацію про ситуацію з академічною мобільністю в закладі у 2016/2017 н. р. За даними Державної служби статистики України, 2017 р. у ЗВО навчалося 1 586 754 осіб. Відповідно до результатів дослідження, в академічній мобільності за звітний період узяли участь 15 620 студентів, тобто лише 1 % їх загалу. Це вказує на те, що в Україні академічна мобільність є дуже слабкою, тож перспективи її розвитку є великими. Хоча українські громадяни брали участь у академічній мобільності в понад 50 країнах, для більшості з них кількість учасників не перевищувала 50 осіб, тож таку мобільність можна вважати ситуативною.

Більше того, на 10 країн, котрі є провідними партнерами України з мобільності студентів (Польщу, Німеччину, Китай, Францію, Болгарію, США, Туреччину, Словаччину, Литву й Чехію), припадає 78 % студентів відповідної категорії (рис. 1.8.10).

Рис. 1.8.10. **Чисельність громадян України, що брали участь в академічній мобільності у 2016/2017 н. р., за країною призначення,** *осіб*

Побудовано за даними МОН України.

[159] Recommendation # R (96) 7 of the Committee of Ministers to Member States on regional academic mobility, adopted by the Committee of Ministers on 5 September 1996 at the 572nd meeting of the Ministers' Deputies. URL: http://www.coe.int/t/dg4/highereducation/resources/regiona_academic_mobility_95.pdf.

Зауважимо, що серед цих країн спостерігалися істотні розбіжності в кількості учасників (рис. 1.8.11). Майже 43 % учасників мобільності відвідували Польщу та 27 % – Німеччину. Отже, що при виборі місця призначення учасники мобільності використовували переважно три критерії: географічна близькість – Польща, Словаччина, Болгарія, Литва, Чехія; якість і престижність програм – Німеччина, Франція, США; доступність – Туреччина, Китай. Враховуючи фінансову ситуацію в Україні, більшість учасників академічної мобільності керувалися саме критеріями економічної доступності.

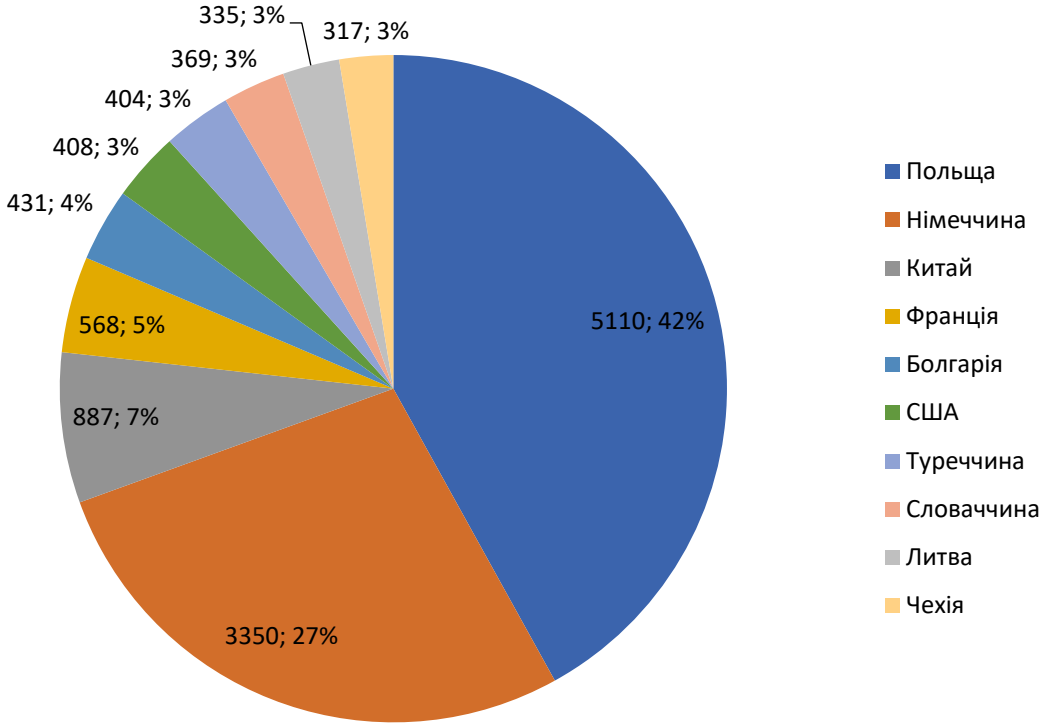

Рис. 1.8.11. **Розподіл громадян України, що брали участь в академічній мобільності у 2016/2017 н. р., за країною призначення,** *осіб, %*
Побудовано за даними МОН України.

Відмінності між складниками академічної мобільності українських студентів, які обирають Польщу й Німеччину, наведено в табл. 1.8.5. Як видно, структура мобільності студентів дещо відрізняється залежно від основних мотивів її учасників. В обох випадках найменш поширеною є ступенева мобільність, оскільки вона є найвитратнішою як за часом, так і за вартістю. А той факт, що в Польщі переважало навчання за програмами мобільності, тимчасом як у Німеччині – інші її форми, свідчить про те, що мобільність до Польщі приваблює більше фінансовою доступністю, а до Німеччини орієнтована на якість освітніх програм. Водночас кредитна мобільність була поширенішою в Польщі. Це може вказувати на наявність певних проблем у цій сфері, зокрема невідповідність навчальних планів ЗВО Німеччини й України, проблеми із зарахуванням отриманих кредитів. Зазначене питання вимагає подальшого дослідження та, за можливості, усунення згаданих проблем.

Таблиця 1.8.5

Чисельність громадян України, що брали участь у академічній мобільності в Польщі та Німеччині, *осіб, %*

Вид мобільності	Польща		Німеччина	
	осіб	*%*	*осіб*	*%*
Ступенева мобільність	437	8,5	274	7,8
Кредитна мобільність	1099	21,5	446	13,3
Навчання за програмами мобільності	1350	26,4	569	17,6
Мовне стажування	581	11,4	627	18,7
Наукове стажування	879	17,3	303	8,9
Інші форми мобільності	764	14,9	1131	33,7
Загалом	5110	100	3350	100

Складено за даними МОН України.

Іншою сферою, де наявні організаційні проблеми, є стажування вітчизняних науковців. Дослідження виявило недостатній рівень міжнародної наукової співпраці України й Німеччини.

Динаміка змін щорічної чисельності українських студентів, що навчаються за межами країни на постійній основі, відображена на рис. 1.8.12. Важливо, що впродовж останніх 20 років вона зросла майже в 4,5 раза. Поряд із тим, частка цієї категорії українських студентів становила лише 1,3 % частки всіх іноземних студентів, які здобувають освіту за межами своєї батьківщини[160].

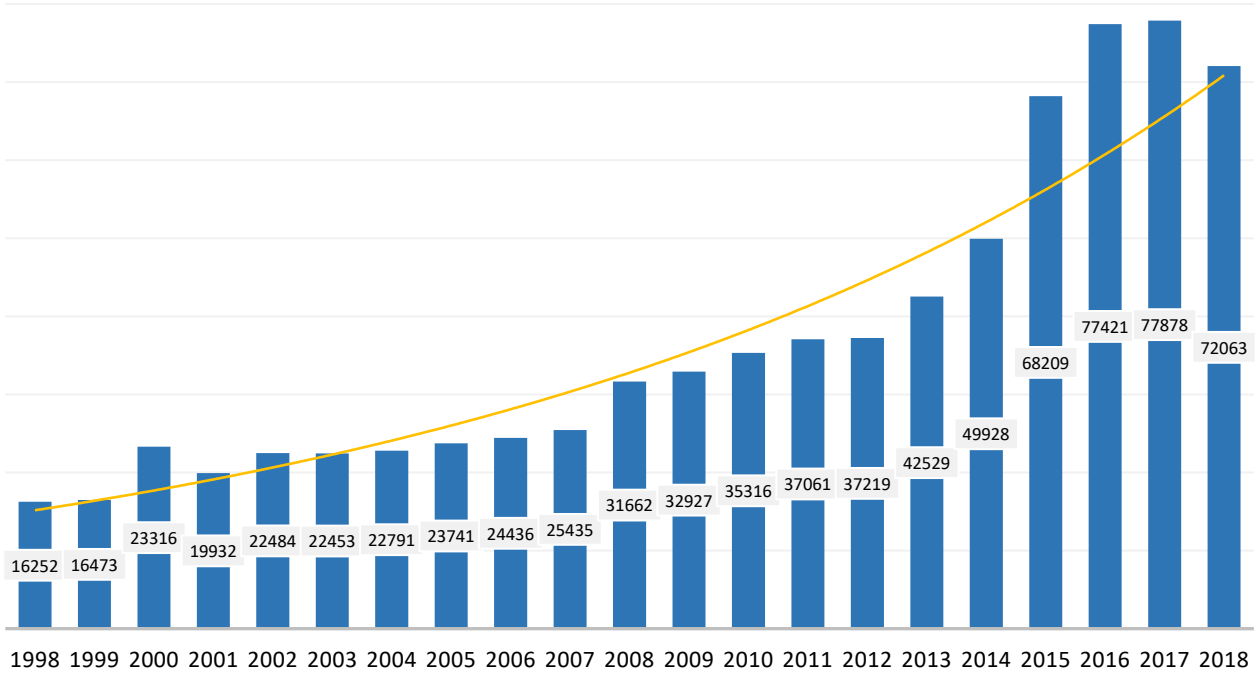

Рис. 1.8.12. **Чисельність українських студентів за кордоном протягом 1998–2018 рр.,** *осіб*

Побудовано за даними ЮНЕСКО. URL: http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?queryid=171#.

[160] UNESCO Institute of Statistics. Global Flow of Tertiary-Level Students. URL: http://uis.unesco.org/en/uis-student-flow.

Найбільше наших студентів навчається в європейських ЗВО – майже 50 тис. осіб, а саме в університетах Польщі (26 864 особи), Німеччини (6 481 особа), Чехії (3 233 особи), Італії (2 950 осіб), Словаччини (1 965 осіб), Австрії (1 426 осіб), Угорщини (1 168 осіб), Франції (1 075 осіб).

Підготовка іноземних студентів у вітчизняних ЗВО є важливим показником присутності освітньої галузі країни на глобальному ринку освітніх послуг. Окрім того, навчання іноземних студентів в Україні сприяє поліпшенню якості надання освітніх послуг, посилює конкуренцію між ЗВО та є вагомим інструментом залучення додаткових інвестицій у національну економіку.

За даними ДП «Український державний центр міжнародної освіти» Міністерства освіти і науки України (УДЦМО), який є офіційним державним джерелом інформації з питань навчання іноземних студентів в Україні, станом на 2020 р. у нас навчалося 76 548 іноземних студентів зі 155 країн світу. При цьому порівняно з 2019 р. їх чисельність зменшилася на 3 922 особи, або на 5,1 %, насамперед через карантинні обмеження, пов'язані з пандемією COVID-19 (рис. 1.8.13).

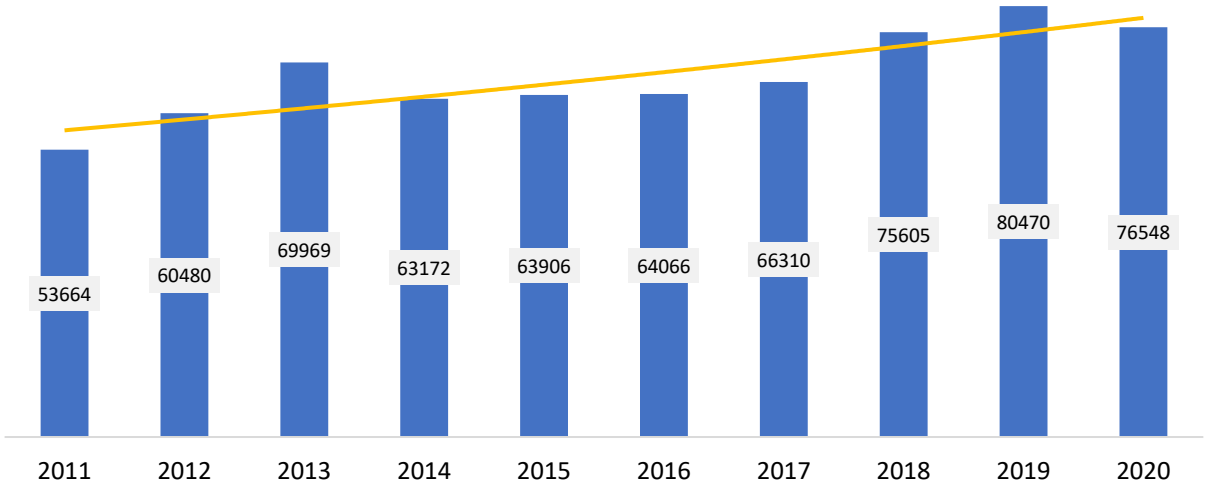

Рис. 1.8.13. **Чисельність іноземних студентів в Україні впродовж 2011–2020 рр.**, *осіб*

Побудовано за даними УДЦМО. URL: https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/.

Переважна більшість (68 908 осіб, або 90,02 %) студентів-іноземців в Україні безпосередньо здобувають освіту, що триває 6 років. 4 936 студентів-іноземців (6,45 %) проходять мовну підготовку, котра передбачає додатковий рік навчання з метою оволодіння мовою викладання, після якої розпочинається основне навчання. Післядипломну освіту здобувають 1719, або 2,25 %, іноземних студентів, на PhD-програмах навчаються 974 осіб (1,27 %), у межах програми академічної мобільності – 0,01 % таких студентів.

У 2020/2021 н. р. іноземні студенти навчались у 394 ЗВО України. На рис. 1.8.14 показано динаміку кількості ЗВО в Україні, які здійснюють навчання іноземних студентів. Як видно, до 2019/2020 н. р. число таких ЗВО зростало, проте у 2020/2021 н. р. зменшилося на 61 заклад порівняно з 2019/2020 н. р.

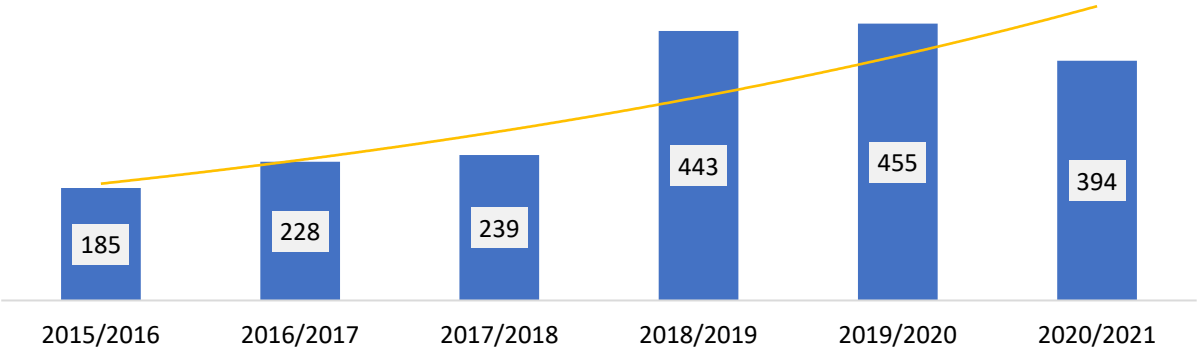

Рис. 1.8.14. **Кількість ЗВО в Україні, що здійснюють навчання іноземних студентів, упродовж 2015/2016–2020/2021 н. рр.,** *од.*

Побудовано за даними УДЦМО. URL: https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/.

Зауважимо, що серед іноземців, котрі здобувають вищу освіту в Україні, найбільше громадян країн Азії й Африки, з-поміж яких переважають студенти з Індії (у 2020 р. їх було 18 095 осіб, або 23,6 % усіх іноземних студентів). Разом із тим, протягом останніх років спостерігається зменшення чисельності студентів-іноземців із пострадянських країн.

У табл. 1.8.6 наведено рейтинг українських ЗВО, найпопулярніших серед іноземних студентів у 2020 р. Лідерами за чисельністю таких студентів є Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна та Харківський національний медичний університет, на третьому місці – Національний медичний університет імені О. О. Богомольця. У цих ЗВО 29 058 іноземних студентів, або 37,96 % їх загальної чисельності.

Таблиця 1.8.6

Рейтинг українських ЗВО, найпопулярніших серед іноземних студентів у 2020 р.

Місце	**Назва закладу вищої освіти**	**Чисельність іноземних студентів,** *осіб*
1	Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна	4277
2	Харківський національний медичний університет	4215
3	Національний медичний університет імені О. О. Богомольця	3061
4	Одеський національний медичний університет	2935
5	Запорізький державний медичний університет	2860
6	Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова	2771
7	Дніпровський державний медичний університет	2573
8	Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України	2433
9	Буковинський державний медичний університет	2095
10	Київський національний університет імені Тараса Шевченка	1838
Усього		**29 058**

Складено за даними УДЦМО. URL: https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/.

Як бачимо, в десятці лідерів – вісім університетів медичного спрямування. Вони корелюють зі статистичною інформацією щодо розподілу спеціальностей, найбільш затребуваних серед іноземних студентів в Україні, адже медицина й фармакологія належать до найпопулярніших спеціальностей. Іншими перспективними спеціальностями, що пропонуються іноземним студентам, є: менеджмент, право, фінанси, банківська справа та страхування, економіка, будівництво, філологія, а також авіоніка й ракетні технології, прикладна фізика та нанотехнології, газове й нафтове машинобудування і технології, суднобудування, дослідження в галузі атомної енергії, агрономія, біологія та генетика.

1.8.5. Підготовка наукових кадрів у 1991–2018 рр.

Підготовка наукових кадрів відіграє важливу роль в успішному завершенні амбіційних реформ вітчизняної системи вищої освіти, переведенні університетів на шлях інноваційного розвитку в конкурентному світовому середовищі, формуванні спеціалізованих наукових та інтегрованих корпоративних ЗВО тощо. В цьому контексті за 30-річний період сфера підготовки «молодих науковців» (кандидатів наук та/або докторів філософії) нагадує гірку: у 1990–2011 рр. відбувався поступовий підйом, а відтоді й аж дотепер – падіння (рис. 1.8.15).

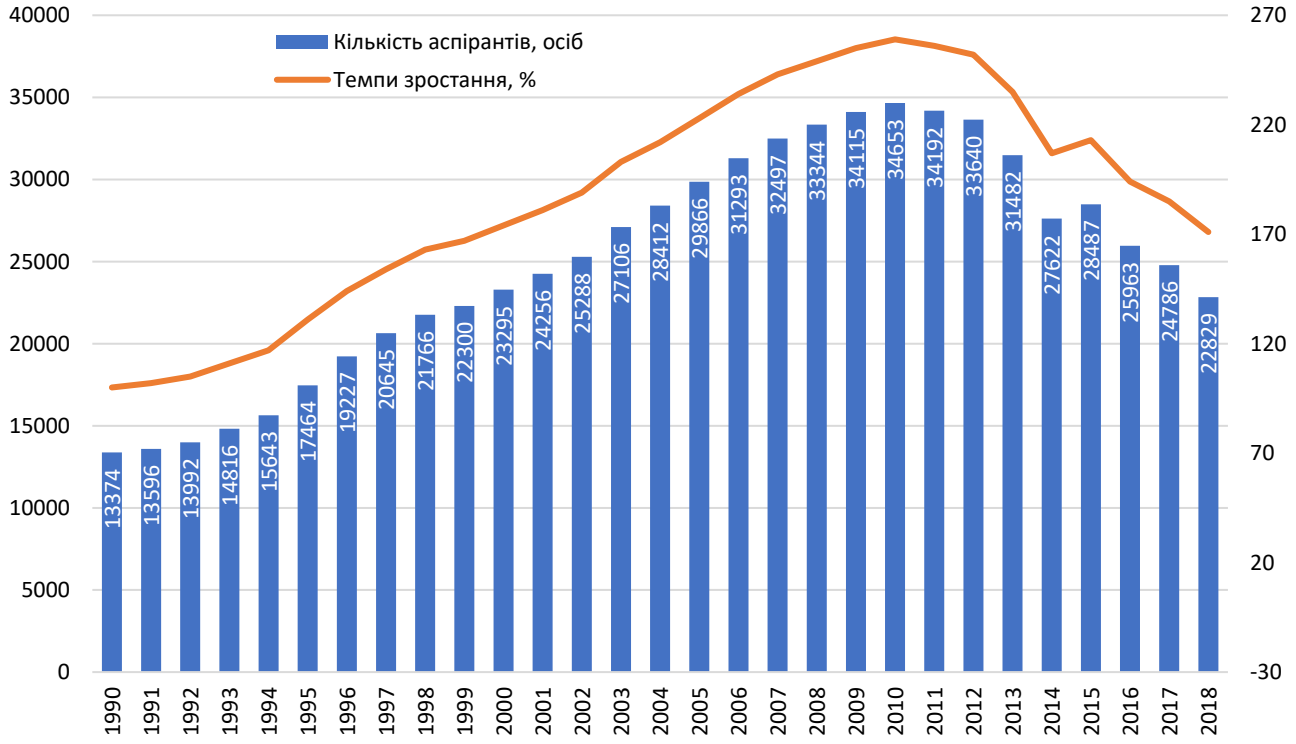

Рис. 1.8.15. **Динаміка чисельності аспірантів у ЗВО України, темпи зростання протягом 1990–2018 рр.,** *осіб, %*

Побудовано за даними щорічних статистичних форм 2-3нк (1990/1991–2005/2006 н. рр.) та статистичних бюлетенів Державної служби статистики України (2007/2008–2018/2019 н. рр.).

Максимальне значення цього показника зафіксовано у 2011 р., у 2,5 раза більше, ніж у базисному 1991 р. У 2018 р. спостерігалося скорочення обсягу підготовки аспірантів відносно максимуму на третину, але перевищення значення базисного року становило 1,7 раза.

Дещо іншою була динаміка річних обсягів підготовки докторантів в Україні. До 1998 р. цей показник стрімко підвищився (у 2,5 раза) порівняно з базисним роком, потім, до 2004 р., підготовка докторантів змінювалась незначно, з 2004 до 2012 р. показник поступово зростав (у 1,4 раза за період) і у 2012–2016 рр. вийшов на «плато». У 2018 р. обсяг підготовки докторантів «обвалився» відносно попереднього року в 1,4 раза, однак при цьому був у 2,3 раза вищим за показник базисного року (рис. 1.8.16). Таке стрімке падіння річних обсягів підготовки докторантів збігається з практичною реалізацією норм і положень нового (2014 р.) Закону України «Про вищу освіту» (з більш ніж 35 законодавчими змінами й доповненнями після прийняття) та створенням Національного агентства забезпечення якості вищої освіти.

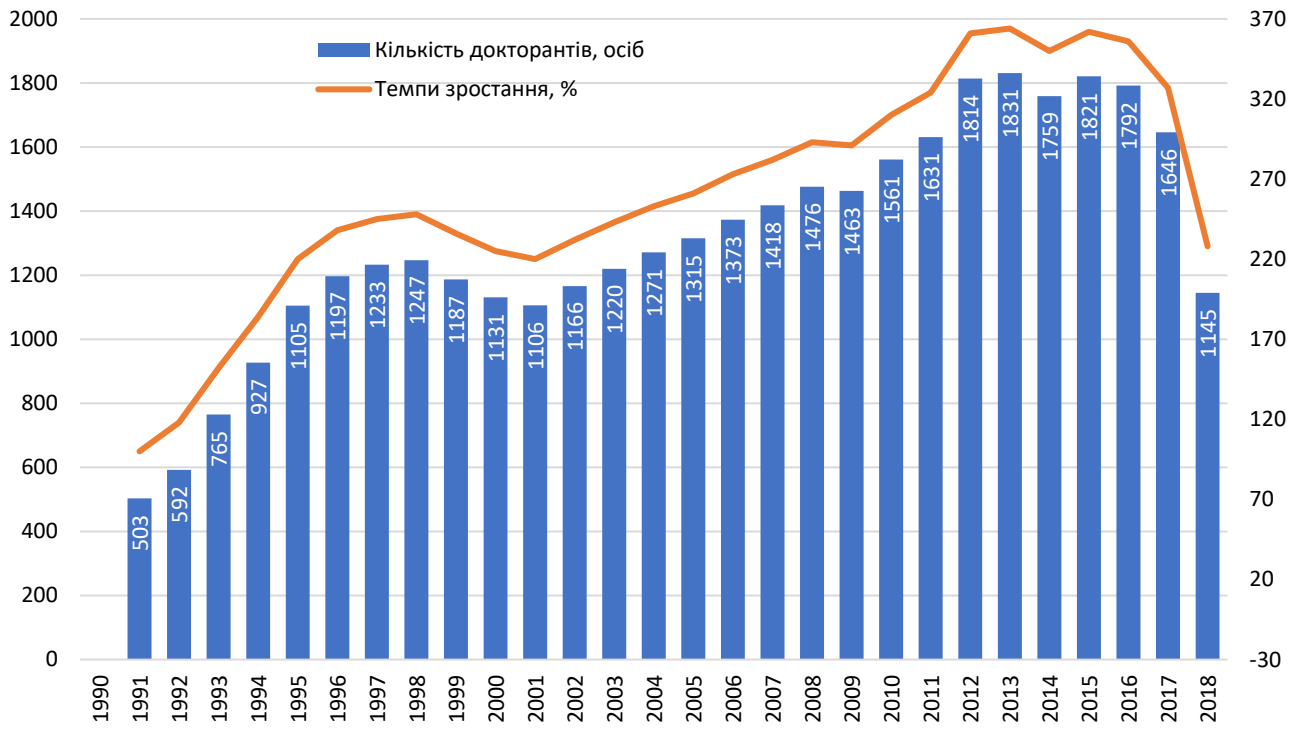

Рис. 1.8.16. **Динаміка чисельності докторантів у ЗВО України, темпи зростання протягом 1990–2018 рр.,** *осіб, %*

Побудовано за даними щорічних статистичних форм 2-3нк (1990/1991–2005/2006 н. рр.) та статистичних бюлетенів Державної служби статистики України (2007/2008–2018/2019 н. рр.).

У регіональному розрізі розподіл аспірантів у 2018/2019 н. р., як і в попередні роки, фактично збігається з концентрацією ЗВО й наукових установ у Києві, Харкові, Львові та Одесі (рис. 1.8.17).

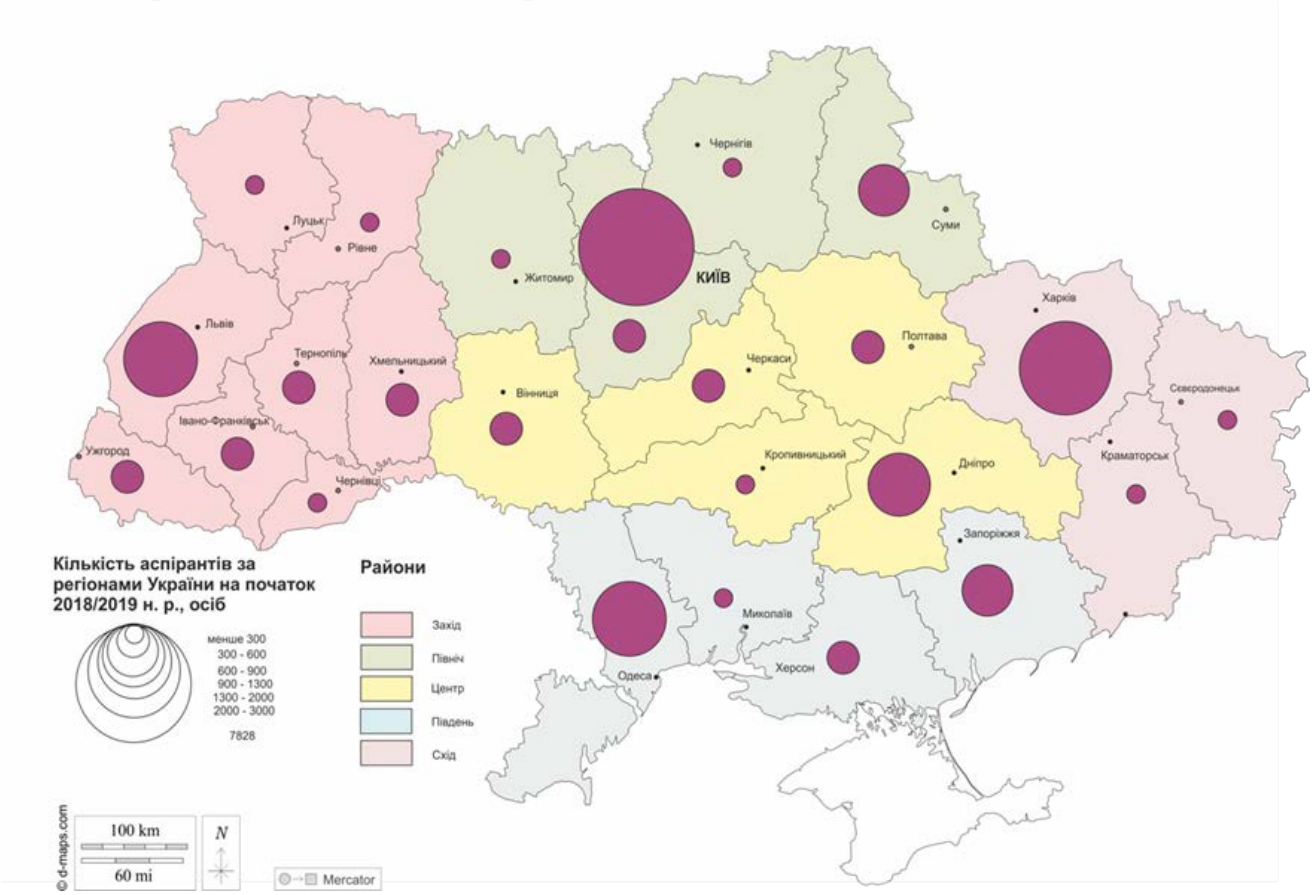

Рис. 1.8.17. **Чисельність аспірантів за регіонами України на початок 2018/2019 н. р.,** *осіб*

Побудовано за даними статистичного бюлетеня Державної служби статистики України.

У цілому по Україні на початок 2018/2019 н. р. за денною формою навчалося 61,8 % аспірантів від їх загалу. Відповідне співвідношення фактично не змінилося порівняно з попереднім навчальним роком. За економіко-географічними районами (ЕГР) вище середнього по країні цей показник був у Північному й Південному ЕГР (табл. 1.8.7).

Таблиця 1.8.7

Розподіл обсягів прийому за формами навчання аспірантів у наукових установах і ЗВО, *осіб*

Статично-динамічна модель						
Території (Україна, регіони, адміністративно-територіальні одиниці)	**На початок 2017/2018 н. р.**			**На початок 2018/2019 н. р.**		
	Усього	**Форми навчання**		**Усього**	**Форми навчання**	
		Денна	**Вечірня та заочна**		**Денна**	**Вечірня та заочна**
Україна	7274	4435	2839	7172	4434	2738
Регіональний розподіл адміністративно-територіальних одиниць						
Північний ЕГР	2965	1827	1138	3031	1885	1146
м. Київ	2510	1530	980	2492	1536	956
Сумська обл.	216	149	67	281	197	84
Київська обл.	113	63	50	124	61	63
Житомирська обл.	66	41	25	63	41	22
Чернігівська обл.	60	44	16	71	50	21
Східний ЕГР	1121	650	471	1136	676	460
Харківська обл.	992	576	416	976	587	389
Донецька обл.	69	42	27	94	56	38
Луганська обл.	60	32	28	66	33	33
Південний ЕГР	951	564	387	838	524	314
Одеська обл.	538	304	234	465	274	191
Запорізька обл.	276	173	103	239	157	82
Херсонська обл.	87	54	33	80	50	30
Миколаївська обл.	50	33	17	54	43	11
Західний ЕГР	1317	787	530	1237	749	488
Львівська обл. обл.	534	357	177	512	353	159
Закарпатська обл.	165	62	103	164	66	98
Тернопільська обл.	164	116	48	138	102	36
Хмельницька обл.	134	66	68	102	52	50
Івано-Франківська обл.	121	70	51	118	62	56
Волинська обл.	73	51	22	64	42	22
Рівненська обл.	70	26	44	71	31	40
Чернівецька обл.	56	39	17	68	41	27
Центральний ЕГР	920	607	313	930	600	330
Дніпропетровська обл.	416	256	160	402	229	173
Вінницька обл.	192	116	76	187	128	59
Полтавська обл.	160	113	47	183	118	65
Черкаська обл.	104	89	15	110	94	16
Кіровоградська обл.	48	33	15	48	31	17

Складено за даними статистичного бюлетеня Державної служби статистики України.

У 2018/2019 н. р. частка тих, хто закінчив аспірантуру та захистився, в загалі випускників становила 23 %, що фактично повторює показник попереднього навчального року (табл. 1.8.8). Серед ЕГР вищий за середній по країні цей показник був у Східному й Західному ЕГР та коливався від 16,9 % у Південному до 30,3 % в Західному ЕГР. Цікаво, що частка тих, хто захистився, в загальній чисельності аспірантів денної форми навчання була меншою за відповідний показник для заочної й вечірньої форми навчання в аспірантурі – 21,7 і 25,9 % відповідно.

Таблиця 1.8.8

Розподіл обсягів випуску науковими установами та ЗВО аспірантів за формами навчання у форматі «Усього – із захистом дисертації» за економічно-географічними районами, *осіб*

Статично-динамічна модель												
Території (Україна, регіони, адміністративно-територіальні одиниці)	Випуск 2018 р.						Випуск 2019 р.					
	Загальна чисельність		Денна форма		Вечірня та заочна		Загальна чисельність		Денна форма		Вечірня та заочна	
	Усього	Із захистом	Усього	Із захистом	Усього	Із захистом	Усього	Із захистом	Усього	Із захистом	Усього	Із захистом
Україна	6087	1438	3990	896	2097	542	6401	1472	4387	951	2014	521
Регіональний розподіл адміністративно-територіальних одиниць												
Північний ЕГР	2682	622	1760	398	922	224	2731	619	1885	404	846	215
м. Київ	2340	574	1547	365	793	209	2410	559	1660	372	750	187
Сумська обл.	139	11	100	8	39	3	130	18	106	13	24	5
Київська обл.	91	13	40	8	51	5	81	23	41	9	40	14
Житомирська обл.	63	14	40	12	23	2	58	16	40	8	18	8
Чернігівська обл.	49	10	33	5	16	5	52	3	38	2	14	1
Східний ЕГР	922	238	621	165	301	73	925	250	624	166	301	84
Харківська обл.	775	212	535	154	240	58	806	230	551	153	255	77
Донецька обл.	75	13	42	4	33	9	65	13	40	7	25	6
Луганська обл.	72	13	44	7	28	6	54	7	33	6	21	1
Південний ЕГР	765	159	454	71	311	88	856	145	563	76	293	69
Одеська обл.	451	68	262	31	189	37	454	61	291	32	163	29
Запорізька обл.	84	72	109	29	75	43	253	62	170	31	83	31
Херсонська обл.	71	7	33	3	38	4	92	12	57	5	35	7
Миколаївська обл.	59	12	50	8	9	4	57	10	45	8	12	2
Західний ЕГР	1034	316	702	205	332	111	1128	342	748	227	380	115
Львівська обл.	498	158	352	113	146	45	513	176	365	130	148	46
Івано-Франківська обл.	114	24	78	16	36	8	133	27	86	14	47	13
Волинська обл.	93	27	66	15	27	12	80	25	54	16	26	9
Хмельницька обл.	79	31	41	16	38	15	87	39	42	14	45	25
Тернопільська обл.	70	34	44	19	26	15	112	33	77	24	35	9
Чернівецька обл.	63	25	55	20	8	5	46	25	38	21	8	4
Закарпатська обл.	59	6	40	3	19	3	98	11	59	7	39	4
Рівненська обл.	58	11	26	3	32	8	59	6	27	1	32	5
Центральний ЕГР	684	103	453	57	231	46	761	116	567	78	194	38
Дніпропетровська обл.	290	35	185	13	105	22	341	39	245	28	96	11
Вінницька обл.	152	37	105	23	47	14	140	47	105	32	35	15
Полтавська обл.	117	16	81	13	36	3	132	12	100	6	32	6
Черкаська обл.	98	13	67	7	31	6	116	11	95	8	21	3
Кіровоградська обл.	27	2	15	1	12	1	32	7	22	4	10	3

Складено за даними статистичного бюлетеня Державної служби статистики України.

Висновки

1. Вища освіта створює в Україні інтелектуальний потенціал для переходу до моделі інноваційної економіки, економічного зростання, посилення глобальної конкурентоспроможності, зміцнення духовних засад суспільства, підвищення загальної освіченості та компетентності громадян.

30-річний період незалежності характеризувався становленням і розвитком національної системи вищої освіти, посиленням її конкурентоспроможності на глобальному та європейському ринках освітніх послуг. Впродовж цього часу вітчизняна вища освіта у своєму розвитку пройшла шлях формування в декілька етапів, від пострадянської до європейсько-орієнтованої моделі. Було створено сучасне інституційне підґрунтя розбудови вищої освіти, прийнято закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», інші нормативно-правові акти, які сформували прогресивну нормативно-правову базу для функціонування вітчизняних ЗВО, котрі дістали можливість самостійно будувати свою академічну, організаційну, фінансову й кадрову автономію.

2. За досліджуваний період початкова мережа ЗВО скоротилася майже на третину. Це можна розглядати як позитивний результат у контексті підвищення організаційної ефективності ЗВО, завдяки їх укрупненню та ліквідації частки тих закладів, що мали нечисленний контингент студентів. За останніх 10 років проведено централізацію управління ЗВО всіх типів шляхом передання їх до сфери управління МОН, зокрема закладів, підпорядкованих іншим центральним органам виконавчої влади. Такий підхід допоміг усунути міжвідомчі бар'єри, дублювання при підготовці фахівців, забезпечити раціональний розподіл державного фінансування та зменшити витрати на підготовку кадрів і управління в системі вищої освіти без зниження її якості.

Мережа університетів та інститутів (академій) на сьогодні зросла майже в 2 рази порівняно з 1991 р., а коледжів і технікумів – скоротилася у 2,2 раза. Це означає, що сфера вищої освіти більше орієнтується на підготовку фахівців рівня бакалавр, магістр, ніж фахівців нижчого рівня, підготовка яких має більш практичне спрямування. Втім вітчизняний ринок праці гостро потребує фахівців практичного спрямування, що може сприяти в найближчій перспективі посиленню розвитку передвищої фахової освіти.

3. На чисельність студентів, обсяги їх прийому й випуску останніми роками істотно впливали такі чинники, як формування мережі ЗВО, відплив значної частки молоді до навчання в зарубіжних університетах, процеси, пов'язані з анексією АР Крим і окупацією частини територій Донецької та Луганської областей російськими агресорами, спадні демографічні тенденції тощо. Якщо в 1990/1991 н. р. у вітчизняних університетах, академіях, інститутах навчалося 170 студентів на 10 тис. населення і 146 студентів на 10 тис. населення в закладах рівня технікуму, коледжу, то у 2018/2019 н. р. це співвідношення стало 314 та 47 студентів на 10 тис. населення відповідно.

4. В останнє десятиліття помітно підвищився рівень працевлаштування випускників ЗВО, про що свідчить постійне зменшення їх частки серед безробітних, зареєстрованих у Державній службі зайнятості. Це пояснюється, з одного боку, більшою збалансованістю обсягів та напрямків підготовки фахівців у ЗВО відповідно до попиту на них на ринках праці, стабілізацією загальної чисельності студентів; з другого – відпливом частини випускників за межі країни з метою працевлаштування й молоді з мотивацією здобути університетську освіту за кордоном. Серед найманих працівників та зайнятих інших категорій частка тих, хто має повну вищу освіту, практично не змінюється, що частково

пояснюється зайнятістю магістрів за межами їхніх професійних груп (керівники, професіонали) та їх вищою міжнародною трудовою мобільністю;

Регіональний розподіл зайнятих із повною вищою освітою має більшу концентрацію в Київській, Харківській областях і Західному регіоні. Наразі спостерігається тенденція їх подальшого лідерства, передусім у зв'язку зі значним відпливом молоді, студентів, науково-педагогічних працівників ЗВО Луганської та Донецької областей, які переміщуються через нестабільну ситуацію в зоні військового конфлікту на Сході країни.

5. Щорічна чисельність українських студентів, котрі навчаються за межами країни на постійній основі, останніми роками коливається в межах 70 тис. осіб, упродовж останніх 20 років вона зросла майже в 4,5 раза. Ця тенденція свідчить про необхідність пошуку нових підходів та посилення заходів у вітчизняних ЗВО стосовно підвищення якості й посилення конкурентоспроможності національної вищої освіти. Приблизно такий само річний обсяг студентів, який від України навчається за кордоном, з боку іноземних студентів в'їжджає в Україну для навчання у вітчизняних ЗВО. Вибір іноземцями вітчизняних університетів сприяє поліпшенню якості надання освітніх послуг, підвищує конкуренцію між ЗВО та є вагомим інструментом залучення додаткових коштів у сферу вищої освіти. Поки що є дуже слабкою та потребує невідкладних заходів для подальшого розвитку академічна мобільність студентів вітчизняних ЗВО, вона не перевищує 1 % загальної чисельності студентів.

6. Успішному завершенню амбіційних реформ вітчизняної системи вищої освіти, зокрема переведенню університетів на шлях інноваційного розвитку в конкурентному світовому середовищі, формуванню спеціалізованих наукових та інтегрованих корпоративних ЗВО, великою мірою сприяє підготовка наукових кадрів. Попри тенденцію скорочення останніми роками чисельності як аспірантів, так і докторантів, вона перевищує показники 1991 р. у 1,7 та 2,3 раза відповідно. Зменшення обсягів підготовки докторантів пояснюється посиленням якісних чинників, зумовлених впливом реалізації норм і положень нового Закону України «Про вищу освіту» та створенням Національного агентства забезпечення якості вищої освіти;

7. У практиці національної вищої освіти активно впроваджуються новітні, сучасні навчальні технології, використання ІТ-засобів, що дає змогу модернізувати традиційне навчання, зробити його більш ефективним і цілеспрямованим. За такого підходу акцент робиться на особистісному розвитку майбутніх фахівців, оптимальному поєднанні знаннєвого компонента (hard skills) та універсальних компетенцій (soft skills), здатності набувати нового досвіду творчого й критичного мислення, адаптувати освітній процес до сучасних вимог ринку праці та соціальних умов.

1.9. Підготовка педагогічних працівників сферою вищої освіти

1.9.1. Заклади освіти, що здійснюють підготовку за спеціальностями галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»

Серцевиною будь-якої системи освіти є вчитель, наставник, викладач, оскільки саме така особа «переплавляє» всі знання і досвід поведінки попередніх поколінь, щоб передати їх новій генерації, забезпечити прогрес суспільства. Загальновідомою у світі є теза: «The quality of the education system cannot exceed the quality of its teachers» («Якість освітньої системи не може перевищувати якість її вчителів»). Тому підготовка педагогічних кадрів закладами вищої освіти є дуже відповідальною ділянкою їхньої діяльності.

За роки незалежності відбувався поступовий розвиток мережі закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку за спеціальностями в галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка». На початок 2002/2003 н. р. в Україні діяло 24 ЗВО в підпорядкуванні МОН, які готували педагогічні кадри. Серед них 2 гуманітарно-педагогічних університети, 20 педагогічних університетів і 2 педагогічних інститути[161].

Надалі відбулося стрімке збільшення кількості ЗВО, що пропонували вищу педагогічну освіту. Зокрема, на початок 2004/2005 н. р. налічувалося вже 104 таких ЗВО (49 університетів, інститутів та академій) (табл. 1.9.1).

Таблиця 1.9.1

Кількість закладів освіти, що здійснювали підготовку за спеціальностями галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» у 2004/2005 н. р., *од.*

Тип ЗВО	Кількість закладів освіти
Класичні університети	17
Педагогічні університети	20
Гуманітарно-педагогічні університети, інститути	9
Інженерно-педагогічні університети	1
Інженерно-педагогічні академії	1
Педагогічні інститути	1
Педагогічні коледжі	23
Педагогічні училища	18
Гуманітарно-педагогічні коледжі	2
Професійно-педагогічні коледжі	1
Гуманітарні коледжі	2
Індустріально-педагогічні технікуми	9
Усього	***104***

Складено за даними директорату фахової передвищої, вищої освіти Міністерства освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua.

[161] За інформацією директорату фахової передвищої, вищої освіти Міністерства освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua.

Згодом кількість ЗВО, які здійснюють підготовку фахівців за спеціальностями галузі знань 01 «Освіта» (011 «Освітні, педагогічні науки», 012 «Дошкільна освіта», 013 «Початкова освіта», 014 «Середня освіта (за предметними спеціальностями)», 015 «Професійна освіта (за спеціалізаціями)», 016 «Спеціальна освіта», 017 «Фізична культура і спорт»), дещо стабілізувалася, й така ситуація спостерігається дотепер.

Основною ланкою з підготовки педагогічних працівників за спеціальностями галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» за освітнім ступенем «бакалавр» на початок 2021 р. є університети (табл. 1.9.2).

Таблиця 1.9.2

Кількість закладів освіти, що здійснюють підготовку за спеціальностями галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» за освітнім ступенем «бакалавр» (на початок 2021 р.), *од.*

Спеціальності галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»	Тип закладу вищої освіти		
	Коледж (ВСП, філія)	Академія (інститут)	Університет
011 Освітні, педагогічні науки		1	6
012 Дошкільна освіта	6	5	37
013 Початкова освіта	8	7	38
014 Середня освіта (за предметними спеціальностями)	5	10	54
015 Професійна освіта	2	3	37
016 Спеціальна освіта	1	5	29
017 Фізична культура	3	7	45

Складено за даними директорату фахової передвищої, вищої освіти Міністерства освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua.

1.9.2. Заклади післядипломної педагогічної освіти

Уже тривалий час мережу закладів післядипломної педагогічної освіти представляють 24 інститути післядипломної педагогічної освіти (ППО) (академії неперервного навчання) комунальної форми власності, які є в кожному регіоні країни, а також структурні підрозділи післядипломної освіти ЗВО державної форми власності (табл. 1.9.3).

Таблиця 1.9.3

Заклади післядипломної педагогічної освіти (на початок 2021 р.)

№ з/п	Назва закладу ППО
1	Вінницька академія неперервної освіти
2	Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти
3	Дніпровська академія неперервної освіти
4	Донецький інститут післядипломної педагогічної освіти
5	Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
6	Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти
7	Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
8	Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

№ з/п	Назва закладу ППО
9	Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів
10	Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського
11	Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
12	Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
13	Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
14	Одеський обласний інститут удосконалення вчителів
15	Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського
16	Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
17	Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
18	Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти
19	Харківська академія неперервної освіти
20	Херсонська академія неперервної освіти
21	Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
22	Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради
23	Чернівецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
24	Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського

Складено за даними директорату фахової передвищої, вищої освіти Міністерства освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua.

Інститути ППО працюють за Планом виконання завдань Концепції розвитку педагогічної освіти, в рамках якого реалізуються заходи, спрямовані на підвищення кваліфікації керівників закладів освіти.

Проводяться тренінгові навчання відповідно до:

– Програми проведення експерименту всеукраїнського рівня за темою «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення інтегрованого курсу «Природничі науки» для 10–11-х класів закладів загальної середньої освіти» на серпень 2018 – жовтень 2022 роки» (наказ МОН від 03.08.2018 № 863);

– Програми проведення експерименту всеукраїнського рівня за темою «Електронний підручник для загальної середньої освіти» (наказ МОН від 31.08.2018 № 957) та ін.

Фінансування освітніх послуг з підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти здійснюється за кошти місцевих бюджетів.

1.9.3. Обсяги державного замовлення на підготовку фахівців у галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»

Після 2015 р. у процесі підготовки фахівців із вищою освітою відбулися певні зміни, а починаючи з 2016 р. діє перелік спеціальностей, визначений

постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» від 29.04.2015 № 266.

У табл. 1.9.4 наведено інформацію про обсяги державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних і робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у 2016–2021 рр. Державне замовлення затверджувалося відповідними постановами Кабінету Міністрів України.

Таблиця 1.9.4

Зміна обсягів державного замовлення на підготовку фахівців у галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» за період 2016–2020 рр. (пропозиції МОН на 2021 р.), *осіб*

Роки та форми навчання	Освітньо-кваліфікаційний рівень/ступінь вищої освіти						Разом
	Молодший спеціаліст	Фаховий молодший бакалавр	Молодший бакалавр	Бакалавр	Спеціаліст	Магістр	
2016, усього	2 109	-	-	12 775	8 535	5 708	29 127
денна	1 944	-	-	10 958	6 425	4 481	23 808
заочна	165	-	-	1 817	2 110	1 227	5 319
2017, усього	2 429	-	-	12 283	-	8 183	22 895
денна	2 197	-	-	10 226	-	6 296	18 719
заочна	232	-	-	2 057	-	1 887	4 176
2018, усього	1 289	-	-	11 706	-	9 509	22 504
денна	1 269	-	-	9 653	-	7 352	18 274
заочна	20	-	-	2 053	-	2 157	4 230
2020, усього	-	1 510	48	12 157	-	8 064	21 779
денна	-	1 485	48	10 460	-	6 511	18 504
заочна	-	25	-	1 697	-	1 553	3 275
2021, усього	-	1 520	85	14 079	-	8 035	23 719
денна	-	1 500	85	11 864	-	6 585	20 034
заочна	-	20	-	2 215	-	1 450	3 685

Складено за даними директорату фахової передвищої, вищої освіти Міністерства освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua.

У 2018 р. постановою Кабінету Міністрів України «Про державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, та підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у 2018 році» до спеціальностей, на які відведено досить великий обсяг держзамовлення на основі повної загальної середньої освіти, віднесено спеціальність «Середня освіта» (за всіма предметними спеціальностями). Так, державне замовлення на той період за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти становило 11 706 місць, за другим (магістерським) – 9 509 місць.

Таке збільшення обсягів прийому за першим і другим рівнями вищої освіти пов’язане передусім із тим, що починаючи з 2017 р. не здійснюється набір на підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста в галузі знань 01 «Освіта», а також зі зростанням суспільної потреби в підготовці кваліфікованих педагогічних працівників, поступовим виконанням державою завдань щодо підвищення якості загальної середньої освіти в Україні тощо.

Обсяг державного замовлення на підготовку фахівців у галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» за освітньо-кваліфікаційними рівнями/ступенями вищої освіти «молодший спеціаліст», «бакалавр», «спеціаліст» (до 2016 р.) і «магістр» у 2018 р. становив 22 504 особи (у 2017 р. – 22 895 осіб, у 2016 р. – 29 127 осіб). Порівняно з попереднім роком у 2018 р. зменшився обсяг державного замовлення на підготовку молодшого спеціаліста (з 2 429 до 1 289 осіб) та бакалавра (з 12 283 до 11 706 осіб), а на підготовку магістра, навпаки, зріс (із 8 183 до 9 509 осіб).

Зазначимо, що скорочення у 2018 р. державного замовлення на підготовку молодших спеціалістів було обумовлене переданням 141 коледжу на фінансування з місцевих бюджетів. Загальний обсяг державного й регіонального замовлення залишився без суттєвих змін.

У розрізі форм здобуття освіти частка молодших спеціалістів найбільше скоротилась у 2018 р. за заочною формою здобуття освіти. Так, якщо у 2016 р. цей показник становив 4,9 % загального обсягу фахівців за державним замовленням, то у 2018 р. він зменшився до 0,5 %. Для магістрів і бакалаврів заочна форма здобуття освіти, навпаки, щороку ставала дедалі популярнішою. Так, за 2016–2018 рр. частка прийнятих на заочну форму навчання бакалаврів і магістрів зросла з 14,2 та 21,5 % до 17,5 і 22,7 % відповідно. Поряд із тим, уже в 2020 р. окреслилася тенденція скорочення цього показника як для бакалаврів (14 %), так і для магістрів (19,3 %).

1.9.4. Вступники на спеціальності галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» (2016–2020 рр.)

У табл. 1.9.5 показано динаміку вступу абітурієнтів до ЗВО для здобуття вищої освіти в галузі знань 01 «Освіта». Підготовка фахівців здійснювалася за рахунок коштів державного й місцевих бюджетів та фізичних і юридичних осіб.

Таблиця 1.9.5

Обсяг вступу фахівців у галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» за період 2016–2020 рр., *осіб*

Освітньо-кваліфікаційний рівень/ступінь вищої освіти	2016			2018			2020		
	Усього	Денна	Заочна	Усього	Денна	Заочна	Усього	Денна	Заочна
Молодший спеціаліст	9 478	7 420	2 058	9 303	6 949	2 354	-	-	-
Молодший бакалавр	-	-	-	-	-	-	116	92	24
Бакалавр	23 704	12 319	11 385	30 944	12 372	18 570	26 189	18 935	7 254
Фаховий молодший бакалавр	-	-	-	-	-	-	8 772	7 730	1 042
Спеціаліст	21 098	8 593	12 505	-	-	-	-	-	-
Магістр	10 986	5 989	4 997	24 440	9 494	14 945	23 216	11 217	11 999
Усього	***65 266***	***34 321***	***30 945***	***64 687***	***28 815***	***35 869***	***58 293***	***37 974***	***20 319***

Складено за даними директорату фахової передвищої, вищої освіти Міністерства освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua.

Динаміка вступу на здобуття освітнього рівня бакалавра за спеціальностями галузі знань 01 «Освіта» свідчить про збільшення чисельності вступників у 2017 р. порівняно з 2016 р. із підготовкою за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб на 3 282 особи, або на 23,5 %. Спостерігалося також певне зростання (на 356 осіб, або на 3 %) прийнятих на навчання за рахунок коштів бюджету. Аналіз динаміки вступу для здобуття ступеня магістра за спеціальностями галузі знань 01 «Освіта» вказує на істотне збільшення у 2017 р. порівняно з 2016 р. вступників, які навчаються за рахунок коштів фізичних і юридичних осіб, на 10 205 осіб, або 67,7 %. Зростання прийнятих на навчання за рахунок коштів бюджету сягнуло 2 373 особи, або 30 %. Такі результати пов'язані головним чином із припиненням набору абітурієнтів для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста у 2017 р. та свідчать про підвищення кількості бажаючих здобути педагогічну освіту, заохочення державою абітурієнтів до здобуття педагогічної вищої освіти.

У 2018 р. зросла чисельність абітурієнтів (порівняно з попереднім роком) до закладів вищої освіти для здобуття вищої освіти в галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» за освітньо-кваліфікаційними рівнями/ступенями молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста та магістра. Згідно з оцінкою кількості вступників у розрізі освітньо-кваліфікаційних рівнів, у галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» протягом 2016–2018 рр. найпомітніші зміни відбулися у 2017 та 2018 рр., і вони стосувалися магістрів. Так, якщо частка магістрів у 2016 р. становила 16,8 %, то у 2017 р. – 38,6 %, а у 2018 р. – 37,8 %. При цьому слід зазначити, що частка молодших спеціалістів у загальній структурі вступу залишалася приблизно на одному рівні, близько 15 %.

Попри зростання обсягу державного замовлення на підготовку фахівців у галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» у 2019 р., чисельність вступників до ЗВО для здобуття вищої освіти у відповідній галузі знань зменшилася на 4,4 % порівняно з попереднім роком. Це скорочення стосувалося всіх освітніх ступенів та освітньо-кваліфікаційних рівнів (молодший спеціаліст – зменшення на 9 %, бакалавр – на 4,1 %, магістр – на 1,8 %).

Позитивною тенденцією можна вважати зростання контингенту, який навчається за очною формою навчання. Слід також зазначити, що в цілому набір профільними ЗВО студентів на спеціальності галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» за останніх чотири роки перебуває на стабільному рівні, тобто попит на професію педагога в країні істотно не змінився.

1.9.5. Випускники ЗВО в підпорядкуванні МОН, які навчалися за державним замовленням за спеціальностями галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»

Динаміка чисельності випускників ЗВО, що навчалися за державним замовленням за спеціальностями галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка», останніми роками була досить нерівномірною (табл. 1.9.6).

Таблиця 1.9.6

Обсяг випуску фахівців закладів вищої освіти, що перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України, які навчалися за державним замовленням у галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка», за період 2018–2020 рр. (плановий прогноз на 2021 р.), *осіб*

Роки та форми навчання	Освітньо-кваліфікаційний рівень/ступінь вищої освіти			Разом
	Молодший спеціаліст	Бакалавр	Магістр	
2018, усього	1 016	6 304	9 945	17 265
Денна	995	4 418	7 766	13 179
Заочна	21	1 886	2 179	4 086
2020, усього	1 276	11 713	8 968	21 957
Денна	1 251	9 872	6 939	18 062
Заочна	25	1 841	2 029	3 895
2021, усього	85	11 673	8 609	20 367
Денна	85	9 490	6 648	16 223
Заочна	–	2 183	1 961	4 144

Складено за даними директорату фахової передвищої, вищої освіти Міністерства освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua.

У 2020 р. істотно збільшилася чисельність випускників ЗВО, які навчалися за кошти державного бюджету в галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка», – 21 957 осіб проти 17 265 осіб у 2018 р., із котрих магістри становили 8 968 осіб (у 2018 р. – 9 945 осіб), бакалаври – 11 713 осіб (6 304 особи) та молодші спеціалісти – 1 276 осіб (1 016 осіб).

У 2019 р. на 4,6 % порівняно з попереднім роком зросла кількість випускників ЗВО, які навчалися за кошти державного бюджету в галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка». Цей приріст відбувся переважно за рахунок збільшення обсягів випуску бакалаврів (+37,8 %) і молодших спеціалістів (+14,3 %). Поряд із тим, для освітнього ступеня магістра цей показник характеризується падінням на 14,7 %. Спостерігається також зростання випуску студентів за очною формою навчання та скорочення обсягу випускників-заочників.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 26.09.2006 № 1361, випускникам закладів вищої освіти, які здобули освіту за напрямами і спеціальностями педагогічного профілю та уклали на строк не менш як три роки договір про роботу у загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах, надається одноразова адресна грошова допомога в п’ятикратному розмірі прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого на 1 січня календарного року.

Порядок надання одноразової адресної грошової допомоги деяким категоріям випускників закладів вищої освіти затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 19.12.2019 № 1588.

У 2020 р. налічувалося 440 випускників закладів вищої освіти, що отримали адресну одноразову грошову допомогу (табл. 1.9.7).

Таблиця 1.9.7

Чисельність випускників, які отримали одноразову адресну грошову допомогу, у 2007–2020 рр., *осіб*

Рік	2007	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Кіль кість осіб	3297	2815	3411	3936	3680	3571	2054	1594	844	777	361	276	440

Складено за даними директорату фахової передвищої, вищої освіти Міністерства освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua.

Згідно із Законом України «Про вищу освіту», особи, які уклали угоду про відпрацювання не менше трьох років у сільській місцевості або селищах міського типу, мають право на першочергове зарахування для здобуття вищої освіти за медичними, мистецькими та педагогічними спеціальностями на конкурсній основі в межах установлених квот, при їх зарахуванні на місця, що фінансуються за державним (регіональним) замовленням.

Порядок надання одноразової адресної грошової допомоги деяким категоріям випускників ЗВО, які здобули освіту за напрямами і спеціальностями педагогічного профілю, затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 28.03.2016 № 343.

Як видно з табл. 1.9.7, чисельність випускників ЗВО, що отримали адресну одноразову грошову допомогу, істотно скорочується та у 2019 р. становила 276 осіб, що на 23,5 % менше, ніж у попередньому році, та в 5,8 і 12,4 раза нижче від цього показника у 2015 і 2010 рр. відповідно. Очевидно, що цей підхід себе вичерпав та не забезпечує мотивації випускників до професійної діяльності за обраним фахом. Потребує першочергового, принципового перегляду система заробітної плати педагогічних працівників, умов праці та їх соціального забезпечення (житло, медичне обслуговування, транспорт тощо).

У 2019 р. правом на першочергове зарахування до закладів педагогічної освіти за державним (регіональним) замовленням скористалися 35 осіб, які стали переможцями конкурсів і уклали угоду про відпрацювання не менше трьох років у сільській місцевості або селищі міського типу згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 417 «Деякі питання реалізації права осіб на першочергове зарахування до закладів вищої медичної і педагогічної освіти за державним (регіональним) замовленням». Такі конкурси були проведені лише в 10 регіонах країни. Необхідно зазначити, що цей підхід теж себе вичерпав та потребує невідкладного реформування.

У 2020 р. правом на першочергове зарахування до закладів педагогічної освіти за державним (регіональним) замовленням скористалися 14 осіб, котрі стали переможцями конкурсів і уклали угоду про відпрацювання не менше трьох років у сільській місцевості або селищі міського типу згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 417.

1.9.6. Працевлаштованість за набутою спеціальністю випускників ЗВО, які навчалися за державним замовленням за спеціальностями галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» (2016–2019 рр.)

Слід зазначити, що до останнього часу деталізованих досліджень рівня працевлаштування випускників-педагогів за майже весь період незалежності країни не проводилося. Для оцінювання працевлаштованості взято результати моніторингового дослідження, виконаного директоратом вищої освіти та освіти дорослих за участі профільних фахівців ДНУ «Інститут освітньої аналітики» та ДП «Інфоресурс» відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 15.11.2019 № 1430 у період з 1 листопада 2019 р. до 30 січня 2020 р. із метою з'ясування ефективності діяльності ЗВО стосовно підготовки педагогічних працівників, а також результати відповідного дослідження ДНУ «Інститут освітньої аналітики», проведеного у 2020 р.

Завданням моніторингового дослідження було з'ясування чисельності педагогічних працівників закладів освіти, які здобули вищу освіту за освітньо-кваліфікаційними рівнями молодшого спеціаліста та спеціаліста, ступенями бакалавра й магістра впродовж 2016–2019 рр., та встановлення відповідності здобутого фаху сфері їхньої трудової діяльності.

Характеристика рівня та напрямків працевлаштування за фахом випускників закладів вищої освіти педагогічного спрямування за період 2016–2019 рр.

За результатами моніторингового дослідження загальна чисельність педагогічних працівників закладів освіти, які здобули вищу освіту в період 2016–2019 рр., становила 49 тис. осіб, із котрих 35,1 тис. осіб (71,6 %) припадало на педагогічних працівників, що працюють у містах, 13,9 тис. осіб (28,4 %) – у сільській місцевості.

За освітньою кваліфікацією колишні випускники періоду, що аналізується, розподілилися таким чином: 3,2 тис. осіб (6,6 %) здобули освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста, 15,6 тис. осіб (31,8 %) – ступінь бакалавра, 14,7 тис. осіб (30,0 %) – освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста та 15,5 тис. осіб (31,6 %) – ступінь магістра (рис. 1.9.1).

Слід зазначити, що за цей період спостерігається істотне коливання кількості випускників ЗВО педагогічного профілю, які пішли працювати до закладів освіти. Протягом 2016–2018 рр. зафіксовано помітне щорічне зростання цього показника (в 1,77 раза відповідно), а в 2019 р. – його падіння на 40 % до попереднього року. Однією із причин такої ситуації є зниження рівня працевлаштування випускників профільних ЗВО за фахом, обумовлене падінням престижності педагогічної діяльності та загальним для країни трендом щодо відпливу молоді за кордон.

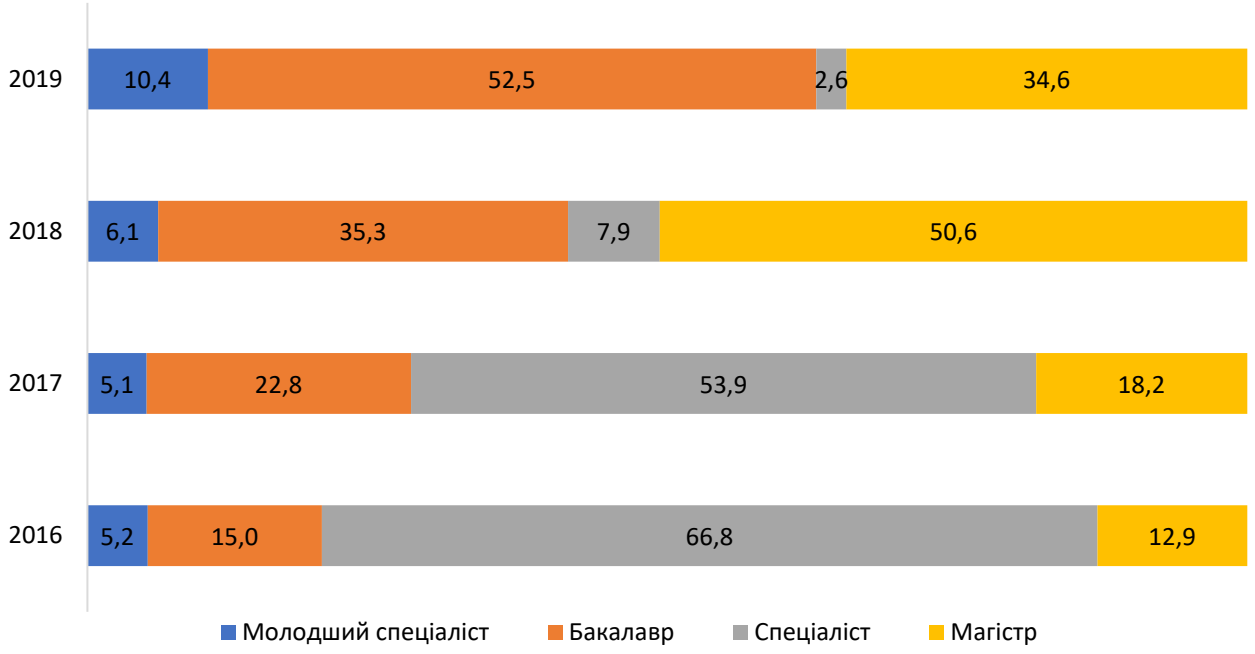

Рис. 1.9.1. **Частка педагогічних працівників закладів освіти, які здобули вищу освіту в період 2016–2019 рр., за освітніми ступенями/освітньо-кваліфікаційними рівнями,** *%*

Побудовано за матеріалами дослідження «Моніторинг ефективності підготовки педагогічних працівників та їх працевлаштування» (наказ Міністерства освіти і науки України від 15.11.2019 № 1430).

За статево-віковою структурою в цій категорії педагогічних працівників, як і в цілому у галузі освіти, переважають жінки (43,2 тис. осіб, або 88,2 %) та працівники вікової категорії 22–25 років. Переважна більшість чоловіків зайнята в закладах загальної середньої освіти.

Результати моніторингового дослідження дають підстави для важливого висновку: переважна частина профільних ЗВО готують педагогічних працівників саме для задоволення потреб регіональних ринків праці, тобто для регіонів, у котрих вони розташовані. Водночас є ціла група ЗВО (Бердянський державний педагогічний університет, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка та деякі інші), що здійснюють підготовку педагогічних працівників і для інших регіонів, тобто задовольняють потреби декількох регіональних ринків праці, а в окремих випадках також забезпечують підготовку кадрів на національному рівні (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова). Частка випускників, які працевлаштовуються в заклади освіти регіону, де розміщений «випускний» ЗВО, становить 71,6 %.

Серед регіонів країни найвищий рівень концентрації за місцем проживання випускників-педагогів характерний для Закарпатської (96,9 %), Чернівецької (96 %) і Одеської (94,5 %) областей, найнижчий – для Черкаської (73,4 %), Київської (74,3 %) та Луганської (74,9 %) областей відповідно (дані отримані

шляхом співставлення місця складання ЗНО та місця працевлаштування). Проведене моніторингове дослідження також дало змогу визначити фактичний середній (за 2017–2019 рр.) рівень працевлаштування за фахом випускників ЗВО за спеціальностями галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка». Частка цієї категорії випускників у загальній чисельності випускників, які здобули вищу освіту за педагогічними спеціальностями по Україні, – в середньому 18,2 %, зокрема за освітньо-кваліфікаційними рівнями та освітніми ступенями: спеціаліст – 24,3 %, бакалавр – 20,3 %, магістр – 16,4 % і молодший спеціаліст – 5,8 %. Зауважимо, що найбільша кількість випускників працевлаштовувалася до закладів загальної середньої та дошкільної освіти (63,4 і 30 % загалу відповідно). Незначна решта випускників-педагогів розпочинали роботу в закладах позашкільної, професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти майже в рівних пропорціях у межах 2,0–2,5 % на кожний із цих секторів освіти.

Серед спеціальностей галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» за рівнем працевлаштування очікувано лідирують спеціальності 014 «Середня освіта», 013 «Початкова освіта» та 012 «Дошкільна освіта», на які припадає 87,8 % працевлаштованих випускників.

Слід зазначити, що в динаміці за період 2017–2019 рр. рівень працевлаштування за «освітніми» спеціальностями в розрізі освітньо-кваліфікаційних рівнів / освітніх ступенів був досить диференційованим. Наприклад, динамічне зростання цього показника характерне для спеціальностей 014 «Середня освіта», 015 «Професійна освіта» та 017 «Фізична культура і спорт» освітнього ступеня «бакалавр»; 011 «Науки про освіту» освітнього ступеня «магістр»; 012 «Дошкільна освіта» і 013 «Початкова освіта» освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст» тощо. Поряд із цим, істотне зниження рівня працевлаштування характерне для таких спеціальностей, як 012 «Дошкільна освіта», 013 «Початкова освіта», 014 «Середня освіта», 015 «Професійна освіта» та 016 «Спеціальна освіта» освітнього ступеня «магістр».

Серед ЗВО, в яких протягом 2017–2019 рр. за спеціальностями галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» здобули освіту понад тисяча педагогічних працівників, найвищий рівень працевлаштування до закладів освіти – в ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (26,3 %) та Бердянського державного педагогічного університету (25,2 %).

Зауважимо, що тільки у 9 із 17 ЗВО цієї категорії показник рівня працевлаштування перевищує середнє його значення по країні для ЗВО педагогічного профілю.

Визначення потреби в педагогічних кадрах на основі співставлення відповідного попиту та пропозиції на офіційному ринку праці України

Визначення потреби в педагогічних кадрах на основі співставлення відповідного попиту і пропозиції на офіційному ринку праці України виконано в ДНУ «Інститут освітньої аналітики» та включено в аналітичну записку

«Моніторинг забезпечення педагогічними працівниками закладів освіти України: методологічні підходи до прогнозування». В основу цього моніторингового дослідження покладено методологічний підхід, описаний в аналітичній записці «Методологічні підходи до оцінки кадрових потреб у фахівцях із вищою освітою зі спеціальностей», підготовленій науковцями ДНУ «Інститут освітньої аналітики» та поданій до Міністерства освіти і науки України (вихідний лист від 23.04.2020 № 04-12/119).

Вказаний методологічний підхід частково адаптовано до специфічних умов використання праці та умов регулювання соціально-трудових відносин у педагогів (врахування приналежності закладів освіти до державної чи комунальної власності тощо). Основні результати цього моніторингового дослідження наведено нижче.

Пропозиція педагогічних кадрів

За обсяг пропозиції педагогічних кадрів вважалась чисельність безробітних із відповідним рівнем освіти, професійними кваліфікаціями чи трудовим стажем у розрізі певних професій/посад. Середнє значення цього показника за останніх три роки в Україні – 25,3 тис. осіб. Частка безробітних педагогічних працівників становила 2,3 % середньої чисельності безробітних в Україні. Важливо, що для безробітних – педагогічних працівників, як і для безробітних в Україні загалом, спостерігається тенденція поступового щорічного зниження безробіття на офіційному ринку праці.

У регіональному розрізі розподіл безробітних – педагогічних працівників переважно відповідає системі розселення населення країни. До п’ятірки регіонів – «лідерів» за цим показником входять Дніпропетровська (7,4 % загальної чисельності безробітних – педагогічних працівників по країні), Запорізька (6,8 %), Івано-Франківська (6,7 %), Харківська (5,4 %) та Львівська (5,3 %) області. Загалом на цю групу регіонів припадає майже третина (31,6 %) таких педагогічних працівників. Винятком із загальної тенденції по країні (стосовно чисельності населення регіону) є Івано-Франківська область; також до «лідерів» не ввійшли великі за чисельністю населення регіони – місто Київ (1,7 %) і Одеська область (3,3 %). Найнижчі показники, крім столиці, характерні для Луганської (1,6 %), Чернівецької (1,7 %), Херсонської (2,7 %) й Київської (2,9 %) областей.

Як зазначалося вище, загальною тенденцією по країні є динамічне зниження пропозиції безробітних – педагогічних працівників. Виняток становлять 9 регіонів, для котрих характерне зростання пропозиції педпрацівників на офіційному ринку праці. Варто відзначити Хмельницьку область (приріст у 2019 р. відносно 2017 р. – 69,8 %), а також Закарпатську (50,9 %), Одеську (14,4 %), Чернівецьку (11,5 %) та Миколаївську (10,3 %) області.

У розрізі освітніх ступенів / освітньо-кваліфікаційних рівнів в Україні переважають безробітні педагогічні працівники з дипломами магістрів (54,2 %) і

бакалаврів (26,4 %). На молодших спеціалістів припадає відповідно 19,4 % (рис. 1.9.2). Це пояснюється, з одного боку, послідовністю здобуття вищої педагогічної освіти, з другого – непорівнянними обсягами підготовки студентів відповідного ступеня / освітньо-кваліфікаційного рівня в абсолютних значеннях. У регіональному розрізі найбільшу частку пропозиції на ринку праці становлять безробітні-магістри: в Рівненській області – 71,2 %, Хмельницькій – 69,1 %, Тернопільській – 64,3 %, Волинській – 61,9 %, у м. Києві – 61,3 %. Серед безробітних із дипломом бакалавра перші позиції за цим показником посідають Івано-Франківська (37,4 %), Дніпропетровська (35,4 %), Запорізька (34,4 %), Донецька (31,7 %) області та м. Київ (30,3 %).

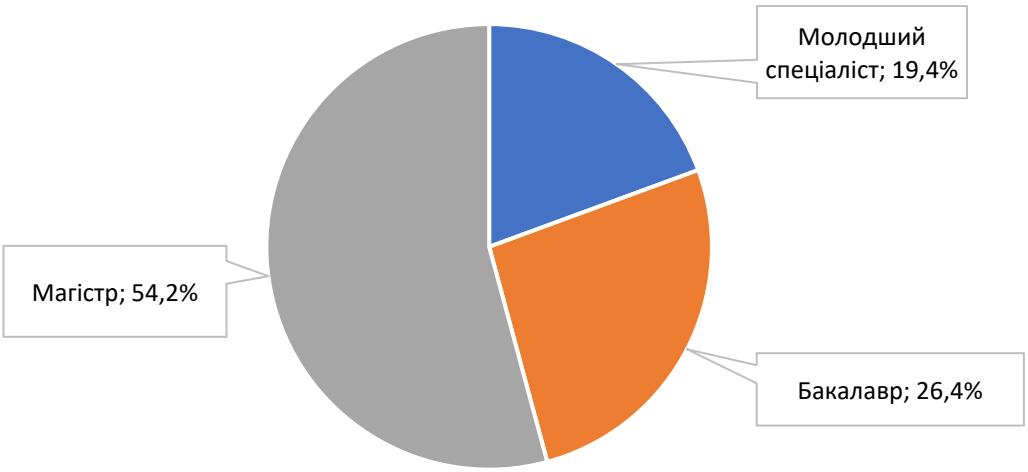

Рис. 1.9.2. **Середньорічна чисельність безробітних – педагогічних працівників (молодших спеціалістів, бакалаврів і магістрів) за 2017–2019 рр.,** *%*

Побудовано авторами та включено в аналітичну записку «Моніторинг забезпечення педагогічними працівниками закладів освіти України: методологічні підходи до прогнозування». URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/1-na_sajt_AZ_Monitoring_potrebi_ZO_u_pedpratsivnikahfinal.pdf.

Для освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста за цим показником лідирують п’ять регіонів: Миколаївська (28,8 %), Одеська (27,1 %), Чернівецька (25,3 %), Кіровоградська (24,6 %) й Черкаська (22,5 %) області.

У розрізі 49 посад, що застосовуються в діяльності закладів освіти за трьома освітніми ступенями / освітньо-кваліфікаційними рівнями (21 – для магістрів, 19 – для бакалаврів, 9 – для молодших спеціалістів) за шістьма «педагогічними» спеціальностями, найвищий середній обсяг безробітних за останніх три роки характерний для вчителів закладів ЗСО (6 814 осіб), вихователів із дипломом бакалавра (3 716 осіб) та вихователів закладу дошкільної освіти з дипломом магістра (2 133 особи). Загалом на ці три посади припадала рівно половина пропозиції педагогічних працівників на офіційному ринку праці країни.

За «педагогічними» спеціальностями найбільша чисельність безробітних педагогічних працівників притаманна спеціальностям 014 «Середня освіта (за предметними спеціальностями)» та 012 «Дошкільна освіта», частка яких коливалася в межах 75–85 % загалу залежно від регіону.

Показник характеризується кількістю вакансій на регіональних і національному офіційних ринках праці. Середньорічна (за останніх три роки) кількість вакансій для педагогічних працівників становила 37,4 тис. од., або 3,4 % загалу по країні.

Важливо, що як для кадрових потреб у педагогічних працівниках зокрема, так і для попиту на робочу силу в Україні загалом спостерігається чітка тенденція поступового щорічного зростання кількості вакансій на офіційному ринку праці.

У регіональному розрізі розподіл вакансій для педагогічних працівників переважно відповідає системі розселення населення країни. П'ятірку «лідерів» за цим показником формують місто Київ (8,8 %), Харківська (6,9 %), Львівська (6,5 %), Дніпропетровська (6,3 %) та Запорізька (5,4 %) області. Загалом на цю групу регіонів припадає третина (33,9 %) вакансій для педагогічних працівників. Найнижчі значення цього показника характерні для Хмельницької області (1,7 %) і невеликих за чисельністю населення Чернівецької, Луганської, Кіровоградської (по 2,2 %), Херсонської (2,3 %) областей.

Усім регіонам країни властиве щорічне зростання кількості відповідних вакансій. Найвищі темпи приросту цього показника (відношення показника 2019 р. до показника 2017 р.) зафіксовано в м. Києві (83 %), Івано-Франківській (72,4 %), Закарпатській (62,3 %), Запорізькій (56,4 %) та Рівненській (55,6 %) областях.

У розрізі освітніх ступенів / освітньо-кваліфікаційних рівнів в Україні переважають вакансії для педагогічних працівників із дипломами магістрів (50,8 %) і бакалаврів (30,1 %). На молодших спеціалістів припадало 19,1 %. У регіональному розрізі найбільша частка попиту на магістрів із боку роботодавців характерна для Хмельницької (65,4 %), Рівненської (63 %), Волинської (62,3 %), Київської (58,4 %) та Одеської (57,9 %) областей. Найнижчі значення цього показника – в Запорізькій (40,4 %), Дніпропетровській (41,6 %), Донецькій (41,8 %), Харківській (46,7 %) і Херсонській (47,3 %) областях. Стосовно потреби в педагогах із дипломом бакалавра перші позиції посідають Дніпропетровська (40,6 %), Запорізька (39,5 %), Донецька (37,5 %) та Сумська (37 %), області.

За ознакою «педагогічна посада» найвищий середній обсяг вакансій за останніх три роки притаманний (як і стосовно обсягів безробітних) вчителям закладів ЗСО (10 824 од.), вихователям із дипломом бакалавра (7 190 од.) та вихователям закладу дошкільної освіти з дипломом магістра (2 701 од.). Загалом на зазначені три посади припадало більше половини (55,4 %) вакансій для педагогічних працівників на офіційному ринку праці країни (рис. 1.9.3).

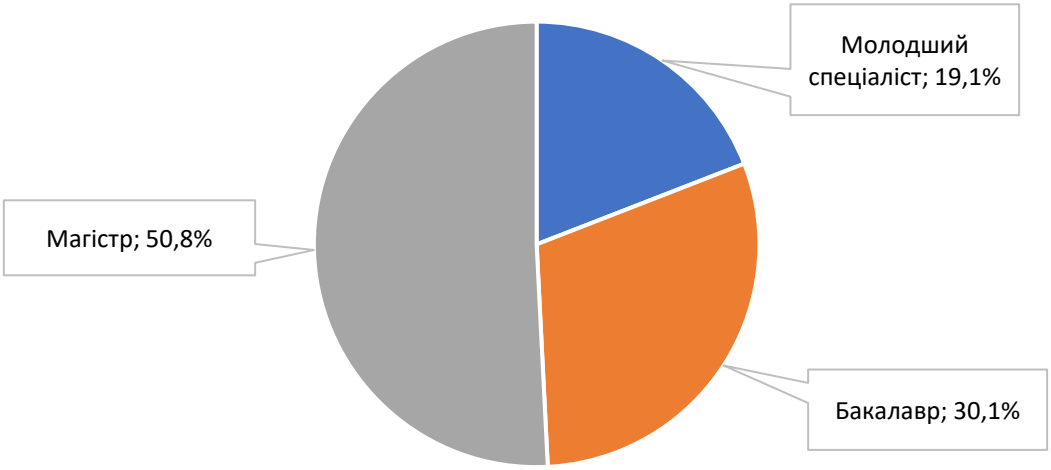

Рис. 1.9.3. **Середньорічна кількість вакансій для педагогічних працівників (молодших спеціалістів, бакалаврів і магістрів) за 2017–2019 рр.,** *%*

Побудовано авторами та включено в аналітичну записку «Моніторинг забезпечення педагогічними працівниками закладів освіти України: методологічні підходи до прогнозування». URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/1-na_sajt_AZ_Monitoring_potrebi_ZO_u_pedpratsivnikahfinal.pdf.

За «педагогічними» спеціальностями найбільша кількість вакансій для педагогічних працівників (як і у випадку з безробітними педагогічними працівниками) була характерна для спеціальностей 014 «Середня освіта (за предметними спеціальностями)» та 012 «Дошкільна освіта». Частка цих спеціальностей коливалася в межах 60–85 % загалу залежно від регіону.

Збалансованість попиту та пропозиції педагогічних працівників

Методикою цього дослідження передбачено, що показник збалансованості попиту та пропозиції (Кзб) відображає співвідношення середньої за останніх три роки чисельності безробітних педагогічних працівників до середньої за останніх три роки кількості вакансій для відповідних посад. У цілому по Україні він становить 0,68, що свідчить про чітко виражену загальну дефіцитність педагогічних кадрів.

Слід зауважити, що для ознак «регіон», «педагогічна спеціальність» та «освітній ступінь / освітньо-кваліфікаційний рівень» цей показник свідчить або про повну збалансованість попиту і пропозиції, або про дефіцитність педагогічних працівників, тобто про високий попит на них із боку закладів освіти.

Наприклад, у регіональному розрізі тільки в п’яти областях Кзб вищий за одиницю – у Хмельницькій (1,59), Вінницькій (1,16), Кіровоградській (1,13), Донецькій (1,02) та Івано-Франківській (1). Ще у п’яти областях це співвідношення наближається до одиниці – Черкаській (0,86), Запорізькій (0,83),

Сумській (0,83), Херсонській (0,81) і Дніпропетровській (0,80), що вже свідчить про наявність у них певного дефіциту педагогічних кадрів. Саме ці області можна віднести до регіонів із майже збалансованим попитом та пропозицією педагогічних працівників на регіональних офіційних ринках праці. Для решти регіонів характерні дефіцитність, надмірна дефіцитність та критична дефіцитність педагогічних кадрів. Критичну дефіцитність має місто Київ, де Кзб становить лише 0,13, тобто на одного безробітного педагогічного працівника припадає майже 8 відповідних вакансій. До регіонів із надмірною дефіцитністю педагогічних працівників належать Закарпатська (0,45), Одеська (0,46) і Луганська (0,49) області (рис. 1.9.4).

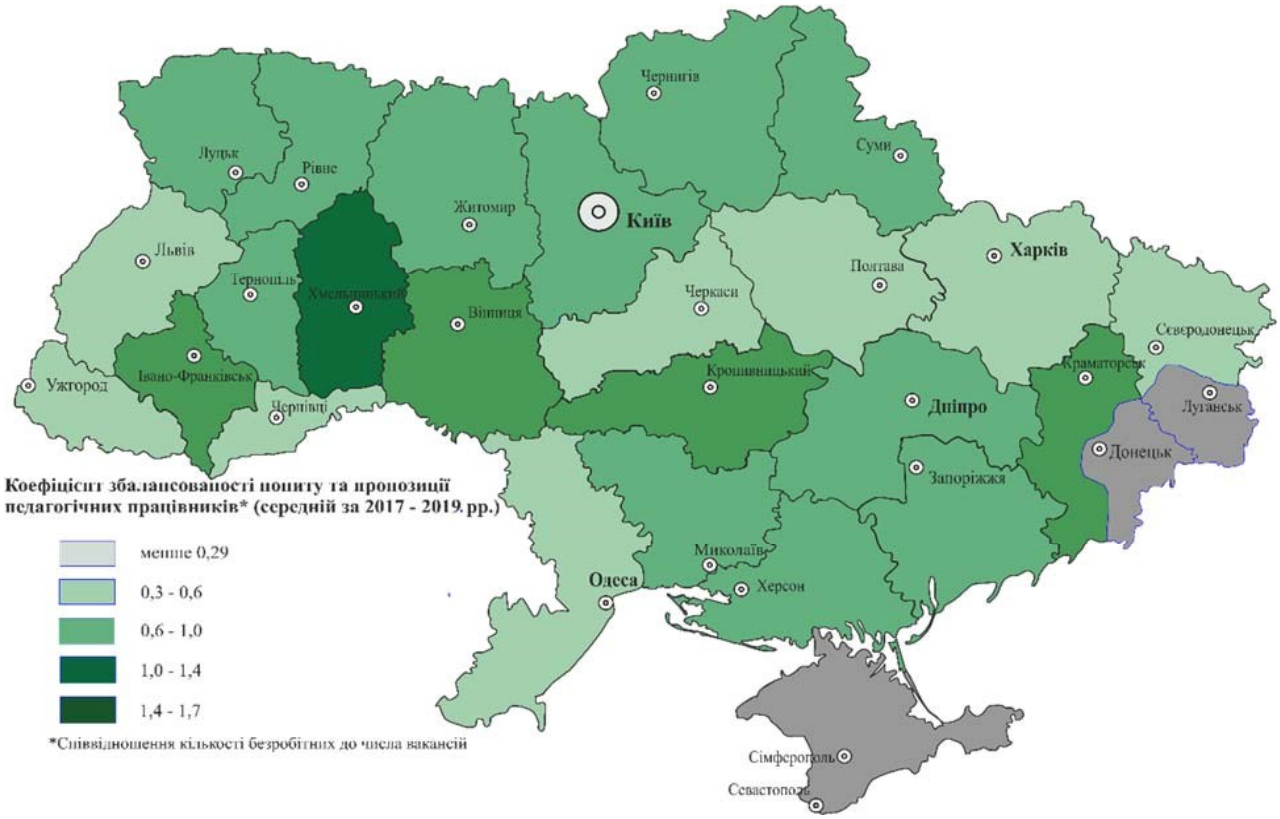

Рис. 1.9.4. **Розподіл регіонів за коефіцієнтом збалансованості попиту та пропозиції педагогічних працівників**

Побудовано авторами та включено в аналітичну записку «Моніторинг забезпечення педагогічними працівниками закладів освіти України: методологічні підходи до прогнозування». URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/1-na_sajt_AZ_Monitoring_potrebi_ZO_u_pedpratsivnikahfinal.pdf.

На національному рівні дефіцитність характерна для всіх «педагогічних» спеціальностей (окрім практично незапитаної ринком праці спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки») та освітніх ступенів / освітньо-кваліфікаційних рівнів (магістр – 0,72, молодший спеціаліст – 0,69, бакалавр – 0,60).

Прогноз потреби в педагогічних працівниках на національному та регіональних офіційних ринках праці

За проведеними розрахунками потреба у педагогічних працівниках в Україні на найближчі роки становить 47 тис. осіб щорічно. Її приріст до 2019 р. становив 2,5 тис. працівників. У регіональному розрізі найбільша прогнозована потреба – в місті Києві (9,4 %), Харківській (6,4 %), Львівській (6,3 %), Запорізькій (6,2 %) та Дніпропетровській (5,9 %) областях, що повністю відповідає вітчизняній системі розселення й локалізації закладів загальної середньої та вищої освіти педагогічного спрямування (рис. 1.9.5). На ці п’ять регіонів припадає третина (34,2 %) всієї прогнозованої потреби в педагогічних кадрах.

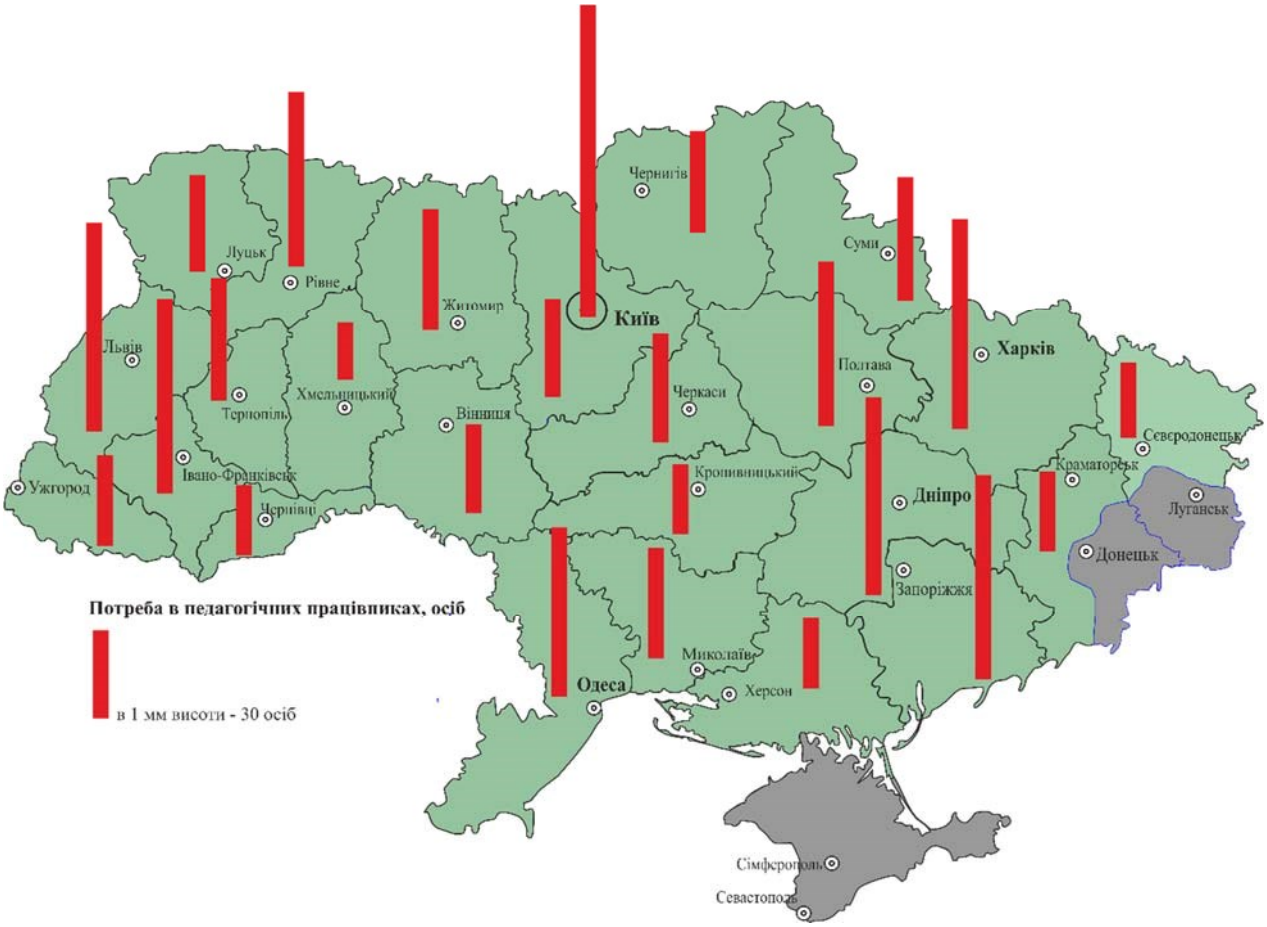

Рис. 1.9.5. **Розподіл прогнозної потреби в педагогічних працівниках на регіональних офіційних ринках праці,** *осіб*

Побудовано авторами та включено в аналітичну записку «Моніторинг забезпечення педагогічними працівниками закладів освіти України: методологічні підходи до прогнозування». URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/1-na_sajt_AZ_Monitoring_potrebi_ZO_u_pedpratsivnikahfinal.pdf.

За «педагогічними» спеціальностями прогнозована потреба в педагогічних працівниках розподілилася таким чином:

- за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки» практично відсутня (всього 49 осіб, або 0,1 %);

- за спеціальністю 014 «Середня освіта (за предметними спеціальностями)» – 19 920 осіб, або 42,5 %;
- за спеціальністю 012 «Дошкільна освіта» – 19 090 осіб, або 40,6 %;
- за спеціальністю 013 «Початкова освіта» – 2 857 осіб, або 6,1 %;
- за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта» – 2 775 осіб, або 5,9 %;
- за спеціальністю 017 «Фізична культура і спорт» – 2 246 осіб, або 4,8 % (рис. 1.9.6).

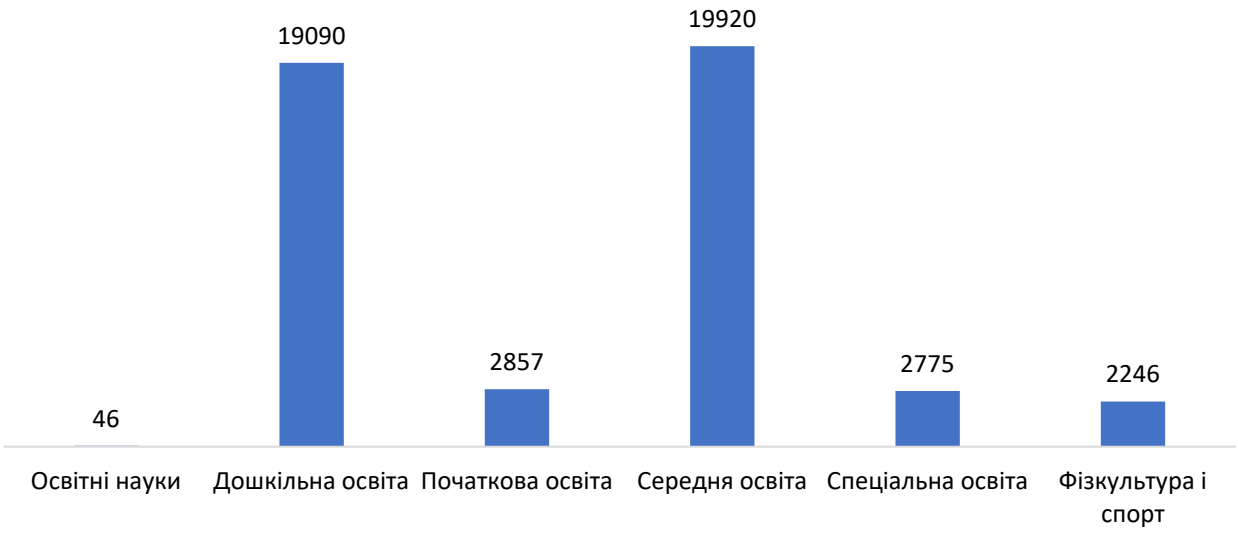

Рис. 1.9.6. **Прогнозна потреба в педагогічних працівниках у розрізі «педагогічних» спеціальностей,** *осіб*

Побудовано авторами та включено в аналітичну записку «Моніторинг забезпечення педагогічними працівниками закладів освіти України: методологічні підходи до прогнозування». URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/1-na_sajt_AZ_Monitoring_potrebi_ZO_u_pedpratsivnikahfinal.pdf.

За освітніми ступенями / освітньо-кваліфікаційними рівнями прогнозована потреба в педагогічних працівниках – молодших спеціалістах становить 9 855 осіб, або 21 %, бакалаврах – 14 594 особи, або 31 %, магістрах – 22 515 осіб, або 47,9 % (рис. 1.9.7).

Рис. 1.9.7. **Прогнозована потреба в педагогічних працівниках за освітніми ступенями (молодший спеціаліст, бакалавр та магістр),** *осіб*

Побудовано авторами та включено в аналітичну записку «Моніторинг забезпечення педагогічними працівниками закладів освіти України: методологічні підходи до прогнозування». URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/1-na_sajt_AZ_Monitoring_potrebi_ZO_u_pedpratsivnikahfinal.pdf.

Надалі проаналізуємо необхідні обсяги підготовки закладами вищої освіти педагогічних працівників шляхом співставлення їх із наявними попитом та пропозицією на офіційному ринку праці України.

Для визначення обсягів підготовки ЗВО педагогічних працівників застосовано такі підходи та обмеження:

• джерелом статистичної інформації обрано дані зі статистичних збірників Державної служби статистики України «Вища освіта України в 2017 році» та «Вища освіта України в 2018 році»;

• з огляду на те, що за цей період випуск відбувався за спеціальностями, визначеними різними переліками спеціальності, дані зводилися в укрупненому форматі за галуззю знань 01 «Освіта/Педагогіка» (без спеціальності «Професійна освіта»);

• дані за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста були включені в дані за освітнім ступенем магістра.

Аналіз отриманих даних дає підстави для таких висновків:

• спостерігається тенденція динамічного скорочення випуску ЗВО педагогічних працівників. Так, наприклад, у 2019 р. він зменшився на 14,6 % порівняно з 2017 р.;

• за освітніми ступенями відповідне скорочення найбільш характерне для бакалаврів (–30,4 %);

• як загальний середній річний обсяг випуску педагогічних працівників за 2017–2019 рр., так і випуск за освітніми ступенями / освітньо-кваліфікаційними рівнями на 7–18 % нижчі від прогнозованої потреби в педагогічних кадрах, котра формується на національному ринку праці.

Отже, за умови запровадження державою істотних матеріальних, соціальних і побутових преференцій випускникам ЗВО педагогічного профілю – майбутнім педагогічним працівникам, підвищення престижності педагогічної праці тощо, щорічний випуск ЗВО за відповідними спеціальностями практично близький до покриття потреби в педагогічних кадрах, яка формується на офіційному ринку праці країни.

Висновки

1. Одним із важливих перспективних завдань реформування вищої освіти залишається забезпечення ефективного функціонування мережі ЗВО, що здійснюють підготовку педагогічних працівників, а також суб’єктів підвищення кваліфікації педагогічних працівників. З моменту ухвалення Концепції розвитку педагогічної освіти вжито низку важливих заходів, спрямованих на поліпшення підготовки педагогічних працівників нової генерації, створення умов для їх неперервного професійного й особистісного розвитку. Зміст цих заходів стосувався питань визначення засад функціонування регульованих професій; розроблення професійних стандартів, формування спеціальних вимог щодо підготовки до професійної діяльності та професійного вдосконалення педагогічних кадрів; створення інструментарію, котрий забезпечуватиме

відповідність якості підготовки фахівців у освітній галузі вимогам ринку праці тощо.

2. В Україні за останні роки сформувалася досить стабільна мережа ЗВО, які здійснюють підготовку педагогів із домінуючою роллю закладів вищої освіти університетського рівня. В кожній області України функціонують інститути (академії) підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Підготовка педагогів враховує План впровадження Концепції розвитку педагогічної освіти, де сформульовано вимоги й умови доступу педагогів до професійної педагогічної діяльності. В рамках заходів з удосконалення вищої та фахової передвищої педагогічної освіти адаптовано систему стимулювання й мотивації педагогічних працівників із метою підвищення їх освітнього рівня та професійної майстерності.

Держава поступово збільшує обсяг фінансової підтримки місцевим бюджетам для вдосконалення кваліфікації педагогічних працівників.

3. Моніторингові дослідження фактичного рівня працевлаштування за фахом у 2016–2019 рр. випускників ЗВО за галуззю знань 01 «Освіта/Педагогіка» засвідчили:

- переважна більшість профільних ЗВО готують педагогічних працівників саме для задоволення потреб регіональних ринків праці, тобто для регіонів, у котрих вони розташовані;

- середній рівень працевлаштування за фахом випускників ЗВО за «педагогічними» спеціальностями дуже низький – 18,2 %, зокрема за освітньо-кваліфікаційними рівнями та освітніми ступенями: спеціаліст – 24,3 %, бакалавр – 20,3 %, магістр – 16,4 % та молодший спеціаліст – 5,8 %;

- випускники ЗВО, що здобули вищу освіту за педагогічними спеціальностями, не бажають працювати за фахом, а реалізують себе в інших сферах економічної діяльності, де основною вимогою є наявність вищої освіти без пріоритетів за спеціальностями. Зазначене свідчить, що існує потреба в принциповому оновленні моделі формування мотивації до професійної педагогічної діяльності і здобуття вищої педагогічної освіти.

4. Проведено дослідження стосовно прогнозування величини додаткових кадрових потреб закладів загальної середньої освіти в педагогічних працівниках на середньостроковий період 2021–2023 рр. за допомогою двох взаємодоповнюючих методів: оцінки за збалансованістю ринку праці й оцінки за демографічною статистикою, який враховує наявні вакансії педагогічних працівників та їх вибування внаслідок виходу на пенсію. За отриманими оцінками ця щорічна величина дорівнює 15,1–15,6 тис. вчителів-предметників.

За галуззю знань 01 «Освіта» педагогічні ЗВО України випускають у середньому близько 20 тис. фахівців (бакалаврів і магістрів). Тобто прогнозна потреба покривається випуском молодих фахівців.

5. Пропозиція педагогічних кадрів на офіційному ринку праці країни:

– у країні в цілому спостерігається тенденція динамічного щорічного скорочення чисельності безробітних педагогічних працівників. Серед третини регіонів, що не підпадають під цю позитивну тенденцію, виділяються Хмельницька та Закарпатська області;

– у регіональному розрізі розподіл безробітних – педагогічних працівників здебільшого відповідає системі розселення населення країни. Винятком із цього правила в позитивному сенсі є місто Київ і Одеська область, у негативному – Івано-Франківська область;

– серед безробітних педагогічних працівників переважають особи з освітнім ступенем магістра. Найбільша їх частка в Рівненській області. Лідером серед безробітних-бакалаврів є Івано-Франківська область, молодших спеціалістів – Миколаївська область;

– половина безробітних педагогічних працівників припадає на посади вчителів закладу загальної середньої освіти, вихователів та вихователів закладу дошкільної освіти;

– за ознакою «“педагогічна” спеціальність» чотири із п’яти безробітних – педагогічних працівників припадають на спеціальності 014 «Середня освіта (за предметними спеціальностями)» та 012 «Дошкільна освіта».

6. Попит на педагогічних працівників на офіційному ринку праці країни:

- кадрова потреба в педагогічних працівниках демонструє чітку тенденцію поступового щорічного зростання кількості вакансій на офіційному ринку праці;

- у регіональному розрізі розподіл вакансій для педагогічних працівників практично повністю відповідає системі розселення населення країни;

- для всіх без винятку регіонів країни характерним є щорічне зростання кількості відповідних вакансій;

- у розрізі освітніх ступенів в Україні половина вакансій для педагогічних працівників потребують наявності диплома магістра та майже третина – бакалавра;

- в розрізі педагогічних посад найвищий середній обсяг вакансій стосується вчителів закладів ЗСО, вихователів і вихователів закладу дошкільної освіти – на ці посади припадає більше половини (55,4 %) вакансій;

- за вакансіями серед «педагогічних» спеціальностей домінують спеціальності 014 «Середня освіта (за предметними спеціальностями)» та 012 «Дошкільна освіта». За цими спеціальностями формується понад дві третини потреби в педагогічних кадрах.

Стосовно збалансованості попиту та пропозиції педагогічних працівників:

– як на національному рівні, так і в більшості регіонів наявна дефіцитність педагогічних кадрів, що характерна для всіх «педагогічних» спеціальностей (окрім практично незапитаної ринком праці спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки») та освітніх ступенів / освітньо-кваліфікаційних рівнів;

– високий дефіцит педагогічних кадрів є досить серйозною проблемою, яка може бути пов’язана з тим, що у країні:

- низька привабливість вакансій, передусім через доволі невисоку оплату праці порівняно із середньою по регіону;
- відплив педагогічних кадрів до інших видів економічної діяльності, регіонів та/чи країн із/без збереження професійного профілю;
- падіння престижності педагогічної праці в цілому серед молоді та діючих вчителів і вихователів зокрема.

7. Як зазначалося, частка випускників ЗВО з педагогічних спеціальностей, котрі впродовж трьох років «закріплюються» на профільному місці роботи, є низькою та не перевищує однієї п'ятої (близько 18,2 %) випуску. Внаслідок цього відбувається поступове старіння складу педагогічних працівників.

Для виправлення ситуації необхідно розробити комплекс заходів із підвищення престижності праці вчителя, фінансових стимулів закріплення молодих вчителів у сільських школах тощо.

8. З метою поліпшення підготовки педагогічних кадрів у ЗВО України слід у середньостроковій перспективі розв'язати такі основні завдання:

- запровадити істотні матеріальні, соціальні й побутові преференції випускникам ЗВО педагогічного профілю – майбутнім педагогічним працівникам для підвищення престижності педагогічної праці;

– вивчити питання щодо трансформації закладів післядипломної педагогічної освіти в регіональні центри освіти дорослих із наданням їм інституціональної та фінансової автономії;

– провести у визначених регіонах (наприклад, тих, де понад 80 % випускників-педагогів працевлаштовуються за фахом на території розміщення ЗВО) експеримент щодо спільного фінансування підготовки педагогічних працівників у закладах вищої освіти з державного та регіонального бюджету шляхом розміщення в них регіонального замовлення на підготовку таких фахівців;

- забезпечити підвищення якості освітнього процесу й рівня технічного оснащення ЗВО, які здійснюють підготовку педагогічних кадрів;

- реалізувати комплекс заходів для підвищення рівня знань вступників на педагогічні спеціальності, що дасть змогу отримати більш підготовленого фахівця-випускника;

- забезпечити зростання мотивації до майбутньої професійної діяльності, передусім за рахунок фінансових і соціальних важелів.

2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ

2.1. Трансформація підходів до забезпечення якості освіти (1991–2021 рр.)

Упродовж тридцяти років функціонування системи освіти незалежної України механізми забезпечення якості освіти зазнали істотної трансформації. Починаючи з 1991 р. питання якості освіти було на порядку денному розбудови вітчизняної освіти. Так, у Законі України «Про освіту» (1991 р.)[162] поняття «якість освіти» розглянуто в контексті повноважень центрального органу виконавчої влади стосовно здійснення контролю та участі в моніторингу якості підготовки учнів і студентів та забезпечення якості освіти. Згодом правові засади забезпечення якості освіти в Україні було поглиблено в законах України «Про професійно-технічну освіту» (1998 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Про вищу освіту» (2002 р.) та ін.

Розвитку системи якості освіти завжди приділялася велика увага з боку Уряду. Зокрема, в Національній доктрині розвитку освіти 2002 р. одним із пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку освіти визначено постійне підвищення її якості, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу. Документ декларує, що якість освіти є національним пріоритетом і передумовою національної безпеки держави, основою додержання міжнародних норм і вимог законодавства України щодо реалізації права громадян на освіту. Рівень якості освіти має визначатися державними стандартами та оцінкою громадськості.

Зазначимо, що із початку проголошення незалежності України було обрано курс на інтеграцію вітчизняної освіти до світового освітнього простору, що зумовило приєднання країни до базових міжнародних правових актів. Зокрема, у 2004 р. Міністерством освіти і науки України ухвалено наказ «Про затвердження Програми дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004–2005 роки»[163], який започаткував входження нашої держави до Болонського процесу. Офіційно Україна приєдналася до Болонського процесу на конференції міністрів у Бергені 19 травня 2005 р. Забезпечення якості вищої освіти є ключовим компонентом Болонського процесу.

На початку 2000-х років стартувало запровадження зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) навчальних досягнень випускників середньої школи. Після кількарічних експериментів, у 2005 р. було створено Український центр оцінювання якості освіти (УЦОЯО), покликаний забезпечити проведення ЗНО навчальних досягнень випускників середньої школи, результати якого з

[162] Про освіту : Закон України від 23.05.1991 № 1060-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12#Text.
[163] Про невідкладні заходи щодо запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 31.12.2005 № 1312. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1312-2005-%D0%BF#Text.

2008 р. стали застосовувати для конкурсного відбору студентів до закладів вищої освіти[164].

З метою реалізації ефективної державної політики у сфері освіти у 2013 р. ухвалено Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Стратегія ідентифікувала ключові недоліки функціонування системи освіти, в т. ч. недостатню відповідність надаваних освітніх послуг вимогам суспільства, запитам особистості, потребам ринку праці. Стратегія передбачає низку кроків для усунення недоліків, наприклад заходи з проведення моніторингу якості освіти. В документі наголошується, що національний моніторинг та оцінка системи освіти є важливими стратегічними складовими на наступних вісім років, а ефективність реалізації управління у сфері освіти великою мірою залежить від того, наскільки система моніторингу та оцінювання якості освіти відповідає цілям і завданням державної політики в цій сфері й наскільки управлінські рішення, що приймаються, адекватні результатам і рекомендаціям моніторингових досліджень. Визначено перспективні напрями забезпечення моніторингу та оцінювання якості освіти в Україні: удосконалення системи зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти, покращення оплати праці працівників, залучених до проведення зовнішнього незалежного оцінювання; розроблення моделі проведення моніторингових досліджень для різних рівнів управління освітою; розроблення системи показників якості освіти на національному рівні, які відображали б умови, процеси та освітні результати; проведення моніторингу якості ресурсного забезпечення, освітніх процесів і результатів; участь у міжнародних порівняльних дослідженнях якості освіти (TIMSS, PISA, PIRLS тощо); модернізація та оновлення системи освітньої статистики.

За роки незалежності відповідно до світових тенденцій розвитку освіти відбулося оновлення нормативно-правової бази, що регулює діяльність освітньої сфери. В законах про освіту, ухвалених за останніх п’ять років, питання якості освіти є одним із тих, що визначає стратегію її розвитку на перспективу.

Вагомим інструментом у нормативно-правовому регулюванні забезпечення якості освіти стала низка законодавчих актів, основним із котрих є Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII[165]. У цьому нормативному акті якість освіти розглядається як відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідними стандартами освіти та/або договорами про надання освітніх послуг. Виокремлюється поняття «якість освітньої діяльності», котре розглядається як рівень організаційних процедур із забезпечення та реалізації освітнього процесу, що забезпечує здобуття особами якісної освіти відповідно до вимог, встановлених законодавством та/або договором про надання освітніх послуг.

Крім того, забезпеченню якості освіти присвячено окремий розділ Закону України «Про освіту» (V. Якість освіти), де наведено визначення та окреслено

---

[164] Про невідкладні заходи щодо запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 31.12.2005 № 1312. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1312-2005-%D0%BF#Text.

[165] Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.

складові системи забезпечення якості освіти. Законом також закладено новий підхід до забезпечення її якості, зокрема через створення та функціонування системи забезпечення якості освіти, структура котрої складається із систем внутрішнього й зовнішнього забезпечення якості освіти. Цим законом запроваджено принципово новий підхід до забезпечення її якості – перехід суб'єктів владних повноважень від контролюючих функцій до конструктивної взаємодії із суб'єктами освітнього процесу з метою підвищення якості освіти. Відповідно до Закону «Про освіту» утворено Державну службу якості освіти України (ДСЯО)[166], чия діяльність спрямована на реалізацію державної політики у сфері освіти, зокрема з питань формування внутрішньої та зовнішньої системи забезпечення якості освіти, здійснення державного нагляду (контролю) за закладами освіти щодо дотримання ними законодавства, організації та проведення сертифікації педагогічних працівників. Органи місцевого самоврядування на сьогодні позбавлені контролюючих функцій у сфері освіти.

Кількома роками раніше були запроваджені подібні норми в системі вищої освіти. У сучасній редакції Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.)[167] якість вищої освіти визначено як «відповідність умов провадження освітньої діяльності та результатів навчання вимогам законодавства та стандартам вищої освіти, професійним та/або міжнародним стандартам (за наявності), а також потребам заінтересованих сторін і суспільства, що забезпечується шляхом здійснення процедур внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості». Згідно зі ст. 17 Закону України «Про вищу освіту» було створено Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО), котре стало незалежним, постійно діючим колегіальним органом[168]. Діяльність НАЗЯВО має бути каталізатором позитивних змін у вищій освіті, сформувати культуру забезпечення її якості. Стратегічні цілі НАЗЯВО реалізуються за трьома головними напрямами: якість освітніх послуг; визнання якості наукових результатів; забезпечення системного впливу діяльності Національного агентства.

Слід зауважити, що процес забезпечення якості в сегменті вищої освіти підкріплюється застосуванням відповідних фінансових важелів. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 24.12.2019 № 1146[169] у 2019 р. змінено підходи до фінансування закладів вищої освіти, обсяг якого визначається за результатами їхньої освітньої, наукової й міжнародної діяльності.

---

[166] Про утворення Державної служби якості освіти України : постанова Кабінету Міністрів України від 06.12.2017 № 947.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/947-2017- %D0 %BF#Text.

[167] Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text.

[168] Про утворення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 № 244. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2015- %D0 %BF#Text.

[169] Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності : постанова Кабінету Міністрів України від 24.12.2019 № 1146. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-rozpodil-vidatkiv-derzhavnogo-byudzhetu-mizh-zakladami-vishchoyi-osviti-na-osnovi-pokaznikiv-yih-osvitnoyi-naukovoyi-ta-mizhnarodnoyi-diyalnosti-1146-241219.

Для підвищення якості загальної середньої освіти розроблено Державний стандарт початкової освіти (2018 р.)[170] і Державний стандарт базової середньої освіти[171]. У 2020 р. ухвалено Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX[172], яким гарантується забезпечення кожному доступності та якості повної загальної середньої освіти, сформульовано визначення термінів «якість повної загальної середньої освіти» та «якість освітньої діяльності». Також цим законом унормовується система забезпечення якості повної загальної середньої освіти.

Вагомим кроком щодо вдосконалення якості освіти став Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку "Україна – 2020"» від 12.01.2015 № 5/2015[173]. Серед стратегічних індикаторів з реалізації цієї Стратегії задекларовано майбутню участь України в міжнародному дослідженні якості освіти PISA. Після ретельної підготовки вона вперше взяла участь у міжнародному порівняльному дослідженні якості освіти PISA-2018.

У 2020 р. наказом МОН «Про затвердження Порядку проведення моніторингу якості освіти» від 16.01.2020 № 54[174] визначено деталі механізму підготовки та здійснення моніторингу якості освіти і проведення освітньої діяльності в закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної освіти.

Наразі в рамках реформування дошкільної освіти розроблено Концепцію розвитку дошкільної освіти, в котрій сформульовано чіткі показники якісної дошкільної освіти та шляхи їх досягнення. Концепція пройшла громадське обговорення й доопрацьовується, а основні закладені в ній принципи стануть підґрунтям для нового Закону «Про дошкільну освіту». Крім того, триває підготовка до проведення Українським інститутом розвитку освіти (УІРО) оцінки якості дошкільної освіти за шкалами дослідження ECERS (Early Childhood Environment Rating Scale).

Із метою забезпечення якості в сегменті професійної освіти була сформована Концепція реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року[175], в якій передбачено три напрями реформування професійної освіти: децентралізація управління та фінансування, підвищення якості професійної освіти, посилення зв'язку з ринком праці.

---

[170] Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text.

[171] Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text.

[172] Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text.

[173] Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text.

[174] Про затвердження Порядку проведення моніторингу якості освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 16.01.2020 № 54. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/71055/.

[175] Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.06.2019 № 419-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-realizaciyi-derzhavnoyi-politiki-u-sferi-profesijnoyi-profesijno-tehnichnoyi-osviti-suchasna-profesijna-profesijno-tehnichna-osvita-na-period-do-2027-roku-i120619.

Суттєвою компонентою підвищення якості освітніх послуг є вчасне та якісне підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників. У цьому контексті затверджено Положення про центр професійного розвитку педагогів (постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2020 № 672)[176]. Такі центри покликані узагальнювати й поширювати інформацію про можливості професійного розвитку освітян: програми підвищення кваліфікації, веб-ресурси та інші інструменти, які стануть у пригоді для їх професійного зростання.

Отже, розвиток системи забезпечення якості освіти в Україні, що тривав упродовж тридцяти років незалежності, на сучасному етапі відповідає загальносвітовим тенденціям і вимогам суспільного розвитку держави.

2.2. Діяльність Державної служби якості освіти

Державна служба якості освіти (ДСЯО) утворена як центральний орган виконавчої влади шляхом відповідного перетворення Державної інспекції навчальних закладів України[177]. Діяльність цієї служби спрямована на реалізацію державної політики у сфері освіти, зокрема з питань формування внутрішньої та зовнішньої системи забезпечення якості освіти, здійснення державного нагляду (контролю) за закладами освіти щодо дотримання ними законодавства, організації та проведення сертифікації педагогічних працівників. Під час виконання покладених на неї завдань ДСЯО досягла таких результатів:

- упроваджено механізм проведення інституційного аудиту в закладах загальної середньої освіти;
- розроблено рекомендації щодо побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти в закладах загальної середньої освіти, закладах дошкільної, позашкільної та професійно-технічної освіти;
- підвищено мотивацію вчителів початкової школи до педагогічної діяльності та професійного розвитку шляхом запровадження їх сертифікації;
- розроблено та схвалено Комунікаційну стратегію Державної служби якості освіти України на 2020–2022 роки для забезпечення цілісного інформування суспільства та послідовного створення іміджу.

У рамках реформи освіти «Нова українська школа» в кожній області Урядом утворено територіальні органи ДСЯО[178]. Протягом 2018–2020 рр. сформовано та забезпечено функціонування 24 територіальних органів служби в областях і м. Києві. Діяльність територіальних органів ДСЯО покликана допомогти закладам освіти підвищити якість освіти, сформувати довіру суспільства до закладів освіти та гарантувати її якість.

---

[176] Деякі питання професійного розвитку педагогічних працівників : постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2020 № 672. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2020-%D0%BF#Text.

[177] Про утворення Державної служби якості освіти України : постанова Кабінету Міністрів України від 06.12.2017 № 947. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/947-2017-%D0%BF#Text.

[178] Про утворення територіальних органів Державної служби якості освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 07.11.2018 № 935. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/935-2018-%D0%BF#Text.

Розвиток зовнішньої системи забезпечення якості освіти. Відповідно до Закону України «Про освіту», зовнішня система забезпечення якості освіти включає напрями, що є основними завданнями Державної служби якості освіти та її територіальних органів. Серед них:

- Інституційний аудит – це зовнішнє оцінювання роботи закладу освіти, під час якого незалежні експерти оцінюють освітні та управлінські процеси. Мета інституційного аудиту – створення умов для конструктивної співпраці та постійної комунікації зі школами, а також надання керівникам і засновникам закладів освіти рекомендацій щодо розбудови та поліпшення якості освіти. Для апробації процедури проведення інституційного аудиту й методики та інструментарію оцінювання освітніх і управлінських процесів ДСЯО та її територіальними органами проведено 259 аудитів.
- Сертифікація педагогічних працівників – це зовнішнє оцінювання професійних компетентностей педагогічного працівника (зокрема з педагогіки та психології, практичних вмінь застосування сучасних методів і технологій навчання), що здійснюється шляхом незалежного тестування, самооцінювання й вивчення практичного досвіду роботи. Процедура сертифікації є необов'язковою, добровільною та відбувається паралельно з процедурою атестації. Упродовж усього пілотного проєкту в сертифікації могли взяти участь 5 000 вчителів початкових класів. Однак успішно пройшли реєстрацію на сертифікацію 4 323 вчителі (86,5 % встановленої квоти). З них у 2019 і 2020 рр. лише 1 607 учасників успішно подолали всі її етапи, а сертифікація-2021 наразі ще триває.
- Моніторинг якості освіти – система послідовних і систематичних заходів, що здійснюються з метою виявлення та відстеження тенденцій у розвитку якості освіти в країні, на окремих територіях, у закладах освіти (інших суб'єктах освітньої діяльності), встановлення відповідності фактичних результатів освітньої діяльності її заявленим цілям, а також оцінювання ступеня, напряму і причин відхилень від цілей.

Відповідно до Положення про Державну службу якості освіти[179], одним з основних її завдань є моніторинг якості освітньої діяльності та якості освіти у порядку, визначеному законодавством. Зокрема протягом 2020–2021 рр. службою організовано та проведено такі дослідження:

- моніторинг (вивчення) організації та проведення вступної кампанії закладами вищої та фахової передвищої освіти у 2020 р.;
- опитування щодо готовності закладів загальної середньої освіти до 2020/2021 н. р.;
- вивчення щодо забезпечення прозорості, інформаційної відкритості закладів загальної середньої освіти;

[179] Деякі питання Державної служби якості освіти України : постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.2018 № 168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2018-%D0%BF#Text.

- опитування щодо дистанційного навчання у закладах вищої освіти в умовах карантину;
- ставлення освітян до епідемії COVID-19 та вакцинації;
- опитування щодо якості організації уроків фізкультури та стану фізичного виховання в школах України: учні;
- опитування щодо якості підручників та навчальних посібників для Нової української школи (НУШ).

Наразі новоутворена Державна служба якості освіти здійснює оцінювання освітніх і управлінських процесів, а також відповідає за створення й реалізацію системи забезпечення якості в кожному закладі освіти. Складовими цієї системи є: система забезпечення якості в закладах освіти (внутрішня), система зовнішнього забезпечення якості освіти та система забезпечення якості в діяльності органів управління та установ, що здійснюють зовнішнє забезпечення якості освіти.

Загалом діяльність ДСЯО покликана сприяти підвищенню якості освіти, розвитку довіри суспільства до закладів освіти та гарантувати якість освіти. Таким чином, у сфері освіти розпочато трансформацію системи «контролю та покарання» в систему «довіри й допомоги».

Внутрішня система розуміється як сукупність умов, процедур та заходів у закладі освіти, що забезпечують ефективність освітніх і управлінських процесів, які безпосередньо впливають на якість результатів навчання здобувачів освіти, забезпечують формування їхніх ключових компетентностей, а також сприяють всебічному розвитку їхньої особистості.

Із метою надання допомоги керівникам та іншим педагогічним працівникам закладів освіти в організації роботи щодо формування власних внутрішніх систем забезпечення якості освіти ДСЯО розроблено Методичні рекомендації з питань формування внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладах загальної середньої, професійно-технічної, дошкільної та позашкільної освіти[180]. Також розроблено посібник «Абетка для директора: рекомендації до побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти закладу загальної середньої освіти». Наведені в посібнику рекомендації ґрунтуються на вимогах та критеріях, запропонованих для оцінювання освітніх і управлінських процесів під час інституційного аудиту, та охоплюють освітнє

[180] Про затвердження Методичних рекомендацій з питань формування внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладах загальної середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 30.11.2020 № 1480. URL: https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-z-pitan-formuvannya-vnutrishnoyi-sistemi-zabezpechennya-yakosti-osviti-u-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti; Про затвердження Методичних рекомендацій з питань формування внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладах професійної (професійно-технічної) освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 06.05.2021 № 509. URL: https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-z-pitan-formuvannya-vnutrishnoyi-sistemi-zabezpechennya-yakosti-osviti-u-zakladah-profesijnoyi-profesijno-tehnichnoyi-osviti; Про затвердження Методичних рекомендацій з питань формування внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладах дошкільної освіти : наказ Державної служби якості освіти України від 30.11.2020 № 01-11/71. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/77870/; Про затвердження Методичних рекомендацій з питань формування внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладах позашкільної освіти : наказ Державної служби якості освіти України від 07.12.2020 № 01-11/78. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/pozashk_osv/77869/.

середовище закладу освіти, систему оцінювання учнів, педагогічну й управлінську діяльність.

Із метою визначення процедури проведення інституційних аудитів у ЗЗСО розроблено та затверджено відповідний Порядок[181]. Інституційний аудит покликаний зруйнувати усталені стереотипи, що державні органи лише контролюють і карають. Адже одна з цілей інституційного аудиту – допомогти закладам освіти позбутися страху помилитися, натомість спонукати їх рухатися вперед, до вдосконалення освітнього процесу, до гармонійного розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина країни. Для апробації процедури проведення інституційного аудиту та методики й інструментарію оцінювання освітніх і управлінських процесів у закладах ЗСО у 2019 р. здійснено перші пілотні інституційні аудити у двох школах. У 2020 р. планувалося провести аудити 101 закладу ЗСО. Проте у зв'язку із запровадженням в Україні карантинних обмежень у 2020 р. здійснено лише 48 аудитів шкіл. Станом на 25 травня 2021 р. ДСЯО та її територіальними органами проведено 108 аудитів.

Карантинні обмеження внесли свої корективи в організацію та методику проведення інституційних аудитів. У зв'язку з цим з осені 2020 р. службою та її територіальними органами аудити реалізуються в очно-дистанційному форматі. Окремі процедури оцінювання в таких закладах проводяться членами експертних груп дистанційно (анкетування учнів, батьків, педпрацівників, інтерв'ю з керівником, його заступниками, спостереження за проведенням дистанційних навчальних занять, опрацювання окремих документів).

Успіх здійснення інституційних аудитів здебільшого залежить від досвідчених і підготовлених освітніх експертів, котрі є агентами позитивних змін в освіті. Усього у 2020 р. для проведення інституційних аудитів у закладах ЗСО підготовлено 1 287 експертів. Також сформовано базу даних освітніх експертів, які залучатимуться до проведення аудитів, у котру на кінець 2020 р. включено 6 174 особи. Робота щодо підготовки освітніх експертів тривала й у 2021 р.

Під час інституційних аудитів закладів ЗСО проводиться анкетування учасників освітнього процесу. Так, опитано 21,3 тис. осіб (у т. ч. 5,7 тис. учнів, 12,4 тис. батьків, 3,1 тис. педагогів) (рис. 2.2.1).

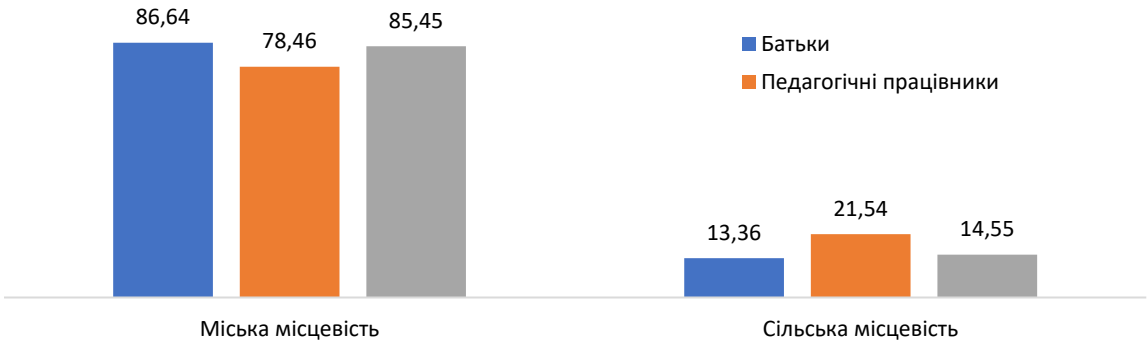

Рис. 2.2.1. **Розподіл респондентів за категоріями та типом місцевості,** *%*
Побудовано Державною службою якості освіти України. URL: https://sqe.gov.ua/index.php/uk-ua/.

[181] Про затвердження Порядку проведення інституційного аудиту закладів загальної середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 09.01.2019 № 17. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-19#Text.

Процедурою проведення інституційного аудиту передбачено визначення рівнів оцінювання освітніх і управлінських процесів («високий», «достатній», «вимагає покращення», «низький»). Розподіл за рівнями оцінювання закладів ЗСО за результатами таких аудитів у 2020 р. наведено в табл. 2.2.1.

Таблиця 2.2.1

Рівні оцінювання за вимогами та напрямами освітніх і управлінських процесів закладів ЗСО, %

48 закладів освіти	**Освітнє середовище закладу освіти**	**Система оцінювання здобувачів освіти**		**Педагогічна діяльність педагогічних працівників закладу освіти**	**Управлінські процеси закладу освіти**
Високий	8	2		2	17
Достатній	32	27		17	8
Вимагає покращення	60	71		81	75
Низький	–	–		–	–
Вимога	**Напрям «Освітнє середовище»**	**Високий**	**Достатній**	**Вимагає покращення**	**Низький**
1.1	Забезпечення комфортних та безпечних умов навчання та праці	6	54	38	2
1.2	Створення освітнього середовища, вільного від будь-яких форм насильства, дискримінації	31	63	6	–
1.3	Формування інклюзивного, розвивального та мотивуючого до навчання освітнього простору	6	50	44	–
Вимога	**Напрям «Система оцінювання здобувачів освіти»**	**Високий**	**Достатній**	**Вимагає покращення**	**Низький**
2.1	Наявність відкритої, прозорої і зрозумілої для здобувачів освіти системи оцінювання їхніх навчальних досягнень	2	71	27	–
2.2	Застосування внутрішнього моніторингу, що передбачає систематичне відстеження та коригування результатів навчання кожного здобувача освіти	4	58	38	–
2.3	Спрямованість системи оцінювання на формування у здобувачів освіти відповідальності за результати свого навчання, здатності до самооцінювання	2	56	42	–
Вимога	**Напрям «Педагогічна діяльність педагогічних працівників закладу загальної середньої освіти»**	**Високий**	**Достатній**	**Вимагає покращення**	**Низький**
3.1	Ефективність планування педагогічними працівниками своєї діяльності, використання сучасних освітніх підходів до організації освітнього процесу з метою формування ключових компетентностей здобувачів освіти	2	69	29	–
3.2	Постійне підвищення професійного рівня і педагогічної майстерності педагогічних працівників	23	48	29	–

48 закладів освіти	Освітнє середовище закладу освіти	Система оцінювання здобувачів освіти		Педагогічна діяльність педагогічних працівників закладу освіти	Управлінські процеси закладу освіти
3.3	Налагодження співпраці зі здобувачами освіти, їх батьками, працівниками закладу освіти	19	75	6	–
3.4	Організація педагогічної діяльності та навчання здобувачів освіти на засадах академічної доброчесності	8	71	21	–
Вимога	**Напрям «Управлінські процеси закладу освіти»**	**Високий**	**Достатній**	**Вимагає покращення**	**Низький**
4.1	Наявність стратегії розвитку та системи планування діяльності закладу, моніторинг виконання поставлених цілей і завдань	6	44	50	–
4.2	Формування відносин довіри, прозорості, дотримання етичних норм	23	73	4	–
4.3	Ефективність кадрової політики та забезпечення можливостей для професійного розвитку педагогічних працівників	33	63	4	–
4.4	Організація освітнього процесу на засадах людиноцентризму, прийняття управлінських рішень на основі конструктивної співпраці учасників освітнього процесу, взаємодії закладу освіти з місцевою громадою	17	75	8	–
4.5	Формування та забезпечення реалізації політики академічної доброчесності	25	69	6	–

Складено Державною службою якості освіти України. URL: https://sqe.gov.ua/index.php/uk-ua/.

Дані табл. 2.2.1 демонструють тенденції, притаманні як сільським школам, так і міським. По-перше, це боротьба з булінгом (цькуванням) та дискримінацією. Більша увага приділяється психологічному комфорту дітей, тоді як раніше така тема нерідко замовчувалася. Створення безпечного освітнього середовища, вільного від будь-яких форм насильства та дискримінації, – це пріоритетне завдання, тому школи почали працювати над розробленням власних антибулінгових політик. За результатами опитувань, що проводилися під час аудитів, більшість учнів (75 %) почуваються у своїх школах безпечно. Батьки також зазначають, що загалом діти ідуть до школи із задоволенням. Це гарний індикатор здорового середовища в закладах освіти. Так, за результатами анкетування з поодинокими випадками булінгу зіткнулися лише 21 % дітей. На запитання: «Чи проводиться у закладі освіти робота з батьками щодо попередження та зниження рівня дискримінації?» отримано такі відповіді: підтвердили понад 61 %; робота з попередження та зниження рівня насильства – обрали майже 63 %; щодо безпечного використання мережі Інтернет – понад 62 %; запобігання кібербулінгу – майже 62 % (рис. 2.2.2). По-друге, це формування інклюзивного, розвивального та мотивуючого до навчання освітнього простору. У школах почали розуміти важливість освітнього простору

для забезпечення якості освіти. Це дуже важливі кроки до створення простору, котрий належить дітям.

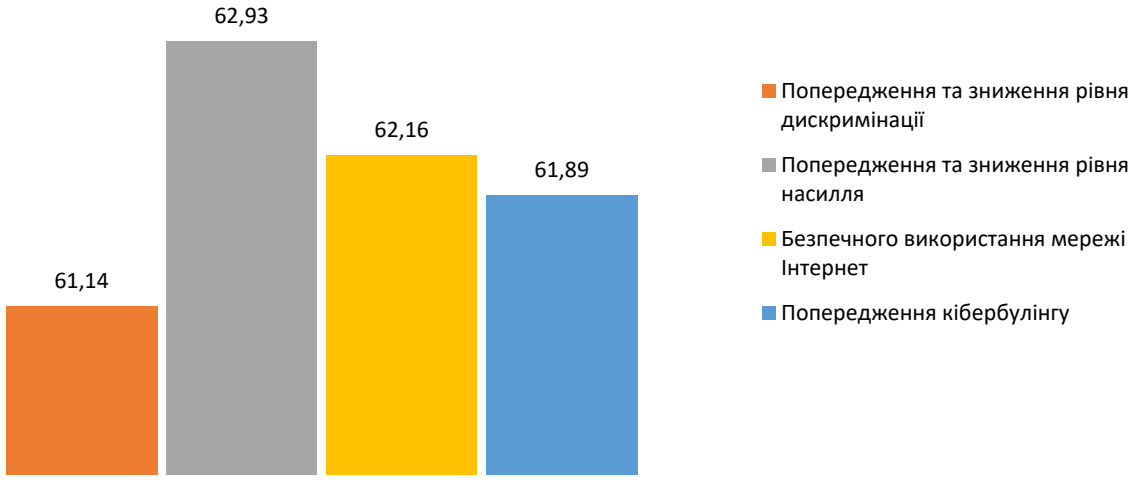

Рис. 2.2.2. **Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи проводиться у закладі освіти робота з батьками щодо попередження та зниження рівня дискримінації?»,** *%*

Побудовано Державною службою якості освіти України. URL: https://sqe.gov.ua/index.php/uk-ua/.

Позитивні тенденції простежуються й у педагогічній діяльності педпрацівників. Зокрема, вчителі планують свою роботу, працюють над результативністю. Аудити показують, що вони здійснюють планування своєї викладацької роботи, адаптують навчальну програму до особливостей кожного конкретного класу. Учителі самостійно визначають обсяг годин на вивчення теми, міняють теми уроків місцями, розробляють календарно-тематичні плани окремо для класів із поглибленим або профільним вивченням предметів.

Значна увага приділяється формуванню в учнів ключових компетентностей і наскрізних умінь. У більшості шкіл, де відбулись аудити, наявна відкрита, прозора та зрозуміла для здобувачів освіти система оцінювання їхніх навчальних досягнень. Педагоги здебільшого застосовують види робіт, спрямовані на оволодіння учнями ключовими компетентностями; добирають інформацію відповідно до життєвих ситуацій, у яких ці знання можуть знадобитись учням; упроваджують (у початковій школі) формувальне оцінювання, застосовують внутрішній моніторинг для відстеження і коригування результатів навчання учнів.

Значно збільшилося використання вчителями цифрових технологій в освітньому процесі. Зростає чисельність педагогів, які використовують у своїй роботі цифрові технології. Коронавірус та вимушене тривале дистанційне навчання прискорили процеси опанування вчителями навичок роботи з цифровими технологіями. Вони використовують електронні освітні платформи для навчання – як власного, так і учнів.

Запроваджується педагогіка партнерства. В переважній більшості шкіл співпраця між учасниками освітнього процесу відбувається на засадах педагогіки партнерства. Поступово до вчителів приходить розуміння, що учень –

це однодумець, що сучасних дітей не можна «втискувати» в рамки, встановлені вчителем, що потрібно вислуховувати точку зору учня, аргументацію. Це, врешті-решт, суттєво підвищує навчальну мотивацію дитини і позитивно позначається на результатах навчання.

За підсумками опитування учнів, переважна їх частина (90 %) зазначила, що їхня думка враховується в освітньому процесі, вчителі надають їм необхідну підтримку, допомагають у навчанні. Також 94 % учнів зауважили, що вчителі переважно допомагають їм; понад 80 % – що отримують зворотний зв'язок від учителів щодо аналізу допущених помилок; понад 75 % – що вчителі визначають шляхи поліпшення результатів їх навчання; понад 74 % – що педагоги заохочують їх до подальшого навчання (рис. 2.2.3).

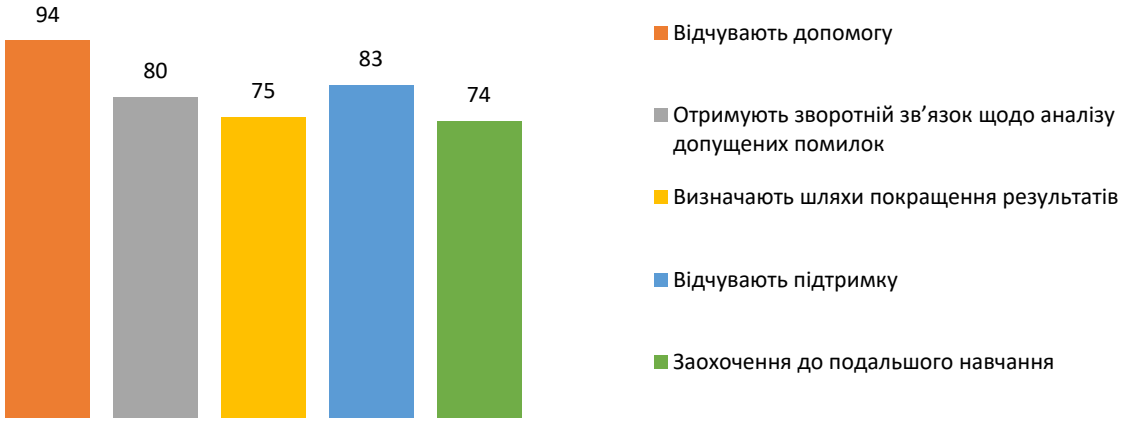

Рис. 2.2.3. **Допомога з боку вчителів,** *%*

Побудовано Державною службою якості освіти України. URL: https://sqe.gov.ua/index.php/uk-ua/.

Керівництвом закладу освіти реалізується політика академічної доброчесності, підтримуються конструктивні освітні і громадські ініціативи учасників освітнього процесу (рис. 2.2.4).

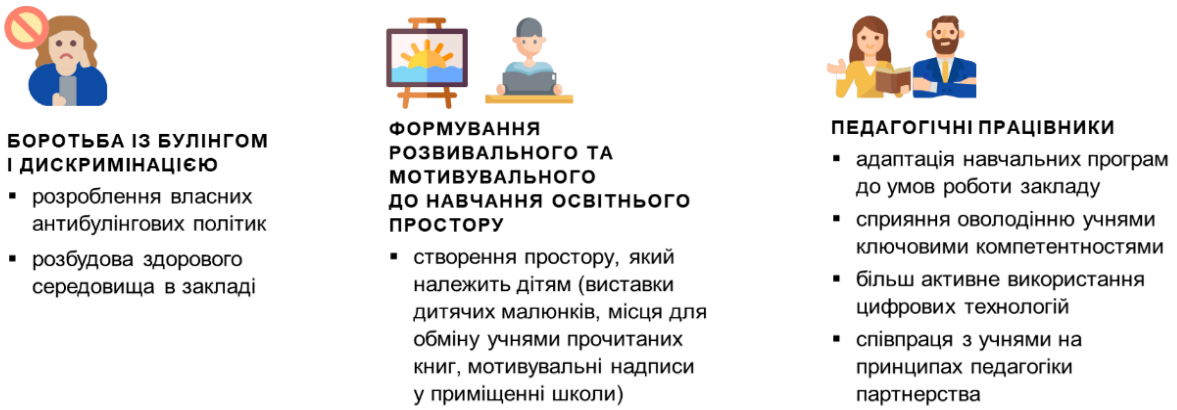

Рис. 2.2.4. **Позитивні тенденції за результатами інституційних аудитів**

Побудовано Державною службою якості освіти України. URL: https://sqe.gov.ua/index.php/uk-ua/.

Водночас заклади освіти стикаються з труднощами, котрі мають розв'язати засновники: недостатні матеріально-технічне забезпечення закладу, освітлення та огородження території, архітектурна доступність; низька швидкість мережі

Інтернет (у закладах освіти сільської місцевості), відсутність wi-fi; перевищення проєктної потужності закладу освіти.

Під час оцінювання закладів освіти експертними групами також виявлені окремі проблеми. Наприклад, лише незначна частина вчителів залучає учнів до розроблення критеріїв і правил оцінювання. У базовій та профільній школі тільки третина вчителів під час виконання учнями завдань пояснює критерії їх оцінювання. Електронні ресурси майже не використовуються педагогічними працівниками для пошукових, дослідницьких завдань. У базовій і профільній школі не застосовується формувальне оцінювання чи його елементи. Індивідуальні освітні траєкторії формуються, як правило, лише за заявами батьків для дітей з особливими освітніми потребами та/або учнів, котрі навчаються за індивідуальною формою здобуття освіти. Є потреба у створенні індивідуальних освітніх траєкторій і для учнів, що потребують корекції освітньої діяльності, зокрема тих, що за підсумками річного оцінювання мають початковий рівень навчальних досягнень з окремих предметів, і переможців інтелектуальних змагань. Внутрішній моніторинг результатів навчальних досягнень учнів має переважно загальний, формальний характер, що унеможливлює відстеження індивідуального поступу кожного учня. Педагогічні працівники, на жаль, не беруть активної участі в інноваційній роботі, освітніх проєктах та експертній діяльності.

У більшості закладів освіти результати самооцінювання лише частково враховуються в річному плані роботи на новий навчальний рік, відсутня стратегія розвитку закладу, в розкладі навчальних занять не враховуються вікові особливості учнів. Існує проблема з кадровим забезпеченням у сільській місцевості. Крім того, в освітніх програмах не використовуються всі години варіативної складової задля врахування інтересів та здібностей здобувачів освіти.

2.3. Діяльність Українського центру оцінювання якості освіти

Український центр оцінювання якості освіти (УЦОЯО) засновано у 2005 р. на виконання Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» від 04.07.2005 № 1013/2005. УЦОЯО є спеціально уповноваженою державою установою, що проводить зовнішнє незалежне оцінювання (оцінювання результатів навчання, здобутих на певному освітньому рівні) та бере участь у сертифікації педагогічних працівників. УЦОЯО належить до сфери управління Міністерства освіти і науки України, йому підпорядковуються дев’ять регіональних підрозділів: Вінницький, Дніпропетровський, Донецький, Івано-Франківський, Київський, Львівський, Одеський, Харківський і Херсонський регіональні центри оцінювання якості освіти.

Починаючи з 2006 р. УЦОЯО здійснює комплекс заходів, пов’язаних із підготовкою та проведенням зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО), що є дієвим підґрунтям для визначення результатів державної підсумкової атестації

(ДПА) за освітній рівень повної загальної середньої освіти для учнів (слухачів, студентів) закладів освіти, котрі в поточному році завершували здобуття повної загальної середньої освіти, а також для проведення вступної кампанії до закладів вищої освіти на перший (бакалаврський) рівень освіти. На сьогодні ЗНО проводиться із 12 навчальних предметів, його учасниками стають понад 350 тис. осіб щорічно.

З 2016 р. УЦОЯО успішно проводить вступні випробування до магістратури із застосуванням технологій ЗНО: єдиного вступного іспиту з іноземної мови (ЄВІ), єдиного фахового вступного випробування (ЄФВВ), що включає тест з права й тест загальних навчальних правничих компетентностей (ТЗНПК). Ці випробування забезпечують справедливий, некорумпований вступ для здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти.

Розвиток системи освіти загалом та її окремих рівнів не можливий без отримання всіма зацікавленими суб'єктами актуальних і достовірних даних щодо її стану та якості на конкретних часових зрізах і в динаміці. З огляду на це у 2016 р. УЦОЯО було доручено організацію й проведення моніторингових досліджень якості освіти, таких як:

• Загальнодержавний моніторинг якості початкової освіти. Мета цього дослідження – оцінити стан сформованості читацької й математичної компетентностей та зафіксувати результати навчальних досягнень випускників початкової школи напередодні впровадження нового стандарту початкової освіти, а також системно відслідковувати впродовж наступних циклів зміни, що відбуватимуться після запровадження нових підходів до навчання, щоб оцінити перебіг освітньої реформи та за потреби скоригувати її.

• Міжнародне дослідження якості освіти PISA (Programme for International Student Assessment, Програма міжнародного оцінювання учнів). PISA створена за ініціативи Організації економічного співробітництва і розвитку та її партнерів, дослідження спрямоване на оцінювання освітніх систем різних країн світу на підставі тестування й анкетування 15-річних учнів/студентів, а також учителів, керівників закладів освіти, батьків тощо.

Із 2019 р. УЦОЯО бере участь в організації та проведенні сертифікації педагогічних працівників, зокрема здійснює реєстрацію учасників, забезпечує оцінювання їхніх фахових знань і вмінь шляхом їх незалежного тестування, а також створює умови для повідомлення учасникам сертифікації їхніх результатів. Регіональні центри оцінювання якості освіти здійснюють методичну підтримку освітян регіонів, проводять наукові й науково-методичні семінари, навчання, тренінги.

Важливою складовою діяльності є наукова робота. Так, у 2007, 2011, 2013 і 2015 рр. УЦОЯО організовано і проведено міжнародні науково-методичні конференції з освітніх оцінювань. Розширення сфери відповідальності УЦОЯО, а також потреба в удосконаленні інструментів і способів здійснення таких оцінювань зумовлюють постійні пошуки інноваційних підходів до реалізації загальнодержавних завдань. Це й визначає співпрацю УЦОЯО з провідними вітчизняними та зарубіжними стейкхолдерами в галузі освіти, освітніми експертами й аналітиками.

2.4. Діяльність Національного агентства кваліфікацій

Національне агентство кваліфікацій (НАК) утворено за постановою Кабінету Міністрів України від 05.12.2018 № 1029 відповідно до Закону України «Про освіту». Склад агентства затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03.04.2019 № 219-р. Голова та заступники Голови НАК обрані на його першому засіданні й затверджені розпорядженнями Кабінету Міністрів України від 19.06.2019 №№ 434-р, 435-р і 436-р. Агентство розпочало свою діяльність як юридична особа в листопаді 2019 р. У складі НАК – 12 осіб, котрі представляють Міністерство освіти і науки України, Міністерство економіки України, Міністерство соціальної політики України, Спільний представницький орган сторони роботодавців на національному рівні та Спільний представницький орган репрезентативних всеукраїнських об'єднань профспілок на національному рівні.

З початком роботи НАК в Україні розпочато формування Національної системи кваліфікацій відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС. Така система має на меті унормування освітніх і професійних кваліфікацій відповідно до європейських та міжнародних стандартів, усунення невідповідностей між змістом і якістю освіти й потребами суспільства загалом та ринку праці зокрема.

Статус, повноваження й завдання НАК визначено Законом України «Про освіту» і Статутом Національного агентства кваліфікацій, затвердженим згаданою вище постановою Кабінету Міністрів України від 05.12.2018 № 1029. Згідно із цим законом, НАК є постійно діючим колегіальним органом, уповноваженим на реалізацію державної політики у сфері кваліфікацій. Серед його повноважень:

- супровід запровадження Національної рамки кваліфікацій;
- забезпечення прогнозування потреб ринку праці у кваліфікаціях;
- створення і ведення Реєстру кваліфікацій;
- координування розроблення професійних стандартів;
- реєстрація професійних стандартів та забезпечення відкритого доступу до них;
- підготовка проєкту порядку розроблення, введення в дію та перегляду професійних стандартів і подання його на затвердження Кабінету Міністрів України;
- здійснення акредитації кваліфікаційних центрів;
- розроблення критеріїв та процедур визнання професійних кваліфікацій, здобутих в інших країнах;
- формування вимог до процедур присвоєння кваліфікацій, визнання результатів неформального та інформального навчання;
- супровід інформаційного забезпечення Національної системи кваліфікацій і Національної рамки кваліфікацій;
- міжнародне співробітництво у сфері кваліфікацій, у т. ч. із метою гармонізації Національної рамки кваліфікацій з аналогічними міжнародними документами;
- участь у розробленні нормативно-правових актів у сфері кваліфікацій;

- забезпечення взаємодії, координації та підвищення ефективності діяльності заінтересованих сторін у сфері кваліфікацій;
- координація оцінювання ефективності державної політики у сфері кваліфікацій;
- участь у розробленні стандартів освіти.

Важливу роль відіграло затвердження Кабінетом Міністрів України Національної рамки кваліфікацій у новій редакції, узгодженій із редакцією Європейської рамки кваліфікацій 2017 р., відповідно до змін, внесених до законів України «Про вищу освіту» та «Про освіту». Істотну допомогу на початку роботи НАК надав Європейський фонд освіти (European Training Foundation, ETF). Зокрема, за підтримки ETF розроблено технічне завдання і прототип Реєстру кваліфікацій. На цій основі секретаріатом НАК розробляється Реєстр кваліфікацій, який має включати такі групи відомостей:

- про професійні та освітні кваліфікації;
- про професійні стандарти;
- про кваліфікаційні центри;
- про процеси розроблення професійних стандартів, починаючи з подання заяв на розроблення професійних стандартів;
- про експертів з акредитації кваліфікаційних центрів;
- про присвоєні професійні кваліфікації.

Наразі перша версія реєстру введена в експлуатацію.

Початок роботи НАК надав значний поштовх до налагодження співпраці системи освіти й ринку праці. Так, за час роботи агентства підвищилась інтенсивність розроблення професійних стандартів, і кількість затверджених професійних стандартів зросла більш ніж у п’ять разів. На сьогодні в Реєстрі кваліфікацій зареєстровано 168 професійних стандартів із різних галузей економіки. Це позитивно впливає на якість стандартів професійної (професійно-технічної) освіти, фахової передвищої та вищої освіти і змушує заклади освіти краще враховувати потреби сучасного ринку праці.

НАК ведеться продуктивна робота із формування та початку акредитації кваліфікаційних центрів. Такі центри вповноважені на присвоєння професійних кваліфікацій на підставі оцінювання результатів навчання, при цьому останні можуть здобуватися в системі як формальної освіти, так і неформальної освіти або шляхом інформального навчання. Це дасть можливість розширити можливості громадян у здобутті нових професійних кваліфікацій через реалізацію засад навчання впродовж життя.

Агентством розроблено проєкт Положення про акредитацію кваліфікаційних центрів, який після погодження з центральними органами виконавчої влади буде подано на затвердження Урядом. Процес акредитації кваліфікаційних центрів передбачає встановлення спроможності заявника здійснювати якісне оцінювання результатів навчання здобувача та присвоювати повну чи часткову кваліфікацію тим здобувачам, чиї результати навчання відповідають професійному стандарту. Заявник за проєктом може бути юридичною особою, окремим підрозділом юридичної особи або фізичною особою – підприємцем. НАК здійснює підбір експертів з акредитації і проводить

навчання потенційних кандидатів. Із майже 800 заявлених кандидатів навчання успішно пройшли понад 150 осіб. Агентство підготувало посібник для експертів з акредитації. Акредитація здійснюється за професійними кваліфікаціями, для котрих затверджено професійні стандарти.

НАК подало до Кабінету Міністрів України проєкт постанови «Про затвердження Порядку розроблення, введення в дію та перегляду професійних стандартів», котра має замінити чинну постанову Уряду «Про затвердження Порядку розроблення та затвердження професійних стандартів» від 31.05.2017 № 373. Розроблення професійних стандартів планується привести у відповідність із новою редакцією Національної рамки кваліфікацій (НРК). Також внесено пропозиції про включення у стандарти стандартизованих вимог до оцінювання результатів навчання для присвоєння відповідної кваліфікації. Термін «результати навчання» згідно з НРК охоплює знання, уміння та навички, комунікативні уміння і здатність до автономної роботи та відповідальності.

Розроблено й подано до відповідних міністерств проєкти постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визнання в Україні професійних кваліфікацій, здобутих в інших країнах», «Про затвердження Положення про присвоєння професійних кваліфікацій», «Про затвердження Положення про Реєстр кваліфікацій». Розроблено проєкт типового положення про кваліфікаційний центр.

Агентство сприяє налагодженню співпраці між закладами освіти, які забезпечують професійну підготовку, й роботодавцями, проводить у регіонах регулярні зустрічі з освітянами та роботодавцями.

У системі присвоєння кваліфікацій важливу роль відіграють методи і технології якісного оцінювання результатів навчання. Досліджується досвід УЦОЯО, найкращих закладів професійної освіти, професійних громадських об’єднань, який планується акумулювати в посібнику для оцінювачів за підтримки міжнародних партнерів: Фонду імені Фрідріха Еберта і GiZ – виконавця проєкту Euro4Skills.

Агентство працює над прогнозуванням потреби в кваліфікаціях. На основі Національної стратегії економічного розвитку України до 2030 року підготовлено аналітичний матеріал «Людський капітал 2030. Глобальні навички майбутнього».

Спільно з Європейським фондом освіти НАК підтримує розроблену ним для України систему прогнозування потреб вітчизняного ринку праці у кваліфікаціях на основі аналізу інтернет-ресурсів із пошуку кадрів методами штучного інтелекту й технологій роботи з великими масивами даних. Новий метод, розроблений фахівцями ETF, обробляє дані вебсайтів компаній з працевлаштування, аналізуючи оголошення роботодавців про пошук фахівців. Методами з використанням штучного інтелекту встановлюються повторювані на різних сайтах оголошення, відбувається фільтрація для однократного відбору унікальних оголошень; потім аналізуються описи вмінь, затребуваних і заявлених роботодавцями, котрі консолідуються для інтегрування відомостей та відбору унікальних вмінь. Статистичними методами оцінюється потреба ринку праці у нових вміннях. Класифікація заявлених умінь здійснюється відповідно

до Європейської класифікації занять ESCO. За відсутності заявлених умінь у ESCO система може пропонувати внесення доповнень до неї. Нова система пройшла апробацію на даних України й Марокко. За запитом НАК Європейський фонд освіти продовжує експлуатацію української версії з подальшим залученням до адміністрування української сторони.

З метою удосконалення системи прогнозування потреби у кваліфікаціях НАК налагоджує співпрацю з Державною службою статистики, Єдиною державною електронною базою з питань освіти (ЄДЕБО), яка містить документи про професійну, фахову передвищу й вищу освіту, Пенсійним фондом України, база даних якого включає коди професій працівників, за котрих роботодавець сплачує єдиний соціальний внесок.

За наказом Міністерства освіти і науки України з ініціативи НАК утворено робочу групу, що має забезпечити самосертифікацію Національної рамки кваліфікацій з Європейською рамкою кваліфікацій. Це важливий крок до формування умов для визнання європейськими державами кваліфікацій, присвоєних в Україні, й навпаки, для визнання в Україні кваліфікацій, присвоєних у державах Європи.

2.5. Участь України в міжнародних оцінюваннях якості освіти

Міжнародне порівняльне моніторингове дослідження якості природничо-математичної освіти TIMSS

Наразі складається міжнародна система моніторингу якості освіти, в якій беруть участь вже близько 70 країн світу. Організаторами цієї системи є: Міжнародна асоціація з оцінювання навчальних досягнень (The International Association for the Evaluation of Educational Achievement, IEA) та Організація економічного співробітництва та розвитку (Organization for Economic Co-operation and Development, OECD).

Глобалізація економіки та освітньої сфери призвела до інтенсифікації проведення міжнародних моніторингових досліджень у цій сфері. Наймасштабнішими з них є дослідження якості загальної середньої освіти, а саме: TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study), дослідження якості природничо-математичної освіти, що проводилось у 1995, 1999, 2003, 2007, 2011 рр.; PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study), дослідження якості читання та розуміння тексту (2001, 2006, 2011 рр.); PISA (Program for International Student Assessment), міжнародна програма з оцінювання навчальних досягнень учнів (2000, 2003, 2006, 2009, 2012 рр.).

Країни об’єднують зусилля для розроблення методології, технології та інструментарію міжнародних порівняльних досліджень якості освіти. Основна увага приділяється не ранжуванню країн за рівнем підготовки учнів, а поясненню відмінностей, які існують між країнами, та виявленню факторів, що впливають на результати навчання.

Міжнародні порівняльні дослідження дають можливість оцінити стан системи освіти в національному та міжнародному контексті за результатами

досліджень, що проводяться на представницьких вибірках учнів країн-учасниць із використанням того самого інструментарію, який створюється з урахуванням міжнародних пріоритетів в освіті. Міжнародні дослідження дають змогу виявити сильні і слабкі сторони освіти в Україні та на основі аналізу результатів розробити шляхи вдосконалення системи освіти в цілому.

Міжнародне дослідження TIMSS уперше було проведене в 1995 р. і з того часу виконувалося кожних 4 роки – в 1999, 2003, 2007 та 2011 рр. Кількість країн-учасниць збільшилася із 45-и в 1995 р. до 63-х у 2011 р.

Головна мета дослідження – надання порівняльної оцінки якості навчальних досягнень учнів 4-х і 8-х класів з математики та природознавства і виявлення факторів, що впливають на якість цих досягнень.

Основні запитання, на які відповідає дослідження TIMSS:

1. Який стан природничо-математичної освіти з точки зору міжнародних стандартів?

2. Як змінилися результати українських школярів порівняно з попереднім дослідженням 2007 р.?

3. Як змінюються результати учнів при переході з початкової до середньої школи?

4. Які фактори впливають на рівень навчальних досягнень учнів з природничо-математичних дисциплін?

5. Які перспективи розвитку природничо-математичної освіти в Україні?

Україна вже двічі брала участь у дослідженні – у 2007 р. (серед учнів 4-х і 8-х класів) та у 2011 р. (серед учнів 8-х класів).

У 2007 р. Україна вперше стала учасницею TIMSS. У дослідженні взяли участь учні 4-х і 8-х класів загальноосвітніх навчальних закладів країни. Мета дослідження – здійснити порівняльне тестування стану природничо-математичної освіти в початковій і основній школі. Учасниками TIMSS стали понад 60 країн. Із них у дослідженні для 4-х класів брали участь 37 країн і 7 окремих регіонів. а для 8-х класів – 50 країн і 7 окремих регіонів. Загальна чисельність учасників дослідження – 425 тис. осіб, із них в Україні – 4 498 учнів 4-х класів і 4 527 учнів 8-х класів зі 149 шкіл.

За результатами, які продемонстрували всі країни-учасниці, розраховувався середній міжнародний бал, котрий для цього дослідження становив 500. Українські четвертокласники з математики набрали 469 із 500 міжнародних балів і посіли 26-е місце, восьмикласники набрали 462 бали, що відповідає 25-му місцю. Результати України можна порівняти із середнім балом Румунії, Норвегії, Кіпру (461 бал), Ізраїлю (463 бали), Болгарії (464 бали).

З природничих наук Україна показала такі результати: четвертокласники набрали 474 бали, що відповідає 26-му місцю; восьмикласники з 485 балами посіли 19-е місце. Результати України можна порівняти з середнім балом таких країн: Йорданії (482 бали), Норвегії (487 балів), Вірменії (488 балів).

Україна серед 14 країн-дебютантів посіла 3-є місце після Данії (4-й клас) і Німеччини (4-й клас). Результати, показані українськими школярами, були очікуваними та вкрай необхідними для аналізу стану якості навчальних досягнень математичного і природничого циклу. Адже освітня реформа, яку

здійснює Україна, не можлива без об'єктивних статистичних показників, що були надані за результатами цього міжнародного дослідження.

Дослідження TIMSS-2007 дало підстави для таких висновків:

- українські школярі добре впоралися із завданнями з природознавства, спрямованими на перевірку й відтворення знань. Складними для них виявилися завдання на порівняння об'єктів та встановлення міжпредметних зв'язків;

- 80 % учнів початкової школи виявили навички використання базових математичних знань у нескладних ситуаціях та вміння інтерпретувати дані. При цьому третина учасників змогли виконати завдання на застосування отриманих теоретичних знань і умінь у реальних ситуаціях, притаманних повсякденному життю;

- українські школярі 8-х класів упоралися з математичними завданнями на перевірку і застосування знань у стандартних ситуаціях. Завдання зі звичними для учнів формулюваннями розв'язали 45–77,8 % учнів;

- аналіз виконання завдань з природничих дисциплін продемонстрував, що учні 8-х класів успішно впоралися із завданнями на відтворення знань;

- найскладнішими для восьмикласників виявилися компетентнісні завдання, що вимагали застосування теоретичних знань у практичній діяльності, завдання на порівняння і класифікацію об'єктів, на розуміння природи як цілісної системи.

Результати дослідження підтвердили доцільність ініційованих МОН змін у змісті та організації вивчення природничо-математичних дисциплін у школі. З цією метою 30 жовтня 2008 р. Міністром освіти було проведено першу Всеукраїнську нараду з питань поліпшення якості природничо-математичних дисциплін у школі. Надалі колегія МОН затвердила план дій з реалізації прийнятих рішень.

У TIMSS-2011, окрім України, взяло участь понад 600 тис. учнів із 63 країн світу та 14 штатів чи окремих регіонів. Учасниками дослідження стали 3 378 учнів 8-х класів зі 148 загальноосвітніх навчальних закладів із усіх областей України, міст Києва та Севастополя. В Україні це дослідження проводилося Міністерством освіти і науки України за підтримки Національної академії педагогічних наук та Українського центру оцінювання якості освіти.

За результатами TIMSS-2011 українські восьмикласники підвищили результати з математики (на 17 балів) і з природничих наук (на 16 балів) порівняно з 2007 р.: середній бал з математики становить 479, а з природничих наук – 501. Це дало змогу підвищити позицію країни в міжнародному рейтингу: з математики – з 25-го місця у 2007 р. до 19-го місця у 2011 р.; з природничих дисциплін – з 19-го до 18-го місця серед 42 країн-учасниць. Результати українських школярів за середнім балом та місце в загальному рейтингу країн-учасниць відображено в табл. 2.5.1.

Результати України за середнім балом можна порівняти з результатами Швеції (484 бали з математики і 509 балів з природничих наук) та Норвегії (475 балів з математики і 494 бали з природничих наук).

Таблиця 2.5.1

Результати учнів 8-х класів з математики та природничих наук за середнім балом у дослідженнях TIMSS-2007 і TIMSS-2011

Навчальні предмети	Середній бал		Рейтинг України	
	2007	2011	2007	2011
Математика	462	479	25	19
Природничі науки	485	501	19	18

Складено за: Освітня політика : вебсайт. URL: http://education-ua.org/ua/analytics/68-osnovni-rezultati-mizhnarodnogo-porivnyalnogo-doslidzhennya-yakosti-prirodnicho-matematichnoji-osviti-timss-2011.

Цікавим є також порівняння результатів сукупності учнів 4-х класів дослідження 2007 р. із результатами сукупності учнів 8-х класів дослідження 2011 р. (табл. 2.5.2). Адже восьмикласники 2011-го були чотирикласниками у 2007 р.

Таблиця 2.5.2

Результати сукупності учнів 4-х класів (2007 р.) та сукупності учнів 8-х класів (2011 р.)

Навчальні предмети	2007	2011
	4-й клас	8-й клас
Математика (середній бал)	469	479
Природничі науки (середній бал)	474	501

Складено за: Освітня політика : вебсайт. URL: http://education-ua.org/ua/analytics/68-osnovni-rezultati-mizhnarodnogo-porivnyalnogo-doslidzhennya-yakosti-prirodnicho-matematichnoji-osviti-timss-2011.

Аналіз показує, що через чотири роки сукупність учнів 4-х класів, яка у 2011 р. опинилася у 8-му класі, підвищила свій міжнародний показник з математики на 10 балів, а з природничих дисциплін – на 25 балів.

Отже, результати TIMSS-2011 засвідчили, що Україна зробила крок уперед. За всіма показниками спостерігається тенденція зростання. Проте в загальному рейтингу дослідження серед 42 країн нижче України опинилися 23 країни за результатами тесту з математики і 24 країни за результатами тесту з природничих дисциплін (серед яких заможні ОАЕ, Катар, Саудівська Аравія).

З природничих дисциплін Україна досягла середнього міжнародного балу, однак піднялась у міжнародному рейтингу тільки на одну сходинку. Рейтинг України з математики підвищився на 6 пунктів, що є безперечним досягненням, але ще не було досягнуто середнього міжнародного балу.

Зростанню результатів та рейтингу України TIMSS-2011 сприяли проведена після TIMSS-2007 велика робота з аналізу результатів дослідження, організовані науково-методичні семінари для методистів обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, круглі столи з розробниками програм і авторами підручників, навчання вчителів на курсах підвищення кваліфікації з питань моніторингових досліджень в освіті.

З 2008 р. у підручниках з'явилося більше задач практичного змісту, тестових завдань різних форматів, цікавих задач на застосування знань у нестандартних ситуаціях; розробляються нові збірники для проведення державної підсумкової атестації з предметів природничо-математичного циклу з урахуванням рекомендацій, наданих після аналізу результатів дослідження TIMSS-2007.

Анкетування учнів у рамках дослідження як 2007 р., так і 2011 р. дало підстави для таких висновків:

- забезпечена родина, сильна школа, кваліфікований, небайдужий учитель, підвищений інтерес та мотивація до навчання – запорука успіху;
- сільська школа зі слабким матеріально-технічним і кадровим забезпеченням (навіть з одним комп'ютером на одного учня), відсутність вищої освіти у батьків, родина з достатком, нижчим від середнього, невмотивованість учня – дорога у безвихідь;
- розшарування суспільства веде до розшарування шкіл.

Отже, проблема рівного та справедливого доступу до освіти є однією з найбільш акцентованих у останні роки в міжнародних документах із питань розвитку освіти. Це слугувало поштовхом і для реформування загальної середньої освіти в Україні.

Міжнародне дослідження якості освіти PISA-2018: коротка характеристика, основні результати України

Міжнародне дослідження якості освіти PISA, яке на початку XXI ст. започаткувала Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), є одним із найавторитетніших джерел інформації про середню освіту у світі. Тому станом на 2018 р у дослідженні беруть участь понад 80 країн, а це дві третини світової економіки.

PISA проводиться раз на три роки (3-річний цикл). Кожного разу 15-річні підлітки з усього світу проходять тестування з трьох основних обов'язкових предметних галузей, котрі є критичними для поступу як у навчанні, так і в житті, а саме з читання, математики та природничо-наукових дисциплін, а також із низки додаткових, які країни можуть обирати на власний розсуд. Одна з основних галузей у певному циклі стає провідною. Крім тестів, PISA пропонує цілий спектр анкет – для учнів, керівників закладів освіти, батьків та ін.

У перших циклах тестування й анкетування в межах PISA проводилося в паперовому форматі, однак із 2012 р. розпочався поступовий перехід до комп'ютерного формату. На сьогодні більшість країн обирають саме цифровий формат.

Отримані за підсумками участі в PISA результати тестувань дають можливість країнам оцінити рівень знань, умінь і навичок, якими володіють їхні 15-річні підлітки та які показують готовність юних громадян до активної участі в суспільному житті. У свою чергу, завдяки даним анкетувань є можливість оцінити різні фактори, що відображають стан освітніх систем різних країн у зв'язку з успішністю їхніх учнів.

Результати, отримані за підсумками PISA, країни використовують для прийняття обґрунтованих політичних рішень у галузі освіти. І, як засвідчує досвід багатьох країн, прийняті на основі даних PISA умотивовані рішення дають можливість істотно поліпшити ситуацію в галузі обов'язкової освіти.

УКРАЇНА В PISA-2018

У 2016 р. Україна вперше долучилася до проєкту PISA, ставши однією з понад 80 країн-учасниць сьомого трирічного циклу PISA, основний етап котрого проводився у 2018 р. У цьому циклі наша держава обрала обов'язкові для всіх країн опції тестування з читання, математики та природничо-наукових дисциплін і анкетування учнів, а також вибіркову опцію – анкетування керівників закладів освіти. Як тестування, так і анкетування проводилися в Україні в паперовому форматі.

Координатором з організації та проведення PISA в Україні став Національний центр PISA, створений на базі УЦОЯО як установи, що відповідальна за PISA в Україні.

Вибірка учнів-учасників PISA-2018. У 2018 р. в PISA взяли участь 5 998 українських учнів із 250 закладів освіти. Ця вибірка учасників репрезентативно за різними параметрами (стать, тип закладу освіти, тип місцевості) представила 315 388 п'ятнадцятирічних підлітків України, більшість із яких у цьому віці завершують здобуття базової середньої освіти або починають здобувати повну загальну середню освіту, тобто навчаються в 9–10 класах закладів ЗСО або на першому курсі закладів П(ПТ)О і ЗВО І–ІІ рівнів акредитації[182]. Основна сесія тестування й анкетування в межах PISA-2018 проводилася в Україні у квітні–травні 2018 р.

За підсумками основного етапу Національним центром PISA було підготовлено Національний звіт[183], що доповнює та розширює дані кількох частин Міжнародного звіту[184]. Головні результати, зафіксовані у звіті, узагальнено далі.

Що знають та вміють українські 15-річні учні

Результати українських учнів з усіх предметних галузей PISA – читання, математики, природничо-наукових дисциплін – порівнюються із середніми результатами учнів країн ОЕСР і референтних країн[185].

---

[182] У цьому матеріалі всіх здобувачів, які навчаються у закладах ЗСО, П(ПТ)О чи ЗВО, узагальнено позначено «учні».

[183] Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018. URL: http://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/PISA_2018_Report_UKR.pdf.

[184] PISA-2018. Результати. (Т. І). Що учні знають та вміють робити: міжнародний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 (переклад українською мовою) / переклад.: Ларіна Т. В. ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ : УЦОЯО, 2019. 324 с. URL: http://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/PISA2018_Mizhnarodnyj-zvit_ukr.pdf; OECD. URL: http://www.oecd.org/pisa/publications/.

[185] Референтні країни – це країни, освітні характеристики й результати успішності учнів яких взято для порівняння з аналогічними параметрами України. Відбір референтних країн здійснено на підставі врахування подібності соціально-економічного стану цих країн із соціально-економічним станом розвитку нашої країни або з огляду на їх культурну чи історичну спорідненість з Україною. До переліку референтних країн увійшли Білорусь, Грузія, Естонія, Молдова, Польща, Угорщина та Словаччина.

Українські учні показали нижчі середні результати з читання, математики та природничо-наукових дисциплін, ніж учні країн ОЕСР, Естонії й Польщі, та вищі, ніж учні Грузії й Молдови (рис. 2.5.1). Різниця із читання та природничо-наукових дисциплін між Україною, Білоруссю, Угорщиною і Словацькою Республікою за результатами PISA-2018 не є статистично значущою, але в математиці українські учні менш компетентні, ніж учні вказаних країн.

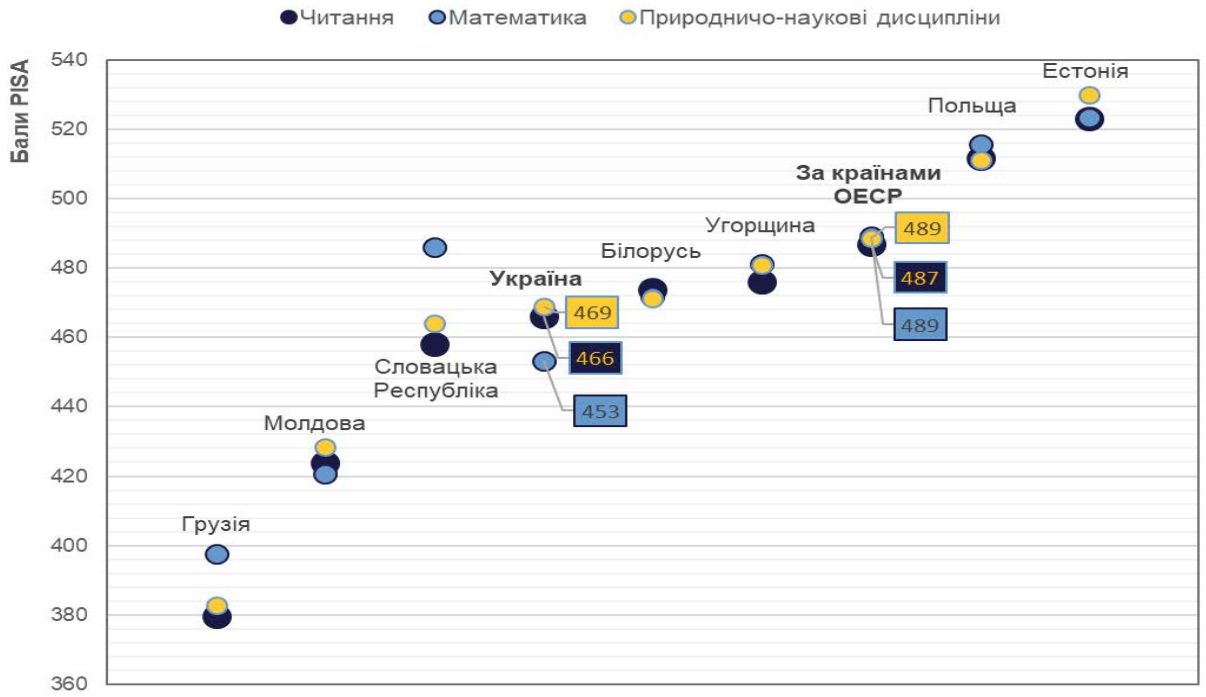

Рис. 2.5.1. **Успішність учнів у читанні, математиці та природничо-наукових дисциплінах,** *балів PISA*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

- 74 % українських учнів досягли принаймні рівня 2 або вищих за шкалою PISA з читання (в середньому 77 % учнів досягли рівня 2 або вищих у країнах ОЕСР) (рис. 2.5.2). Як мінімум ці учні можуть доволі легко розпізнати головну ідею тексту, робити висновки, враховуючи кілька умов, проводити певні порівняння й зіставлення між інформацією в тексті та поза ним (із фонових знань). Водночас менше 30 % українських учнів можуть упоратися із завданнями, де потрібно розпізнати спорідненість інформації, наданої в кількох уривках або в кількох частинах тексту, інтегрувати зміст частин тексту, щоб визначити його основну ідею й призначення, зрозуміти контекстний смисл слова чи фрази, оцінити формальні особливості тексту. Українські учні відчувають труднощі, коли необхідно знайти потрібну інформацію в тексті, особливо якщо вона розпорошена в різних, часто несусідніх, його частинах. 15-річним підліткам складно критично мислити, розуміти відомі їм категорії в новому контексті, висувати припущення, критично оцінювати тексти.

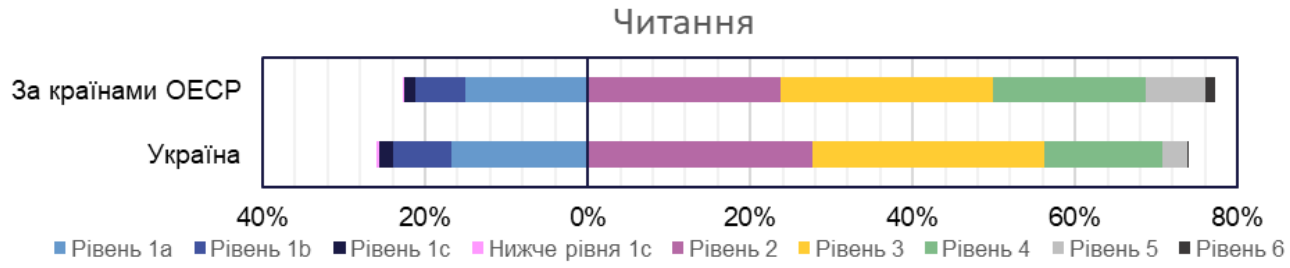

Рис. 2.5.2. **Рівні сформованості читацької грамотності учнів в Україні на тлі досягнень їхніх однолітків у країнах ОЕСР**

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

- Близько 3 % учнів в Україні показали себе в читанні якнайкраще, тобто досягли 5-го або 6-го рівня за шкалою PISA із читання (в середньому по країнах ОЕСР таких учнів 9 %). Учні, які досягли цих рівнів, засвідчують сформованість навичок детального аналізу незнайомого тексту, у роботі з котрим необхідно висувати припущення в умовах відсутності очевидної інформації, критично мислити й робити передбачення, звертати увагу на деталі та знаходити інформацію, що прямо не наведена в тексті.
- Близько 64 % учнів України досягли 2-го рівня чи вищих за шкалою PISA з математики (в середньому по країнах ОЕСР цих результатів досягають 76 % учнів) (рис. 2.5.3). Як мінімум ці учні доволі легко розв’язують завдання, що передбачають застосування елементарних алгоритмів, формул або процедур. Вони здатні розв’язувати задачі з цілими числами, можуть відповісти на запитання, що стосуються відомих контекстів, ідентифікувати очевидну інформацію й виконати типові процедури відповідно до чітких інструкцій. Поряд із цим завдання, де потрібно створювати прості моделі та застосовувати прості стратегії розв’язування, аргументувати свої дії, використовувати процентні співвідношення й оперувати дробами та десятковими числами, українські підлітки виконують гірше.
-

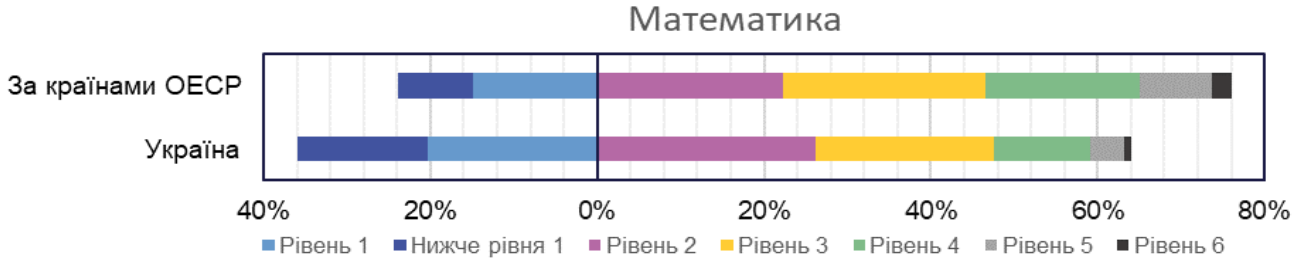

Рис. 2.5.3. **Рівні сформованості математичної грамотності учнів в Україні на тлі досягнень їхніх однолітків у країнах ОЕСР**

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

- Найвищих рівнів успішності (5-го чи 6-го) з математики досягли лише 5 % українських учнів (у середньому по країнах ОЕСР – 11 %). Вони можуть

розробляти моделі складних ситуацій і працювати з ними, показують розвинені вміння міркувати й аргументувати, застосовувати символічні представлення ситуацій, концептуалізувати, узагальнювати та використовувати інформацію на основі власних досліджень у нових ситуаціях.

- Близько 74 % учнів в Україні досягли 2-го рівня або вищих за шкалою PISA за підсумками тестування з природничо-наукових дисциплін (у середньому по країнах ОЕСР таких учнів 78 %) (рис. 2.5.4). Як мінімум ці учні демонстрували здатність виконувати завдання, де потрібно скористатися помірними предметними знаннями з біології та суміжних дисциплін, фізики, хімії, географії, астрономії, щоб ідентифікувати певні відомі явища чи запропонувати їх прийнятні пояснення. Стосовно менш відомих або складніших ситуацій українські учні могли запропонувати пояснення лише в разі наявності певних підказок чи допомоги.
-

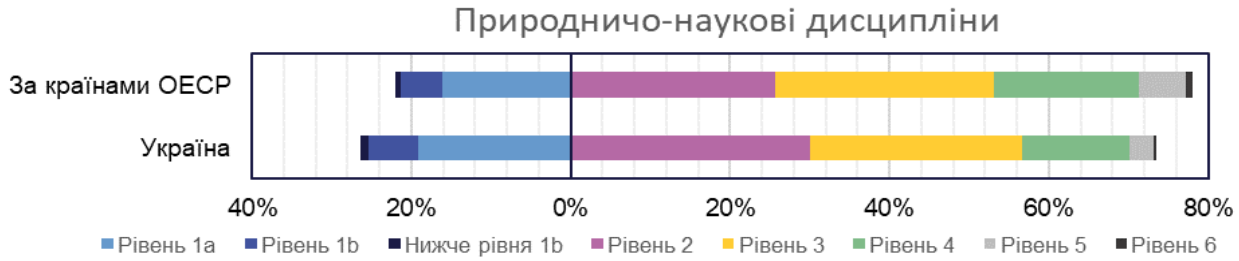

Рис. 2.5.4. **Рівні сформованості природничо-наукової грамотності учнів в Україні на тлі досягнень їхніх однолітків у країнах ОЕСР**

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

- Найкращими в галузі природничо-наукових дисциплін (тобто такими, що досягли 5-го або 6-го рівнів за шкалою PISA з природничо-наукових дисциплін) стали лише 3 % українських учнів (у середньому по країнах ОЕСР – 7 %). Вони здатні використовувати абстрактні наукові ідеї, пояснювати незнайомі та складні явища, якісно інтерпретувати інформацію й робити прогнози, оцінювати альтернативні плани проведення експериментів, робити висновки щодо складних незнайомих явищ.

В Україні 15-річні дівчата випереджають хлопців у читанні приблизно на один рік навчання (різниця становить 33 бали за шкалою PISA, які в середньому співвідносні з роком навчання) (рис. 2.5.5). Натомість хлопці трохи випереджають дівчат у математиці (різниця становить 7 балів за шкалою PISA). Різниці між досягненнями хлопців і дівчат у природничо-наукових дисциплінах майже не спостерігається. Схожі тенденції характеризують ситуацію й у досягненнях учнів у галузі читання, математики та природничо-наукових дисциплін у країнах ОЕСР.

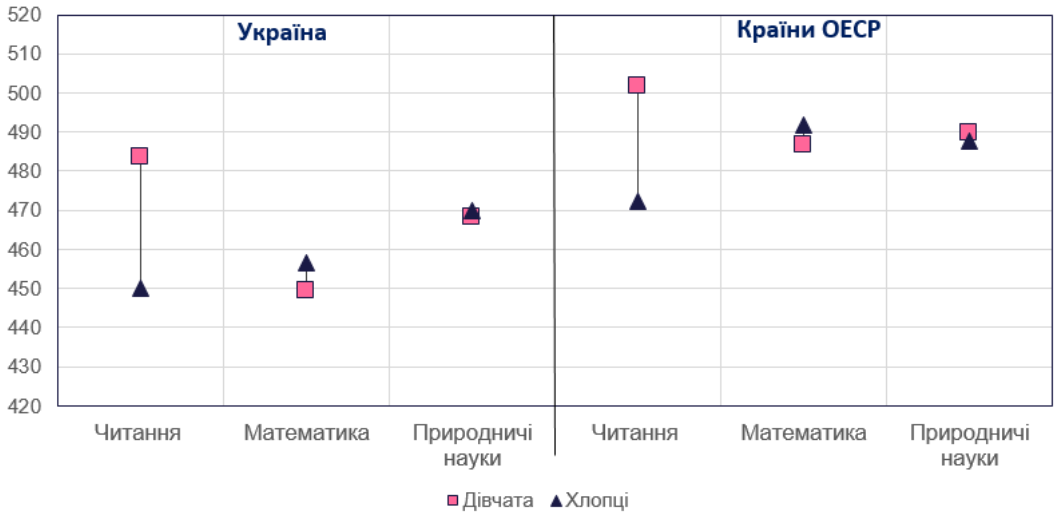

Рис. 2.5.5. **Відмінності в успішності учнів, пов'язані з гендерним фактором,** *балів PISA*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

• Успішність учнів великою мірою залежить від їх соціально-економічного статусу. Учні з високим соціально-економічним статусом мають у два-три рази більші шанси досягти високих показників у навчанні, ніж їхні однолітки з низьким соціально-економічним статусом (рис. 2.5.6, 2.5.7).

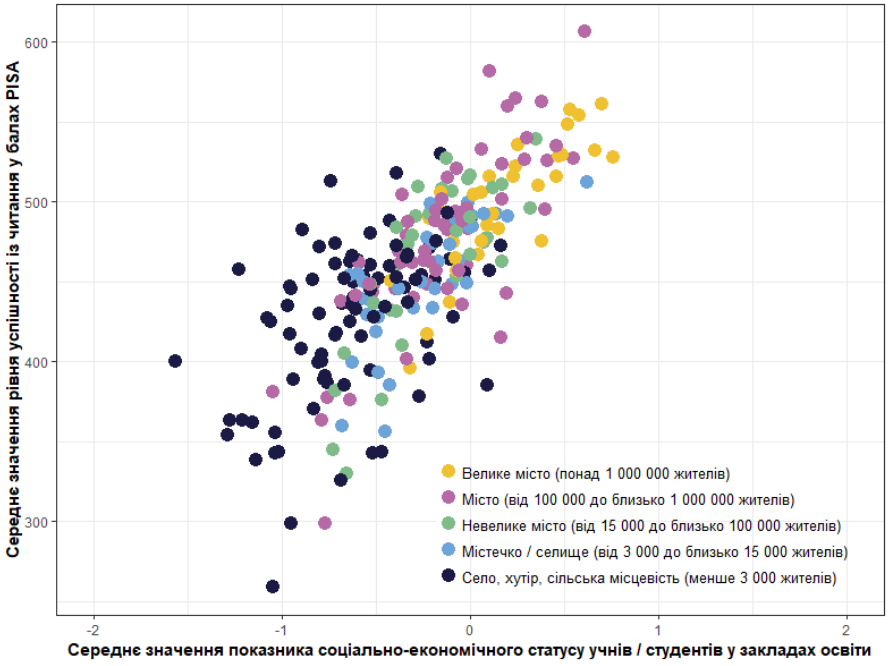

Рис. 2.5.6. **Відмінності в успішності учнів, пов'язані із соціально-економічним статусом учнів і місцем розташування закладу освіти, де учні навчаються,** *балів PISA*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

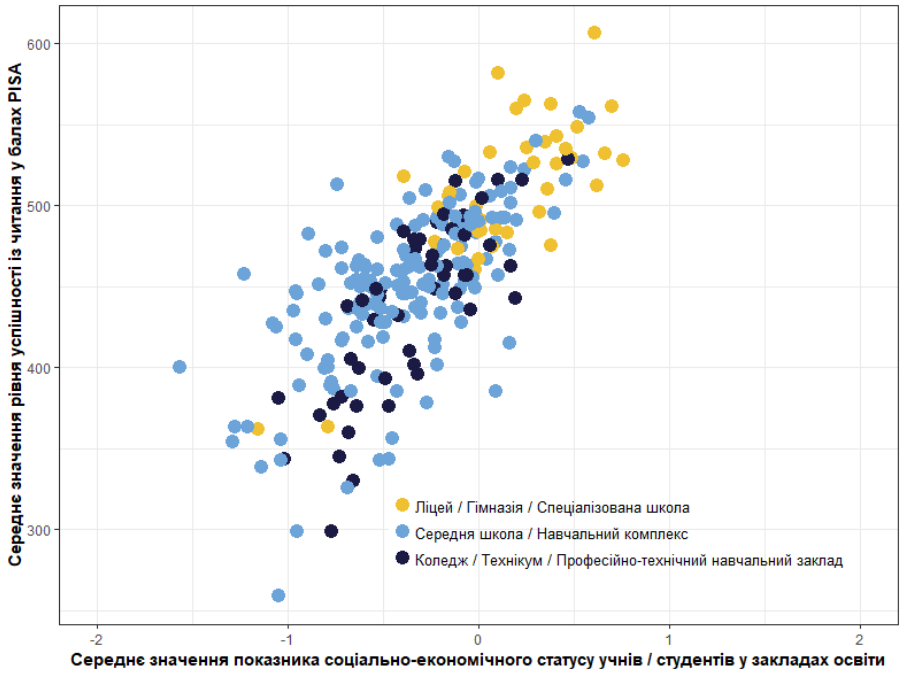

Рис. 2.5.7. **Відмінності в успішності учнів, пов'язані із соціально-економічним статусом учнів і типом закладу освіти,** *балів PISA*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

- Учні з високим соціально-економічним статусом випереджають своїх однолітків із низьким соціально-економічним статусом на 90 балів, що відповідає трьом рокам навчання.
- Соціально-економічний статус учнів є одним із найголовніших факторів, за яким можна передбачити їх успішність у багатьох країнах. 14 % варіації балів PISA з читання в Україні пояснюється соціально-економічним статусом учнів (у країнах ОЕСР – 12 %).
- Найчастіше учні з нижчим соціально-економічним статусом навчаються в Україні у звичайних закладах ЗСО або в закладах П(ПТ)О та проживають у невеликих містах, селищах чи селах. Максимальна різниця в успішності спостерігається між учнями, чиї заклади освіти розташовані у великих містах, і учнями, чиї заклади освіти розташовані в селах: вона становить понад 2 роки навчання.
- В Україні на національному рівні «стійких» учнів, тобто таких, котрі мають найнижчі показники індексу соціально-економічного статусу, але високі результати за підсумками тестування за трьома основними предметними галузями PISA, в середньому 12 % (у середньому по країнах ОЕСР – 11 %) (рис. 2.5.8), а на міжнародному – 5 % учнів із читання, 18 % – із математики та 24 % – із природничо-наукових дисциплін (що в середньому дещо менше, ніж по країнах ОЕСР). Основними знаннями й навичками на рівні 3-го або вищих за шкалою PISA рівнів із читання, математики та природничо-наукових дисциплін володіють, як і в країнах ОЕСР, 15 % учнів України.

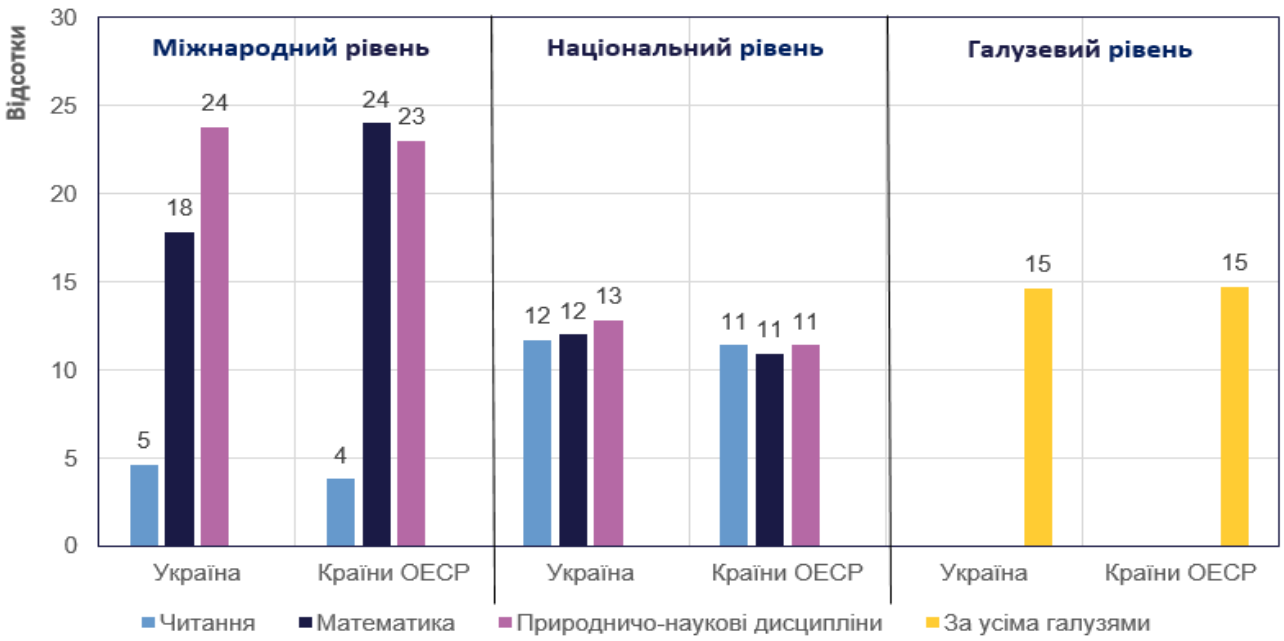

Рис. 2.5.8. **Частка «стійких» учнів на міжнародному, національному та галузевому рівнях,** *%*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

• В Україні 37,3 % учнів не читають для задоволення, що негативно позначається на їхній успішності в читанні, як засвідчує PISA. Для задоволення частіше читають дівчата, ніж хлопці. Дівчата більш вправні в читанні порівняно з хлопцями та мають менше труднощів у процесі читання.

• Учні, які читають для задоволення, показують вищі результати з читання, ніж ті, хто не читає для задоволення або читає для задоволення дуже рідко. Різниця середніх балів PISA між учнями, які часто читають для задоволення, й тими, котрі майже ніколи не читають, становить приблизно 75 балів, що відповідає 2,5 року навчання.

• Більшість українських учнів (91 %) любить читати для задоволення художні твори, поряд із цим вони менше читають інформаційні й офіційно-ділові тексти (80 %) та газети й журнали (50 %). Жодного разу в 4-х із 10 випадків учні за останній місяць до часу проведення тестування PISA не читали тексти, які мають графіки й таблиці, електронні тексти з гіперпосиланнями.

• Читання онлайн будь-яких матеріалів, спілкування в онлайн-чатах і пошук практичної інформації в Інтернеті позитивно впливають на результати оцінювання читацької грамотності учнів. Електронні матеріали дівчата й хлопці читають майже однаково, однак ті, хто читає частіше, мають вищі бали з читання за підсумками тестування PISA (рис. 2.5.9).

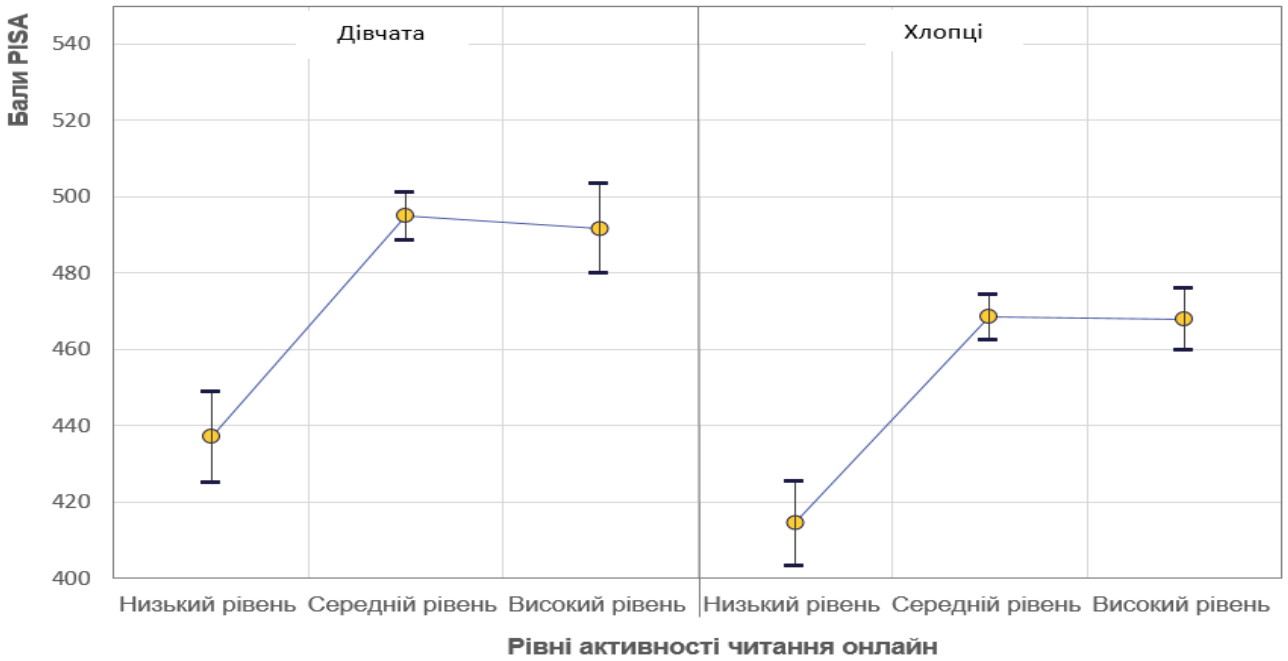

Рис. 2.5.9. **Середні бали дівчат і хлопців із читання з довірчим інтервалом за різними рівнями активності читання онлайн,** *балів PISA*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

- Українські учні загалом почуваються більш задоволеними життям (82 % учнів задоволені чи повністю задоволені), ніж їхні однолітки в країнах ОЕСР (67 %) (рис. 2.5.10). 15-річні українці, котрі навчаються в сільських закладах освіти, почуваються більш задоволеними життям порівняно з їх однолітками, які навчаються в містах і великих містах. Водночас учні з низьким соціально-економічним статусом дивляться на життя менш позитивно, ніж учні, що мають високий соціально-економічний статус.

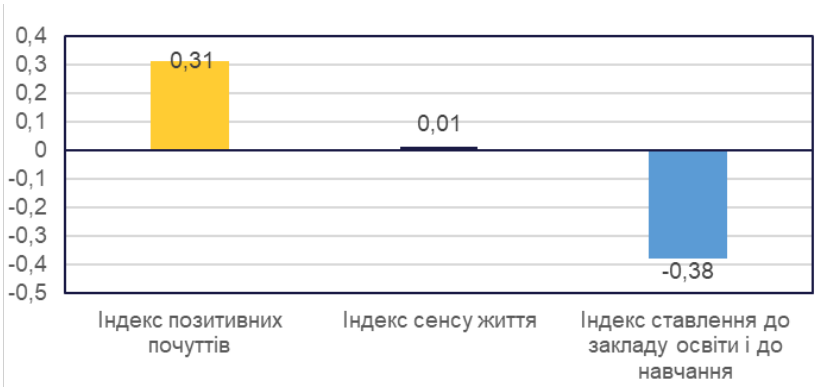

Рис. 2.5.10. **Значення індексів добробуту українських учнів (середнє значення індексу для країн ОЕСР дорівнює чи наближається до нуля)**

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

- Українські учні частіше, ніж учні країн ОЕСР, задоволені життям, але вони не завжди позитивно ставляться до закладу освіти й навчання в ньому, чим певною мірою відрізняються від учнів країн ОЕСР.

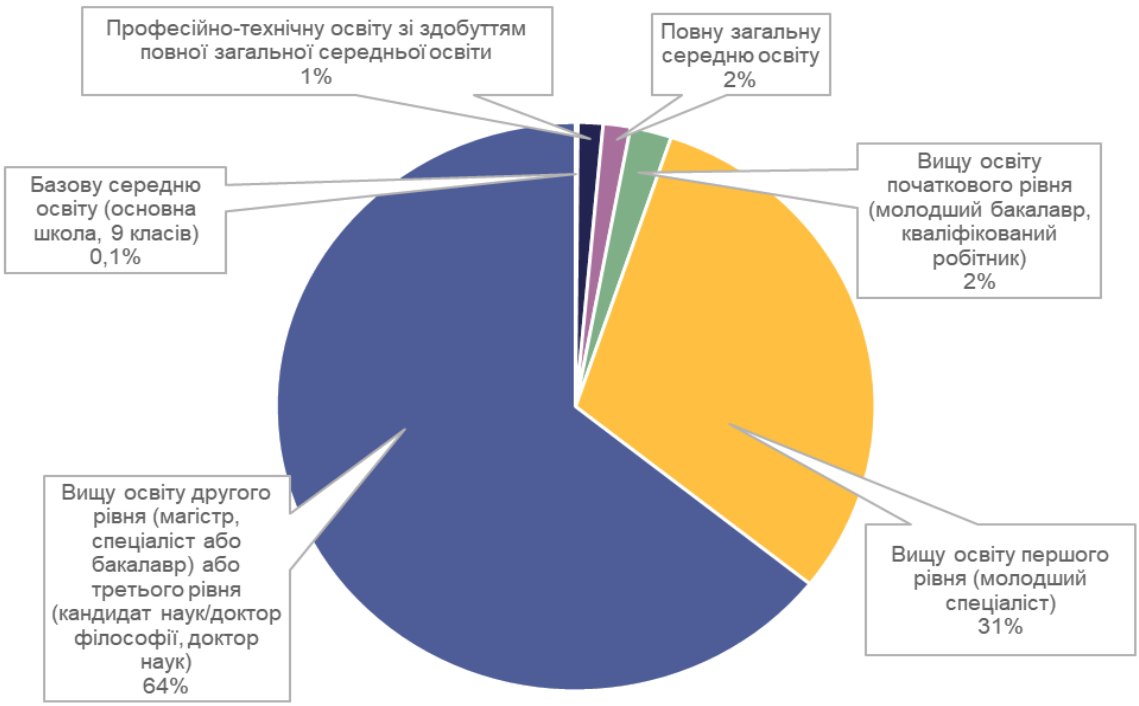

Рис. 2.5.11. **Прагнення українських учнів щодо продовження навчання,** *%*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

На успішності українських учнів істотно позначається неефективне використання ними навчального часу (йдеться про погану дисципліну на заняттях, пропуски, запізнення тощо). Не підвищують успішність учнів також прояви булінгу, що інколи спостерігаються в закладах освіти, та низький рівень відчуття учнями своєї приналежності до закладу освіти (рис. 2.5.12).

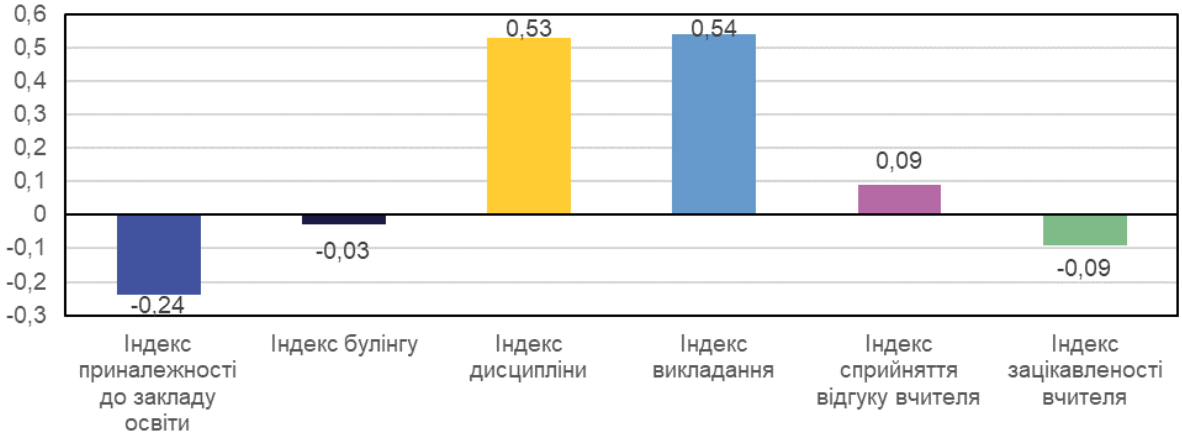

Рис. 2.5.12. **Значення індексів, які відображають освітнє середовище українських 15-річних підлітків (середні значення індексів для країн ОЕСР дорівнюють нулю)**

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

• Показник відчуття українськими учнями приналежності до свого закладу освіти нижчий, ніж у середньому по країнах ОЕСР. 78 % українських

учнів не погодилися або повністю не погодилися з тим, що вони відчувають себе самотніми в закладі освіти (у середньому по країнах ОЕСР – 85 %).

- Булінг у середовищі українських 15-річних підлітків поширений не більше, ніж серед їхніх однолітків із країн ОЕСР. В Україні 22 % учнів стикалися, принаймні кілька разів на місяць, із проявами булінгу, порівняно з 23 % школярів у середньому по країнах ОЕСР. Водночас 83 % учнів в Україні (і 88 % учнів у середньому по країнах ОЕСР) погодилися або твердо погодилися, що необхідно допомагати тим учням, які не можуть захистити себе.
- Хлопці та учні з низьким соціально-економічним статусом частіше, ніж інші категорії учнів, стикаються з булінгом і меншою мірою відчувають свою приналежність до закладу освіти.
- Близько 13 % учнів в Україні (у середньому по ОЕСР – 26 % школярів) повідомили, що на всіх чи більшості занять із мови й літератури їхньому викладачеві доводиться довго чекати, поки учні затихнуть. Ті українські учні, які повідомили, що на кожному або більшості занять викладачеві потрібно довго чекати, поки учні затихнуть, набрали на 27 балів менше з читання, ніж їхні однолітки, котрі сказали, що подібних явищ вони або ніколи не спостерігають на своїх заняттях, або спостерігають лише на деяких уроках (цей показник отриманий після врахування соціально-економічного статусу учнів).
- Учні в Україні набагато частіше (в середньому на 20 в. п.) відсутні на заняттях цілий день, прогулюють окремі з них або запізнюються на них, ніж їхні однолітки в середньому по країнах ОЕСР: у країнах ОЕСР 21 % учнів пропустив цілий навчальний день, а 48 % учнів запізнювалися на навчання впродовж двох тижнів до дня проведення тестування PISA; в Україні ці показники становлять 38 і 62 % відповідно.
- Неналежна дисципліна, відсутність на заняттях помітно впливають на успішність учнів, незалежно від їх соціально-економічного статусу. Існує певна залежність між кількістю навчальних годин (уроків) на тиждень і результатами успішності: кожна додаткова година занять збільшує середній бал учнів приблизно на 10 балів. Навіть із урахуванням чинника соціально-економічного статусу доводиться констатувати, що марнування часу відчутно позначається на результативності учнів у навчанні.
- За підсумками анкетування 80 % українських учнів повідомили, що найчастіше заняття з української мови і літератури та зарубіжної літератури чітко структуровані, учителі послідовно керують процесом та мають чіткі плани щодо організації роботи в класі.
- Учні, які навчаються в ліцеях, гімназіях і спеціалізованих школах у великих містах, зазначили, що їхні вчителі менш схильні до чіткої регламентації роботи під час проведення занять.
- Учні із середнім і низьким соціально-економічним статусом мають набагато вищі результати, коли їхні вчителі на більшості чи на кожному занятті застосовують структуровані практики викладання. Різниця ж у балах із читання для учнів із високим соціально-економічним статусом не є істотною. Урахування соціально-економічного статусу учнів засвідчує, що використання вчителями

структурованого викладання сприяє підвищенню успішності учнів із читання в середньому на 16 балів.

• Учні в анкетах повідомили, що більшість учителів підтримує їх у навчанні, тобто допомагає їм побачити їхні слабкі сторони, надолужити те, що з різних причин було недопрацьоване. Водночас досить велика частка учнів (25 %) вказала, що вчителі ніколи або майже ніколи не говорять їм про їхні сильні сторони в навчанні, а небайдужість до учнів на більшості чи на кожному занятті проявляють лише 43 % вчителів (у середньому по країнах ОЕСР – 71 %).

• У середньому по Україні майже 90 % 15-річних учнів повідомили, що їхні батьки підтримують їх емоційно. Учні, яких батьки не підтримують у навчанні, навіть після врахування додаткових чинників, котрі істотно впливають на успішність, у всіх предметних галузях PISA мають у середньому на 10 балів менше за своїх однолітків, чиї батьки цікавляться навчанням власних дітей.

• Батьки українських 15-річних підлітків частіше, ніж батьки їхніх однолітків у країнах ОЕСР, беруть участь на добровільних засадах у роботах, де потрібна фізична сила (в Україні приблизно 32 %, по країнах ОЕСР – 12,3 %), у роботі органів управління закладом освіти (в Україні – 24 %, по країнах ОЕСР – 17 %).

• В Україні з ініціативи вчителя обговорюють успіхи своїх дітей приблизно стільки ж батьків, скільки й у країнах ОЕСР (в Україні – 55 %, по країнах ОЕСР – 57 %), натомість з ініціативи батьків успішність дітей обговорюється з викладачем в Україні частіше, ніж у середньому по країнах ОЕСР (в Україні – 57 %, по країнах ОЕСР – 41 %). Разом із тим участь батьків у справах закладу освіти безпосередньо не підвищує успішності учнів (рис. 2.5.13).

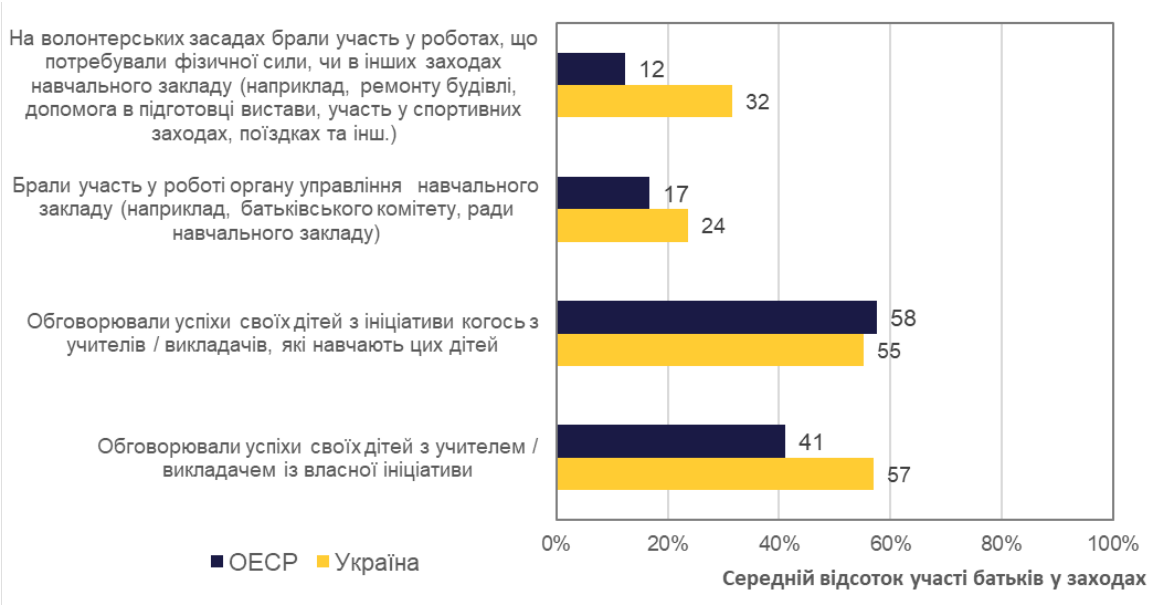

Рис. 2.5.13. **Залученість батьків до діяльності закладу освіти та процесу навчання своїх дітей (за повідомленнями керівників закладів освіти),** *%*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

• У 2015 р. видатки на державну освіту в Україні становили понад 13 % загальних державних видатків, або 5,4 % ВВП, що майже відповідає міжнародним вимогам (рис. 2.5.14). Однак сукупні видатки на навчання одного учня від 6 до 15 років (загальні витрати на освіту особи з 1-го по 10-й клас) в Україні становили 26 647 дол. США, хоча в більшості розвинутих країн вони сягають понад 50 000 дол. США.

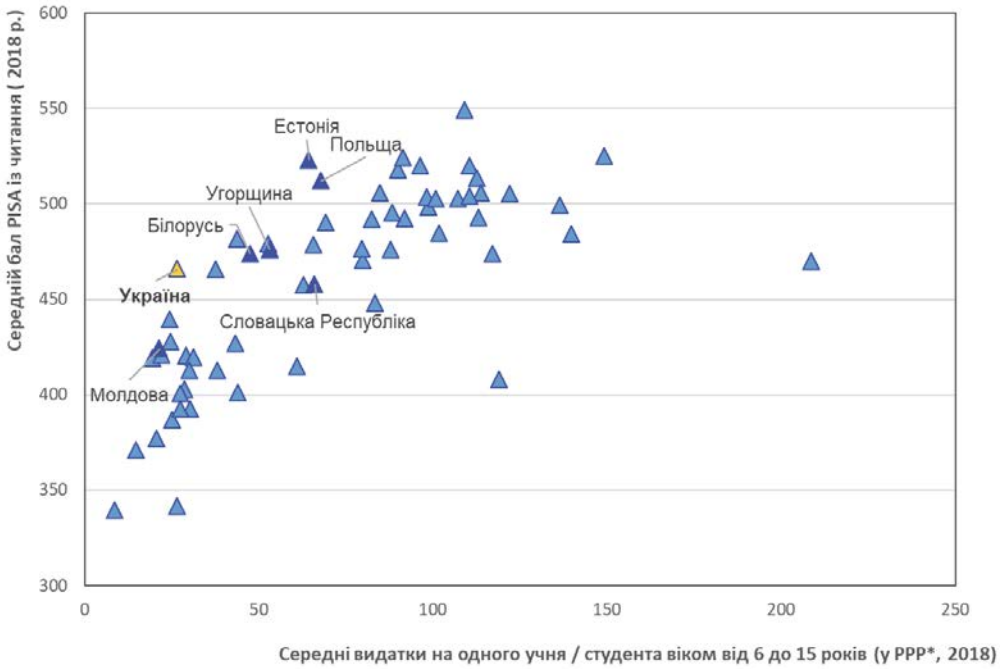

Рис. 2.5.14. **Видатки на одного учня віком від 6 до 15 років та успішність учнів у читанні,** *балів PISA*[186]

*PPP (Purchasing Power Parity) — показник паритету купівельної спроможності, який дає змогу порівнювати видатки різних країн у єдиній шкалі вимірювання.

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

• Найважливішим ресурсом, за результатами PISA, є вчителі. Дослідження показує, що вищий рівень кваліфікації вчителя позитивно впливає на успішність учнів. В Україні середньостатистичний 15-річний учень навчається в закладі освіти, де на кожного вчителя в середньому припадає 12 учнів, що відповідає середньому значенню по країнах ОЕСР. Цей показник, утім, значно різниться залежно від специфіки закладу освіти.

• В Україні 70 % керівників закладів освіти вважають, що в їхніх закладах недостатня кількість цифрової техніки та програмного забезпечення для навчання, разом із тим, 80 % учнів зазначають, що їхні вчителі мають необхідні навички для роботи з цифровою технікою. Заклади освіти у великих містах мають краще матеріально-технічне забезпечення, вищий показник наявності навчальних матеріалів і цифрової техніки та ІКТ, ніж заклади освіти, розташовані в сільській місцевості та в маленьких містах.

[186] Кожний трикутник репрезентує країну, що брала участь у PISA-2018.

• На думку керівників 75 % українських закладів освіти, найбільше заважає освітньому процесу в їхніх закладах брак або неналежна якість засобів навчального призначення (підручників, комп'ютерного обладнання, матеріалів для бібліотеки чи лабораторій).

• Прямої залежності між рівнем успішності учнів і ресурсним забезпеченням закладів освіти (фінансовим, матеріальним, технічним, кадровим) в Україні не спостерігається. Однак порівняно із середніми показниками по країнах ОЕСР вітчизняні заклади освіти гірше забезпечені ресурсами, а вчителі мають найнижчий рівень початкової заробітної плати (рис. 2.5.15).

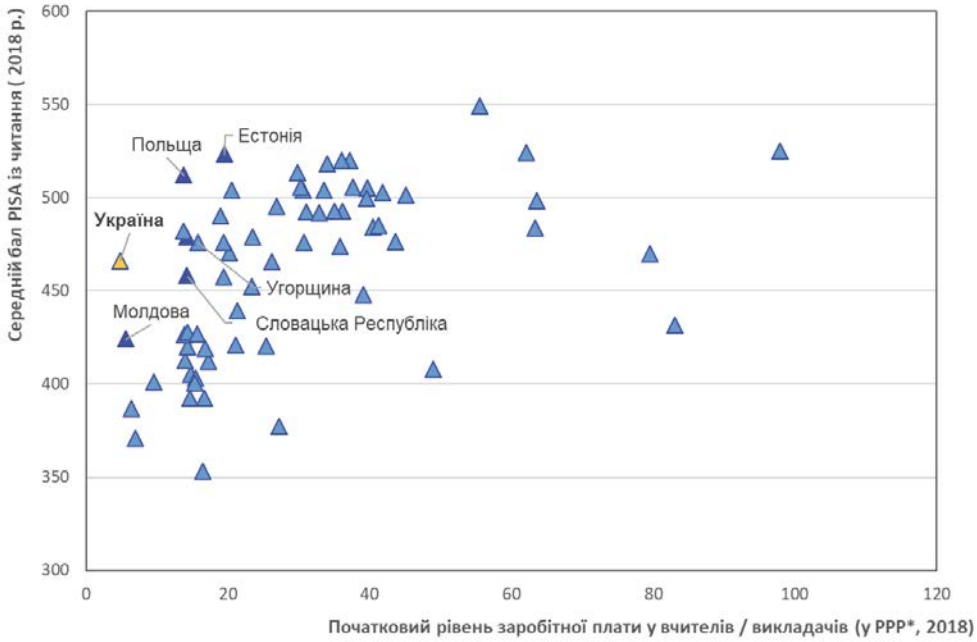

Рис. 2.5.15. **Початковий рівень заробітної плати вчителів та успішність учнів у читанні,** *балів PISA*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

2.6. Результати участі учнів України в міжнародних олімпіадах за галузями знань: математика, фізика, хімія, біологія, інформатика (результати особистого й командного заліку) (1993–2021 рр.)

Майже три десятиліття команди школярів незалежної України беруть участь у міжнародних предметних учнівських олімпіадах, які є авторитетними змаганнями серед молоді різних країн світу. Участь у міжнародних олімпіадах – важливий чинник розвитку гуманітарного співробітництва, спрямованого на інтеграцію до європейського і світового освітнього простору, а здобутки учасників олімпіад слугують зміцненню авторитету нашої держави на міжнародній арені, свідчать про ефективність роботи з обдарованою молоддю.

За період 1993–2019 рр. у міжнародних олімпіадах 798 українських школярів вибороли 657 медалей – 114 золотих, 258 срібних, 285 бронзових.

Результати участі команд школярів України в міжнародних учнівських олімпіадах 1993–2019 рр. за медалями показано на рис. 2.6.1.

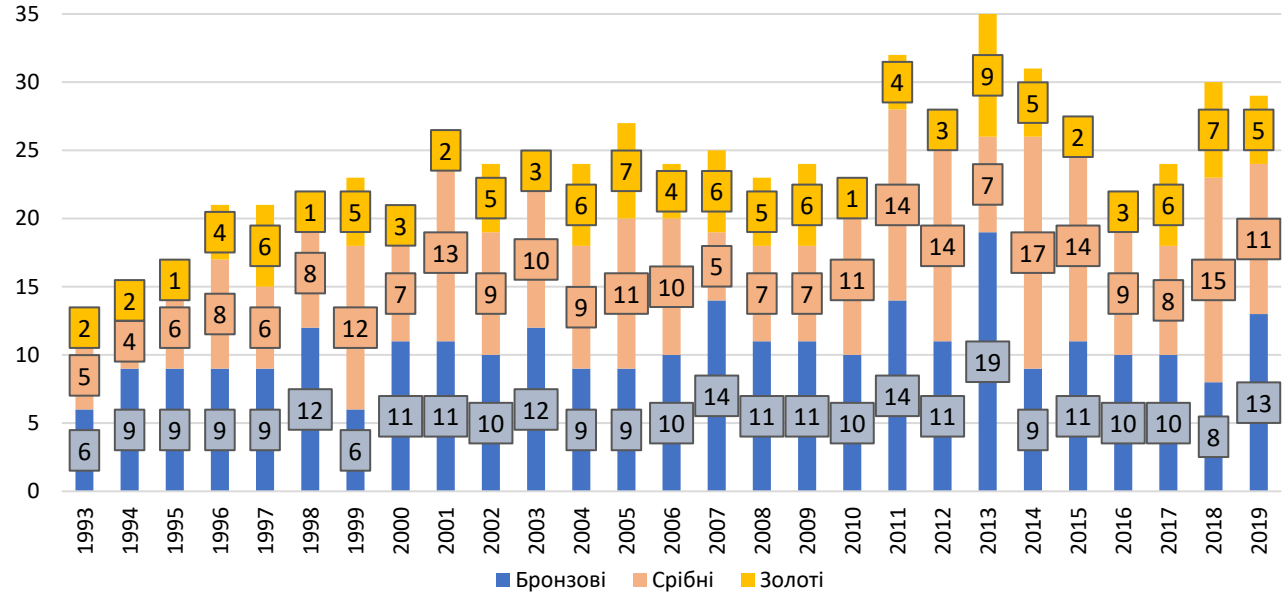

Рис. 2.6.1. **Динаміка результатів участі студентів України в міжнародних олімпіадах протягом 1993–2019 рр. за медалями,** *од.*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». URL: https://imzo.gov.ua/.

Школярі незалежної України у складі окремих команд беруть участь у міжнародних учнівських олімпіадах з математики, фізики, хімії, біології, інформатики починаючи з 1993 р.; з екології – з 1996 р.; з географії – з 2010 р.; з астрономії – з 2011 р. Результати участі команд школярів України в міжнародних учнівських олімпіадах у 1993–2021 рр. за предметами показано на рис. 2.6.2.

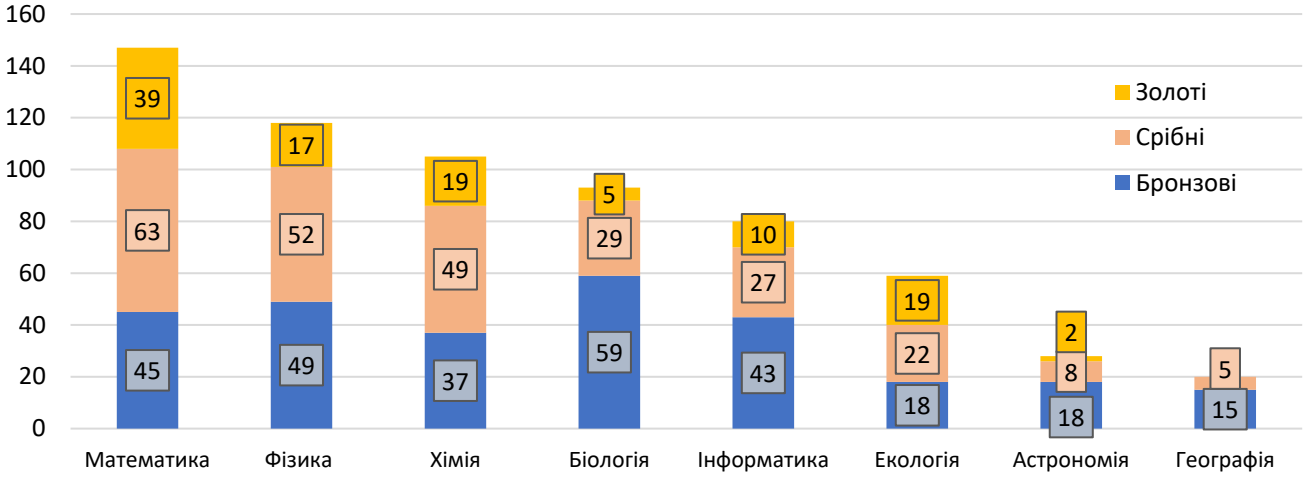

Рис. 2.6.2. **Динаміка результатів участі студентів України в міжнародних олімпіадах протягом 1993–2021 рр. за медалями,** *од.*

Побудовано за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». URL: https://imzo.gov.ua/.

У вищій школі України здійснюється цілеспрямована робота щодо участі студентів у міжнародних змаганнях. Упродовж 2004–2020 рр. українські студенти взяли участь у 75 міжнародних олімпіадах та вибороли 448 нагород, серед яких 8 гран-прі, 128 золотих, 147 срібних і 176 бронзових медалей. Кількість перемог за цей час зросла більш ніж у 40 %. Найрезультативніше

студенти виступали в міжнародних студентських олімпіадах з математики, хімії, астрономії і астрофізики, статистики, безпеки життєдіяльності та ін. Особливо треба відзначити виступи на командному чемпіонаті світу з програмування, де протягом останніх 10 років команда студентів-програмістів з України входить до десятки найсильніших серед понад 150 країн – учасниць цього заходу (рис. 2.6.3).

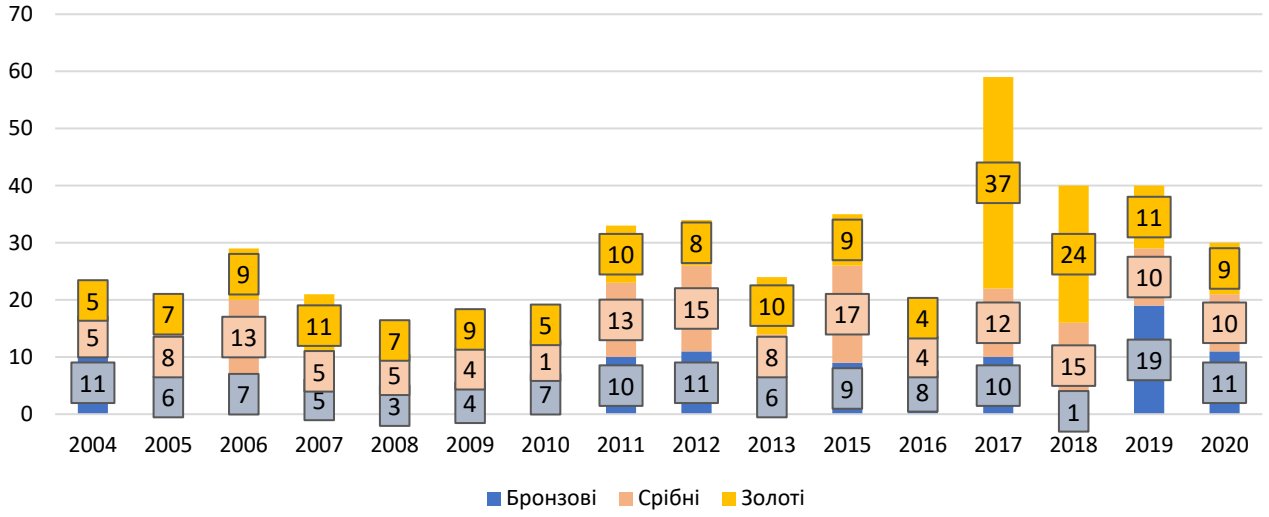

Рис. 2.6.3. **Динаміка результатів участі студентів України в міжнародних олімпіадах протягом 2004–2020 рр. за медалями,** *од.*
Побудовано за даними ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». URL: https://imzo.gov.ua/.

2.7. Результати досягнень учнів у ЗНО з навчальних предметів

Результати зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) за шкалою 100–200 балів починаючи з 2008 р. зараховуються для конкурсного відбору вступників до закладів вищої освіти України на перший (бакалаврський) рівень освіти.

Варто зауважити, що результати ЗНО 2008–2014 рр. не можна порівнювати із відповідними результатами 2015–2020 рр., оскільки для їх отримання було використано різні методи шкалювання.

На етапі започаткування й до 2014 р. включно результати ЗНО використовували передусім для вступу до ЗВО, що зумовило вибір еквіпроцентильної моделі шкалювання. За такої умови пороговий бал «склав / не склав» за результатами оцінювання визначали статистично, що забезпечувало відсікання приблизно 10 % учасників оцінювання (за шкалою 100–200 становив 124 бали). Такий підхід до шкалювання забезпечував рейтингування оцінювання зі збереженням значущих для вступної кампанії статистичних характеристик розподілів результатів оцінювань різних років.

У 2015 р. було актуалізовано функцію ЗНО як випускного екзаменування для здобуття повної загальної середньої освіти. Щоб забезпечити відповідність моделі шкалювання меті оцінювання, започатковано процентно-процентильний

метод шкалювання, а також практику критерійно-статистичного визначення порогового бала «склав / не склав» за допомогою методу Ангоффа – Беука. Із 2015 р. і до сьогодні результати учасника залежать не тільки від розподілів результатів усіх учасників оцінювання, а й від значення порогового бала.

З огляду на це нижче наведено динаміку результатів ЗНО з української мови і літератури, історії України, математики, природничих предметів (біології, географії, фізики, хімії) за такими показниками:

– частка учасників ЗНО з відповідного предмета, які подолали поріг «склав / не склав», у розрізі типу місцевості за 2008–2020 рр.;

– частка учасників ЗНО, які отримали за результатами ЗНО з відповідного предмета 160 балів, у розрізі типу місцевості за 2015–2020 рр.

Також саме ці показники, зокрема з української мови й літератури та математики, входять до Переліку національних освітніх індикаторів ефективності та якості загальної середньої освіти, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 19.09.2016 № 1116 (у редакції наказу МОН від 20.10.2016 № 1257)[187], як індикатори напряму А «Ефективність навчальних закладів системи загальної середньої освіти» – А2 «Якість освіти випускників загальноосвітніх навчальних закладів».

Загалом аналіз динаміки результатів ЗНО упродовж 2008–2020 рр. щодо частки учасників, які подолали поріг «склав / не склав», з усіх представлених предметів дає підстави констатувати, що більшою є частка учасників, котрі подолали поріг, серед випускників закладів ЗСО, розташованих у міських поселеннях. Так, з української мови і літератури (рис. 2.7.1) різниця між частками тих, хто подолав поріг, у розрізі «місто/село» в середньому становить 8,3 %, при цьому найбільшу різницю між результатами учасників за цим показником зафіксовано у 2018 р. (14,3 %) і 2016 р. (14,1 %), а найменшу – у 2008 р. (3,4 %). З історії України (рис. 2.7.2) частка учасників, які подолали поріг «склав / не склав», серед випускників міських закладів ЗСО є більшою в середньому на 6,5 %, водночас найменша різниця – у 2010 р. (2,2 %), а найбільша – у 2017 і 2018 рр. (14,5 та 14,4 % відповідно). З математики (рис. 2.7.3) у середньому на 9,2 % більше випускників міських закладів ЗСО подолали поріг, зокрема в 2011 р. таких було на 3,3 % більше, а в 2017 р. – на 18,1 %.

[187] Про затвердження і введення в дію переліку національних освітніх індикаторів ефективності та якості загальної середньої освіти та методології їх обрахунку : наказ Міністерства освіти і науки України від 19.09.2016 № 1116 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 20.10.2016 № 1257. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1116729-16#n11.

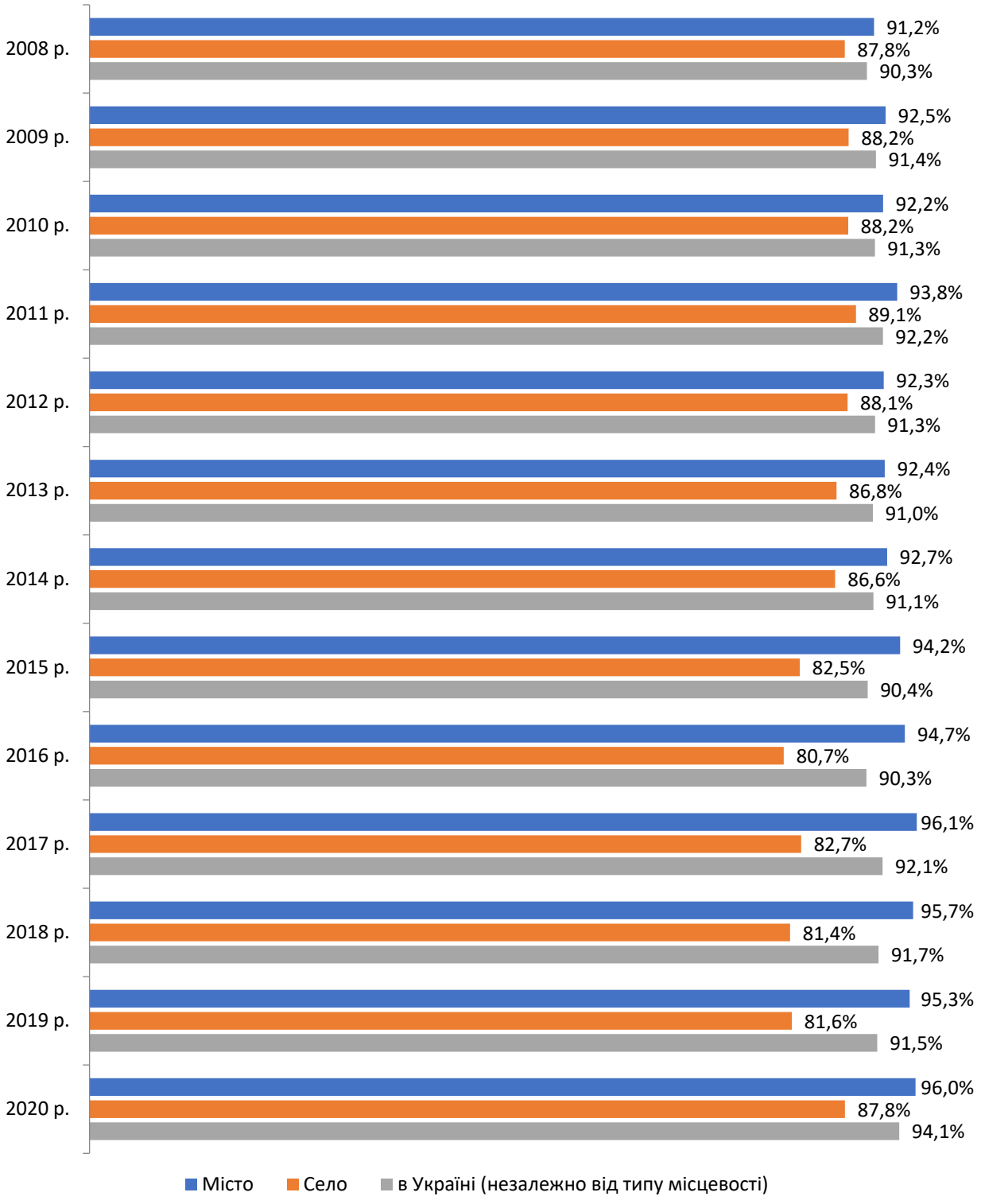

Рис. 2.7.1. **Частка учасників ЗНО з української мови і літератури[188], які подолали поріг «склав / не склав», протягом 2008–2020 рр.[189] за типом місцевості, %**

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

[188] За 2015 р. наведено дані про результати учасників ЗНО, які складали тест з української мови і літератури базового рівня.

[189] За 2008–2014 рр. наведено дані про результати учасників, котрі отримали від 124 балів за шкалою 100–200 балів.

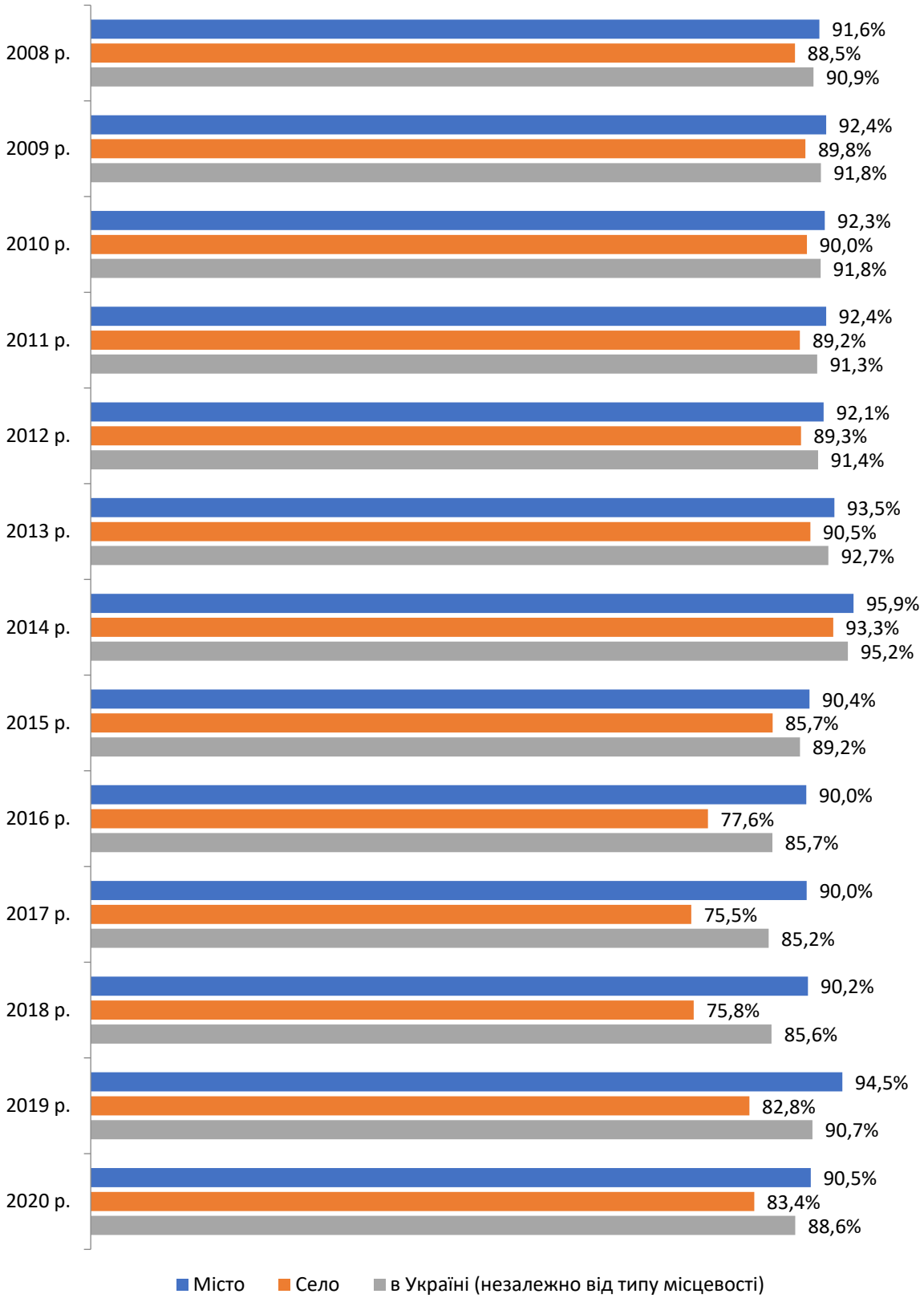

Рис. 2.7.2. **Частка учасників ЗНО з історії України, які подолали поріг «склав / не склав», протягом 2008–2020 рр.**[190] **за типом місцевості,** *%*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

[190] За 2008–2014 рр. наведено дані про результати учасників, які отримали від 124 балів за шкалою 100–200 балів.

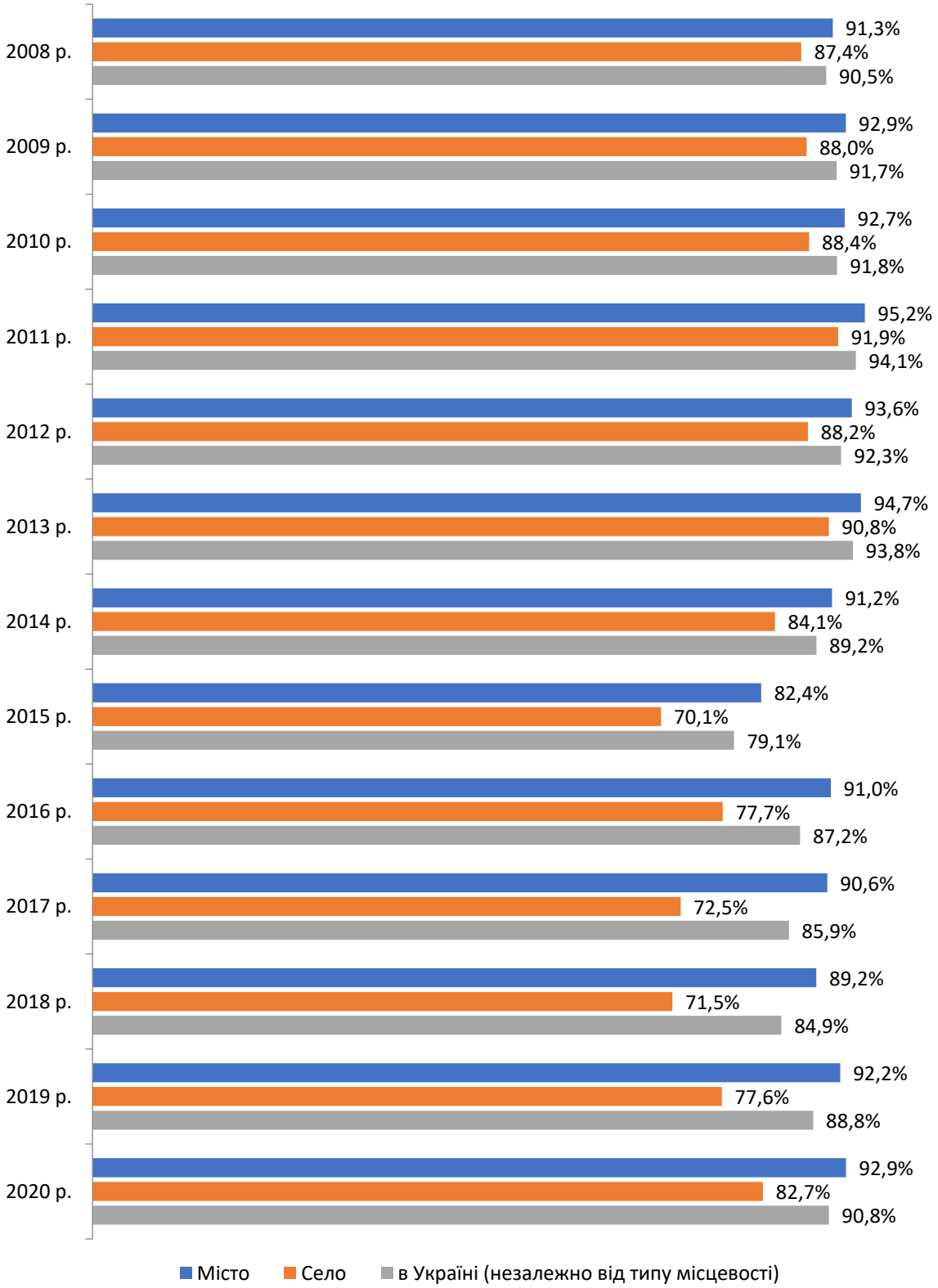

Рис. 2.7.3. **Частка учасників ЗНО з математики[191], які подолали поріг «склав / не склав», протягом 2008–2020 рр.[192] за типом місцевості,** *%*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

[191] За 2015 р. наведено дані про результати учасників ЗНО, які складали тест з математики базового рівня.

[192] За 2008–2014 рр. наведено дані про результати учасників, котрі отримали від 124 балів за шкалою 100–200 балів.

Аналогічна тенденція простежується й за результатами ЗНО з природничих предметів. Так, з біології (рис. 2.7.4) частка випускників міських закладів ЗСО, які подолали поріг, більша в середньому на 4,5 %, ніж частка випускників сільських закладів. Водночас найменша за цим показником різниця між частками випускників міських і сільських шкіл зафіксована у 2010 р. і становить 1,1 %, а найбільша – у 2017 р. (11,5 %). З географії (рис. 2.7.5) частка випускників міських закладів ЗСО, що подолали поріг «склав / не склав», у середньому на 4,5 % теж більша від частки випускників сільських закладів ЗСО, при цьому найменша різниця між частками учасників ЗНО міських і сільських закладів ЗСО спостерігалася у 2011 р. (0,8 %), а найбільша – у 2018 р. (11,2 %). З фізики (рис. 2.7.6) у середньому на 7,8 % більшою є частка випускників міських закладів, які подолали поріг. Найменша різниця між частками зафіксована у 2010 р. (2,1 %), найбільша – у 2017 р. (19 %). З хімії (рис. 2.7.7) частка випускників міських шкіл в середньому більша порівняно з часткою випускників сільських закладів ЗСО в середньому на 6,2 %; найменшу різницю між цими частками спостерігаємо у 2010 р. (1,1 %), найбільшу – у 2017 р. (13,4 %).

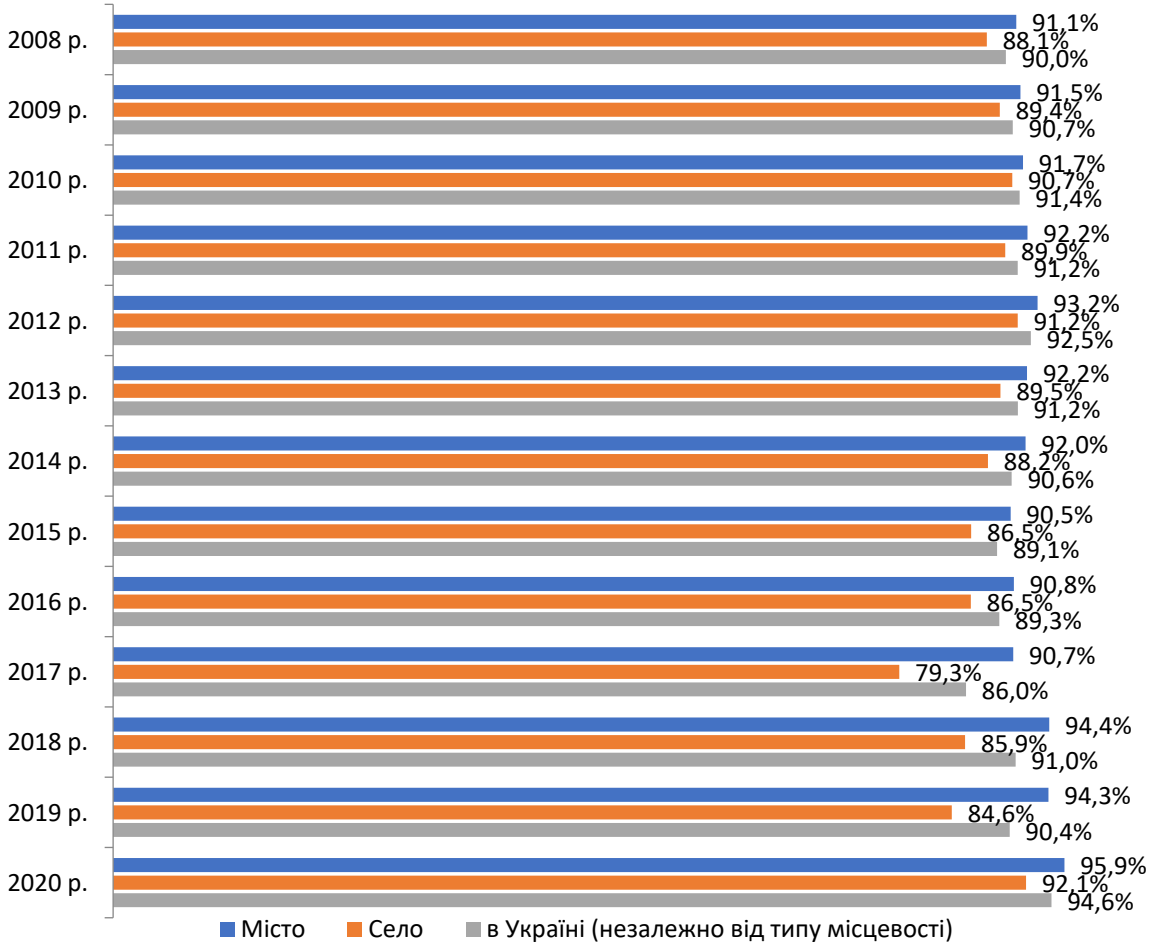

Рис. 2.7.4. **Частка учасників ЗНО з біології, які подолали поріг «склав / не склав», протягом 2008–2020 рр.**[193] **за типом місцевості,** *%*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

[193] За 2008–2014 рр. наведено дані про результати учасників, які отримали від 124 балів за шкалою 100–200 балів.

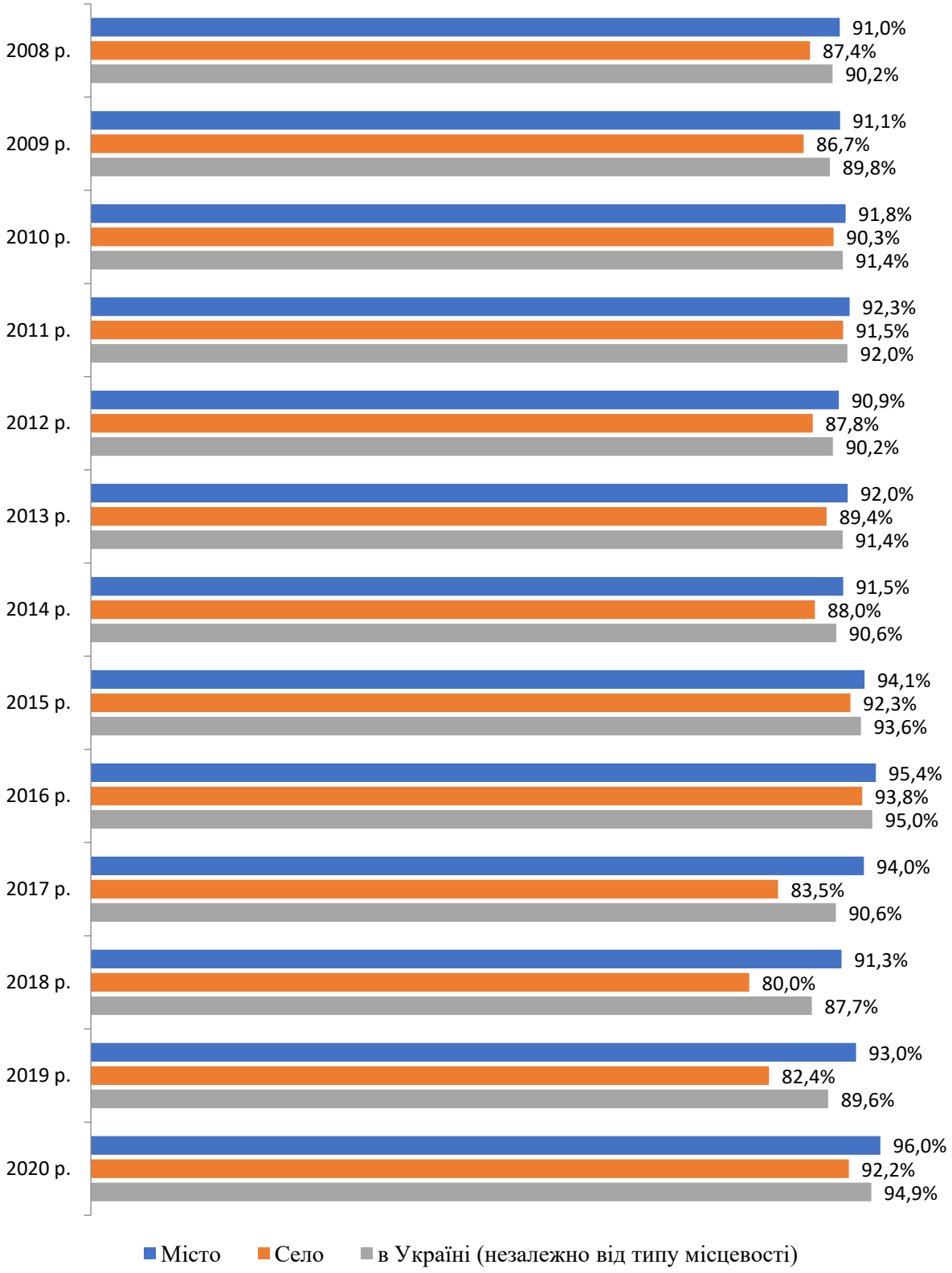

Рис. 2.7.5. **Частка учасників ЗНО з географії, які подолали поріг «склав / не склав», протягом 2008–2020 рр.[194] за типом місцевості,** *%*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

[194] За 2008–2014 рр. наведено дані про результати учасників, які отримали від 124 балів за шкалою 100–200 балів.

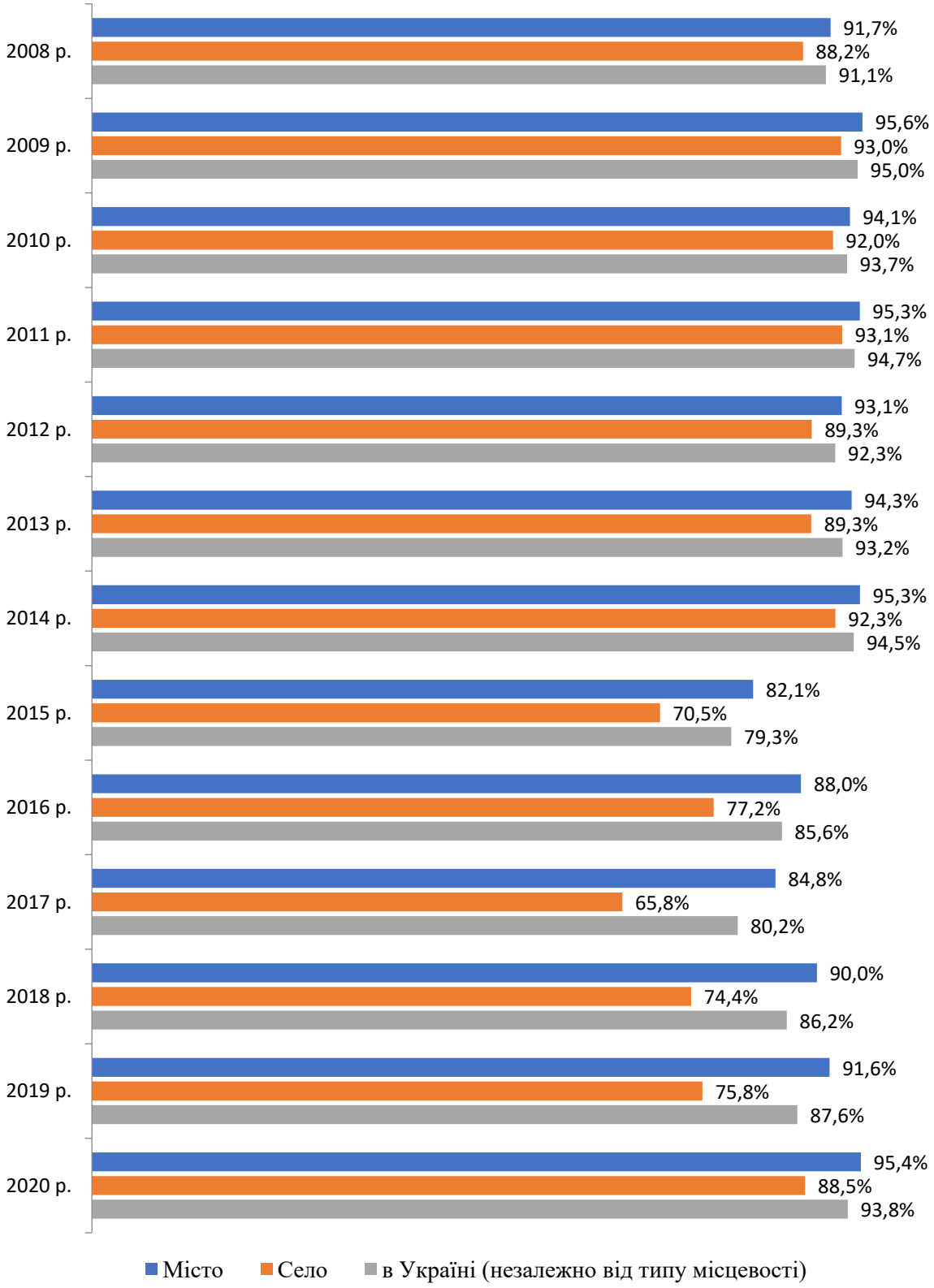

Рис. 2.7.6. **Частка учасників ЗНО з фізики, які подолали поріг «склав / не склав», протягом 2008–2020 рр.**[195] **за типом місцевості,** *%*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

[195] За 2008–2014 рр. наведено дані про результати учасників, які отримали від 124 балів за шкалою 100–200 балів.

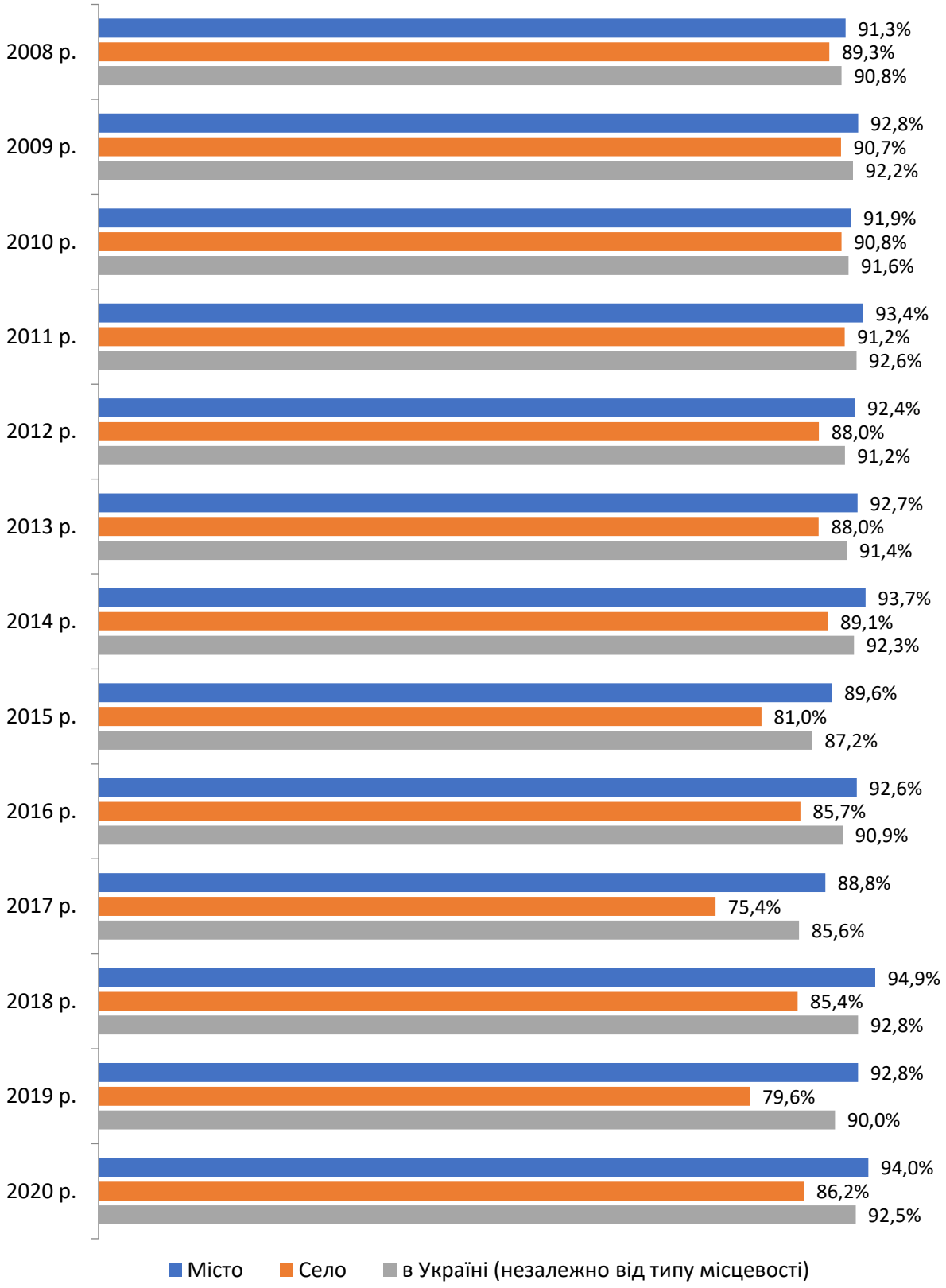

Рис. 2.7.7. **Частка учасників ЗНО з хімії, які подолали поріг «склав / не склав», протягом 2008–2020 рр.[196] за типом місцевості,** *%*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

[196] За 2008–2014 рр. наведено дані про результати учасників, які отримали від 124 балів за шкалою 100–200 балів.

Аналіз результатів ЗНО за 2015–2020 рр. з усіх представлених предметів за показником «частка учасників, які отримали результати від 160 балів і вище» дає підстави стверджувати, що результати випускників закладів освіти, розташованих у містах, є вищими, оскільки більшою є частка випускників із 160–200 балами, порівняно як із частками випускників сільських шкіл із такими самими балами, так і із загальним показником по Україні.

Розглянемо детальніше цей показник з кожного предмета. Так, з української мови і літератури (рис. 2.7.8) у середньому на 25,3 % більша частка з результатом від 160 балів і вища серед випускників міських закладів ЗСО порівняно з випускниками сільських закладів, водночас найменшу різницю зафіксовано у 2020 р. (20 %), найбільшу – у 2018 р. (27,8 %). Також варто зауважити, що впродовж цих років частки учасників із результатом від 160 до 200 балів серед випускників шкіл міст становили 41,6–47,6 %, а серед випускників сільських закладів – 16–19,9 %.

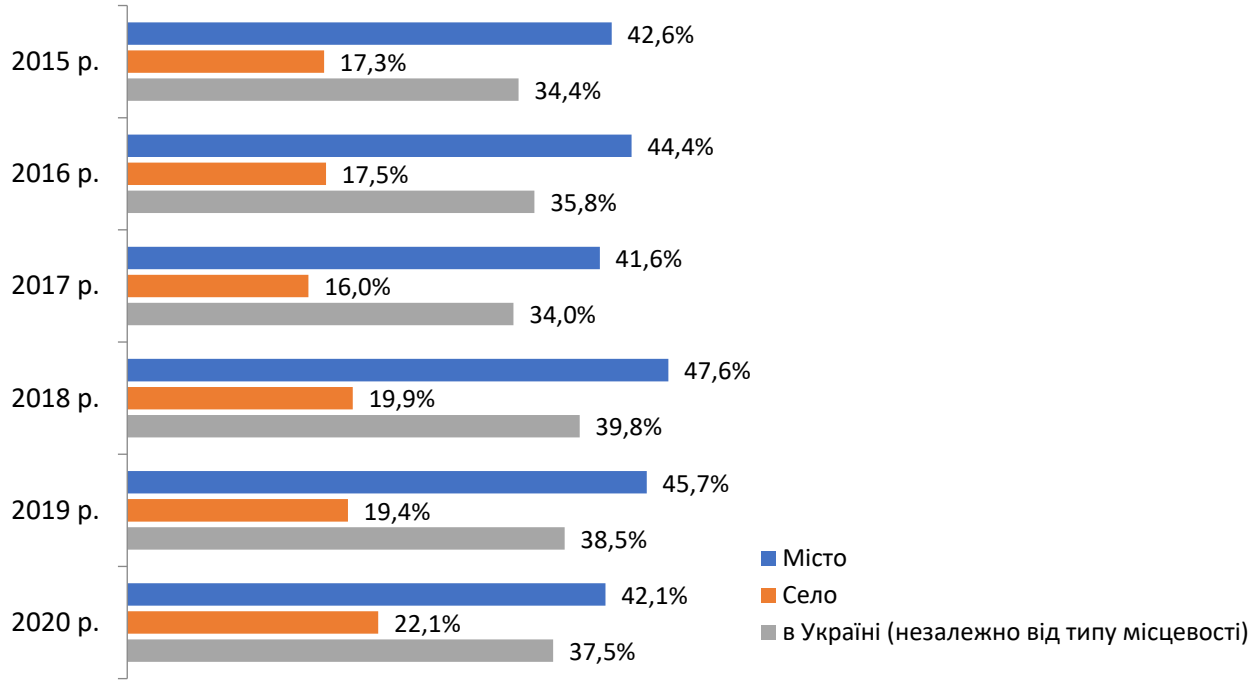

Рис. 2.7.8. **Частка учасників, які отримали за результатами ЗНО з української мови і літератури 160 балів і вище, в загальній чисельності випускників, що проходили тестування з української мови і літератури, протягом 2015–2020 рр. за типом місцевості,** *%*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

З історії України (рис. 2.7.9) частка випускників міських шкіл із результатом 160 балів і вище в середньому більша на 14,3 % від частки випускників сільських закладів, при цьому найменшу різницю спостерігаємо також у 2020 р. (11,4 %), найбільшу – у 2019 р. (17,6 %). Водночас упродовж аналізованих років частки випускників із результатами 160–200 балів серед випускників міських закладів ЗСО становили від 22,4 до 28,2 %, а сільських – від 8,3 до 12,1 %.

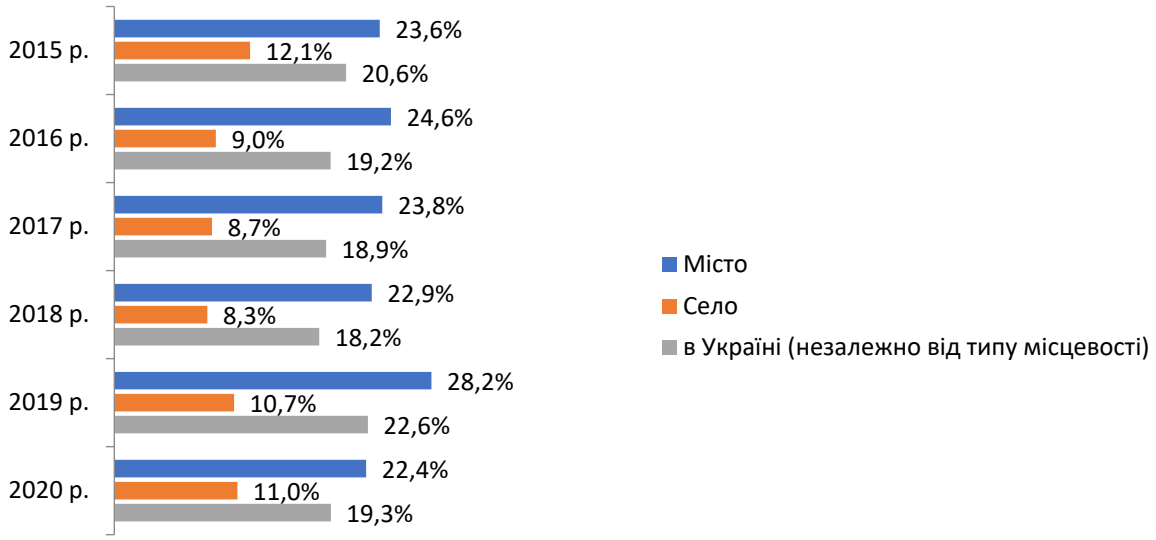

Рис. 2.7.9. **Частка учасників, які отримали за результатами ЗНО з історії України 160 балів і вище, в загальній чисельності випускників, що проходили тестування з історії України, протягом 2015–2020 рр. за типом місцевості,** *%*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

З математики (рис. 2.7.10) у середньому на 21,7 % більшою є частка випускників міських закладів ЗСО з результатом 160–200 балів, також найменшу різницю між цими частками зафіксовано у 2016 р. (20,4 %), найбільшу – у 2019 р. (23,5 %). Водночас частка учасників ЗНО з результатами від 160 балів і вище серед випускників міських шкіл становить від 28,8 до 43,8 %, а серед випускників сільських шкіл – від 8,5 до 23,4 %.

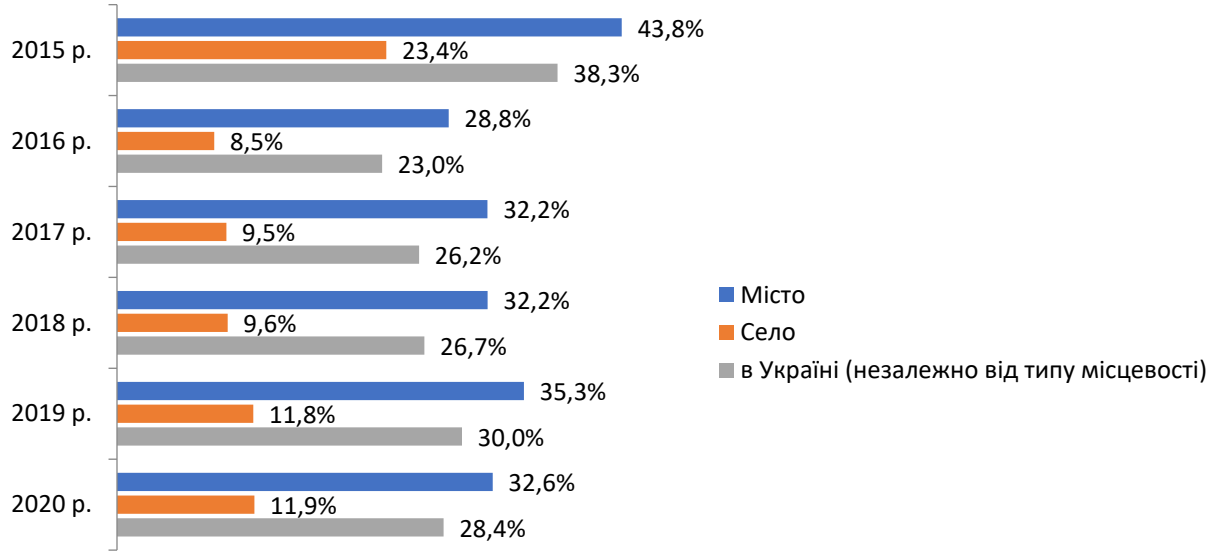

Рис. 2.7.10. **Частка учасників, які отримали за результатами ЗНО з математики 160 балів і вище, в загальній чисельності випускників, що проходили тестування з математики, протягом 2015–2020 рр. за типом місцевості,** *%*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

Аналогічна тенденція простежується й при аналізі результатів ЗНО з природничих предметів. Так, з біології (рис. 2.7.11) частка учасників із результатом 160 балів і вище серед випускників міських закладів ЗСО в середньому на 17,8 % більша від частки випускників із балами в цьому проміжку сільських закладів ЗСО, при цьому найменшу різницю між цими частками спостерігаємо у 2016 р. (14,8 %), найбільшу – у 2019 р. (20,6 %). Також зауважимо, що впродовж аналізованих років частки випускників із результатами 160–200 балів серед випускників міських шкіл становили від 26,6 до 32 %, а сільських – від 8,8 до 16,4 %.

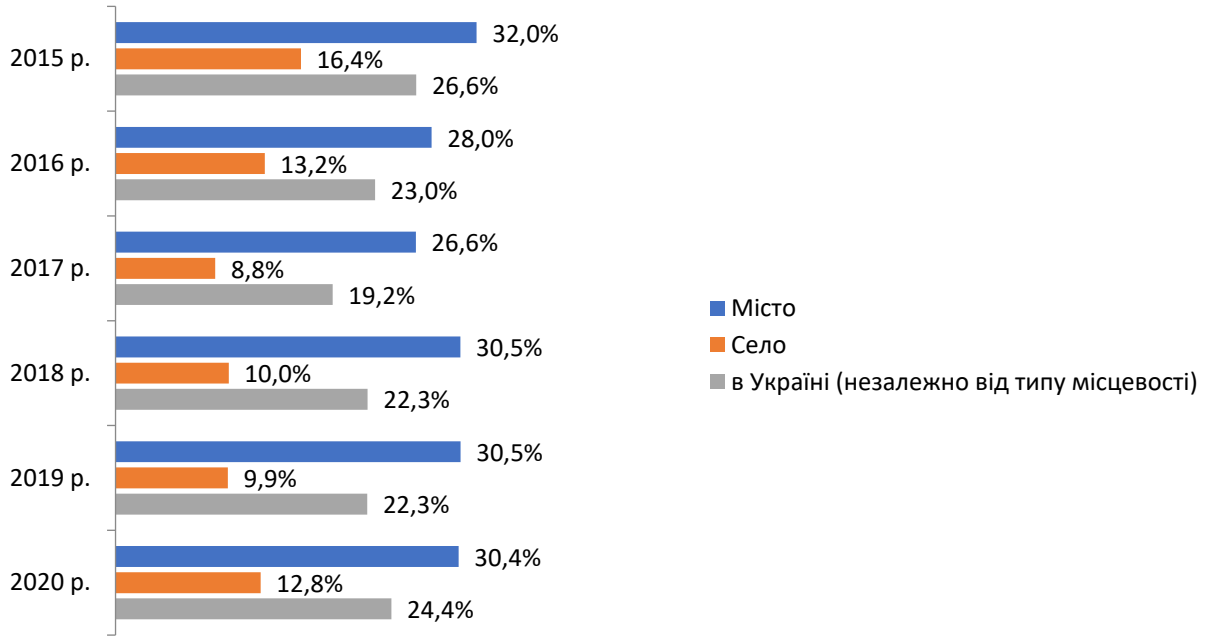

Рис. 2.7.11. **Частка учасників, які отримали за результатами ЗНО з біології 160 балів і вище, в загальній чисельності випускників, що проходили тестування з біології, протягом 2015–2020 рр. за типом місцевості,** *%*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

З географії (рис. 2.7.12) частка випускників із результатом 160 балів і вище серед випускників закладів ЗСО міст у середньому на 9,3 % більша порівняно з часткою випускників сільських шкіл; найменша різниця простежується у 2015 р. (7,5 %), найбільша – у 2019 р. (12 %). Водночас упродовж 2015–2020 рр. частка учасників ЗНО з результатами 160–200 балів із цього предмета серед випускників міських шкіл становила від 23 до 38,3 %, а сільських – від 12,9 до 30,7 %.

З фізики (рис. 2.7.13) у середньому на 18,7 % більшою є частка випускників із результатом 160–200 балів серед учасників ЗНО – випускників міських закладів ЗСО; при цьому найменша різниця між частками випускників закладів ЗСО за показником «місто/село» зафіксована у 2017 р. (16 %), найбільша – у 2020 р. (21,3 %). Варто наголосити, що частка випускників із результатами 160 балів і вище серед випускників міських шкіл коливається в межах від 31,1 до 22,9 %, а сільських – від 16 до 21,3 %.

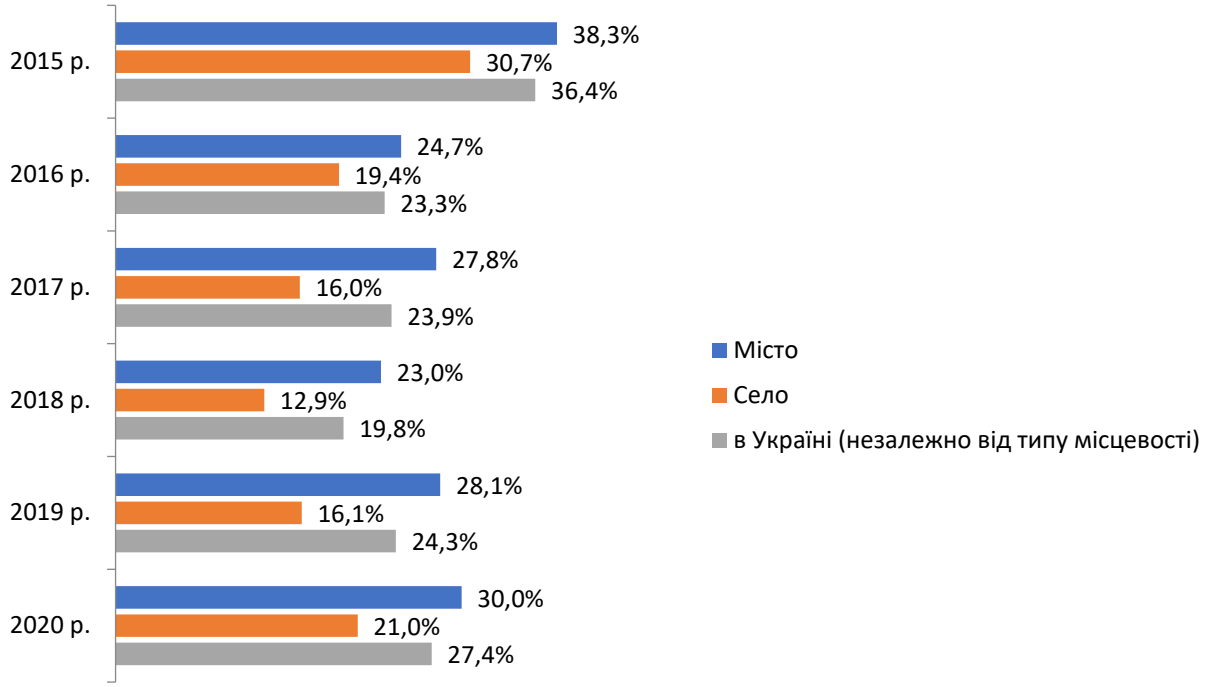

Рис. 2.7.12. **Частка учасників, які отримали за результатами ЗНО з географії 160 балів і вище, в загальній чисельності випускників, що проходили тестування з географії, протягом 2015–2020 рр. за типом місцевості,** *%*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

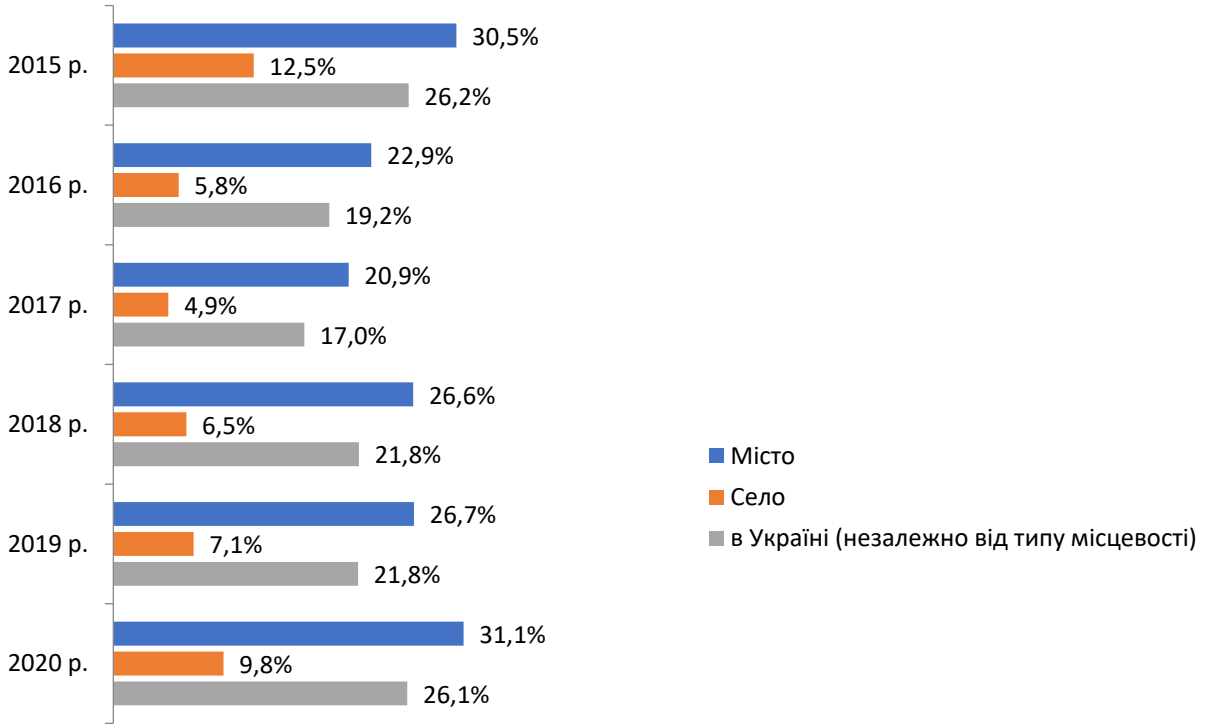

Рис. 2.7.13. **Частка учасників, які отримали за результатами ЗНО з фізики 160 балів і вище, в загальній чисельності випускників, що проходили тестування з фізики, протягом 2015–2020 рр. за типом місцевості,** *%*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

З хімії (рис. 2.7.14) частка учасників із результатом 160–200 балів також є більшою серед випускників міських шкіл у середньому на 21,5 % порівняно з аналогічною часткою випускників сільських шкіл. Водночас найменша різниця між цими частками спостерігається у 2016 р. (18,2 %), найбільша – у 2018 р. (22,9 %). Крім того, зауважимо, що впродовж аналізованого періоду частка учасників із результатами 160 балів і вище серед випускників міських закладів ЗСО становила від 34,2 до 43,5 %, а сільських – від 13,4 до 21,2 %.

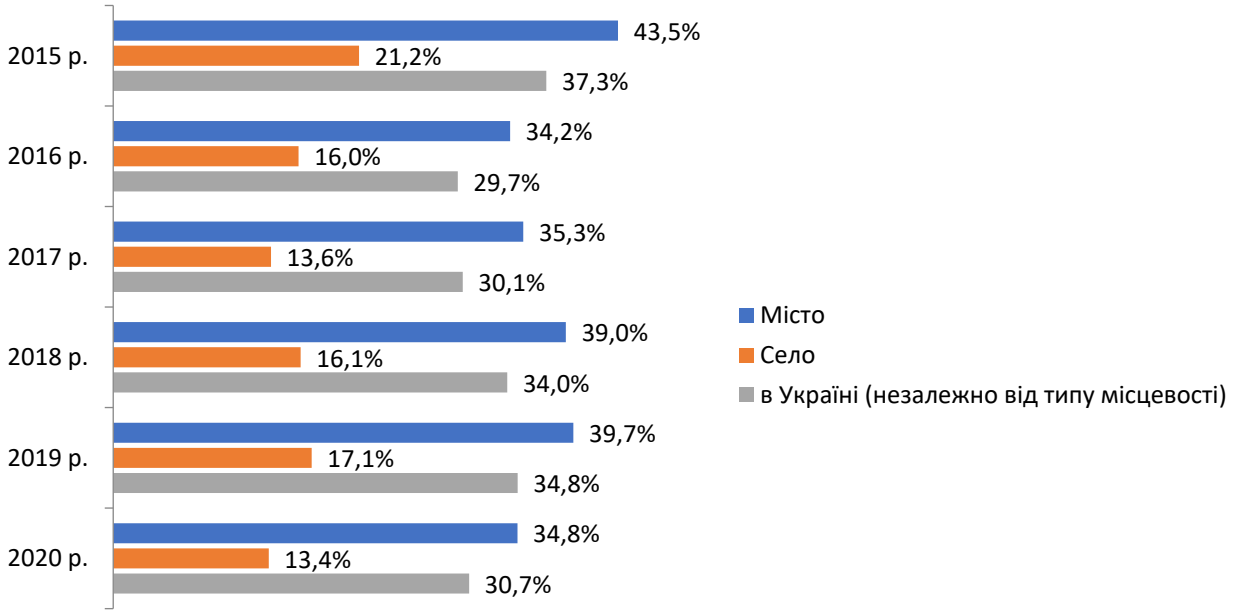

Рис. 2.7.14. **Частка учасників, які отримали за результатами ЗНО з хімії 160 балів і вище, в загальній чисельності випускників, що проходили тестування з хімії, протягом 2015–2020 рр. за типом місцевості,** *%*

Побудовано за даними Українського центру оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/.

2.8. Міжнародне співробітництво із забезпечення якості освіти

Як зазначалося вище, п’ятий розділ нового Закону України «Про освіту» цілком присвячений питанням забезпечення якості освіти. Метою розбудови та функціонування системи забезпечення якості освіти в Україні визначено: гарантування якості освіти; формування довіри суспільства до системи та закладів освіти, органів управління освітою; постійне і послідовне підвищення якості освіти; допомога закладам освіти та іншим суб’єктам освітньої діяльності у підвищенні якості освіти. Тоді ж утворено Державну службу якості освіти України як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти, зокрема з питань забезпечення якості освіти та освітньої діяльності.

У результаті вивчення міжнародного досвіду забезпечення якості освіти, в т. ч. литовського, нідерландського, португальського, румунського, чеського й шотландського, ДСЯО протягом року розробила ключові інструменти зовнішнього забезпечення якості освіти – інституційний аудит закладів освіти та

сертифікацію педагогічних працівників. Упродовж 2019–2021 рр. відбувається пілотування цих процедур за підтримки міжнародних партнерів із Канади, Норвегії, Фінляндії та Чехії.

Інституційний аудит дає змогу провести оцінювання школи, визначити стратегічні напрями її розвитку та надати рекомендації щодо вдосконалення діяльності за чотирма напрямами: освітнє середовище, оцінювання учнів, педагогічна діяльність, управлінські процеси.

Для оцінювання застосовуються критерії та індикатори, адаптовані до українських реалій із досвіду Чеської шкільної інспекції. Критерій є мірилом виконання певної компоненти (вимоги), що визначає якість функціонування напряму та системи загалом. Індикатори – це показники вимірювань за кожним критерієм, які гарантують точність і надійність оцінювань.

Найближча перспектива – автоматизація більшості процесів інституційних аудитів, коли всі дані про школи оброблятимуться машинним способом. Для реалізації цього завдання ДСЯО співпрацює з чеськими партнерами щодо трансформації інформаційної системи «EvaluEd».

Результатом українсько-канадського партнерства стали рекомендації «Абетка для директора» 2019 р., покликані допомогти педагогічним колективам на початкових етапах розбудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти.

Сертифікація педагогічних працівників – процедура, що дає змогу всебічно вивчити досвід практичної діяльності найкращих вчителів і популяризувати його в освітній діяльності шкіл країни. Протягом року вчителі – учасники сертифікації проходять три етапи: зовнішнє незалежне оцінювання, самооцінювання, вивчення практичного досвіду роботи.

У підсумку вчитель, який набрав необхідну кількість балів, отримує сертифікат, що засвідчує, зокрема, відповідність педагога вимогам професійного стандарту. Процедура сертифікації розроблена за українсько-фінляндської співпраці.

Висновки

1. Починаючи з 1991 р. і упродовж тридцяти років функціонування системи освіти незалежної України механізми забезпечення якості освіти зазнали істотної трансформації. Забезпечення якості освіти всіх рівнів є серцевиною державної політики в освіті протягом останніх 20 років. Якість освіти визнано національним пріоритетом і передумовою національної безпеки держави. Створено сучасну нормативно-правову базу забезпечення якості освіти. Суттєво змінено парадигму діяльності суб’єктів владних повноважень у питаннях якості освіти – здійснено перехід від адміністративних та контролюючих заходів до формування сучасної системи забезпечення якості освіти, яка передбачає конструктивну взаємодію всіх суб’єктів освітньої діяльності. Зроблено важливі кроки до матеріального стимулювання заходів із підвищення якості освіти. Завдяки реалізації освітньої політики Україна зберігає

впевнені позиції в міжнародних рейтингах і на глобальному ринку послуг з вищої освіти.

2. Важливим кроком у напрямі підвищення якості освіти стала розбудова її інституційних засад. Були створені відповідні інституції, покликані забезпечувати дотримання стандартів якості закладами освіти України. Однією з них є Державна служба якості освіти, діяльність якої спрямована на реалізацію державної політики у сфері освіти, зокрема з питань формування внутрішньої та зовнішньої системи забезпечення якості освіти, здійснення державного нагляду (контролю) за закладами освіти щодо дотримання ними законодавства, організації і проведення сертифікації педагогічних працівників. Національне агентство забезпечення якості освіти (НАЗЯВО) покликане забезпечити якість національної вищої освіти. Стратегічні цілі НАЗЯВО реалізуються за трьома головними напрямами: якість освітніх послуг, визнання якості наукових результатів, забезпечення системного впливу діяльності Національного агентства. Ще однією інституцією є Український центр оцінювання якості освіти, який є спеціально уповноваженою державою установою, що проводить зовнішнє незалежне оцінювання (оцінювання результатів навчання, здобутих на певному освітньому рівні) та бере участь у сертифікації педагогічних працівників. Національне агентство кваліфікацій уповноважене реалізувати державну політику у сфері кваліфікацій, що передбачає створення механізмів прозорого та ефективного присвоєння професійних кваліфікацій на основі сучасних професійних стандартів і прогнозів потреб ринку праці, гармонізацію української системи кваліфікацій із європейською. Таким чином, в Україні створено систему забезпечення якості освіти, яка комплексно охоплює всі ланки освіти.

3. Із метою проведення незалежної, порівняльної оцінки якості вітчизняної освіти Україна доєдналася до міжнародних порівняльних досліджень. Участь нашої країни в міжнародних порівняльних дослідженнях, зокрема TIMSS, показала, що отримані результати дають підстави для висновків про якість вітчизняної освіти та її відносне положення у світовій системі освіти; аналітичні матеріали щодо програм, підручників і вимог до навчальних досягнень учнів у різних країнах світу дають змогу освітнім управлінцям в Україні приймати обґрунтовані рішення стосовно реформування змісту освіти, створення освітніх стандартів. Використання технологій педагогічних вимірювань сприяє створенню в Україні національної системи моніторингу якості освіти на рівні світових стандартів.

Отримані за підсумками PISA-2018 результати засвідчили, що на сьогодні у вітчизняній освіті спостерігаються певні проблеми, які проявляються передусім у тому, що рівень грамотності з читання, математики та природничо-наукових дисциплін у значної частки українських 15-річних учнів не достатній, а між навчальними досягненнями учнів різних категорій (котрі мають різні соціально-економічні передумови для навчання; навчаються в закладах освіти різних типів, закладах освіти, розташованих у різній місцевості) спостерігається істотний розрив.

Результати PISA не просто виявили проблеми в освітній системі України, а й підтвердили правильність реформ, котрі наразі відбуваються в галузі вітчизняної загальної середньої освіти. Більшість політичних рішень, які пропонуються за результатами PISA та які в різних країнах на певних етапах показали свою ефективність, вже реалізуються й в Україні. Ці реформи варто продовжувати, спираючись на об'єктивні дані.

4. Одним із інструментів об'єктивного порівняння конкурентоспроможності студентів ЗВО на світовому рівні є міжнародні студентські олімпіади, котрі за умови рівного доступу до них учасників із різних країн надають унікальну можливість порівняти якість фахової підготовки студентів на глобальному рівні. Серед закладів вищої освіти, які найбільш активно працюють над підготовкою і представленням українських студентів на міжнародних олімпіадах, – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харківський національний університет радіоелектроніки, Вінницький національний технічний університет та ін.

5. Важливим кроком до підвищення якості освіти в Україні стало запровадження зовнішнього незалежного оцінювання. Результати ЗНО, отримані впродовж 2008–2020 рр., дають змогу виокремити певні тенденції. Частка учасників, які подолали поріг «склав / не склав», з усіх представлених предметів дає підстави констатувати, що більшою є частка учасників, котрі подолали поріг, серед випускників закладів ЗСО, розташованих у міських поселеннях. Так, з української мови і літератури різниця між частками тих, хто подолав поріг, у розрізі «місто/село» в середньому становить 8,3 %. З історії України частка учасників, які подолали поріг «склав / не склав», серед випускників міських закладів ЗСО є більшою в середньому на 6,5 %. З математики в середньому на 9,2 % більше випускників міських закладів ЗСО подолали поріг. Аналогічна тенденція простежується й за результатами ЗНО з природничих предметів. Так, з біології частка випускників міських закладів ЗСО, що подолали поріг, більша в середньому на 4,5 %, ніж частка випускників сільських закладів. З географії також частка випускників міських закладів ЗСО, які подолали поріг «склав / не склав», у середньому на 4,5 % більша від частки випускників сільських закладів ЗСО. З фізики в середньому на 7,8 % більшою є частка випускників міських закладів, що подолали поріг. З хімії частка випускників міських шкіл є в середньому більшою порівняно з часткою випускників сільських закладів ЗСО в середньому на 6,2 %. Зазначені результати, зокрема, стимулювали кроки до створення опорних шкіл в Україні, здійснення інших реформаторських заходів, що стимулюють якість освіти, стирають відмінності між сільськими й міськими закладами освіти різних рівнів.

3. ФІНАНСУВАННЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (1991–2021 рр.)

3.1. Загальна інформація про фінансування освіти

Формування нових підходів у фінансуванні вітчизняної освіти впродовж останніх тридцяти років відбувалося на тлі тектонічних зрушень політичної й соціально-економічної системи України, а саме: розвитку ринкового механізму та становлення приватної власності; перманентних змін бюджетно-податкового законодавства, запровадження програмно-цільового методу фінансування, використання формульного підходу до розподілу бюджетних коштів.

На початку 1990-х років Україну огорнула глибока фінансово-економічна й бюджетна криза. Старі економічні зв'язки розривалися, безперервний цикл виробництва в багатьох випадках було порушено, розпочалася гіперінфляція, звичними явищами стали недофінансування бюджетної сфери та хронічні невиплати заробітної плати.

Вимушена необхідність швидких реформ у виробничих галузях національного господарства призвела до того, що в той період освіта не вважалася пріоритетним напрямом державного фінансування. Як наслідок, освітнє бюджетне фінансування було недостатнім, країна втратила дуже багато талановитих педагогів, які через відсутність зарплати були змушені перекваліфікуватись і шукати роботу в інших галузях економіки. Кризовий стан частково вдалося пом'якшити лише завдяки грошовій реформі 1995 р., після проведення котрої та зниження темпів інфляції уряд зміг забезпечити більш повноцінне фінансування сфери освіти.

3.1.1. Видатки зведеного бюджету України на освіту (1996–2021 рр.)

Стабілізація економічної ситуації в країні уможливила поступове нарощування обсягів фінансування системи вітчизняної освіти. Видатки зведеного бюджету України на освіту в номінальному виразі стійко зростали впродовж 1996–2021 рр. (рис. 3.1.1).

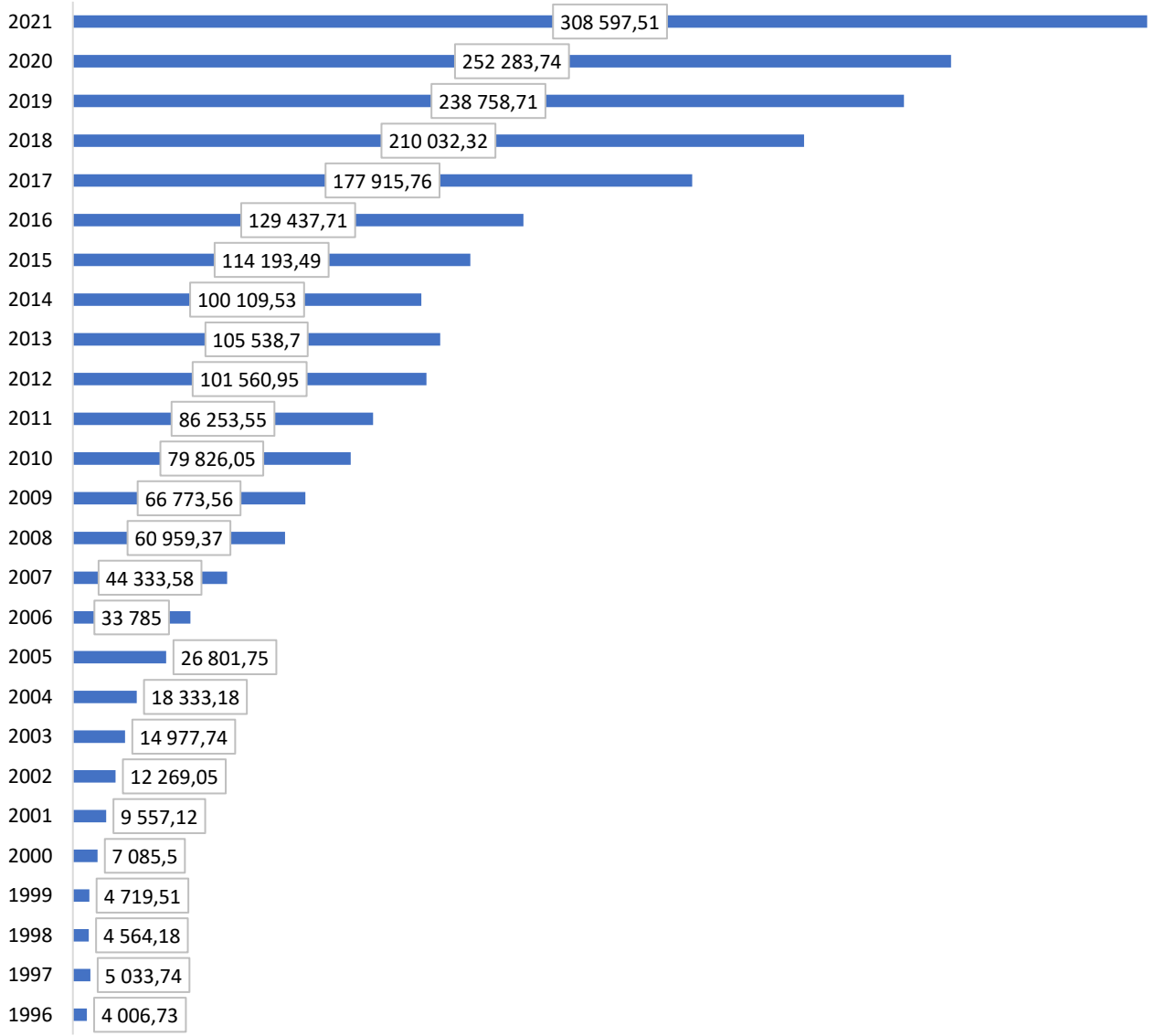

Рис. 3.1.1. **Видатки зведеного бюджету України на освіту протягом 1996–2021 рр.,** *млн грн*[197]

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu); Державної служби статистики України (URL: http://www.ukrstat.gov.ua/); Міністерства фінансів України (URL: https://www.minfin.gov.ua/).

Частка видатків на освіту у структурі зведеного бюджету України коливалася в широкому діапазоні – від 11 % у 1996 р. до 21 % у 2009–2010 рр. Упродовж 2015–2021 рр. вона стабілізувалася та з 2015 р. має тенденцію до зростання, збільшившись із 16,8 % у 2015 р. до 18,7 % у 2021 р. (рис. 3.1.2). Це свідчить, що наразі сфера освіти вважається урядом однією з пріоритетних, на її розвиток відшукуються кошти навіть в умовах війни на Сході України, розв'язаної Російською Федерацією.

[197] Видатки зведеного бюджету України на освіту за 2021 р. є плановими, ВВП за 2021 р. – розрахунковою величиною, що вказана на сайті Міністерства фінансів України.

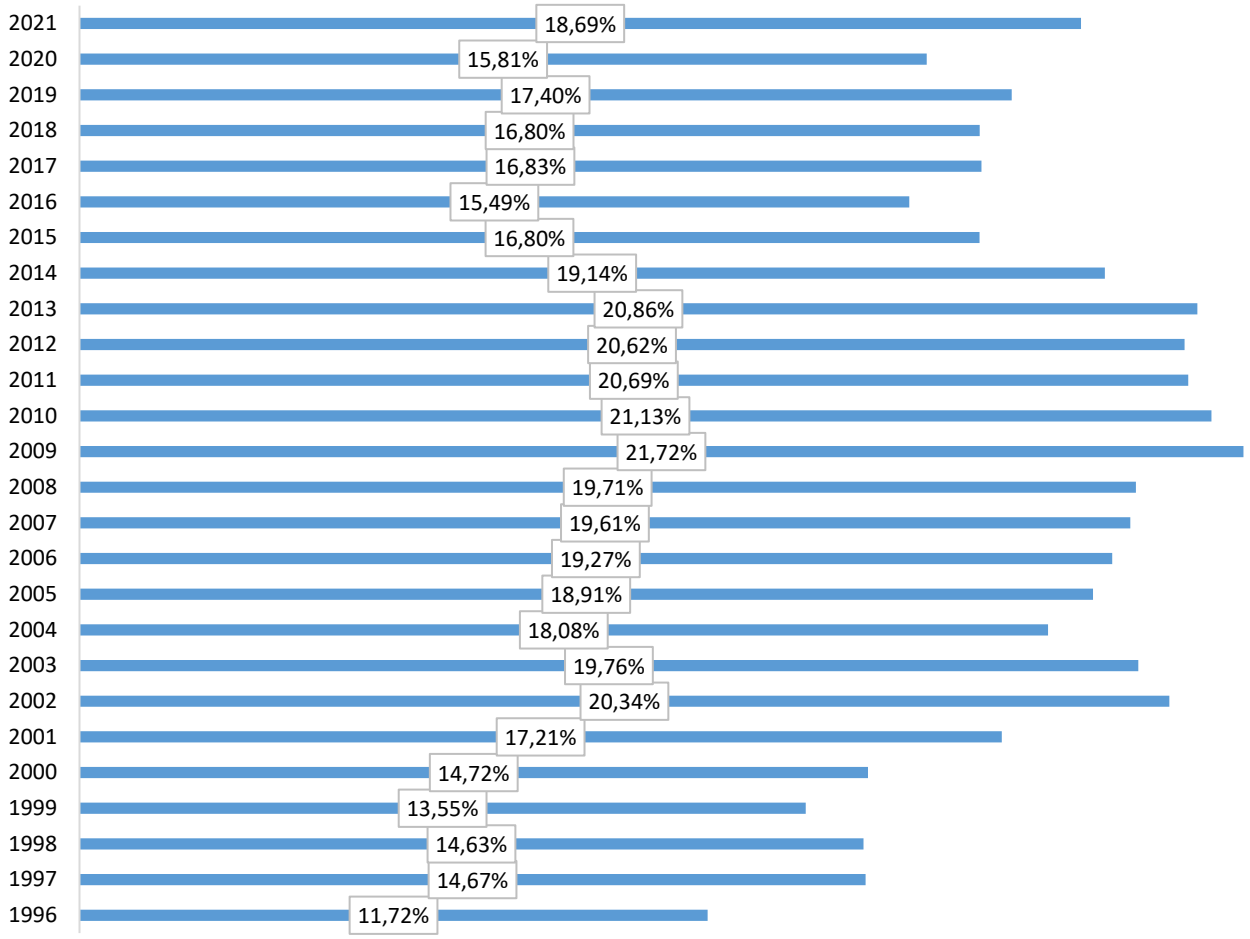

Рис. 3.1.2. **Частка видатків на освіту в загальному обсязі видатків зведеного бюджету України в 1996–2021 рр.,** *%*[198]

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu); Державної служби статистики України (URL: http://www.ukrstat.gov.ua/); Міністерства фінансів України (URL: https://www.minfin.gov.ua/).

Зазначені тенденції простежуються й на рис. 3.1.3, котрий відображає видатки зведеного бюджету України на освіту протягом 1996–2021 рр. як частку ВВП. Так, у 1996 р. на потреби освіти було надано майже 5 % ВВП, а в 2010 р. – навіть 7 %. Найменшим фінансування освіти було в 1999 р., що може бути пов'язано із впливом світової кризи. Можна помітити також тенденцію поступового наростання частки освітнього фінансування у 2015–2021 рр. усупереч таким серйозним викликам, як конфлікт із РФ і збільшення потреб оборонної сфери, пандемія COVID-19, несприятлива ситуація у світовій економіці загалом. Отже, український уряд орієнтується на побудову інноваційної моделі національної економіки, основу для котрої повинна забезпечити якісна освіта. За прогнозами Мінфіну, у 2021 р. витрати у зведеному бюджеті на освіту мають сягнути майже 7 %, що відповідає законодавчо визначеному цільовому орієнтиру (*див*. рис. 3.1.3).

[198] Видатки зведеного бюджету України на освіту за 2021 р. є плановими, як зазначено у звітності Державної казначейської служби України.

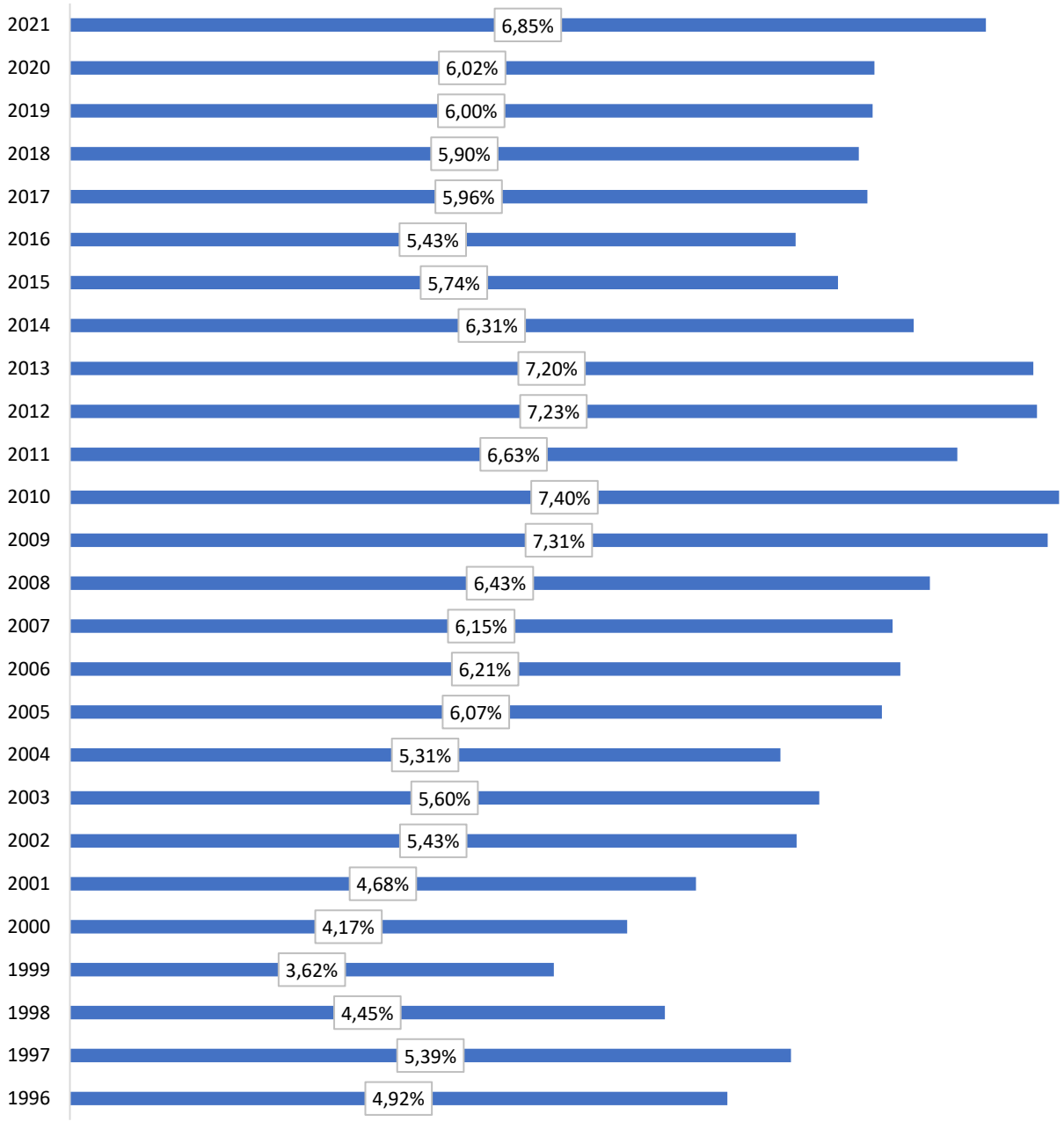

Рис. 3.1.3. **Видатки зведеного бюджету України на освіту в 1996–2021 рр.,** *% ВВП*[199]

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu); Державної служби статистики України (URL: http://www.ukrstat.gov.ua/); Міністерства фінансів України (URL: https://www.minfin.gov.ua/).

На рис. 3.1.4 показано розподіл фінансування видатків на освіту впродовж 1996–2021 рр. за джерелами (державний, місцевий бюджети). В окреслений період частка фінансування освіти за кошти державного бюджету коливалася від 25 % в 1997–1998 рр. до 41 % у 2002 р. У середньому за період вона становила близько 30 %.

[199] Значення видатків ЗБУ на освіту у 2021 р. є планом на 2021 рік, ВВП на 2021 рік є розрахунковою величиною, наданою на сайті Міністерства фінансів України.

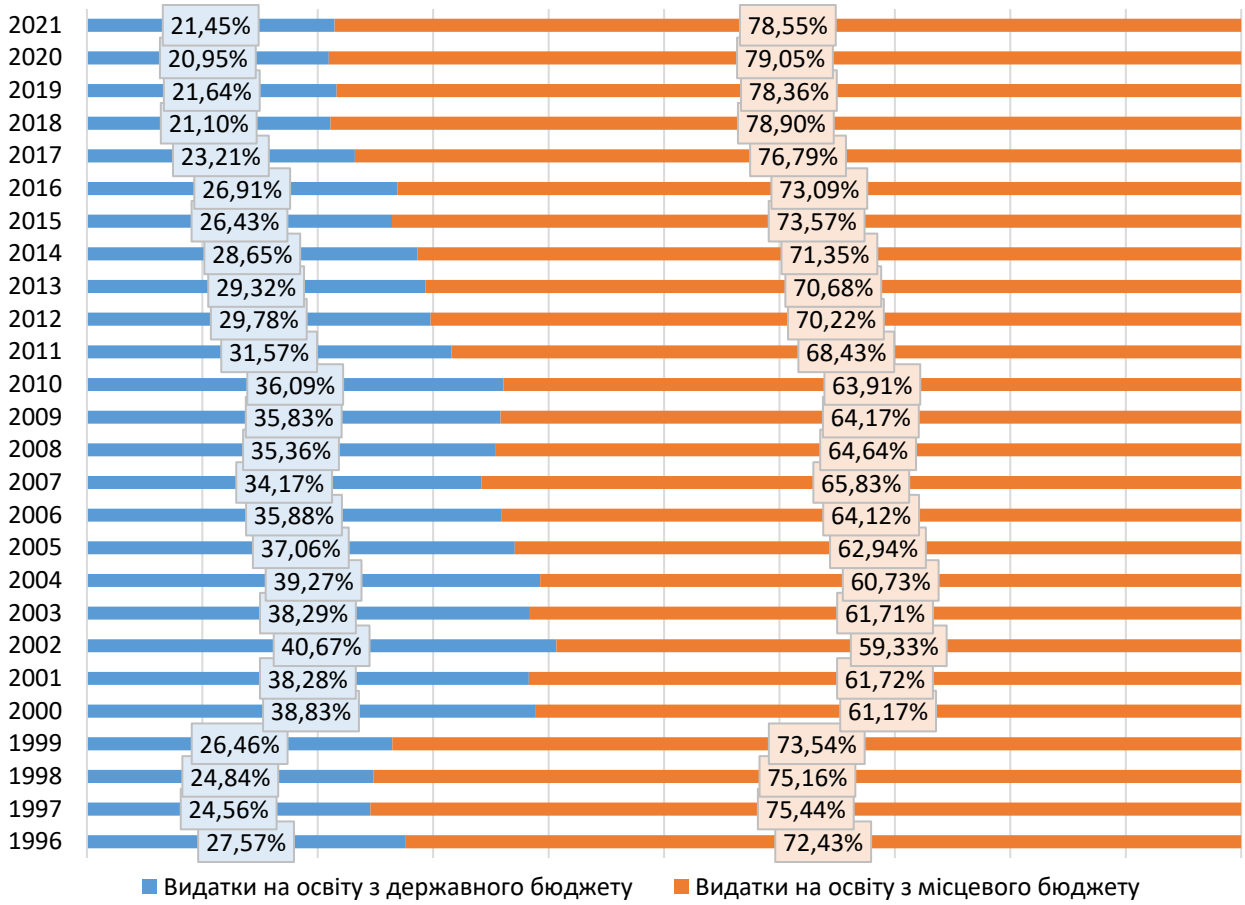

Рис. 3.1.4. **Розподіл фінансування видатків на освіту за джерелами у 1996–2021 рр.,** %

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

У 2010 р. прийнято Бюджетний кодекс України, в якому, зокрема, задекларовано нові принципи функціонування вітчизняної бюджетної системи. Одним із них є принцип субсидіарності – встановлення такого розподілу видів видатків між державним і місцевими бюджетами, що дає змогу максимально можливо наблизити надання публічних послуг до їх безпосереднього споживача. З часом цей принцип почав втілюватись у життя. Наприклад, із 2015 р. механізм фінансування загальної середньої освіти було доповнено використанням такого бюджетного інструменту, як субвенція на освітні потреби у вигляді міжбюджетного трансферту з державного бюджету до місцевих бюджетів. Особливістю цього інструменту є те, що надані кошти мають цільове призначення, тобто щороку в бюджеті визначаються конкретні цілі, на досягнення котрих виділяються ці ресурси. Вони можуть змінюватися залежно від пріоритетів розвитку системи освіти. Центральне місце серед різних видів субвенцій на потреби освіти посідає освітня субвенція, трансферт із державного бюджету до місцевих бюджетів на забезпечення оплати праці (з нарахуваннями) для педагогічних працівників.

У 2019 р. бюджетні асигнування було спрямовано на зарплату педагогічному персоналу (освітня субвенція); на модернізацію та оновлення

матеріально-технічної бази професійно-технічних навчальних закладів; на надання державної підтримки особам із особливими освітніми потребами; на забезпечення якісної, сучасної й доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа»; на створення та ремонт існуючих спортивних комплексів при загальноосвітніх навчальних закладах усіх ступенів; на реалізацію заходів, покликаних сприяти підвищенню якості освіти.

В наступному, 2020 р., було заплановано кошти на зарплату педагогічним працівникам (освітня субвенція); на створення навчально-практичних центрів сучасної професійної (професійно-технічної) освіти; на надання державної підтримки особам із особливими освітніми потребами; на забезпечення якісної, сучасної й доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа»; на реалізацію програми «Спроможна школа для кращих результатів»; на поліпшення соціального захисту окремих категорій педагогічних працівників закладів ЗСО (після внесення змін до Державного бюджету України коштів на цю субвенції поки що не передбачено).

У 2021 р. передбачено асигнування на зарплату педагогічному персоналу (освітня субвенція); на створення навчально-практичних центрів сучасної професійної (професійно-технічної) освіти; на надання державної підтримки особам із особливими освітніми потребами; на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа»; на реалізацію програми «Спроможна школа для кращих результатів»; на заходи, спрямовані на боротьбу з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками під час навчального процесу в закладах ЗСО.

Уявлення про те, як розподілялися кошти державного й місцевих бюджетів на фінансування освіти протягом 2015–2021 рр., дає рис. 3.1.5. Зауважимо: хоча за казначейським обліком вважається, що видатки, здійснені за рахунок коштів освітньої субвенції, є видатками місцевих бюджетів, за джерелом походження кошти освітньої субвенції належать до коштів державного бюджету.

Рис. 3.1.5. **Розподіл фінансування видатків на освіту за джерелами у 2015–2021 рр.,** %

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

Як бачимо, у 2015–2016 рр. частка видатків державного бюджету на фінансування освіти залишалася приблизно на одному рівні: у 2015 р. вона становила 26 %, у 2016 р. – 27 %. Упродовж 2017–2018 рр. вона дещо знизилася, до 23 % у 2017 р. і до 21 % у 2018 р., та перебувала на цьому рівні протягом 2019–2021 рр. У свою чергу, частка освітньої субвенції, котра спрямовувалася на забезпечення заробітної плати педагогічних працівників, коливалася в межах 29–43 % загального обсягу освітніх видатків.

Частка видатків місцевих бюджетів у 2015–2018 рр. невпинно зростала з 31 до 50 % загального обсягу видатків разом із переходом до місцевої влади додаткових повноважень у рамках процесу децентралізації, однак у 2019–2021 рр. стала дещо зменшуватися (до 45 % у 2021 р.) унаслідок кризи, викликаної пандемією через перерозподіл коштів на користь сфери медицини.

3.1.2. Структура видатків державного бюджету України на освіту за рівнями освіти (1996–2021 рр.)

Обсяги видатків державного бюджету України в номінальному виразі впродовж усього періоду незалежності стабільно зростали (рис. 3.1.6).

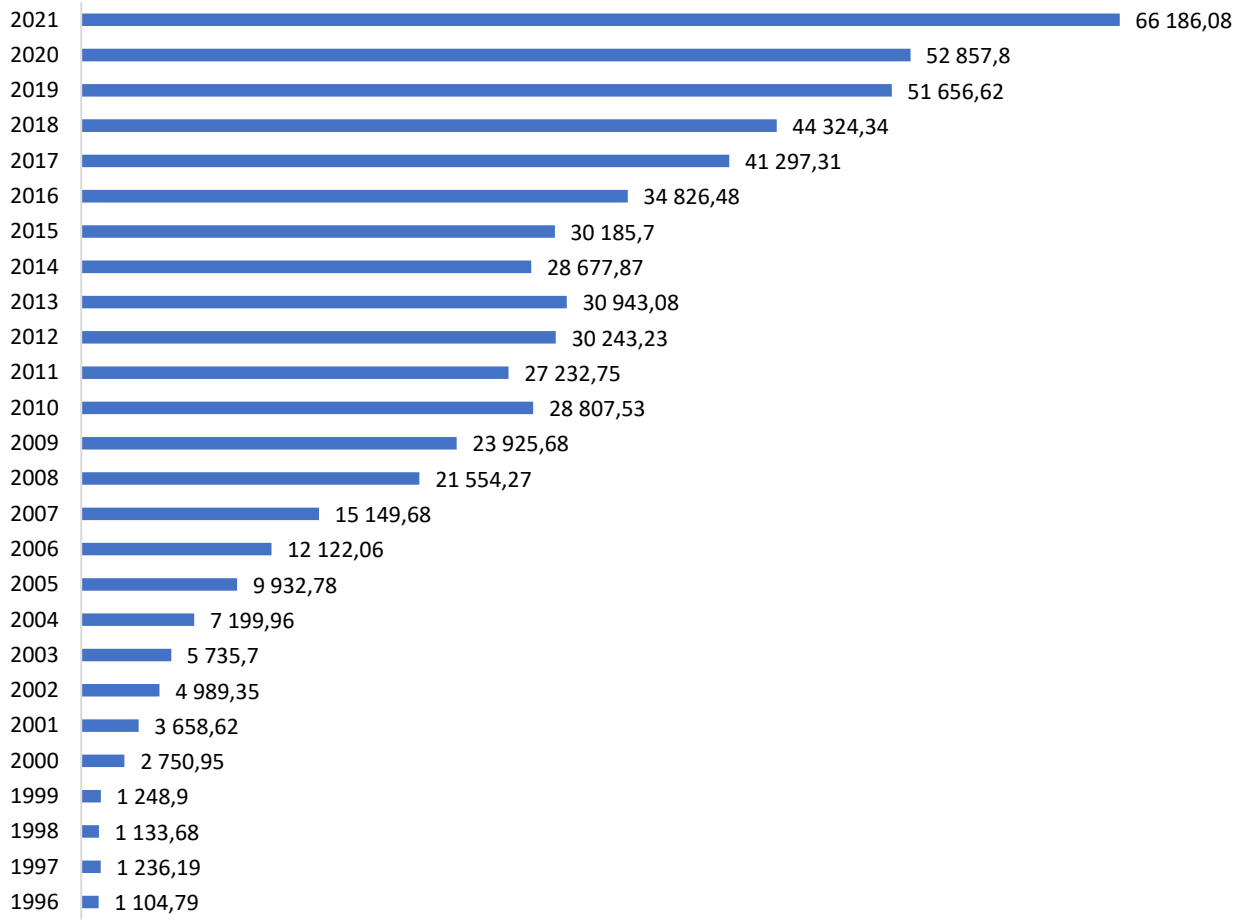

Рис. 3.1.6. **Видатки державного бюджету України на освіту протягом 1996–2021 рр.,** *млн грн*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

Стосовно внеску державного бюджету у структурі коштів зведеного бюджету України варто зауважити, що частка касових видатків на освіту з державного бюджету у 1996–1999 рр. залишалася на рівні 25 % (*див*. рис. 3.1.4). Надалі, впродовж 2000–2010 рр., вона збільшилася й коливалася в діапазоні 34–41 %. Після прийняття Бюджетного кодексу України у 2010 р. частка освітніх видатків з державного бюджету стала зменшуватися внаслідок застосування урядом принципу субсидіарності (наближення джерел фінансування освітніх послуг до їх споживачів). Останніми роками, на етапі завершення реформи децентралізації в Україні, частка видатків на освіту з державного бюджету стабілізувалася та становила 21 % усіх бюджетних освітніх видатків.

Дані щодо фінансування потреб окремих рівнів освіти з державного бюджету наявні тільки з 2002 р. (рис. 3.1.7). Можна бачити, що до 2014 р. за рахунок державного бюджету фінансувалася переважно вища й професійно-технічна освіта. Порівняння рис. 3.1.1 і 3.1.7 дає підстави для висновку, що за аналізований період частка витрат на вищу освіту з державного бюджету дорівнювала від 31,8 % (3904,7 млн грн у 2002 р.) до 25,5 % (25 528,2 млн грн у 2014 р.), що було найнижчим показником за 2002–2014 рр. Витрати на професійно-технічну освіту у 2002–2010 рр. становили від 4,84 % (2147,3 млн грн у 2007 р.) до 6,27 % (1680,2 млн грн у 2005 р.). Упродовж 2011–2014 рр. частка витрат на професійно-технічну освіту різко впала та за цей період не перевищувала 1,34 % (1230 млн грн у 2013 р.). Надалі, після набрання чинності положеннями Бюджетного кодексу, частка видатків із державного бюджету на професійну освіту почала скорочуватися внаслідок переведення відповідного фінансування до місцевих бюджетів і у 2015–2020 рр. уже не перевищувала 0,16 % (392,5 млн грн у 2020 р.). Аналогічно видатки на дошкільну освіту з державного бюджету за весь період із 2002 р. становили щонайбільше 0,1 %, хоча в номінальному виразі вони стабільно зростали (з 8,7 млн грн у 2002 р. до 107,5 млн грн у 2016 р.), а з 2017 р. такі витрати в державному бюджеті взагалі не передбачені. Починаючи з 2015 р. основними напрямами фінансування з державного бюджету стали вища й загальна середня освіта (у вигляді трансферту коштів на освітню субвенцію).

До запровадження освітньої субвенції, на вищу освіту з державного бюджету у 2014 р. надавалося 25,5 % (25 528,2 млн грн) загального обсягу витрат зведеного бюджету на освіту, тимчасом як решта напрямів фінансувалися за рахунок місцевих бюджетів. Починаючи з 2015 р. фінансування середньої освіти (у вигляді трансферту коштів освітньої субвенції) з державного бюджету зростало. Як свідчать рис. 3.1.5 і 3.1.7, у 2015 р. частка таких видатків на середню освіту з державного бюджету становила близько 39 % (44 085 млн грн), у 2016 р. – майже 34,5 % (44 553 млн грн), а в 2017–2018 рр. – 29 % (51 636 та 61 856 млн грн відповідно). У 2019 р. цей показник сягав близько 31 % (73 107 млн грн), у 2020 р. – 32 % (79 733 млн грн). Частка видатків на вищу освіту з державного бюджету протягом 2015–2018 рр. дещо знизилася. Так, у 2018 р. вона дорівнювала 17,5 % (36 689,6 млн грн) загальних витрат на освіту, передбачених у зведеному бюджеті; у 2019 р. вона збільшилася порівняно з попереднім роком до 18,24 % (43 035,9 млн грн).

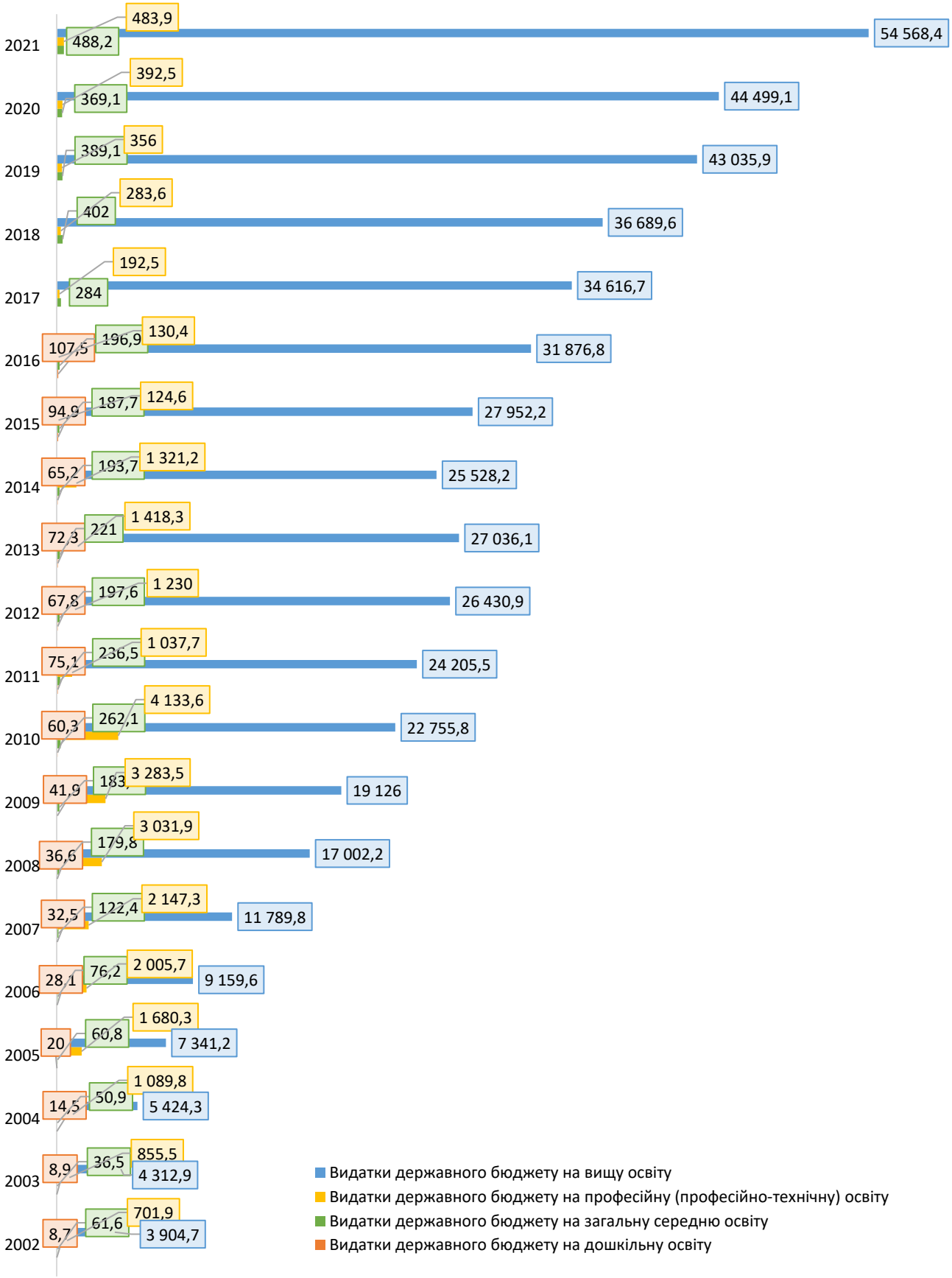

Рис. 3.1.7. **Структура видатків державного бюджету України на освіту за рівнями освіти протягом 2002–2021 рр.,** *млн грн*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

3.1.3. Структура видатків місцевих бюджетів на освіту за рівнями освіти (1996–2021 рр.)

Засади співфінансування та принцип субсидіарності бюджетної системи передбачають, що місцеві бюджети також відіграють важливу роль у фінансуванні вітчизняної системи освіти. Номінальні обсяги видатків місцевих бюджетів України на освіту впродовж усього періоду незалежності стабільно зростали (рис. 3.1.8).

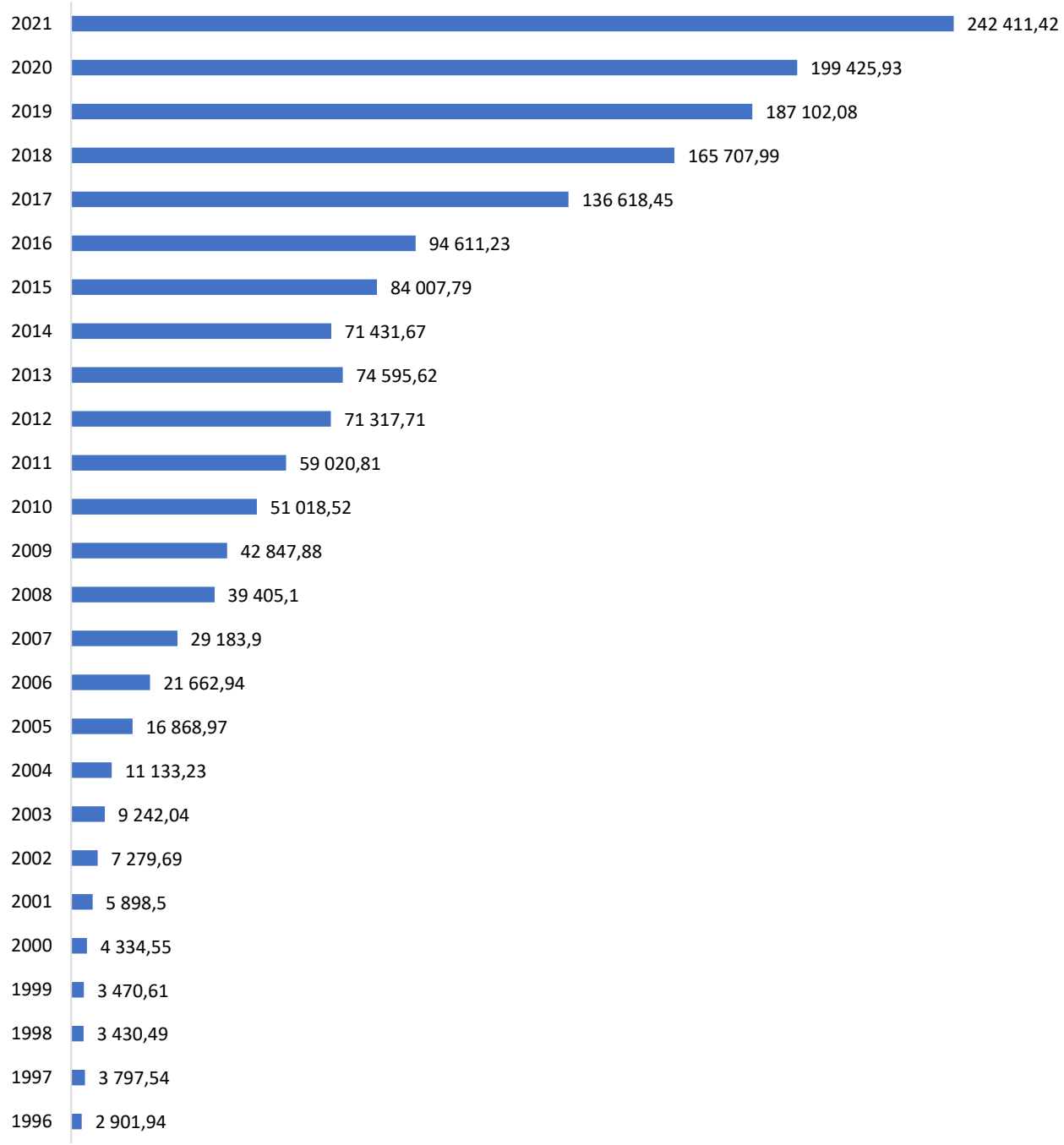

Рис. 3.1.8. **Видатки місцевих бюджетів України на освіту в 1996–2021 рр.,** *млн грн*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

Як відображено на рис. 1.3.4 і 1.3.5, до 2015 р. видатки на освіту здійснювались переважно за рахунок коштів місцевих бюджетів: за цей період частка коштів місцевих бюджетів коливалася від 59 % у 2002 р. до 75 % у 1997–1998 рр. Після запровадження механізму субвенції на освітні потреби частка коштів місцевих бюджетів у фінансуванні освіти дещо знизилася та з 2015 р. не перевищувала 50 %. Якщо брати до уваги касові видатки з місцевих бюджетів (у т. ч. трансфертні кошти субвенцій на освітні потреби), то після 2015 р. частка місцевих бюджетів коливалася від 74 до 79 %. На підставі рис. 3.1.1 та 3.1.8 можна зробити висновок, що у 2018 р. із рахунків місцевих бюджетів на освітні потреби здійснено видатків на суму 165 707 млн грн (78,7 %). У 2019 р. касові видатки з місцевих бюджетів становили 187 102 млн грн (78 %); у 2020 р. – 199 425 млн грн (79,1 %), а в 2021 р. заплановано такі видатки на суму 242 411 млн грн (78,6 %).

Порівняно з 2019 р. касові видатки на освіту з місцевих бюджетів у 2020 р. зросли на 12 323 млн грн, або на 6,6 %, а в 2021 р. передбачено їх збільшення на 42 985 млн грн, або на 21,5 %.

Дані про структуру фінансування освіти з місцевих бюджетів наявні тільки з 2002 р. (рис. 3.1.9). Як бачимо, до 2015 р. за рахунок касових видатків місцевих бюджетів фінансувалася переважно загальна середня й дошкільна освіта. Порівняння рис. 3.1.1 і 3.1.9 дає змогу стверджувати, що частка витрат на загальну середню освіту з місцевих бюджетів протягом 2002–2021 рр. становила від 39,7 % (4 869,4 млн грн у 2002 р.) до 42,2 % (42 228 млн грн); на дошкільну освіту – від 10,9 % (2 920,7 млн грн у 2005 р.) до 15,86 % (28 210 млн грн у 2017 р.). Окрім того, починаючи з 2010 р. фінансування професійно-технічної освіти теж здійснювалося головним чином за рахунок місцевих бюджетів, а з 2016 р. практично повністю покладене на місцеві органи влади. У 2016–2020 рр. частка цього показника коливалася на рівні близько 4,5 %, хоча в номінальному виразі за окреслений період видатки й далі зростали (з 6 051,9 млн грн у 2016 р. до 11 123,3 млн грн у 2020 р. Слід зауважити, що після запровадження інструментарію освітньої субвенції ця тенденція збереглася: у 2020 р. касові видатки місцевих бюджетів на загальну середню освіту в номінальному виразі збільшилися до 122 075 млн грн порівняно з 49 480 млн грн у 2015 р.

Утім, якщо розглядати фінансування за джерелами походження, то спостерігалося істотне скорочення витрат місцевих бюджетів на загальну середню освіту за рахунок власних коштів (за винятком освітньої субвенції, що фінансувалася за рахунок міжбюджетного трансферту). Із власних коштів місцевих бюджетів у 2015 р. на загальну середню освіту було виділено лише 5 395 млн грн (або 4,7 % видатків зведеного бюджету на освіту). Починаючи з 2016 р. видатки за рахунок власних коштів місцевих бюджетів на загальну середню освіту поступово зростають: у 2018 р. вони дорівнюють 39 433 млн грн (18,8 % видатків зведеного бюджету на освіту), у 2019 р. – 41 782 млн грн (17,5 %), у 2020 р. – 42 342 млн грн (16,8 %). Частка видатків на вищу освіту з місцевих бюджетів (головним чином на фінансування декількох комунальних ЗВО) впродовж 2002–2021 рр. залишалася стабільно низькою й не перевищувала 3,6 % (7 554 млн грн у 2018 р.).

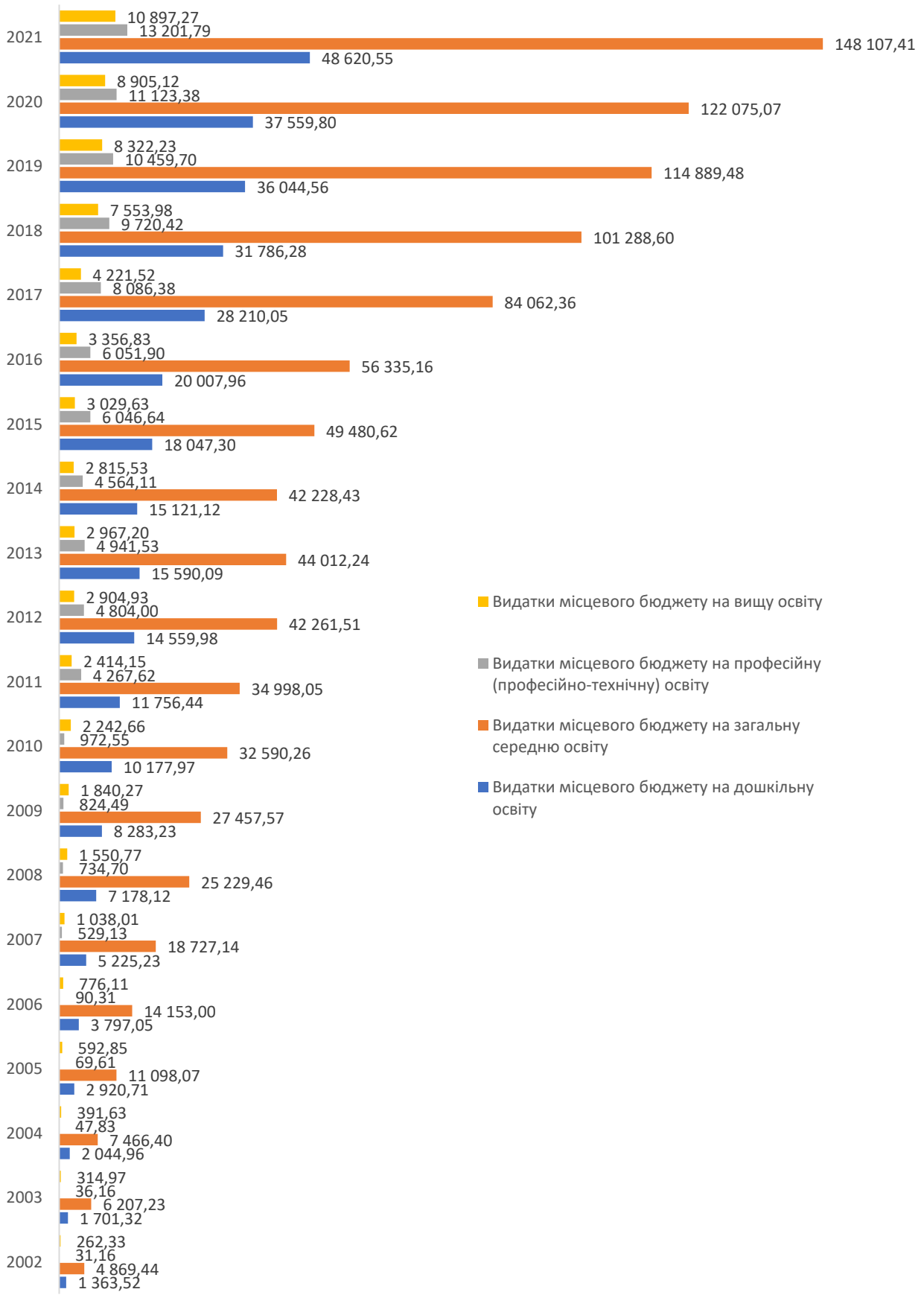

Рис. 3.1.9. **Структура видатків місцевих бюджетів України на освіту за рівнями освіти у 2002–2021 рр.,** *млн грн*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

3.2. Тенденції розвитку фінансування освіти в умовах децентралізації

Зміна підходів у механізмі фінансування вітчизняної системи освіти відбувалася в умовах трансформації адміністративно-територіального й бюджетного устроїв України під впливом процесу децентралізації, який розпочався у 2015 р. Децентралізація передусім забезпечує передання владних повноважень і коштів від центральних органів влади органам місцевого самоврядування. У свою чергу, в ході децентралізації підвищується рівень автономності закладів освіти, гнучкість механізмів фінансування та адаптація інституцій до змін ринкового середовища. Поряд із цим, відхід від жорсткого адміністрування з боку центральних органів влади й посилення автономії закладів не означає послаблення регулюючої ролі держави, зокрема в частині застосування різних фінансових механізмів та інструментів стимулювання розвитку освіти на місцях. Прикладом є використання інструменту освітньої субвенції.

За рахунок коштів зведеного бюджету здійснюються видатки на всі сегменти вітчизняної системи освіти: на дошкільну, загальну середню, професійну, фахову передвищу, вищу, післядипломну й позашкільну освіту; до основних інших видатків відносять асигнування на матеріальне забезпечення освіти та наукові дослідження. Протягом останніх трьох років найбільшу частку у видатках зведеного бюджету на освіту становили витрати на загальну середню освіту: у 2019 р. – 48,3 % (115 279 млн грн), у 2020 р. – 48,5 % (122 444 млн грн). У цілому високими є також видатки зведеного бюджету на вищу освіту, які у 2019 р. становили 21,5 % (51 358 млн грн), у 2020 р. – 21,2 % (53 404 млн грн) усіх видатків на освіту, та видатки на дошкільну освіту, що у 2019 р. були на рівні 15,1 % (36 044 млн грн), але дещо скоротилися у 2020 р., до 14,9 % (37 559 млн грн).

3.2.1. Фінансування дошкільної освіти

Дошкільні заклади освіти переважно перебувають у комунальній власності та фінансуються з місцевих бюджетів. Відповідно до ст. 37 Закону України «Про дошкільну освіту»[200], джерелами фінансування закладу дошкільної освіти незалежно від форми власності можуть бути кошти: засновника (засновників); державного та місцевих бюджетів; батьків або осіб, які їх замінюють; добровільні пожертвування та цільові внески фізичних і юридичних осіб; інші кошти, не заборонені законодавством.

Упродовж останніх десятиліть номінальні обсяги фінансування дошкільної освіти зростали. Зокрема, видатки зведеного бюджету збільшилися з 1 372 269,97 тис. грн у 2002 р. до 37 559 799,2 тис. грн у 2020 р. (рис. 3.2.1).

[200] Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 № 2628-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text.

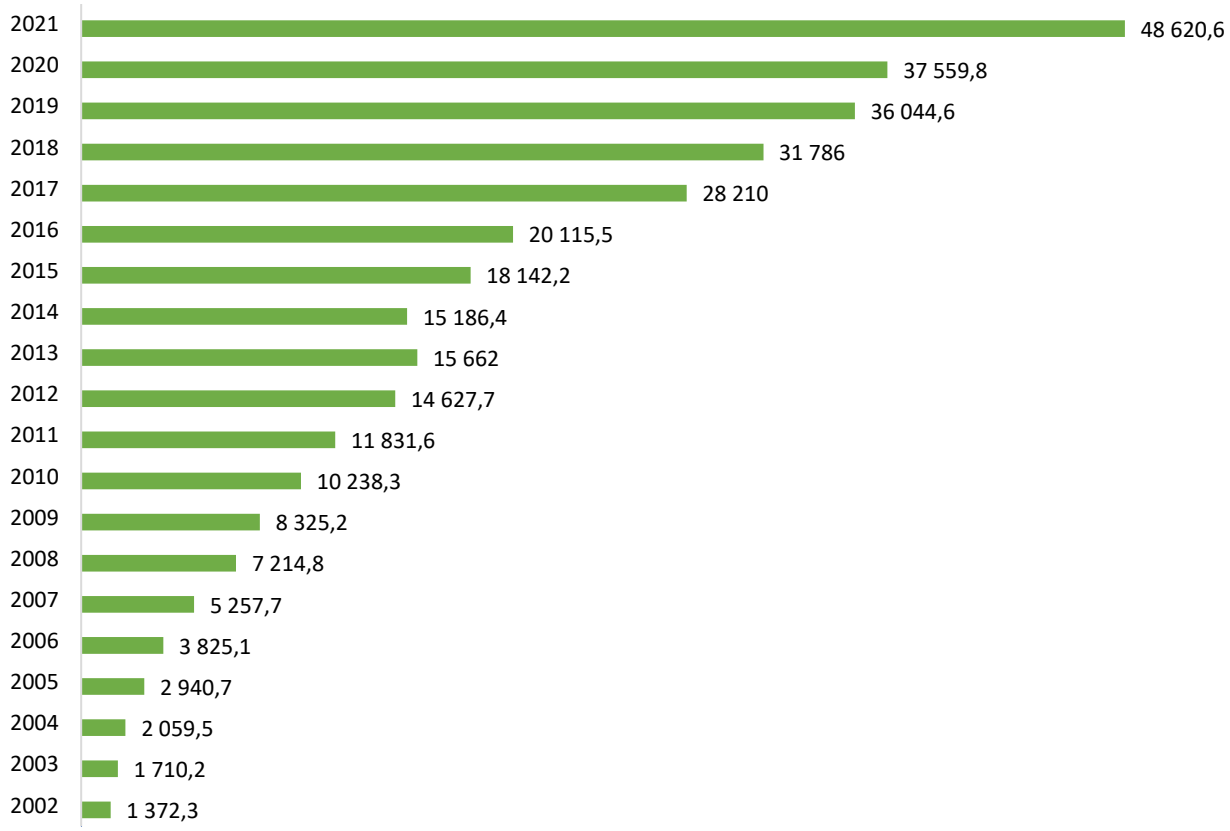

Рис. 3.2.1. **Фінансування дошкільної освіти за рахунок коштів зведеного бюджету України протягом 2002–2021 рр.,** *млн грн*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

У структурі видатків зведеного бюджету України на дошкільну освіту у 2002–2021 рр. припадало 11–16 % (рис. 3.2.2). Впродовж 2014–2021 рр. ця величина стабілізувалася на середньому рівні 15,6 %.

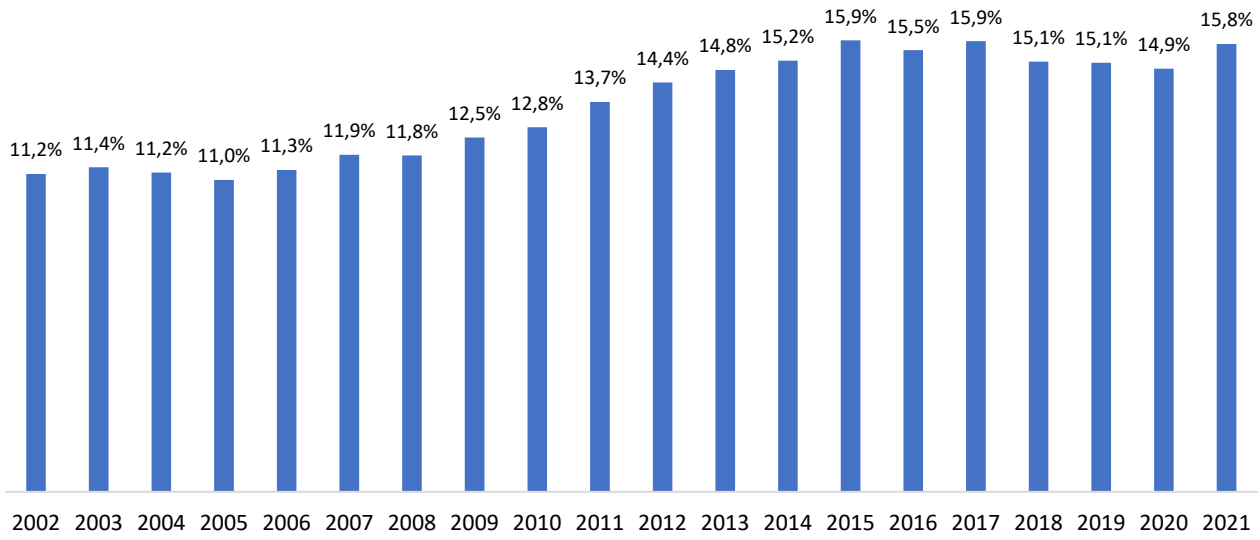

Рис. 3.2.2. **Частка видатків на дошкільну освіту у видатках зведеного бюджету України на освіту протягом 2002–2021 рр.,** *%*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

Зауважимо, що практично структура видатків на дошкільну освіту у зведеному бюджеті України визначається коштами місцевих бюджетів, оскільки з державного бюджету в дуже незначних обсягах фінансувалися відомчі заклади дошкільної освіти, а з 2017 р. фінансування цієї освіти з держбюджету взагалі припинено (рис. 3.2.3).

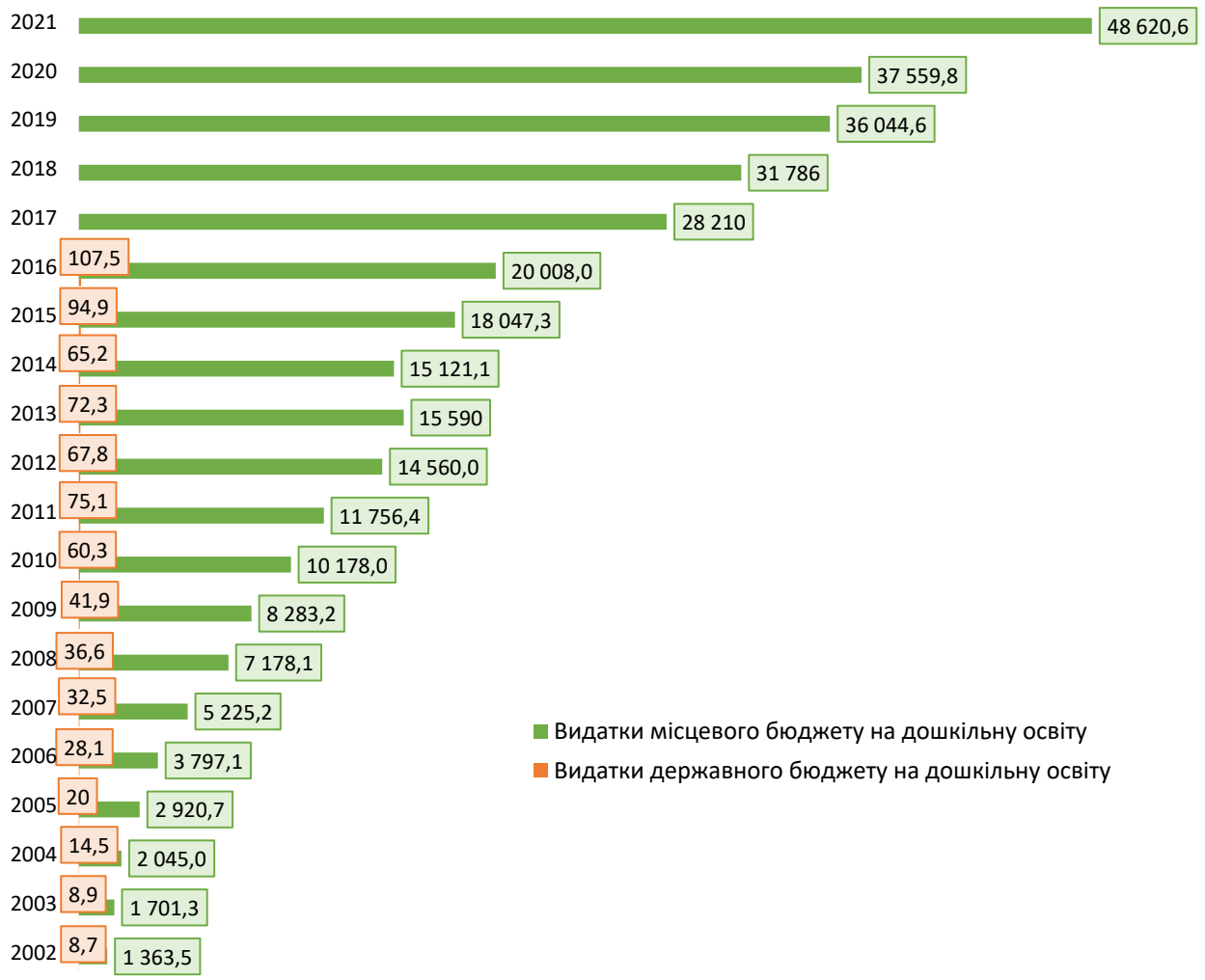

Рис. 3.2.3. **Структура фінансування дошкільної освіти за рахунок коштів державного й місцевих бюджетів України у 2002–2021 рр.**, *млн грн*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

3.2.2. Фінансування шкільної освіти

Відповідно до ст. 58 Закону України «Про повну загальну середню освіту», фінансування здобуття повної загальної середньої освіти здійснюється за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел, не заборонених законодавством[201].

[201] Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20/print.

Фінансування з державного бюджету здобуття повної загальної середньої освіти, в т. ч. у приватному чи корпоративному закладі освіти, що має ліцензію на провадження освітньої діяльності у сфері загальної середньої освіти, проводиться на підставі фінансового нормативу бюджетної забезпеченості на одного учня (з урахуванням відповідних коригуючих коефіцієнтів) у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Фінансовий норматив бюджетної забезпеченості на одного учня обчислюється за формулою, затвердженою Кабміном.

Фінансування закладів ЗСО здійснюється з державного й місцевих бюджетів відповідно до Бюджетного кодексу України. За даними Державної казначейської служби України, впродовж 2002–2021 рр. видатки зведеного бюджету на загальну середню освіту стабільно зростали (рис. 3.2.4).

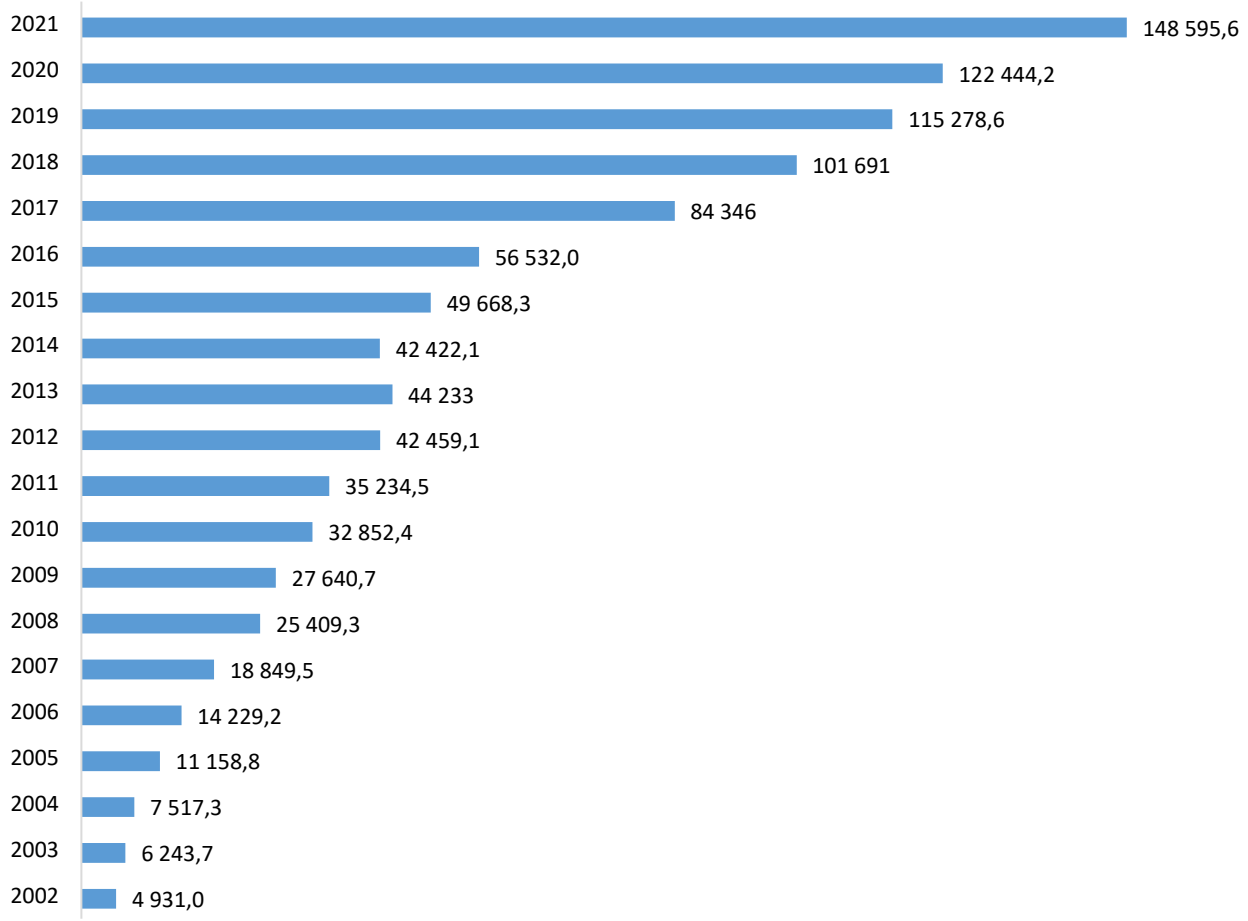

Рис. 3.2.4. **Видатки зведеного бюджету України на загальну середню освіту у 2002–2021 рр.,** *млн грн*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

У структурі видатків зведеного бюджету на освіту переважало фінансування закладів ЗСО (рис. 3.2.5). Протягом останніх років частка видатків на загальну середню освіту у зведеному бюджеті України стабільно збільшувалася (із 42,4 % у 2014 р. до 48,4 % у 2018 р., 48,3 % у 2019 р. та 48,5 % у 2020 р.).

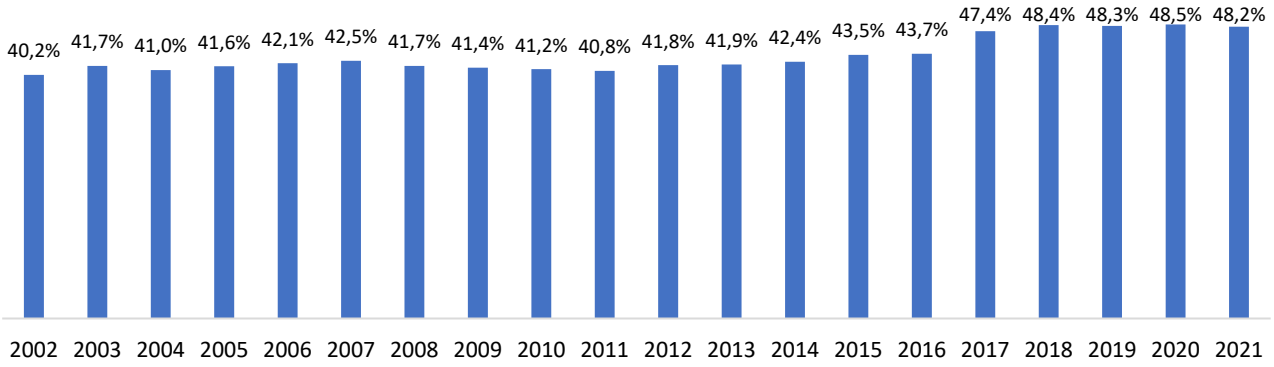

Рис. 3.2.5. **Частка видатків на загальну середню освіту у видатках зведеного бюджету України на освіту у 2002–2021 рр.,** *%*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

За період 2002–2021 рр. видатки місцевих бюджетів на загальну середню освіту зросли з 6 207 233,01 тис. грн у 2003 р. до 122 075 070,43 тис. грн у 2020 р., а видатки державного бюджету – з 36 506,02 тис. грн до 369 120,80 тис. грн відповідно (рис. 3.2.6).

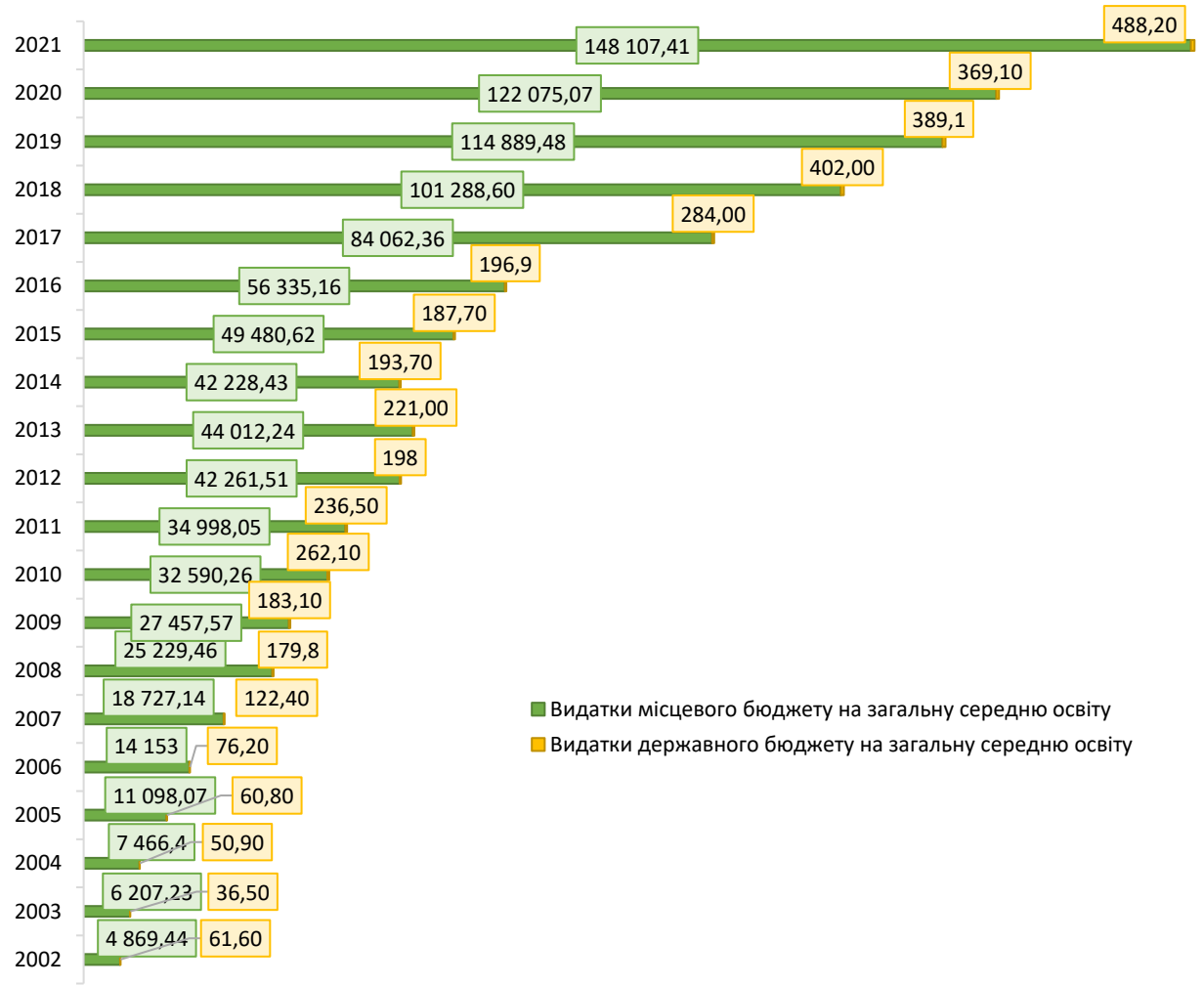

Рис. 3.2.6. **Обсяги бюджетного фінансування загальної середньої освіти протягом 2002–2021 рр.,** *млн грн*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

Збільшення обсягів фінансування загальної середньої освіти з 2016 р. супроводжувалося запровадженням бюджетних інструментів цільових освітніх субвенцій, котрі, відповідно до звітів Державної казначейської служби України, враховуються у складі касових видатків місцевих бюджетів. Найістотнішою є освітня субвенція для забезпечення заробітної плати педагогічних працівників. Без урахування освітньої субвенції частка видатків місцевих бюджетів України на загальну середню освіту з 2015 р. значно скоротилася (із 42,2 % у 2014 р. до 4,7 % у 2015 р.), а наразі не перевищує 18,8 % (рис. 3.2.7).

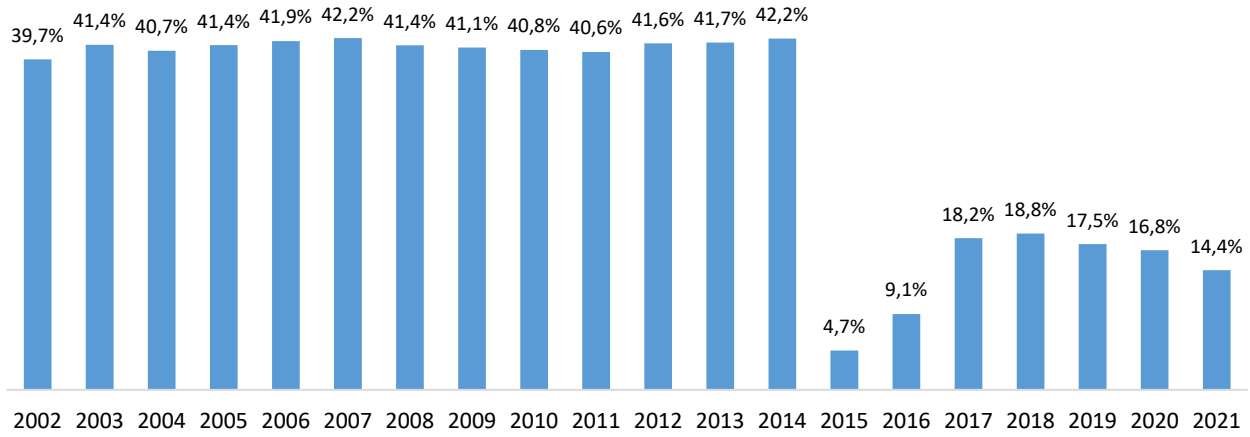

Рис. 3.2.7. **Частка видатків місцевих бюджетів на загальну середню освіту (без урахування субвенції на освітні потреби) у видатках зведеного бюджету України на освіту впродовж 2002–2021 рр.,** *%*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

Значні обсяги бюджетного фінансування спрямовуються на безпосереднє фінансування як закладів загальної середньої освіти, так і спеціалізованих закладів та шкіл-інтернатів (рис. 3.2.8).

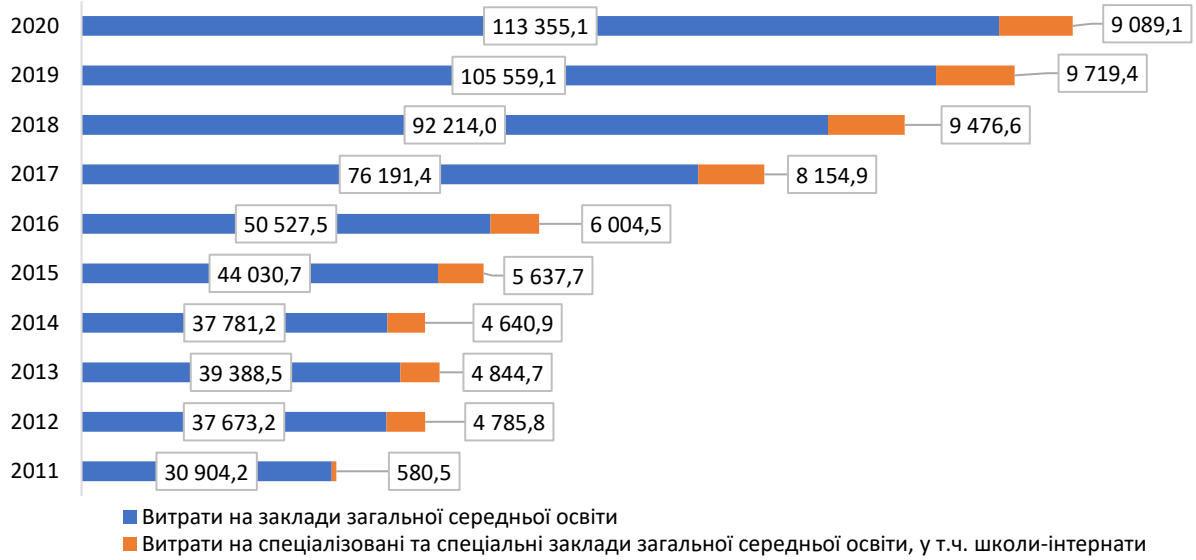

Рис. 3.2.8. **Обсяги бюджетного фінансування різних закладів загальної середньої освіти у 2011–2020 рр.,** *млн грн*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

3.2.3. Фінансування професійної (професійно-технічної) освіти

Згідно зі ст. 78 Закону України «Про освіту», фінансування професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, в т. ч. шляхом надання відповідних освітніх субвенцій, місцевих бюджетів та інших джерел, не заборонених законодавством. Витрати, що покриваються за рахунок відповідних освітніх субвенцій, визначаються спеціальним законом.

Як видно з рис. 3.2.9, у 2002–2021 рр. видатки зведеного бюджету України в номінальному виразі на професійну (професійно-технічну) освіту зростали.

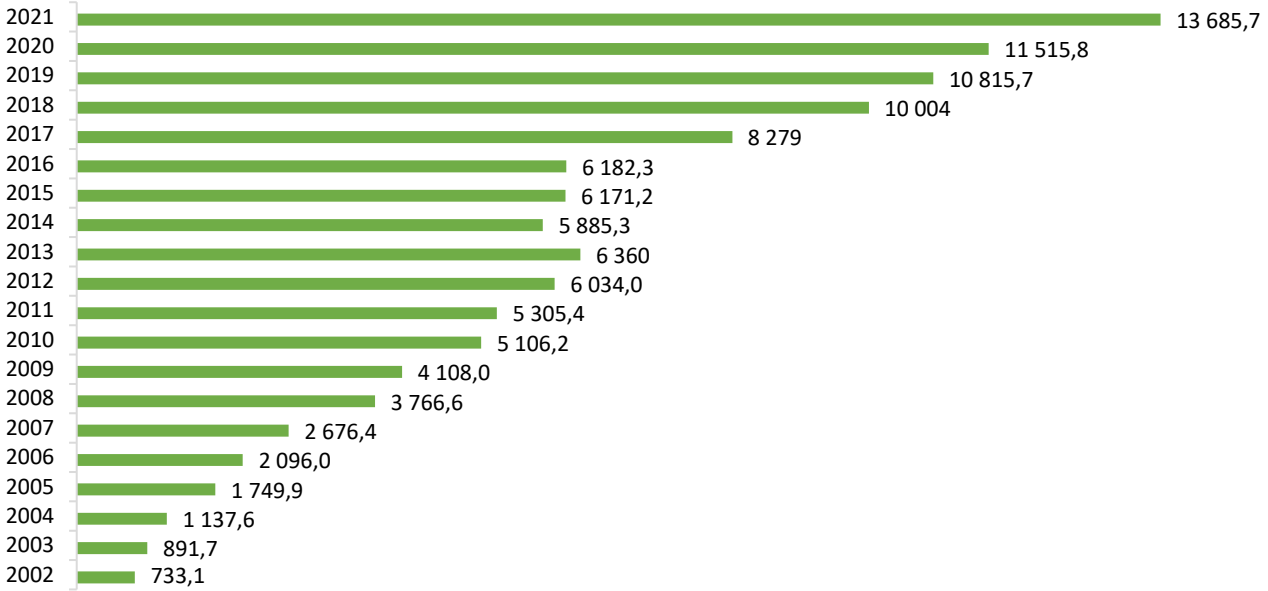

Рис. 3.2.9. **Фінансування професійної (професійно-технічної) освіти за рахунок коштів зведеного бюджету України у 2002–2021 рр.,** *млн грн*
Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

На рис. 3.2.10 відображено динаміку частки видатків зведеного бюджету України, які спрямовувалися на професійну (професійно-технічну) освіту у 2002–2021 рр. Отже, частка видатків зведеного бюджету на професійну освіту неістотно коливалася впродовж 2002–2014 рр., а потім протягом 2015–2021 рр. дещо зменшилася. Максимальною вона була у 2005 р. – 6,5 %, а в 2021 р. запланована на рівні 4,4 %.

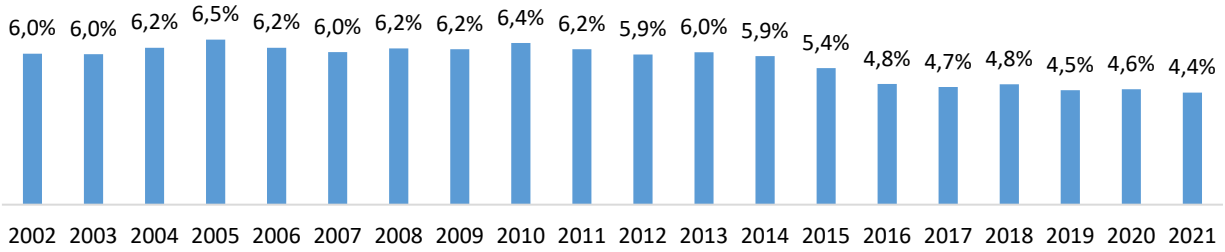

Рис. 3.2.10. **Частка видатків на професійну (професійно-технічну) освіту у видатках зведеного бюджету України на освіту протягом 2002–2021 рр.,** *%*
Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

До 2010 р. видатки на професійну (професійно-технічну) освіту здійснювалися переважно за рахунок коштів державного бюджету (рис. 3.2.11–3.2.13). Утім, після прийняття Бюджетного кодексу України у 2010 р. логіка процесів децентралізації та застосування принципу субсидіарності змінили вагу джерел фінансування професійної (професійно-технічної) освіти, й основним таким джерелом стали кошти місцевих бюджетів.

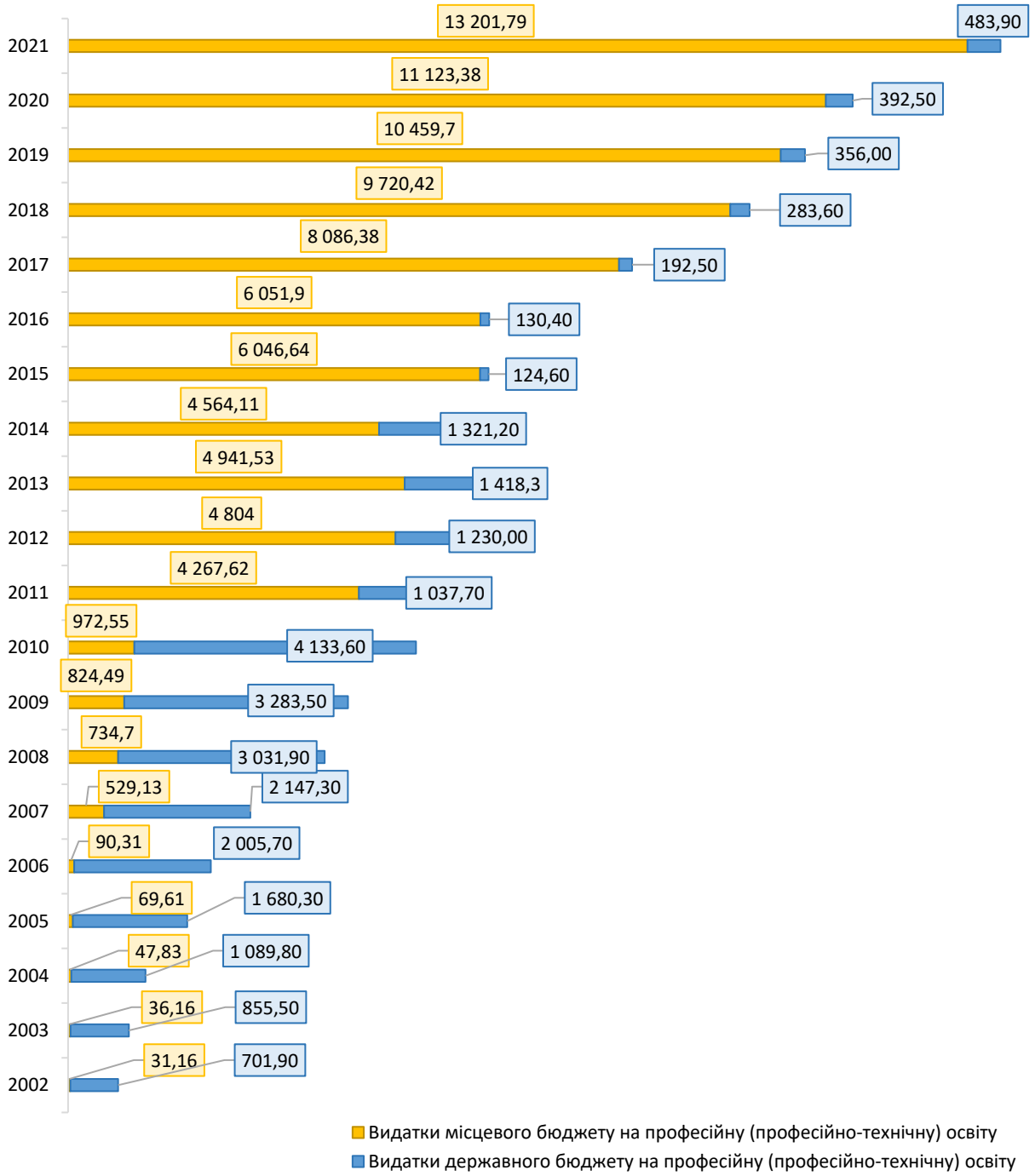

Рис. 3.2.11. **Фінансування професійної (професійно-технічної) освіти за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів у 2002–2021 рр.,** *млн грн*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

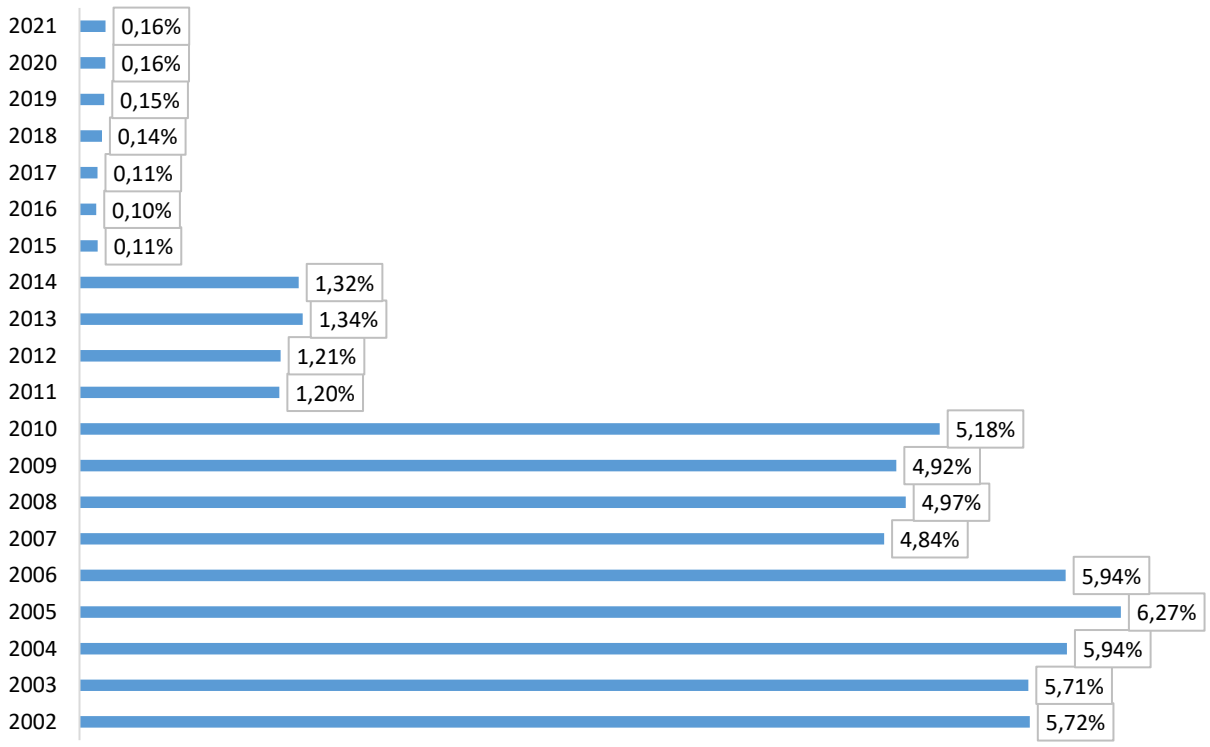

Рис. 3.2.12. **Частка видатків державного бюджету на професійну (професійно-технічну) освіту у видатках зведеного бюджету України на освіту протягом 2002–2021 рр.,** *%*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

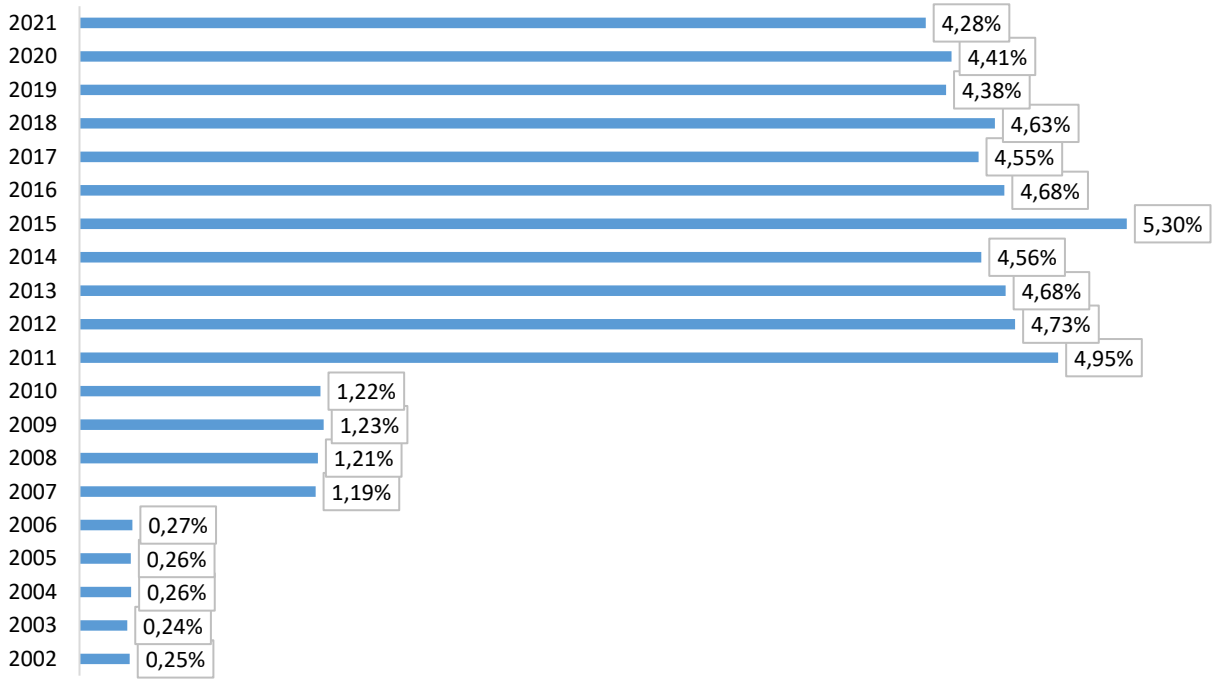

Рис. 3.2.13. **Частка видатків місцевих бюджетів на професійну (професійно-технічну) освіту у видатках зведеного бюджету України на освіту впродовж 2002–2021 рр.,** *%*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

Зокрема, згідно зі ст. 89 Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України», ухваленого в грудні 2015 р.[202], до видатків, що здійснюються з бюджетів сільських, селищних, міських територіальних громад, належать видатки на професійну (професійно-технічну) освіту з бюджетів міських територіальних громад з адміністративним центром у місті обласного значення – обласному центрі (на оплату послуг з підготовки кадрів на умовах регіонального замовлення у закладах професійної (професійно-технічної) освіти та інших закладах освіти державної та/або комунальної власності, які розташовані на території зазначених територіальних громад) (*див.* рис. 3.2.13).

3.2.4. Фінансування вищої освіти

Відповідно до ст. 71 Закону України «Про вищу освіту»[203], фінансування державних закладів вищої освіти здійснюється за рахунок коштів державного бюджету на умовах державного замовлення на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів та за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством, з дотриманням принципів цільового та ефективного використання коштів, публічності та прозорості у прийнятті рішень. Рада міністрів АР Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування можуть здійснювати фінансування державних ЗВО у встановленому законодавством порядку. Розміри бюджетних асигнувань на підготовку фахівців із вищою освітою, а також на підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів встановлюються в Державному бюджеті України на відповідний рік. Фінансування комунальних ЗВО проводиться за рахунок коштів місцевих бюджетів відповідно до Бюджетного кодексу України та інших джерел, не заборонених законодавством. Фінансування приватних ЗВО здійснюється їх засновниками та з інших джерел, не заборонених законодавством.

Протягом аналізованого періоду видатки на вищу освіту за рахунок коштів зведеного бюджету України в номінальному виразі зростали (рис. 3.2.14).

На рис. 3.2.15 показано динаміку фінансування вищої освіти за рахунок коштів державного й місцевих бюджетів упродовж 2002–2021 рр. З огляду на те, що ЗВО здебільшого перебувають у державній власності й тільки деякі в комунальній, фінансування вищої освіти переважно забезпечувалося коштами державного бюджету.

---

[202] Про внесення змін до Бюджетного кодексу України : Закон України від 24.122015 № 914-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/914-19#n41.

[203] Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print.

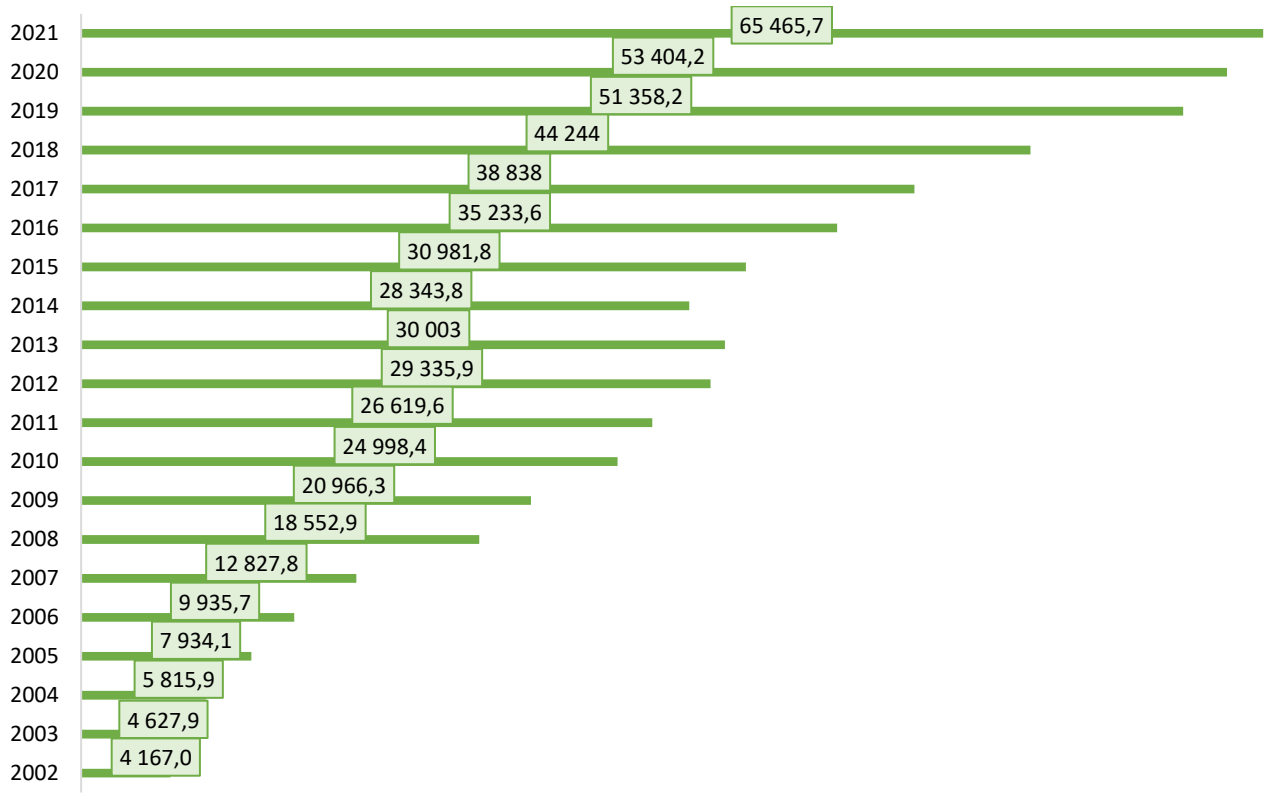

Рис. 3.2.14. **Фінансування вищої освіти за рахунок коштів зведеного бюджету України у 2002–2021 рр.,** *млн грн*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

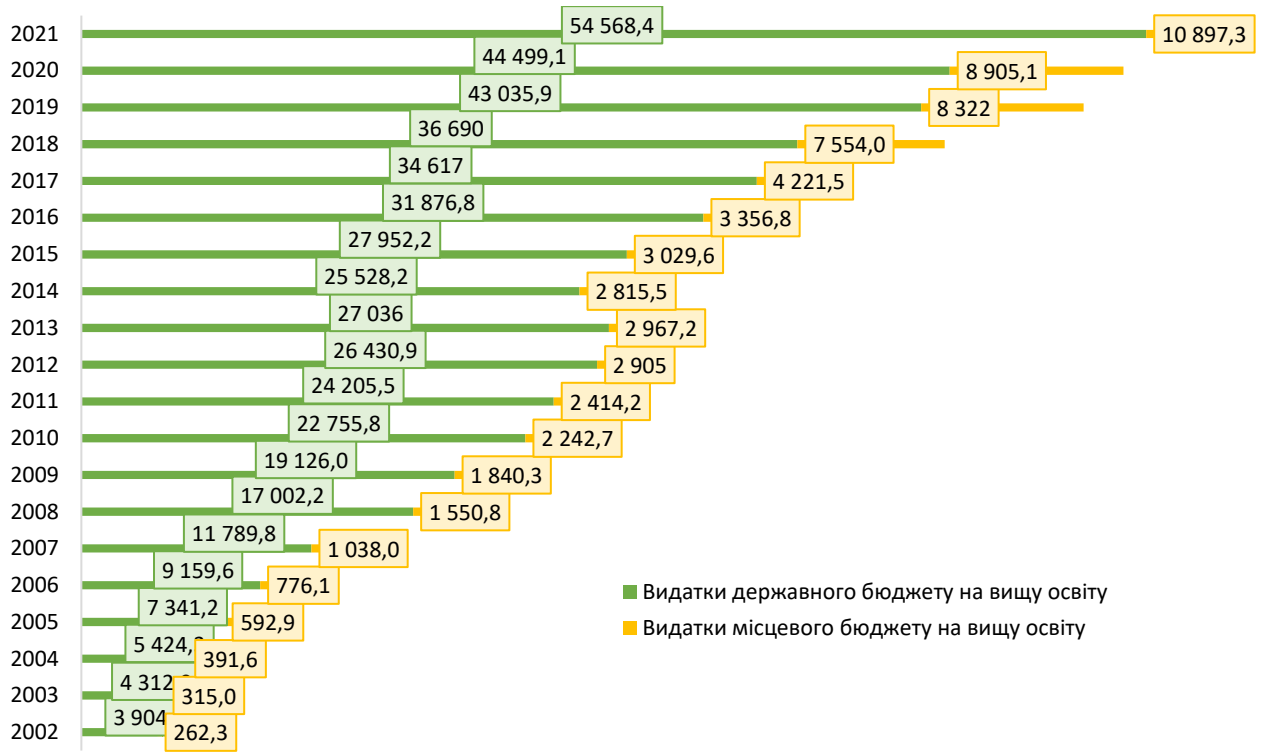

Рис. 3.2.15. **Фінансування вищої освіти за рахунок коштів державного й місцевих бюджетів у 2002–2021 рр.,** *млн грн*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

Частка фінансування з державного бюджету відносно загального обсягу освітнього фінансування у зведеному бюджеті України в аналізованому періоді зменшувалася. В останніх чотири роки вона встановилася на рівні 17,5–18 % (рис. 3.2.16).

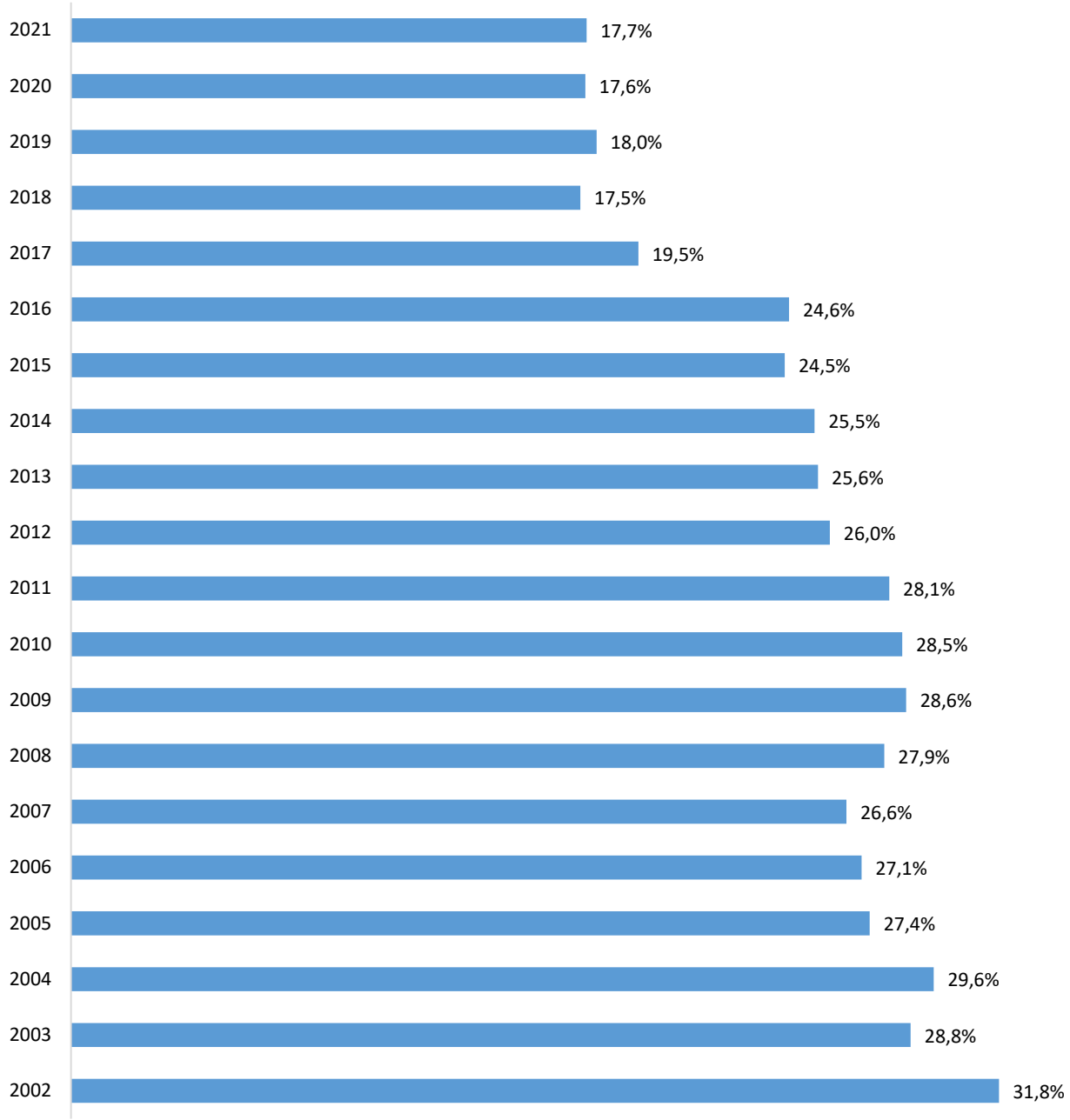

Рис. 3.2.16. **Частка видатків державного бюджету на вищу освіту у видатках зведеного бюджету України на освіту протягом 2002–2021 рр.,** *%*
Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

Щодо частки фінансування з місцевих бюджетів в загальному обсязі освітнього фінансування у зведеному бюджеті варто зауважити, що впродовж 2002–2021 рр. вона збільшилась, а в останніх чотири роки стабілізувалася на рівні 3,5–3,6 % (рис. 3.2.17).

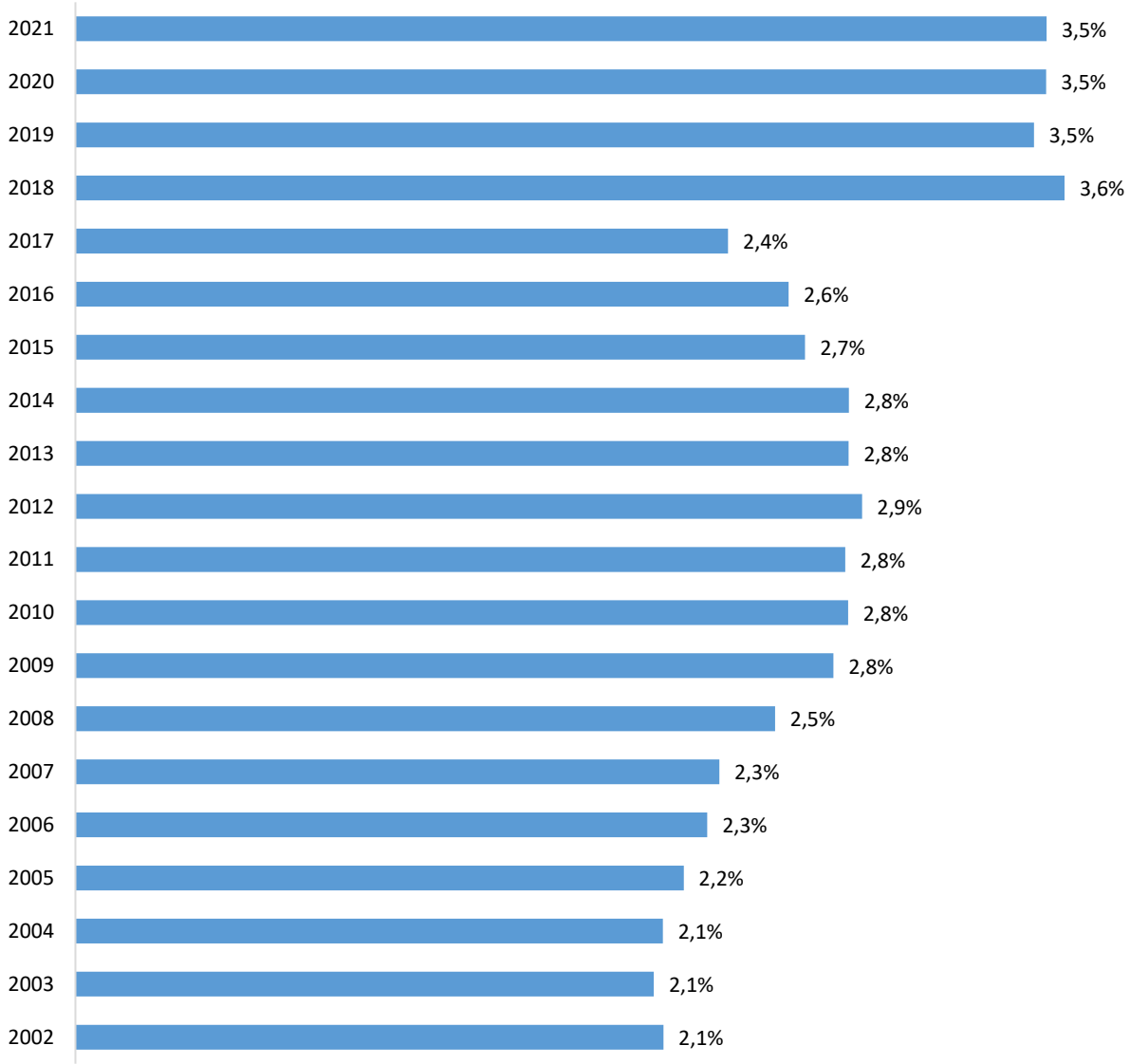

Рис. 3.2.17. **Частка видатків місцевих бюджетів на вищу освіту у видатках зведеного бюджету України на освіту впродовж 2002–2021 рр.,** *%*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

3.3. Особливості розподілу освітньої субвенції

Освітня субвенція є одним з основних міжбюджетних трансфертів із державного бюджету місцевим бюджетам у сфері освіти та спрямовується, в першу чергу, на оплату праці з нарахуваннями педагогічних працівників, котрі надають повну загальну середню освіту. Якщо шкільна мережа у громаді є оптимальною, кошти освітньої субвенції також можуть використовуватися на розвиток освітнього середовища закладу освіти[204].

[204] Відповідно до ст. 103[2] Бюджетного кодексу України, освітня субвенція спрямовується на оплату праці педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти та викладачів закладів фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти, які забезпечують здобуття учнями/студентами повної загальної середньої освіти.

Освітня субвенція розподіляється між відповідними бюджетами за формулою. Порядок та умови надання освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 № 6 «Деякі питання надання освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам» (зі змінами та доповненнями). Розподіл коштів субвенції між місцевими бюджетами на 2020 р. здійснювався на основі формули, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1088 «Про затвердження формули розподілу освітньої субвенції між місцевими бюджетами» (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України від 06.02.2019 № 65 (застосовувалася з 1 січня 2019 р.) і від 19.02.2020 № 114 (застосовувалася з 1 січня 2020 р.)).

Отже, формула розподілу освітньої субвенції щороку переглядається в контексті зміни чисельності здобувачів освіти на певній території й розрахункової наповнюваності класів. Головною метою використання формульного підходу є підвищення прозорості розподілу коштів освітньої субвенції та створення стимулів до оптимізації мережі закладів ЗСО на рівні окремих територіальних одиниць. Адже в разі наявності малокомплектних закладів ЗСО з низькою наповнюваністю класів або утримання надлишкової кількості ставок педагогічного персоналу відповідні місцеві ради повинні покривати дефіцит коштів освітньої субвенції за рахунок власних доходів.

Розрахунок обсягу субвенції на учнів закладів ЗСО проводиться на основі розрахункової наповнюваності класів – середнього рівня наповнюваності класів закладів ЗСО відповідної адміністративно-територіальної одиниці за умови раціональної організації шкільної мережі.

Складові формули розподілу освітньої субвенції між місцевими бюджетами у 2020 р.:

– учні групи I – учні, які здобувають загальну середню освіту в початкових школах, гімназіях, ліцеях, спеціалізованих мистецьких школах (школах-інтернатах), школах-інтернатах (ліцеях-інтернатах) спортивного профілю, військових (військово-морських) ліцеях, ліцеях з посиленою військово-фізичною підготовкою, наукових ліцеях, наукових ліцеях-інтернатах, санаторних школах, дитячих будинках, окрім учнів спеціальних класів закладів ЗСО та класів (груп) із вечірньою (заочною) формою навчання;

– учні групи II – учні, що здобувають загальну середню освіту в спеціальних школах, навчально-реабілітаційних центрах, спеціальних класах закладів ЗСО;

– учні групи III – учні, які здобувають загальну середню освіту у класах (групах) із вечірньою (заочною) формою навчання закладів ЗСО;

– учні групи IV – вихованці гімназій та ліцеїв, у складі яких є інтернати з частковим або повним утриманням учнів, санаторних шкіл, спеціалізованих шкіл (шкіл-інтернатів), училищ фізичної культури і спорту (в т. ч. олімпійського резерву), шкіл-інтернатів (ліцеїв) з посиленою військово-фізичною підготовкою, дитячих будинків, окрім учнів, що приходять тільки на навчання;

– учні групи V – вихованці спеціальних шкіл, навчально-реабілітаційних центрів, окрім учнів, які приходять тільки на навчання;

– учні групи VI – учні, що здобувають повну загальну середню освіту в закладах професійної (професійно-технічної) освіти державної або комунальної форми власності;

– студенти групи VII – студенти, які навчаються за державним та регіональним замовленням і здобувають повну загальну середню освіту в закладах фахової передвищої освіти та коледжах державної (фінансове забезпечення яких з 1 січня 2018 р. здійснюється з місцевих бюджетів згідно з переліком закладів, визначеним додатком 10 до Закону України «Про Державний бюджет України на 2018 рік») і комунальної власності;

– учні групи VIII – учні, що здобувають загальну середню освіту за денною формою навчання у приватних закладах ЗСО.

Динаміку обсягу коштів освітньої субвенції у 2016–2021 рр. зображено на рис. 3.3.1.

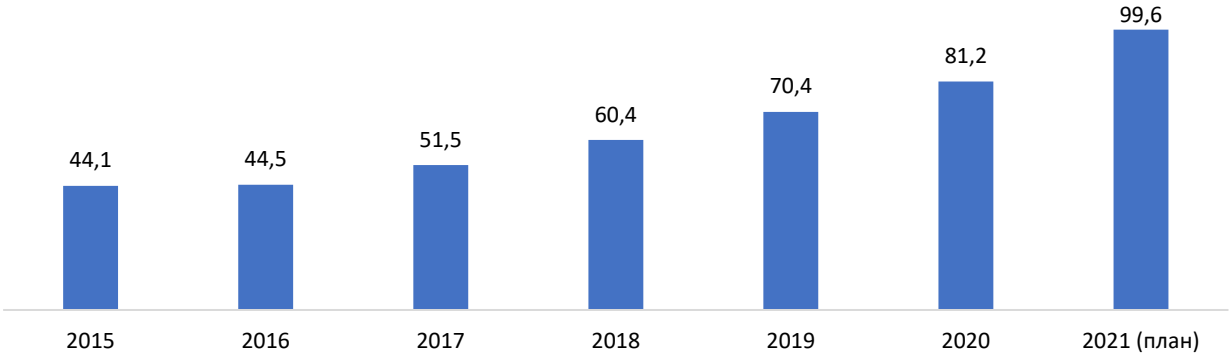

Рис. 3.3.1. **Динаміка обсягу коштів освітньої субвенції на фінансування заробітної плати вчителів (з нарахуваннями) впродовж 2015–2021 рр.,** *млрд грн*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

Згідно із Законом України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», упродовж року планово здійснювалися видатки на цільову субвенцію у сфері освіти за бюджетною програмою 2211190 «Освітня субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам», котра є найбільшою за обсягом освітньою бюджетною програмою. В рамках цієї програми кошти з державного бюджету спрямовуються у вигляді трансферту до місцевих бюджетів та використовуються на оплату праці (з нарахуваннями) педагогічного персоналу сфери повної загальної середньої освіти.

Законом України від 25.08.2020 № 822-IX «Про внесення змін до Закону України «Про державний бюджет України на 2020 рік» було затверджено обсяг освітньої субвенції в розмірі 79,098 млрд грн.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.02.2020 № 116-р «Про перерозподіл деяких видатків державного бюджету, передбачених Міністерству освіти і науки на 2020 рік, розподіл та перерозподіл освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам» Уряд спрямував додатково 2,485 млрд грн (у т. ч. 1,739 млн грн із резерву) для виплати заробітної плати вчителям. Перерахунок коштів освітньої субвенції було здійснено з урахуванням

реальної чисельності учнів на початок 2019/2020 н. р. Завдяки цим коштам бюджети міст обласного значення збільшилися на 1 038,6 млн грн, районні – на 654,3 млн грн, об'єднаних територіальних громад (ОТГ) – на 792,1 млн грн.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 06.05.2020 № 506-р «Про перерозподіл обсягу освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам у 2020 році» кошти освітньої субвенції перерозподілені з метою недопущення кредиторської заборгованості з виплати заробітної плати працівникам закладів ЗСО, що фінансуються з окремих місцевих бюджетів Івано-Франківської, Полтавської, Хмельницької й Чернігівської областей. Причиною виникнення заборгованості стали виявлені неточності у статистичних даних, що були допущені засновниками закладів ЗСО та вплинули на формульний розрахунок обсягів освітньої субвенції. Нормативним актом збільшено на 42,016 млн грн (у т. ч. 26,807 млн грн із резерву) обласні бюджети Полтавської та Хмельницької областей, а також бюджети трьох ОТГ Івано-Франківської й Чернігівської областей. Зокрема, бюджети ОТГ поповнилися на 16,8 млн грн. Покрити видатки вдалося за рахунок резерву освітньої субвенції в обсязі 26,808 млн грн та зменшення обсягу субвенції трьох районних бюджетів на 15,208 млн грн.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09.12.2020 № 1543-р «Про перерозподіл обсягів освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам у 2020 році» здійснено перерозподіл освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам у Вінницькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Одеській, Хмельницькій, Черкаській та Чернігівській областях на загальну суму 56,310 млн грн (у т. ч. 4,680 млн грн із резерву). Перерозподіл проведено для 56 адміністративно-територіальних одиниць.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.12.2020 № 1570-р «Про розподіл резерву коштів освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам у 2020 році та перерозподіл деяких видатків державного бюджету, передбачених Міністерству освіти і науки на 2020 рік» у грудні 2020 р. здійснено перерозподіл резерву коштів освітньої субвенції за бюджетною програмою 2211190 «Освітня субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам», що направлено місцевим бюджетам в обсязі 161 945 тис. грн, а також збільшено обсяг видатків розвитку за цією бюджетною програмою на 325 491,2 тис. грн на придбання шкільних автобусів, у т. ч. обладнаних місцями для дітей з особливими освітніми потребами.

Наказом Міністерства освіти і науки від 22.03.2021 № 351 утворено робочу групу з метою вдосконалення формули розподілу освітньої субвенції між місцевими бюджетами, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1088 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 19.02.2020 № 114).

У 2020 р. за бюджетною програмою 2211190 «Освітня субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам» до загального фонду місцевих бюджетів спрямовано 81,22 млрд грн. Річні касові видатки за цією програмою сягнули 81,16 млрд грн.

Фінансування закладів освіти за рахунок коштів освітньої субвенції у 2020 р. здійснювалося за такими рівнями бюджетів, як обласні бюджети – 24, бюджет міста Києва, бюджети міст – 108, бюджети районів – 448, бюджети ОТГ – 872.

На рис. 3.3.2 наведено розподіл фінансування коштів освітньої субвенції за 2020 р. у регіональному розрізі.

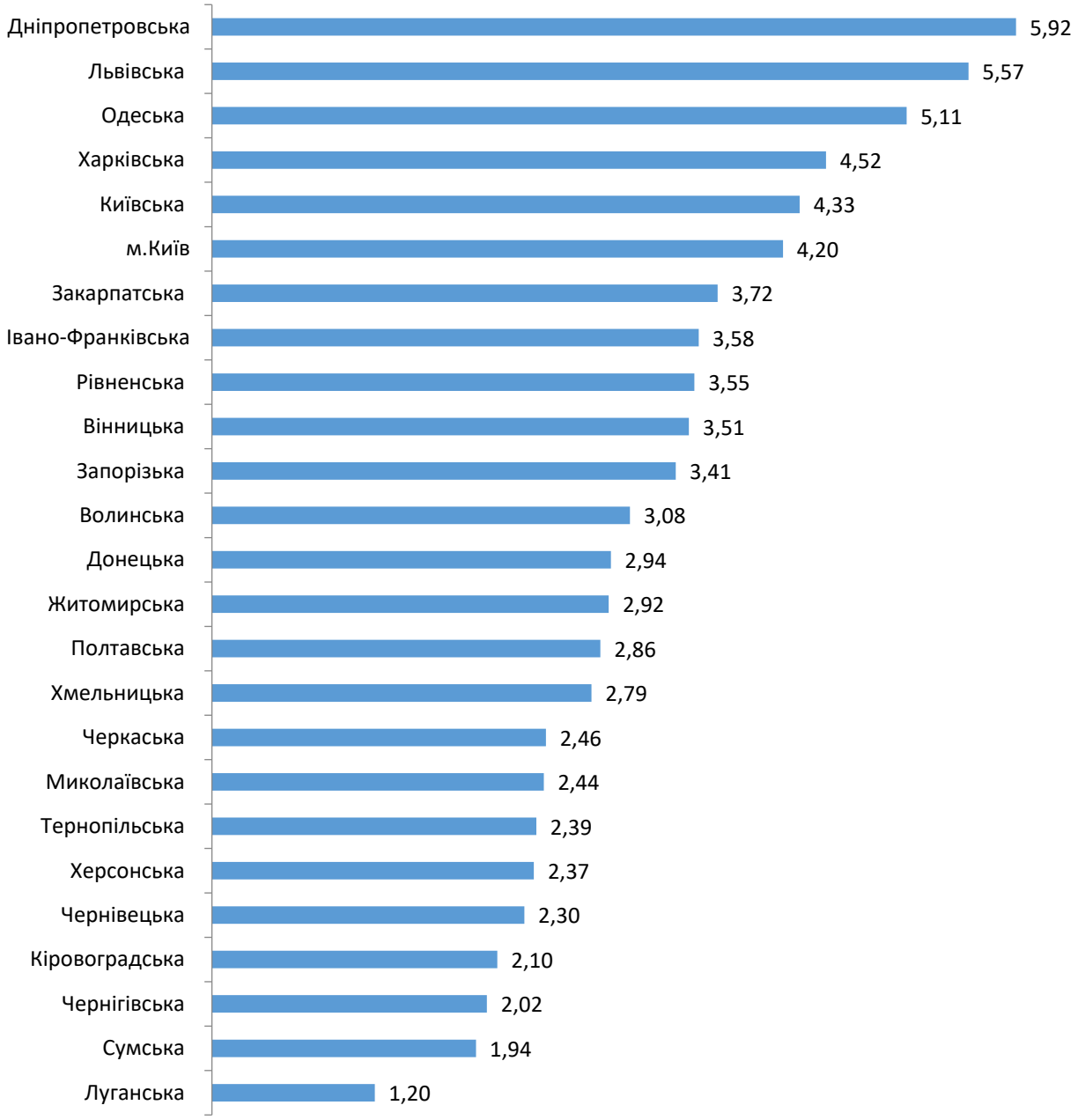

Рис. 3.3.2. **Розподіл фінансування освітньої субвенції за регіонами у 2020 р.,** *млрд грн*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

На рис. 3.3.3 показано залишок коштів освітньої субвенції на початок і кінець 2020 р. у розрізі регіонів. Загалом по Україні він становив на початок року 5,257 млрд грн, на кінець – 5,323 млрд грн.

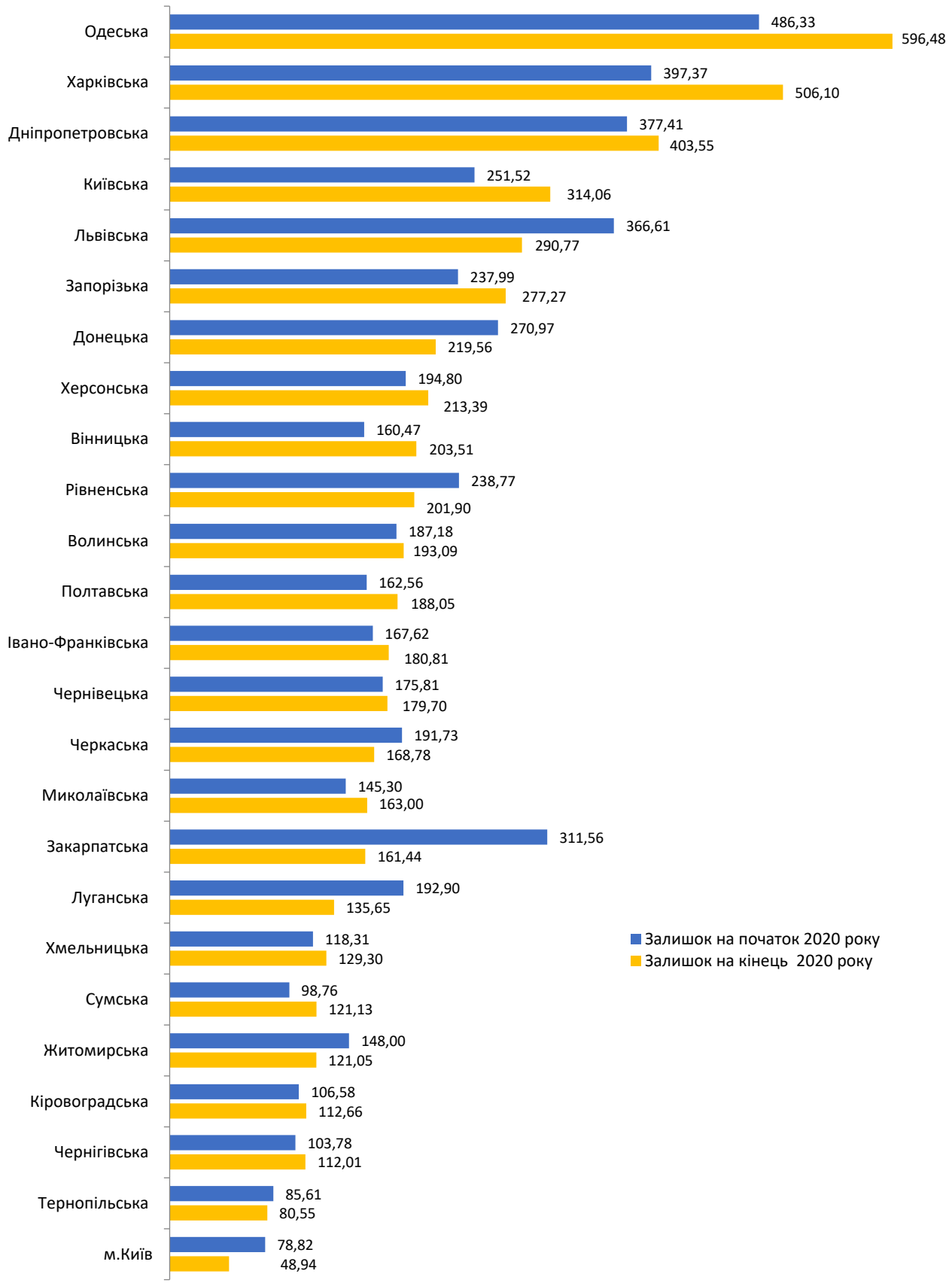

Рис. 3.3.3. **Залишок коштів освітньої субвенції на початок і кінець 2020 р. у розрізі регіонів,** *млн грн*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2020 № 1570-р «Про розподіл резерву коштів освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам у 2020 р. та перерозподіл деяких видатків державного бюджету, передбачених Міністерству освіти і науки на 2020 рік», використання освітньої субвенції на придбання шкільних автобусів, у т. ч. обладнаних місцями для дітей з особливими освітніми потребами, здійснюється на засадах співфінансування:

- для закладів, що фінансуються з обласних бюджетів та бюджетів міських територіальних громад, чисельність населення яких станом на 1 січня 2020 р. становила понад 40 000 осіб: не більш як 70 % – за рахунок освітньої субвенції та не менш як 30 % – за рахунок коштів місцевих бюджетів;
- для закладів, що фінансуються з бюджетів міських територіальних громад, чисельність населення яких станом на 1 січня 2020 р. становила менш як 40 000 осіб, селищних територіальних громад, сільських територіальних громад: не більш як 90 % – за рахунок освітньої субвенції та не менш як 10 % – за рахунок коштів місцевих бюджетів;
- для закладів, розташованих у селах (селищах), що мають статус гірських населених пунктів, та населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення: не більш як 95 % – за рахунок освітньої субвенції та не менш як 5 % – за рахунок коштів місцевих бюджетів.

Джерелами співфінансування коштів місцевих бюджетів не можуть бути кошти державного фонду регіонального розвитку й міжбюджетні трансферти з державного бюджету місцевим бюджетам, включаючи залишки коштів освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам.

Придбання шкільних автобусів, у т. ч. обладнаних місцями для дітей з особливими освітніми потребами, здійснюється для комунальних закладів загальної середньої освіти в такій черговості:

1) опорні заклади ЗСО з чисельністю здобувачів освіти (без урахування їх кількості у філіях) не менш ніж 200 осіб, що будуть утворені протягом 2021 р.;

2) інші опорні заклади ЗСО з чисельністю здобувачів освіти (без урахування їх кількості у філіях) не менш як 200 осіб;

3) інші заклади ЗСО з чисельністю учнів 100 і більше, які оптимізовані/об’єднані/реорганізовані або будуть оптимізовані/об’єднані/ реорганізовані протягом 2021 р. та мають здобувачів освіти, котрі відповідно до законодавства потребують підвезення.

Розподіл обсягів освітньої субвенції за регіонами на придбання шкільних автобусів наведено на рис. 3.3.4.

Рис. 3.3.4. **Обсяги коштів освітньої субвенції, спрямованої на придбання шкільних автобусів у 2020 р.,** *млн грн*

Побудовано за: Про розподіл резерву коштів освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам у 2020 році та перерозподіл деяких видатків державного бюджету, передбачених Міністерству освіти і науки на 2020 рік : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.20 № 1570-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1570-2020-%D1%80#Text.

Особливості розподілу освітньої субвенції у 2021 р.

З 2021 р. почав діяти новий територіальний устрій України, відповідно до якого фінансування закладів освіти здійснюється через 1463 бюджети адміністративно-територіальних одиниць, зокрема обласні бюджети – 24, бюджет міста Києва, міських територіальних громад – 380, бюджети селищних територіальних громад – 434, бюджети сільських територіальних громад – 624. Зазначене обумовило особливості розподілу освітньої субвенції у 2021 р. Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет на 2021 рік», здійснено розподіл освітньої субвенції за бюджетною програмою 2211190 «Освітня субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам» у розмірі 99,6 млрд грн, базова дотація – 15,7 млрд грн, реверсна дотація – 10,39 млрд грн (рис. 3.3.5).

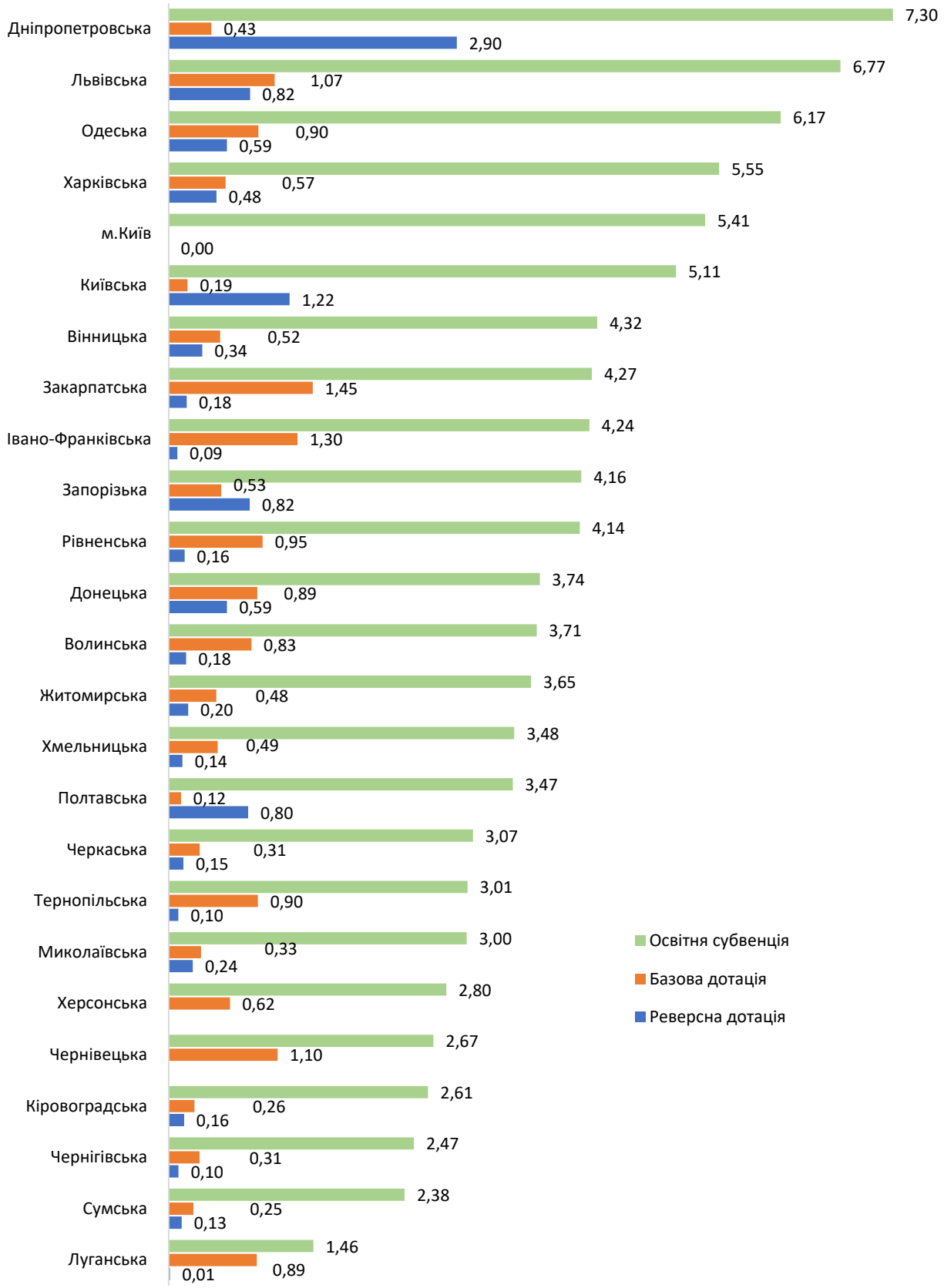

Рис. 3.3.5. **Обсяги освітньої субвенції, базової та реверсної дотацій на 2021 р. за регіонами,** *млрд грн*

Побудовано за: Про Державний бюджет України на 2021 рік : Закон України від 15.12.2020 № 1082-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1082-20.

При формуванні обсягів освітньої субвенції для місцевих бюджетів у 2021 р. було переглянуто розміри розрахункової наповнюваності класів залежно від типу територіальної громади:

– для територіальних громад із чисельністю населення менше ніж 40 тис. осіб та/або зі щільністю населення менш як 50 осіб на 1 км^2 (територіальні громади типу I) розрахункова наповнюваність класів визначається залежно від щільності учнів та відсотка населення, що проживає в сільській місцевості;

– для територіальних громад зі щільністю населення 50 осіб на 1 км^2 і більше та чисельністю населення 40 тис. осіб і більше (територіальні громади типу II) розрахункова наповнюваність класів визначається залежно від чисельності населення й відсотка населення, що проживає в сільській місцевості.

З метою уникнення надмірних дисбалансів при розподілі освітньої субвенції, зокрема для новостворених територіальних громад, котрі не мали часу для оптимізації мережі, у 2021 р. застосовано механізм коригування розрахункової наповнюваності класів залежно від їх фактичної наповнюваності. Для бюджетів територіальних громад, для яких різниця між розрахунковою й фактичною наповнюваністю класів учнями становить дві одиниці та більше, розрахункова наповнюваність класів коригується шляхом зменшення такої різниці до 20 % (із заокругленням до 0,5 відповідно до математичних правил заокруглення).

Чинний формульний підхід до розподілу освітньої субвенції спрямований на підвищення якості освітніх послуг через стимулювання органів місцевого самоврядування до оптимізації неефективної мережі закладів. У разі, якщо фактична (середня) наповнюваність класів є меншою за розрахункову (нормативну), або в разі утримання малокомплектних закладів різниця в кількості ставок педагогічних працівників має покриватися за рахунок доходів місцевого бюджету.

Показник середнього (розрахункового) розміру заробітної плати з нарахуваннями на 2021 р. становить 178,58 тис. грн – для асистентів учителів в інклюзивних класах і педагогічних працівників інклюзивно-ресурсних центрів, 190,38 тис. грн – для вчителів закладів ЗСО. У структуру розрахункової заробітної плати враховано всі обов’язкові доплати й надбавки, передбачені чинним законодавством (рис. 3.3.6).

Обсяг субвенції на оплату праці з нарахуваннями директорів шкіл, їхніх заступників та інших педагогічних працівників, що не проводять уроки, обчислюється за допомогою відповідного коефіцієнта приведення. Крім того, до розрахунку субвенції включається кількість ставок педагогічних працівників при поділі класів на групи та надбавка для закладів, які розташовані в гірській місцевості, в обсязі 25 %.

Рис. 3.3.6. **Структура розрахункової заробітної плати у 2021 р.,** *%*
Побудовано за даними Міністерства освіти і науки України (URL: https://mon.gov.ua/ua).

Навчальний план – середня кількість академічних годин на тиждень, передбачена типовими навчальними планами для відповідних типів закладів загальної середньої освіти. Навчальний план, застосований при розподілі освітньої субвенції між місцевими бюджетами у 2021 р., наведено на рис. 3.3.7.

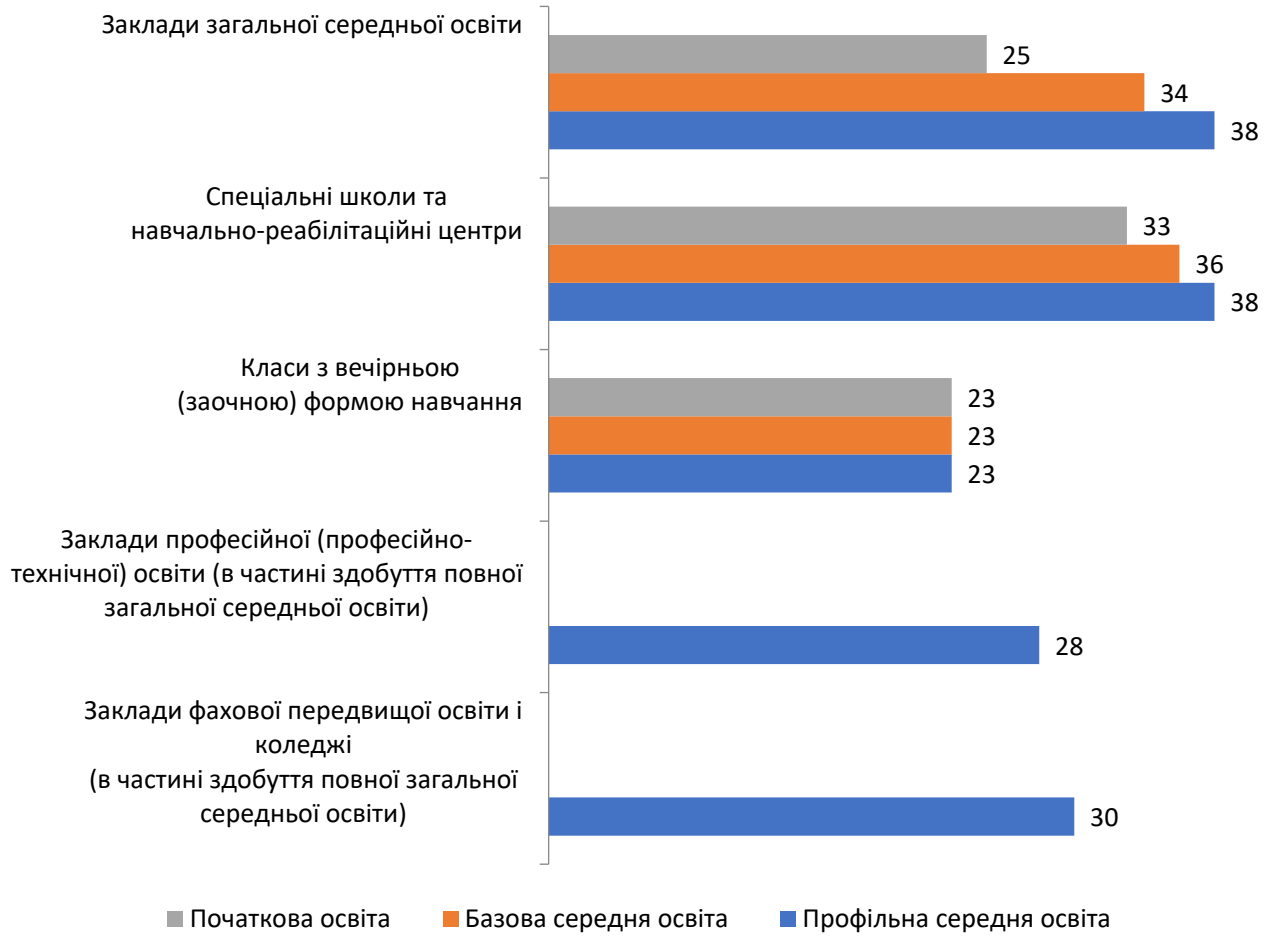

Рис. 3.3.7. **Навчальні плани для закладів загальної середньої освіти відповідних типів у 2021 р.,** *год.*
Побудовано за даними Міністерства освіти і науки України (URL: https://mon.gov.ua/ua).

Статтею 89 Бюджетного кодексу України передбачено, що видатки на загальну середню освіту належать до видатків, які здійснюються з бюджетів сільських, селищних, міських територіальних громад. Окрім того, згідно з Порядком та умовами надання освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 № 6 (зі змінами; *далі* – Порядок та умови), відповідні місцеві ради мають право додатково понад обсяги субвенції планувати та здійснювати з місцевих бюджетів оплату поточних і капітальних видатків закладів та установ освіти, що визначені у ст. 103^2 Бюджетного кодексу України (рис. 3.3.8)

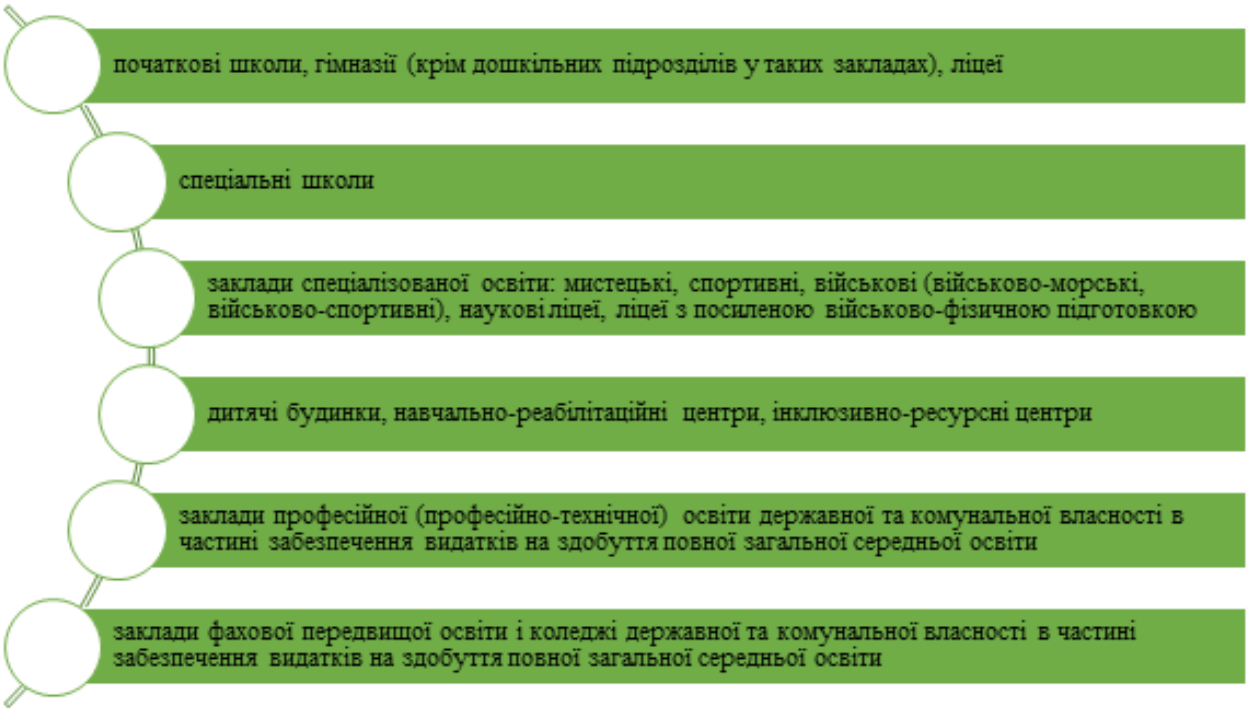

Рис. 3.3.8. **Типи закладів освіти, до яких спрямовується освітня субвенція**
Побудовано за даними Міністерства освіти і науки України (URL: https://mon.gov.ua/ua).

Залишки коштів за освітньою субвенцією першочергово мають бути спрямовані за цільовим призначенням освітньої субвенції – на оплату праці з нарахуваннями педагогічних працівників. Лише в разі забезпечення в повному обсязі обов'язкових виплат на оплату праці з нарахуваннями педагогічним працівникам на поточний бюджетний рік відповідні засновники можуть розглядати можливість спрямування залишків коштів за освітньою субвенцією на оновлення матеріально-технічної бази закладів і установ освіти, вказаних у частині першій ст. 103^2 Бюджетного кодексу України. Пунктом 3 Порядку та умов визначено перелік напрямів, на які насамперед можуть спрямовуватися залишки коштів за освітньою субвенцією, проте цей перелік не є вичерпним.

Варто зауважити, що станом на 1 січня 2021 р. залишки коштів за освітньою субвенцією становили 5,3 млрд грн, із них 1,6 млрд грн – на рахунках обласних бюджетів, 3,7 млрд грн – на рахунках бюджетів територіальних громад та м. Києва (рис. 3.3.9).

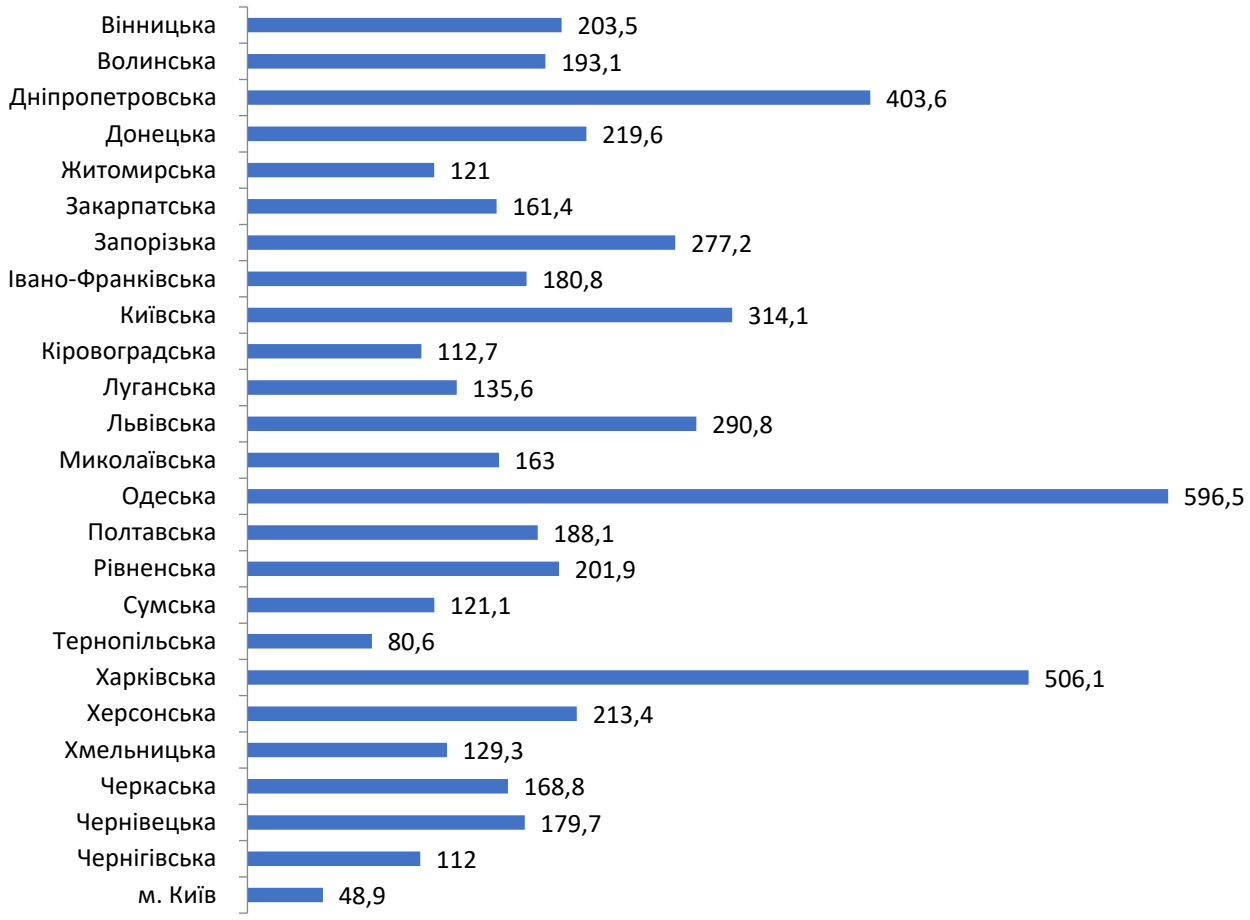

Рис. 3.3.9. **Залишки коштів за освітньою субвенцією станом на 1 січня 2021 р.,** *млн грн*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

Пунктом 8 Порядку та умов відповідним місцевим радам надано право:

– передавати кошти субвенції та залишки субвенції минулих років у вигляді міжбюджетного трансферту іншим місцевим бюджетам;

– перерозподіляти у межах відповідного місцевого бюджету кошти субвенції між відповідними типами закладів та установ освіти, що визначені у ст. 103^2 Бюджетного кодексу України, для забезпечення в повному обсязі обов'язкових виплат на оплату праці з нарахуваннями педагогічним працівникам;

– розподіляти залишки субвенції на кінець бюджетного періоду відповідними рішеннями, а також додатково понад обсяги субвенції планувати та здійснювати з місцевих бюджетів оплату поточних і капітальних видатків закладів та установ освіти, що визначені у ст. 103^2 Бюджетного кодексу України, включаючи погашення бюджетних зобов'язань минулих років, взятих на облік в органах Казначейства.

Таким чином, засновники самостійно здійснюють розподіл освітньої субвенції (включаючи залишки субвенції минулих років) між відповідними закладами й установами освіти для забезпечення в повному обсязі обов'язкових виплат на оплату праці з нарахуваннями педагогічним працівникам.

3.4. Державні цільові субвенції у сфері освіти

З 2015 р. із метою фінансового забезпечення реалізації освітніх реформ було запроваджено таку форму міжбюджетних трансфертів, як цільові субвенції (рис. 3.4.1).

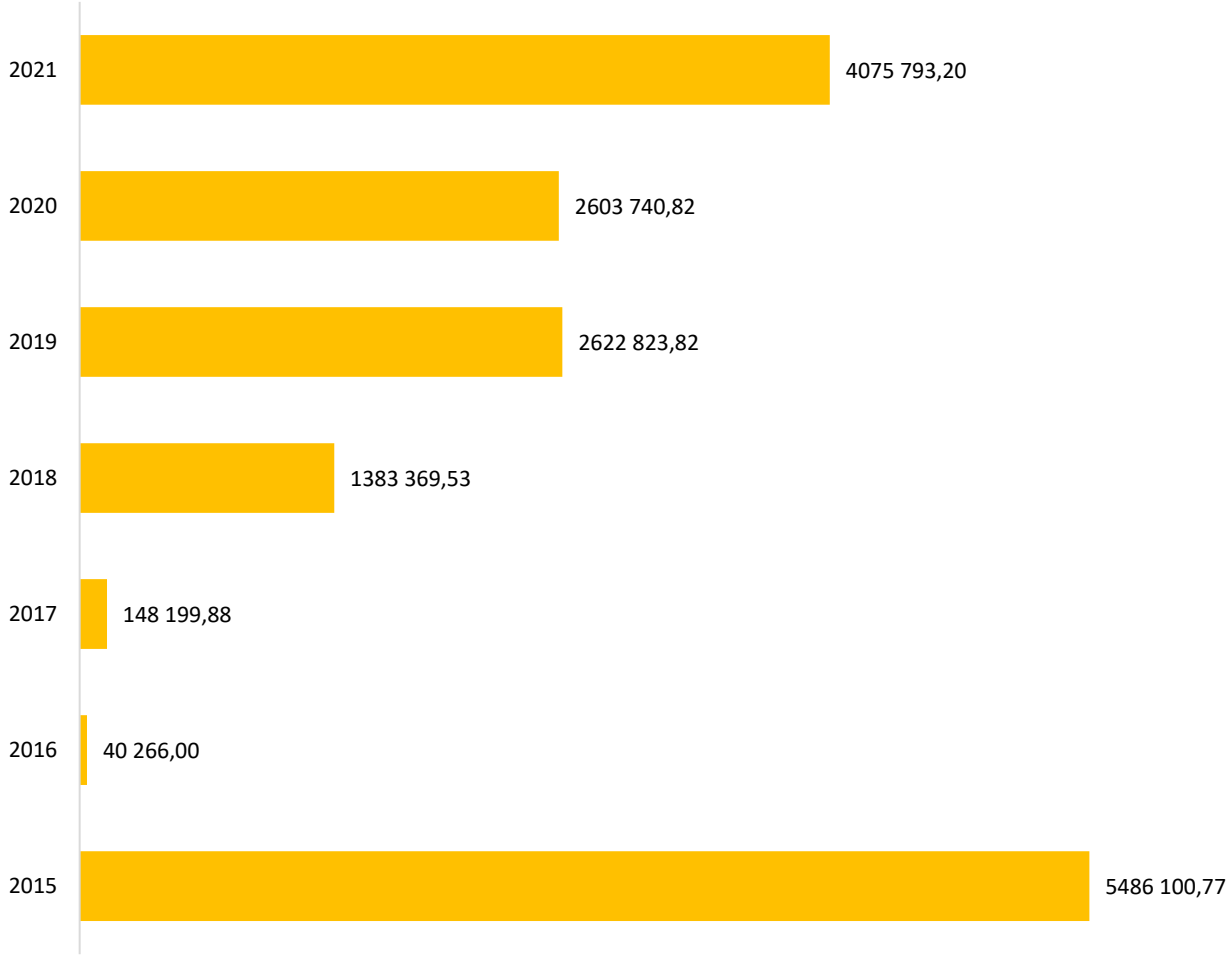

Рис. 3.4.1. **Державні цільові субвенції у 2015–2021 рр.,** *тис. грн*
Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/); Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік».

Так, у 2015 р. було спрямовано 5 486,1 млн грн на фінансування професійної (професійно-технічної) освіти (КПКВК 2211180 «Субвенція на підготовку робітничих кадрів з державного бюджету місцевим бюджетам»). Запровадження цього міжбюджетного трансферту було пов'язано передусім із переданням фінансування професійної (професійно-технічної) освіти на місцевий рівень.

У 2016 р. було виділено 40 266,0 тис. грн на модернізацію й оновлення матеріально-технічної бази професійно-технічних навчальних закладів (КПКВК 2211210 «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на модернізацію та оновлення матеріально-технічної бази професійно-технічних навчальних закладів державної форми власності»); у 2017 р. – 49 936,96 тис. грн; у 2018 р. – 98 587,27 тис. грн; у 2019 р. – 49 992,44 тис. грн; у 2020 р. – 89 284,98 тис. грн; на 2021 р. заплановано надати кошти в розмірі 150 000 тис. грн (рис. 3.4.2).

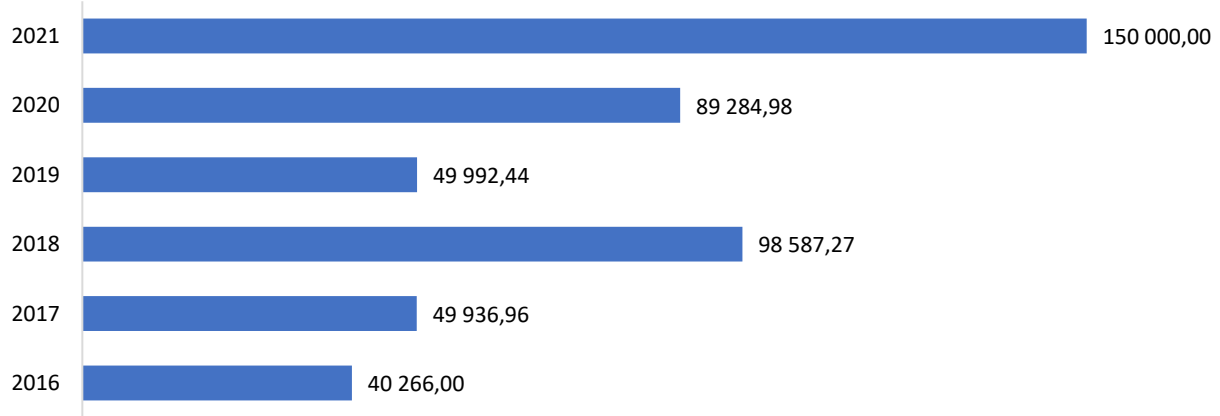

Рис. 3.4.2. **Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на модернізацію та оновлення матеріально-технічної бази професійно-технічних навчальних закладів державної форми власності у 2016–2021 рр.,** *тис. грн*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/); Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік».

У 2017 р. запроваджено фінансування інклюзивної освіти (КПКВК 2211220 «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами»). Зокрема, у 2017 р. надано 98 262,92 тис грн; у 2018 р. – 250 114,41 тис. грн; у 2019 р. – 454 405,8 тис. грн; у 2020 р. – 504 458,3 тис. грн; на 2021 р. заплановано 504 458,3 тис. грн (рис. 3.4.3).

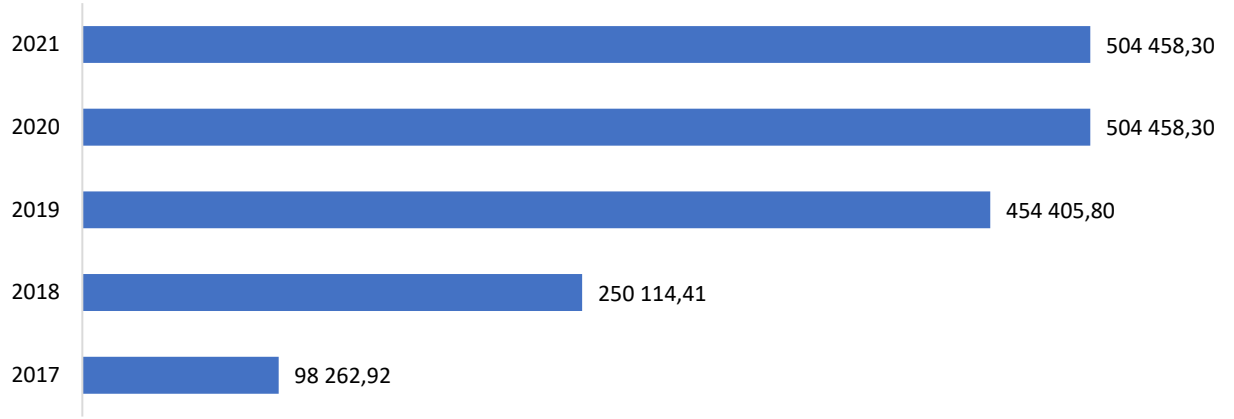

Рис. 3.4.3. **Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами у 2017–2021 рр.,** *тис. грн*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/); Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік».

З 2018 р. розпочато фінансування реформи «Нова українська школа», або НУШ (КПКВК 2211230 «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа»), а саме у 2017 р. виділено 98 262,92 тис. грн; у 2018 р. – 250 114,41 тис. грн; у 2019 р. – 454 405,8 тис. грн; у 2020 р. – 504 458,3 тис. грн; на 2021 р. заплановано надати 1 424 334,9 тис. грн (рис. 3.4.4).

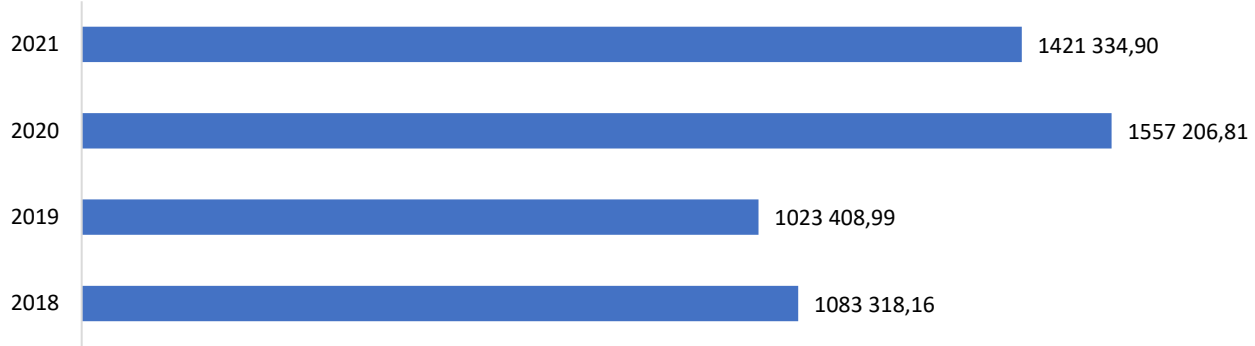

Рис. 3.4.4. **Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа» у 2018–2021 рр.,** *тис. грн*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/); Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік».

На забезпечення належної матеріально-технічної бази для проведення навчання було виділено кошти на чотири основних напрями: дидактичні матеріали (234 360,6 тис. грн); сучасні меблі (373 576,2 тис. грн); музичні інструменти, комп'ютерне обладнання й відповідний мультимедійний контент (329 771,8 тис. грн); підготовка тренерів-педагогів, супервізорів, проведення супервізії та підвищення кваліфікації педагогічних працівників (82 945,5 тис. грн) (рис. 3.4.5).

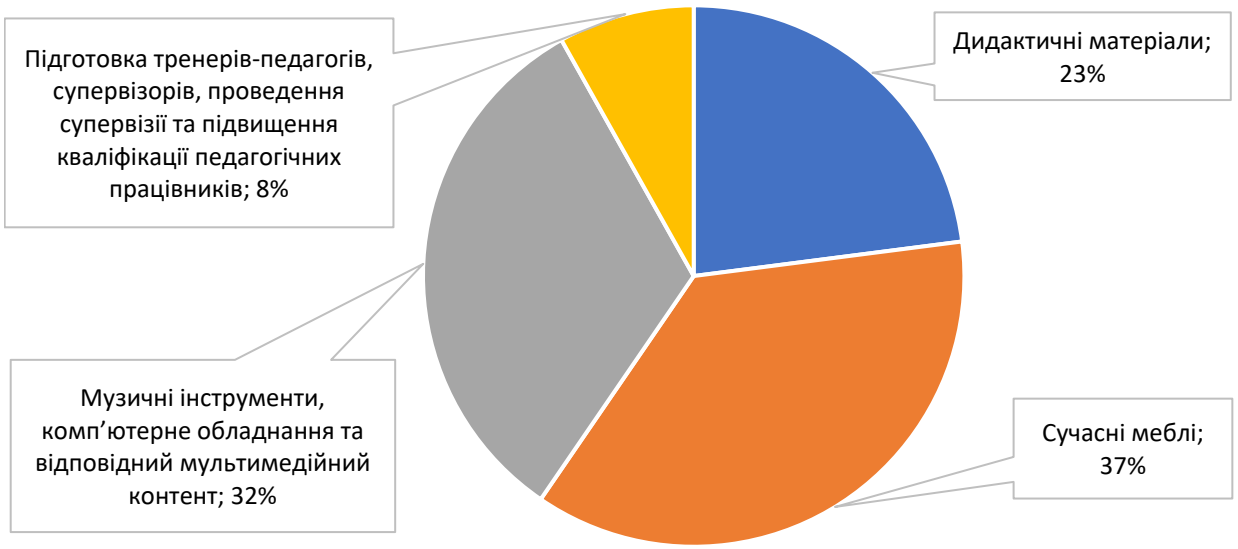

Рис. 3.4.5. **Розподіл фінансування для Нової української школи у 2019 р.,** *%*

Побудовано за даними Міністерства освіти і науки України (https://mon.gov.ua/ua).

У 2020 р. на заходи з реалізації реформи НУШ кошти розподілилися таким чином: засоби навчання та обладнання – 251 395,97 тис. грн; сучасні меблі – 402 194,33 тис. грн; комп'ютерне обладнання – 353 847,76 тис. грн; обладнання для закладів ЗСО, що беруть участь у експерименті з реалізації Державного стандарту початкової освіти, – 23 520,61 тис. грн; засоби захисту під час карантину – 525 899,67 тис. грн (рис. 3.4.6).

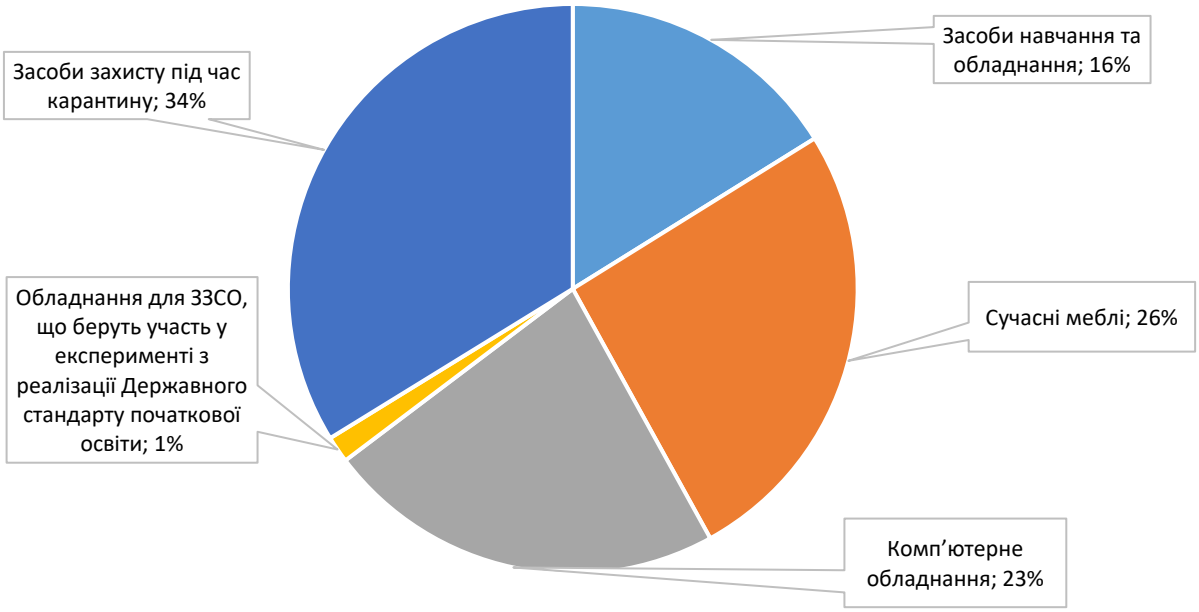

Рис. 3.4.6. **Розподіл фінансування для НУШ у 2020 р.,** *%*
Побудовано за даними Міністерства освіти і науки України (https://mon.gov.ua/ua).

Фінансування реформи НУШ у розрізі регіонів України розподілилося таким чином (рис. 3.4.7–3.4.12).

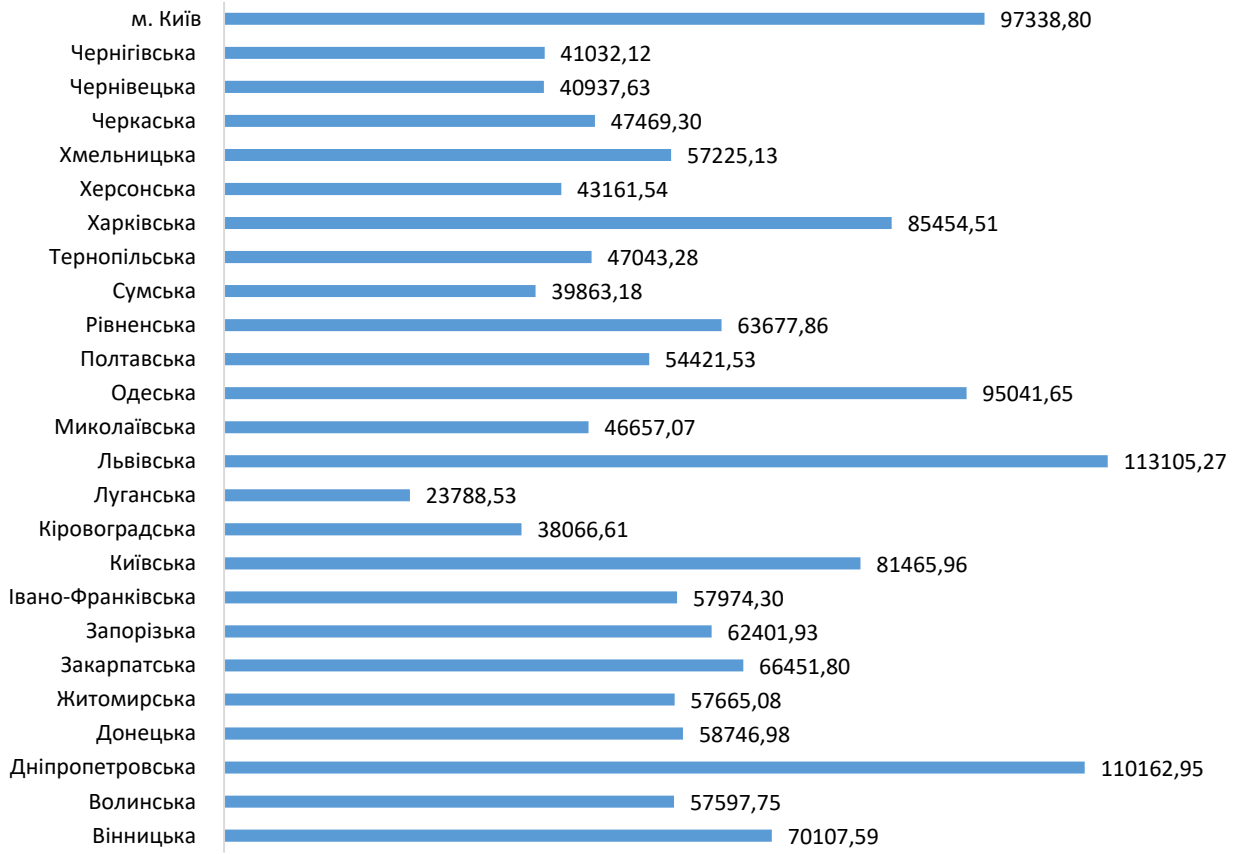

Рис. 3.4.7. **Розподіл коштів на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти НУШ у 2020 р. у розрізі регіонів,** *тис. грн*
Побудовано за даними Міністерства освіти і науки України (https://mon.gov.ua/ua).

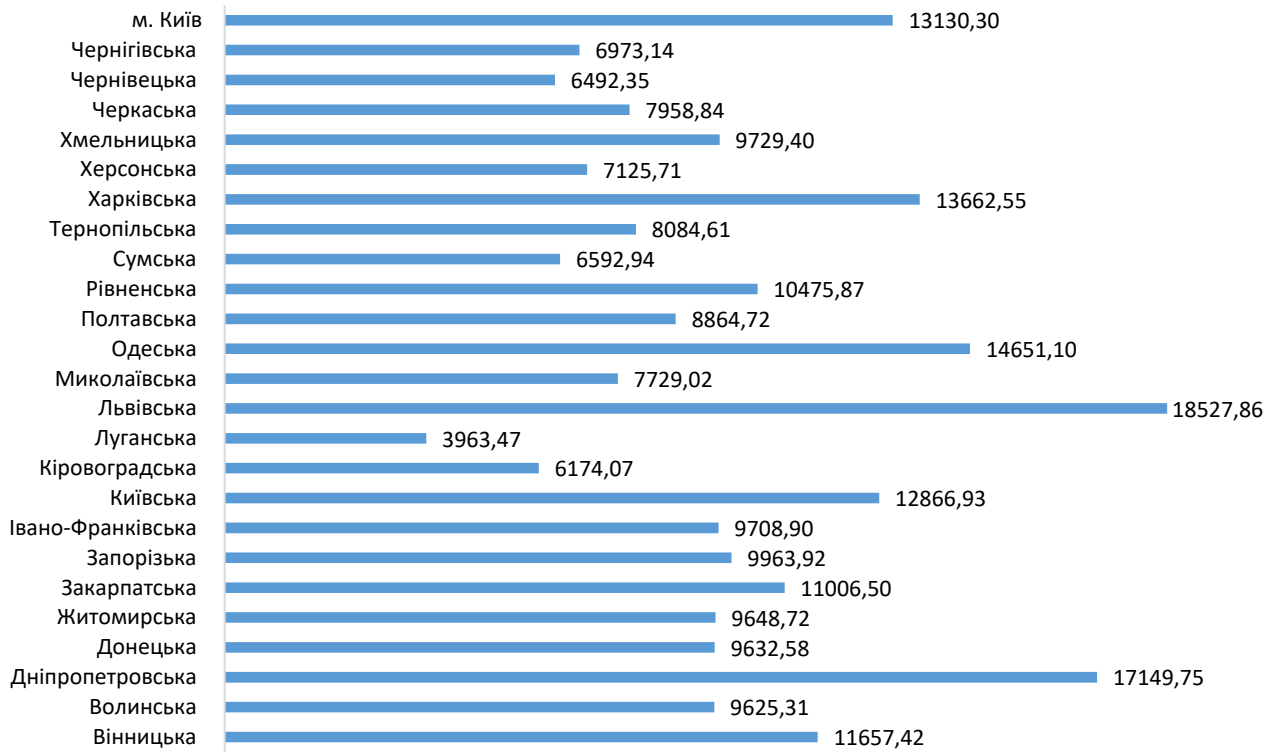

Рис. 3.4.8. **Розподіл коштів на закупівлю засобів навчання та обладнання (крім комп'ютерного) для учнів початкових класів НУШ у 2020 р. у розрізі регіонів,** *тис. грн*

Побудовано за даними Міністерства освіти і науки України (https://mon.gov.ua/ua).

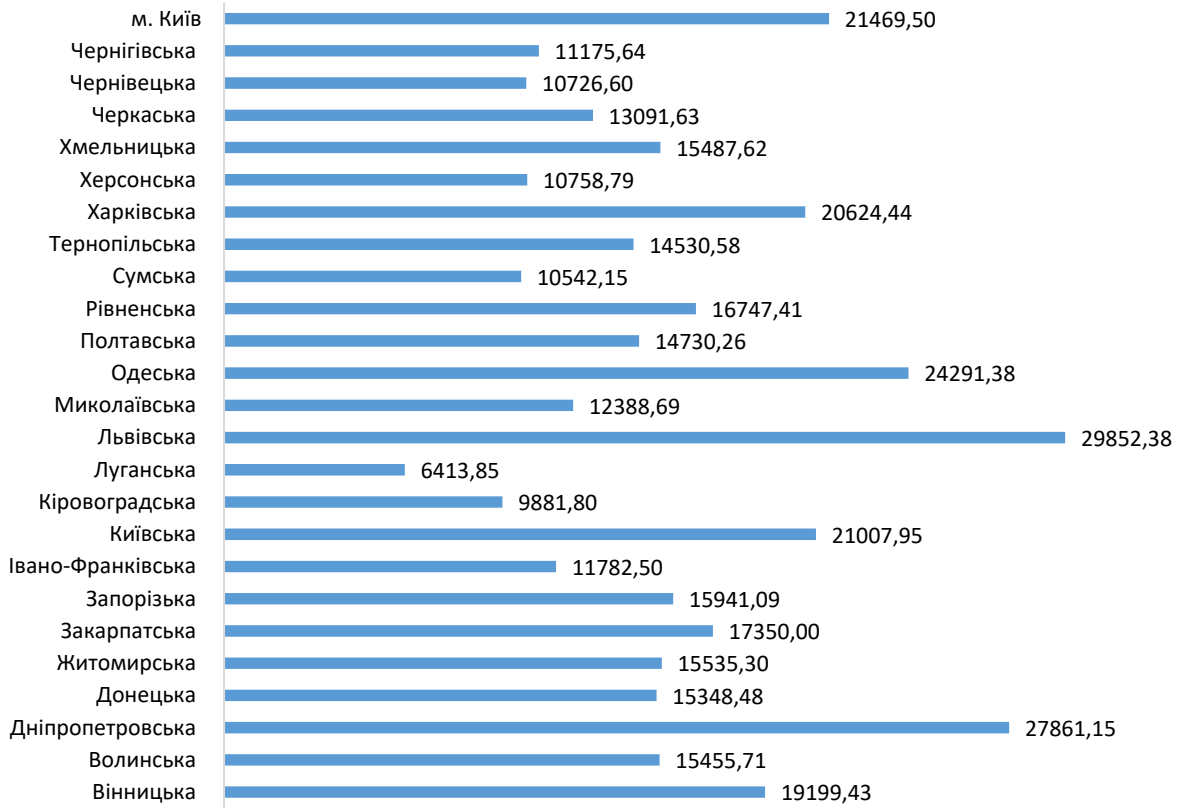

Рис. 3.4.9. **Розподіл коштів на закупівлю сучасних меблів для початкових класів НУШ у 2020 р. у розрізі регіонів,** *тис. грн*

Побудовано за даними Міністерства освіти і науки України (https://mon.gov.ua/ua).

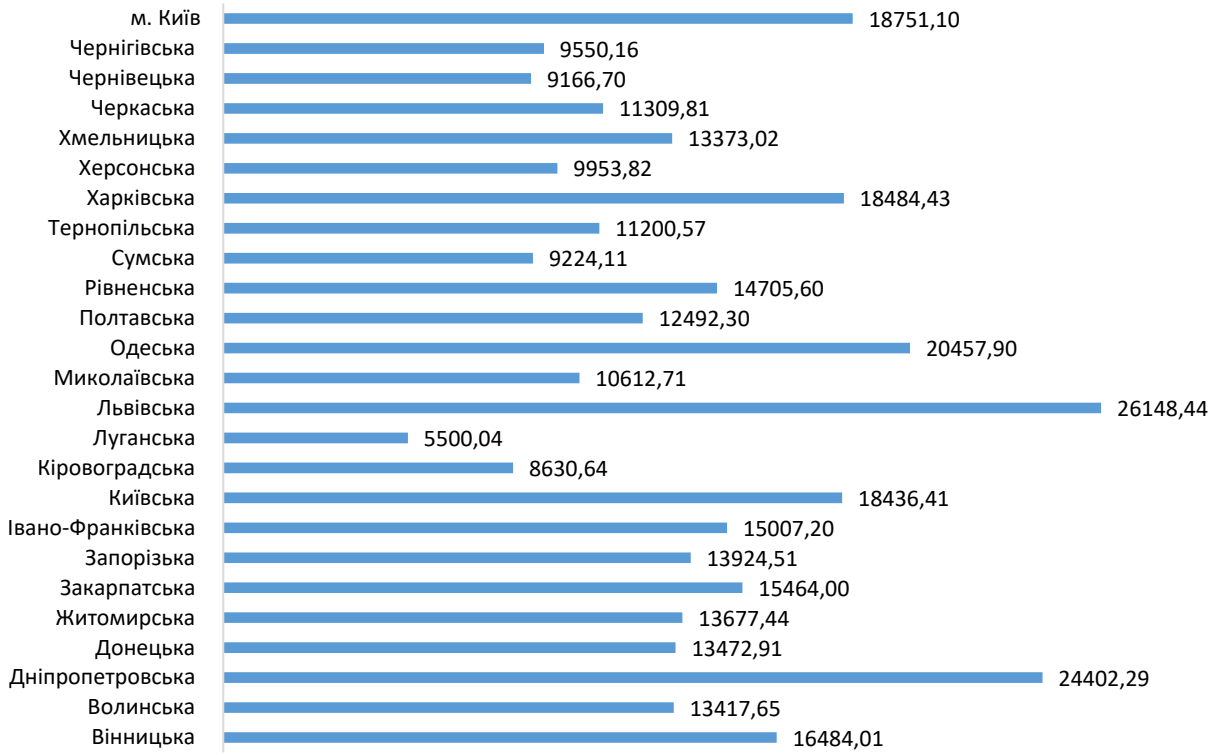

Рис. 3.4.10. **Розподіл коштів на закупівлю комп'ютерного обладнання для початкових класів НУШ у 2020 р. у розрізі регіонів,** *тис. грн*

Побудовано за даними Міністерства освіти і науки України (https://mon.gov.ua/ua).

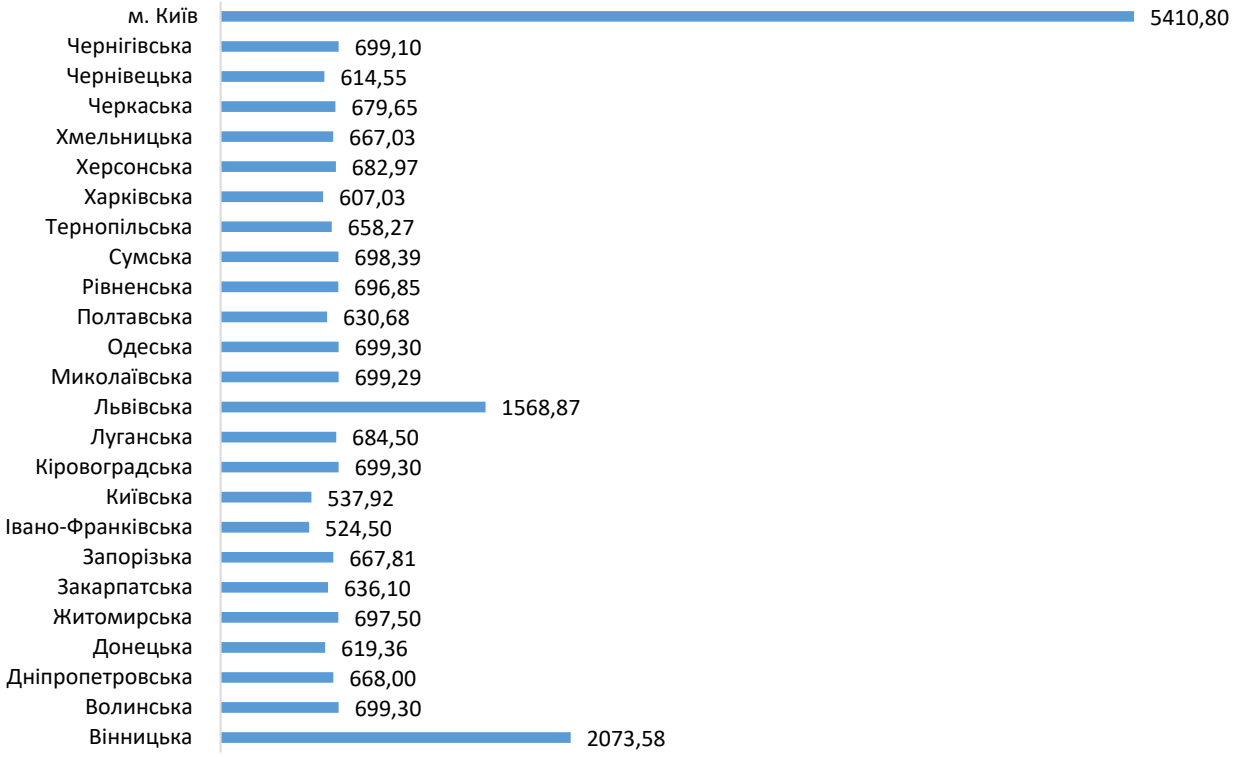

Рис. 3.4.11. **Розподіл коштів на закупівлю обладнання, інвентарю для фізкультурно-спортивних приміщень, засобів навчання для закладів ЗСО, що беруть участь у експерименті з реалізації Державного стандарту початкової освіти НУШ, у 2020 р. у розрізі регіонів,** *тис. грн*

Побудовано за даними Міністерства освіти і науки України (https://mon.gov.ua/ua).

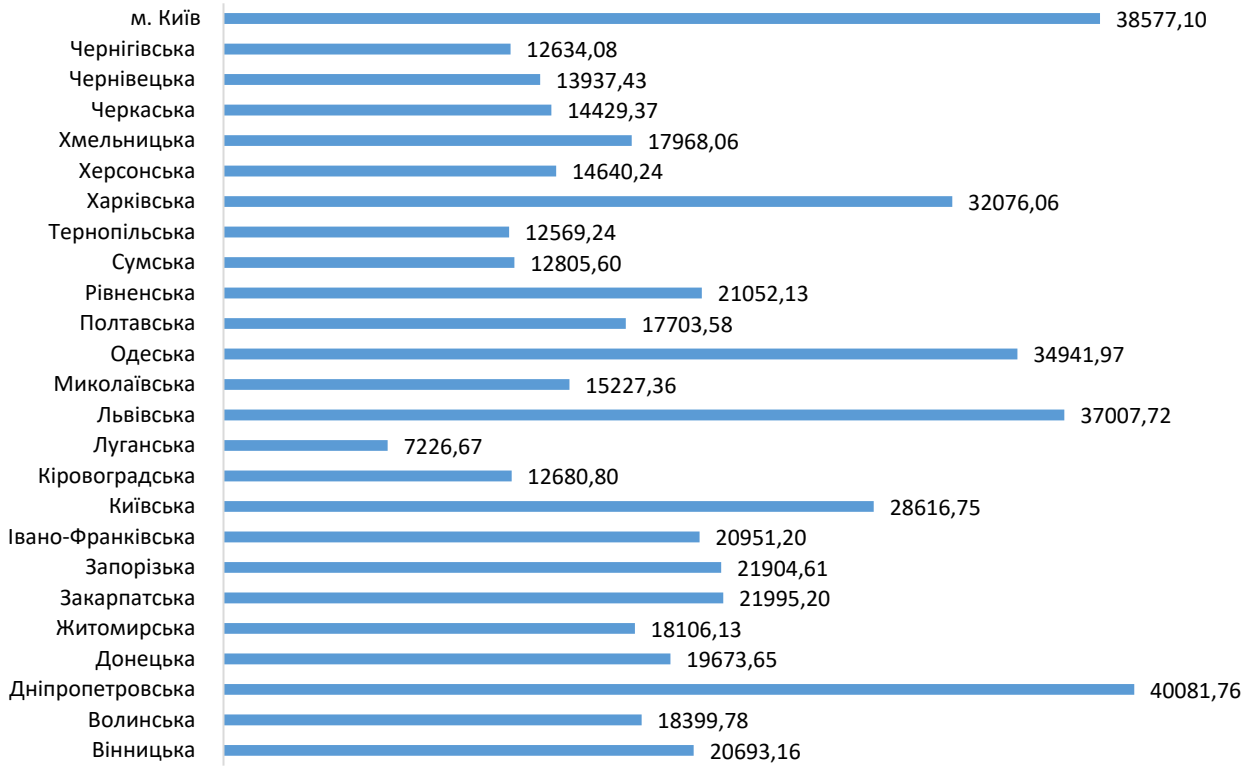

Рис. 3.4.12. **Розподіл коштів на закупівлю засобів захисту учасників освітнього процесу в закладах ЗСО під час карантину у 2020 р. у розрізі регіонів,** *тис. грн*

Побудовано за даними Міністерства освіти і науки України (https://mon.gov.ua/ua).

На 2021 р. заплановано видатки в розмірі 1 424 334,9 тис. грн, із них на засоби навчання та обладнання – 986 334,9 тис. грн; комп'ютерне й мультимедійне обладнання – 35 000 тис. грн; підвищення кваліфікації педагогічних працівників – 400 000 тис. грн (рис. 3.4.13).

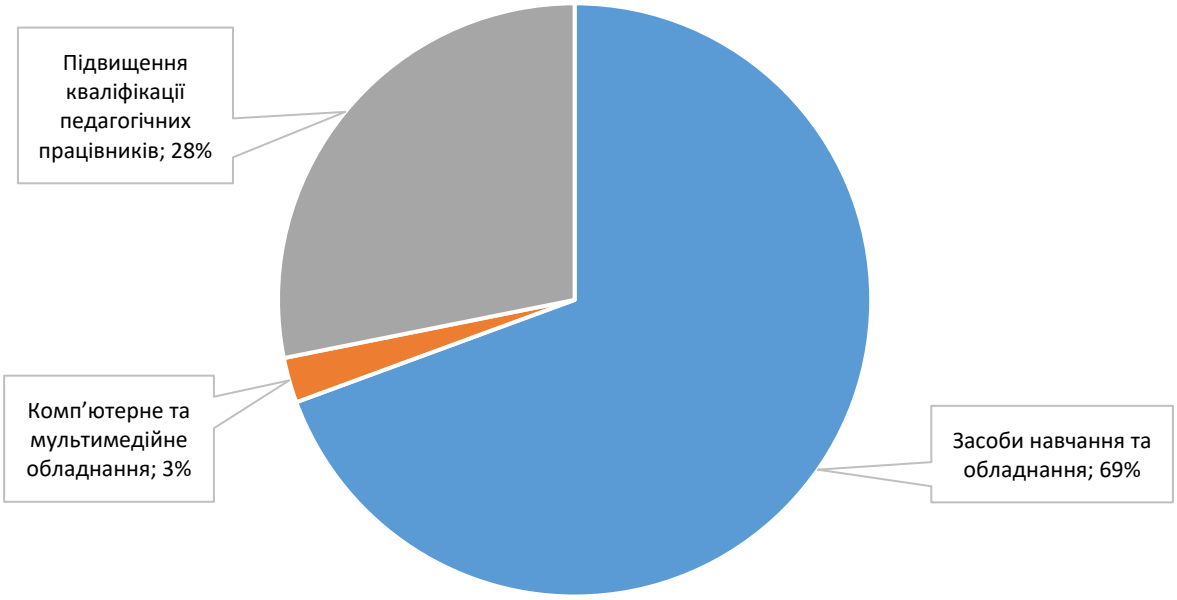

Рис. 3.4.13. **Розподіл фінансування для НУШ у 2020 р.,** *%*

Побудовано за даними Міністерства освіти і науки України (https://mon.gov.ua/ua).

Поряд із іншим у 2019 р. профінансовано будівництво та ремонт спорткомплексів (КПКВК 2211240 «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на створення та ремонт існуючих спортивних комплексів при загальноосвітніх навчальних закладах усіх ступенів»), а також надано кошти на підвищення якості освіти (КПКВК 2211250 «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію заходів, спрямованих на підвищення якості освіти») (рис. 3.4.14).

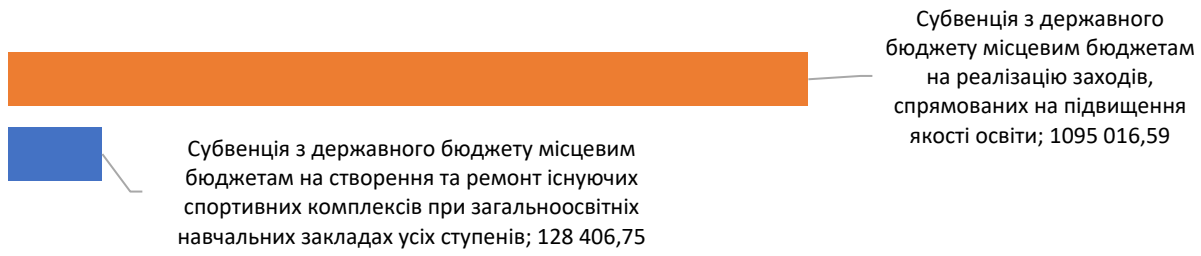

Рис. 3.4.14. **Державні цільові субвенції у 2019 р.,** *тис. грн*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

У 2019 р. на КПКВК 2211250 «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію заходів, спрямованих на підвищення якості освіти» витрачено 1 085 874,4 тис. грн. Зокрема, за рахунок цієї цільової субвенції профінансовано придбання шкільних автобусів, у т. ч. обладнаних місцями для дітей з особливими освітніми потребами на суму 242,14 млн грн; автомобільних транспортних засобів, включаючи для обслуговування ІРЦ на суму 97,72 млн грн; на придбання персональних комп'ютерів витрачено 283,31 млн грн; на забезпечення доступу до Інтернету (придбання мережевого обладнання та послуг провайдерів) – 462,70 млн грн.

У 2020 р. із метою забезпечення розвитку опорних шкіл було профінансовано 452 790,73 тис. грн (КПКВК 2211260 «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію програми «Спроможна школа для кращих результатів»); на 2021 р. заплановано 1 000 млн грн (рис. 3.4.15).

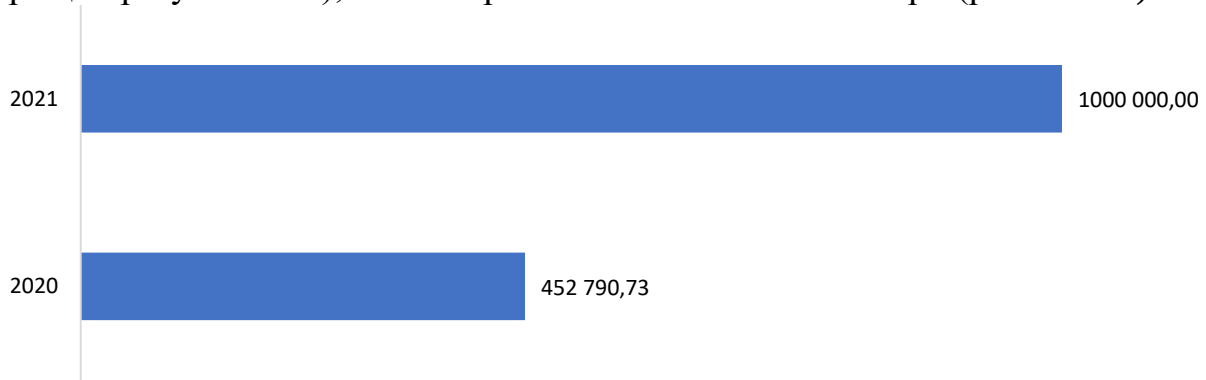

Рис. 3.4.15. **Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію програми «Спроможна школа для кращих результатів» у 2020–2021 рр.,** *тис. грн*

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: https://www.treasury.gov.ua/).

Законом України «Про Державний бюджет на 2021 рік» передбачено фінансування заходів, спрямованих на боротьбу з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками під час навчального процесу в закладах ЗСО у розмірі 1 000 000 тис. грн (КПКВК 2211280 «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на заходи, спрямовані на боротьбу з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками під час навчального процесу у закладах загальної середньої освіти»).

3.5. Міжнародний досвід фінансування освіти та міжнародне співробітництво

3.5.1. Фінансування освіти в країнах Європейського Союзу

У розвинутих країнах, зокрема європейських, забезпечення державного фінансування системи освіти є одним із пріоритетних напрямів державної освітньої політики. В період після фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. державні витрати на освіту в країнах – членах ЄС стабільно підвищуються: за даними Євростату, їх загальний обсяг зріс більш ніж на 13 %, із 669 607,8 млн євро у 2010 р. до 777 070 млн євро у 2019 р. (рис. 3.5.1).

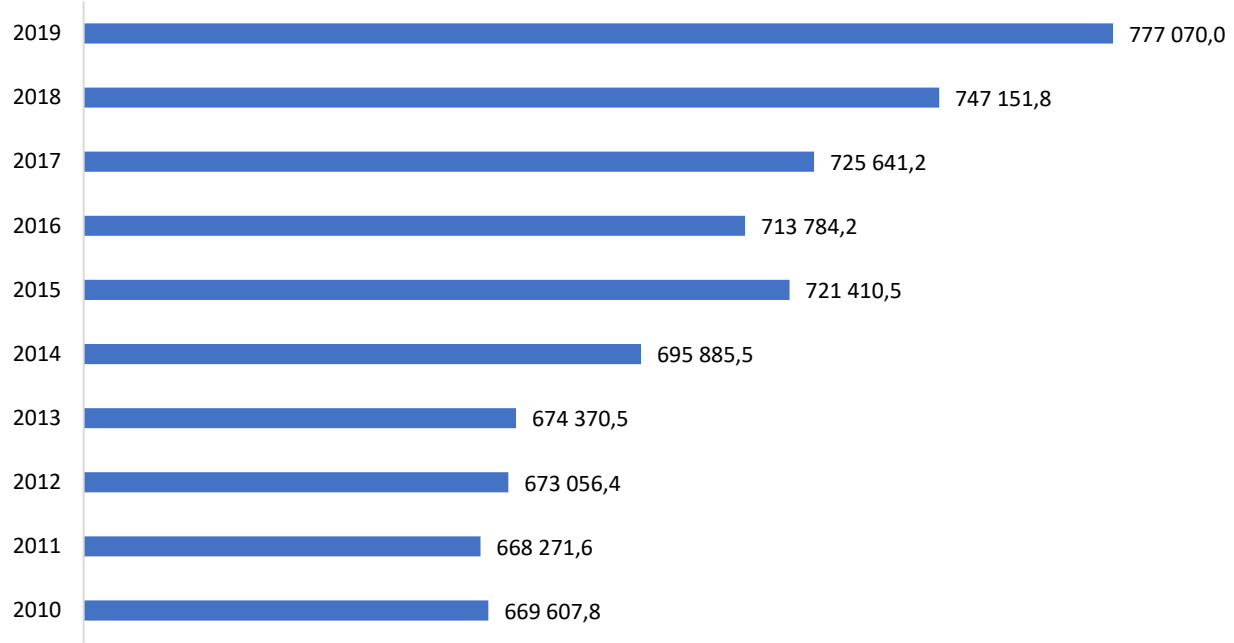

Рис. 3.5.1. **Державні витрати на освіту в країнах ЄС протягом 2010–2019 рр.,** *млн євро*

Побудовано за даними Євростату (URL: https://ec.europa.eu/eurostat/).

Одним із вагомих показників рівня фінансування освіти є його частка у ВВП. У середньому по країнах ЄС вона зменшилася з 5,2 % у 2010 р. до 4,7 % у 2019 р. (рис. 3.5.2). Водночас обсяг ВВП у цих країнах збільшився на 1 118 227,8 млн євро.

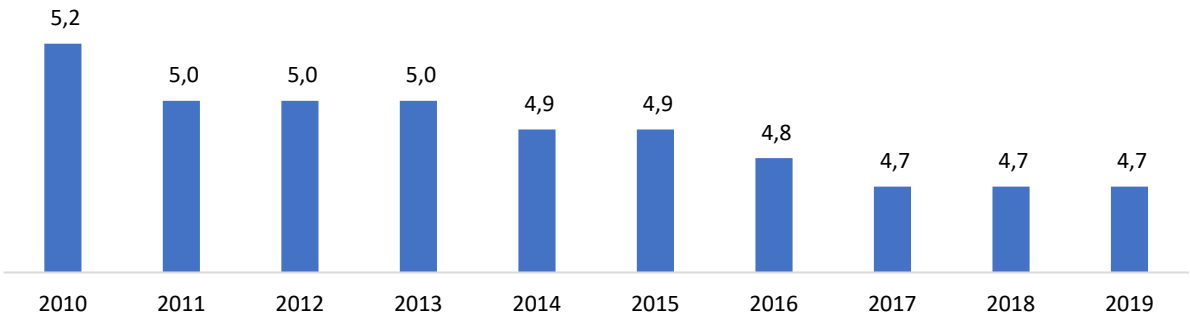

Рис. 3.5.2. **Частка державних витрат на освіту у ВВП в країнах ЄС упродовж 2010–2019 рр.,** *%*

Побудовано за даними Євростату (URL: https://ec.europa.eu/eurostat/).

Частка фінансування освіти у ВВП менша від 4 % спостерігається в таких країнах ЄС, як Ірландія, Румунія, Болгарія та Італія; найвищою вона є у Швеції (6,9 %) й Ісландії (7,1 %); у решті країн ЄС ця частка коливається на рівні 4–6 % ВВП (рис. 3.5.3).

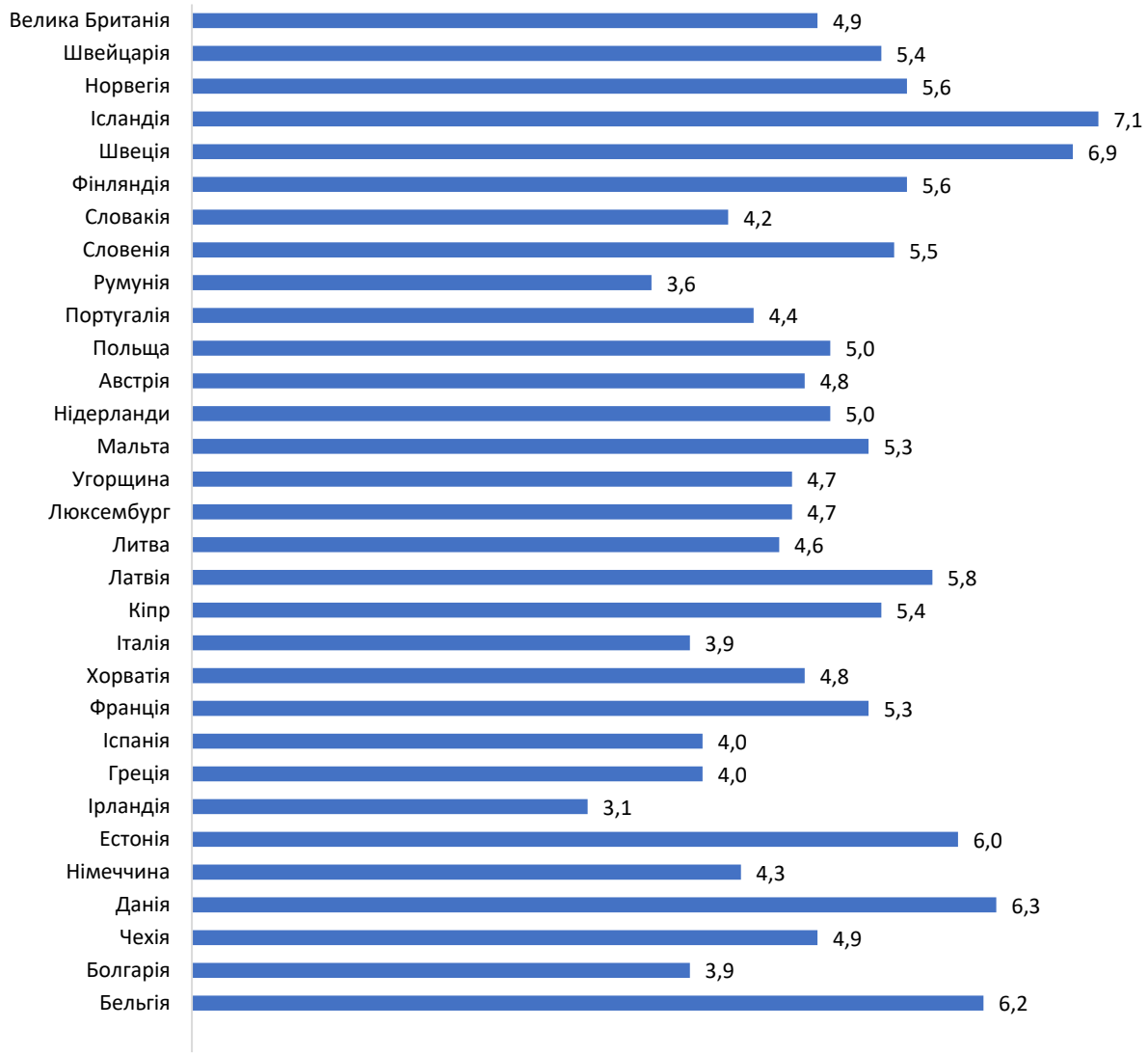

Рис. 3.5.3. **Частка державних витрат на освіту у ВВП в країнах ЄС у 2019 р.,** *%*

Побудовано за даними Євростату (URL: https://ec.europa.eu/eurostat/).

Протягом останнього десятиліття обсяг державного фінансування в країнах ЄС стабільно зростає, зокрема в сусідніх країнах Східної Європи (рис. 3.5.4). Як видно, найбільші обсяги фінансування освіти забезпечує Польща: так, із 2010 р. державне фінансове забезпечення в цій країні зросло майже на 25 % та у 2019 р. сягнуло 26 731,7 млн євро. Найменші обсяги державного фінансування зафіксовано в Болгарії – 2 375,8 млн євро у 2019 р., утім, із 2010 р. вони підвищилися на 42,4 %.

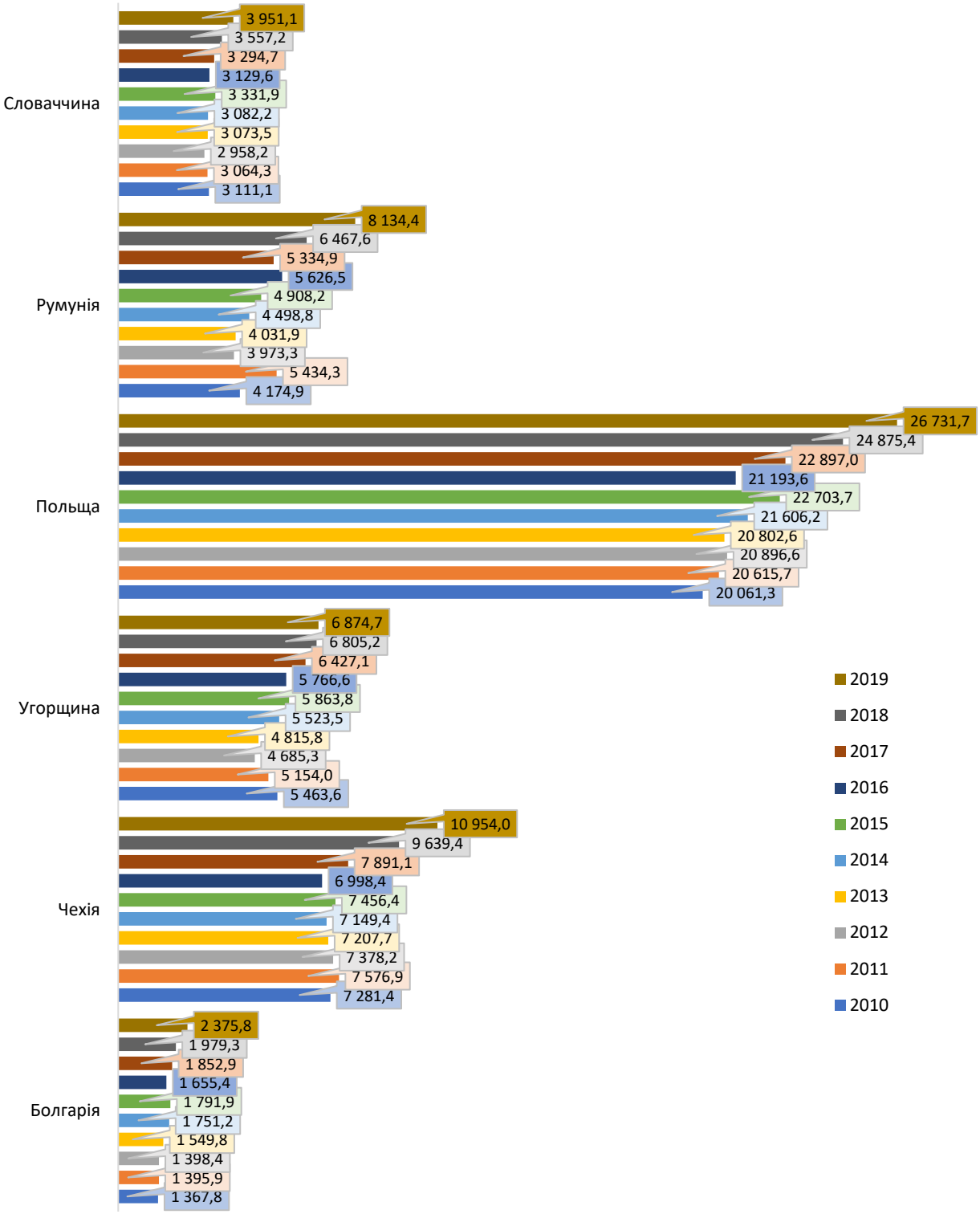

Рис. 3.5.4. **Державне фінансування освіти в країнах Східної Європи у 2010–2019 рр.,** *млн євро*

Побудовано за даними Євростату (URL: https://ec.europa.eu/eurostat/.

Фінансування різних сегментів освіти в кожній країні має свою специфіку. Обсяги фінансування освіти в країнах Східної Європи за рівнями відображено на рис. 3.5.5–3.5.10.

Структура державних витрат на освіту у Словаччині (*див.* рис. 3.5.5) має тенденцію до скорочення обсягу фінансування вищої освіти: у 2015 р. витрати з державного бюджету сягнули найвищого рівня 1097,2 млн євро, однак після цього з кожним роком скорочувалися, й у 2018 р. становили 677,2 млн євро, що на 40,2 млн євро менше, ніж у 2013 р. Разом із тим, витрати на фінансування дошкільної, початкової, базової та загальної середньої, професійної й вищої освіти впродовж 2013–2018 рр. зросли.

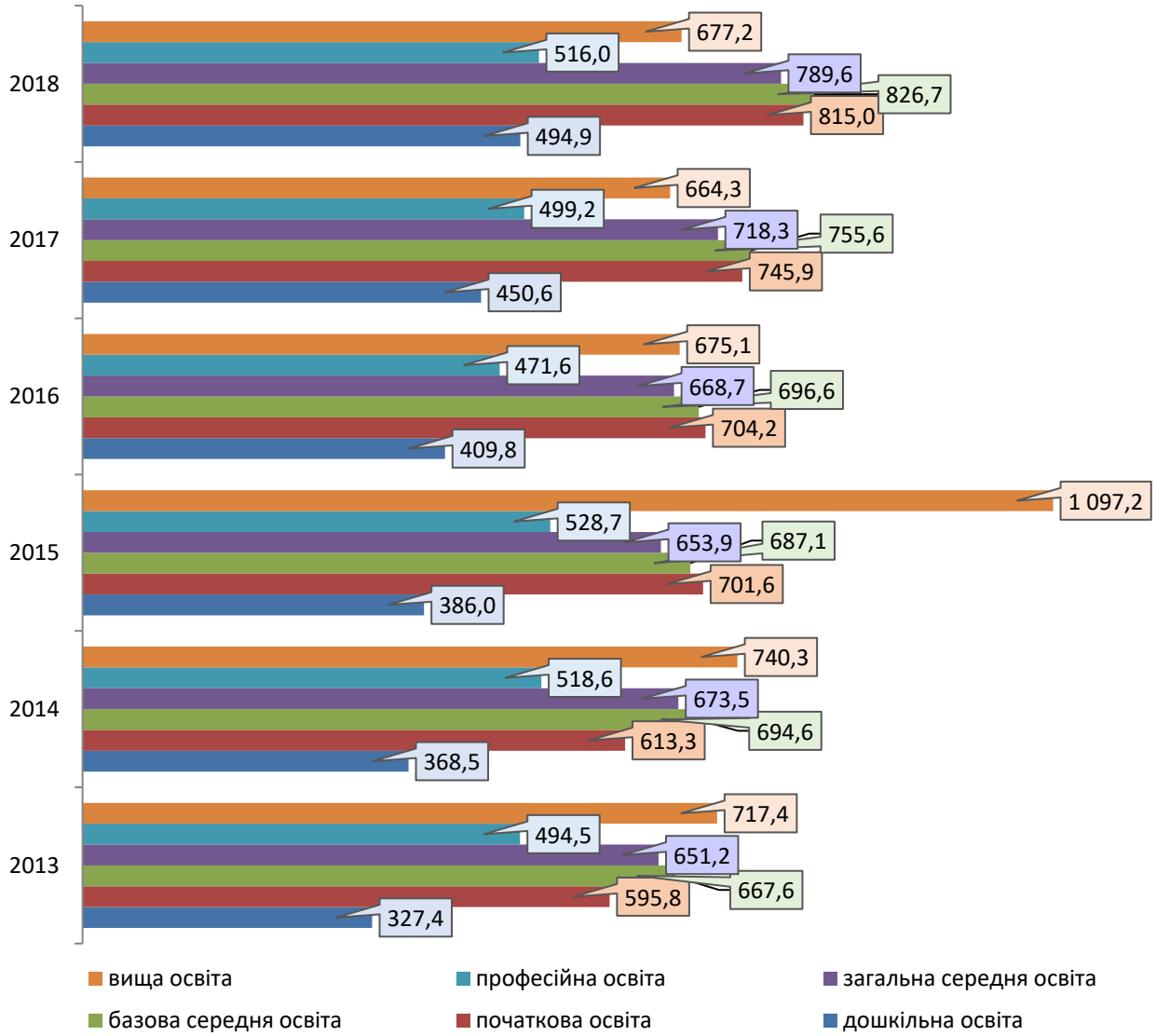

Рис. 3.5.5. **Державне фінансування освіти у Словаччині протягом 2013–2018 рр.,** *млн євро*

Побудовано за даними Євростату (URL: https://ec.europa.eu/eurostat/).

У Румунії витрати з державного бюджету на фінансування освіти в розрізі всіх освітніх рівнів у 2012–2017 рр. збільшувалися, зокрема на фінансування професійної освіти вони зросли майже втричі – із 49 млн євро у 2012 р. до 143,1 млн євро у 2017 р. (*див.* рис. 3.5.6).

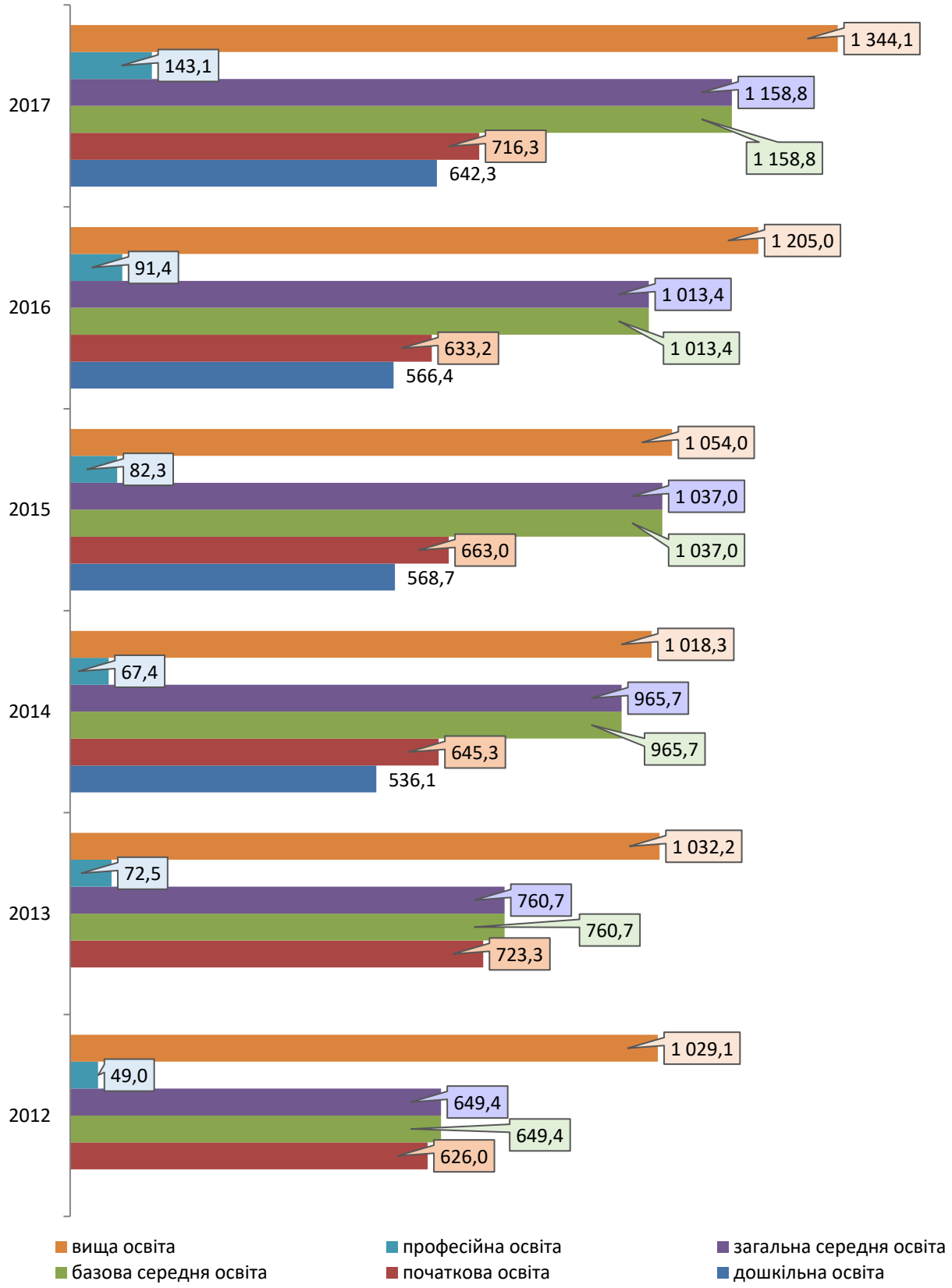

Рис. 3.5.6. **Державне фінансування освіти в Румунії у 2012–2017 рр.,** *млн євро*
Побудовано за даними Євростату (URL: https://ec.europa.eu/eurostat/).

Державні витрати на освіту в Польщі мають тенденцію до збільшення, при цьому пріоритет у фінансуванні надається початковій і вищій освіті (*див.* рис. 3.5.7).

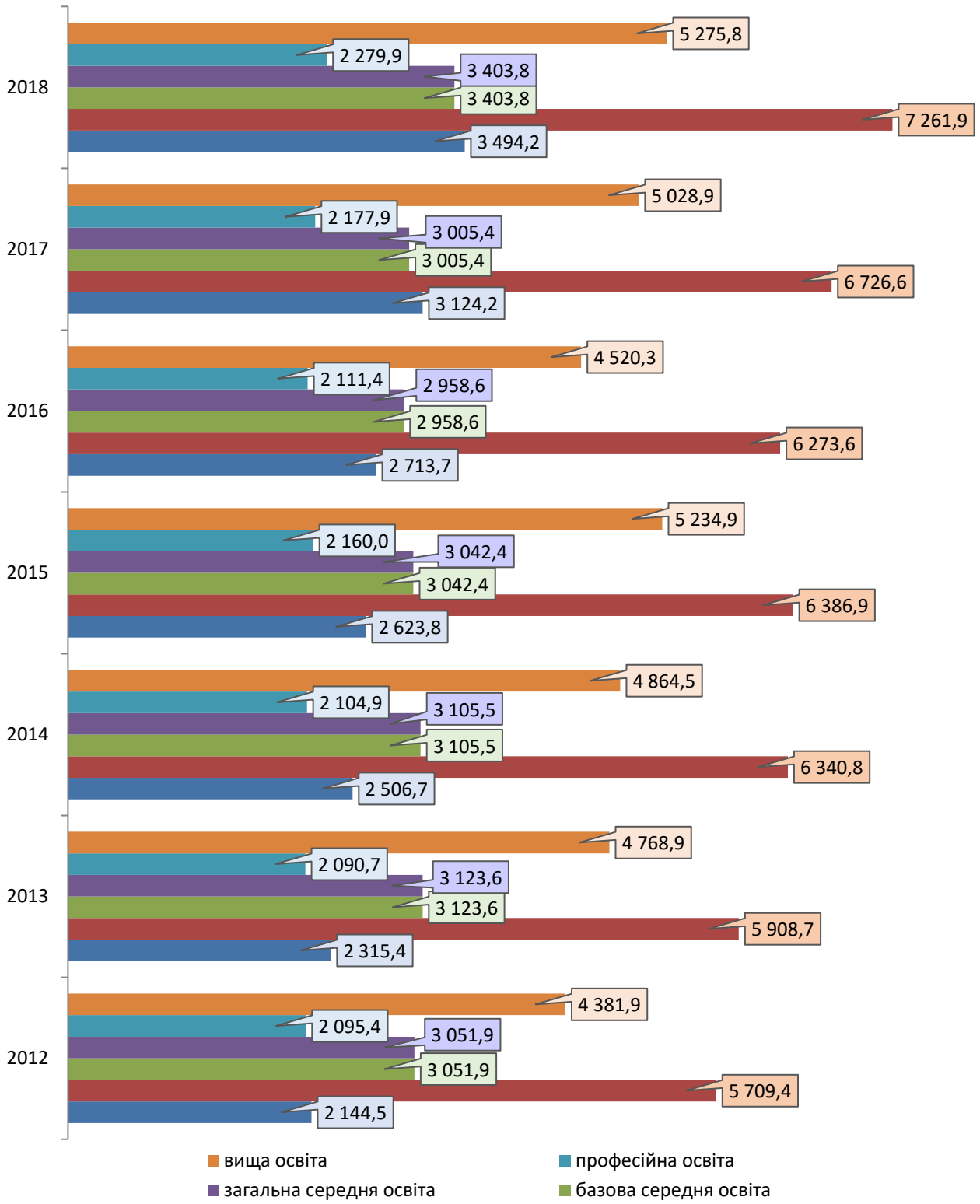

Рис. 3.5.7. **Державне фінансування освіти в Польщі впродовж 2012–2018 рр.,** *млн євро*

Побудовано за даними Євростату (URL: https://ec.europa.eu/eurostat/).

В Угорщині протягом 2012–2017 рр. обсяг державних витрат на фінансування освіти зростав у межах усіх освітніх рівнів (*див.* рис. 3.5.8). Найбільша частка коштів із державного бюджету надається на фінансування вищої й початкової освіти.

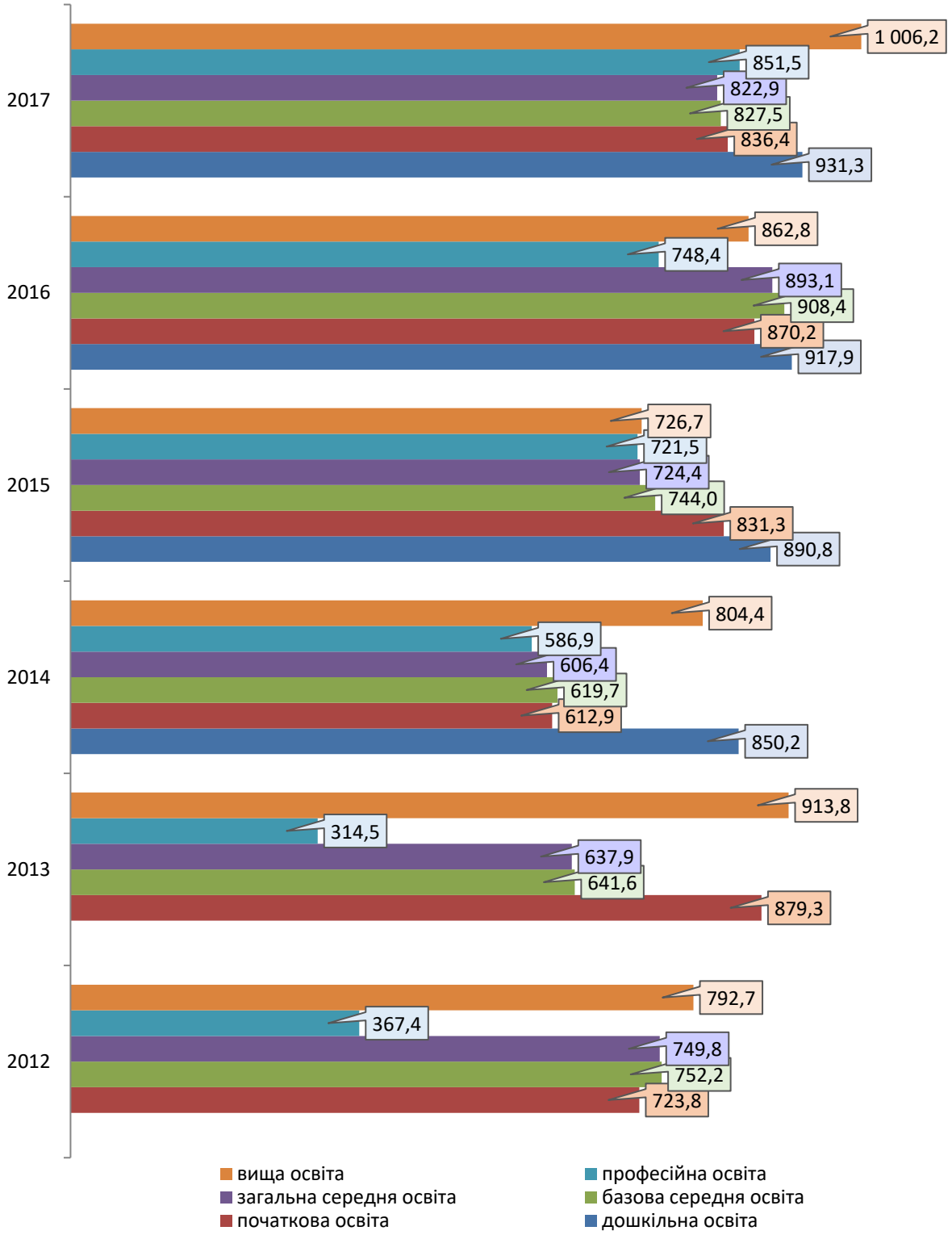

Рис. 3.5.8. **Державне фінансування освіти в Угорщині у 2012–2017 рр.,** *млн євро*

Побудовано за даними Євростату (URL: https://ec.europa.eu/eurostat/).

У Чехії державні витрати на вищу та професійну освіту за 2012–2017 рр. скоротилися на 256,7 млн і 59,3 млн євро відповідно. Водночас фінансування всіх інших освітніх ланок збільшилося (*див.* рис. 3.5.9).

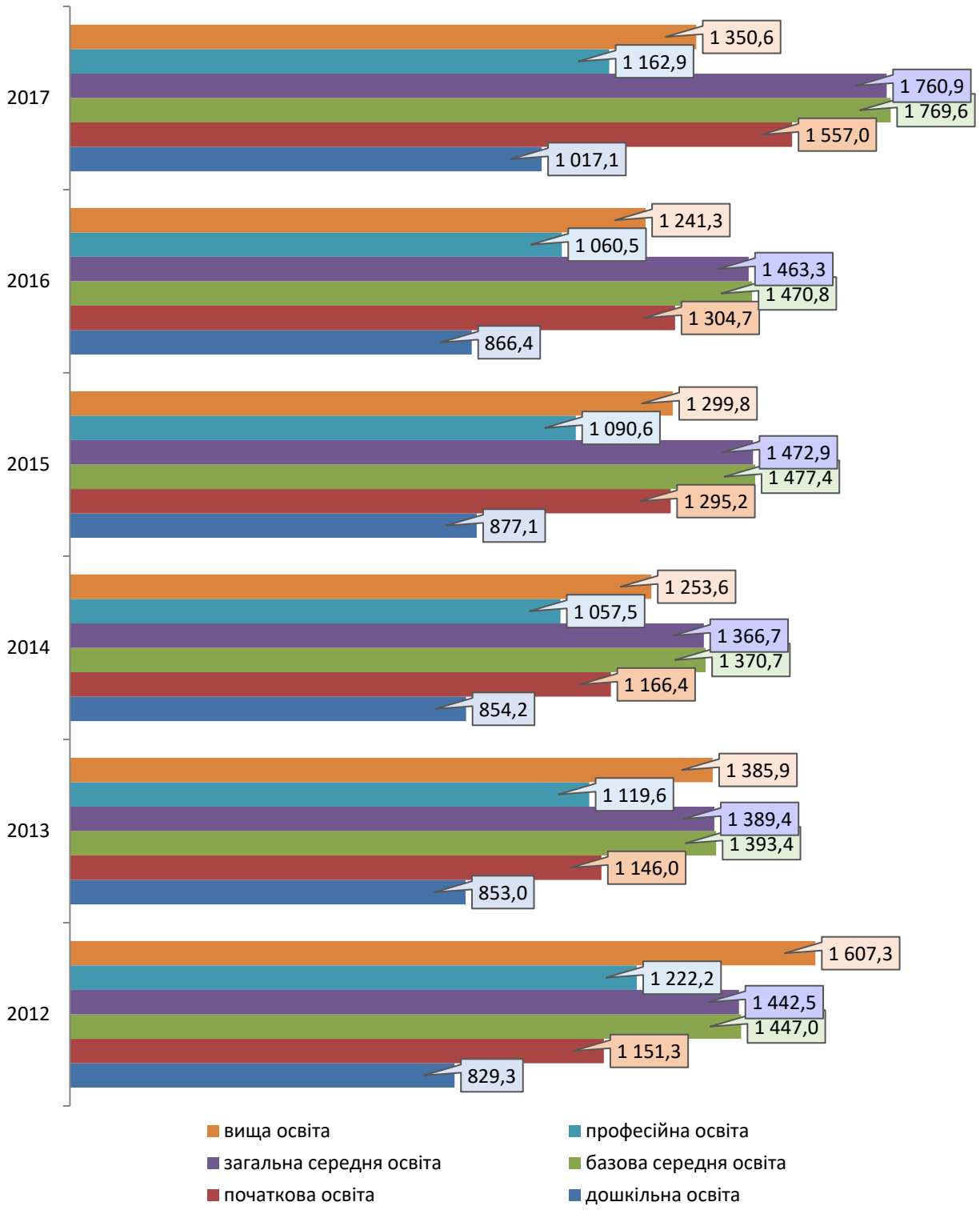

Рис. 3.5.9. **Державне фінансування освіти в Чехії у 2012–2017 рр.,** *млн євро*
Побудовано за даними Євростату (URL: https://ec.europa.eu/eurostat/).

Болгарія приділяє найбільшу увагу фінансуванню дошкільної освіти, витрати з державного бюджету на яку становлять у середньому 427,1 млн євро. Водночас середній обсяг витрат на професійну освіту більш ніж удвічі нижчий – 188,5 млн євро, а на вищу освіту припадає 282,1 млн євро. Витрати на початкову, базову й загальну середню освіту є майже однаковими (*див.* рис. 3.5.10).

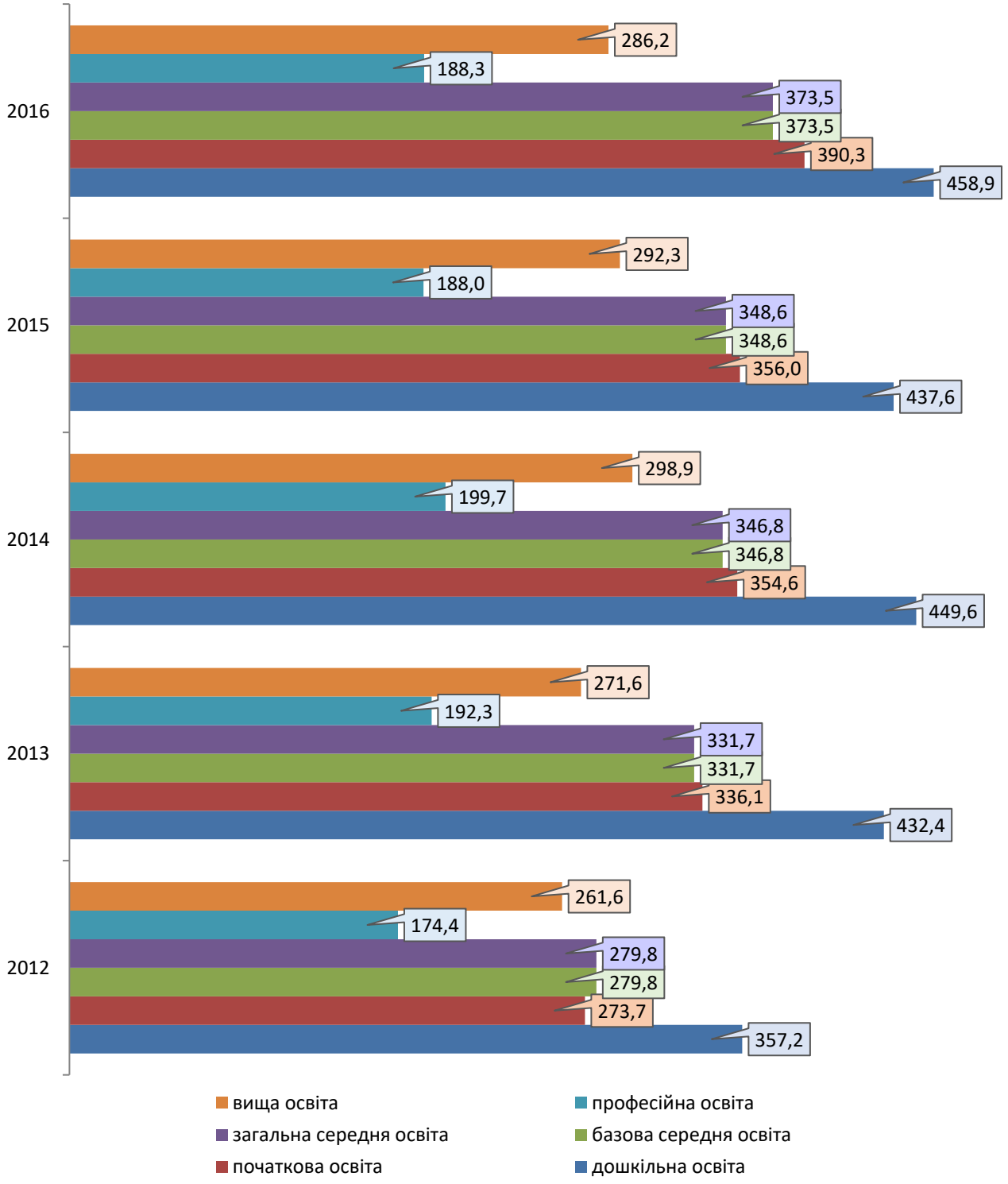

Рис. 3.5.10. **Державне фінансування освіти в Болгарії у 2012–2016 рр.,** *млн євро*

Побудовано за даними Євростату (URL: https://ec.europa.eu/eurostat/).

Країни Балтії (рис. 3.5.11) теж демонструють стабільне зростання державних витрат на освіту впродовж 2010–2019 рр., зокрема в Естонії вони збільшилися на 43,4 %, з 960,7 млн євро у 2010 р. до 1 698,2 млн євро у 2019 р.; у Литві – на 26,3 %, з 1 657,4 млн євро у 2010 р. до 2 250,2 млн євро у 2019 р.; у

Латвії – на 37 %, з 1 106,1 млн євро у 2010 р. до 1 755,9 млн євро у 2019 р. Обсяги фінансування освіти в цих країнах за рівнями наведено на рис. 3.5.12–3.5.14.

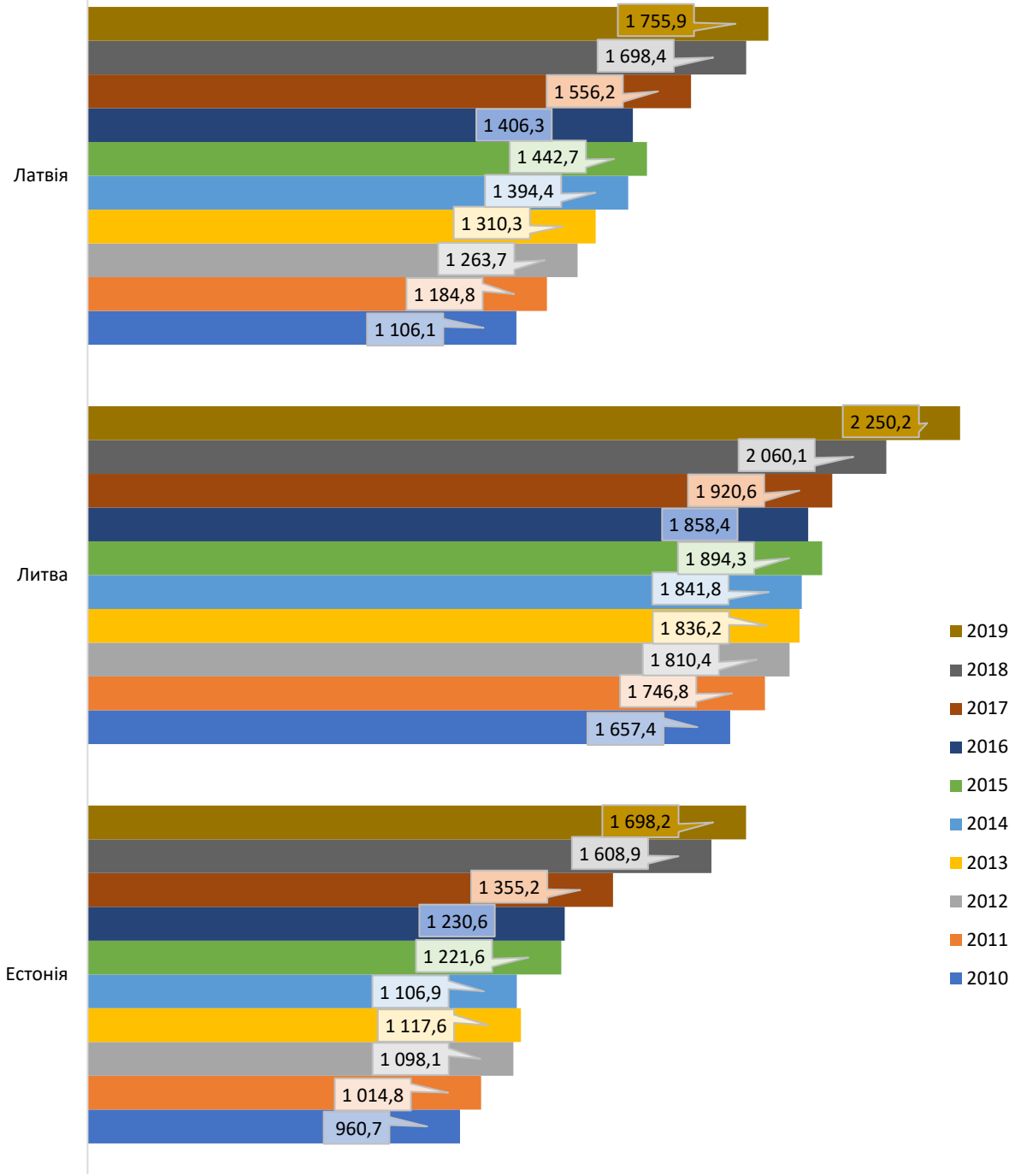

Рис. 3.5.11. **Державне фінансування освіти в країнах Балтії протягом 2010–2019 рр.,** *млн євро*

Побудовано за даними Євростату (URL: https://ec.europa.eu/eurostat/).

Загалом державні витрати на фінансування початкової освіти в Латвії та Естонії є найбільшими в межах усіх освітніх рівнів (*див.* рис. 3.5.12 і 3.5.13). Однак у Латвії впродовж 2012–2018 рр. фінансування практично всіх освітніх рівнів, за винятком професійної освіти, скоротилося. В Естонії спостерігається зростання обсягу витрат на фінансування всіх освітніх рівнів, зокрема витрати на початкову освіту підвищилися більш ніж у 3,5 раза.

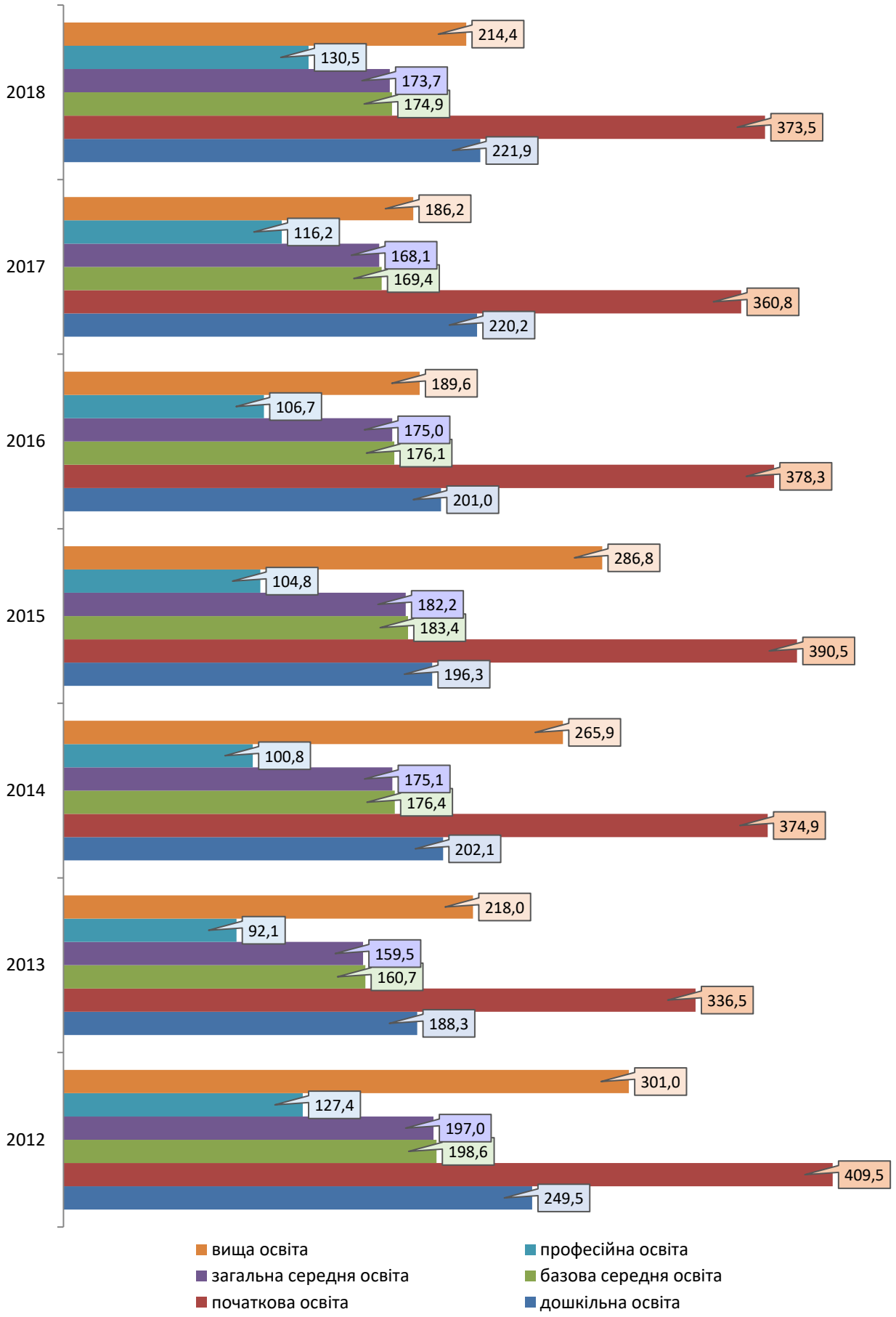

Рис. 3.5.12. **Державне фінансування освіти в Латвії у 2012–2018 рр.,** *млн євро*
Побудовано за даними Євростату (URL: https://ec.europa.eu/eurostat/).

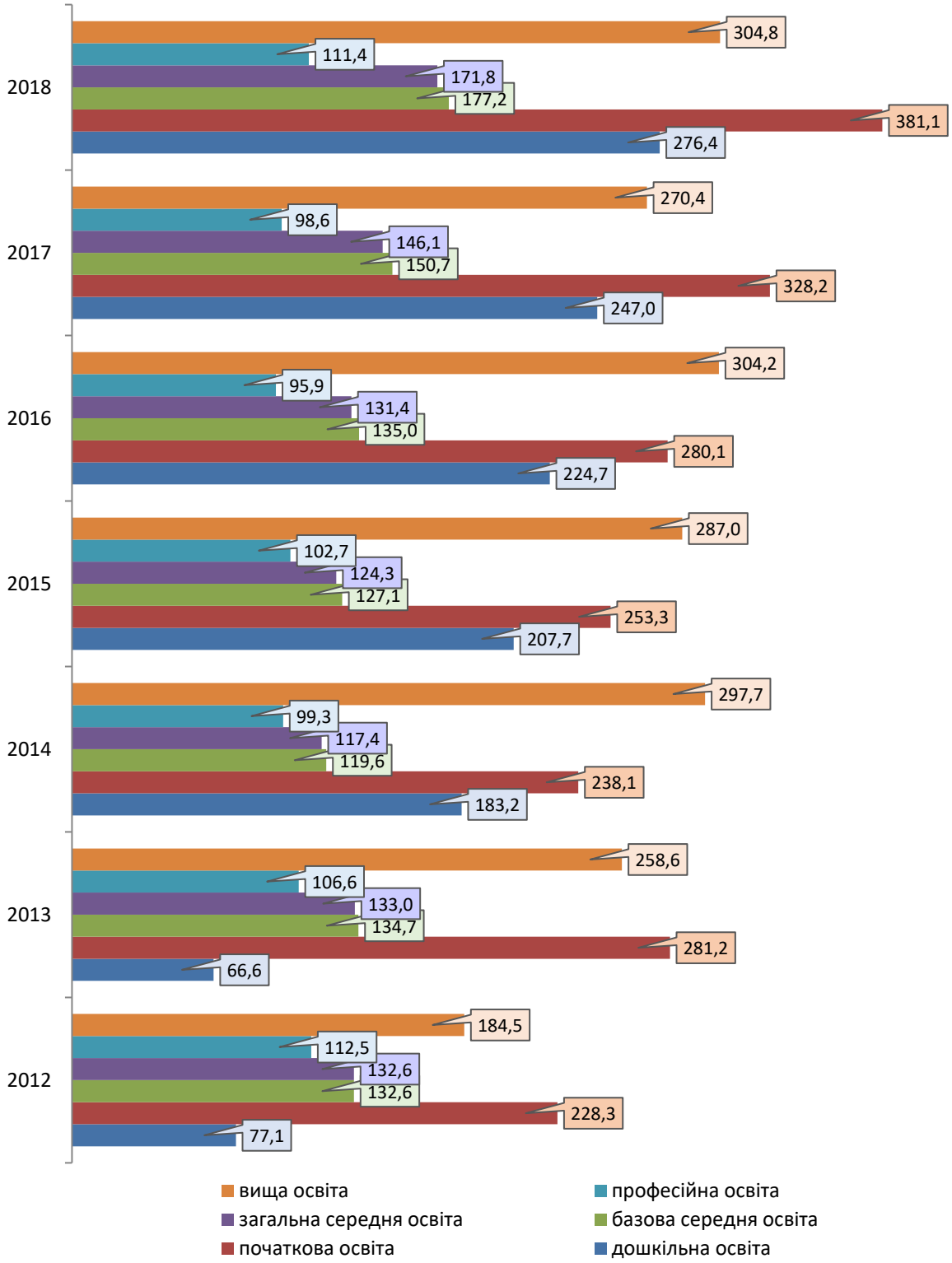

Рис. 3.5.13. **Державне фінансування освіти в Естонії у 2012–2018 рр.,** *млн євро*

Побудовано за даними Євростату (URL: https://ec.europa.eu/eurostat/).

У Литві державні витрати на фінансування вищої й професійної освіти за 2012–2018 рр. зменшилися на 101 млн та 22,2 млн євро відповідно. Витрати на фінансування всіх інших освітніх ланок упродовж цього періоду зросли (*див.* рис. 3.5.14).

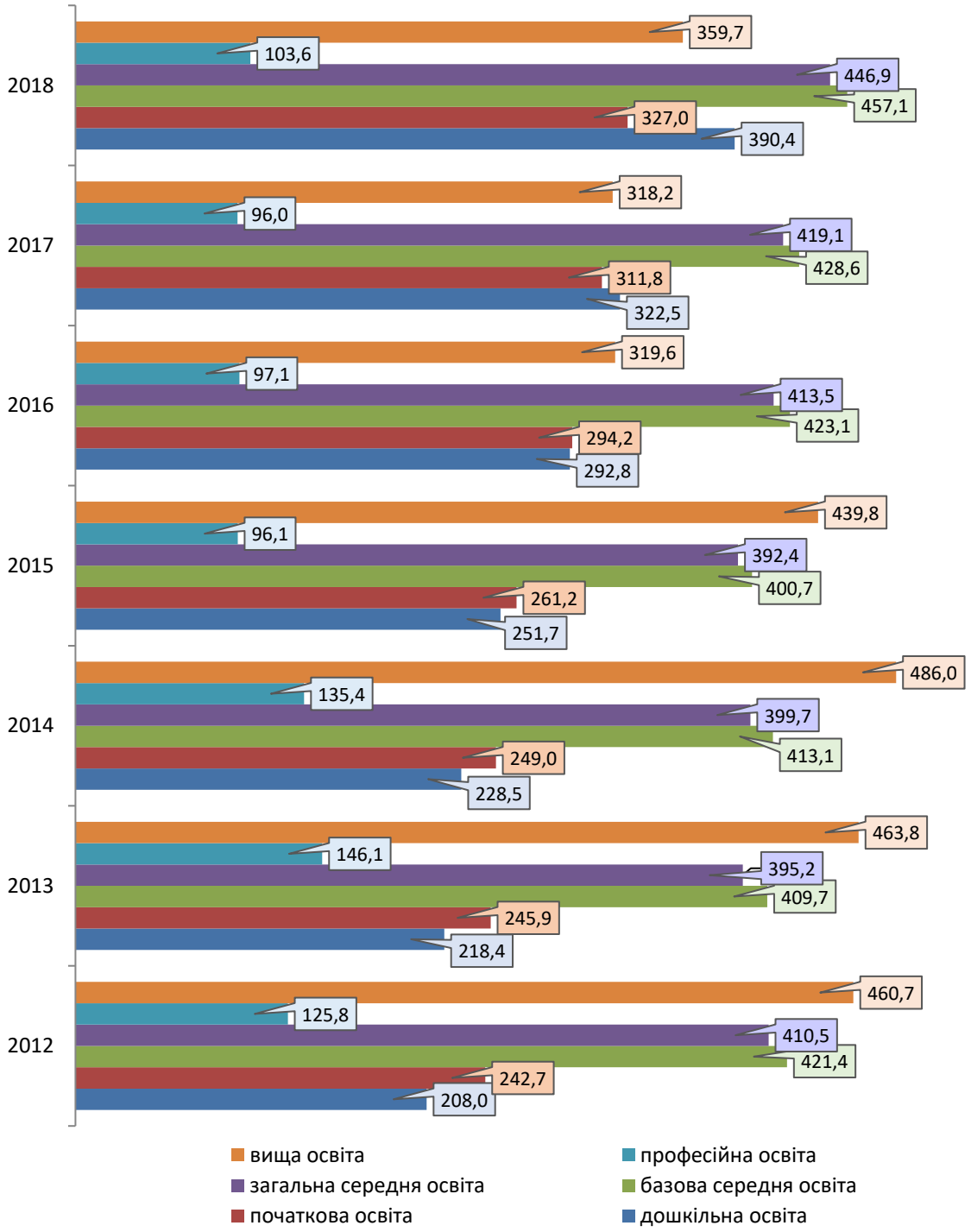

Рис. 3.5.14. **Державне фінансування освіти в Литві у 2012–2018 рр.,** *млн євро*
Побудовано за даними Євростату (URL: https://ec.europa.eu/eurostat/).

Доволі високі обсяги державного фінансування системи освіти демонструють розвинуті країни Центральної Європи – понад 100 млрд євро щороку (рис. 3.5.15). Зокрема, у Великій Британії, де традиційно приватні заклади освіти, у 2019 р. на фінансування освіти було надано державні кошти в розмірі 122 819,2 млн євро; у Франції – 128 092 млн євро; в Німеччині – 149 201 млн євро. Зазначимо, що в більшості закладів освіти Німеччини освіта є безкоштовною та фінансується з бюджетів різних рівнів. Обсяги фінансування освіти в країнах Центральної Європи за рівнями наведено на рис. 3.5.16–3.5.18.

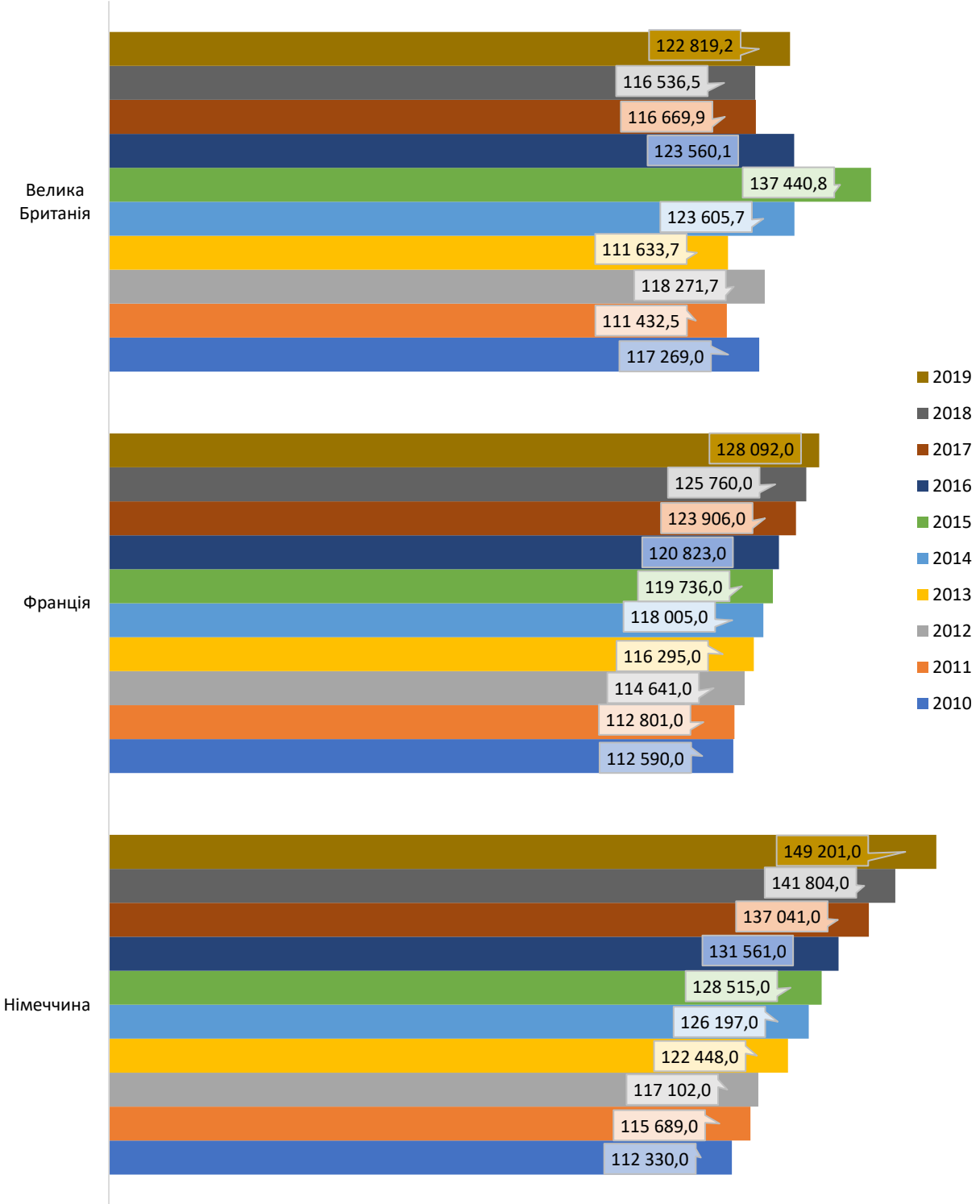

Рис. 3.5.15. **Державне фінансування освіти в країнах Центральної Європи у 2010–2019 рр.,** *млн євро*

Побудовано за даними Євростату (URL: https://ec.europa.eu/eurostat/).

У Великій Британії загалом спостерігається позитивна динаміка обсягу витрат на фінансування всіх освітніх рівнів, за винятком професійної освіти (*див.* рис. 3.5.16). Відносно 2012 р. фінансування останньої у 2018 р. скоротилося на 3085 млн євро. Найбільша частка коштів державного бюджету в цій країні припадає на такі сегменти, як початкова та вища освіта.

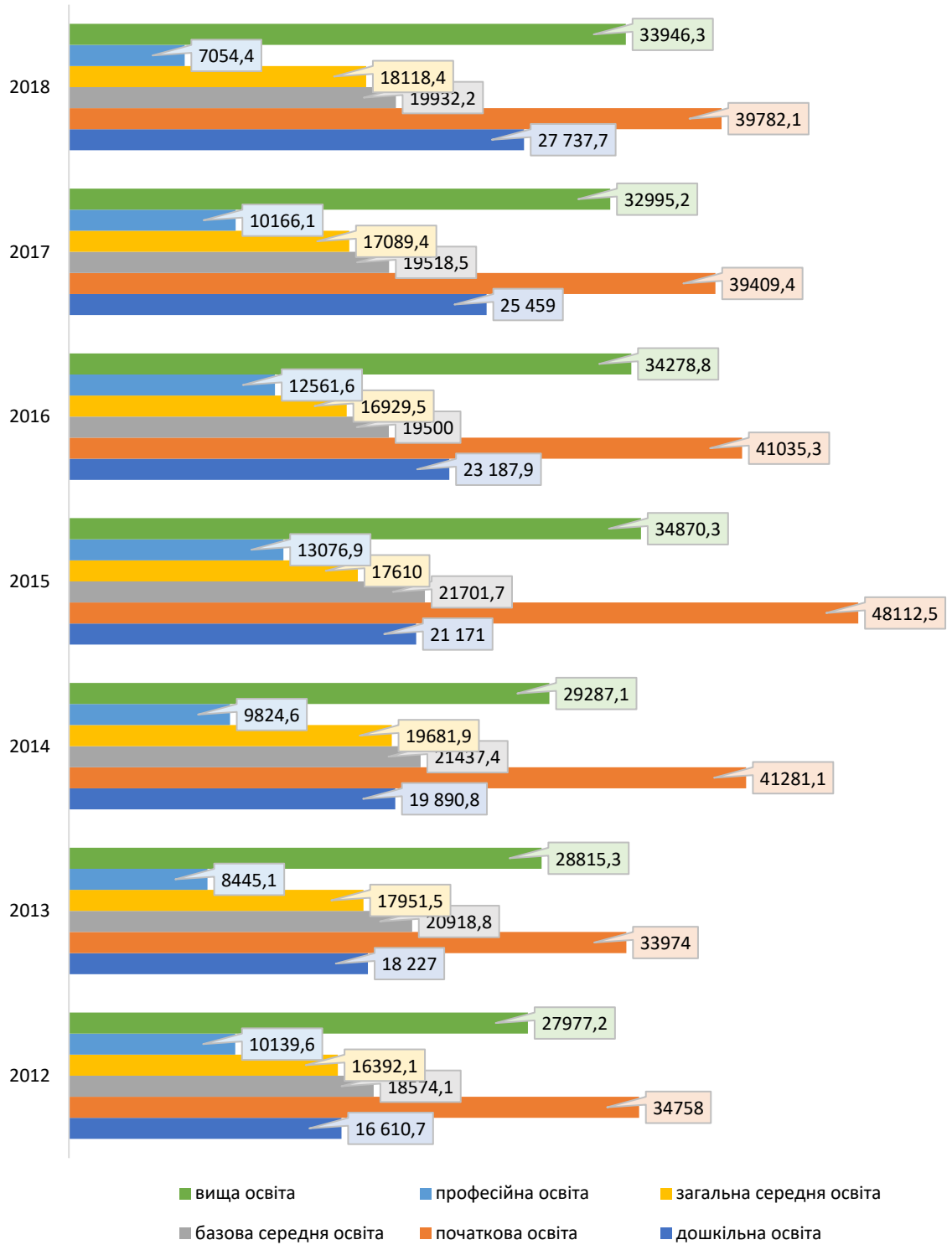

Рис. 3.5.16. **Державне фінансування освіти у Великій Британії протягом 2012–2018 рр.,** *млн євро*

Побудовано за даними Євростату (URL: https://ec.europa.eu/eurostat/).

Державні витрати на фінансування освіти у Франції впродовж 2012–2018 рр. стабільно підвищувалися в межах усіх освітніх рівнів (*див*. рис. 3.5.17). Найбільше коштів із державного бюджету країна виділяє на фінансування вищої й середньої освіти, найменше – на професійну освіту.

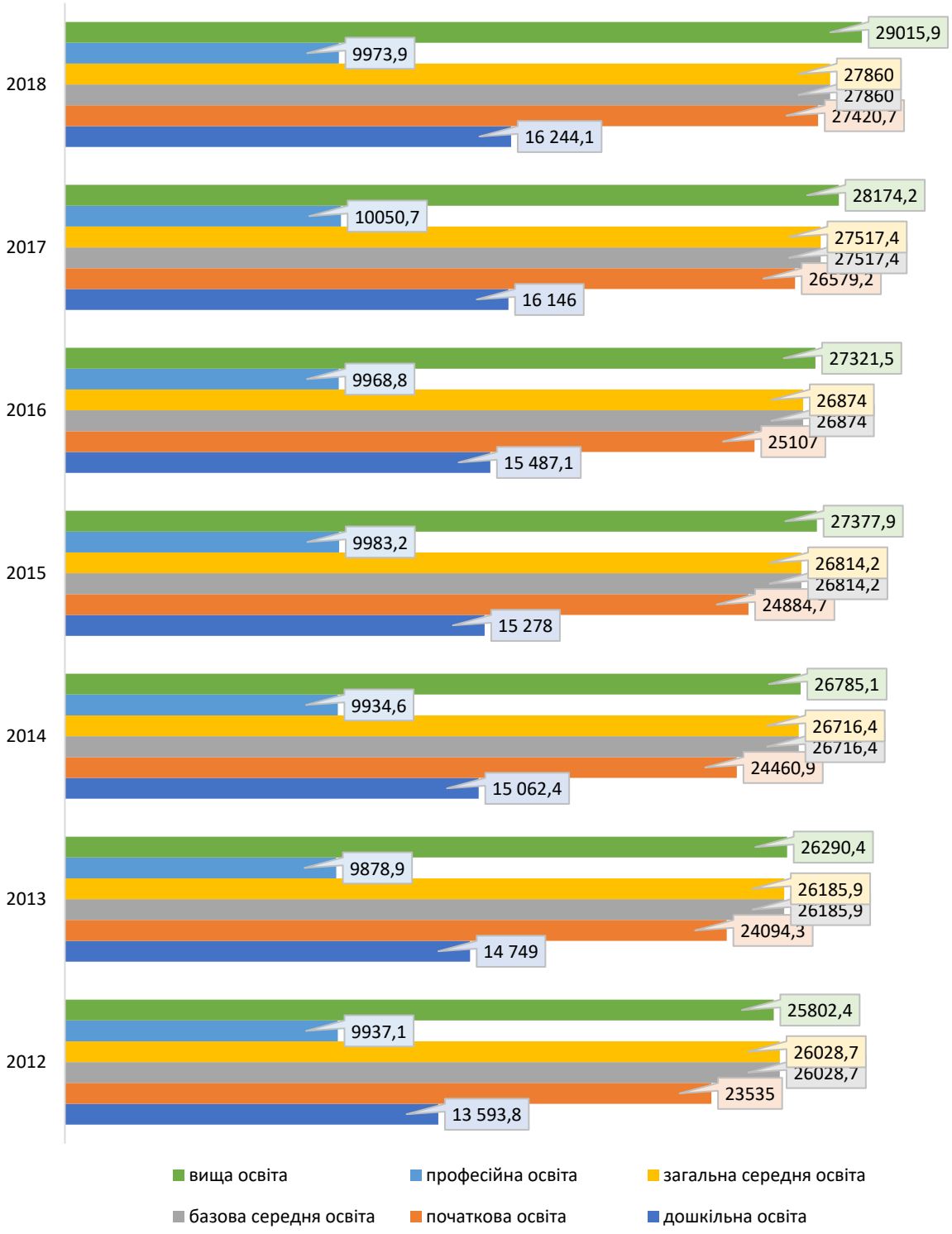

Рис. 3.5.17. **Державне фінансування освіти у Франції впродовж 2012–2018 рр.,** *млн євро*

Побудовано за даними Євростату (URL: https://ec.europa.eu/eurostat/).

Державні витрати на фінансування освіти в Німеччині у 2012–2018 рр. демонструють позитивну динаміку щодо всіх освітніх рівнів (*див.* рис. 3.5.18). Перевага при наданні коштів із державного бюджету в цій країні віддається вищій освіті, найменше фінансується професійна освіта.

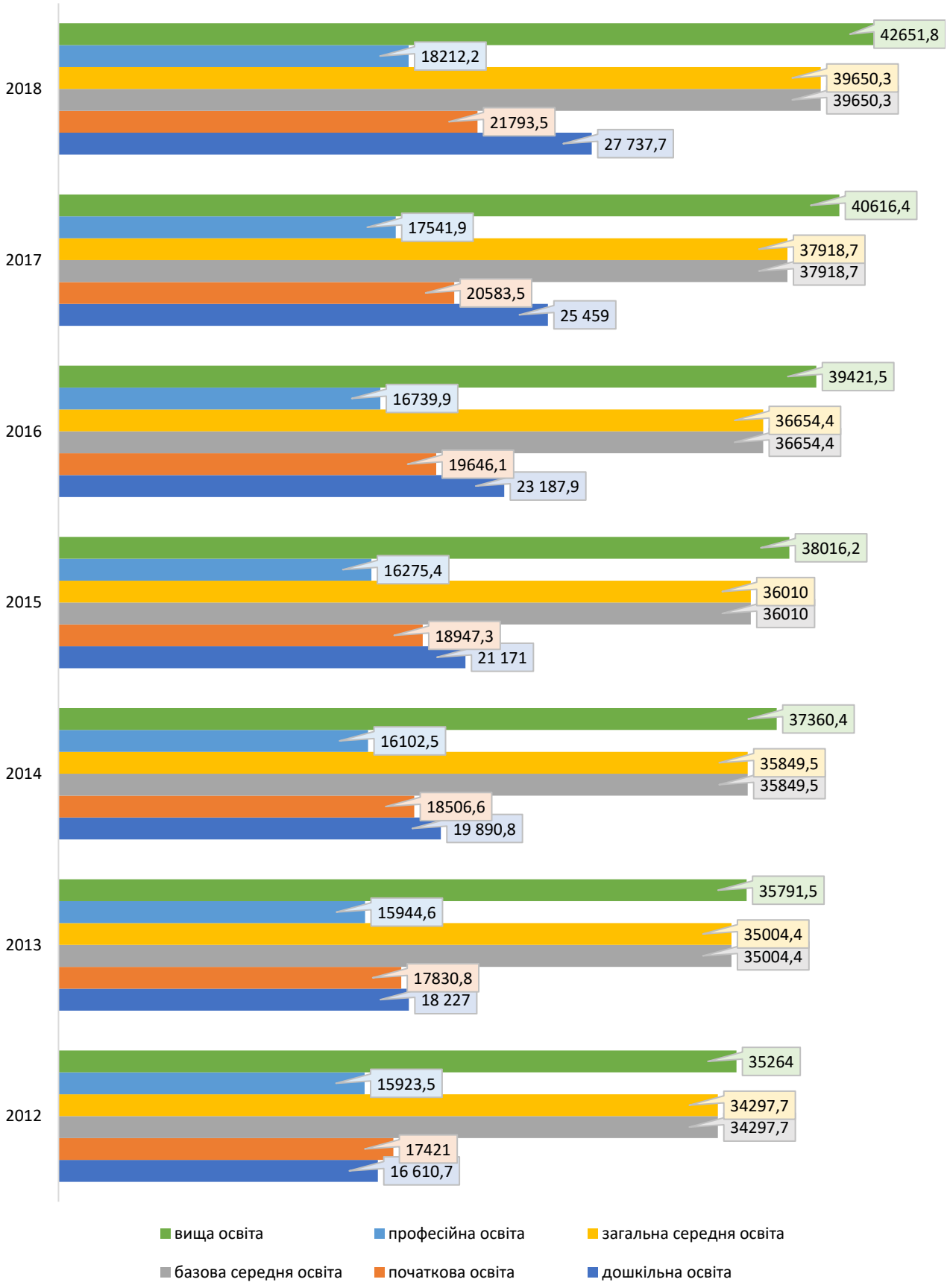

Рис. 3.5.18. **Державне фінансування освіти в Німеччині у 2012–2018 рр.,** *млн євро*

Побудовано за даними Євростату (URL: https://ec.europa.eu/eurostat/).

3.5.2. Міжнародне співробітництво та фінансова підтримка освіти України міжнародними донорами

В Україні тривалий час показники залучення фінансових ресурсів в освіту від міжнародних донорів були низькими, що пов'язано з низкою чинників політичного й бюрократичного характеру, однак упродовж останніх років спостерігається активізація міжнародного співробітництва у сфері освіти та науки у формі кредитної підтримки міжнародними фінансовими організаціями (МФО), міжнародної технічної допомоги (МТД) і грантової фінансової підтримки.

Проєкти міжнародних фінансових організацій у галузі освіти

На впровадження проєктів у сфері освіти за підтримки МФО протягом 1994–2021 рр. було залучено від міжнародних донорів кредитних ресурсів на суму 3,69 млрд дол. США, що становило лише 0,28 % загальних обсягів кредитного фінансування проєктів в Україні[205].

У табл. 3.5.1 подано інформацію про найбільші проєкти у сфері освіти, що фінансуються за кошти міжнародних фінансових організацій.

Таблиця 3.5.1

Особливості впровадження деяких проєктів у сфері освіти України за підтримки МФО

№	Назва	Стан	МФО	Вартість
1	Удосконалення вищої освіти в Україні заради результатів	Підготовка	МБРР	200 млн дол.
2	Вища освіта України 84.172	Виконання	НЕФКО	192 млн євро
3	Вища освіта України 84.172	Виконання	ЄІБ	192 млн євро
4	Рівний доступ до якісної освіти в Україні	Завершений	МБРР	86,587 млн дол.

Складено за даними Реєстру проєктів МФО. URL: https://proifi.gov.ua/projects?page=1.

За ініціативи Міністерства освіти і науки України 5 вересня 2005 р. із Міжнародним банком реконструкції та розвитку (МБРР) підписана угода щодо кредитної підтримки ним проєкту «Рівний доступ до якісної освіти в Україні» на суму 86 587 000 дол. США. Метою цього проєкту з терміном реалізації 05.09.2005–31.12.2010 було забезпечення рівного доступу до якісної освіти та підвищення ефективності системи освіти, щоб підготувати українських випускників до створення суспільства знань. Проєкт було завершено, проте кошти не вибрано.

[205] Реєстр проєктів МФО. URL: https://proifi.gov.ua/projects?page=1.

Міжнародний проєкт «Посилення формування науково обґрунтованої політики за допомогою освітньої статистики та аналізу» за фінансової підтримки Світового банку обсягом 0,40 млн євро був успішно здійснений ДНУ «Інститут освітньої аналітики» Міністерства освіти і науки України впродовж 2016–2019 рр. Він мав на меті посилення спроможності українських органів управління освітою використовувати адміністративні, статистичні дані, а також дані з оцінювання результатів навчання, аналітичні методи для формування ефективної освітньої політики.

На стадії виконання наразі перебуває проєкт «Вища освіта України 84.172» загальною вартістю 324 млн євро за співфінансування ЄІБ і НЕФКО. Його метою є надання університетам – учасникам проєкту допомоги в підвищенні якості та стабільності їхніх послуг, ефективності використання енергії шляхом удосконалення їхнього інституційного потенціалу за рахунок різноманітних заходів і робіт, спрямованих на енергозбереження та оптимізацію управлінських процесів енергоспоживання.

Для реалізації цього проєкту Україною та Європейським інвестиційним банком (ЄІБ) підписано угоду від 19.12.2016 щодо надання цим банком довгострокового кредиту на суму 120 млн євро (термін позики: 15.12.2017–19.12.2046). Окрім того, фінансування й виконання проєкту здійснюється за рахунок Інвестиційного гранту E5P обсягом 10 млн євро, що складається з коштів Східноєвропейського партнерства з енергоефективності та екології (E5P); кошти гранту передано через ЄІБ.

Метою спільного з Північною екологічною фінансовою корпорацією (НЕФКО, NEFCO) проєкту «Вища освіта України» з періодом реалізації (використання коштів) упродовж 19.12.2017–19.12.2021 є надання університетам – учасникам проєкту допомоги в підвищенні якості й надійності їхніх послуг, ефективності використання енергії шляхом удосконалення їхнього інституційного потенціалу за рахунок різноманітних заходів і робіт, спрямованих на енергозбереження та оптимізацію управлінських процесів енергоспоживання. Сума позики НЕФКО становить 30 млн євро (термін кредиту: 20.07.2018–15.09.2033).

На стадії підготовки перебуває проєкт «Удосконалення вищої освіти в Україні заради результатів» вартістю 200 млн дол. США, метою якого є створення умов для підвищення ефективності, якості та прозорості вищої освіти в Україні, зокрема, через розбудову фінансової автономії закладів вищої освіти, розширення імплементації формульного підходу до фінансування, вдосконалення мережі ЗВО. У рамках проєкту фінансуватимуться заходи з модернізації обладнання, закупівля дослідницьких і навчальних лабораторій, деякі ремонтні й відновлювальні роботи ЗВО, зокрема тих, що об’єднуються; цифрова інфраструктура для організації навчання у ЗВО з метою забезпечення безперервності освітнього процесу за допомогою технологій дистанційного навчання, розроблення та запуску електронних систем управління навчанням; підтримка стійкості системи й управління змінами в довгостроковій перспективі; модернізація інформаційно-аналітичної системи вищої освіти; запровадження Національного опитування студентів та Єдиної електронної

системи конкурсного державного фінансування наукових досліджень і розробок ЗВО, запуск та вдосконалення цифрових рішень освітніх вимірювань навчальних досягнень.

Співпраця України та ЄС за міжнародними освітніми проєктами

Євроінтеграційний вектор державної політики України сприяв активізації процесів міжнародної взаємодії та партнерства в галузі освіти, а її участь в освітній програмі «Темпус» (Tempus) за фінансової підтримки ЄС стала одним із пріоритетів, визначених Національною стратегією розвитку освіти України до 2021 р.

«Темпус» є найтривалішою з міжнародних освітніх програм та умовно поділяється на такі етапи: Tempus I – 1990–1994 рр.; Tempus II – 1994–1998 рр.; Tempus II ibis – 1998–2000 рр.; Tempus III – 2000–2006 рр.; Tempus IV – 2007–2013 рр. Пріоритетними напрямами фінансової підтримки Європейським Союзом за міжнародною програмою «Темпус» є: міжуніверситетська співпраця у сфері розроблення й удосконалення навчальних програм, управління університетами; взаємодія науковців і громадянського суспільства; партнерство освіти та бізнесу; структурні реформи у сфері вищої освіти. Зокрема, цільовим спрямуванням реалізованих проєктів «Темпус» стали заходи з модернізації освітніх програм із соціальної роботи, іноземних мов, європейських студій, журналістики, кібербезпеки, інтелектуальної власності, космічних технологій, екологічного менеджменту та інших напрямів.

За результатами двох конкурсів попередньої підготовки проєктів (Pre-JEPs) за напрямами гуманітарні та суспільні науки (історія і право, політичні науки та економіка, сучасні європейські мови й удосконалення університетського врядування) в межах програми «Темпус II» (Tempus II), в котрих Україна вперше брала участь із 29 квітня 1993 р., вітчизняні ЗВО отримали 12 і 10 проєктів Pre-JEPs, втілення яких сприяло розвитку навчальних планів підготовки магістрів.

Загалом за час співпраці в межах програми «Темпус» упродовж 1994–2014 рр. Євросоюзом профінансовано в Україні понад 338 проєктів, у т. ч. 191 спільний проєкт, 47 структурних супровідних заходів і 100 індивідуальних грантів мобільності за участі в їх реалізації понад 140 вітчизняних ЗВО й галузевих академій наук (рис. 3.5.19)[206].

[206] Результати 2014–2020 рр. URL: https://erasmusplus.org.ua/erasmus/ka2-proekty-spivpratsi/rozvytok-potentsialu-ex-tempus/126-konkursy.html.

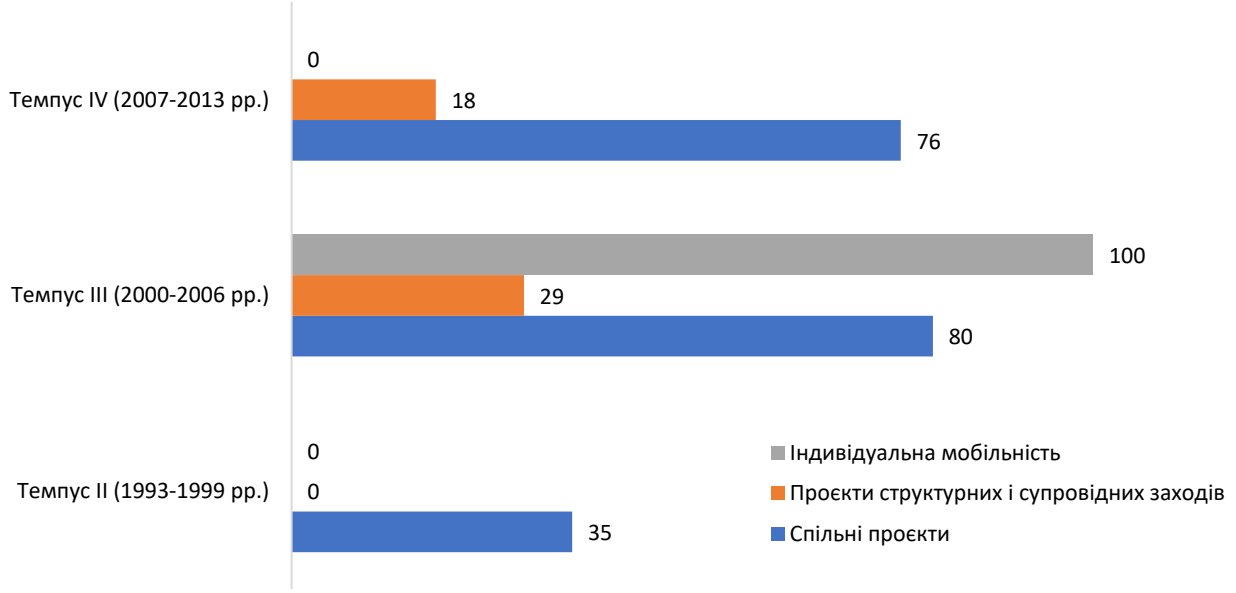

Рис. 3.5.19. **Упровадження проєктів програми «Темпус» в Україні протягом 1993–2013 рр.,** *од.*

Побудовано за: Огляд реалізації проектів програми Темпус: більше 20 років в Україні. 1993–2014 рр. : висновки і рекомендації. URL: https://erasmusplus.org.ua/korysna-informatsiia/korysni-materialy/category/6-novyny-ta-baza-proektiv.html?download=85:ohliad-realizatsii-proektiv-tempus-v-ukraini-ukr-movoiu.

Варто наголосити, що впродовж усього періоду взаємодії за програмою «Темпус» в Україні спостерігалася динаміка зростання за виграними в конкурсах проєктами: в 1993–1999 рр. (Темпус II) втілювалося 35 спільних проєктів; у 2000–2006 рр. (Темпус III) – усього 209 проєктів (80 спільних проєктів, 29 структурних проєктів і супровідних заходів, 100 індивідуальних грантів мобільності), а на останньому етапі, у 2007–2013 рр. (Темпус IV) – 94 проєкти (76 спільних і 18 структурних проєктів, із них 74 багатонаціональних та 20 національних). Цьому сприяло відчутне збільшення фінансової підтримки ЄС у 2011–2013 рр. в рамках політики Східного партнерства для таких країн, як Азербайджан, Білорусія, Вірменія, Грузія, Молдова й Україна.

Аналогічна тенденція простежувалася стосовно залучення до проєктної діяльності учасників із освітнього середовища. Якщо в 1993 р. першими учасниками-партнерами були 4 вітчизняних ЗВО, то в 1999 р. до реалізації проєктів приєднались уже 31 ЗВО. Із запровадженням нових напрямів співпраці, приєднанням України до Болонського процесу та входженням до європейського простору вищої освіти на етапі Темпус III (2000–2006 рр.) чисельність учасників перевищила 80 ЗВО з подальшим їх приєднанням.

Щодо обсягів фінансування за грантами, наданими ЄС на здійснення проєктів в Україні, слід зазначити, що їх загальна сума тільки за результатами шести конкурсів Темпус IV сягнула майже 90 млн євро: по 11 млн євро в першому і другому конкурсах; близько 5 млн у третьому, майже 9 млн у четвертому, близько 22 млн євро у п’ятому й майже 32 млн євро в шостому конкурсі.

У 2009 р. розпочав свою діяльність Національний Темпус-офіс в Україні, створений головним чином із метою популяризації програм ЄС у сфері вищої освіти та підвищення ефективності впровадження програми «Темпус» на національному рівні. Результатами його роботи протягом 2009–2014 рр. стало: проведення низки міжнародних і національних заходів (семінари для команд виконавців проєктів, підготовка бази проєктів, корисних інформаційних матеріалів для потенційних учасників та виконавців), запровадження нових проєктів, створення партнерства для участі в конкурсах програм ЄС «Темпус», «Еразмус Мундус», «Жан Моне» й «Еразмус».

Із завершенням програм «Темпус», «Еразмус Мундус» в України (як країни-партнера з більш ніж 150 іншими країнами світу) з'явилося багато нових фінансових можливостей за програмами ЄС для співпраці та обміну досвідом і найкращими практиками у сфері освіти, професійної підготовки, молоді та спорту, зокрема в частині запровадження програми «Еразмус+», загальний бюджет котрої на 2014–2020 рр. становить 14,5 млрд євро.

Вітчизняні ЗВО стали активними учасниками програми «Еразмус+» за різними напрямами сфери вищої освіти, зокрема з міжнародної академічної мобільності і співпраці між університетами. За підсумками шести конкурсів упродовж 2015–2020 рр. за напрямом «Міжнародна (кредитна) мобільність» із поданих Україною 2 522 проєктних заявок було підтримано 1 889 проєктів на організацію міжнародної академічної мобільності за участі у співпраці 202 українських ЗВО в партнерстві з університетами держав – членів ЄС та інших країн – учасниць програми. Загальна сума коштів грантів на проєкти мобільності з Україною сягає 54 327 000 євро (рис. 3.5.20).

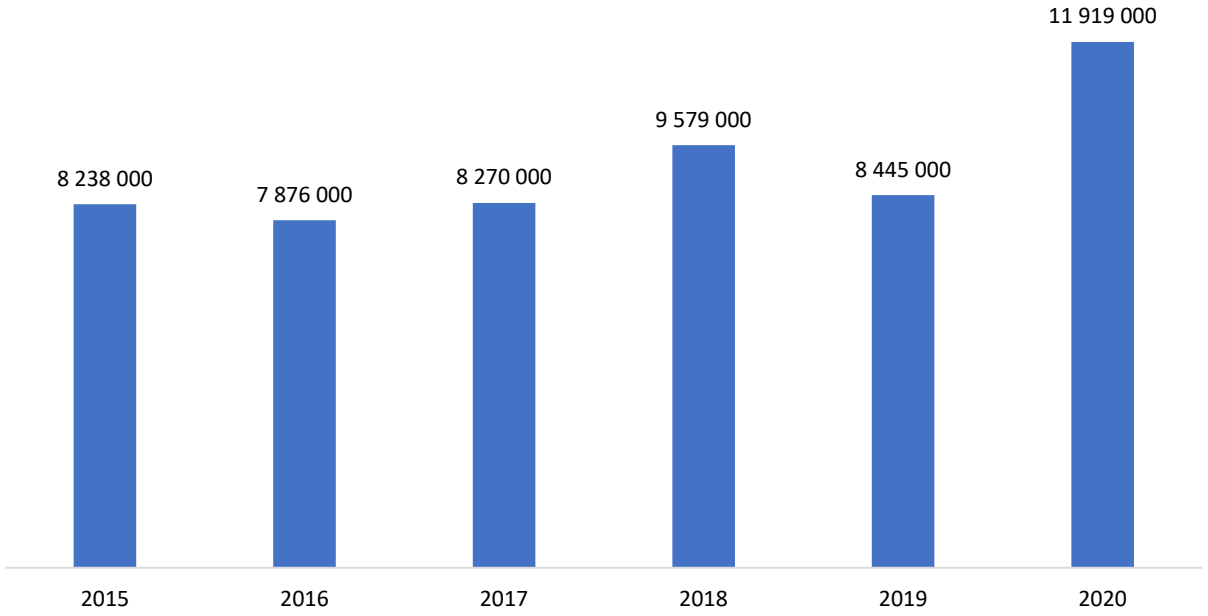

Рис. 3.5.20. **Обсяги фінансування грантів на проєкти мобільності з Україною у 2015–2020 рр.,** *євро*

Побудовано за: Erasmus+. URL: https://erasmusplus.org.ua/erasmus/ka2-proekty-spivpratsi/rozvytok-potentsialu-ex-tempus/126-konkursy.html.

Проєкти співпраці задля розвитку інновацій та обміну успішними практиками[207]

За напрямом «Розвиток потенціалу вищої освіти» Україна спільно з партнерами із різних країн – членів ЄС і учасниками програми «Еразмус+» бере участь у реалізації 39 спільних та 9 структурних проєктів (із них 19 проєктів є національними й 29 багатонаціональними) із загальним обсягом фінансування близько 43 млн євро. Бюджет проєкту тривалістю 2–3 роки (з можливим подовженням на рік) становить 500 000–1 000 000 євро за участі понад шести партнерів із різних країн у консорціумі. На конкурси 2019–2020 рр. Україна додатково отримала окреме вікно фінансування на проєкти з розвитку потенціалу вищої освіти обсягом 2 млн євро. З-поміж партнерів проєктів від української сторони – понад 100 ЗВО.

Найбільшу кількість проєктів упроваджують такі ЗВО: Львівський національний університет імені Івана Франка, Національний університет «Львівська політехніка», Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича; по 5 проєктів реалізують Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Сумський державний університет, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Національна академія педагогічних наук України.

Для фінансової підтримки проєктів за напрямом «Розвиток потенціалу Молоді» на період 2017–2019 рр. відкрито нове вікно Східного партнерства, що дало змогу профінансувати гранти за 59 проєктами загальним обсягом 6 149 904 євро за участі в їх реалізації 46 організацій із України.

Також у рамках програми «Еразмус+» із боку ЄС Україна отримала фінансування за 4 проєктами на загальну суму 863 210 євро за напрямом «Стратегічне партнерство у сфері шкільної освіти»:1) грант ЄС – 222 904 євро за проєктом «Pixels on Tour aims at tackling, over a two years period, these inclusion issues by providing necessary means and training for teachers through including artistic projects» (за участі української ГО «D.O.M.48.24»); 2) грант ЄС – 182 007 євро на проєкт «Folk Music Education for Future Generations. The main objective of this project is to design, test and implement a new, adaptable model which could be further used and developed in other national contexts as well» (за участі Lviv National Music Academy n.a. Mykola Lysenko); 3) грант ЄС – 328 864 євро за проєкт 5 Countries 1 River за участі трьох партнерів з України «Yasinya School 1 of Rakhiv Regional Council, Green Varosh, Ungvari Magyar Tannyelvu Elemi Iskola es Drugeth Gimnazium»; 4) грант ЄС – 129 435 євро в рамках проєкту «WIN: Writing for Inclusion with Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University and Poltava Comprehensive school of I-III degree № 18 of Poltava City Council of Poltava region».

Істотну підтримку на шляху реформування вітчизняної вищої освіти Україна отримала в рамках співпраці за програмою «Еразмус+» за напрямом

[207] Результати 2014–2020 рр. URL: https://erasmusplus.org.ua/erasmus/ka2-proekty-spivpratsi/rozvytok-potentsialu-ex-tempus/126-konkursy.html.

«Стратегічне партнерство у сфері вищої освіти»: за період 2014–2020 рр. ЄС надав фінансування на впровадження 7 проєктів загальним обсягом 1 645 750 євро за участю шести вітчизняних ЗВО (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» – 150 090 євро; Полтавський університет економіки і торгівлі – 300 000 євро; Тернопільський національний економічний університет – 180 076 євро; Київський університет імені Бориса Грінченка – 417 065 євро; Київський національний університет імені Тараса Шевченка – 224 272 євро; Херсонський національний технічний університет – 374 247 євро).

Упродовж 2014–2020 рр. за фінансової підтримки ЄС в Україні реалізовувався 121 проєкт напряму «Жан Моне», що охоплює тематику Європейських студій (міждисциплінарні студії з європеїзації, крос-культурні порівняння України та ЄС в освітніх дослідженнях, європейський освітній простір). Загальний обсяг грантової допомоги сягнув понад 3,9 млн євро та додатково 1,3 млн євро на підтримку багатонаціональних консорціумів мереж. На конкурси за цим напрямом у 2019–2020 рр. Євросоюзом для України додатково надано окреме вікно фінансування на суму 500 тис. євро.

Додатковий потенціал для фінансового забезпечення освіти в Україні несе в собі офіційно оголошений Єврокомісією 5 березня 2021 р. новий етап міжнародної програми «Еразмус+» на 2021–2027 рр. із загальним бюджетом понад 28 млрд євро, котра спрямована на посилення інклюзивності, діджиталізації (цифровізації) й екологічності. Головною метою нової програми «Еразмус+» є сприяння академічній мобільності у сфері освіти та професійного розвитку, неформальній та інформальній навчальній мобільності у сфері молоді; навчальній мобільності персоналу сфери спорту.

Міжнародні наукові проєкти

Одним із напрямів міжнародного співробітництва на шляху входження України до європейського дослідницького середовища стала різноформатна взаємодія із зарубіжними партнерами: двостороння співпраця з країнами – членами ЄС, із країнами Східного партнерства, участь у проєктах – міжнародних освітніх та за підтримки урядових донорів і агенцій розвитку, в Рамковій програмі ЄС із досліджень та інновацій «Горизонт 2020».

Так, за участю вітчизняних науковців у межах міжурядових угод лише у 2019 р. було виконано 119 білатеральних проєктів спільно з науковцями із 12 країн, серед котрих 7 членів ЄС, а також Індія, Китай, США, Білорусь, Корея. Крім того, Україна бере асоційовану участь у Програмі наукових досліджень та навчання «Євратом», Міжнародній європейській інноваційній науково-технічній програмі «EUREKA», програмі НАТО «Наука заради миру» та ін. Вітчизняні дослідницькі організації й університети співпрацюють із міжнародними організаціями та фондами, зокрема Європейською організацією з ядерних досліджень (ЦЕРН), Українським науково-технологічним центром (УНТЦ), Науковим комітетом з антарктичних досліджень (СКАР).

Протягом 2014–2020 рр. у міжнародних наукових проєктах «Горизонт 2020» узяли участь 256 українських організацій, загальний обсяг отриманих

ними коштів за 182 грантами сягнув 31,83 млн євро, при цьому частка наукових установ становить 7,05 млн євро (22,1 %), а ЗВО – 5,58 млн євро (17,5 %). Зокрема, лідерами за залученням фінансових ресурсів стали: Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» – 2,06 млн євро; ННЦ «Харківський фізико-технічний інститут» – 1,41 млн євро; ТОВ «НАНОТЕХЦЕНТР» – 1,34 млн євро; ТОВ «Політеда Клауд» – 1,22 млн євро; ТОВ «SolarGaps» – 1,05 млн євро.

Окремі проєкти за підтримки урядових донорів та агенцій розвитку

Вагомий внесок у модернізацію освітньої галузі України зробили міжнародні партнери – урядові донори та агенції розвитку – завдяки фінансуванню грантів за проєктами в межах Партнерства задля розвитку освіти. Так, за напрямом «Допомога ЄС для переміщених університетів на Сході України / EU Support to Displaced Higher Education Institutions in the East of Ukraine» Європейський Союз забезпечує фінансування в Україні 9 проєктів із підтримки переміщених закладів вищої освіти на підконтрольних Уряду територіях Донецької та Луганської областей на загальну суму 10 млн євро.

Наприклад, у 2016–2019 рр. Британською радою втілювався проєкт «Програма розвитку лідерського потенціалу університетів України» в партнерстві з Інститутом вищої освіти НАПН України та Фундацією лідерства для вищої освіти (Велика Британія) за підтримки Міністерства освіти і науки України. Партнерами – учасниками проєкту також стали переміщені ЗВО: Донецький державний університет управління (м. Маріуполь), Луганський національний аграрний університет (м. Старобільськ), Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк)[208]. Метою проєкту, загальна сума гранту якого для консорціуму дорівнювала 1 487 429 євро, стало підвищення привабливості й конкурентоспроможності переміщених університетів шляхом підвищення їх інституційної спроможності; розбудови ефективного врядування; вдосконалення викладання і навчання, розвитку інтернаціоналізації; посилення соціальної відповідальності цих ЗВО через залучення академічної спільноти до розв’язання соціальних, економічних, екологічних культурних та інших проблем.

Також у межах окресленого напряму впродовж 2019–2021 рр. за участю Донецького національного технічного університету (м. Покровськ) реалізується міжнародний проєкт «Енергоефективний цифровий університет для промоції технічних інновацій» (EDUTIP) із загальним бюджетом 899 283 євро, з них 809 тис. євро – грантова допомога ЄС і 90 тис. євро – співфінансування від університету. Партнером у здійсненні проєкту виступає Покровська міська рада[209]. Його метою є проведення заходів з енергоефективної модернізації, цифровізації та впровадження технічних інновацій, що передбачають передусім

[208] Програма розвитку лідерського потенціалу університетів України / British Council. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/LDP__Impact-Report_BC_ukr.pdf; Проєкт «Програма розвитку лідерського потенціалу університетів України» (2016–2019 роки) / Ін-т вищої освіти НАПН України. URL: https://ihed.org.ua/internationalization/proekt-progrmama-rozvytku-liderskogo-potentsialu-universytetiv-ukrayiny-2016-2019-roky/.
[209] EDUTIP. URL: https://donntu.edu.ua/international/mizhnarodni-proekti/proekt-edutip.

капітальний ремонт і енергомодернізацію навчальних корпусів 1, 3 й гуртожитку № 2 включно з енергоаудитом, утепленням фасаду та заміною покрівлі й вікон, установкою сонячних колекторів і батарей, а також капітальний ремонт великої спортивної зали; модернізацію та створення навчальних і наукових лабораторій університету з інформаційних технологій, мехатроніки й робототехніки, екології та гірництва; створення Центру інновацій як відкритої платформи взаємодії університету й місцевої громади з розвитком його складових: Центру кар'єри, стартап-клубу «YEP! DonNTU» та акселератора молодіжних інноваційних проєктів; розвиток студентського самоврядування й підтримка студентських спортивно-мистецьких клубів, організація тренінгів та обмінних поїздок, розвиток молодіжного підприємництва.

У рамках протягом 2018–2021 рр. надавалася фінансова підтримка урядом Фінляндії в обсязі 6 млн євро і ЄС у сумі 2 млн євро на програми здійснення реформ у освіті за трьома напрямками: розвиток компетентності вчителя, просування освіти та освітнє середовище.

Завдяки реалізації у 2014–2019 рр. проєкту «Забезпечення доступу до освіти в умовах конфлікту» (Ensuring access to education in emergency) за фінансування Дитячого фонду ООН – ЮНІСЕФ / United Nations Children's Fund (UNICEF) поліпшено матеріально-технічну базу закладів освіти вздовж контактної лінії, або постраждалих внаслідок конфлікту на території Донецької й Луганської областей, та збільшено ємність закладів дошкільної освіти у п'яти областях на Сході України. Зокрема, в дитячих садочках Донецької, Луганської, Харківської, Дніпропетровської та Запорізької областей створено 8 тис. нових місць. Окрім того, відремонтовано 247 освітніх закладів, понад 1 000 закладів обладнано меблями, спортінвентарем, комп'ютерами та більш ніж 100 тис. закладів забезпечено шкільними наборами й наборами для розвитку дітей дошкільного віку.

Відповідно до укладеного 20 червня 2019 р. Меморандуму про взаєморозуміння в рамках співпраці Міністерства освіти і науки України із фондом «The LEGO Foundation» (Данія) імплементуються чотири основних проєкти: «Сприяння освіті», «Підтримка НУШ», «Впровадження модулів та спецкурсів з діяльності методів навчання», «Підтримка наукових і моніторингових досліджень в Україні».

Наприклад, метою проєкту «Сприяння освіті» (Care for Education Project) із терміном реалізації протягом 2019–2020 рр. є впровадження ігрових і діяльнісних методів навчання в освітній процес закладів дошкільної, загальної середньої та вищої освіти. Фонд забезпечує навчальні заклади безоплатними ігровими наборами LEGO (Six Bricks, LEGO Play Box, LEGO DUPLO Play Box), проводить навчання педагогів та надає методичний супровід закладам. До проєкту залучено 250 закладів дошкільної освіти в 10 регіонах України. Так, у 2015 р. вийшли програма розвитку дитини від 2 до 6 років і методичні рекомендації «Безмежний світ гри з LEGO», створена команда тренерів The LEGO Foundation в Україні.

Міжнародна технічна допомога

Ключовими напрямами процесів модернізації освіти відповідно до положень Закону України «Про освіту» є: трансформація середньої освіти, професійної (професійно-технічної) освіти, вищої освіти та створення нової системи управління і фінансування науки. Міжнародна технічна допомога як інструмент фінансової підтримки освітніх реформ у секторі «Реформа освіти і науки» представлена участю в реалізації 61 проєкту за фінансової підтримки ЄС, Німеччини, США, Швеції, Швейцарії, МБРР, Норвегії загальним обсягом 85,978 млн дол. США.

Висновки

1. Фінансове забезпечення діяльності системи освіти після проголошення незалежності в Україні відбувалося в доволі складних фінансово-економічних умовах і реформаторських трансформаціях системи. В перші роки незалежності (1991–1995 рр.) у країні виникла системна соціально-економічна криза, котра поширилася й на сферу освіти. Це призвело до зменшення та затримок бюджетного фінансування галузі освіти в цей період. Освіта не розглядалась як одна із пріоритетних галузей.

Економічна ситуація дещо стабілізувалася після проведення в Україні грошової реформи. Відтоді обсяги бюджетного фінансування освіти почали поступово зростати. Зокрема, в 1996–2009 рр. частка витрат на освіту в загальних витратах зведеного бюджету України збільшилася з 11,72 до 21,72 % відповідно. У 2010–2021 рр. цей показник трохи знизився, на 2021 р. заплановано витрати на освіту зі зведеного бюджету на рівні 18,69 % загальних видатків.

Відносно загального обсягу ВВП бюджетні витрати на освіту впродовж 1996–2010 рр. змінювалися від 3,6 % (у 1999 р.) до 7,4 % (у 2010 р.). У 2021 р. витрати на освіту заплановано в обсязі 7 % ВВП, що є цільовим значенням цього показника, зафіксованим у освітньому законодавстві. Зауважимо, що такі параметри бюджетного освітнього фінансування витримуються в умовах зростання витрат країни на оборону, військового протистояння російській агресії на Сході України. Це свідчить про те, що галузь освіти на сьогодні розглядається урядом як одна з пріоритетних, необхідних для забезпечення переходу до моделі інноваційної економіки України, економіки, котра ґрунтується на нових технологіях і знаннях.

2. Бюджетні видатки на освіту здійснюються за рахунок коштів державного й місцевих бюджетів. Кошти державного бюджету залишаються найнадійнішим джерелом освітнього фінансування. В 1996–2020 рр. частка фінансування освіти за кошти державного бюджету коливалася від 25 % (1997–1998 рр.) до 41 % у 2002 р. Пріоритетними напрямами фінансування за рахунок державного бюджету до 2014 р. були вища та професійно-технічна освіта.

У 2010 р. прийнято Бюджетний кодекс України, який змінив підходи до освітнього бюджетного фінансування. Зокрема, в Кодексі задекларовано принцип субсидіарності – такий розподіл видатків між державним бюджетом і

місцевими бюджетами, що ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання публічних послуг до їх безпосереднього споживача. У 2015 р. в Україні також активно стартував процес децентралізації, котрий спричинив практичні зміни в розподілі державного фінансування між різними сегментами освіти. Починаючи з 2015 р. фінансування професійної освіти з державного бюджету майже припинилося, натомість видатки на нього з місцевих бюджетів збільшилися. Аналогічно з 2017 р. із державного бюджету взагалі не фінансується дошкільна освіта.

Пріоритетним напрямом фінансування за рахунок держбюджету стала вища освіта; з нього також здійснюється трансферт коштів місцевим бюджетам для виплати заробітної плати педагогічним працівникам із нарахуваннями (освітня субвенція). Пріоритетом місцевих бюджетів після 2016 р. стало фінансування дошкільної, загальної середньої та професійно-технічної освіти. Щодо вищої освіти є незначні видатки, які стосуються фінансування нечисленних ЗВО комунальної форми власності.

Результатом застосування нових підходів у бюджетному фінансуванні, запроваджених Бюджетним кодексом і реформою децентралізації, є те, що, як зазначалося, з 2015 р. для освітнього фінансування використовується новий бюджетний інструмент – освітні цільові субвенції, зокрема освітня субвенція на оплату праці педагогічних працівників із нарахуваннями у формі міжбюджетного трансферту з державного до місцевих бюджетів. Частка освітньої субвенції у видатках зведеного бюджету на освіту є істотною: у 2017–2018 рр. вона коливалася в діапазоні від 29 до 39 %, але протягом 2015–2021 рр. дорівнює в середньому 32 %. Тобто на оплату праці педагогічних працівників із нарахуваннями з державного бюджету до місцевих бюджетів спрямовується міжбюджетний трансферт коштів освітньої субвенції, обсяг яких становить третину освітніх витрат зведеного бюджету.

3. В основі раціонального використання державних і місцевих коштів на фінансування шкільної освіти – ефективні та вчасні рішення органів місцевого самоврядування. Ними визначаються якість і доступність освіти, можливість підвищення рівня оплати праці педагогів за рахунок власних джерел.

У 2020 р. за бюджетною програмою 2211190 «Освітня субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам» до загального фонду місцевих бюджетів було спрямовано 81,22 млрд грн. Порівняно з попереднім роком обсяг освітньої субвенції збільшено на 15,3 %, а відносно 2015 р. – на 84,1 %. На 2021 р. затверджено майже 100 млрд грн освітньої субвенції на оплату праці педагогічних працівників у закладах загальної середньої освіти.

Залишається актуальним питання чималого залишка коштів освітньої субвенції бюджетного періоду 2020 р., недостатньо ефективного розподілу й використання коштів освітньої субвенції. Загалом по Україні залишок коштів на початок 2020 р. становив 5,257 млрд грн, на кінець 2020 р. – 5,323 млрд грн. Ці кошти можуть спрямовуватися засновниками на зарплати вчителів, на поліпшення матеріально-технічної бази шкіл: оснащення закладів освіти засобами навчання з фізики, хімії, біології, географії, математики, мультимедійними засобами навчання, пожежну безпеку закладів освіти. Крім

того, ці кошти можуть витрачатися на закупівлю підручників і посібників, придбання шкільних автобусів для перевезення дітей, підключення закладів освіти до Інтернету, насамперед у сільській місцевості.

На сьогодні вживаються заходи щодо переходу на індивідуальну деперсоніфіковану інформацію про педагогічних працівників і здобувачів освіти. Це дасть змогу оптимізувати розподіл коштів освітньої субвенції та зменшити їх залишок. Водночас упродовж 2021 р. проводитиметься щомісячний аналіз ефективності використання кожною територіальною громадою коштів освітньої субвенції, передбаченої на оплату праці вчителів.

4. Розбудова якісно нової моделі освіти, котра наближатиметься до європейських стандартів за рівнем підготовки фахівців, а отже, й сучасних вимог інтегрованого ринку праці, потребує масштабного реформування. З метою фінансового забезпечення реалізації такої освітньої реформи в Україні з 2015 р. було запроваджено міжбюджетні трансферти у вигляді інших освітніх цільових субвенцій із державного бюджету місцевим бюджетам. Загалом із державного бюджету було надано коштів субвенцій у розмірі 4 075,8 млн грн у 2021 р., 2 603,7 млн грн у 2020 р., 2 622,8 млн грн у 2019 р., 1 383,4 млн грн у 2018 р., 148,2 млн грн у 2017 р., 40,3 млн грн у 2016 р. та 5 486,1 млн грн у 2015 р., зокрема:

– на розвиток професійної (професійно-технічної) освіти з державного бюджету впродовж 2015–2021 рр. спрямовано майже 6 млн грн (КПКВК 2211180 «Субвенція на підготовку робітничих кадрів з державного бюджету місцевим бюджетам»; КПКВК 2211210 «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на модернізацію та оновлення матеріально-технічної бази професійно-технічних навчальних закладів державної форми власності»);

– понад 5 млн грн було виділено на забезпечення реформи НУШ (КПКВК 2211230 «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа»);

– на матеріально-технічне забезпечення та забезпечення якості шкільної освіти надано понад 1,2 млн грн (КПКВК 2211240 «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на створення та ремонт існуючих спортивних комплексів при загальноосвітніх навчальних закладах усіх ступенів»; КПКВК 2211250 «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію заходів, спрямованих на підвищення якості освіти»);

– на розвиток інклюзивної освіти було виділено майже 2 млн грн (КПКВК 2211220 «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами»).

Нові бюджетні інструменти дають змогу більш гнучко відслідковувати потреби освітніх установ, різних категорій здобувачів освіти та педагогічних працівників, роблять систему освіти більш якісною й конкурентоспроможною серед освітніх систем інших країн.

5. Міжнародний досвід фінансування систем освіти в розвинутих країнах, зокрема країнах ЄС, свідчить про збільшення загального обсягу державного фінансування на освітні потреби. Так, загальна частка державних витрат ЄС на

освіту зросла більш ніж на 13 % у 2019 р. порівняно із 2010 р. За масштабом найвищі показники державного фінансування освіти серед країн Східної Європи та Балтії спостерігалися в Польщі (протягом 2010–2019 рр. державне фінансове забезпечення зросло майже на 25 % і сягнуло 26 731,7 млн євро), найнижчі – в Болгарії (загальний обсяг фінансування освіти у 2019 р. становив 2 375,8 млн євро, втім, із 2010 р. збільшився на 42,4 %).

Обсяг загальних державних витрат на освіту в країнах Східної Європи, Балтії та Центральної Європи загалом характеризувався позитивною динамікою збільшення фінансування в межах освітніх ступенів. Однак державне фінансування різних сегментів освіти має відмінності в кожній країні: в Болгарії найбільший, порівняно з іншими освітніми ланками, обсяг коштів із державного бюджету надається на фінансування дошкільної освіти; у Словаччині й Чехії скорочувалися витрати на фінансування професійної освіти, тимчасом як у Румунії обсяг фінансування на цей сегмент освіти істотно збільшився (майже втричі). В Польщі та Угорщині пріоритетним, порівняно з іншими освітніми ланками, є фінансування початкової й вищої освіти. Державні витрати на фінансування початкової освіти в Латвії та Естонії загалом є найбільшими в межах усіх освітніх рівнів, однак у Латвії впродовж 2012–2018 рр. обсяг витрат практично на всі освітні ланки зменшувався, за винятком фінансування професійної освіти. В Литві державні витрати на фінансування вищої й професійної освіти мають тенденцію до скорочення. Структура державних витрат на фінансування освіти у Великій Британії, Франції та Німеччині демонструє позитивну динаміку збільшення обсягу витрат на фінансування всіх освітніх рівнів, винятком є скорочення витрат державного бюджету на фінансування професійної освіти у Великій Британії. Загалом найбільша частка витрат із держбюджету в країнах ЄС іде на фінансування таких сегментів, як вища й початкова освіта, найменша – професійної освіти.

Зазначимо, що останніми роками в Україні спостерігається активізація міжнародного співробітництва та збільшення фінансової підтримки сфери освіти й науки у формі кредитної підтримки міжнародними фінансовими організаціями, міжнародної технічної допомоги та грантової фінансової підтримки. Євроінтеграційний вектор державної політики України сприяв участі країни в міжнародних освітніх програмах ЄС «Темпус», «Еразмус Мундус», «Жан Моне», «Еразмус+».

Важливим аспектом міжнародної співпраці на шляху входження України до європейського дослідницького середовища стала її участь у Рамковій програмі ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт 2020». Слід зауважити, що Україна бере асоційовану участь у Програмі наукових досліджень та навчання «Євратом», Міжнародній європейській інноваційній науково-технічній програмі «EUREKA», програмі НАТО «Наука заради миру», а вітчизняні наукові установи й університети співпрацюють із міжнародними організаціями та фондами, серед яких Європейська організація з ядерних досліджень (ЦЕРН), Український науково-технологічний центр (УНТЦ), Науковий комітет з антарктичних досліджень (СКАР) тощо.

4. ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

4.1. Цифрова трансформація освіти і науки

На сьогодні ІТ-технології є системним фактором, який впливає на всі аспекти функціонування й розвитку суспільства без винятку. Цифровізація пронизує також усі складові галузі освіти, в цьому контексті освітня трансформація здійснюється відповідно до стратегічних пріоритетів, котрі забезпечують поліпшення якості середовища викладання, навчання та освітнього управління. Інтеграція ІТ-технологій у навчання й викладання не є чимось новим, але очевидно, що вона посилюється внаслідок прискорення темпів технологічного прогресу, розширення можливостей мережі Інтернет, ІКТ і розвитку цифрових технологій. За 30 років в Україні, як і в усьому світі, відбувалася безупинна та наростаюча технологічна інтеграція освітянських і цифрових технологій. На сьогодні трансформаційний потенціал цифровізації в освіті надає безліч нових можливостей, котрі необхідно правильно імплементувати.

У цьому контексті важливим і очікуваним основоположним документом, який має систематизувати та унормувати процес цифровізації освіти і науки в Україні, є проєкт Концепції цифрової трансформації освіти і науки, представлений для громадського обговорення Міністерством освіти і науки України 25 травня 2021 р. Концепція пропонує комплексне, системне стратегічне бачення цифровізації освіти в контексті засад реалізації органами виконавчої влади принципів державної політики цифрового розвитку, що затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 30.01.2019 № 56 у рамках пріоритетних напрямів та завдань (проєктів) цифрової трансформації на період до 2023 року, схвалених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.02.2021 № 365-р.[210].

Проєкт Концепції спрямований на подолання низки проблем, таких як низький рівень цифрових компетентностей учасників освітнього процесу; застарілий зміст освіти з навчальних предметів інформатичної галузі; недостатня кількість комп’ютерного обладнання й відсутність широкосмугового доступу до Інтернету в закладах та установах системи освіти і науки; відсутність якісного цифрового освітнього контенту для здобуття освіти, а також актуальної, достовірної інформації про здобувачів освіти, педагогічних та науково-педагогічних працівників, науковців для прийняття управлінських рішень і моніторингу ефективності політики; забюрократизованість процесів внутрішнього документообігу закладів та установ освіти і науки; незручність отримання послуг та сервісів у системі освіти; недоступність наукових ресурсів й інфраструктури тощо.

[210] Проєкт Концепції цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/koncepciya-cifrovoyi-transformaciyi-osviti-i-nauki-mon-zaproshuye-do-gromadskogo-obgovorennya.

Досягнення кінцевої мети планується через реалізацію низки стратегічних цілей (рис. 4.1), для кожної з котрих визначено конкретні шляхи та кроки їх досягнення на період до 2026 р.

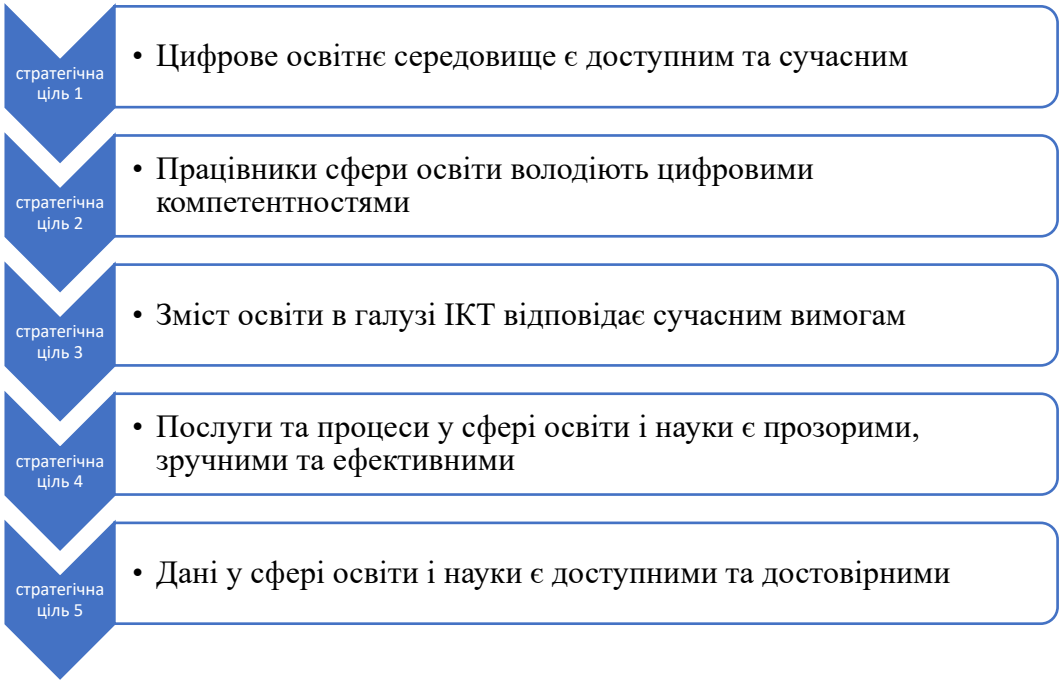

Рис. 4.1. **Стратегічні цілі Концепції цифрової трансформації освіти і науки**
Джерело: Проєкт Концепції цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/koncepciya-cifrovoyi-transformaciyi-osviti-i-nauki-mon-zaproshuye-do-gromadskogo-obgovorennya.

Громадське обговорення документа відбулося в червні 2021 року. Після розгляду й опрацювання пропозицій усіх стейкхолдерів удосконалений проєкт Концепції передано на погодження центральних органів виконавчої влади відповідно до вимог Регламенту Кабінету Міністрів України.

Упровадження Концепції матиме позитивний вплив на забезпечення в Україні правового регулювання, спрямованого на розвиток цифрового освітнього середовища, зокрема інфраструктури, цифрових компетентностей педагогічних, науково-педагогічних працівників і здобувачів освіти, створення цифрового освітнього контенту, автоматизацію й цифровізацію процесів регулювання та управління, підвищення прозорості і зручності отримання послуг у сфері освіти, ефективності використання цифрових технологій, прискорення процесів цифрової трансформації в економіці й суспільстві. Загалом це сприятиме розвитку цифрової економіки та посиленню конкурентоспроможності України в глобальній економіці відповідно до напрямів Національної економічної стратегії. Особливу увагу приділено моніторингу й оцінці результативності та ефективності заходів політики цифровізації і кібербезпеці.

4.2. Розвиток державних інформаційних систем управління освітою

4.2.1. Програмно-апаратний комплекс «Автоматизований інформаційний комплекс освітнього менеджменту» (ПАК «АІКОМ»)

Достовірна статистична й адміністративна інформація є основою для формування ефективної освітньої політики зі здійснення реформаторських змін, переходу до середньострокового бюджетного планування у сфері освіти. Відстеження тенденцій у цій сфері дає змогу приймати вчасні, обґрунтовані та виважені управлінські рішення.

Доступ до детальної статистичної й адміністративної інформації, яка відображає стан освіти, її фінансове забезпечення, повинні мати і заклади освіти та громадськість. Поінформованість учасників освітнього процесу прискорює реформування освітньої сфери й запровадження прогресивної моделі фінансування.

Наявність доступу стейкхолдерів до відкритої інтегрованої інформаційної системи освіти, яка збирає, обробляє, зберігає та поширює інформацію, що базується на індивідуальних деперсоналізованих даних педагогічних працівників і здобувачів освіти, є необхідною умовою переходу до децентралізованої державно-громадської моделі управління на всіх рівнях освіти, запровадження електронного врядування в системі освіти.

Інформаційна система управління освітою використовується Міністерством освіти і науки України як дієвий інструмент для автоматизації збору, обробки, зберігання та поширення даних офіційних форм статистичних спостережень сфери загальної середньої освіти з 2016 р. Робота розпочалася зі збору статистичних даних відповідно до форм звітності ЗНЗ-1, ЗНЗ-2, 83-РВК, 77-РВК, 1-ЗСО. Перший збір даних у 2016 р. був пілотним, а вже наступними роками (2017–2019 рр.) системою було охоплено всі заклади загальної середньої освіти країни.

Починаючи з 2017 р. масив даних, деталізований до рівня окремого респондента, котрим є заклад освіти, слугує основною базою для розрахунку розподілу коштів освітньої субвенції на оплату праці педагогічних працівників сфери загальної середньої освіти (це близько третини всіх видатків бюджету на освіту) та численних вибірок освітніх даних, виходячи з яких приймаються управлінські рішення.

Програмно-апаратний комплекс «Автоматизований комплекс освітнього менеджменту» (ПАК «АІКОМ») є другою, вдосконаленою версією системи класу EMIS (Education Management Information System – електронна система управління освітою), що з’явилася в результаті глибокої модернізації початкової системи ІТС «ДІСО» (накази МОН України від 24.03.2016 № 320 і від 31.08.2016 № 1054). Модернізацію проведено завдяки успішній реалізації ДНУ «Інститут освітньої аналітики» гранту Світового банку P161312 (https://cutt.ly/3ymQU2Z).

ПАК «АІКОМ» – це сукупність апаратно-програмних засобів для формування єдиного інформаційного простору статистики та аналітики, що охоплює заклади дошкільної, загальної середньої (в перспективі – професійної) освіти України, з метою підвищення ефективності діяльності органів управління у сфері освіти на всіх функціональних рівнях в умовах децентралізації та становлення державно-громадської моделі управління освітою, забезпечення національної й регіональних статистичних служб якісними даними для бюджетного процесу (формування бюджету та оцінки ефективності його виконання), створення відкритих інформаційних аналітичних систем на принципах Open Data для інформування освітянської спільноти, широких кіл громадськості про стан і результати діяльності закладів освіти на всіх рівнях за критеріями якості, забезпечення передумов для переходу до електронного врядування в системі освіти (рис. 4.2–4.5).

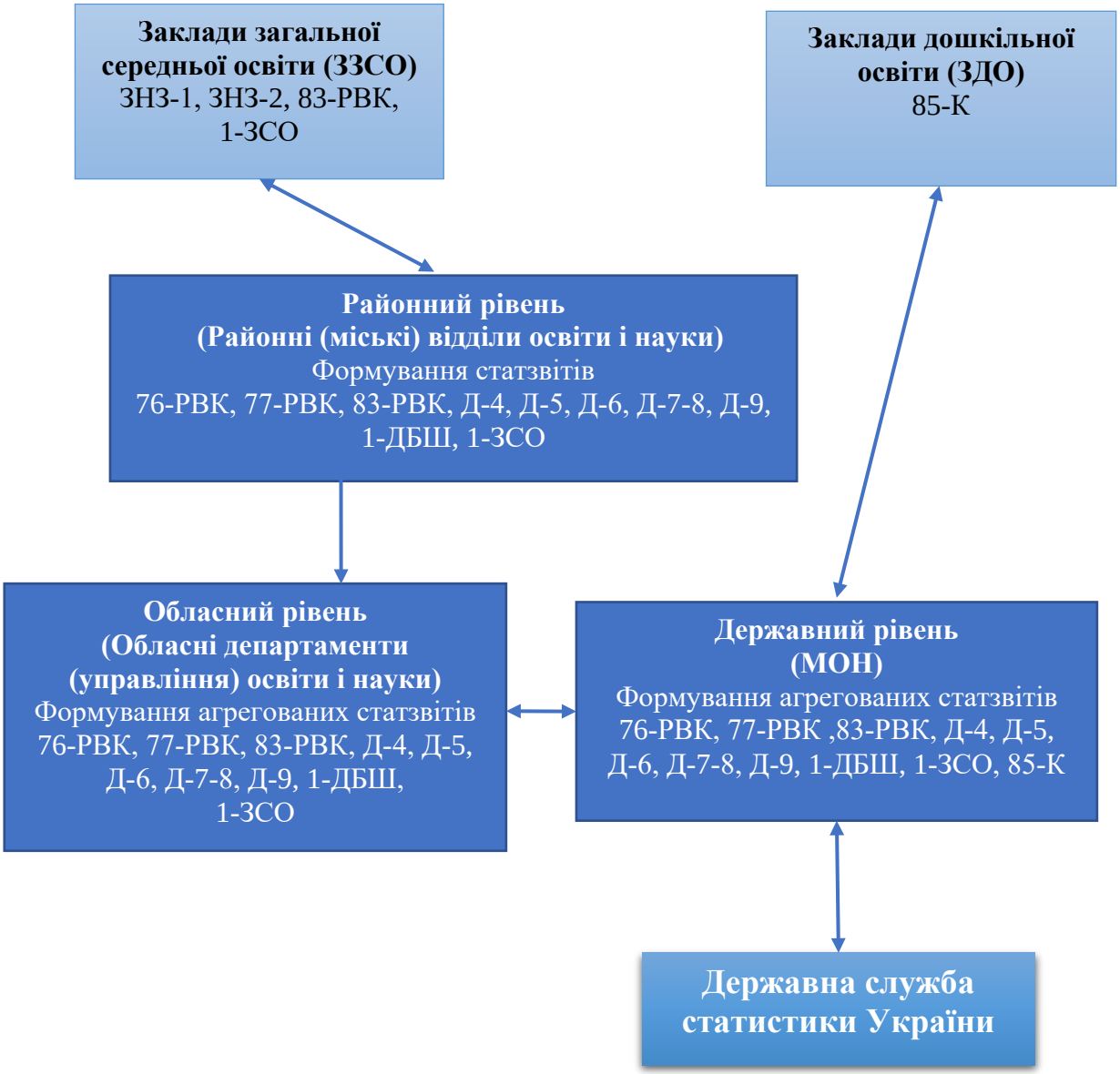

Рис. 4.2. **Схема формування державної статистичної та адміністративної відомчої звітності ПАК «АІКОМ»**

Побудовано на основі нормативно-правових документів.

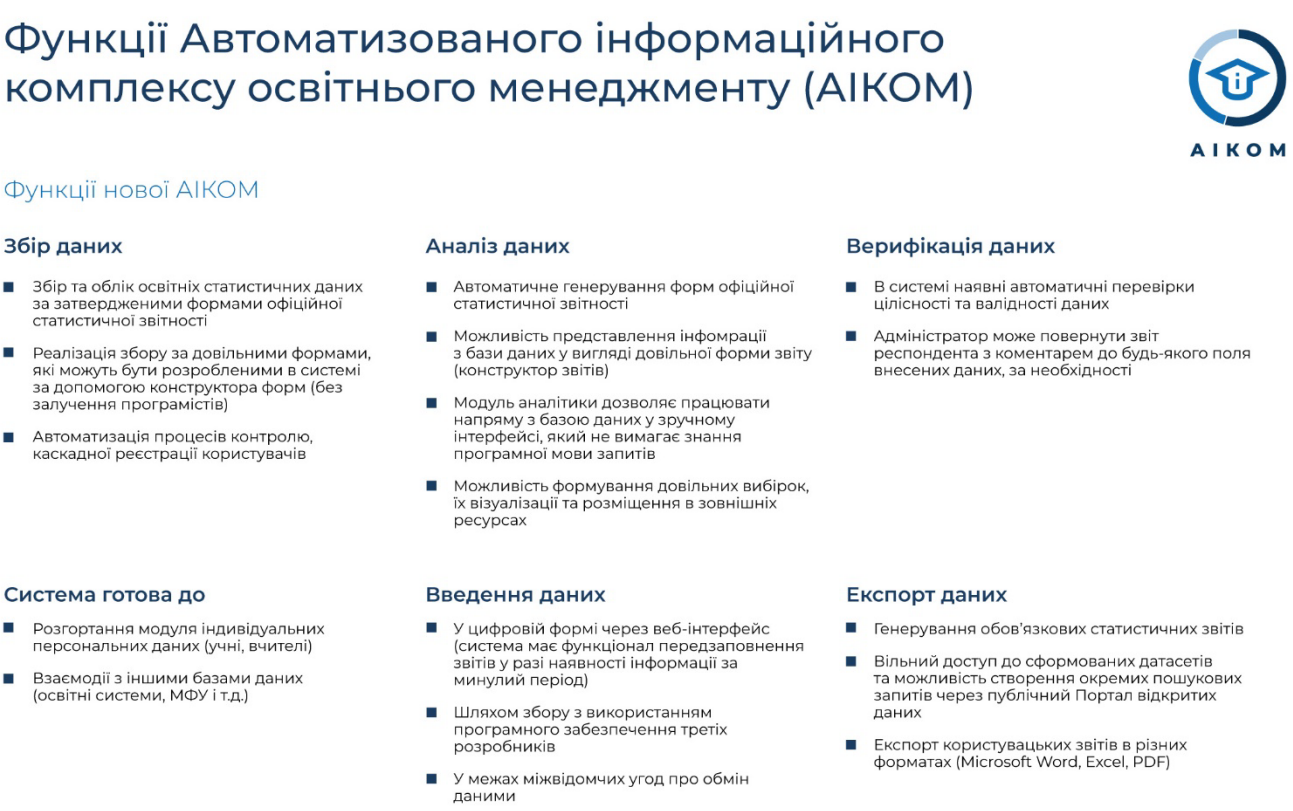

Рис. 4.3. **Функції ПАК «АІКОМ»**

Джерело: ДНУ «Інститут освітньої аналітики». URL: https://iea.gov.ua/.

ПАК «АІКОМ» виконує такі основні завдання:

- Збір достовірних, актуальних доказових даних про стан системи освіти за затвердженою системою показників.
- Збір інформації для Державної служби статистики України та органів регіональної статистики з метою забезпечення їх даними про стан освітньої галузі на національному й регіональному рівнях.
- Забезпечення необхідною інформацією етапів бюджетного процесу на національному та регіональному рівнях, деталізованої до окремих закладів освіти, ОТГ, районів, областей із метою планування видатків на освіту на основі повних, актуальних, достовірних даних і обґрунтованих, прозорих, підзвітних принципів та процедур розподілу коштів освітньої субвенції, а також можливості аналізу ефективності використання бюджетних коштів на рівні ЗЗСО, ОТГ, району, країни.
- Реалізація можливості інтероперабельності ПАК «АІКОМ» із різними освітніми системами й базами даних (ЄДЕБО, БД УЦОЯО, БД ДСЯО, органи управління у сфері освіти, проєкти дослідження якості освіти тощо).
- Забезпечення органів управління у сфері освіти та широких кіл громадськості доказовими даними про стан і результати освітньої діяльності для моніторингу якості освіти.
- Забезпечення органів управління і громадськості доказовими даними для прийняття ефективних управлінських рішень щодо підвищення доступності освіти та її якості.

Рис. 4.4. **Схема інформаційних потоків та цикл інформаційних відгуків і коментарів ПАК «АІКОМ»**

Джерело: ДНУ «Інститут освітньої аналітики». URL: https://iea.gov.ua/.

Рис. 4.5. **Структура доступу та користування даними ПАК «АІКОМ»**

Джерело: ДНУ «Інститут освітньої аналітики». URL: https://iea.gov.ua/.

ПАК «АІКОМ» уже застосовується в системі управління загальною середньою й дошкільною освітою на всіх її рівнях та в системі закладів освіти безпосередньо. Офіційна статистична звітність із 2017 р. за формами ЗНЗ-1, ЗНЗ-2, 83-РВК, 1-ЗСО, 77-РВК, 85-К та похідні агреговані форми (ієрархічний каскад школа > місцевий рівень > обласний рівень > національний рівень) від них збираються саме за допомогою ПАК «АІКОМ». Із використанням окремого модуля цієї системи автоматизовано відбір і замовлення підручників для закладів ЗСО. Коло її фактичного прикладного застосування досить широке й надалі збільшується.

ПАК «АІКОМ» спроєктований таким чином, щоб його архітектура та структура даних уможливлювали подальший розвиток системи з метою охоплення інших рівнів і напрямів освіти (наприклад, дошкільної, позашкільної, професійної тощо). Важливим аспектом є також автоматизація взаємодії ПАК «АІКОМ» із Єдиною інформаційною базою з питань освіти (ЄДЕБО) в частині наповнення бази даних АІКОМ базовими показниками з реєстрів суб'єктів освітньої діяльності, педагогічних працівників та здобувачів освіти ЄДЕБО. Це дає змогу уникати повторного внесення таких даних закладами освіти й зосередитися лише на доповненні цих даних новими параметрами, які необхідні для подання статистичної й адміністративної звітності.

Унікальні характеристики ПАК «АІКОМ»:

– веб-орієнтована розробка, що відповідає сучасним тенденціям та викликам суспільства (доступність у будь-який час і в будь-якому місці, легкість адміністрування й оновлення, полегшений рефакторинг, можливість забезпечення портативної та мобільної версій доступу);

– варіативне конструювання форм для збору інформації (зменшення витрат часу та коштів на можливі корективи, доопрацювання, в т. ч. зміна й додавання функціоналу без звернення до розробників та заміни вихідного коду);

– можливість налаштування різнопланових функціоналів для різних рівнів адміністрування;

– потужне статистичне ядро (із вбудованими системами серверної обробки інформації, системами прийняття рішень для надання даних у широкому спектрі профілів: від цивільного запиту до наукової роботи);

– збір та обробка фінансової, статистичної, адміністративної інформації в розрізі закладу професійної (професійно-технічної) освіти;

– максимальна медійність інтерфейсу, можливість надання різнопланових даних зручними й ефективними методами для реалізації принципів відкритості та прозорості;

– технічна можливість реалізації голосування, анкетування, опитування для користувачів різних рівнів із метою збору оперативної інформації, якої немає у звітах;

– захищеність системи від зовнішніх втручань (недопущення зміни загальної архітектурної схеми інформаційних потоків головної системи, що має побудовану та атестовану комплексну систему захисту інформації (КСЗІ));

– валідизація даних, які надходять через веб-портал.

Основні завдання, котрі здатний забезпечити ПАК «АІКОМ», наведено на рис. 4.6.

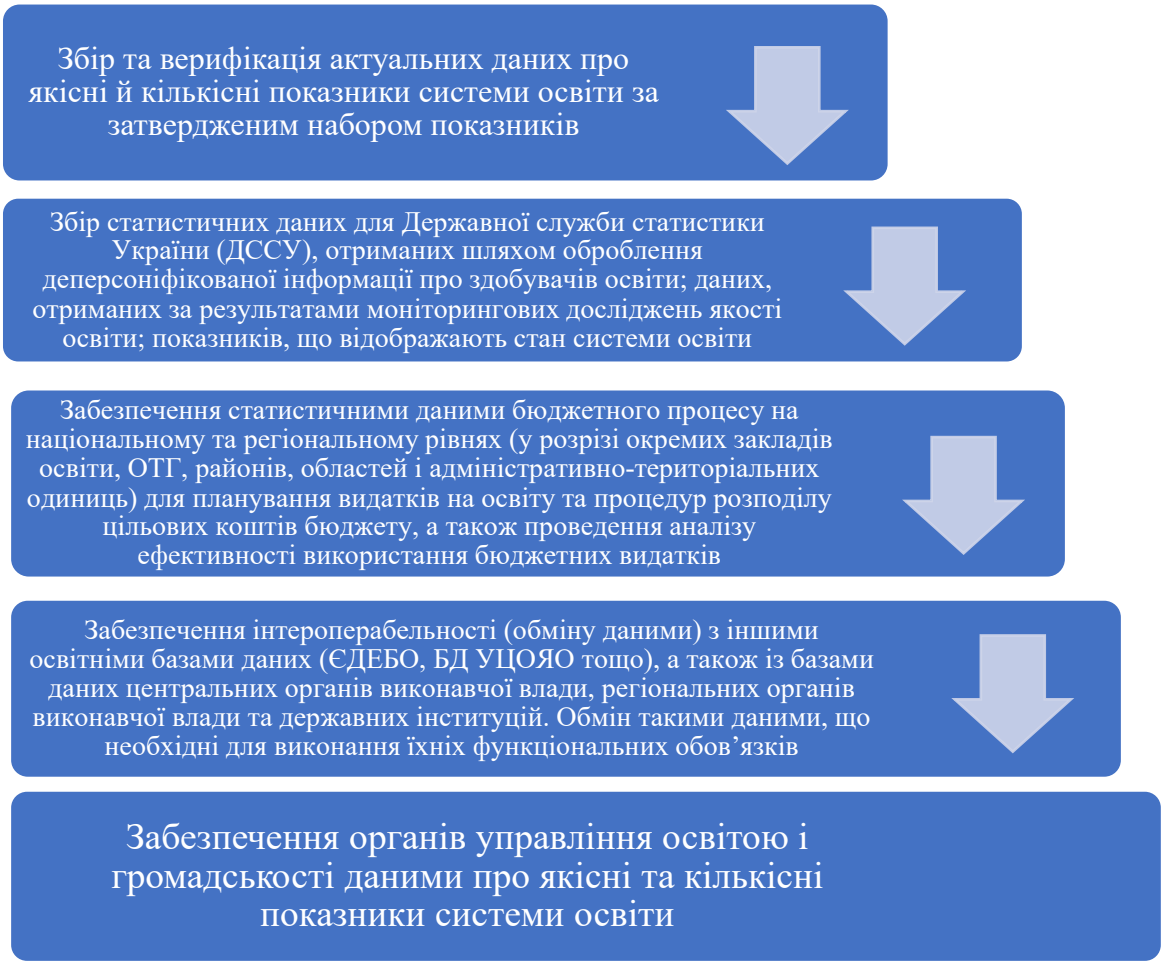

Рис. 4.6. **Завдання, які повинен забезпечити ПАК «АІКОМ»**
Джерело: ДНУ «Інститут освітньої аналітики». URL: https://iea.gov.ua/.

База даних, що формується за результатами роботи ПАК «АІКОМ», не тільки є джерелом інформації для Державної служби статистики України та Міністерства освіти і науки України, а й може взаємодіяти з іншими відомчими інформаційними системами, бути основою для розроблення похідних сервісів, порталів тощо.

Одним із найбільш амбітних сервісів ПАК «АІКОМ» є державні безкоштовні електронні щоденники та журнали для закладів ЗСО.

Наразі в Україні чимало приватних розробників, які вже представили електронні журнали й щоденники, а також закладів ЗСО, котрі їх успішно запровадили та використовують на платній основі. Разом із тим, існує значна кількість таких закладів, засновники яких не можуть дозволити собі закупівлю відповідних програмних рішень.

Саме з огляду на необхідність створення безкоштовних державних електронних щоденників і журналів, котра до того ж об'єктивно загострилася через виклики, привнесені пандемією COVID-19, а також на виконання

розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні», МОН України в липні 2020 р. було поставлено завдання перед ДНУ «Інститут освітньої аналітики» передбачити розроблення відповідного модуля електронних журналів та щоденників у рамках поточної модернізації у 2020 р. ПАК «АІКОМ». Технічні вимоги до цього програмного продукту затверджено відповідним наказом МОН України від 09.06.2020 № 781.

На початку вересня 2020 р. за результатами відкритих торгів було визначено розробника, котрий повинен був якнайшвидше створити безкоштовні державні електронні щоденники й журнали як головний пріоритет у модернізації ПАК «АІКОМ». Уже в жовтні було проведено пілотні випробування функціоналу розроблених електронних журналів і щоденників, стабільності їх роботи під навантаженням. Під час випробувань ідентифіковано низку вразливостей (котрі потім було усунуто) та систематизовано зауваження й пропозиції (для врахування в рамках подальшого розвитку цього продукту у 2021 р.).

Завдяки системній роботі всіх причетних до розробки фахівців Міністерства освіти і науки України, ДНУ «Інститут освітньої аналітики», команди розробника ТОВ «Нові Знання» 22 грудня 2020 р. наказом МОН України № 1545 безкоштовні державні електронні щоденники та журнали ПАК «АІКОМ» (*далі* – E-Journal) уведено в режим дослідної експлуатації, відкрито для використання учасниками освітнього процесу сфери загальної середньої освіти.

Листом МОН України від 20.01.2020 № 1/9-22 департаменти (управління) освіти і науки обласних та Київської міської державних адміністрацій повідомлено про наявну можливість реєстрації закладів ЗСО на порталі E-Journal та закликано поінформувати про це всі такі заклади, що перебувають у їх підпорядкуванні.

Алгоритм підключення закладів ЗСО, котрі бажають використовувати відповідний державний програмний продукт та не мають упроваджених альтернативних рішень, є таким (https://e-journal.iea.gov.ua/):

1. Заклад освіти надсилає на електронну адресу ДНУ «Інститут освітньої аналітики» (ejournal@iea.gov.ua) запит щодо підключення з обов’язковим зазначенням регіону (області); міста/ОТГ; назви закладу освіти із вказанням його ID у системі ДІСО; ЄДРПОУ закладу освіти; ПІБ, електронної адреси та номера телефону відповідальної особи (адміністратора).

2. ДНУ «Інститут освітньої аналітики» розглядає звернення, створює в E-Journal адміністратора для даного закладу ЗСО з відповідними правами доступу.

3. Система E-Journal автоматично генерує права доступу й надсилає запрошення на вказану електронну адресу адміністратора закладу освіти.

4. Відповідальна особа, отримавши права доступу, авторизується в системі та розпочинає роботу згідно з інструкціями, розміщеними на порталі.

Наявний функціонал безкоштовних державних електронних щоденників і журналів сьогодні є об’єктивно компромісним з огляду на надзвичайну

оперативність розробки та всі його очікувані можливості. Таким чином, зроблено перший крок на шляху становлення потужної системи національних електронних щоденників і журналів закладів ЗСО, у 2021 р. передбачається їх розвиток та розширення функціональних можливостей. Серед планових завдань розвитку E-Journal – адаптація порталу до екранів мобільних телефонів, журнал відвідування, друк.

Цей сервіс не є загальнообов'язковим, рішення про його використання приймає заклад освіти на добровільній основі.

4.2.2. Система автоматизації роботи інклюзивно-ресурсних центрів (АС «ІРЦ»)

АС «ІРЦ» є інтегрованою інформаційно-телекомунікаційною системою, технічні засоби якої перебувають у межах території України. Вона призначена для забезпечення єдиного інтегрованого інформаційного середовища у сфері інклюзивної освіти, створеного для обробки, зберігання та поширення відомостей, що формуються в процесі діяльності інклюзивно-ресурсних центрів, інших суб'єктів освітньої діяльності, з метою інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття рішень на всіх рівнях управління інклюзивною освітою, а також у батьківському і вчительському середовищах. Архітектура АС «ІРЦ» являє собою комплекс автоматизованих робочих місць, об'єднаних у інформаційну систему захищеними каналами зв'язку з використанням технології віддаленого доступу та підключення до мереж зв'язку загального користування.

АС «ІРЦ» функціонує з метою:

– створення єдиної інформаційної інфраструктури для одержання, обробки та формування інформації у сфері інклюзивної освіти, в т. ч. статистичної;

– забезпечення достовірності й цілісності даних;

– забезпечення створення електронних переліків фахівців, майна, відвідувачів інклюзивно-ресурсних центрів;

– створення доказової інформаційної бази для прийняття управлінських рішень у сфері інклюзивної освіти;

– інформаційно-телекомунікаційного забезпечення діяльності інклюзивно-ресурсних центрів;

– отримання, обробки та формування інформації, що відтворюється в заявах і висновках про проведення комплексної оцінки, індивідуальних програмах розвитку;

– створення електронного переліку інклюзивно-ресурсних центрів;

– забезпечення комплексного захисту інформації відповідно до вимог законодавства, зокрема персональних даних, від несанкціонованого доступу та розмежування доступу до інформації, що зберігається та обробляється в АС «ІРЦ»;

– задоволення інших потреб у сфері інклюзивної освіти, визначених законодавством, із розмежуванням прав доступу.

Захист інформації в АС “ІРЦ” відповідає положенням законів України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про захист персональних даних».

У АС «ІРЦ» захисту від несанкціонованого доступу підлягає вся інформація, а також програмне забезпечення, призначене для її створення й обробки. Захисту підлягають також дані, що надаються зацікавленим сторонам.

В АС «ІРЦ» функціонує комплексна система захисту інформації (КСЗІ), котра забезпечує: розмежування доступу до неї користувачів та їхніх програм; виявлення й реєстрацію спроб порушення розмежування доступу; автоматизовану ідентифікацію користувачів і експлуатаційного персоналу при зверненні до ресурсів АС «ІРЦ»; реєстрацію фактів порушення доступу; протоколювання дій користувачів, включаючи доступ із зовнішніх систем; заборону на несанкціоновану зміну конфігурації АС «ІРЦ»; виявлення, ідентифікацію та видалення комп’ютерних вірусів на серверах системи; захист бази даних, звітної, архівної інформації від несанкціонованого доступу й фізичного руйнування; захист даних від спотворення та несанкціонованого використання при взаємодії структурних складових АС «ІРЦ» через канали зв’язку; захист цілісності інформації від руйнувань при аварійних режимах і збоях у електроживленні АС «ІРЦ».

У АС «ІРЦ» передбачено захист інформації, що передається, від несанкціонованого доступу засобами криптозахисту (рис. 4.7).

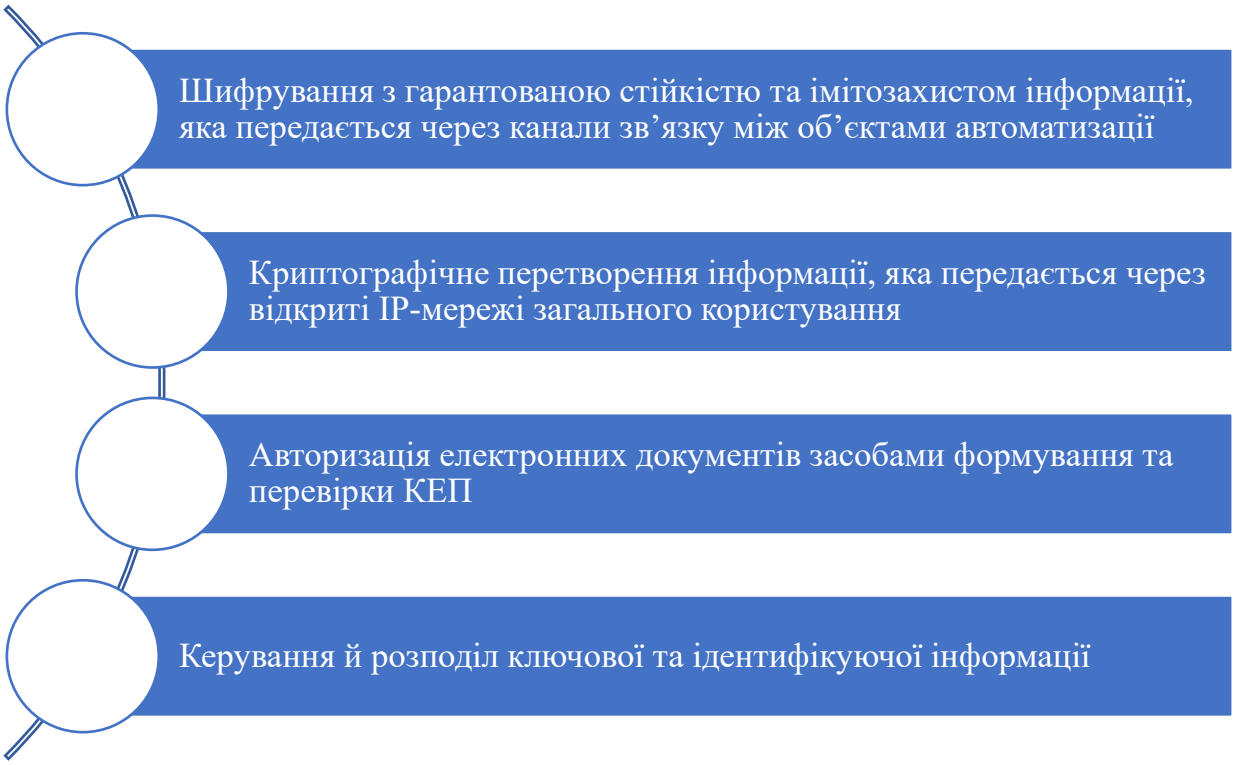

Рис. 4.7. **Заходи захисту інформації засобами криптозахисту в АС «ІРЦ»**
Джерело: ДНУ «Інститут освітньої аналітики». URL: https://iea.gov.ua/.

4.2.3. Єдина державна електронна база з питань освіти (ЄДЕБО)

У системі освіти з 2011 р. функціонує Єдина державна електронна база з питань освіти (ЄДЕБО), створена на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 13.07.2011 № 752. Відповідно до ст. 74 Закону України «Про вищу освіту», ЄДЕБО – це автоматизована система, функціями якої є збір, верифікація, оброблення, зберігання та захист інформації про систему освіти.

Наразі до ЄДЕБО підключено значну кількість закладів вищої освіти, фахової передвищої, професійної (професійно-технічної) освіти, інших закладів, які є юридичними особами та надають професійну (професійно-технічну) освіту або здійснюють професійно-технічне навчання, та їхніх відокремлених структурних підрозділів, а також наукових інститутів (установ), закладів післядипломної освіти, обласних, районних, місцевих органів управління у сфері освіти (рис. 4.8).

Рис. 4.8. **Заклади, інститути та органи, що підключені до Єдиної державної електронної бази з питань освіти станом на 1 травня 2021 р.**
Побудовано на основі нормативно-правових документів.

З 2012 р. оповіщення громадськості про перебіг вступної кампанії до закладів вищої освіти (про ліцензований обсяг, кількість місць, що фінансуються за державним замовленням, вартість навчання за спеціальностями (спеціалізаціями, освітньо-професійними програмами), осіб (прізвища та ініціали), які подали заяви щодо вступу, їх рекомендування до зарахування й зарахування до ЗВО) відбувається на різних інформаційних сайтах за даними ЄДЕБО. Саме з 2012 р. у цій базі даних ведеться облік здобувачів (інформація про зарахування, переведення, поновлення, відрахування тощо) вищої освіти, з 2013 р. – здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти всіх закладів освіти України, з 2020 р. – здобувачів фахової передвищої освіти.

Виготовлення студентських і учнівських квитків державного зразка здобувачам вищої та професійної (професійно-технічної) освіти здійснюється з використанням даних ЄДЕБО починаючи з 2014 р., а документів про вищу та професійну (професійно-технічну) освіту – з 2015 р. У 2018 р. на базі ЄДЕБО запроваджено електронне ліцензування провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти, з 2019 р. – професійної (професійно-технічної) освіти, з 2020 р. – фахової передвищої освіти та післядипломної освіти. З 2019 р. до цієї бази даних вноситься інформація про акредитацію освітніх програм, спеціальностей, напрямів підготовки у сфері вищої освіти.

ЄДЕБО містить п’ять реєстрів (рис. 4.9), що розміщені на її вебсайті (https://info.edbo.gov.ua/), котрий функціонує у відкритому доступі з 2018 р. На цьому сайті громадськість може відслідковувати перебіг вступної кампанії для здобуття вищої освіти, а з 2020 р. – також фахової передвищої освіти.

Рис. 4.9. **Реєстри Єдиної державної електронної бази з питань освіти**
Побудовано на основі нормативно-правових документів.

З 2020 р. на вебсайті ЄДЕБО доступний сервіс «Інформація з ЄДЕБО щодо документів про освіту та даних про навчання особи», за допомогою якого фізичні особи мають можливість отримати відомості щодо:

1) здобуття вищої освіти – з 2012 р., фахової передвищої освіти – з 2020 р., професійної (професійно-технічної) освіти – з 2013 р.;

2) документів про здобуту вищу, фахову передвищу та професійну (професійно-технічну) освіту, що одержані з червня 2015 р.;

3) документів про здобуту вищу, професійно-технічну та загальну середню освіту, котрі отримані з 2000 р., якщо на їх підставі здійснювався вступ на навчання для здобуття вищої освіти, – з 2012 р., фахової передвищої освіти – з 2020 р., професійної (професійно-технічної) освіти – з 2013 р.

Наразі в ЄДЕБО триває формування єдиної електронної системи моніторингу працевлаштування випускників закладів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої й вищої освіти, в якій міститиметься інформація про працевлаштування випускників закладів освіти (за даними Пенсійного фонду України). Ця система функціонуватиме у відкритому доступі.

За 2020–2021 рр. налаштовано взаємодію ЄДЕБО з такими державними електронними інформаційними ресурсами для перевірки достовірності (верифікації) інформації, що вноситься (внесена) до цієї бази даних:

1) Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань (*далі* – ЄДР), держателем якого є Міністерство юстиції України, з метою верифікації внесених до ЄДЕБО відомостей про заклади освіти, органи управління освітою тощо;

2) Державним реєстром фізичних осіб – платників податків (*далі* – ДРФОПП), держателем котрого є Державна податкова служба України, з метою верифікації внесених до ЄДЕБО реєстраційних номерів облікових карток платників податків (за наявності) або серій і номерів паспортів (для осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомили про це відповідний контролюючий орган та мають відмітку в паспорті) вступників до закладів освіти, здобувачів освіти, працівників суб'єктів освітньої діяльності для забезпечення можливості ліцензування освітньої діяльності в закладах освіти, замовлення студентських (учнівських) квитків державного зразка й документів про освіту.

Протягом 2021 р. передбачається налаштувати взаємодію з єдиною інформаційною системою Міністерства внутрішніх справ України для перевірки достовірності унікального номера запису в Єдиному державному демографічному реєстрі вступників до закладів освіти, здобувачів освіти, працівників суб'єктів освітньої діяльності, чиї дані вносяться (внесені) до ЄДЕБО. До кінця 2022 р. планується запровадити виготовлення документів про загальну середню освіту з використанням ЄДЕБО. Таким чином, ця база даних постійно розвивається, на сьогодні вже неможливо уявити інформаційну частину сфери освіти без неї.

4.3. Трансформація освітніх підходів в умовах пандемії COVID-19

Світова освітянська спільнота зіштовхнулася у 2020 р. із глобальним викликом, зумовленим пандемією, спричиненою поширенням коронавірусу SARS-CoV-2. Уряди більшості країн виявилися не готовими до такої масштабної пандемії, їхні практичні заходи формувалися ситуативно. Для протидії поширенню COVID-19 практично в усьому світі заклади освіти були тимчасово закриті.

В Україні, за практикою зарубіжних країн, заклади освіти теж були тимчасово закриті, 2019/2020 н. р. було завершено в дистанційному режимі. Такий режим навчання, нові вимоги до забезпечення освітнього процесу стали викликом для вітчизняної системи освіти. Пандемія порушила звичний режим

життя учнів/студентів, їхніх родин, викладачів, мала далекосяжні економічні й суспільні наслідки, загострила низку соціально-економічних питань, серед яких:

– рівність доступу до навчання (через різну забезпеченість родин засобами для дистанційного навчання та неоднаковий доступ до якісного Інтернету);

– забезпеченість школярів повноцінним харчуванням (до пандемії певна категорія дітей харчувалася безкоштовно у школах);

– надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами (адже діти з певними нозологіями не мають можливості отримувати освітні послуги дистанційно);

– потреба в додатковому домашньому догляді за дітьми (передусім стосується сфери дошкільної й початкової освіти);

– інші соціально-економічні проблеми, зумовлені пандемією.

Найбільше негативний вплив пандемії відчули діти, котрі перебувають у складних соціально-економічних умовах. Для них вона фактично перервала освітній процес, позбавила їх доступу до безкоштовного харчування, загострила проблеми з доглядом за ними, посилила економічні труднощі для їхніх батьків, які не змогли працювати та/або втратили роботу/бізнес.

Уряд України досить швидко й адекватно відреагував на нові виклики, вжив заходи, необхідні для забезпечення неперервності освітньої процесу. В період тривалого карантину в мережі Інтернет стали доступними уроки в цифровому форматі та онлайн-ресурси для дистанційного навчання школярів.

Міністерство освіти і науки України врахувало фактор відсутності домашніх комп’ютерів із доступом до мережі Інтернет у частини учнів, особливо в малозабезпечених родинах і сільській місцевості. Було прийнято рішення про запровадження трансляції уроків для всіх класів із використанням можливостей телебачення. Зокрема, починаючи із 17 березня низка телеканалів забезпечила трансляцію уроків із дисциплін, з котрих учні мали складати ЗНО, – української мови та літератури, біології, математики, історії. Крім того, МОН провів перемовини з керівництвом провідних освітніх онлайн-платформ, результатом яких стала доступність освітнього контенту для широкого освітянського загалу та школярів. Серед сайтів-партнерів, що надали відеоконтент для трансляцій, – платформа BeSmart (https://besmart.study); студія онлайн-освіти EdEra (https://www.ed-era.com); платформа масових відкритих онлайн-курсів Prometheus (https://prometheus.org.ua); платформа безкоштовних вебінарів з підготовки до ЗНО iLearn (https://ilearn.org.ua) та ін.

Поряд із цим, у 2020/2021 н. р. залишається потреба в подальшому опрацюванні й розв’язанні низки завдань, а саме:

– забезпечення освітнього процесу та догляду за дітьми в закладах дошкільної освіти;

– забезпечення надання освітніх послуг для дітей, які опинилися у складних життєвих умовах, і дітей з особливими освітніми потребами;

– забезпечення освітнього процесу в закладах професійної (професійно-технічної) освіти в частині організації практичних занять, що потребують фізичної присутності учнів;

– забезпечення проведення практичних та лабораторних занять у закладах вищої освіти (тренування пілотів, лабораторні роботи для здобувачів освіти природничо-математичного спрямування, практичні роботи студентів-медиків у лікарнях тощо);

– запровадження нових процедур отримання наукових ступенів в умовах карантину;

– матеріально-технічне забезпечення закладів освіти в умовах карантину (засоби для дистанційного та онлайн-навчання, доступ до мережі, санітарно-гігієнічні засоби тощо).

Розв'язання зазначених проблем лягає на плечі МОН України й місцевих органів управління освітою. Доцільним є врахування місцевих особливостей, зокрема в частині матеріально-технічної забезпеченості закладів освіти, наповнюваності класів, а також епідемічного стану в регіоні. На сьогодні відповідні рішення стосовно чіткого зрозуміння можливостей нівелювання основних ризиків пандемії, забезпечення неперервності та якості освітнього процесу в закладах освіти України у 2020/2021 н. р. активно формуються.

4.4. Організація дистанційного навчання в закладах освіти

4.4.1. Організація дистанційного навчання в закладах загальної середньої освіти

У зв'язку з набранням чинності 16 жовтня 2020 р. Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти, що затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 08.09.2020 № 1115[211], МОН надає рекомендації закладам загальної середньої освіти щодо організації освітнього процесу під час дистанційного навчання.

Відповідно до цього Положення в рамках організації дистанційного навчання може здійснюватися:

– забезпечення здобуття повної загальної середньої освіти за дистанційною формою (як окремою формою здобуття освіти);

– використання технологій дистанційного навчання під час організації здобуття повної загальної середньої освіти за різними формами (очною (денною, вечірньою), заочною, мережевою, екстернатною, сімейною (домашньою), педагогічним патронажем), у т. ч. під час карантину та інших надзвичайних обставин.

Згідно з пунктами 6, 11, 12 розділу I, пунктами 3, 5 розділу IV Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти, заклад освіти в рамках власної автономії має можливість:

– визначати в освітній(іх) програмі(ах) закладу освіти форми організації освітнього процесу для забезпечення дистанційного навчання (навчальні заняття, консультації, вебінари, онлайн-форуми, віртуальні екскурсії тощо);

[211] Деякі питання організації дистанційного навчання : наказ Міністерства освіти і науки від 08.09.2020 № 1115. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20#Text.

– обирати (схвалювати педагогічною радою закладу освіти) конкретні електронні освітні платформи, онлайн-сервіси та інструменти, за допомогою яких організовується освітній процес під час дистанційного навчання (Moodle, Google Classroom, Zoom тощо). Такий вибір полегшує учасникам дистанційного навчання процес організації навчання та користування відповідними електронними ресурсами (передусім учням). Водночас педагогічні працівники обирають форми, методи й засоби дистанційного навчання, а також визначають доцільність проведення конкретного навчального заняття в синхронному чи асинхронному режимі. Такі дії педагогічних працівників не потребують погодження/схвалення;

– використовувати електронні освітні ресурси, створені педагогічними працівниками закладу освіти, а в разі використання інших електронних освітніх ресурсів – забезпечувати їх перевірку на відповідність державним стандартам освіти, типовим освітнім і модельним навчальним програмам, мові освіти, іншим вимогам законодавства у сфері загальної середньої освіти. Таку перевірку здійснюють педагогічні працівники, які добирають відповідні ресурси для використання в освітньому процесі;

– використовувати електронний розклад занять, електронний класний журнал/щоденник;

– здійснювати моніторинг і контроль якості дистанційного навчання в закладі освіти (в т. ч. застосовувати схвалений педагогічною радою спосіб здійснення керівником закладу контролю за виконанням освітніх програм).

Засновник та керівник закладу освіти забезпечують організаційну й методичну підтримку педагогічних працівників для реалізації дистанційного навчання. В рамках такої підтримки може бути організовано навчання щодо оволодіння навичками роботи з електронними ресурсами, ефективними методиками дистанційного навчання; здійснено планування обсягу коштів, необхідних для підвищення кваліфікації педагогічних працівників (за напрямом використання інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій в освітньому процесі); створено умови для використання електронного класного журналу; встановлено режим роботи закладу освіти з урахуванням особливостей організації дистанційного навчання; визначено в закладі освіти відповідальну особу за організацію дистанційного навчання тощо.

В разі потреби в закладі освіти може бути розроблено Положення про організацію дистанційного навчання в закладі освіти, що затверджується керівником закладу освіти (за попереднім схваленням педагогічної ради).

Організація дистанційного навчання не потребує розроблення та затвердження окремих освітніх програм і навчальних програм із навчальних предметів (інтегрованих курсів). Незалежно від форми здобуття освіти згідно з частиною другою ст. 44 Закону України «Про повну загальну середню освіту»[212] заклад освіти забезпечує виконання державного(их) стандарту(ів) освіти на відповідному(их) рівні(ях) повної загальної середньої освіти.

[212] Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text.

Наразі законодавством не визначено особливостей оплати праці педагогічних працівників, які організовують дистанційне навчання. Водночас при організації дистанційного навчання зберігаються доплати за перевірку навчальних робіт учнів, роботу в інклюзивних класах (групах), надбавки за складність, напруженість у роботі, за розширення зони обслуговування або збільшення обсягу виконуваних робіт, інші доплати та надбавки відповідно до законодавства.

При організації дистанційної форми здобуття освіти (як окремої форми) варто взяти до уваги, що[213]:

– дистанційна форма здобуття освіти може організовуватися будь-якими закладами освіти, котрі мають ліцензію на певний рівень повної загальної середньої освіти (законодавством не передбачено видання окремої ліцензії на дистанційну або іншу форму здобуття освіти), а також незалежно від території обслуговування;

– заклад освіти повинен оприлюднити на своєму вебсайті (за його відсутності – на вебсайті засновника) інформацію про можливість забезпечення ним здобуття освіти за дистанційною формою;

– рішення закладу освіти про організацію дистанційної форми не потребує погодження із засновником, але обов'язковим є дотримання вимог щодо системотехнічного та іншого забезпечення дистанційного навчання відповідно до розділу IV Положення;

– має бути створено клас(и) з дистанційною формою здобуття освіти (наповнюваність класів визначається відповідно до частини другої ст. 12 Закону України «Про повну загальну середню освіту»);

– зарахування (переведення) на дистанційну форму потребує наявності заяви повнолітнього учня або одного з батьків (вибір такої форми є добровільним). Заяву може бути подано дистанційно, зокрема електронною поштою;

– скасовано вимогу щодо наявності високого рівня результатів навчання учнів як умови навчання за дистанційною формою. Така можливість є в кожного учня для реалізації індивідуальної освітньої траєкторії;

– результати річного оцінювання учня мають значення для визначення його можливості продовжувати навчання за дистанційною формою відповідно до п. 5 розділу II Положення.

11 грудня 2020 р. Міністерство освіти і науки України спільно з Українським інститутом розвитку освіти та Міністерством цифрової трансформації України з метою забезпечення рівного доступу до якісної шкільної освіти учнів 5–11 класів запустило платформу для дистанційного і змішаного навчання «Всеукраїнська школа онлайн»[214], а також у співпраці з Міністерством цифрової трансформації України, ГС «Освіторія» й ДУ «Український інститут розвитку освіти» створило вебплатформу для організації

[213] Деякі питання організації дистанційного навчання : наказ Міністерства освіти і науки від 08.09.2020 № 1115. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20#Text.

[214] Всеукраїнська школа онлайн / М-во освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua/tag/vseukrayinska-shkola-onlajn; Всеукраїнська школа онлайн : вебсайт. URL: https://lms.e-school.net.ua/.

змішаного та дистанційного навчання «Всеукраїнська школа онлайн» (https://lms.e-school.net.ua).

Ця платформа є сучасним онлайн-ресурсом для змішаного й дистанційного навчання учнів 5–11 класів із уроками та методичними матеріалами, що відповідають навчальній програмі. На платформі розміщено уроки з 18 основних предметів, створено Кабінет вчителя, презентовано мобільний застосунок на Android і IOS.

Реалізація цього проєкту є результатом синергії Міністерства освіти і науки України, Міністерства цифрової трансформації України, ГС «Освіторія», дитячого фонду ЮНІСЕФ в Україні, БФ «Відродження», Швейцарсько-Українського проєкту DECIDE, який виконується Консорціумом ГО DOCCU і PH Zurich, та ін.

Наразі підготовлено близько 2000 уроків, зареєстровано 166 тис. користувачів, у т. ч. 124 тис. учнів, 34 тис. учителів, 8 тис. слухачів, зі 110 країн та з тимчасово окупованих територій. За час функціонування вебплатформи відбулося 24 млн взаємодій. Для розроблення ще 1500 уроків із метою наповнення всієї навчальної програми для 5–11 класів, а також контенту для початкових класів, МОН здійснює пошук партнерів для підтримки цього компонента.

Спрямування коштів (субвенцій із державного бюджету місцевим бюджетам) на закупівлю комп'ютерного обладнання для закладів освіти

За ініціативою Міністерства освіти і науки України в Державному бюджеті України на 2021 рік передбачена субвенція в розмірі 980 млн грн на закупівлю ноутбуків у школи для педагогічних працівників. Окрім того, близько 400 млн грн заплановано на придбання мультимедійного та комп'ютерного обладнання в початкові класи шкіл для реалізації реформи «Нова українська школа».

Постановою Кабінету Міністрів України від 21.04.2021 № 403[215] затверджено Порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на заходи, спрямовані на боротьбу з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками під час навчального процесу у закладах загальної середньої освіти, а також здійснено розподіл обсягу вказаної субвенції між регіонами. Наразі вказані кошти спрямовані до місцевих бюджетів, а облдержадміністрації виконують орієнтовний розрахунок потреби для подальшого проведення закупівель згідно із Законом України «Про публічні закупівлі».

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 17.05.2021 № 476[216], здійснено розподіл обсягу субвенції з державного бюджету місцевим

[215] Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на заходи, спрямовані на боротьбу з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками під час навчального процесу у закладах загальної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від від 21.04.2021 № 403. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-nadannya-subvenciyi-a403.

[216] Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти "Нова українська школа" у 2021 році : постанова Кабінету Міністрів України від 17.05.2021 № 476. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-nadannya-subvenciyi-z-derzhavnogo-byudzhetu-miscevim-byudzhetam-476-170521.

бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа» у 2021 р. Частина коштів, а саме 394 534 тис. грн, буде спрямована на закупівлю комп'ютерного й мультимедійного обладнання для початкових класів.

Забезпечення створення інструментів розвитку цифрових навичок педагогічних працівників

У професійних стандартах за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)», що затверджені 24 грудня 2020 р., передбачено вимоги до інформаційно-цифрової компетентності за вищевказаними професіями, а саме здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, здійснювати пошук і критично оцінювати інформацію, оперувати нею в професійній діяльності; до використання відкритих ресурсів, інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій у освітньому процесі; до формування в учнів позитивного ставлення до інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій та відповідального їх використання.

Також Міністерством освіти і науки України розроблено проєкт професійного стандарту керівника закладу загальної середньої освіти, в котрий теж включена інформаційна-цифрова компетентність як одна з основних.

25 серпня 2020 р. стартував онлайн-курс для вчителів та керівників шкіл про дистанційний та змішаний формати навчання. Курс розроблено МОН України спільно зі студією онлайн-освіти EdEra за підтримки уряду Швейцарії в рамках Швейцарсько-українського проєкту DECIDE – «Децентралізація для розвитку демократичної освіти», який впроваджується Консорціумом ГО «DOCCU – Розвиток громадянських компетентностей в Україні» і Цюріхського педагогічного університету (PH Zurich, Швейцарія)[217].

Цей курс спрямований на освоєння навичок організації двох форм навчання:

– дистанційну, коли учасники віддалені один від одного та взаємодіють за допомогою сучасних цифрових технологій;

– змішану, що поєднує дистанційне й очне навчання, тобто передбачає застосування технологій дистанційного навчання на очній формі.

12–22 листопада в межах спільної ініціативи МОН України та Google Україна освітяни мали можливість пройти безкоштовне навчання і здобути практичні знання щодо:

● організації ефективної взаємодії між учасниками освітнього процесу за допомогою цифрових інструментів Google for Education;

● використання особливостей та переваг G Suite for Education – захищеного доступу до ресурсів, налаштування конфіденційності, параметрів доступу, структурування користувачів у різних організаційних підрозділах;

● роботи з обліковим записом закладу освіти на різних пристроях – за допомогою комп'ютера чи мобільних гаджетів.

[217] Онлайн-курс для вчителів та керівників шкіл про дистанційний та змішаний формати навчання. URL: https://cutt.ly/zjcxlyM.

До опанування навичок із використання сучасних цифрових технологій для організації дистанційного навчання в межах курсу «Ефективні рішення Google for Education для хмарної взаємодії» долучилося 14 825 освітян, 8 119 (55 %) із них отримали сертифікат про успішне проходження курсу.

26 березня 2021 р. у рамках Європейського тижня цифрової грамотності (All Digital Week 2021) за ініціативи компанії «Google Україна», МОН та Мінцифри було проведено всеукраїнський відкритий онлайн-урок «Ефективні рішення Google для оптимізації освітнього процесу онлайн», у котрому взяло участь близько 4 тис. педагогічних працівників.

21–23 квітня 2021 р. реалізовано навчальний курс для педагогічних працівників закладів освіти «Цифрова освіта викладачів: засоби Microsoft для віддаленого навчання», на який зареєструвалося понад 3 тис. педагогічних працівників. Курс провели Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України, компанія «Microsoft в Україні» й мультимедійне видавництво «Розумники» за підтримки МОН України.

Під час навчання учасники опрацювали матеріали з таких практичних напрямів:

– використання Microsoft Teams для організації традиційної, змішаної та стандартної форми освітнього процесу;

– робота з інтерактивною презентацією Sway;

– інструменти створення опитувань і тестів у Microsoft Forms;

– організація дистанційного проведення олімпіад і конкурсів за допомогою Office 365.

Також спільно з партнерами (EU4Skills) розробляється посібник про дистанційне та змішане навчання в професійній (професійно-технічній) освіті.

Окрім того, МОН України спільно з Британською радою розроблено тренінг «Віддалене навчання» для підвищення кваліфікації вчителів англійської мови. Проводять тренінги для педагогічних працівників методисти обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, котрі пройшли спеціальне навчання.

На платформі «Дія. Цифрова освіта» розміщено освітній серіал «Цифрові навички для вчителів», що інформує про використання безкоштовних онлайн-інструментів у освітньому процесі. Він складається із 9 серій і фінального тестування[218].

У результаті співпраці МОН України та ГО «Смарт освіта» підготовлено посібник із методичними рекомендаціями для шкіл щодо організації дистанційного навчання, що схвалений для використання в закладах загальної середньої освіти[219]. Посібник поділений на дві частини:

1) загальні принципи та інструменти дистанційного навчання (взаємодія між педагогічними працівниками, здобувачами освіти та іншими учасниками освітнього процесу, академічна доброчесність, огляд вебресурсів і рекомендації для роботи з ними);

---

[218] Цифрові навички для вчителів. URL: https://osvita.diia.gov.ua/courses/serial-iz-tsyfrovoi-hramotnosti-dlia-vchyteliv.

[219] Організація дистанційного навчання в школі: методичні рекомендації. URL: https://cutt.ly/1g8bJEY.

2) методи дистанційного навчання здобувачів загальної середньої освіти різного віку (режими дистанційного навчання й розклад уроків, мотивація здобувачів освіти, оцінювання та контроль, зворотний зв'язок, дистанційне навчання дітей із особливими освітніми потребами тощо).

Крім цього, МОН України спільно з представниками закладів фахової передвищої та вищої освіти розроблено посібник із рекомендаціями стосовно впровадження змішаного навчання в закладах фахової передвищої та вищої освіти, який складається з організаційного, методичного й технологічного блоків.

Протягом квітня–травня 2021 р. в Україні відбулося пілотне впровадження безкоштовного онлайн-інструменту SELFIE. Він розроблений експертами Європейської комісії, вже застосовується в 74 країнах світу та допомагає проаналізувати стан цифровізації, ефективності використання цифрових технологій у закладі освіти.

На сьогодні таке оцінювання пройшли 60 закладів загальної середньої освіти і 30 закладів професійної (професійно-технічної) освіти із 10 регіонів України. За його результатами складається інтерактивний звіт, який допомагає керівництву закладу виявити сильні та слабкі сторони. На основі такого звіту заклад може планувати поліпшення стану цифровізації та підвищення ефективності впровадження цифрових технологій у освітньому процесі. Проводити аналіз стану цифровізації й динаміки змін за допомогою онлайн-інструменту SELFIE заклади освіти можуть щороку, щоб відстежувати досягнутий прогрес.

Наразі МОН України спільно з ДНУ «Інститут освітньої аналітики» працює над аналізом результатів пілотування.

20 травня Міністерство цифрової трансформації України у співпраці з Міністерством освіти і науки України запустило на порталі «Дія.Цифрова освіта» національний тест на цифрову грамотність «Цифрограм для вчителів» із метою оцінки та вдосконалення педагогічними працівниками власного рівня цифрової компетентності. Тест дає змогу оцінити 21 професійну цифрову компетентність, що згруповані у п'ять сфер:

- учитель у цифровому суспільстві;
- професійний розвиток;
- використання та аналіз цифрових ресурсів;
- навчання й оцінювання учнів;
- розвиток цифрової компетентності учнів.

До організації дистанційного навчання в закладах ЗСО на основі широкого використання комп'ютерних технологій долучилися також Державна служба якості освіти України та Український центр оцінювання якості освіти.

Державна служба якості освіти України (ДСЯОУ) є центральним органом виконавчої влади, чия діяльність спрямовується й координується Кабінетом Міністрів України через Міністра освіти і науки та котрий реалізує державну політику у сфері освіти, зокрема з питань забезпечення якості освіти, освітньої

діяльності, здійснення державного нагляду (контролю) за закладами освіти щодо дотримання ними законодавства[220]. Основними завданнями ДСЯОУ є:

1) узагальнення практики застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції;

2) інституційний аудит закладів освіти;

3) надання рекомендацій закладам освіти (крім закладів вищої освіти) щодо організації та функціонування внутрішньої системи забезпечення якості освіти;

4) затвердження за результатами експертизи освітніх програм дошкільної та загальної середньої освіти (крім типових і тих, що розроблені на їх основі);

5) проведення моніторингу якості освітньої діяльності та якості освіти;

6) акредитація громадських фахових об'єднань та інших юридичних осіб, що здійснюють незалежне оцінювання якості освіти та освітньої діяльності закладів освіти (крім закладів вищої освіти);

7) державний нагляд (контроль) за діяльністю закладів освіти щодо дотримання ними вимог законодавства про освіту та видання обов'язкових до виконання ними розпоряджень щодо усунення виявлених порушень у визначені строки та ін.

Український центр оцінювання якості освіти (УЦОЯО) – це державна установа, на котру покладено здійснення зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання (ЗНО), здобутих на певному освітньому рівні, та яка проводить моніторингові дослідження якості освіти[221]. Центр засновано у 2005 р. на виконання Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні».

До сфери діяльності УЦОЯО віднесено підготовку та проведення:

– зовнішнього незалежного оцінювання, результати якого випускники системи повної загальної середньої освіти подають під час вступу до закладів вищої освіти на навчання за освітнім ступенем «бакалавр» (з 2006 р.);

– державної підсумкової атестації у формі зовнішнього незалежного оцінювання (ДПА у формі ЗНО) – результати з навчальних предметів ЗНО зараховують як оцінку за ДПА випускникам закладів повної загальної середньої освіти;

– вступних випробувань до магістратури із застосуванням технологій ЗНО: єдине фахове вступне випробування з права та загальних навчальних правничих компетентностей (ЄФВВ «Право») і єдиний вступний іспит з іноземної мови (ЄВІ «Іноземна») на спеціальності «Право» (з 2016 р.) і «Міжнародне право» (з 2018 р.);

– міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 в Україні;

– моніторингового дослідження якості початкової освіти.

Мета моніторингового дослідження – оцінити стан сформованості читацької й математичної компетентностей та зафіксувати результати

[220] Положення про Державну службу якості освіти України : постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.2018 № 168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2018-%D0%BF#Text.

[221] Український центр оцінювання якості освіти : вебсайт. URL: https://testportal.gov.ua/pro-utsoyao.

навчальних досягнень випускників початкової школи напередодні впровадження нового стандарту початкової освіти, а також системно відслідковувати протягом наступних циклів зміни, що відбуватимуться після запровадження нових підходів до навчання, аби оцінити перебіг освітньої реформи та за потреби скоригувати її.

В підпорядкуванні УЦОЯО перебувають дев'ять регіональних центрів оцінювання якості освіти. Водночас кожний із них є самостійною юридичною інституцією, що відповідає за підготовку і проведення ЗНО, вступних випробувань до магістратури у визначених регіонах, виконує моніторингові дослідження якості освіти та здійснює апробацію нових технологій у галузі освітніх вимірювань.

Висновки

1. Упродовж тридцяти років незалежності України прогрес у цифровізації всіх суспільно-економічних сфер поступально прискорювався, й сьогодні цифровізація є одним із ключових, пріоритетних векторів інтенсифікації їх розвитку. Стрімкий прогрес інформаційно-телекомунікаційних технологій системно продукує нові якісні зміни у сфері освіти, з'являється безліч нових можливостей для подолання актуальних освітніх викликів.

Відповідно до розвитку освітніх інформаційно-телекомунікаційних технологій поступово вдосконалюється нормативно-правове забезпечення. Зокрема, важливим та очікуваним документом, який має комплексно унормувати процес цифровізації освіти і науки України, є проєкт Концепції цифрової трансформації освіти і науки, обговорений громадськістю в червні 2021 р. Цей документ спрямований на подолання низки проблем, таких як недостатньо відповідний сучасним умовам рівень цифрових компетентностей учасників освітнього процесу та науковців; застарілий зміст освіти з навчальних предметів інформатичної галузі; освітні програми не спрямовані на формування необхідних цифрових компетентностей у майбутніх педагогічних працівників; відсутність сучасної техніки і технологій та достатнього покриття мережі Інтернет в закладах та установах системи освіти і науки; брак комп'ютерного обладнання, відсутність широкосмугового доступу до Інтернету в закладах та установах системи освіти і науки, якісного цифрового освітнього контенту для здобуття освіти, актуальної, достовірної інформації про здобувачів освіти, педагогічних та науково-педагогічних працівників, управлінців для прийняття управлінських рішень, а також науковців для моніторингу ефективності політики; забюрократизованість процесів внутрішнього документообігу закладів та установ освіти і науки; незручність отримання послуг та сервісів у системі освіти; недоступність наукових ресурсів та інфраструктури тощо. Реалізація цієї Концепції позитивно вплине на забезпечення правового регулювання, націленого на розвиток цифрового освітнього середовища.

2. Відповідно до найкращої світової практики інформатизації системи освіти, в Україні також стрімко розвиваються освітні інформаційні системи й

бази даних, що містять відомості про учасників освітньої системи. Освітянській спільноті добре знайомі освітні інформаційні системи національного рівня: ЄДЕБО, ПАК «АІКОМ» (модернізована ІТС «ДІСО»), АС «ІРЦ», інформаційні освітні системи УЦОЯО та ДСЯО. З огляду на освітні виклики, пов'язані з пандемією COVID-19, останнім часом в Україні стрімко вийшли на арену нові потужні інформаційні системи, зокрема «Всеукраїнська школа онлайн».

Наявність онлайн-доступу стейкхолдерів до освітньої навчальної інформації, а також даних із відкритих інтегрованих інформаційних систем освіти, котрі збирають, обробляють, зберігають та поширюють відомості, що базуються на індивідуальних деперсоналізованих даних педагогічних працівників і здобувачів освіти, є необхідною умовою переходу до децентралізованої державно-громадської моделі управління на всіх рівнях освіти, запровадження електронного врядування в системі освіти.

3. Однією з провідних інформаційних систем у сфері освіти є ПАК «АІКОМ». База даних, що формується та міститься в ПАК «АІКОМ», слугує потужним джерелом інформації для Державної служби статистики України й Міністерства освіти і науки України. ПАК «АІКОМ» також має можливість взаємодіяти із іншими відомчими інформаційними системами, бути основою для розроблення похідних сервісів, порталів тощо. Одним із найбільш амбітних сервісів ПАК «АІКОМ», створених у пандемічний період, є державні безкоштовні електронні щоденники та журнали для закладів загальної середньої освіти.

Для осіб з особливими освітніми потребами Міністерством освіти і науки України створено окрему інформаційну систему національного рівня – АС «ІРЦ», яка призначена для забезпечення єдиного інтегрованого інформаційного середовища у сфері інклюзивної освіти, в котрому обробляються, зберігаються й поширюються відомості, утворені в процесі діяльності інклюзивно-ресурсних центрів, інших суб'єктів освітньої діяльності. Інформація від АС «ІРЦ» використовується з метою інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття рішень на всіх рівнях управління інклюзивною освітою, а також у батьківському і вчительському середовищах.

Відповідно до ст. 74 Закону України «Про освіту» в системі освіти функціонує Єдина державна електронна база з питань освіти (ЄДЕБО) – інформаційна система, функціями якої є збір, верифікація, оброблення, зберігання та захист інформації про систему освіти, в т. ч. даних реєстру документів про освіту, реєстру суб'єктів освітньої діяльності, реєстрів здобувачів освіти і педагогічних працівників тощо. Протягом останніх років налаштовується взаємозв'язок ЄДЕБО з іншими освітніми й адміністративними інформаційними системами. Зокрема, у 2021 р. заплановано налаштувати її взаємодію з єдиною інформаційною системою Міністерства внутрішніх справ України для перевірки достовірності унікального номера запису в Єдиному державному демографічному реєстрі вступників до закладів освіти, здобувачів освіти, працівників суб'єктів освітньої діяльності, чиї дані вносяться (внесені) до ЄДЕБО. До кінця 2022 р. планується запустити процес виготовлення документів про загальну середню освіту з використанням ЄДЕБО.

4. Уряд України швидко та предметно відреагував на нові виклики, вжив заходи, необхідні для забезпечення неперервності освітнього процесу в умовах пандемії, спричиненої поширенням коронавірусу SARS-CoV-2. У період тривалого карантину в мережі Інтернет стали доступними шкільні заняття в цифровому форматі та онлайн-ресурси для дистанційного навчання школярів. Міністерством освіти і науки України у співпраці з Міністерством цифрової трансформації України, ГО «Освіторія», ДУ «Український інститут розвитку освіти» створено вебплатформу для організації змішаного й дистанційного навчання «Всеукраїнська школа онлайн», яка стала базою та опорою для організації дистанційного навчання в закладах загальної середньої освіти.

5. Наразі залишається низка проблем, розв'язання котрих потребує взаємодії МОН України та місцевих органів управління освітою. Зокрема, необхідно поліпшити матеріально-технічну забезпеченість закладів освіти, в т. ч. комп'ютерною технікою, з урахуванням місцевих особливостей у частині наповнюваності класів, епідемічного стану в регіоні тощо. На сьогодні відповідні рішення стосовно можливостей оптимального нівелювання основних ризиків пандемії, забезпечення в нових умовах неперервності та якості освітнього процесу в закладах освіти України активно формуються.

Цифровізація освітньої сфери поступально прискорюється, вона є одним із ключових, пріоритетних векторів інтенсифікації розвитку системи освіти. Загалом на рівні МОН сформовано окрему лінію освітнього менеджменту, яка передбачає централізовану координацію освітніх ІТ-проєктів, комплексне узгодження їхніх концепцій, дорожніх карт з огляду на стратегічні цілі української освіти та очікувані дедлайни.

5. ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Розвиток системи освіти за 30 років незалежності нашої країни пов'язаний із процесами, що відбувалися в українському суспільстві, на цей розвиток впливали також процеси глобалізації та євроінтеграції. Ці трансформації зумовили розбудову системи освіти в державі, торкнулися її інституційно-правового підґрунтя функціонування, змін у мережі навчальних закладів, підходах до освітнього управління, спричинили розвиток освітніх технологій навчання на різних рівнях освіти.

Умовними етапами розвитку української освіти можна вважати:

- період 1991–2003 рр., що характеризується становленням нових органів управління освітою та ухваленням концептуальних правих актів, які сформували нормативно-правову базу, необхідну для функціонування освіти;
- період 2004–2014 рр., котрий позначився відходом від ідеологічної складової пострадянського періоду, початком формування національної освіти в Україні, яка необхідна для побудови вітчизняної економіки з притаманними тільки їй особливостями, створенням національних духовних засад суспільства. Ці процеси формувалися на тлі тектонічних зрушень у суспільно-політичному житті країни (Помаранчева революція 2004–2005 рр. і Революція гідності 2013–2014 рр.), суспільних трансформацій, що зумовили розвиток системи освіти в напрямі європейського освітнього простору;
- період 2014–2021 рр., що характеризується перебудовою сфери освіти внаслідок нових умов функціонування в реаліях реформи децентралізації, посилення конкурентної боротьби вітчизняних закладів освіти, передусім у сегменті вищої освіти, зі світовими лідерами на ринку освітніх послуг. Це пов'язано, зокрема, з підписанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, запровадженням безвізу, посиленням міграційних потоків, глобалізаційних процесів у вигляді впливу всесвітньої пандемії COVID-19 тощо. Нова реальність зумовила потребу в модернізації законодавчої бази, розбудові нових інституцій у системі управління якістю освіти, зміни інструментів фінансування освіти. Низка відповідних новацій знайшла відображення в Законі України «Про освіту», який було ухвалено у 2017 р. Цей закон заклав фундамент подальшої трансформації інституційно-правової бази системи освіти з урахуванням необхідності її відповідності світовим стандартам якості, підвищення конкурентоспроможності закладів освіти.

За тридцятирічний період функціонування системи освіти в Україні значно розвинулися освітні технології та інструментарій, які увібрали в себе історичний досвід, національний менталітет, культуру українців і найкращі міжнародні досягнення. Під впливом зазначених трансформаційних процесів істотно змінилися навчальні, виховні, інформаційні та управлінські освітні технології, що дало змогу поглибити методологію навчання й поліпшити управління системою освіти в країні.

2. Формування національної дошкільної освіти розпочалося в умовах посилення тенденцій спаду (з демографічних та інших причин) чисельності

вихованців і вихователів, кількості закладів дошкільної освіти, чимало будівель дитсадків було переорієнтовано під інші потреби. Тривалий час зміст дошкільної освіти перебував під впливом традицій радянського минулого. Спеціальний Закон України «Про дошкільну освіту» було ухвалено лише у 2001 р., чим закладено інституційні основи розвитку дошкілля. Поступово змінилися підходи до організації освітнього процесу в закладах дошкільної освіти, важливими засадами стали забезпечення дитиноцентризму та виховання національної самосвідомості, зокрема через запровадження відзначання національних свят. На сьогодні сформована мережа закладів дошкільної освіти, яка практично повністю відповідає потребам у місцях для своїх вихованців, розвиток дошкільної освіти в Україні базується на принципах загальнодоступності, обов'язковості, гуманізації та всебічного розвитку особистості, поєднання родинного й суспільного виховання, поліпшення якості дошкільної освіти, демократизації. Наразі розробляється новий Закон «Про дошкільну освіту», який має увібрати всі напрацьовані новації та найкращий світовий досвід надання освітніх послуг у сегменті дошкільної освіти.

3. Найбільших змін упродовж років незалежності зазнала загальна середня освіта в Україні, що насамперед пов'язано з докорінною зміною навчальних, виховних підходів і поверненням до національних освітніх традицій українців як європейської нації. У 1999 р. ухвалено спеціальний Закон України «Про загальну середню освіту», яким було утверджено її демократичний, національний характер, а також окреслено структуру й принципи функціонування. Кардинальна зміна вектору розвитку Української держави у 2014 р. зумовила відповідні зміни в системі загальної середньої освіти як базової освітньої ланки. У 2016 р. започатковано реформу шкільної освіти «Нова українська школа», що покликана забезпечувати становлення учня як особистості, закладаючи фундамент для успішної самореалізації людини впродовж життя. Реформаторські новації обумовили ухвалення у 2020 р. нового Закону України «Про повну загальну середню освіту», яким визначено правові, організаційні й економічні засади функціонування та розвитку системи загальної середньої освіти. Серед головних новацій цього закону – гарантії рівного доступу до освіти (зокрема, передбачена можливість для дітей з особливими освітніми потребами навчатись у звичайних закладах загальної середньої освіти); можливість формування індивідуальної освітньої траєкторії учня, за якої кожний учень може будувати своє навчання з урахуванням власних потреб і талантів; надання педагогічної автономії вчителю у створенні програм, розроблення власної системи оцінювання та заохочення учня тощо.

На сьогодні система загальної середньої освіти розвивається на основі принципів людино- й дитиноцентризму, педагогіки партнерства, єдності навчання, виховання та розвитку учнів, поваги до гідності кожного учасника освітнього процесу, а також відсутності будь-якої дискримінації (привілеїв чи обмежень) за будь-якою ознакою.

4. Останнє десятиліття відзначалося приверненням уваги до осіб з особливими освітніми потребами, зокрема до 2008 р. політика держави щодо інклюзивної освіти інерційно спрямовувалася на утримання осіб з інвалідністю

та базувалася на медичній моделі, котра передбачала створення й підтримку спеціальних умов навчання у спеціальних закладах освіти інтернатного типу. Діти зі складними порушеннями розвитку не мали змоги отримувати освіту та бути повноцінними учасниками освітнього процесу. Протягом 2009–2021 рр. відбулися кардинальні зміни як у законодавстві, так і у ставленні суспільства до можливостей здобуття освіти особами з інвалідністю. На сьогодні чисельність учнів, які навчаються в інклюзивних класах закладів загальної середньої освіти, збільшилася майже у 5 разів; кількість закладів загальної середньої освіти, при котрих організовано інклюзивні класи, – більш ніж у 4 рази; кількість таких класів – у 6,9 раза.

У 2018 р. було розпочато масштабну реформу системи оцінки особливих освітніх потреб, що передбачала реорганізацію мережі психолого-медико-педагогічних консультацій та створення територіально доступної уніфікованої мережі інклюзивно-ресурсних центрів. Із метою діджиталізації послуг забезпечено функціонування інформаційної освітньої системи автоматизації роботи інклюзивно-ресурсних центрів (АС «ІРЦ»), що дає змогу батькам (іншим законним представникам) дитини через сайт http://ircenter.gov.ua/ створити кабінет користувача для отримання зручного доступу до послуг інклюзивно-ресурсних центрів. Це особливо актуально в умовах адаптивного карантину. Разом із досягнутим прогресом існує багато викликів щодо запозичення досвіду європейських країн, розбудови в регіонах України спеціальних освітніх, медичних, соціальних та інших послуг для дітей з особливими освітніми потребами; актуальним постає питання трансформації ролі спеціальних шкіл шляхом розширення спектра послуг на підтримку інклюзивності, підвищення рівня та якості підтримки.

5. Збереглася та розвинулася система позашкільної освіти України, основними засадами якої стали ідеологічна декомунізація; формування багаторівневої системи; класифікація гуртків, груп та інших творчих об’єднань закладів позашкільної освіти за трьома рівнями (початковий, основний, вищий); розширення мережі закладів, створення профільних закладів нового типу, розгортання нових напрямів позашкільної освіти; модернізація освітнього процесу; ліцензування; диверсифікація джерел фінансування тощо.

У 2011–2019 рр. у позашкільній освіті відбулися значні трансформаційні процеси: посилення нормативно-правової бази позашкільної освіти (в т. ч. унормовано положення про найважливіші, наймасовіші організаційно-масові заходи з дітьми, положення про окремі складові матеріальної бази закладів позашкільної освіти тощо); створення закладів позашкільної освіти в територіальних громадах; індивідуалізація роботи з вихованцями; суттєве оновлення системи заходів із талановитими та обдарованими дітьми й молоддю. У 2020–2021 рр. потужний імпульс дістав розвиток дистанційної позашкільної освіти як відповідь на вплив всесвітньої пандемії, зумовленої поширенням коронавірусної хвороби COVID-19. Через позашкільну освіту забезпечується розвиток самоврядування учнів; виховання молодих учених-інноваторів, науково-технічний напрям через функціонування МАН і численні конкурси з природничих та інформаційних технологій; функціонує система національно-

патріотичного виховання; туристсько-краєзнавчий напрям; розвиток мистецьких талантів; розвивається еколого-натуралістичний напрям тощо.

6. Найсуттєвіші трансформації відбулися в системі професійної (професійно-технічної) освіти: значно скоротилися кількість закладів освіти та контингент учнів і викладачів. Радянська модель підготовки робітничих кадрів не відповідала швидким змінам у процесі розбудови ринкової економіки та новим вимогам ринку праці. У 1998 р. було ухвалено Закон України «Про професійно-технічну освіту», яким визначалися правові, організаційні та фінансові засади функціонування й розвитку системи професійно-технічної освіти, створення умов для професійної самореалізації особистості та забезпечення потреб суспільства і держави у кваліфікованих робітниках. Утім, зазначений законодавчий акт не забезпечив виходу закладів профтехосвіти із кризи, не зміг суттєво змінити стару модель функціонування системи.

Новим етапом розвитку системи професійної (професійно-технічної) освіти можна вважати 2014 рік, у якому ухвалено Концепцію реформи місцевого самоврядування, а згодом прийнято рішення щодо передання закладів професійної (професійно-технічної) освіти до місцевих громад. Такий крок зумовлений процесом децентралізації та необхідністю підготовки висококваліфікованих робітників відповідно до потреб регіональних ринків праці.

Останніми роками було прийнято стратегічні документи, що визначили вектори подальшого розвитку системи. Зокрема, у 2019 р. було схвалено Концепцію реалізації державної політики у сфері П(ПТ)О «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року, метою якої є проведення системної реформи, що забезпечить реалізацію трьох базових пріоритетів, таких як децентралізація управління та фінансування, забезпечення якості професійно-технічної освіти, державно-приватне партнерство та взаємозв’язок з ринком праці. У 2020 р. МОН України схвалено Стратегію розвитку професійно-технічної освіти до 2023 року, згідно з якою ключовими напрямами є: розбудова ефективної системи управління, посилення співпраці закладів із бізнесом, поліпшення змісту та якості такої освіти, посилення автономії закладів освіти, створення інформаційної системи управління профтехосвітою, продовження розроблення стандартів професійно-технічної освіти на компетентнісній основі, розвиток дуальної форми освіти, популяризація галузі та зміна ставлення суспільства до робітничої професії.

7. Впродовж 30 років незалежності країни кардинальні зміни відбулися в сегменті вищої освіти, серед них: розроблення, затвердження та впровадження нових нормативно-правових актів; трансформація мережі закладів вищої освіти; впровадження ступеневої системи вищої освіти, кредитно-модульної системи оцінювання знань; диверсифікація закладів вищої освіти за формами власності та джерел фінансування; вдосконалення організаційно-розпорядного механізму вступу до закладів вищої освіти зі змінами організації, технології, протоколу та процедур прийому на навчання; розроблення організаційних і технологічних випробувань, впровадження зовнішнього незалежного оцінювання знань вступників до закладів вищої освіти; надання автономії закладам вищої освіти,

яка передбачає делегування прав та повноважень за наявності системи контролю результатів діяльності відповідно до чинного законодавства; розвиток системи ліцензування та акредитації на право закладами вищої освіти надавати якісні освітні послуги; створення національного агентства забезпечення якості вищої освіти; розроблення і впровадження стандартів якості вищої освіти тощо.

На сьогодні національна вища освіта працює з урахуванням внутрішніх вимог ринкової економіки та вимог загальноєвропейського ринку освітніх послуг: понад 70 тис. українських студентів навчаються в зарубіжних закладах вищої освіти, приблизно стільки ж приїжджають навчатися в Україну. Внаслідок нових умов змінилися підходи до забезпечення якості вищої освіти, вживаються заходи, спрямовані на підвищення її конкурентоспроможності.

Одним із важливих перспективних завдань реформування вищої освіти залишається забезпечення ефективного функціонування мережі ЗВО, що здійснюють підготовку педагогічних працівників, а також закладів, які підвищують кваліфікацію педагогічних працівників. За останні роки було зроблено низку важливих кроків, спрямованих на поліпшення підготовки педагогічних працівників нової генерації, створення умов для їх безперервного професійного та особистісного розвитку. Зміст здійснених заходів стосується питань визначення засад функціонування регульованих професій; розроблення професійних стандартів, формування спеціальних вимог щодо підготовки до професійної діяльності та професійного вдосконалення педагогічних кадрів; створення інструментарію, що забезпечуватиме відповідність якості підготовки фахівців у освітній галузі вимогам ринку праці тощо.

8. За роки незалежності відповідно до світових тенденцій розвитку освіти оновлено нормативно-правову базу, що регулює забезпечення якості освіти. З обранням курсу на євроінтеграцію система забезпечення якості освіти в Україні поступово акумулювала найкращі здобутки світової практики, зокрема було створено нові інституції, організовані в ієрархічно побудовану структуру на національному й наднаціональному рівнях. Було утворено Український центр оцінювання якості освіти, Державну службу якості освіти, Національне агентство кваліфікацій, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Вагомим кроком щодо забезпечення якості освіти стало створення у 2005 р. Українського центру оцінювання якості освіти, головною функцією якого визначено забезпечення організації незалежного вступного випробування до закладів вищої освіти через запровадження зовнішнього незалежного оцінювання. Така система вступу до університетів позитивно вплинула на рівень підготовки абітурієнтів та істотно мінімізувала корупційну складову вступної кампанії.

З метою посилення незалежної оцінки якості освіти було розвинено систему моніторингу, крім того, Україна приєдналася до міжнародних порівняльних досліджень якості освіти (TIMSS, PISA, PIRLS та ін.).

У нормативно-правових актах про освіту, ухвалених за останніх п’ять років, питання якості освіти є одним із тих, що визначає стратегію її розвитку на перспективу. Перспективними напрямами подальшої розбудови системи оцінювання якості освіти в Україні мають стати: забезпечення моніторингу та

оцінювання якості освіти, подальше вдосконалення інституцій, що відповідають за вимірювання якості освіти; розроблення системи показників якості освіти на національному рівні, котрі відображають умови, процеси та освітні результати; проведення моніторингу якості ресурсного забезпечення, освітніх процесів і результатів; участь у міжнародних порівняльних дослідженнях якості освіти (TIMSS, PISA, PIRLS та ін.); модернізація й оновлення системи освітньої статистики в контексті забезпечення міжнародної порівнянності.

9. Тривалий час системі фінансування освіти незалежної України були притаманні проблеми та виклики, успадковані від радянського періоду, що зумовлені передусім високим рівнем централізації фінансових ресурсів. Після проголошення незалежності та переходу до ринкової економіки постала потреба в реформуванні системи освіти, забезпеченні її відповідності новим вимогам ринку праці. Основною передумовою успішного реформування є наявність достатнього фінансування, що забезпечить постійний поступальний розвиток галузі освіти. Важливість достатності фінансування освіти було закріплено на законодавчому рівні. Зокрема, в Законі України «Про освіту» визначено, що держава повинна забезпечувати асигнування на освіту в розмірі не менше ніж 7 % ВВП. Водночас наголошується, що держава має бути не єдиним джерелом фінансування освіти, тож заохочується залучення приватних коштів і коштів міжнародних організацій для розширення ресурсної бази реформування освітньої системи.

Протягом усього періоду незалежності спостерігається стабільне зростання частки видатків зведеного бюджету України на освіту. Значне поліпшення механізму фінансування освіти відбулося із запровадженням Бюджетного кодексу України та подальшим розвитком бюджетних інструментів, які враховують процес децентралізації. Зокрема, у 2015 р. уведено новий бюджетний інструмент – освітню субвенцію, кошти якої на заробітну плату педагогічним працівникам спрямовуються у вигляді трансферту з державного бюджету місцевим бюджетам. При цьому дотримується принцип субсидіарності, що передбачає максимально можливе наближення надання публічних послуг до їх безпосереднього споживача. У 2021 р. обсяг освітньої субвенції, що спрямовується на заробітну плату педагогічним працівникам, сягнув майже 100 млрд грн.

Урядом використовуються також спеціальні цільові субвенції, котрі у вигляді міжбюджетних трансфертів спрямовуються на місця для фінансування складових освітньої реформи в різних сегментах системи освіти, таких як підтримка розвитку матеріально-технічної бази професійної (професійно-технічної) освіти; забезпечення реалізації реформи НУШ; підвищення якості освіти; надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами; створення й ремонт існуючих спортивних комплексів при загальноосвітніх навчальних закладах усіх ступенів. Загальна сума цільових субвенцій упродовж 2015–2021 рр. становить 16,4 млрд грн.

Особливо важливою передумовою трансформації національної системи освіти є проведення змін щодо її фінансового забезпечення, які передбачали б, зокрема: розширення джерел і інструментів як бюджетної, так і позабюджетної підтримки освітян та науковців; ефективне використання можливостей

міжнародної співпраці в освітній галузі в різних формах; зменшення бюрократичних обмежень; взаємозв'язок між результативністю наукової діяльності й рівнем бюджетної підтримки; пріоритетність державної підтримки інноваційної діяльності та посилення інституційної спроможності галузі.

10. Вагомим здобутком розвитку системи освіти в незалежній Україні став процес наскрізної цифровізації освіти та бурхливий розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій, що охопив як технології навчання, освітній контент, так і систему управління освітою.

Відповідно до світових тенденцій в Україні стрімко розвиваються освітні інформаційні системи й освітні бази даних, що містять відомості про стан освіти та учасників освітнього процесу: ЄДЕБО, ПАК «АІКОМ» (модернізована ІТС «ДІСО»), АС «ІРЦ», інформаційні освітні системи УЦОЯО та ДСЯО. Освітні виклики, пов'язані з пандемією COVID-19, зумовили вихід на арену нових потужних інформаційних ресурсів, що забезпечують можливість ефективного навчання онлайн (наприклад, платформа «Всеукраїнська школа онлайн»).

Наявність онлайн-доступу всіх учасників освітнього процесу до навчальної інформації, а також відкритих даних із інтегрованих інформаційних систем освіти, які збирають, обробляють, зберігають та поширюють відомості, що базуються на індивідуальних деперсоналізованих даних педагогічних працівників і здобувачів освіти, є необхідною умовою переходу до децентралізованої державно-громадської моделі управління на всіх рівнях освіти, запровадження електронного врядування в системі освіти.

Однією з провідних національних інформаційних систем у сфері освіти є ПАК «АІКОМ». База даних, що формується та міститься в ПАК «АІКОМ», є потужним джерелом інформації для Державної служби статистики України та Міністерства освіти і науки України. Амбітним сервісом від ПАК «АІКОМ», що створений у пандемічний період, є державні електронні щоденники й журнали. Цей сервіс на безкоштовній основі доступний усім закладам загальної середньої освіти.

Для осіб з особливими освітніми потребами Міністерством освіти і науки України створено також окрему інформаційну систему національного рівня – АС «ІРЦ», призначену для забезпечення єдиного інтегрованого інформаційного середовища у сфері інклюзивної освіти, де обробляються, зберігаються та поширюються відомості, утворені у процесі діяльності інклюзивно-ресурсних центрів, інших суб'єктів освітньої діяльності.

Розвиток зазначених вище інформаційних систем і навчальних ресурсів забезпечує ухвалення виважених управлінських рішень на всіх рівнях, надає достовірну інформацію про стан розвитку системи освіти України всім зацікавленим особам, створює можливості для успішного дистанційного навчання, сприяє підвищенню якості української освіти та її конкурентоспроможності.

11. Розвиток освіти в Україні визначено важливим державним пріоритетом. Зокрема, у стратегічному плані діяльності Міністерства освіти і науки України до 2024 року головною місією визначено творення в Україні інклюзивного та інноваційного суспільства освіченого загалу, в якому кожний громадянин має рівні можливості для розвитку свого таланту впродовж життя

заради формування згуртованої спільноти громадян, спроможних до активної творчої співучасті у стійкому розвитку України[222].

Розвиток освіти визначено стратегічним пріоритетом у Національній молодіжній стратегії до 2030 року, що затверджена указом Президента України, зокрема заохочення молоді до отримання якісної освіти (STEM-освіти, STEAM-освіти), проведення досліджень та оволодіння науково-технічними, інженерними професіями[223].

Під час виступу на Всеукраїнському форумі «Україна 30. Освіта і наука» Президент зазначив, що країна, яка прагне бути конкурентоспроможною, має визначити освіту та науку своїми стратегічними сферами. Адже розвиток демократичного, успішного, активного суспільства, будь-яких сфер – чи то безпека й оборона, завжди актуальна економіка, медицина, промисловість, IT чи агро – неможливий без добре освічених, ерудованих, креативних наших громадян. Підкреслено, що для успішного розвитку української освіти ключовими умовами є розбудова необхідної інфраструктури, розвиток кадрового потенціалу, мотивація здобувачів освіти, забезпечення актуального змісту освіти, який відповідає потребам сучасного світу.

На сьогодні пріоритетом є розвиток кожної ланки освіти: дошкільної, початкової, базової, професійно-технічної, вищої освіти та подальшої освіти дорослої людини протягом усього її життя. І в кожній із них держава забезпечуватиме кілька важливих, ключових умов, необхідних для успіху: розбудову інфраструктури, зокрема забезпечення швидкісного Інтернету та придбання комфортних шкільних автобусів для сільської місцевості; розвиток кадрового потенціалу (підвищення кваліфікації педагогічних працівників, забезпечення гідних умов і оплати праці); створення передумов для мотивації здобувачів освіти (заохочення найкращих учнів і студентів через запровадження державних степендій тощо); модернізація змісту освіти, що має не лише давати знання, а й розвивати важливі для сучасної людини навички лідерства, саморозвитку, креативного мислення, фінансової, цифрової, інформаційної грамотності тощо[224].

---

[222] Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України до 2024 року. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2020/01/strat_plan_mon_2024.pdf.

[223] Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року : Указ Президента України від 12.03.2021 № 94/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text.

[224] Володимир Зеленський: Країна, яка прагне бути конкурентоспроможною, має визначити освіту та науку своїми стратегічними сферами / Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/volodimir-zelenskij-krayina-yaka-pragne-buti-konkurentospromozhnoyu-maye-viznachiti-osvitu-ta-nauku-svoyimi-strategichnimi-sferami.